

PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF COMPETITIVE PERSONNEL

International scientific-practical conference

**RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA'LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI**

XAŁQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

**ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ
И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ**

Международная научно – практическая конференция

I

**November 22
2023 year**

XALQARO NORDIK UNIVERSITETI

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM –
ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH
ISTIQBOLLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
MATERIALLAR TO‘PLAMI
1-qism
2023-yil 22-noyabr**

**COLLECTION OF MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE “PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF
SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF
COMPETITIVE PERSONNEL”
Part 1
November 22, 2023**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ,
ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ”
Часть 1
22 ноября 2023 г.**

Collection of materials from the international scientific and practical conference
“Prospects of improving the integration of science, education and production in the training
of competitive personnel”, Part1. November 22, 2023- T.: Science and Innovation, 2023. – 413p.

“Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan - ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini
takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallar
to‘plami, 1-qism. 2023-yil 22-noyabr - T.: Science and Innovation, 2023. – 413b.

Tahrir hay’ati a’zolari (Members of the editorial board)

Sh.I. Mustafakulov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti rektori, i.f.d., professor.</i>
A.R.Jurayev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Boshqaruv Kengashi raisi, i.f.d.</i>
O.A.Qo‘ysinov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, p.f.d., professor.</i>
Petri Raivo	<i>Karelia amaliy fanlar universiteti rektori, professor (Finlandiya).</i>
Johanna Järveläinen	<i>Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi (Finlandiya).</i>
A.Amonboyev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Akademik ishlar bo‘yicha prorektor, i.f.n., dotsent.</i>
Q.B. Panjiyev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Musiqa ta’limi kafedrasini mudiri, p.f.d., professor.</i>
N.X.Lutfullayeva	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasini mudiri, ps.f.n., dotsent.</i>
D.T.Miraliyeva	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Pedagogika” kafedrasini mudiri, p.f.b.f.d. (PhD).</i>
D.A.Nasriddinov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri, f.f.b.f.d. (PhD).</i>
M.S.Tulaev	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Iqtisodiyot va biznesni boshqarish” kafedrasini mudiri, dotsent.</i>
X.N.Sabirov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar” kafedrasini mudiri, i.f.b.f.d. (PhD).</i>
S.H.Shomurodova	<i>Xalqaro Nordik Universiteti “Pedagogika” kafedrasini dotsenti, f.f.b.f.d. (PhD).</i>
B.N.Rustamov	<i>“Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnali bosh muhariri.</i>
F.S.Irisqulov	<i>Xalqaro Nordik Universiteti Ilmiy va innovatsion tadqiqotlar bo‘limi mutaxassisi.</i>

KIRISH SO‘ZI

Bugungi **“Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan – ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirish istiqbollari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyamiz O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligi, YUNISEFning O‘zbekistondagi ta’lim vakillari, Finlandiyaning Kareliya amaliy fanlar universiteti rahbariyati, nufuzli xalqaro tashkilotlar va ekspert hamjamiyatlarining vakillari, fan va jamoat arboblari, 50 ga yaqin xalqaro va respublikamiz oliy ta’lim muassasalarining 150 nafarga yaqin olim va mutaxassisleri ishtirokida o‘tmoqda. Barchangizga tashkilotchilik, hamkorlik va tashrif uchun samimiy minnatdorchiligimizni bildiramiz.

Dolzarb 6 ta mavzuni o‘z ichiga olgan 3 ta sho‘ba bo‘yicha o‘tkazilayotgan ilmiy-amaliy konferensiya, o‘ylaymizki ta’lim sifatini ta’minlashda ilg‘or xorijiy metodikalar, inklyuziv ta’limning zarurati, tendensiya va istiqbollari yanada keng tadqiq va tahlil etishda katta ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalari, sohada mustaqil ta’limni tashkil etishning ilmiy-innovatsion yechimlari bo‘yicha o‘zaro tajribalar almashish va bu boradagi bilimlar yuksalishida muhim platforma vazifasini o‘taydi.

Shuningdek, iqtisodiyot sohalarida mutaxassislar tayyorlashning ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasining ahamiyati, taraqqiyot omili bo‘lgan iqtisodiyot va ta’lim uzviyligi, bu borada uchrayotgan muammolar hamda ularning yechimlari xususida qizg‘in ilmiy bahs-munozaralar o‘tkaziladi. Yangi ilmiy dalillar tahlili asosida yangidan-yangi xulosalar olinadi.

Hurmatli olim va ma’ruzachilar!

Ayni paytda ta’lim sifati va yetishtirilayotgan kadrlarning har jihatdan raqobatga tayyor bo‘lishini ta’minlash barchamizning oldimizda dolzarb vazifa bo‘lib turibdi. O‘quv mashg‘ulotlari sifatini yanada uzviy oshirib borish, mustaqil ta’limning shakli va mazmunini mukammal tashkil qilish, ta’lim metodikalarini zamon talabi asosida tubdan takomillashtirib borishda xorijiy tajribalar bilan tanishib, milliy tajribalarga yangilik kiritib borish, mehnat bozorini har jihatdan to‘g‘ri tahlil qilish asosida strategik reja va maqsadlarimizni yangilab borish, oliy ta’limga zamonaviy tendensiya va trendlarni kiritish ustuvor vazifalarimizdan.

Shu ma’noda, bugungi konferensiyamiz ilmiy ahamiyatga ega qimmatli ma’lumotlar almashishda qo‘l keladi. Ma’ruzachilardan fan – ta’lim – ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish borasida keng ma’lumotlar olib, o‘zaro bilim hamda fikr almashamiz. Ta’lim rivojini yanada faollashtirish, dolzarb muammolarni o‘rganish va istiqbolli maqsadlarni ilgari surishdagi faoliyatlarimizni birlashtiramiz.

Fursatdan foydalanib, barchangizga konferensiya ishida va ilmiy faoliyatlaringizda kattadan-katta muvaffaqiyatlar tilayman!

**Xalqaro Nordik universiteti rektori,
i.f.d., professor
Sh.Mustafakulov**

**TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA
ILG‘OR XORIJIY METODIKALAR**

**ADVANCED FOREIGN METHODS FOR
ENSURING EDUCATIONAL QUALITY**

**ПЕРЕДОВЫЕ ЗАРУБЕЖНЫЕ МЕТОДЫ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА
ОБРАЗОВАНИЯ**

**RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA PEDAGOGIK OLIY TA’LIM
MUASSASALARIDA MAVJUD MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR**

Qo‘ysinov Odil Almurotovich

Xalqaro Nordik universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, pedagogika fanlari
doktori (DSc), professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155096>

***Annotatsiya.** Maqolada pedagogik kadrlarni sifatli tayyorlashdagi mavjud muammolar va yechimlari ko‘rsatilgan. Yangi metodika asosida ta’lim jarayonini tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** pedagogik ta’lim, ta’lim yo‘nalishlari, malaka ramkalari, davlat ta’lim standartlari, suhbat, xorijiy tajriba, xalqaro tadqiqotlar, kredit modul tizimi, o‘quv rejalar, malaka oshirish, mazmun modernizatsiyasi, dasturlar, jadvallar, innovatsiya va kompetensiya.*

***Аннотация.** В статье показаны существующие проблемы и пути их решения в качественной подготовке педагогических кадров. Даны рекомендации по организации учебного процесса на основе новой методики.*

***Ключевые слова:** педагогика, образовательные ориентации, рамки компетенций, государственные образовательные стандарты, беседа, зарубежный опыт, международные исследования, учебные программы, профессиональное развитие, модернизация содержания, программы, расписания, инновации и компетентность.*

***Abstract.** The article shows the existing problems and solutions in the quality training of pedagogical staff. Recommendations are given on the organization of the educational process based on the new methodology.*

***Keywords:** pedagogy, educational orientations, competency frameworks, state education standards, conversation, foreign experience, international studies, curricula, professional development, content modernization, programs, schedules, innovation and competence.*

KIRISH

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishga, shu jumladan, oliy ta’limda qamrov va sifatni oshirishga va oliy ta’lim muassasalariga akademik mustaqillik berilishiga hamda nodavlat oliy ta’lim tashkilotlari tashkil etilishiga alohida e’tibor qaratib kelmoqda.

Yurtimizda oliy ta’lim sohasidagi dastlabki islohotlar, avvalo, qamrovni oshirish, davlat va nodavlat institut va universitetlarning moliyaviy holatini yaxshilash, professor-o‘qituvchilarni moddiy qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan vazifalar amalga oshirilmoqda. Masalan, oxirgi 3 yilda oliy ta’lim tashkilotlari soni qariyb ikki borabarga oshib talabalar qamrovi 38 foizga yetkazildi.

Muhtaram Prezidentimiz tomonidan ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha aniq 4 ta ustuvor vazifa belgilab berilishi ham ta’limda amaldagi islohatlarni bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

Birinchidan - **oliyoghlarga boshqaruv kengashlarining rolini oshirish va kafedralar vakolatlarini kengaytirish.** Bundan asosiy maqsad oliyoghlarni akademik va tashkiliy – boshqaruv bo‘yicha mustaqil qaror qabul qilish vakolatiga ega bo‘lishi va o‘z navbatida o‘quv reja va adabiyotlari fan dasturlarini joriy etishi, professor-o‘qituvchilar o‘quv yuklamasini, yo‘nalishdan kelib chiqib, ta’lim shakllarini (kunduzgi, kechki, sirtqi, masofaviy) belgilashni oliyogh boshqaruv kengashining o‘zi hal qilishi belgilandi.

Ikkinchidan - ta’lim berish jarayonini bozor talablariga moslashtirib, ishlab chiqarish bilan uzviylikini ta’minlash va talabning o’z ustida ishlashi uchun muhit hamda sharoit yaratish. Oliygohtar talabani o’qishga qabul qilishdan avval, ularni qayerga ishga yuborishini, buning uchun ish beruvchilar bilan 10 yillik shartnomaga ega bo’lishlari kerakligi ta’kidlandi.

Uchinchidan - oliygohtar, ilmiy salohiyatini oshirish, ilm fan va innovatsiyani rivojlantirish qanday shartlarni bajarish kerakligi ham belgilab berildi.

To’rtinchidan – professor-o’qituvchilar va talabalar uchun qog’ozbozlikni kamaytirish, sohani raqamlashtirish orqali byurokратиya va korrupsiyani keskin qisqartirilishiga olib kelinishi ta’kidlandi.

MUHOKAMA.

Ushbu topshiriqlarni bajarish maqsadida 20 dan ortiq xorijiy mamlakat tajribalarini o’rgangan holda O’zbekistonda ilk bor Milliy kvalifikatsiya ramkasi hamda xalqaro andozalarga mos ravishda yangi shakl va mazmundagi “Professional standart”lar ishlab chiqildi. Endilikda oldimizda turgan muhim vazifalardan biri ilg’or xorijiy oliy ta’lim muassasalari standartlarini o’rgangan xolda davlat ta’lim standartlarimizni xalqaro standartlarga moslashtirish va barcha oliygohtar o’quv jarayonlarini kredit-modul tizimiga to’liq o’tkazilishi ustuvor vazifalarimizdan biri hisoblanadi.

Shuningdek, oliy ta’lim sohasida nodavlat sektorning ulushini oshirish, ularga davlat granti asosida davlat buyurtmasini bajarish imkoniyatlari ochildi. Maqsadimiz – davlat va nodavlat o’rtasida sifatli oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlash bo’yicha sog’lom raqobat shakllansin, kim talab darajasidagi kadr tayyorlasa shu tashkilotga davlat granti asosida davlat buyurtmalari beriladi. Bu degani, ta’lim sifatini ta’minlay olmagan oliy ta’lim tashkilotlari asta-sekin ta’lim bozordan chiqib ketadilar. Nodavlat oliy ta’lim tashkilotlariga 22 ta yo’nalishda talabalarni o’qitish uchun 500 ta davlat granti ajratilishi va kelgusi yilda xususiy oliygohtarlarga davlat buyurtmalarini kamida 2-3 baravar ko’paytirish ham muhtaram Prezidentimiz ta’lim sohasiga e’tibor qaratayotganliklarini muhim omillaridan biri deb hisoblaymiz.

Albatta, ushbu vazifalarni bajarish hamda ta’lim sifati va samaradorligini ta’minlashda “Milliy malakalar ramkasi” qabul qilinganligi hamda samarali ishlashini ta’minlash maqsadida ta’lim sifatini ta’minlash tizimini ham modernizatsiya qilish lozim. Ya’ni universitetlarni akkreditatsiyadan o’tkazish jarayoni nafaqat davlat standartlari, balki xalqaro standartlarga ham muvofiqlashtirilishi kerak.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo’yicha milliy dasturni tasdiqlash to’g’risida”gi 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni hamda 2022-yil 21-iyundagi “Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-290-sonli hamda “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son qarorlarida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg’or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko’tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta’lim, ilm-fan va amaliyot uyg’unligini ta’minlash bo’yicha bir qator ishlar olib borilmoqda. Xususan,

2022-2023 o‘quv yilidan boshlab Respublikamizning barcha viloyatlarida pedagog kadrlar tayyorlovchi davlat oliy ta’lim tashkilotlari o‘z faoliyatini boshladi. Jumladan:

3 ta viloyatlar (Xorazm, Namangan, Sirdaryo)dagi Urganch, Namangan va Guliston davlat universitetlari pedagogika ta’lim sohasining bakalvriat ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari negizida **3 ta yangi Urganch, Namangan va Guliston davlat pedagogika institutlari** tashkil etildi;

5 ta viloyatlar (Samarqand, Andijon, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo)dagi universitetlar huzuridagi Pedagogika institutlari negizidagi **5 ta davlat pedagogika institutlari** (*Andijon, Buxoro, Termiz, Shaxrisabz va O‘zbekiston-Finlyandiya pedagogika institutlari*) tashkil etildi;

2 ta viloyatlar (Toshkent, Jizzax)dagi pedagogika institutlari negizidagi **2 ta davlat pedagogika universitetlari** (*Chirchiq va Jizzax davlat pedagogika universitetlari*) tashkil etildi;

Shuningdek, nodavlat oliy ta’lim tashkilotlaridan ham barcha pedagogik ta’lim yo‘nalishlarida kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilgan. Jumladan Xalqaro Nordik universitetida bakalavr darajasini beruvchi “Maktabgacha ta’lim”, “Boshlang‘ich ta’lim”, “Musiqqa ta’limi”, “Psixologiya (amaliy psixologiya)”, “Xorijiy tillar”, “Maxsus pedagogika” va “Kompyuter injenering” ta’lim yo‘nalishlari hamda magistrlik darajasini beruvchi “Pedagogika va psixologiya”, “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)”, “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim)” va “Ta’lim muassasalari boshqaruvi” mutaxassisliklari hamda 13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosliklari bo‘yicha pedagogik kadrlar tayyorlash hamda ilmiy tatqiqotchilarni shakllantirish yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu pedagogik kadrlarni raqobatbordosh kadrlar sifatida tayyorlash maqsadida Finlandiyaning Xelsinki va Yuvaskula pedagogika universitetlari, Kareliya amaliy fanlar universiteti hamda Shvetsiyaning Sodertorn universitetlari tajribalarini o‘rgangan xolda ta’lim jarayoni tashkil etilmoqda.

Xalqaro Nordik universitetida fin modelini joriy etish maqsadida o‘qishga qabul qilish, ta’lim jarayonida topshiriqlarni bajarish hamda yakuniy imtihonlar topshirish jarayonlariga yangi metodikalar joriy etilmoqda. Jumladan universitet magistratura mutaxassisliklariga qabul jarayoniga ta’lim va tarbiya tamoyillarini teran anglagan, pedagogik qobiliyati rivojlangan, ta’lim oluvchilarga motivatsiya bera oladigan hamda o‘qituvchi kasbiga layoqatli kadrlarni saralash maqsadida fin metodikasi asosida 5 bosqichli intervyular olish bekatlari (5 mini bus stop) shaklida kirish imtihonlari tashkil etildi. Bu jarayonda talabgorlarning fanlardan olingan bilim darajalari bo‘yicha natijalariga qarab ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruh yuqori ball olganlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri suhbatga kirishi mumkin. Ikkinchi guruh past ball olganlar fanlardan maxsus imtixon topshirganlaridan so‘ng suhbatga kirishlari mumkin. Suhbat jarayoni kichik 5 bosqichli intervyular olish bekatlari (5 mini bus stop) shaklida tashkil etiladi. Har bir talabgor xar bir bekatda 5 daqiqa savol-javob qilinadi. Jami 25 daqiqada bir talabgor to‘liq o‘tib bo‘ladi. Xar bir bekatda olingan ballar umumlashtiriladi va 100 ballda hisoblanadi. O‘tkazish mazmuni: 5 bekatga aynan talabgorning pedagogik kompetensiyasini aniqlashga qaratilgan qisqa savol javobli intervyular tashkil etiladi.

Ta’lim berish jarayonida xar bir fandan berilgan topshiriqlarning kichik guruhlar tashkil qilgan xolda bajarishlarini ta’minlash bo‘yicha topshiriqlar majmuasi shakllantirilgan.

Yakuniy imtihonlar ham talaba bajargan ijodiy ish himoyasi ko‘rinishida taqdim etiladi.

Kadrlar salohiyati islohotlarining samaradorligi va muvaffaqiyatini belgilab beruvchi muhim omillardan biridir. Toshkentdagi Xalqaro Nordik universiteti ta’lim tizimi uchun yuqori bilimli o’qituvchilar va ta’lim tizimi uchun boshqaruv kadrlarini ilg’or xorij o’quv dasturlari yordamida tayyorlaydi. Universitet mamlakatimiz ta’lim tizimida sifatni oshishiga o’z hissasini qo’shibgina qolmay, iqtisodiyotimiz uchun jahon yuqori standartlari asosida turli yo’nalishlar bo’yicha kadrlar tayyorlaydi hamda kelajakda yirik ta’lim va ilmiy izlanishlar markaziga aylanadi.

Pedagog kadrlar tayyorlashda xorijiy tajribani o’rganish hamda tatbiq etish xam muhim omil hisoblanadi. Shu maqsadda xalqaro Nordik universiteti fin ta’lim tashkilotlari bilan pedagogik stajirovkalar tashkil qilmoqda.

Xorijiy stajirovkalarni tashkil etish uchun hukumatimiz tomonidan juda katta imkoniyatlar berilgan. Jumladan:

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi **“Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”**gi PQ-289-son Qaroriga *(2-band e-xatboshi)* muvofiq har yili pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari ixtisoslik kafedralarining kamida 5 foiz professor-o’qituvchilarini ushbu muassasalarning byudjetdan tashqari jamg’armalari hisobidan xorijiy davlatlarga tanlov asosida malaka oshirish va stajirovkaga yuborish choralarini ko’rish vazifasi topshirilgan.

Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.02.2023-yildagi PF-27-sonli “2022 — 2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to’g’risida”gi Farmonining 46-maqсад 167 bandida “Oliy ta’lim muassasalarida ilg’or xorijiy tajribalardan foydalanish samaradorligini oshirish va professor-o’qituvchilarni xorijiy davlatlarda malaka oshirish va stajirovka o’tash uchun yuborish” vazifalari yuklatilgan.

Ma’lumki, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi Qarori 3-bandida Finlyandiyaning ta’lim sohasidagi tajribasini, shu jumladan o’quv dasturlari, darsliklari, o’qitish metodikalari va pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini xorijga xizmat safarini tashkil etgan holda o’rganib chiqish va bu jarayonlarni muvofiqlashtirish ko’zda tutilgan.

Yuqoridagi topshiriqlar ijrosini ta’minlash maqsadida 2023-yil Finlandiyaning Xelsinki, Yuvaskula, Kareliya, va JAMK amaliy fanlar va pedagogika institutlari bilan hamda Shvetsiyaning Sodertorn universiteti bilan hamkorlikda stajirovka dasturi (Finlandiya va Shvetsiya ta’lim tizimida o’quv maqsadlari, pedagogik jarayonni tashkil etish mexanizmlari, ta’limda baholash, oliy ta’limda o’quv me’yoriy xujjatlar, ta’lim standartlari, malaka talablari, o’quv reja, fan dasturlari, uzluksiz ta’limda uzviylik, kredit modul tizimi va mustaqil ta’lim, ta’limda raqamlashtirish, o’qitish metodikasi va interaktiv metodlarni qo’llash kabi dolzarb mavzular o’rganilishi rejalashtirilgan) ishlab chiqilgan.

Malaka oshirish kurslarida mamlakatimizdagi 15 ta oliy ta’lim muassasalarining va umumiy o’rta maktab o’qituvchilaridan qariyb 100 nafar rahbariyat xodimlari xamda professor-o’qituvchilar ishtirok etishdi.

Xozirda malaka oshirish kursi davomida olingan tajribalarini uzluksiz ta’lim tizimida sifat va samardorlikni ko’tarish bo’yicha tatbiq etib borishmoqda. Jumladan birgina Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi Sanobar Kenjayeva xozirda o’quvchilarga matematika

fanidan fin modeli asosida ta’lim berish metodikasini takomillashtirish bo’yicha seminarlar va forumlar tashkil qilgan xolda yuqori natijalarga erishmoqda.

Jumladan: Yangi metodikalarni joriy etishdan oldin albatta xozirgi islohatlar va yangiliklarning tatbiq etilishini teran anglash lozim. O’tgan o’quv yilida respublikaning barcha OTMlari kredit-modul tizimiga o’tdi va OTMlarda ECTS kredit-modul tizimi joriy etildi. “Oliy ta’lim yo’nalishlari va mutaxassisliklari Klassifikatori”ga muvofiq 25 ta ta’lim sohasi ta’lim standartlari, 261 ta bakalavriat ta’lim yo’nalishlari va 559 ta magistratura mutaxassisliklarining malaka talablari, o’quv rejalari va fan dasturlari (sillabuslari) ishlab chiqildi. Bakalavriat ta’lim yo’nalishlarining o’quv rejalari Gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlar 25-30, Umumkasbiy fanlar 35-50, Ixtisoslik fanlari 15-25, Qo’shimcha fanlar 4-6 foizni tashkil etgan bo’lsa, kredit-modul tizimiga asoslangan o’quv jarayonida majburiy fanlar bloki 50-60 foizni, tanlov fanlar bloki 40-50 foizni tashkil etadi.

Kredit-modul tizimining alohida xususiyatlaridan biri o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatkichi (GPA (Grade Point Average))ning qo’llanilishi bo’lib, kadrlar iste’molchilari tomonidan bitiruvchilarning bilimi, mutaxassislikni o’zlashtirish darajasini baholashga imkon berishi bilan bir qatorda kelgusida o’qishni davom ettirish, ilmiy faoliyat bilan shug’ullanish uchun ham asosiy me’zon bo’lib xizmat qiladi.

Kredit-modul tizimi akademik mobillikni ta’minlab, xorijiy oliy ta’lim muassasalarida davriy o’qishi bo’yicha o’zlashtirgan kreditlarni tan olinishiga va respublika oliy ta’limining xorijiy OTMlar bilan integratsiyasini ta’minlaydi.

OTMlar o’quv dasturlarida muvozanat va me’yor paydo bo’ldi, o’quv jarayonining shaffofligi, o’quv dasturlarini iqtisodiyot, mehnat bozori va talablar ehtiyojlari asosida shakllantirish, darslarning sifatini yaxshilanishiga va talabalarning mustaqil o’quv dasturiga ega bo’lish imkoniyati paydo bo’ldi.

Ta’lim sifatini ta’minlash jarayonlarini elektron ta’lim boshqaruv tizimi orqali nazorat qilish yo’lga qo’yildi.

Ta’lim sifatini ta’minlash jarayoniga talabalarni keng jalb etish hamda talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyatini rivojlantirish ishlari amalga oshirildi.

Oliy ta’lim muassasalari maxsus sirtqi (sirtqi) va kechki bo’limlari to’g’risida nizom ishlab chiqildi hamda tasdiqlandi.

Yoshlarning ishlab chiqarishdan ajralmagan holda oliy ma’lumot egallashlariga imkoniyat yaratildi.

Mazkur maqsadda 75 ta oliy ta’lim muassasalarida sirtqi, 21 ta oliy ta’lim muassasalarida kechki ta’lim shakllarida kadrlar tayyorlash yo’lga qo’yildi.

Yangi texnologiyalar asosida doimiy o’zgaruvchan iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining ehtiyojlari asosida so’nggi yillarda bakalavriatda 134 ta ta’lim yo’nalishlari, magistraturada 147 ta mutaxassisliklar yangidan tashkil etildi.

Kadrlar buyurtmachilari takliflari asosida oliy ta’lim yo’nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatoriga zamonaviy ta’lim yo’nalishlari hamda magistratura mutaxassisliklari kiritildi.

Xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda ikki tomonlama diplomlar berish ko’zda tutilgan qo’shma ta’lim dasturlari joriy etildi.

Xorijiy fuqarolarni O’zbekiston Respublikasi ta’lim muassasalariga o’qishga qabul qilish va o’qitish tartibi to’g’risidagi nizom takomillashtirildi.

Yuqoridagi natijalarga erishilishida va quyidagi vazifalarni amalga oshirishda bir qancha sohadagi mavjud muammolar va kamchiliklar ko‘zga tashlanadi. Jumladan:

1. Yoshlarning oliy ma’lumot olishga bo‘lgan ehtiyojlarini inobatga olib, ularga o‘qishga kirish uchun samarali tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha ko‘maklashish, shuningdek kasbga yo‘naltirish va seleksiya ishlarini yanada samarali tashkil etishni ko‘zda tutgan tizim yaratilmagan.

2. Davlat oliy ta’lim muassasalarining akademik va tashkiliy boshqaruv faoliyatida kengashlarining vakolatlari kengaytirilmaganligi sababli ta’limni sifatli va o‘z vaqtida (shu jumladan, talab darajasida) tashkil etishda muammolar kelib chiqmoqda.

3. Talabalar amaliyotlarini tashkil etishda korxonalar va tashkilotlar tomonidan yetarlicha sharoitlar yaratib berilmaganligi sababli amaliyotlarni sifatli tashkil etishda muammolar yuzaga kelmoqda.

4. Oliy ta’lim sohasida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini oshirish maqsadida respublikamiz xududlarida nodavlat oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etishda muammolar saqlanib qolmoqda.

5. Oliy ta’lim muassasalari axborot-resurs markazlarining yagona elektron bazasini yaratish va o‘quv adabiyotlarini foydalanuvchilarga tezkor yetkazish tizimini takomillashtirish zaruriyati mavjud.

6. O‘rta maxsus ta’lim tizimi (Oliy ta’lim muassasalari tasarrufidagi akademik litseylar)da faoliyat yuritayotgan yosh pedagog-o‘qituvchilarning malakasini hamda ularning ilmiy salohiyatini oshirishga yetarli darajada e’tibor qaratilmagan.

7. Respublika oliy ta’lim muassasalarida ilmiy salohiyat ko‘rsatkichi pastligicha qolmoqda. Hozirgi kunda respublika oliy ta’lim muassasalarida ilmiy salohiyat ko‘rsatkichi 38 foizni tashkil etadi. Xalqaro amaliyotda xorijdagi nufuzli oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyati 70-80 foizni tashkil etadi.

8. Respublika oliy ta’lim muassasalarining xalqaro tan olinishi va dunyo universitetlari reytingida egallagan o‘rni pastligicha qolmoqda. 2021-yil uchun QS reyting kompaniyasining Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo davlatlari universitetlari (QS Emerging Europe and Central Asia University Rankings 2021) reytingida birinchi marotaba O‘zbekistonning 4 ta oliy ta’lim muassasasi 2023-yilda esa 14 oliy ta’lim muassasasi faqat mintaqaviy reytingdan joy olishdi.

9. Respublika oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilarning nashr faolligi ko‘rsatkichi past darajada qolmoqda. Xalqaro tan olingan “Scopus”, “Web of Science” kabi ilmiy-texnik ma’lumotlar bazalarida indekslangan ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar soni 2563 tani tashkil etadi va bu ko‘rsatkich 2017-yilga nisbatan ikki barobarga oshdi. Biroq, ushbu chop etilgan maqolalar soni respublikadagi ilmiy darajali kadrlar soniga nisbata past va bu esa o‘z navbatida oliy ta’lim muassasalarini xalqaro reytinglarga kirishiga to‘sqinlik qilmoqda.

10. Oliy ta’lim muassasalari ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarini zamonaviy jihozlashda asosan xorijda ishlab chiqarilgan jihozlar bilan ta’minlash jarayonida murakkab tartib yuzaga kelmoqda. Shuningdek, 15 ta oliy ta’lim muassasasida 39 ta ilmiy laboratoriya mavjud. Biroq, oliy ta’lim muassasalarini zamonaviy ilmiy laboratoriyalar bilan jihozlanish darajasi yetarli emas, xalqaro standartlarga javob beradigan ilmiy laboratoriya uskunalarning salmog‘i atigi 10 foizni tashkil etadi, shu bilan birga ilmiy laboratoriyalar materiallar bilan yetarlicha ta’minlanmaydi.

11. Oliy ta’lim muassasalari pedagog xodimlarini ishga qabul qilish tizimining shaffof va ochiq mexanizmi yaratilmagan.

12. Oliy ta’lim tizimida masofaviy elektron o’qitish shaklini joriy etish bo’yicha tegishli tartib va mezonlarni belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlarning mavjud emasligi.

13. Respublika oliy ta’lim muassasalarining faoliyatlarini xalqarolashtirish, jumladan ularning xalqaro ta’lim maydonida tanilishi jarayoni sust davom etmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

1. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarining xalq ta’limi va maktabgacha ta’lim boshqarmalari bilan ta’lim mazmuni uzluksizligi va uzviyligini ta’minlash maqsadida **o’zaro hamkorligini** yanada kuchaytirish.

2. Milliy malaka ramkalari va kadrlar buyurtmachilari talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan kasb standartlari asosida tayyorlangan pedagogika oliy ta’lim muassasalarining ta’lim dasturlarini muvofiqlashtirish maqsadida **Pedagogik-o’quv Kengashini** tashkil qilish.

3. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarining **istiqbolli rejalarini** takomillashtirish, ilmiy salohiyatni oshirish, ta’lim sifatiga erishish, professor-o’qituvchilar malakasini oshirish, xorijiy stajirovkalarni tashkil etish hamda belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlashni nazoratga olish.

4. Ta’lim dasturlari mazmuniga xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS) talablarini hamda topshiriqlarini singdirish, pedagogik amaliyot jarayonlari samaradorligini oshirish, me’yoriy xujjatlarni talab darajasida tayyorlash uchun Pedagogik-o’quv Kengashi huzurida **o’quv-metodik ishchi guruhlarni** shakllantirish.

5. Ta’lim yo’nalishlarining barcha ta’lim dasturlariga hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib ta’limning xalqaro standartlari va xalqaro baholash dasturlari talablariga va ilg’or xorijiy tajribalarni e’tiborga olib **o’zgartirishlar kiritish**.

6. “4+2” tartibida amaliyot olib borilishini tashkil etishda amaliyot dasturlarini takomillashtirish, ta’lim tashkilotlari bilan hamkorlikda o’qituvchilarning metodik kunlarini hisobga olgan holda talabalarni ta’lim muassasalariga birlashtirilishi hamda buning uzluksiz nazoratini olib borish bo’yicha **elektron tizim** joriy etish choralarini ko’rish.

7. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida Fizika va astronomiya, Kimyo, Texnologik ta’lim, Biologiya ta’lim yo’nalishlari uchun o’quv rejalarga mos jihozlari bilan ta’minlangan laboratoriya xonalari moddiy texnik bazasini boyitish, mavjud bo’lmaganlarini tez fursatlarda **laboratoriya jihozlari bilan ta’minlash** choralarini ko’rish.

8. Kredit-modul tizimida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta’lim olishlarini samarali tashkil etish maqsadida **ta’lim platformalarini** yaratish hamda takomillashtirish choralarini ko’rish. Bunda platforma kontentlarini ta’lim dasturlari asosida tayyorlangan majmualar va didaktik resurslar bilan boyitish, innovatsion ta’lim texnologiyalarini tatbiq’i hamda nazorat tizimlari to’liq va sifatli ishlashini ta’minlashga e’tibor berish lozim.

9. Pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarining axborot resurs markazini zamonaviy va yangi **o’quv adabiyotlari** bilan boyitish choralarini ko’rish hamda xorijiy ta’lim muassasalari bilan **hamkorlik aloqalarini** o’rnatish va rivojlantirish choralarini ko’rish. Bunda xorijiy talabalar salmog’ini oshirish hamda o’quv adabiyotlarini xorijiy mutaxassislar bilan hammualliflikda yaratish masalalarini hal qilish.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884-сон қарори;
2. Куйсинов О.А., Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей посредством применения веб-квест технологии «Научное обозрение: гуманитарные исследования» научный журнал, Москва, Россия, 2014 год. №3. Волгоград. Россия. 2015 год.
3. Куйсинов О.А., Уразова М.Б. О сущности и роли проектировочной деятельности в профессиональном развитии учителя. SCIENCE AND WORLD. International scientific journal. № 5 (21), 2015, Vol.II. Наука и мир. Международный научный журнал, № 5(21),2015, Том 2. Импакт фактор журнала «Наука и мир» - 0,325 (Global Impact Factor 2013, Australia)
4. Kuysinov O.A. Some Aspects of Modular Educational Technologies Forming Professional Competence of Future Teachers Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. P.251-257.
5. Kuysinov O.A. Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach. Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. P.257-263.
6. Kuysinov O.A. Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency. «Actual problems of modern science, education and training» Electronic Journal. July, 2021-7/1. ISSN 2181-9750. KHOREZMSCIENCE.UZ. P. 4-8
7. Kuysinov O.A., Abduraimov Sh.S., Mamatov D.N., Zaripov Z.R., Abduraimova G. Stages of Inter-Integration in Ensuring the Quality of Training and Employment of personnel. «INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION» Scopus Journal. Vol.37, №.2, 2022. ISSN 0827-33-83. <http://internationaljournalofspecialeducation.com> P. 338-348
8. Kuysinov O.A., Nosirov A., Abduraimov Sh., Sodikova A., Kutlimuratov K., Mamajonova K. New Uzbekistan - The value of Membership in the Continuous Education System. «INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION» Scopus Journal. <https://www.internationaljournalofspecialeducation.com/submission/index.php/ijse/article/view/515> ISSN No:0827-3383 VOLUME 37, №3. – 2022

HIGHER EDUCATION AND DEVELOPMENT. A EUROPEAN PERSPECTIVE

¹Bruno Dallago, ²Sara Casagrande

^{1,2}Department of Economics and Management, University of Trento, Italy

¹bruno.dallago@unitn.it, ²sara.casagrande@unitn.it

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155160>

***Abstract.** Universities in the European Union are called to support European integration along with pursuing education, research, innovation and economic value. This is evidenced in both European and national strategies, when European higher education institutions strengthen the value of their education and knowledge output while reinforcing their economic basis. A particular feature of higher education institutions in the European Union is their role in supporting a unified labour market. The European Commission has endeavoured on moving governments and universities to integrate national education systems, by proposing strategies and goals and providing part of the necessary resource basis. National governments in turn are called to implement the necessary reforms. The fundamental component of this approach is the so-called Bologna Process that created the European Higher Education Area. The core of the Process is to ensure comparability in the standards and quality of higher-education qualifications among European countries. The outcome of these processes has been important, but much remains to be done. The paper critically analyses the evolution of the European higher education and research system within the frame of European integration and with a view to the goals pursued, the results achieved and the challenges ahead.*

***Keywords:** European Union, Higher education, Integration, Universities*

***JEL Classification:** A22, A23, O30, O52*

1. Introduction: the growing and changing role of universities

Research and the education of high-quality human capital continue to be fundamental important missions of any university. The spread of access to high education has led to proliferation in the number of universities, most of them with an important regional role. This, together with the increasing cost of research and the difficult financial situations of most governments, make it perhaps inevitable that universities will look for additional external resources by pursuing economic relevance. Large corporations are more interested in incremental innovation and rely extensively on their internal laboratories, complementing their activity with extensive networks of universities and research laboratories so as to acquire knowledge of a more general character. At the same time, small and medium-size enterprises are increasingly active in frontier, risky innovation and are more and more interested in cooperating with universities. National governments and supranational institutions such as the EU are keen to promote the appropriate conditions for their countries to compete successfully in the international arena through accelerated and widespread innovation by promoting and supporting, among other things, closer cooperation among universities and industry. Local governments have more power and more responsibilities than in the past for the economic activity under their jurisdiction and are interested in promoting goals similar to those of national governments, but with the intent of benefitting from localized returns.

The goals of the EU and its member countries towards universities are not limited to these issues. Indeed, within the European Union (EU) universities are required to contribute to strengthening European integration as well as supporting the cooperation between universities and

industry. This means universities have to pursue two distinct goals. Fostering the development of a single European approach to higher education requires that national systems are integrated and moving from one system to another one is possible without disadvantages and costs for students and educators alike. This is done through the circulation of students and teachers and completing the recognition of diplomas. Important would also be the integration of administrative approaches and standards, but this turned out being more complex and difficult. The second goal, the integration between universities and industry, in spite of the EU effort, is still largely a national responsibility. In the EU institutional architecture, national governments have predominant competences in education and, less so, research, while EU only has complementary competences, but provides a substantial share of research funds and runs transnational programs. The national nature of universities is still at odds with the essence of European integration and the aim of developing a European labour market and education and research space.

This paper analyses higher education and the contribution of universities in the frame of European integration using an economic perspective. The next section is devoted to illustrating the needs and limits of the European integration process and looks at the consequences of European institutions and their relations with national institutions, with particular concern for higher education. As explained in Section three, there are strong and resilient national traditions and cultures within the EU, while the EU has only partial and soft competences in the field of higher education. A fundamental issue is how these diversities could and should be managed in order to support European integration, with particular concern for the economy. Section four looks at the achievements that the drive to integration of European universities has actually reached and concludes that, along with important outcomes, many problems are still open such as the growing fault between the countries of Northern Europe and those of Southern and Eastern Europe, with important consequences for universities. Section five concludes.

2. The problems of European integration and higher education

The distribution of competences in higher education between national or local governments and the EU is defined in the 2007 Treaty of Lisbon and based on the EU fundamental principles. In the field of education, the EU has competences supporting member countries and in that of research it has competences parallel to those of member countries. Particularly in the former case, the role of the EU is indirect and has to rely on the willingness of national governments to develop and be part of a European educational system. Conversely, the EU role is more direct and effective in the case of research (Dakowska et al. 2018).

Such a distribution of competences is a problem for European integration. The soft EU approach is at odds with the fundamental role of states and the differences among national systems of education based particularly on the varieties of the relationship between universal values and the search for a national identity (Hörner et al. 2015). Moreover, the success of integration requires that educational systems are at least mutually compatible, for both cultural, social and economic reasons. In spite of its limited competences, the EU has devolved a great deal of attention, effort and resources to the field of education, with fair success. However, if member countries do not converge in the economy and education systems converge, new problems may appear in the form of brain and skill drain to the disadvantage of more vulnerable member countries.

There are two main reasons behind the EU drive to education integration: first, create a homogeneous European cultural space fostering and supporting the cooperation and integration of European societies. Education belongs in the founding and fundamental values of the European

Union and is essential for promoting cultural, social and political integration (EC 2018a, Rome Declaration 2017). Second is the importance of education for economic and social reasons.

Labour mobility is fundamental for EU integration, particularly so in the Euro area. Yet the actual role of labour mobility in reducing the differences in economic development between the states is relatively low and labour mobility is not particularly important in reducing disparities among EU countries. Although free circulation of people within the EU for labour reasons is one of the fundamental principles of the EU, effects are modest. Rules in the labour market remain mostly national, due to political and cultural factors, different languages, social interests, institutional and real constraints, such as the different recognition of degrees and the rigidity of the housing market in many countries. The EU also tried to foster integration by supporting the circulation of migrants, with doubtful outcomes and national opposition.

Institutional variety of labour markets across countries and different legal systems lead to different behaviour of economic actors, different types and features of contracts among parties, as well as different ways and intensity of the transmission of shocks (La Porta et al. 2008; Ménard and Marais 2006). Welfare systems are typically important in Europe, but they have different features and organizations, different dimension and costs, different incentive effects, and different consequences for economic activity, in spite of some convergence (Bouget 2003; Sapir 2006).

Low labour mobility and weak contribution of immigration have two distinct effects, most significant in Southern Europe. First, adjustment processes must go through more problematic channels to regain competitiveness, such as through internal devaluation. Second, the low mobility of labour opens the possibility for policies to take an anti-labour stance, e.g., in the form of bad quality labour contracts. The intent is to increase competitiveness through cheaper labour and not through investment, with negative consequences for the size of the domestic market and international specialization.

Differences in labour market efficiency are large within the EU and the Eurozone (Eurostat 2018, WEF 2018) and the bulk of labour mobility is within regions of the same country (Gáková and Dijkstra 2010). Under these conditions, common policies become more difficult and less effective. Increasing labour mobility is fundamental in order to weaken the probability and effect of asymmetric consequences from shocks and upgrade the effect of common policies. The EU action in higher education finds a strong motivation in these issues.

3. Higher education and the EU strategy and goals

European Higher Education Institutions (HEIs) are subject to a double set of pressures: those typical of any developed area and those deriving from the European integration (EC 2017). As to the former, universities in the European Union are called to pursue economic value to support innovation (Forge et al. 2013). This is evidenced in both European and national strategies and is more stringent in countries fighting with budget and financial problems (particularly in Southern Europe) and those characterized by neo-liberal political views (such as Great Britain until Brexit). A fault line is evident between Northern European countries – where higher education is generally free of charge and much of research is government-sponsored – and Southern European and Anglo-Saxon countries, where economic value is fundamental in both education and research. This distinction makes difficult setting up joint education and research programs among HEIs belonging in different groups of countries. Since most of the competences – and all primary competences in the field of higher education – belong in national countries (central governments in most countries,

regional governments in others, such as Germany), countries follow idiosyncratic paths and the EU does not have any compulsory role.

Pressures coming from European integration include ideals and aims and economic and organizational needs of integration to coordinate countries in moving towards mutually compatible and effective higher education systems without jeopardizing inter-country cultural differences. These pressures led the EU to take the lead in setting up a European system of higher education, including the development of European universities, and moving towards a European Education Area. Although these moves have HEIs as their primary target and are based on ideal and scientific motivations, their final goals have social and economic nature (EC 2017).

Erasmus (EuRopean Community Action Scheme for the Mobility of University Students) is the forerunner of European programs in education, an EU student and teacher exchange program established in 1987 after a 1981–1986 period of pilot student exchanges. Later accomplishments include different versions of the Erasmus program and the Bologna Process and are “aimed to promote civic participation and raise social capital within European democracies, reduce unemployment and improve skills required in the labour market, especially among young people” (Ribeiro 2022, p.177). Additional programs involve cooperation with universities of particular countries, such as former countries in transformation (Phare, Tempus). Erasmus+ is the European Commission’s Programme that combines all the EU’s previous schemes for education, training, youth, and sport since the 2014-2020 budget period. Erasmus+ finances educational projects that have among their priorities: digital transformation, diversity, environment, inclusion and participation in democratic life (de Castro and García-Peñalvo 2022). The program provides, through home institutions, grants for study, work placement, training and cooperation actions for students, teachers and administrators in another country. Erasmus+ has also funded several types of transnational innovation networks (e.g. strategic partnerships and knowledge alliances), to help graduates to face an ever-changing labour market environment and foster institutional innovation in teaching and learning (Fumasoli and Rossi, 2021). The program was extended over the budget cycle 2021-2027, with a doubled budget of €30 billion. Its goals contribute to the achievement of the objectives of the Europe 2020 Strategy and the Sustainable Development Goals in 2030 Agenda; in particular it should promote the achievement of quality education (goal 4), gender equality (goal 5) and decent work and economic growth (goal 8) (Nogueiro et al., 2022).

The achieved organizational stability of Erasmus+ also needs that the home university fully recognizes the period and related activities that students spend at the host university. To do so, European universities adopted a set of mutually compatible organizational and academic principles through the so-called Bologna Process (EC 2018c). The Bologna Process is a voluntary intergovernmental cooperation of 48 European countries, including non-EU countries, that the European Commission initiated in 1999. Its aim is improving the compatibility between national features and internationalization of higher education, also to make European universities more competitive and attractive. It is considered a sort of international regime, a foreign policy tool for the EU (Zahavi and Friedman, 2019). The Process guides and coordinates the activity of institutions and persons directly involved in higher education (universities, teachers, and students), national authorities, stakeholders (associations, employers, quality assurance agencies, international organizations), and the European Commission.

Along with increasing inter-country compatibility, the Bologna Process supports the modernization of education and training systems to make sure these meet the needs of a changing

labour market in the digital era. Key focus areas include lifelong learning, employability, funding, degree structures, international openness, data collection, quality assurance and learning outcomes, i.e., the definition of what students should know and can do on completing their degrees. Implementing these goals fosters mobility, supports qualifications and skills and improves the effectiveness and efficiency of the labour market. Placed under the Lisbon Recognition Convention, the Process created the European Higher Education Area (EHEA) in 2010, introduced the three cycle system (bachelor/master/doctorate), and strengthened quality assurance. It also introduced a common system of ECTS credit points (European Credit Transfer and Accumulation System) and the diploma supplement to ease the recognition of qualifications and periods of study abroad. However, differences exist among countries in the level of implementation and the exact definition of what one credit means (Faber and Westerheijden 2011).

The Commission identified three key priorities for making higher education “more European”: a network of European universities, the automatic mutual recognition of diplomas to remove barriers to student mobility, a European student card to facilitate the secure exchange of student information and reduce administrative burden for higher education institutions (EC 2019). Equally important is that “...European Universities will also contribute to the sustainable economic development of the regions where they are located, as their students will work closely with companies, municipal authorities, academics and researchers to find solutions to the challenges their regions are facing.” (EC 2018b). More recently, the European Commission (EC, 2021) introduced the Digital Education Action Plan (2021-2027), a policy initiative aimed at promoting an inclusive, accessible and high-quality digital education among European member countries’ education and training systems. It contributes to the Next Generation EU, supports the Recovery and Resilience Facility and it has as a goal the achievement of a European Education Area by 2025.

These priorities pursue distinct goals through various processes: a) improve the interconnection among European HEIs and students’ mobility; b) create a set of supranational agreements for the mutual recognition and acceptance of diplomas based on the comparability of standards and quality of higher-education qualifications covering bachelor, master and, since 2003, also doctoral levels (“Bologna Process”); and c) increase the level and the quality of higher education (Europe 2020 strategy). With similar purposes, in 2018, with the support of Erasmus+, the European Universities Initiative (Arnaldo Valdés and Gómez Comendador, 2022) was launched. All these actions are based on the free will of member countries to participate and coordinate their policies with other countries, also supported by other organizations, such as the European University Association. National idiosyncrasies remain, but are placed in a common framework. Fundamental competences continue to belong in member countries; the EU provides a coordinating frame and a set of common goals and adds further resources to the primary resources that continue to come from member countries. The end outcome is a more standardized and perhaps better-quality system of higher education, more and better opportunities for students, teachers and universities, and better integration of labour markets.

4. Outcomes and achievements

Achievements have been remarkable, particularly so if one thinks at the complexity of the issue and the resilience of national systems. However, the European higher education system is not fully integrated: national idiosyncrasies remain and barriers that students have to afford for having their international experiences fully recognized at home continue to be significant.

Transaction costs for academic teachers and the system complexity increased significantly, particularly for evaluation and assessment procedures. One should neither overlook the potentially negative consequences of stronger standardization on innovation and quality and variety of teaching and research, the impact of the pandemic and the consequences of the introduction of remote teaching (Vlachopoulos, 2022), and the challenges of super-mobility (Czerska-Shaw and Krzaklewska, 2022).

Analyses and assessments of outcomes and effects of reforms concentrate on higher education, but hints also exist on more general economic and social effects, with particular concern for the labour market. According to some recent studies, the participation in international mobility programs positively affects academic performance, the willingness to move to find a job, the probability of being rapidly employed but not of getting a job coherent with the qualification acquired (De Benedetto et al., 2023). The development of communication skills and the willingness to work in an international context seems to be the principal acquirable skills following the Erasmus+ Programme and spendable in the labour market (Andreou et al., 2023).

Enders et al. (2011) present one of the first comprehensive analyses putting the evolution of the European higher education system into a dynamic perspective: “While signatory countries have to some extent interpreted the [Bologna] Declaration in their own ways, the process rapidly achieved a wide acceptance. Focusing at first on reforming study programmes into the two-cycle ‘bachelor-master’ structure, concerns about comparability soon pushed quality assurance and accreditation and degree recognition firmly into the mix” (Enders et al. 2011a, p. 2). This recognition led to include Ph.D. courses as the third cycle and to link the European Higher Education Area with the European Research Area, a decision taken in Berlin in 2003 (Kottmann 2011). The relation between common aims and achievements and national idiosyncrasies and goals was and remains today the most intractable issue of the Bologna process. The process was initiated to streamline national higher education systems to a common “European” system, but also to provide support for initiating or strengthening the reform of national systems, in spite of the non-binding nature of the Bologna process. This created a unitary European frame based on national diversities (Faber and Westerheijden 2011).

Pursuing economic value is a common thread at both Union and national level. Universities need to attract an increasing amount of external resources and to rely progressively on market-type governance solutions, replacing bureaucratic governance (Jongbloed 2010). Also important is the political call to universities to play a useful role for the country’s competitiveness, in both education and research. Universities should consequently increase their willingness and capacity and that of their teachers and researchers to produce economically and socially useful knowledge and restructure teaching programs and methods so to increase the employability of their students (Dill and van Vught 2010).

The traditional governance structure of European universities, particularly in continental countries where most universities are state-owned, was centred on the state. However, since the 1990s, there was a growing involvement of more actors and a move towards greater autonomy and indirect governance. The reform of governance has, among others, the aim of attracting external resources from the private sector and through the participation to national and international competitive calls for education programs and research funding. Achievements are mixed: while universities rely more on external resources that until the 1990s, the private sector contribution increased only marginally. More important are international resources, in particular from the

European Union. However, national public expenditure and investment continue to be fundamental. According to a study by Aghion et al. (2008), government appropriations are the dominant although decreasing source, exceeding two-thirds of the total revenue, in all EU countries except UK and Ireland (Bennetot Pruvot and Estermann 2022, ETER 2019).

Although government funding continues to dominate, its allocation has progressively lost the nature of grants and is increasingly allocated on pre-established performance formulas and competitive mechanisms (Bennetot Pruvot and Estermann 2022, Curaj et al. 2015). The situation varies remarkably through countries, depending on the features of higher education, the aims of public education and the availability of reliable indicators. Overall and compared to the United States and Japan, universities in many EU countries continue to be under-funded (Bennetot Pruvot et al. 2019). However, more prominent is the divergent evolution of long-term public funding trends in different countries (Table 1). Over the period 2008 to 2017, Austria, Germany and Sweden had both significant and comparatively sustained funding growth. In France and the Netherlands investment was more limited, although on a relatively stable trajectory. In Luxembourg and Turkey public funding nearly doubled in the period.

Table 1: Public funding to universities and GDP growth

Category	Description	Systems
Funding ↑ > GDP ↑	Investment above economic growth	AT, DE, DK, LU*, NL, NO, SE, TR, CH*
Funding ↑ < GDP ↑	Investment below economic growth	FR, HU, IS, PL
Funding ↑ - GDP ↓	Investment despite economic decline	HR, PT
Funding ↓ - GDP ↑	Disinvestment despite economic growth	CZ, EE*, ES, FI*, IE, LT, LV*, RS, SK
Funding ↓ > GDP ↓	Disinvestment greater than economic decline	GR*, IT, SI*

Public funding to universities and GDP growth Systems not included: BE-fr, BE-fl, UK (all 4 systems). *Shorter time frames: CH (2008-09/2014-15); EE, GR, LV, SI (2008-09/2015-16); FI (2010-11/2015-16); LU (2009-10/2016-17). Source: Bennetot Pruvot et al. (2019)

In various countries higher education budgets were the target of repeated cuts. Particularly large were cuts in Greece, while Italy stabilized at low funding level after significant cuts until 2013. Only in the Czech Republic and Spain there was a modest recovery in 2017. Other countries with negative patterns are Estonia, Lithuania, Great Britain and Serbia. A third group of countries show a recovery pattern after years of severe cuts (Hungary, Latvia, Ireland, Island) or less severe cuts (Slovakia, Croatia) or mild cuts followed by significant recovery (Poland, Portugal). In most cases, improvements took place after 2013.

The need to rely increasingly on external resources allocated in competitive ways gave an advantage to universities which could set up the necessary structures and competences. These are mostly large universities from more developed and better organized countries. Within universities, the differentiation between individuals and research groups was equally noteworthy. Although many took a passive attitude, others became proactive, took initiative and competed successfully. The distinction was in part based on reputation and positive outcomes of research and education assessment. However, in many cases the strength of the home university and the ability to be part of strong networks also played important roles. In a survey undertaken in 2017 with responses from 303 institutions from 43 higher education systems, the European University Association

(EUA) found that “National strategies, where existent, seem to give impetus and serve as a driver for institutions, although they do not stand out as the first source of inspiration for institutional learning and teaching strategies. Overall, institutions that have a learning and teaching strategy seem more influenced by university alliances at the national, regional, or international level.” (Gaebel and Zhang 2018, p. 7). National strategies exist in 78% of responding institutions, while external quality assurance and funding and financial incentives to foster compliance exist in more than half of respondents, supported by European instruments, such as the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area and the European Qualifications Frameworks. Although all these measures are generally considered to be useful for the quality of higher education, there is concern for the growth of bureaucracy, the restriction of autonomy and academic freedom and the risk of decreasing traditional institutional funding.

Overall, “...governments remain the primary funding source for higher education institutions. The figures and trends show that European investment in education and R&D, especially from private sources, is not pushing Europe towards parity with its global competitors...” (Enders et al. 2011a, p. 9). Moreover, European countries are different, with the countries of Southern Europe and even more so of Eastern Europe in disadvantaged situations. “Any effort at integrating higher education into a European Higher Education Area will invariably need to accommodate an increasingly rich variety of systems with regard to cultural norms, economic policies, organizational structures and GDP levels.” (Enders et al. 2011a, p. 9). The added value of the Bologna process in this perspective is that of mutual adjustment: “...a process in which national governments continue to adapt their policies nationally, but in response to, or in anticipation of, the policy choices of other governments” (Faber and Westerheijden 2011, p. 15).

However, there are still problems in the implementation of the commonly agreed standards and structures, with countries often going their own way in both the degree of implementation and the particular features of the implemented standards (EC 2018d). Idiosyncrasies concern both EHEA foundations (three-cycle degree structure including ECTS and Diploma Supplement, recognition of qualifications and quality assurance) and priorities added subsequently (learning and teaching, social inclusion and employability). Employability is particularly important for the labour market, yet problems are still significant and differences among countries important. Systematic efforts are needed to improve the relationship and match between higher education and the labour market. The problem is particularly significant in some countries, where graduate unemployment remains a significant problem.

Universities play different roles and the achievements of higher education differ considerably within the EU, although in recent years there was a general improvement in all member countries, at least in quantitative terms. Strong differences in the levels of expenditure per enrolled student continue to persist. The strategy prevalent in Southern and Central-Eastern European countries is based on cost-cutting, as envisaged in the European Competitiveness Pact of 2011. Stabilization policies in financially unbalanced countries, such as Greece, Spain, Portugal and Italy until 2013, strengthened this approach. While technical innovation was pushed to the background, this strategy foresees countries gain competitiveness by decreasing wages and weakening welfare through internal devaluation and austerity policies. Inevitably, these countries are pushed to specialize in productions where competitiveness through cost cutting may compensate for a lack of innovation and higher productivity. These are productions where the competition from emerging countries is strong and growing. Consequently, the role of universities

as producers of knowledge and skills becomes weaker and universities may be seen as a cost and not a resource for the country. In these countries the allocation of public resources to universities decreased. Cheaper labour means less demand for highly-educated people and lower return to human capital (Corak 2013).

The case of Northern European countries is remarkably different. Their EU references are the Lisbon Strategy and Europe 2020. The key elements of these strategies are investments in innovation, knowledge infrastructure and human resources, plus high-quality services to support investment and attract resources. The role of universities is central for both high level education, the number of degrees, research and their cooperation with enterprises (Nielsen 2018). This strategy appears economically stronger and socially stable. Moreover, it guarantees remunerations in line with the existing level of income and quality of life. Northern European countries thus outperform other member countries in innovation, level of education, resources devoted to education, standard of living, social stability, and international competitiveness.

Financial stability is another factor that may have important consequences for universities. Following the international crisis, government expenditure on education as a ratio to GDP decreased by 0.5% in the EU over the 2003-2017 period: it was 5.1 % of GDP in 2003 and decreased to 4.6 % of GDP in 2017 and 4.8% in 2021, of which 0.8% was for tertiary education. As a share of government expenditure, and considering that overall government expenditure as a ratio to GDP decreased by 0.4% over the period, the share of expenditure on education in total expenditure decreased more, from 11.0 % in 2003 to 10.2 % in 2017 and 9.4% in 2021 (Eurostat 2019, 2023).

The implementation of austerity policies made the situation particularly difficult in countries of Southern Europe, where the financial situation of universities worsened dramatically for two reasons. First and foremost, governments decreased their financing. In distressed countries, governments gave priority to fund primary and secondary education. As a consequence, public funding for tertiary education decreased as a share of overall funding for education, while private funding increased only marginally. Second, austerity worsened the financial situation of families and persons, many of whom had difficulties in pursuing university studies. As a consequence, the number of enrolled students in distressed countries decreased (OECD 2018). Similar observations hold for research expenditures, both public and private.

Although consequences were direct and negative for universities’ financial and human resources, negative effects did not necessarily translate directly and fully in the quality of their work. Universities in distressed countries relied on their traditions and implemented resilience strategies, sometimes successfully. Pastor and Serrano (2016) find that research output does not depend exclusively on the amount of available resources. A more refined analysis needs a distinction among sciences in both inputs (human and financial resources) and output (such as number of students obtaining degrees and publications).

5. Conclusion

The paper critically analyses the evolution of European higher education and research systems within the frame of European integration, stresses achievements under the leadership of the European Commission, highlights problems, drawbacks, fault lines and challenges ahead. Part of these problems comes from the external context, particularly unfavourable for universities following the international crisis and austerity policies. However, many difficulties come from the very nature of the EU: a club of countries with different national educational and research systems,

with different specializations and strategies, separated national labour markets. Although countries keep sovereignty in education and in part also research, the EU successfully coordinates member countries in the far reaching and ambitious process of transforming higher education institutions and pursuing increasing integration of research and the educational system. Unfortunately, integration of labour markets did not match this effort and the consequences are particularly disadvantageous in the Eurozone and contributing to high levels of youth unemployment, including highly educated people in selected countries.

In spite of problems and disparities, results are important and overall positive. Among the most important positive outcomes are growing numbers of students having the opportunity to spend significant periods of their academic life in another country, while continuing their career at the home university. It is expected that these persons, once active in the labour market, will effectively take European values ahead and actively support European integration, although so far evidence is not conclusive.

On the minus side and in spite of EU efforts, universities are still largely funded through national public resources, while fiscal rules hardly stimulate private donors. Administrative approaches still dominate national public financing, i.e., financing after the number of students enrolled, or the number of teachers, with a modest role given to outcomes. European responses to the international crisis magnified these features and led to severe cuts in financing universities in various countries. Even the recognition of degrees within the EU, a goal pursued with determination, is still partial and meets various obstacles. This hinders the integration of the European labour and skill markets. Universities were not particularly successful in establishing stable inter-country and interregional knowledge and research networks, in spite of EU programs and support, although lately some interesting institutional progress is taking place. Finally, although the new system led to growing education and research level and quality, growing standardization, bureaucratization, transaction costs and burdens on teachers and researchers had negative effects on academic life and the traditional critical role of universities.

REFERENCES

1. Aghion, Philippe, Dewatripont, Mathias, Hoxby, Caroline Mas-Colell, Andreu and Sapir, André (2008), *Higher aspirations: An agenda for reforming European universities*, Brussels: Bruegel Blueprint Series, Volume V
2. Andreou, Efthalia, Deliou Cleopatra, and Malagkoniari, Maria (2023). ‘Graduate students’ perspectives on their acquired skills following the Erasmus+ Programme’, *Futurity Education*, Vol.3, No.3, pp.6-19.
3. Arnaldo Valdés, Rosa María, and Victor Fernando Gómez Comendador (2022). ‘European universities initiative: How universities may contribute to a more sustainable society’, *Sustainability* Vol.14, No.471, pp.1-23.
4. Balan, Robert S. (17 Nov 2022). Tuition Fees at Universities in Europe in 2023 - Overview and Comparison (<https://www.mastersportal.com>)
5. Bennetot Pruvot, Enora, Thomas Estermann and Valentina Lisi, (2019), *Public Funding Observatory Report 2018*, Brussels and Geneva: European University Association
6. Bennetot Pruvot, Enora and Thomas Estermann (2022), *Allocating core public funding to universities in Europe: state of play & principles*, March, Brussels: European University Association (<https://eua.eu/downloads/publications/funding%20models%20v2.pdf>)

7. Bouget, Denis (2003), ‘Convergence in the social welfare systems in Europe: From goal to reality’, *Social Policy & Administration*, Vol. 37, No. 6, December, pp. 674–693
8. Corak Miles (2013), ‘Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility’, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 27, N. 3, Summer, pp. 79–102
9. Curaj, Adrian, Liviu Matei, Remus Pricopie, Jamil Salmi and Peter Scott (2015) (Eds.), *The European Higher Education Area Between Critical Reflections and Future Policies*, Cham: Springer
10. Czerska-Shaw, Karolina and Ewa Krzaklewska (2022). ‘Uneasy belonging in the mobility capsule: Erasmus Mundus students in the European Higher Education Area’, *Mobilities*, Vol.17, No.3, pp. 432-445.
11. Dakowska, Dorota and Kathia Serrano-Velarde (2018), ‘European Higher Education Policy’, in: Hubert Heinelt and Sybille Münch, *Handbook of European Policies: Interpretive Approaches to the EU*, Cheltenham: Edward Elgar pp.260-272
12. de Castro, M. Goretti Alonso and Francisco José García-Peñalvo (2022). Examples of Good Practices in Erasmus+ Projects that Integrate Gender and STEM in Higher Education. In: Francisco José García-Peñalvo, Alicia García-Holgado, Angeles Dominguez and Jimena Pascual (Eds.) *Women in STEM in Higher Education. Good Practices of Attraction, Access and Retainment in Higher Education*, pp.181-197.
13. De Benedetto, Marco Alberto, Maria De Paola, Vincenzo Scoppa and Janna Smirnova (2023). Erasmus Program and Labor Market Outcomes: Evidence from a Fuzzy Regression Discontinuity Design. IZA Institute of Labor Economics. Discussion Paper No. 16181, Bonn, Germany.
14. Dill, David D. and Frans A. van Vught (2010), ‘National Innovation Policies: Governments as Innovation Agents of Higher Education and Research’. In Luc E. Weber and James J. Duderstadt (eds), *University Research for Innovation*, London, Paris and Geneva: Economica, pp. 107-124
15. EC (2017), *Strengthening European Identity through Education and Culture. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg*, 17 November 2017, Strasbourg, 14 November, COM(2017) 673 final
16. EC (2018a), *Building a stronger Europe: The role of youth, education and culture policies*, European Commission, Brussels, 22 May, COM(2018) 268 final
17. EC (2018b), *About higher education policy. EU activities are designed to bring an additional international dimension to studying, teaching, researching or making policy in higher education*, European Commission, Brussels.
18. EC (2018c), *The EU in support of the Bologna Process*, Brussels: European Commission,
19. EC (2018d), *The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report*, European Commission/EACEA/Eurydice, Luxembourg: Publications Office of the European Union
20. EC (2018e), *National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19*, Eurydice – Facts and Figures, European Commission/EACEA/Eurydice, Luxembourg: Publications Office of the European Union
21. EC (2019), *First 17 “European Universities” selected: a major step towards building a European Education Area*, 26 June, Press release, Brussels: European Commission

22. EC (2021). *Digital Education Action Plan (2021-2027): Resetting Education and Training for the Digital Age* (https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en)
23. Enders, Jürgen, Harry De Boer, Jon File, Ben Jongbloed and Don Westerheijden (2011a), “Reform of Higher Education in Europe”, in Enders et al. (2011), pp. 1-10
24. Enders, Jürgen, Harry F. de Boer and Don F. Westerheijden (2011) (eds.), *Reform of Higher Education in Europe*, Rotterdam: Sense Publishers
25. ETER (2019), *How are European Higher Education Institutions funded? New evidence from ETER microdata*, Brussels: European Commission (https://www.eter-project.com/uploads/analytical-reports/ETER_AnalyticalReport_02_final.pdf)
26. EU (2018), *European Innovation Scoreboard 2018. Annex B. Performance per indicator*, Brussels: European Union.
27. Eurostat (2018), *Smarter, greener, more inclusive? Indicators to Support the Europe 2020 Strategy. 2018 edition*, Luxembourg: Publications Office of the European Union
28. Eurostat (2019), *Government expenditure on education*, March
29. Eurostat (2023), *Government expenditure on education*, February (<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/42735.pdf>)
30. Faber, Marike and Don Westerheijden (2011), European Degree Structure and National Reform: Constitutive Dynamics of the Bologna Process, in Enders et al. (2011), pp. 11-28
31. Forge, Simon, Colin Blackman, Itzhak Goldberg and Federico Biagi (2013), *Comparing Innovation Performance in the EU and the USA: Lesson from Three ICT Sub-Sectors*, JRC Technical Report, European Union
32. Fournier, Yann, Florence Lefresne and Robert Rakocevic (2019), *Education in Europe: Key Figures 2018*, Paris: French Ministries of national education, higher education and research.
33. Fumasoli, Tatiana and Federica Rossi (2021). ‘The role of higher education institutions in transnational networks for teaching and learning innovation: The case of the Erasmus+ programme’, *European Journal of Education*, Vol.56, No. 2, pp. 200-218
34. Gaebel, Michael and Therese Zhang (2018), *Trends 2018. Learning and teaching in the European Higher Education Area*, Brussels: European University Association
35. Gáková, Zuzana and Lewis Dijkstra (2010), ‘Labour Mobility between the Regions of the EU-27 and a Comparison with the USA’, *Princeton Working Paper* 100976,
36. Hörner, Wolfgang, Hans Döbert, Lutz R. Reuter and Botho von Kopp (2015) (eds), *The Education Systems of Europe*, Cham: Springer
37. Jongbloed, Ben (2010), *Funding higher education: a view across Europe*, Brussels: ESMU – Modern Project
38. Kottmann, Andrea (2011), Reform of Doctoral Training in Europe: A Silent evolution?, in Enders et al. (2011), pp. 29-43
39. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes and Andrei Shleifer (2008), ‘The economic consequences of legal origin’, *Journal of Economic Literature*, Vol. 46, No. 2, pp. 285–332
40. Ménard, Claude and Bertrand du Marais (2006), ‘Can we rank legal systems according to their economic efficiency?’, in Peter Nobel (ed.), *New Frontiers of Law and Economics*, Zürich: Schulthess Verlag, pp. 7–28
41. Nielsen, Peter (2018), ‘Innovation modes and knowledge relations: The learning match between university and enterprises in a regional perspective’, in Bruno Dallago and Ermanno

- Tortia, eds., *Entrepreneurship and Local Economic Development A Comparative Perspective on Entrepreneurs, Universities and Governments*, Abingdon: Routledge, pp. 165-185.
42. Nogueiro, Teresa, Saraiva, Margarida, Jorge, Fátima, Chaleta, Elisa (2022). ‘The Erasmus+ Programme and Sustainable Development Goals—Contribution of Mobility Actions in Higher Education’, *Sustainability*, Vol.14, No. 1628, pp.1-16.
43. OECD (2018), *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*, Paris: OECD Publishing.
44. Pastor, José Manuel and Lorenzo Serrano (2016), ‘The Research Output of Universities and its Determinants: Quality, Intangible Investments, Specialisation and Inefficiencies’, *SPINTAN Project: Smart Public intangibles, Working Paper Series No. 5*, Valencia: Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas
45. Ribeiro, Alexandra (2022). Erasmus at 30: Institutional Mobility at Higher Education in Perspective. In: Cairns, David ed., *The Palgrave Handbook of Youth Mobility and Educational Migration*. Cham: Palgrave Macmillan, pp. 177–185.
46. Rome Declaration (2017), *The Rome Declaration*, Council of the EU, Statements and Remarks 149/17, 25 March,
47. Sapir, André (2006), ‘Globalization and the reform of European social models’, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 44, No. 2, pp. 369–390
48. Vlachopoulos, Dimitrios (2022). ‘How the “Lessons Learned” from emergency remote teaching can enrich European higher education in the post-COVID-19 era’, *Higher Learning Research Communications*, Vol.12, No.0, pp. 147–156.
49. WEF (2018), *The Global Competitiveness Report 2018*, Klaus Schwab (ed.), Geneva: World Economic Forum
50. Zahavi, Hila and Yoav Friedman (2019). ‘The Bologna Process: An International Higher Education Regime’, *European Journal of Higher Education*, Vol.9, No.1, pp. 23–39.

FROM TEMPLATES TO CLASSROOM – PLAN, DO, CHECK, ACT OF CURRICULUM DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL TEAMS

Marjo Nenonen

PhD, Head of Educational Development, Karelia University of Applied Sciences

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155177>

10 joint Bachelor programmes (Specialisation years), four Master Programmes and a PhD programme. All developed in just three years’ time in an international network that had just been established under European University Alliance programme. An immense effort that has required – but also awarded – a lot. At the end of the first project round, it is useful to take a look back: what did we learn in doing this? This article discusses the best practices and lessons learnt in an international curriculum development process as experienced by the persons that were responsible for leading the [INVEST \(INnoVations of REgional Sustainability\) European University Alliance](#) curriculum development teams.

The quality assurance in [INVEST network](#) is based on Deming’s well-known principle of continuous development. This cycle has been utilized also in the INVEST curriculum development process and the organisation of pedagogical support.

Figure 1. Deming's quality cycle (Deming.org)

During the first curriculum development phase in 2021-2022, five Bachelor programmes were developed. In the autumn of 2022, we started to develop the next five Bachelor programmes. In order to find out what worked well in the first development round, we asked for feedback from all the participants by using an on-line questionnaire and carried out five interviews with curriculum development (CD) team leaders. In addition, we took a look at the first pilot degree, Sustainable Energy Solutions, and how these plans were transferred to practice. The results of the questionnaire and the interviews were used to develop the process for the second curriculum development phase.

This article focuses on the best practices and lessons to learn from two different perspectives: curriculum development process and piloting the programmes. The quotes are derived from the interviews with the CD team leaders.

BEST PRACTICES

Based on the interviews with the CD team leaders we identified the following best practices in the organisation of the pedagogical support:

- Joint workshops and support create efficient co-operation and speed up the process
- International curriculum development creates numerous opportunities for learning
- Work-based learning enhances student motivation and learning

JOINT WORKSHOPS AND SUPPORT

During the curriculum development process, several joint workshops were organized to support the joint development process. Joint workshops were regarded as a key factor in ensuring efficient co-operation and progress in the curriculum development process. They were also a way to ensure active participation from all partners.

I3: “I would like to have more of these kinds of workshops in between because that gets the process going.”

The first development round showed that there is no workshop mode that suits all purposes: different workshops are needed for different purposes. During the piloting process, workshops were organized both on-line and on-site. In all face-to-face workshops, also on-line participation was made possible. Hybrid workshops were regarded necessary but experienced more difficult to organize and participate. Face-to-face workshops were favoured in the beginning of the curriculum development process, whereas later on, when the team members learnt to know one another better, on-line meetings were also found useful as they allowed more flexibility.

During the piloting process, two ways of organizing workshops were tested: during the first development phase there were three joint workshops for all curriculum teams. In the second development phase, most of the work was organized in individual CD team meetings where there was also an educationalist present facilitating the process.

I2: “With this small group, we were able to really develop the contents, get all the materials, get all the assignments and exams and everything.”

Combining these two methods seems to suit the process best: bigger events allowed an opportunity to network, compare the programmes, share ideas and best practices, whereas smaller workshops allowed more time to concentrate on planning the individual programme.

I4: “[We need] co-operation between all CD teams: presenting the work and the case studies. To give some example of CD units and specialisations. How we are planning to co-operate with the living labs. How they are going to use the living lab also during the first semester, how case studies will be implemented, how they are linked to competencies and learning outcomes.”

OPPORTUNITIES FOR LEARNING

Joint curriculum development and piloting process allowed various opportunities for learning. The principles of INVEST pedagogy were experienced new at some partner universities and offered a chance to develop teaching also on other home university courses.

I4: “It was completely new, I think and it still is for the colleagues, this competence-based learning and the way of assessment. [...] I think a completely new philosophy which we are also trying to... maybe somehow implement in our education. [...]

Learning was also linked to other aspects than the curriculum development process and the pedagogy. Two of the interviewees described their personal learning experiences on working in international teams.

I3: “I did learn how much fun and energy I get out of these kinds of international co-operations, working with people that actually want to do this. [...] I learnt how much I’ve missed working together in these international teams. [...] all the different cultures, all the different backgrounds... people... they are not that different.”

I1: “You learn that collaboration is most important. First of all, you learn to listen. That is very important. Because most of the time we don’t listen. We think we know everything and forget about listening.”

WORK-BASED LEARNING ENHANCES STUDENT MOTIVATION AND COMPETENCE DEVELOPMENT

Work-based learning was regarded as an important factor in both planning and implementing the curricula. Active co-operation with the stakeholders was seen as a way to carry out a needs analysis on curriculum content to ensure its relevance. In planning the INVEST specialisation years, all teams carried out at least five interviews with stakeholders in order to find out what kind of skills and competences are needed in these fields.

I2: “When you have companies involved, you will get fresh content and really good questions. So basically, the courses will be relevant.”

For students, work-based learning and projects in the Living Labs provided them with authentic tasks and interaction with the stakeholders. This supported competence development and motivation.

I2: “Everything has been done in collaboration with Working Life partners and students have been creating new business models... creating a really valuable outcomes for the for the businesses.”

LESSONS TO LEARN AND RECOMMENDATIONS

Joint curriculum development process is not an easy task even inside one university. When there are several universities from different countries involved, the difficulty factor is multiplied. Differences in national legislation, university guidelines, processes and pedagogy demand flexibility from all partners. For future co-operation we identified the following things as key factors for success:

- Ensuring teacher and university commitment, participation and resources
- Finding the right balance between joint pedagogy and teacher autonomy
- Well-functioning processes and communication ensure effective planning and implementation
- Different forms of pedagogical support provide flexibility and effectiveness
- Focus on student recruitment central

ENSURING TEACHER AND UNIVERSITY COMMITMENT, PARTICIPATION AND RESOURCES

Clearly articulated university support and management role form the basis of effective international co-operation. In order to create well-working programmes, we need to engage motivated teachers with expertise on the subjects. Commitment is vital both at university and teacher level to ensure continuity.

I3: “You need actually people who want this.”

I2: “Quite often [meeting/ workshops] starts... what is it [INVEST pedagogy] about and then some know, but others are still... what is it about? And in the third meeting, half of them know and still half remain as ‘what is it about?’ So, if there would be enough work and emphasis on those who participate to get idea about the INVEST pedagogy in general, then also those trainings would be perhaps easier for the organiser and then also more specific questions for those how attend.”

I3: “At the end of last year... at the beginning of this year I felt: Do we have any strategic backing [at our university]. What do we want as [our university]? Ok. But then in the opening of the academic year, there’s two people that mentioned it. That’s important, I think. Ok, there’s a strategic backing, very good.”

FINDING THE RIGHT BALANCE BETWEEN JOINT PEDAGOGY AND TEACHER AUTONOMY

The partners had agreed on a joint INVEST pedagogy in the early stages of the project. Later on, new CD team leaders and teachers have joined in. Creating a joint, sustainable pedagogy, requires time, co-operation and active participation from INVEST teachers. It also needs to be developed further as a joint effort. In order to create ownership in teaching, teachers need to get familiar with the pedagogical principles but also to find a way to make it their own.

I5: “This idea of showing INVEST pedagogy is very useful for me. Because the background is very different with lecturers, students and so on, and for me it’s obligatory to have this common approach, to unify the approach to teaching, to develop the materials and so on.”

I5: “According to my opinion, there is a resistance to this joint pedagogy. This is my impression. [...] Sometimes people are very good experts, but they are not able to attract the attention of the students, to motivate them to participate them in the process and from this point of view, this emphasis on the process, how to teach and how to do better, is very important.”

WELL-FUNCTIONING PROCESSES AND COMMUNICATION ENSURE EFFECTIVE PLANNING AND IMPLEMENTATION

In order to create well-functioning and effective curriculum planning and implementation processes, clear and well-ahead planned timetables and deadlines are needed. They are also an important factor in ensuring teacher participation. Easily available materials, such as guidelines, instructions and templates support consistency in the planning processes. Effective and clear communication platforms and co-working tools form the basis for CD work in international teams.

DIFFERENT FORMS OF PEDAGOGICAL SUPPORT PROVIDE FLEXIBILITY AND EFFECTIVENESS

In order to create a sustainable joint pedagogy, several forms of support are needed. When new teachers join in, flexible, effective and cost-efficient forms of orientation and support are needed. In addition to CD team meetings and workshops, peer learning, co-teaching and mentoring offer flexibility to organizing the support.

I2: “I read background information about this method because it came partly by surprise in the beginning. I was curious to know more and then I read and even bought myself a book about the pedagogy.”

I5: “I have very good communication from my colleagues from our university who have been involved in INVEST from the beginning. They’re very useful, help me to orientate and when I need some information, they provide me very fast. That is good.”

I2: "Often you see in projects, in the beginning there is a lot of support. And then we think like, oh we are already there and there's nothing needed anymore. But this also means that the fire goes down slowly and it ends also often. So how to make sure that this continues and you develop further in this?"

FOCUS ON STUDENT RECRUITMENT

Sustainability of joint international programmes requires steady and increasing student volumes. Consequently, there needs to be a clear focus on student recruitment and marketing at every university. Integrating INVEST pathways into university curricula e.g. as minors or optional studies can offer one way to increase interest in the programmes. Increasing student activation in planning the programmes can be one of way to increase student interest.

I4: "Flyers are fine, website is fine, but it's always the personal presentation which is the best, most important."

I3: "How to make programmes attractive and feasible. We [teachers] have an idea, but it might not always be the same idea as the students have."

DIGIMENTOR AND DIGIMENTORING AT KARELIA UAS

¹Sini Puustinen, ²Mikko Hyttinen

^{1,2}Karelia University of Applied Sciences

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155186>

Digital development has been rapid in the field of education. Karelia University of Applied Sciences has actively implemented digital and digipedagogical development since the early 2000s. As part of the digital development strategy, the first digimentors in Karelia UAS started in 2018. The aim of the digimentors as part of the strategy is to support the development of the digipedagogical competence of the Karelia UAS educational staff.

This article discusses the concepts of digimentor and digimentoring, possibilities of combining pedagogy and learning technology in the future, the development of new learning environments and learning technologies in Karelia UAS, and the role of Karelia’s digital mentors in future developments.

WHAT IS A DIGIMENTOR AND DIGIMENTORING AT KARELIA UAS?

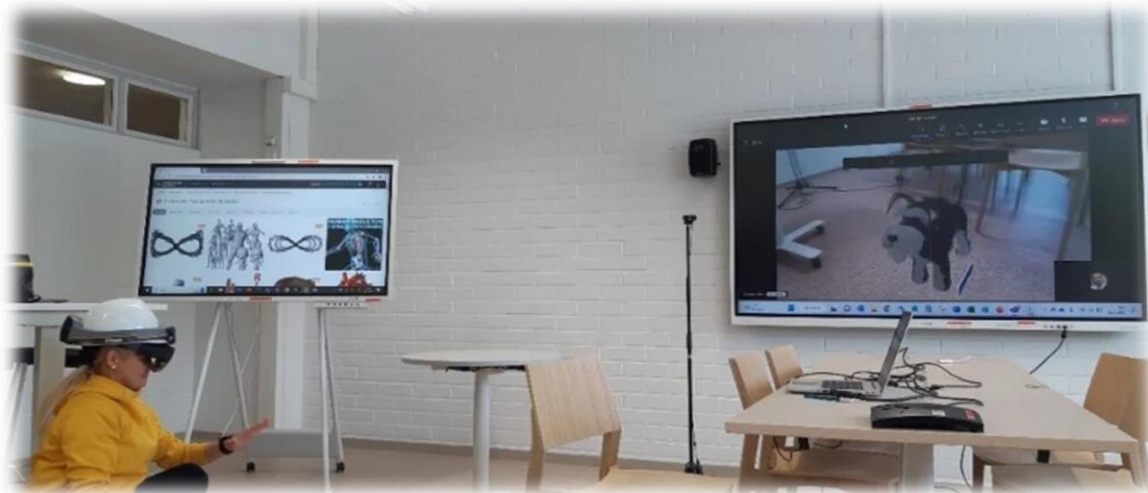
Digital pedagogy is the application of technology to support learning. Digital pedagogy always focuses on learning, pedagogical manuscripts, and a step-by-step approach to the learning process (Virtanen 2020.) In several educational organizations, the use of technologies in learning design and processes has been addressed by developing digital mentoring activities. Digimentors are experts in the pedagogical use of technologies (Hyttinen 2022a).

The Digimentor at Karelia UAS is an expert who supports teachers in brainstorming, planning, designing, testing, implementing, and developing e-learning processes. Digimentors provide support according to the teacher’s individual needs. Digimentoring may involve e-learning processes as a whole, such as structuring pedagogical manuscripts and building the e-learning environment, or more specifically for individual digipedagogical needs. These needs may include the ideation, planning, testing, implementation and further development of the course structure and content or methods and tools used in content creation or learning tasks in the e-learning environment. Digimentors have a front seat to teacher-driven needs. This allows them to use and transfer the ideas, knowledge, information and training needs between educational staff and organization (Puustinen & Korhonen 2021).

Digimentors work as digimentors one day per week alongside their regular jobs. Teachers can contact the digimentors any time according to their needs and schedule a meeting with digimentor by booking a meeting in their calendar. Meetings are mostly conducted remotely in Teams. The key to this approach is that the threshold for contact is as low as possible. All digimentors are teachers themselves with long and solid practical experience of teaching in higher education, which makes them experts in the teaching profession in addition to digipedagogical expertise. Digimentors at Karelia UAS (in 2022-2023) are lecturer Sini Puustinen (Tikkarinne campus) and lecturers Mikko Hyttinen and Esko Tiainen (Wärtsilä campus). The digimentor activities are coordinated by Karelia’s Student Affairs Services and the coordinators are instructional technology specialist Minna Rokkila and blended learning pedagogy planning officer Antti Kauppila.

NEW LEARNING ENVIRONMENTS AND LEARNING TECHNOLOGIES ARE DEVELOPING KARELIA UAS

New learning environments have been built on both Karelia UAS campuses (Tikkarinne and Wärtsilä) through the Future Work project in 2022-2023 and new technology has been

acquired for teachers to use to support student learning. At the environments teachers can work and implement new learning technologies together as a working community or with digimentors.

One example of the new learning environment is the Canvas space in the Tikkarinne campus, the only one of its kind in Finland (in 2022). The room has three screens for working with Canvas. This allows all participants to produce and edit common content. This enables effective collaboration, teamwork and project planning. In addition to Karelia’s teachers, students can also use the facilities.

Tikkarinne and Wärtsilä also have MLC (MultiLocation Classroom) facilities that teachers can use for inter-campus collaboration. In these MLC classrooms, teachers can also teach online or hybrid classes and make use of the full-wall display in the room. Digimentors assist in the introduction of these new environments, and the use of the technologies they include. All teachers have different technological skills and using the technology can be an extra headache or even intimidating for some teachers. In many cases, digimentors are also involved in teachers’ first experiments with new environments, so they know that support is immediately available if something unexpected happens. This promotes the uptake of new technologies in teaching and reduces the cognitive load experienced by teachers in combining pedagogy and technology.

New learning technology tools have been acquired, for example, to produce podcasts. Podcasts can be used in a wide and varied range of teaching activities (Hyttinen 2022b). Training sessions on the use of podcast equipment have been implemented for teachers and teachers have been

actively using these podcast technologies in their teaching. Teachers can use the podcasting equipment independently or with a digimenter. The podcast equipment has been purchased for both campuses and is permanently installed in one classroom. In addition, portable podcast devices have been purchased, which are easy to take with you wherever you like to record a podcast. These podcast classrooms and portable devices can also be used by students for their learning projects.

DIGIMENTORS IN KARELIA – STRONG PEDAGOGICAL SKILLS AND PRACTICAL EXPERIENCE

The main task of the digimenter is to support and help teachers with the digital

pedagogical issues and challenges they face. Teachers’ questions and challenges are usually very concrete, but sometimes they require the digimenter to learn and relearn something new. Teachers’ needs vary greatly depending on their field of teaching and their level of digital competence. For example, they may have questions about the e-learning environment or the use of new learning environments and learning technologies in teaching. The role of a digimenter is therefore one of continuous competence development and the maintenance of technologies that support student learning.

Digimenter’s view of the core of digimentering is that the purpose of technology is always and primarily to support students’ learning and competence development. In practice, this means that, at its best, learning technology can increase student engagement, motivation, meaningfulness, variety and diversity of learning. Pedagogical insight into when and how to use different learning technologies is a strength of digimenter. They also see the added value of learning technologies in strengthening students’ technological skills for future jobs.

REFERENCES

1. Hyttinen, M. 2022a. Digimenterori auttaa opettajia teknologiahaasteissa. Skootteri 1/2022.
2. Hyttinen, M. 2022b. Podcast pedagogiikalla monipuolisuutta ja vaihtelua opetukseen. <https://tulevaisuudentyo.karelia.fi/2022/03/podcast-pedagogiikalla-monipuolisuutta-ja-vaihtelua-opetukseen-ja-oppimiseen/>. 5.5.2023.
3. Puustinen, S. & Hyttinen, M. 2022. Karelian digimenterorit tukevat pedagogiikan ja opetusteknologian yhdistämisessä. Pulssi-portaali. <https://www.karelia.fi/2022/05/karelian-digimenterorit-tukevat-pedagogiikan-ja-opetusteknologian-yhdistamisessa/>. 5.5.2023.

4. Puustinen, S. & Korhonen, M. 2021. Digimentorointia Kareliassa. VASU. Karelia-ammattikorkeakoulun verkkojulkaisu 2/2021. <https://vasu.karelia.fi/2021/04/12/digimentorointia-kareliassa/>. 5.5.2023.
5. Virtanen, M. 2020. Verkko-opetuksen laatukriteerit digipedagogisen osaamisen kehittämisessä. Teoksessa: Koskinen, M.I., Nakamura, R., Yli-Knuutila, H. & Tyrväinen, P. (toim.) Kohti oppimisen ekosysteemiä. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Jyväskylä, 56-59. <https://indd.adobe.com/view/137919a6-4ad3-4f44-afaa-1732c507c1db>. 5.5.2023.

FINLAND’S EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S EDUCATION SYSTEM

¹Toirov Shukhrat Adkhamovich, ²Rakhimberdiev Oybek Alisherovich, ³Nasriddinov
Dilshod Azamkulovich

¹NIU Department of international relations and organization of overseas trips

²NIU Head of the Department of Academic Affairs

³NIU Head of the Department of Foreign Languages, dilshodnasr@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155195>

Abstract. *This article highlights the introduction of the successful experience of Finland in the development of the education system of Uzbekistan and also gives a brief history of the Finnish phenomenon. Uniform opportunities for all to study and receive high-quality education is one of the basic principles of the Finnish educational system. In Finland, it is believed that the educational environment should motivate innovation, create a space for creativity, and give everyone the opportunity to "shine".*

Keywords: *Finnish model, knowledge, skills, method, technology, learning process, pedagogical research.*

In order to succeed, we must first believe that we can
(Nikos Kazantzakis).

Introduction

To date, the rich experience of Finland is being introduced into our university. We hope that in the future we will see effective results of Uzbek-Finnish cooperation. Many developing countries consider it a priority to introduce the Finnish model into their education system. Our President has spoken several times about the Finnish model and Nordic International University has implemented several significant tasks in this direction. To date, a certain experience has been formed at the Nordic University.

The University started its activity with 8 directions. With an increase in the need for higher education and professional areas, the bachelor's degree program has reached 12 and ATC has also reached 6 master's degree programs. At the same time, a doctoral program was opened after higher education. In addition, the "Work and travel" program is comprehensively effective and useful for students. If you ask what are the advantages of the Finnish model, then the teachers will answer you. So let's briefly consider what the Finnish model of education is.

The Main Part

For 100 years, Finland's educational system has been continuously developing and is now entering a new stage.

Every next generation received a better education than the previous one. The Finnish education system has been recognized all over the world. The international program for the assessment of educational achievements of students in the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) member countries known as the PISA Study (Program for International Student Assessment, PISA) – a test evaluating the functional literacy of schoolchildren in different countries of the world and the ability to apply knowledge in practice. It takes place every three years)), and the skills of Finnish schoolchildren often have a high rating.

In Finland, the attitude towards education is positive and education is valued.

100 years of Finnish education

Let’s look at the general education school in order, the first and main step to knowledge. For children to study well, they must eat high-calorie meals in this regard, there is such a thing as a free lunch in Finnish schools.

Today, all preschoolers, and elementary and high school students receive free meals on each of the five school days of the week. One of the secrets to the success of the Finnish school system is the school lunch. In 1948, the School Nutrition Act was passed, which obliged municipalities to provide schools with free lunches on each of the six school days. The food is healthy and delicious. In Finnish schools, grades were given on a scale from 4 to 10, and the highest score was 10. Students' academic performance was assessed twice a year. In recent years, the grading system has changed from a digital scale to letters.

Flexible learning. Stories show that the school system has been constantly updated for a hundred years. In recent years, among other things, in-depth study of various subjects based on phenomena has been introduced in schools. There are no more blackboards or chalk in the classrooms. A digital camera is installed on the teacher's desk in the classroom to display materials on an interactive whiteboard. The teacher can also show videos from his computer. Sometimes students use tablets or computers. Most of the training materials are already electronic.

Why do Finnish schoolchildren do less homework, but achieve great success?

Why is it that Finnish youth spend less time at school, and do less homework, but in the end achieve almost the best results in the world?

Many parents, concerned about the huge burden on children at school, would like to know the answer to this question. They begin to think about the expediency of large amounts of homework that they have to do with their children because Finnish schoolchildren do an excellent job without causing any inconvenience to their moms and dads. The OECD believes that "the most surprising thing about Finnish schools is that their students have fewer hours in the school curriculum than any other OECD member state." Finnish schoolchildren finish the school year earlier, study less, and the result is better.

Respect for teachers.

Children have less homework when compared with the UK, and a tutor in Finland is quite rare.

The key concept of the Finnish educational system is trust. Parents believe that the school knows how to make the right decisions, and how to provide a decent level of education, and schools, in turn, trust teachers. Teaching here is considered a prestigious job, and teachers correspond to their high status.

Also, the Finnish school system is inseparable from the culture it serves.

It is a cohesive, fair, and efficient society, and it has a permanent, reliable school system corresponding to it.

And it is worth mentioning that the situation in Finland has not always been like this. Their education is built on the foundation of reforms initiated in the 1970s and 1980s, which turned the regular school system into a leading one worldwide. Another success factor of the Finnish school is that extra hours are directly related to better results. It's about homework. Studies show that homework has a significant positive impact on school success. A study by the Department of Education found that students who did two to three hours of homework a day were almost 10 times more likely to pass exams than those who did not do homework. Finland differs significantly from

other countries in that teachers, schools, and municipalities can decide for themselves what and how to teach.

The new way of teaching and learning may lower Finland's ranking in the international Pisa program, but Finns are not interested in this. The most important goal is to develop skills in children that will be useful to them in the future.

Statement 1: Students will no longer be taught in classrooms. Teaching is based on the study of natural phenomena and everyday life, for which the teacher constantly walks with students on the street, conducting "experiments". "Studying phenomena is just one way of learning. It is important to use a variety of pedagogical techniques. Teachers become guides, help each child find their way of learning."

In Finland, unlike countries such as the United Kingdom and the United States, they do not believe that there are important and less important subjects. They all play an equally important role. The goal is to give young people a broad education, not to force them to learn one subject.

The teacher is always responsible for the students. The world is changing, and schools and education must change with it.

Many Finnish teenagers dream of becoming teachers, so there is fierce competition between those entering the pedagogical faculty. According to the new curriculum, the teacher becomes an "assistant" who will not only transfer knowledge to students but also guide them, helping them to learn about the world.

Finland's PISA ranking is not significant in the Finnish mind. This is akin to measuring blood pressure, which sometimes allows us to think about where we are going, but is not the focus of attention. Decisions related to training are not made based on PISA results. Instead, the essential factor is the knowledge that children and adolescents will need in the future.

Conclusion

1. Compulsory schooling begins at the age of 7 and ends at the age of 17. In addition, all children have the right to preschool education, lasting one year.

2. Education, textbooks, school supplies, and teaching materials are free in primary school (grades 1-9).

3. Students are offered free school meals every day

4. For first-graders and second-graders, the school day lasts a maximum of five hours, for high school students - seven hours. Each lesson lasts 45 minutes.

5. There are no nationwide exams or tests in Finland.

6. In total, the Finnish academic year has 190 school days. The academic year begins in mid-August and ends at the end of May. In addition to the summer holidays, which last 10 weeks, schoolchildren rest in the fall, at Christmas, and usually in February.

7. In Finland, almost all teenagers (99.7%) master the curriculum and graduate from secondary school.

8. Teachers from 1st to 6th grades are Masters of pedagogy. Teachers of grades 7-9 have a master's degree in the academic discipline they teach and are also highly qualified specialists in the field of education.

9. Pedagogical educational institutions are popular, so it is difficult to enroll there. For example, in 2014, only 9% of those who passed the entrance exam to the Faculty of Education were admitted to the University of Helsinki. As you know, today Finland is the absolute leader

among 193 countries in achieving 17 goals selected as indicators of sustainable development by the United Nations.

We hope that in the future, through our cooperation in the field of education, funded by the Government of Finland, we will implement all plans, in particular in the training of teachers in higher education, the improvement of curricula, and textbooks, the involvement of experienced specialists in these processes, the development of vocational education.

REFERENCES

1. Finnish education system: How the best schools in the world are organized by Timothy Walker. Moscow Alpina Publisher LLC 2018
2. Salberg P. Finnish lessons. The success story of reorganized education in Finland. M.: Classics-XXI, Art Transit, 2015.
3. Salberg, P. (2015). Finnish Language Lessons 2.0: What the world can learn from changes in education in Finland. New York: Teachers College Publishing House.Φ

THE MAIN FEATURES OF THE FINNISH MIRACLE IN EDUCATION AND ITS APPLICATION IN UZBEKISTAN

Bekmamadova Gulnoza Akmalovna

Associate Professor of the Tashkent University of Architecture and Civil Engineering,
e-mail - g.bekmamadova@yahoo.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156104>

***Abstract.** Education in Finland ranks one of the first places in authoritative world rankings. Thus, students of general education schools constantly show a high level of reading and science literacy, and high knowledge in mathematics. Finnish higher education is popular throughout the world and attracts students from a wide variety of countries. This article is devoted to the analysis of the features and factors that determine the success of education in Finland. This article examines the stages of education and the structural characteristics of the education system in Finland, considers a number of its specific features, and classifies efficiency factors. Also, the issue of comparing the education systems of Finland and Uzbekistan is separately considered.*

***Keywords:** destratification, water catchment area, hydrochemical and hydrobiological conditions, eutrophication of water bodies.*

***Аннотация.** Образование Финляндии занимает одно из первых мест в авторитетных мировых рейтингах. Так, обучающиеся общеобразовательной школы постоянно показывают высокий уровень читательской и естественнонаучной грамотности, высокие познания в математике. Финское высшее образование является популярным во всем мире и привлекает студентов из самых различных стран. Данная статья посвящена анализу особенностей и факторов, обуславливающих успешность образования в Финляндии. В данной статье изучены этапы образования и на структурных характеристиках системы образования в Финляндии, рассматривают ряд её специфических особенностей, классифицируют факторы эффективности. Также, отдельно рассмотрен вопрос сравнения систем образования Финляндии и Узбекистана.*

***Ключевые слова:** Finnish miracle, education system, student-centered pedagogy, preschool education, basic general education, preparatory education, second-level education.*

1. Introduction.

Recently, large-scale reforms in the field of education have been carried out in Uzbekistan. In this regard, from high stands they began to talk a lot about the Finnish experience in education. Thus, during a visit to the Syrdarya region, President Shavkat Mirziyoyev announced the creation of textbooks for primary schools according to the “Finnish standard”, since “public education in Finland is competitive in Europe and throughout the world”. Later, during a meeting with the president on the development of the Kashkadarya region, it was instructed to introduce the Finnish education system in 48 schools in the region, starting from the next school year.

Each state has its own unique system of education, on which its progressive development, forward movement, and social well-being largely depend. The peculiarities of education in Finland, a small country with a population of a little more than five million people, have repeatedly become the subject of pedagogical research (G.R. Islakaeva, M.B. Ponyavina, I.S. Pozdeeva, E.E. Sin, M.F. Solovyova, M.V. Yushkova, K. Huusko, etc.). The reason for the close attention to the organization of the educational process in the country lies in the high learning outcomes at various levels, the universal recognition of the effectiveness of education. It is known that Finland's

education system is one of the most effective in the modern world, and ensuring its high level is a priority of the country's national strategy.

The “Finnish miracle in education” was discussed after the announcement of the results of the first International Program for the Assessment of Educational Achievements of Students (PISA) in 2000. [1] Finland ranked first among 32 countries participating in the study with 546 points in reading literacy (the average score was 500), fifth in mathematical literacy with 536 points (after Hong Kong, Japan, South Korea and New Zealand) and fourth in natural science literacy with 538 points (after South Korea, Japan and Hong Kong).

Education in Finland is based on the principles of personality-oriented pedagogy, which include: educational partnership, equality, dialogue, taking into account the individual characteristics of each student. In addition, a distinctive feature of the education system is its practical orientation (learning for life, not for exams). For the reasons outlined above, the study of Finnish education is possible in order to introduce the positive experience of this country into the domestic educational space in the conditions of its reform.

2. The educational system of Finland

Finland has a high level of education. The difference in results between schools is insignificant, and almost all students graduate from school on time. Preparatory education, secondary education and second-level education are free, and subsequent education is also free in most cases. It is assumed that everyone, regardless of the level of family income, should have equal opportunities to get a quality education and become an active citizen of the country.

The education system includes preschool education, preparatory education, secondary education, second-level education and higher education. Special education is provided for adults. Within the framework of adult education, there are many training options, from mastering the secondary school program to higher education.

2.1. Preschool education

In Finland, every child who has not reached school age has the right to preschool education (varhaiskasvatus). Preschool education is carried out in municipal and family kindergartens. The child can also participate in outdoor activities for preschoolers together with one of the parents, for example, on playgrounds. The goal is to promote the development and well-being of the child and to ensure equality in learning. In the process of preschool education, social and language skills are formed, fine motor skills are developed and other skills and knowledge are acquired. Also, the child learns skills that will help him in his further studies. [2]

During the day, children play and walk a lot. If the child's native language is not Finnish or Swedish, he is provided with assistance in learning Finnish or Swedish. Children with special needs can also receive correctional assistance.

2.2. Preparatory training

In accordance with Finnish legislation, before starting school, children must undergo preparatory training (esiopetus) for one year. Usually, preparatory training begins when the child turns six years old. The municipalities are engaged in the organization of preparatory training, and it is free for the family. Specialists in the field of preschool education with higher pedagogical education work with children. Usually a child is engaged in preschool from Monday to Friday for four hours a day, during school hours. Simultaneously with the preparatory education, the child can receive preschool education.

During the year, the child learns the skills that he will need at school, for example, the alphabet. However, children are not learning to read at this stage yet. If the child's native language is not Finnish or Swedish, he is provided with assistance in learning Finnish or Swedish. During the day, children also play and walk a lot.[3]

2.3. Basic general education

Basic general education (perusopetus) in Finland begins in the year when a child turns seven years old. All children permanently residing in Finland are required to receive basic general education. Secondary school education lasts nine years.

In Finland, basic general education is regulated by law. Additionally, there is a state basic curriculum, as well as local curricula.

Municipalities organize basic general education, and it is free for families. The school year lasts 38 weeks, lessons are 45 minutes each. Children study languages, mathematics, natural sciences and health sciences, religion and ethics, history and social studies, art, home economics and physical education, as well as elective subjects. In addition, special hours are allocated for consultations on functional and metacognitive skills (the ability to control your learning process) and choosing a profession. The weekly load on a student is low compared to other European countries: in the 1st and 2nd grades, the minimum load is 20 hours and increases to 27 hours in high school (for comparison: in Uzbekistan - from 22 to 34 hours per week). The atmosphere in schools is relaxing, there are no clothing requirements, textbooks and lunch are provided free of charge, and long breaks between lessons allow you to play and relax. [4]

In Finland, all secondary school teachers have a master's degree. Teachers of grades 1-6 have a general pedagogical education. And the teachers of grades 7-9 have an education with specialization in the subjects they teach.

In matters of planning the educational process, teachers have more freedom and independently plan classes based on national and local curricula. Recently, special attention has been paid in the curriculum, in particular, to blocks that include several subjects, the study of everyday phenomena, as well as information and communication technologies.

Often, from 1st to 6th grade, the same teacher works with children. He gets to know the students well and therefore can build training in accordance with their level and characteristics. An important feature of the educational process is teaching independent thinking and fostering a responsible attitude to learning.

The teacher evaluates the progress of the students. In high school, all grades are given by the teacher. National tests are not conducted in high school. Instead, student achievement is monitored through selective assessment. Assessment activities are usually conducted in the ninth grade.

If a child or teenager has recently moved to Finland, he can take training that will prepare him for high school. Usually the preparatory training lasts one year. If after that the student still needs help in mastering the language, he will be able to continue studying Finnish or Swedish as a second language (S2-kieli).

2.4. Second stage education

The most common options for education after graduation are gymnasium (lukio) and secondary vocational education (ammattillinen koulutus). They belong to the second stage of education. Second-level education is free for students.

In 2021, the content of the concept of compulsory education in Finland was expanded. After secondary school, all students must continue their studies until the end of the second stage or the age of 18.

A teenager must apply for admission to a second-level institution if he is a student of the 9th grade of a primary school in the spring of 2021 or later.

Gymnasium

It is necessary to apply for admission to the gymnasium within the framework of the nationwide enrollment of students in second-level educational institutions in February-March. You can enter the gymnasium if you have completed the basic school program or the program corresponding to the basic school program. Gymnasiums, as a rule, select students on the basis of a certificate of completion of primary school. Gymnasiums can also take into account other education and hobbies of the applicant. In some gymnasiums, an entrance exam is held, according to the results of which a part of the points is formed.

Education at the gymnasium is of a general educational nature and does not involve obtaining any specialty. The gymnasium studies mostly the same subjects as in secondary school, but at a more complex level. In addition, studying requires more independence. Studying at the gymnasium ends with passing the exam for admission to a higher educational institution. Education in the gymnasium lasts from 2 to 4 years, depending on the capabilities and desires of the student. After that, you can enter a university, a university of applied sciences or an educational institution offering secondary vocational education on the basis of a gymnasium. [5]

Education in most gymnasiums is conducted in Finnish or Swedish. There are also several gymnasiums in large cities, where education is conducted in a foreign language, for example, in English or French.

Adults can study courses from the gymnasium program in gymnasiums for adults. In them, you can study both individual courses and the entire gymnasium program, as well as pass an exam for admission to a higher educational institution. Training may include lectures and classes at an educational institution, distance learning, webinars and independent work.

Secondary vocational education

It can be applied for secondary vocational training as part of the current enrollment of students year-round or as part of a nationwide enrollment in second-level educational institutions. Nationwide recruitment is usually held in February-March. The order of enrollment of students depends on the educational institution. Usually, entrance scores are taken into account when recruiting, which depend, among other things, on the grades in your certificate. Many educational institutions also conduct entrance exams or aptitude tests.

Secondary vocational education is more practice-oriented than gymnasium education. It gives the opportunity to get a qualification in a certain profession in about three years. Employed persons can also receive additional professional or specialized vocational education. On-the-job training is an essential part of vocational education. If desired, after receiving secondary vocational education, you can enroll in a higher educational institution.

It is also possible to obtain a diploma of vocational education or specialized vocational education on the basis of passing a demonstration exam. To do this, you must already possess the knowledge and skills necessary to obtain the appropriate diploma.

Diploma of professional education can also be get a as a result of training under a contract. In this case, the student works in the specialty, receives a salary for his work equal to at least the amount of payment for the passage of labor practice, and at the same time learns the profession.

A good knowledge of the language is necessary for the second stage of education. If the student's native language is not Finnish or Swedish, and the level of knowledge of these languages is insufficient for studying at a gymnasium or a vocational educational institution, preparatory training for TUVVA diploma programs can be completed before admission.

2.5. Higher education

After graduating from the first-level educational institution, person can continue his studies at a higher educational institution. In Finland, higher education can be obtained at universities of applied sciences and universities. Higher education institutions and educational institutions independently decide on the enrollment of students.

Education at a higher educational institution can be either free or paid. For citizens of non-EU countries, as well as for their family members who study at English-language bachelor's or master's degree programs, education is paid. [6]

Universities of Applied Sciences

Studying at the University of Applied Sciences is closer to practice than studying at the university. The training also includes an industrial practice. The duration of training is from 3.5 to 4.5 years. If after that person wish to continue your studies and get a master's degree from the University of Applied Sciences, he will need to acquire two years of work experience in the specialty.

Documents for the diploma program to the University of Applied Sciences are submitted if one of the following requirements is met:

- the gymnasium program has been completed;
- a unified state exam has been passed, giving the right to enter the university\$
- there is a diploma of professional qualification;
- there is a bachelor's or master's degree.

Documents for admission to the University of Applied Sciences should be submitted as part of a nationwide recruitment process. The nationwide recruitment is held three times a year: twice in spring and once in autumn.

Most students are admitted to universities of applied sciences on the basis of a certificate of completion of basic school or grades contained in a diploma of basic vocational education. The remaining students are selected through a single entrance exam. If person has passed the selection on the basis of certification certificates, then it is not need to take a single entrance exam.

There is an opportunity to enroll in the Master's program of the University of Applied Sciences if you have a diploma of the University of Applied Sciences or other relevant higher education and work experience in the field corresponding to the education received for at least two years, while work experience was obtained after graduation.

It can be applied for the master's program of a higher professional educational institution within the framework of a nationwide recruitment in spring or autumn.

Universities

Education at the university is of a research nature. At university, you can get a bachelor's degree in about three years, and then a master's degree in about two years. Universities organize training in English in some areas. However, most of the programs are taught in Finnish or Swedish.

Documents for admission to the university are submitted as part of the nationwide recruitment to universities (held in spring and autumn) or as part of a specialized recruitment conducted directly by the university. [7]

Most students are admitted to the university on the basis of a certificate of completion of primary school. The remaining students are selected on the basis of an entrance exam, or other selection methods may be used.

3. Features of the Finnish education system: comparison with Uzbekistan

Let's consider the key features of the Finnish education system in comparison with the Uzbek one. It must be remembered that the functioning of any education system depends on many factors: historical, economic, social, cultural and others.

The World Bank experts note the following features of Finnish society that radically distinguish it from many other countries and leave their mark, including on the education system: a small, ethnically and culturally homogeneous (homogeneous) population (only 4% of the population is not of Finnish origin) and a high level of per capita income. The population of Uzbekistan is not only numerous, but also diverse in ethnic, cultural and religious terms.

Exploring the historical and sociological roots of the "Finnish miracle", Hannu Simola from the University of Helsinki notes that in Finland the transition from an agrarian to an industrial and further post-industrial society occurred very quickly, and the same accelerated progress can be traced in the field of education: the system of universal education began to be introduced only in the 1970s and implemented it “quickly, systematically and even in a totalitarian way”.

Simola writes that one of the key features of the reforms in the country's education system in the 1970s was the rejection of the division of schools into “strong” and “ordinary” and the introduction of the same comprehensive schools for all. The World Bank also notes that the rejection of early separation of children (according to abilities and interests) is one of the key features of Finnish school education.

In Uzbekistan, experts say, the strategy for the development of education and science provides for the creation of separate schools for gifted children, such as, for example, presidential and specialized schools, which are accepted from the fifth or seventh grade.

Secondary schools are the same not only in terms of the program, but also in terms of funding. Part of the funding comes from the central budget and part from the local budget. Schools receive the same funding and the amount of funding is tied to the number of students. [8]

Another important aspect of the reforms in the Finnish education system in the 1970s was the shift of primary school teacher training from colleges and seminaries to the newly created faculties of education at universities, as well as the introduction of the Master's level requirement for teachers. Now, in order to teach in elementary school, you need to have a master's degree in education, and in secondary school — a master's degree in the discipline taught. For comparison: 13% of teachers in Uzbekistan have specialized secondary or incomplete higher education.

As a rule, teaching faculties in Finland have at least 60 credits out of 300 required for obtaining a master's degree (180 credits in bachelor's degree and 120 in master's degree) they are allocated to subjects related to pedagogy, and from 15% to a third of the study time is devoted to pedagogical practice. Professional development of existing teachers is the responsibility of local municipalities, and since they decide how to spend the budget, the opportunities and forms of professional development may vary depending on the region and school.

In Uzbekistan, as a rule, the system of professional development is regulated by government regulations and is the same for everyone. Only recently, teachers were given the right to choose an educational institution for advanced training.

According to research, the competition for pedagogical directions in Finland is one of the highest. For example, in recent years, on average, about 7000 applicants have applied for 900 places in primary school teacher training faculties. Despite relatively low salaries compared to other fields (for example, an elementary school teacher receives 22% less than other specialists with a master's degree, and a first—level secondary school teacher receives 15% less) and increasing stress levels, many teachers feel satisfied and committed to their work: only 10-15% of teachers change the field activities for the whole career. There is also a high level of trust and respect for teachers on the part of parents.

Another turning point in Finland's education reforms, according to Hannu Simola, was the rejection of formal control over teachers and schools in the 1990s: “all traditional control mechanisms, such as inspection of schools, detailed curricula, official approval of textbooks and teaching materials, journals where teachers had to record every lesson "they all disappeared”.

Pasi Salberg, an education expert, author of the book "Finnish Lessons", dedicated to the reforms of Finland in the field of education, writes that in Finland teachers are given greater autonomy. Teachers should evaluate their students and provide reports on their progress, but they can develop their own programs that they think will best suit students. The World Bank notes that the system is based on mutual trust: the Finnish Center for Education Assessment (FINEEC) conducts regular assessment in a sample of schools, but does not compare schools with each other, and those schools where such assessment is not carried out use their assessment methods to diagnose and correct learning problems.

In general, many researchers note decentralization and the granting of autonomy to municipalities and schools as one of the important results of reforms in the Finnish education system. For example, the national curriculum defines goals and objectives for each of the school subjects, as well as general provisions regarding the educational environment, training and assessment, but municipalities and schools draw up their own programs based on the national curriculum and taking into account local specifics and the needs of their students.[9]

In Uzbekistan, secondary schools must strictly follow the programs and plans approved by the Ministry of Public Education. The State Inspectorate for Supervision of the Quality of Education accredits schools and makes their rating, and teachers must undergo regular certification, the procedure of which is regulated by a decree of the Cabinet of Ministers.

4. Conclusion

In conclusion, it can be noted that the reason for the success of Finnish education is decentralization, teacher training and the availability of the same education for all. Education in Finland is based on a personality-oriented approach and comfortable conditions have been created for all participants in the process.

However, despite the success of the reforms of the Finnish educational system is often used as a model of successful reforms in education, the ideas and principles applied in Finland since the 1970s will not necessarily work in other cultural or social contexts.

Indeed, the education system is a complex mechanism consisting of many interdependent elements, such as, for example, educational standards and curricula, educational institutions, an assessment system, specialists working in the system, their training and retraining, and copying

one or more links in the chain without taking into account their interaction with other elements may not bear fruit.

In this regard, it is necessary to incorporate the best of the Finnish education system into the educational system of Uzbekistan (unloading teachers from unnecessary reports, providing independence in drawing up curricula, etc.).

REFERENCES

1. Knowledge and skills for life. First results from the OECD programme for international student assessment (PISA) 2000. OECD 2001. - 322 pp.
2. Chernova, O.N. The school education system and the assessment of the quality of education in Finland / O.N. Chernova. - Text: direct // Management in social and economic systems. Materials of the international scientific and practical conference. edited by Y.S. Rudenko, R.M. Kubova, M.A. Zaitsev. - 2015. - p. 310-317.
3. Sin, E.E. School education in Finland as a phenomenon of the XXI century / E.E. Sin.- Text: direct // Proceedings of the Kyrgyz Academy of Education. -2016. - № 1 (37). - p. 21-26.
4. Yushkova, M.V. Organization of the educational process in the higher education system of Finland M.V. Yushkova, I.E. Lyskova. - Text: direct // Problems and prospects of education development in Russia. 2016. - No. 45. - p. 78-82.
5. Islakaeva, G.R. Sphere of higher education in the national innovation system of Finland / G.R. Islakaeva. - Text: direct // Bulletin of the Komi Republican Academy of Public Service and Management. Series: Theory and Practice of Management. - 2016. - № 16 (21). - p. 186-190.
6. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? (The Series on School Reform). Teachers College. Columbia University, 2011. - 167 pp.
7. Brazhnik, M.O. Achievements of school education in Finland / M.O. Brazhnik.- Text: direct // Education issues. - 2010. - No. 3. - pp. 258-265.
8. Ponyavina, M.B. Certain aspects of the state educational policy of Finland:
9. school education. - Text: direct // Proceedings of Tula State University. Humanities. - 2018. - No. 1. - p. 3-8.
10. Proskuryakova, I. Education in Finland - lessons of happiness: an analysis of the Finnish education system based on the materials of blogs and video blogs / I. Proskuryakova, V.L. Pravda. - Text: direct // Collection of materials of the IX All-Russian scientific and practical conference of young scientists with international participation "Young Russia". The responsible editor of Kostyuk Svetlana Georgievna. - 2017. - p. 829.
11. Solovyova, M.F. Pedagogical secrets of the Finnish education system. -Text: direct // Education in the Kirov region. - 2010. - № 4 (16). - p. 27-28.
12. Huusko, K. Education in Finland (in the form of a report) / K. Huusko, A.A. Korepanova. - Text: direct // Innovative projects and programs in education. - 2010. - No. 5. p. 11-17.
13. Pozdeeva, I.S. Finland's experience in education / I.S. Pozdeeva, E.A. Rumbeshta. - Text: direct // Bulletin of TSPU. - 2011. - №10 (112).
14. <https://www.infofinland.fi/ru/education/the-finnish-education-system>.
15. <https://www.gazeta.uz/ru/2022/11/03/finland-education>.

NODAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TA’MINLASH MASALALARI

Irisqulov Farxod Sultonboyevich

Namangan muhandislik-qurilish instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156109>

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’lim muassasalarining fan va ishlab chiqarish sohalari bilan integratsiyasi natijasida samarali natijalarga erishish hamda nodavlat oliy ta’lim muassasalaridagi integratsiya jarayonini tashkil etish mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Integratsiya, fan, ta’lim, ishlab chiqarish, innovatsiya, hamkorlik, ilmiy salohiyat, nodavlat tashkilotlari, reyting.

Abstract. The article reveals the mechanisms of achieving effective results as a result of the integration of higher education institutions with the fields of science and production, as well as the organization of the integration process in non-state higher education institutions.

Keywords: Integration, science, education, production, innovation, cooperation, scientific potential, non-governmental organizations, rating.

Аннотация. В статье раскрываются механизмы достижения эффективных результатов в результате интеграции высших учебных заведений со сферами науки и производства, а также организация интеграционного процесса в негосударственных высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Интеграция, наука, образование, производство, инновации, сотрудничество, научный потенциал, неправительственные организации, рейтинг.

KIRISH.

Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish boʻyicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan yangilash, xalqaro standartlar darajasida oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining sohaga oid koʻplab farmon, qaror va farmoyishlari qabul qilingan boʻlib, ular tom maʼnoda taʼlim tizimida oʻzgarish va yangilanishlarni amalga oshirishda asos boʻlib xizmat qilmoqda. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyul kungi “Oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi PQ-3151-son Qarori, 2017 yil 7 fevral kungi “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-4947-sonli Farmoni, 2019 yil 8 oktyabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5847-sonli Farmoni va 2022 yil 28-yanvar kungi “2022 — 2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-60-sonli Farmonlarida Oliy taʼlim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta koʻrish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini taʼminlash nazarda tutilgan. Hususan, ilm-fan va ilmiy faoliyat toʻgʻrisidagi Qonunning 4-moddasida, ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasining asosiy yoʻnalishlari sifatida «ilm-fan, taʼlim va ishlab chiqarishning uzviy bogʻliqligini taʼminlash hamda undan manfaatdorlikni oshirish» ham koʻrsatib oʻtilgan. Ushbu qonunning 17-moddasi, «Oliy taʼlim muassasalarida ilmiy faoliyat yuritish» bandida oliy taʼlim muassasalarining pedagog kadrlari

tegishli yo‘nalishlarda ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari shart etib belgilangan.

MUHOKAMA.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 3 iyul kungi “Ma‘muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-200 sonli Qarorida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, oliy ta’lim muassasalarini Xalqaro reyting tashkilotlariga kirishni ta‘minlash bo‘yicha quyidagi bir qator vazifalar keltirilgan, jumladan:

oliy ta’lim dasturlari yetakchi oliy ta’lim muassasalari bazasida xalqaro tashkilotlarning ta’lim sohalari reytingida yuqori 200 talik ro‘yxatiga kirgan xorijiy oliy ta’lim tashkilotlarining dasturi asosida qayta ishlab chiqish;

professor-o‘qituvchilar yuklamasi o‘quv va ilmiy faoliyatga, o‘quv jarayonlari esa talabalarda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltirish;

kompleks davlat akkreditatsiyasi har 4 yilda ta’lim tashkilotlarini tashqi baholash natijalari asosida o‘tkazish;

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tan olingan nufuzli xalqaro reyting tashkilotlarining amaldagi ro‘yxatida birinchi 1000 talikka kirgan oliy ta’lim tashkilotlari navbatdagi kompleks davlat akkreditatsiyasidan ozod qilish kabi vazifalar keltirilgan[2].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 3 iyul kungi PQ-200 sonli Qarorida nodavlat oliy ta’lim muassasalari 2024 yil 1 yanvardan boshlab:

reyting davlat va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlari bo‘yicha umumiy aniqlanishi;

so‘nggi besh yil davomida reytingda birinchi 10 talik o‘rinni egallagan oliy ta’lim tashkilotlari navbatdagi kompleks davlat akkreditatsiyasidan ozod qilinishi;

2025 yil 1 yanvardan boshlab:

nodavlat oliy ta’lim tashkilotlariga davlat buyurtmasi asosida kadrlar tayyorlash bo‘yicha kvota ularning reytingdagi o‘rniga muvofiq ajratilishi;

oliy ta’lim tashkilotlarining ta’lim sohalari kesimidagi reytingini yuritish yo‘lga qo‘yilishi.

2023/2024 o‘quv yilidan boshlab:

talabaning ta’lim yo‘nalishiga mos startap loyihasini hamda rasionalizatorlik g‘oyasini bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyasi sifatida himoya qilish amaliyoti joriy etilishi ko‘zda tutilgan.

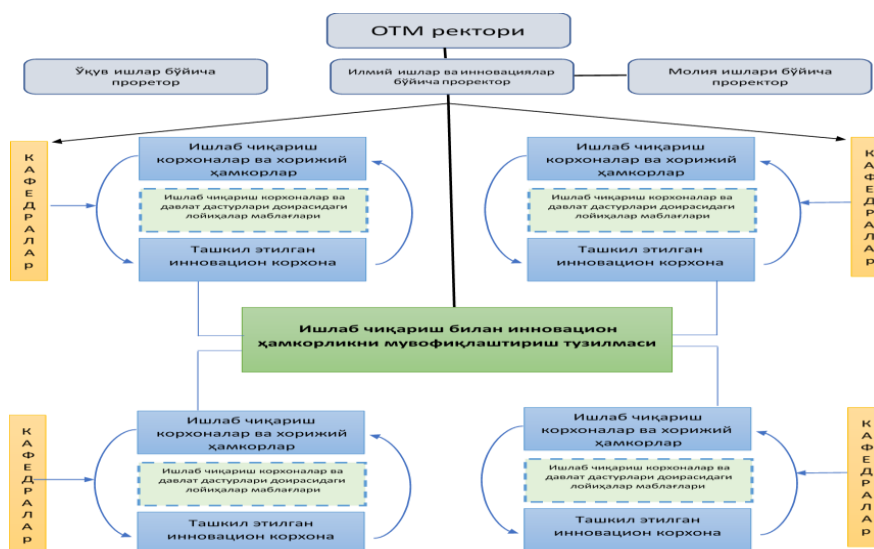
Bugungi kunda globallashtirish sharoitida dunyoda tezkor o‘zgarishga yo‘naltirilgan ko‘plab yondashuvlar jamoaviy uyg‘unlashuvni talab etmoqda. Taraqqiyot va yuksalishlarni ta’lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyalashuvsiz, innovatsion jarayonlarsiz tasavvur etish qiyin.

Yuqorida xukumatimiz tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlardan ko‘rinib turibdiki, inson manfaatlariga yo‘naltirilgan har bir soha ta’lim, fan va ishlab chiqarishining hamkorligi hayotiy jarayonlarda o‘zaro uzviy birlikda rivojlanadi.

Birinchi navbatda oliy ta’lim tizimining barcha bosqichlarida ilmiy tadqiqot universitetlari modeliga o‘tish va ilmiy tadqiqot kirib borish faoliyatlarini alohida e‘tibor bilan kuzatishimiz lozim. AQSHning tadqiqotchilik universitetlari hozirgi kunda yirik loyihalarini amalga oshirmoqdalar. Ular turli fondlar va byudjet tomonidan moliyalashtirilgan bo‘lib turli xil ishlab chiqarish korporatsiyalari bilan yaqindan bog‘langan. Atroflarida turli biznes-inkubatorlar, infratuzilma majmualarini birlashtirgan. Mazkur infratuzilma majmualarining mavjudligi innovatsion tizimning innovatsion mahsulotlari va texnologiyalarni innovatsion tizim va fanning

uyg'unlashuvi doirasida boshqa sohalar va yo'nalishlarga tatbiq etish imkoniyatlarini beradi. Amerika modelining alohida ahamiyat beradigan tomonlaridan biri shuki, ularda “g'oyalar fabrika”si, ya'ni maxsus ilmiy tadqiqot va analitik tahlil faoliyati bilan bog'liq tashkilotlarining mavjudligidir. Bunday tashkilotlar XX asrning 40-50 yillarida AQSHda vujudga kelgan bo'lib, hozirgi kunda ularni soni bir necha mingdan ortiq. Ular ilg'or mutaxassis va tadqiqotchilarning innovasion mahsulotlarini mehnat bozori va ishlab chiqarishga taqdim etadilar. Eng muhimi, bu tashkilotlar mutlaq mustaqil tashkilotlar hisoblanadi.

Ushbu sxemada respublikamizda faoliyat olib borayotgan nodavlat oliy ta'lim universitetlar tomonidan fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash uchun berilayotgan na'munaviy sxema keltirilgan. Ushbu sxemada universitet raxbariyati boshchiligidagi ishlab chiqarish korxonalarini bilan innovasion hamkorlikni muvofiqlashtirish tuzilmasini ko'rishimiz mumkin.

Ishlab chiqarish bilan innovasion hamkorlikni muvofiqlashtirish na'munaviy tuzilmasi.

Ushbu sxemadan ko'rinib turib tiki universitet talabalarini raqobatbardosh kadrlar bo'lib yetishishlari hamda universitet professor-o'qituvchilarini ilmiy salohiyatlarini oshishida avvalambor xar bir kafedra o'ziga tegishli fanlar yo'nalishida tarmoq korxonalarini aniqlab olishlari va ular bilan hamkorlik shartnomalari tuzishlari kerak bo'ladi.

Bunda har bir kafedra (yoki bir nechta turdosh kafedralar) o'z ilmiy salohiyati va ilmiy potensialini hisobga olgan holda unitar korxonalar yoki ma'suliyati cheklangan jamiyat tuzishlar va kelajakda hamkor tashkilotlar bilan ilmiy loyihalar, xo'jalik shartnomalari asosida hamkorlikda ishlarni tashkil etishlari kerak bo'ladi.

Kafedralar hamda ishlab chiqarish korxonalarini bilan hamkorlikda amalga oshirilgan davlat yoki tarmoq korxonalarini mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan ilmiy loyihalar kafedra ilmiy solahiyati oshishiga olib keladi. Bu albatta nodavlat oliy ta'lim muassalarini salohiyati, ilmiy potensialini oshishiga olib keladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytgan Ishlab chiqarish bilan innovasion hamkorlikni muvofiqlashtirish orqali quyidagi quyidagi faoliyatlar jamlanadi:

Mutaxassislik kafedralarida ta'lim, fan va ishlab chiqarishning korporativ hamkorligi

mexanizmining ishlashini va axborot almashinuvi;

Barcha kafedralar bo‘yicha fundamental, amaliy, innovasion va tijoratlashtirish loyihalarini shakllantirilishini va amalga oshirilishi;

Innovasion g‘oyalar va ilmiy-texnik ishlanmalar bilan Respublika yarmarkalariga tayyorgarlik ko‘rish va faol ishtirok etishni;

Ishlab chiqarish tashkilotlari bilan xo‘jalik shartnomalari tuzish va ularni bajarilishi nazoratini;

Soha vazirliklari, ishlab chiqarish korxonalari, Respublika Fanlar Akademiyasi institutlari bilan hamkorlik jarayonlarini;

Sohalar bo‘yicha ilmiy maktablar kesimida ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlanishini;

Ilmiy tadqiqot ishlarining natijalarini ishlab chiqarish va o‘quv jarayoniga tadbiiq etishni hamda ilmiy-tadqiqot monitorigini olib borish jarayonlari.

REFERENCES

1. Осло Р. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям/Организация экономического сотрудничества и развития, Статистическое бюро Европейских обществ.–3-е изд.; пер. на русский язык, 2-е изд., испр //М.: Центр исследований и статистики науки. – 2010.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 3 iyul kungi “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida“gi PQ-200 sonli Qarori.
3. Kuysinov O.A. Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach. Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. R.257-263.
4. Kuysinov O.A. Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency. «Actual problems of modern science, education and training» Electronic Journal. July, 2021-7/1. ISSN 2181-9750. KHOREZMSCIENCE.UZ. P. 4-8

ENHANCING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES (EAP) EDUCATION IN UZBEKISTAN THROUGH CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL)

¹Nasriddionov Dilshod Azamkulovich, ²Azizova Durдона Avazbek qizi

¹Docent (PhD) of Nordic International University

²The senior teacher of Nordic International University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156115>

Abstract. *This extensive paper explores how English for Academic Purposes (EAP) training for Uzbek teenagers might effectively use Content and Language Integrated Learning (CLIL). The purpose of combining topic content and language instruction is discussed in the study along with the methodology used, outcomes, and implications for the future of EAP education in Uzbekistan. This strategy attempts to increase student topic knowledge while also enhancing language ability in order to better prepare them for a globally competitive academic and professional environment.*

Keywords: *EAP (English for Academic Purposes), CLIL (Content and Language Integrated Learning), Uzbekistan, Language education, Young generations, Curriculum development, Teacher training, Language proficiency, Subject knowledge, Academic success, Global job market, Needs analysis, Motivation and engagement, Cultural awareness, Bilingual education, Language acquisition, Subject-based instruction, Assessment, Teacher professional development, Educational innovation*

Annotatsiya. *Ushbu keng qamrovli maqola o‘zbek o‘smirlariga Akademik maqsadlarda ingliz tilini o‘rgatishda “Content and Language Integrated Instruction (CLIL)” qanday samarali foydalanish mumkinligini o‘rganadi. Tadqiqotda mavzuli mazmun va til o‘rgatishning integratsiyalashuvidan maqsad, shuningdek, O‘zbekistonda ta’limining kelajagi uchun qo‘llanilgan metodologiya, natijalar va oqibatlari muhokama qilinadi. Ushbu strategiya talabalarning mavzular bo‘yicha bilimlarini oshirish, shuningdek, ularni global raqobatbardosh akademik va professional muhitga yaxshiroq tayyorlash uchun til qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan*

Kalit so‘zlar: *EAP (Akademik maqsadlar uchun ingliz tili), CLIL (Content and Language Integrated Learning), O‘zbekiston, Til ta’limi, Yosh avlod, O‘quv dasturlarini ishlab chiqish, O‘qituvchilar malakasini oshirish, Til bilimi, Fan bilimlari, Akademik muvaffaqiyat, Global mehnat bozori, Tahlil ehtiyojlari, Motivatsiya va inklyuziya, Madaniy xabardorlik, Ikki tilli ta’lim, Til o‘zlashtirish, Kontentga asoslangan ta’lim, Baholash, O‘qituvchilarning malakasini oshirish, Ta’lim innovatsiyasi.*

Аннотация. *В этом обширном документе исследуется, как обучение английскому языку для академических целей (EAP) для узбекских подростков может эффективно использовать интегрированное обучение по содержанию и языку (CLIL). В исследовании обсуждается цель объединения тематического содержания и обучения языку, а также используемая методология, результаты и последствия для будущего EAP-образования в Узбекистане. Эта стратегия направлена на расширение знаний учащихся по темам, а также на улучшение языковых способностей, чтобы лучше подготовить их к глобальной конкурентной академической и профессиональной среде.*

Ключевые слова: *EAP (английский для академических целей), CLIL (интегрированное обучение по содержанию и языку), Узбекистан, Языковое образование,*

Молодое поколение, Разработка учебной программы, Подготовка учителей, Знание языка, Предметные знания, Академический успех, Глобальный рынок труда, Анализ потребностей, Мотивация и вовлечение, Культурная осведомленность, Двуязычное образование, Овладение языком, Предметное обучение, Оценка, Профессиональное развитие учителей, Образовательные инновации.

Introduction:

In today's interconnected world, English proficiency has emerged as a pivotal skill for academic and career success. In Uzbekistan, there is a growing recognition of the significance of English language proficiency, especially among the younger generations. This proficiency is essential for accessing international educational opportunities and securing competitive jobs in a global job market. To meet this demand, innovative teaching approaches such as Content and Language Integrated Learning (CLIL) have been introduced, which seamlessly blend language acquisition with subject matter instruction.

This article seeks to provide a comprehensive overview of the implementation of CLIL in teaching English for Academic Purposes (EAP) to young learners in Uzbekistan. It delves into the reasons behind the adoption of CLIL, the methodologies employed, the outcomes achieved, and the far-reaching implications for the future of EAP education in the country.

Methodology for Implementing CLIL in EAP Education:

The study was conducted across various educational institutions in Uzbekistan, encompassing primary and secondary schools, as well as higher education establishments. The research methodology involved a multi-faceted approach:

1. Needs Analysis: *A rigorous needs analysis was conducted to gain insight into the specific language and content requirements of young learners in Uzbekistan. This process identified key areas for EAP instruction, taking into consideration the national educational standards.*

- Rationale: *Before initiating CLIL-based instruction, a comprehensive needs analysis was conducted. The objective was to identify the specific language and content requirements of young learners in Uzbekistan.*

- Data Collection: *Surveys, interviews, and focus group discussions were used to gather information from students, teachers, and educational authorities. The data collected provided insights into students' language proficiency, subject knowledge, and their preferences for academic content.*

- Outcome: *The needs analysis served as the foundation for curriculum development, ensuring that the CLIL program met the targeted educational goals and aligned with national standards.*

2. Curriculum Development: *A bespoke CLIL-based EAP curriculum was meticulously designed, seamlessly merging English language skills with subject content relevant to the students' academic level and interests.*

- Rationale: *A customized CLIL-based EAP curriculum was designed to integrate language learning with academic content relevant to students' age, grade level, and interests.*

- Content Selection: *The curriculum development team carefully selected subject matter that aligned with the national curriculum. This involved identifying key subjects such as*

mathematics, science, and social studies that would benefit from CLIL instruction.

- Language Objectives: *Clear language learning objectives were established for each lesson, focusing on language skills such as listening, speaking, reading, and writing within the context of academic subjects.*

- Materials and Resources: *Textbooks, multimedia resources, and supplementary materials were selected or created to support the curriculum. These materials were designed to enhance language proficiency while facilitating subject comprehension.*

- Outcome: *The resulting curriculum provided a structured framework for CLIL instruction, ensuring that both language and content objectives were met.*

3. Teacher Training: *Educators underwent specialized training in CLIL methodologies, equipping them with strategies for effective language instruction within subject contexts, adapting materials, and assessing students' language and subject proficiency.*

- Rationale: *To effectively implement CLIL, teachers required specialized training to develop the necessary skills and competencies.*

- Training Workshops: *Teacher training workshops were conducted, focusing on CLIL methodologies, language integration techniques, adapting materials, and designing assessment tools.*

- Ongoing Support: *Continuous professional development was provided to teachers through mentoring, peer observation, and feedback mechanisms.*

- Outcome: *Well-trained teachers were equipped with the pedagogical tools and strategies needed to deliver CLIL-based EAP instruction effectively.*

4. Classroom Implementation: *CLIL-based EAP lessons were introduced into the classrooms. These lessons expertly integrated English language instruction with subjects like mathematics, science, and social studies, utilizing a range of innovative teaching techniques, including group activities, discussions, and project-based learning.*

- Rationale: *The core of CLIL implementation was in the classroom, where teachers delivered integrated lessons.*

- Lesson Planning: *Teachers designed lesson plans that seamlessly combined language instruction with subject content. These plans included the use of varied instructional techniques such as group activities, discussions, projects, and problem-solving tasks.*

- Language Support: *Teachers provided language support during subject-related activities, ensuring that students comprehended subject matter and could express themselves effectively in English.*

- Assessment: *Continuous assessment was integrated into lessons, allowing teachers to monitor students' progress in both language and content knowledge.*

- Outcome: *The classroom implementation of CLIL created an engaging and dynamic learning environment where students could simultaneously enhance their language proficiency and grasp complex academic concepts.*

5. Assessment: *A robust system of continuous assessment was implemented to gauge students' language proficiency and their grasp of subject content. Formative and summative assessments were used to measure progress accurately.*

- Rationale: *Assessment was a critical component to measure the effectiveness of CLIL implementation.*

- Formative Assessment: *Teachers conducted ongoing formative assessments, including*

quizzes, oral presentations, and group projects, to gauge students' language and subject proficiency.

- Summative Assessment: Periodic summative assessments, such as examinations or performance tasks, were used to measure overall progress.

- Feedback: Constructive feedback was provided to students to guide their language development and subject understanding.

- Outcome: Assessment data-informed adjustments to teaching strategies and curriculum as needed, ensuring that CLIL remained effective.

Overall, the methodology for implementing CLIL in EAP education in Uzbekistan involved a systematic approach that began with a thorough needs analysis, continued with the development of a tailored curriculum, and included teacher training and ongoing assessment. This comprehensive approach aimed to equip young learners with both language proficiency and subject knowledge, preparing them to excel in a globalized academic and professional landscape.

Results:

The implementation of CLIL in EAP education in Uzbekistan yielded a range of significant and positive outcomes, which can be categorized into several key areas:

1. Enhanced Language Proficiency:

- Speaking Skills: Students demonstrated notable improvements in their ability to express themselves fluently and coherently in English. CLIL's emphasis on oral communication within academic contexts was particularly effective in fostering speaking skills.

- Listening Comprehension: Students exhibited enhanced listening comprehension, with improved abilities to follow lectures, discussions, and audio materials delivered in English.

- Reading and Writing Skills: CLIL instruction contributed to advancements in reading comprehension and writing proficiency. Students could understand complex texts and produce well-structured written assignments in English.

2. Deeper Subject Knowledge:

- Understanding Complex Concepts: One of the remarkable outcomes was students' deeper understanding of complex academic concepts in subjects like mathematics, science, and social studies. They could explain and apply these concepts confidently in both oral and written forms.

- Subject-specific Vocabulary: CLIL exposed students to subject-specific vocabulary and terminology, enabling them to communicate effectively in academic discussions and written assignments.

3. Motivation and Engagement:

- Increased Interest in Learning: CLIL lessons were met with enthusiasm by students who recognized the immediate relevance of language skills in authentic academic contexts. This heightened motivation to learn English, fostering a positive learning environment.

- Active Participation: Students actively engaged in group discussions, debates, and collaborative projects related to academic subjects. This active participation led to deeper subject understanding and improved language use.

4. Cultural Awareness and Global Perspective:

- Exposure to Diverse Content: CLIL introduced students to a range of academic subjects from many cultures and viewpoints, fostering cultural sensitivity and global competency.

- Preparation for Internationalization: Students were better prepared for opportunities

in foreign education and employment because CLIL gave them the language proficiency and cultural sensitivity needed to communicate in a variety of international contexts.

5. Positive Teacher Feedback:

- Teacher Observations: Educators reported increased student engagement, improved language skills, and better subject understanding among their students.

- Teacher Satisfaction: Teachers expressed satisfaction with the effectiveness of CLIL in facilitating both language and subject instruction.

6. Assessment Data:

- Improved Assessment Outcomes: Data from formative and summative assessments consistently showed improvement in both language and content knowledge.

- Progress Monitoring: The continuous assessment approach allowed for ongoing monitoring of individual student progress and adjustments to instruction as needed.

7. Parent and Stakeholder Support:

- Positive Feedback: Parents and educational stakeholders expressed support for CLIL, recognizing its potential to prepare students for a competitive globalized world.

8. Challenges and Future Considerations:

- Language Proficiency Levels: While there were significant improvements in language proficiency, challenges still existed for some students, indicating the need for further language support.

- Ongoing Professional Development: The success of CLIL hinged on ongoing teacher training and development to keep pace with evolving pedagogical approaches.

Discussion:

The findings of this study highlight the potential of CLIL as a successful strategy for EAP education in Uzbekistan. CLIL improves language competence while simultaneously preparing students with crucial academic skills by fusing language learning with topic matter. Additionally, it synchronizes their education with the needs of a globally connected academic and professional environment.

The success of CLIL in Uzbekistan is consistent with findings from other countries' research that highlight the advantages of subject-specific language education. Additionally, it addresses the unique difficulty of teaching EAP to young learners by making it interesting, relevant, and useful.

Although the preliminary findings are quite positive, more research is necessary to determine the long-term effects of CLIL on students' academic and career paths. CLIL in EAP education requires continuing teacher development, curriculum improvement, and research to maintain its efficacy.

Thesis: "Integrating Content and Language Integrated Learning (CLIL) into English for Academic Purposes (EAP) education in Uzbekistan presents a promising approach to enhance language proficiency and subject knowledge among young learners, preparing them to excel in a globalized academic and professional environment."

Conclusions:

In conclusion, the use of CLIL in EAP instruction for young students in Uzbekistan had very positive outcomes. Students demonstrated improved language skills, in-depth subject knowledge, higher levels of motivation, and understanding of different cultures. These outcomes

give students the tools they need to succeed academically as well as in the increasingly interconnected global environment. Despite certain difficulties, the overall effect of CLIL on EAP education in Uzbekistan is encouraging, with possible long-term advantages for the nation's future in education and employment. In Uzbekistan, the use of CLIL as a pedagogical strategy for teaching EAP shows great promise for laying a solid basis for the young people's linguistic and academic growth. Successful CLIL integration enables students to succeed in a highly competitive environment by bridging the gap between language proficiency and topic mastery. The CLIL approach's continuing application and improvement can greatly improve Uzbekistan's educational system and help to better educate the country's future generations for the dynamic and interconnected world that lies ahead.

REFERENCES

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press.
2. Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-Language Integrated Learning: From Practice to Principles? *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 182-204.
3. European Commission. (2006). *Content and Language Integrated Learning (CLIL) at School in Europe*. Directorate-General for Education and Culture.
4. García, O., & Flores, N. (2012). Language education in the twenty-first century. In O. García, & N. Flores (Eds.), *Language and identity in a dual immersion school* (pp. 1-15). *Multilingual Matters*.
5. Lasagabaster, D., & Ruiz de Zarobe, Y. (2010). CLIL in a bilingual community: The Basque Autonomous Community. In Y. Ruiz de Zarobe, & R. M. Jiménez Catalán (Eds.), *Content and Language Integrated Learning: Evidence from Research in Europe* (pp. 231-254). *Multilingual Matters*.

FIZIKA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Karimov Xasan Narzullayevich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, katta
o‘qituvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156117>

***Annotatsiya.** Maqolada fizika darslarini o‘tkazishning uslubiy yondashuvlari ko‘rib chiqilgan. Texnika ta’lim yo‘nalishlaridagi mutaxassislarni tayyorlashda fizika fanining o‘rni va ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Tabaqalashtirilgan yondashuvga, yangi ilmiy yutuqlarga asoslangan laboratoriya ishlarini bajarish texnikasi bayon etilgan. Turli darajali murakkablikdagi laboratoriya ishlariga misollar keltirilgan hamda ularning o‘zlashtirishdagi samaradorligi haqida fikr bildirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Bio-Savar-Laplas qonuni, laboratoriya ishi, tabaqalashtirilgan ta’lim, kichik kvadratlar metodi, o‘quv jarayoni, ta’lim sifati.*

***Аннотация.** В статье исследованы методические подходы к проведению занятий по физике, а также рассмотрено значение и роль физики при подготовке специалистов в технических направлениях образования. Изложена методика выполнения лабораторных работ на основе дифференцированного подхода и новых научных достижений. Приведены примеры лабораторных работ разной степени сложности, а также обсуждены эффективность их в усвоении учебного материала. с элементами*

***Ключевые слова:** закон биосавара-Лапласа, лабораторная работа, дифференцированное обучение, метод малых квадратов, процесс обучения, качество образования.*

***Abstract.** The article examines methodological approaches to conducting physics classes, and also considers the importance and role of physics in training specialists in technical areas of education. The methodology of laboratory work based on a differentiated approach and new scientific achievements is described. Examples of laboratory work of varying degrees of complexity are given, and their effectiveness in the assimilation of educational material is discussed. with elements*

***Keywords:** bio Savard-Laplace law, laboratory work, differentiated learning, small squares method, learning process, quality of education.*

Kirish. Texnika faning asosi bo‘lgan fizika o‘qitishni takomillashtirish zamonoviy muxandislik ta’limining dolzarb muammosi biri bo‘lib hisoblanadi. Muxandislik ta’limining rivojlanish bosqichidan boshlab, fizika darslari muxandis-texniklarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Bakalavriaturada fizika kursi talabalarining mustaqil yuqori malakali mutaxassislarni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarini shakllantirish muammolarini hal etishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Mutaxassislik uchun zarur qobiliyatlar - bu izchil va mantiqiy fikrlash, ishni rejalashtirish va tashkil etish, qurilmalar va texnikalar bilan ishlash, ko‘nikmalarni kelajakdagi mehnat faoliyatida qo‘llash jarayonidir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bunda mativotsiyaning o‘rni juda muhimdir.

Tahlil va natijalari: Laboratoriya ishini bajarish jarayonida ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, hamda ularni universitetda keyingi kurslardagi mutaxassis fanlarni o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lishini bilish murakkab va o‘qituvchidan qo‘shimcha kuch talab qiladigan jarayondir. Biz bu

jarayonni amalga oshirish uchun maxsus fanlar (elektrotexnika va elektr zanjirlar nazariyasi kabi fanlar)ni o‘zlashtirishda fizikaning o‘rni haqida misollar keltiramiz. Biz talabalarga laboratoriya ishlarini yoki boshqa o‘quv ishlarini bajarishda kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishidan tashqari bu ishlarni zavq bilan bajarish imkoniyatini yaratib berishimiz kerak.

Talaba ilmiy g‘oyadan ilhomlansa yoki bilim olishda yuzaga keladigan falsafiy savollarga qiziqsa, fanning kerakligini chuqur his qiladi, fanni o‘zlashtirishda o‘zgacha zavq oladi va ishlab chiqarishda kerakli ko‘nikmalarga ega bo‘ladi [1-2]. Talaba nazariy olgan bilimlarini mustahkamlash uchun professor-o‘qituvchi tomonidan ma’ruza, amaliy va laboratoriya ishlarini zamonaviy metodlardan foydalanib samarali tashkil etilishi kerak. Buni amalga oshirish uchun talaba laboratoriya ishining muhim natijalarini ya’ni ilmiy ishning ma’lum qismini o‘z qo‘li bilan bajarishi va laboratoriya sharoitida ishlash ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat. Bunday laboratoriya ishlariga misollar quyida keltirilgan.

Birinchidan: Solenoid o‘qidagi magnit maydonini o‘rganish laboratoriya ishini bajarishda talaba elektromagnit induksiyasi hodisalarini va magnit maydonning asosiy fizikaviy kattaliklarini ta’riflari; Bio-Savar-Laplas qonunining turli shakldagi tokli o‘tkazgichlarning magnit maydon kuchlanganligini hisoblashda qo‘llashni; flyuksmetr (galvanometr ga ulangan N ta o‘ramdan tashkil topgan sinov g‘altagi) yordamida solenoidning magnit maydonini o‘rganishda elektromagnit induksiyasi hodisasining ahamiyatini tushuntirib berishi kerak [4-6]. Shu bilan birga talabalar quyidagilar bilan tanishib chiqadi:

- Flyuksmetr yordamida magnit maydon induksiyasini o‘lchash usulini o‘rganish;
- Olingan natijalar asosida ballistik galvanometr ko‘rsatkichlari η ning solenoid o‘qidagi ixtiyoriy nuqtaning x koordinata bilan bog‘lanish grafiqi $\eta=f(x)$, yoki $B=f(x)$ ni chizish.
- Olingan natijalarni tahlil qilish, solishtirish va tegishli xulosalar chiqarish.

Bu laboratoriya ishini bajarish davomida ko‘pchilik professor-o‘qituvchilar talabalarga individual ishlarni bajarish uchun topshiriqlar beradi, ammo biz bu ishni bajarishni boshqacha usulda taklif qilamiz. Dars boshida professor-o‘qituvchi talabalar oldiga mavzu yuzasidan ilmiy muammo qo‘yadi. U magnit maydoni, elektromagnit induksiya hodisasi, Bio-Savar-Laplas qonuni, magnit maydon kuchlanganligi haqida gapiradi va laboratoriya jihozlari yordamida uning hususiyatlarini tasdiqlashni taklif qiladi. Bugun hayotimizni elektr va magnit maydonlarsiz ta’savvur qilish qiyinligi ularni hosil bo‘lish sabablari haqida butun auditoriyadan fikr almashadi. Talabalar to‘rtta kichik guruhlariga bo‘linadi, ularning har biri tegishli qurilmalarda tajriba o‘tkazadi. Bajarilgan ishlar yuzasidan hisobot to‘ldiradi va xulosa chiqaradi. Kichik guruh rahbarlari ish natijalarini butun guruhga ma’lum qiladi va elektromagnit induksiyasi hodisalarini, magnit maydoni, Bio-Savar-Laplas qonunining turli shakldagi tokli o‘tkazgichlarning magnit maydon kuchlanganligini hisoblashlari haqida umumiy xulosa chiqaradi.

Ikkinchidan: Tangens-Bussol yordamida yer magnit maydon kuchlanganligining gorizontal tashkil etuvchisini aniqlash laboratoriya ishni bajarishda talaba Magnit maydon tavsiflari \vec{B} va \vec{H} ta’riflari va ular orasidagi bog‘lanish; Yer magnetizmi haqida tasavvurga ega bo‘lishi kerak. Turli shakldagi tokli o‘tkazgichlarning magnit maydon induksiyasini hisoblash uchun Bio-Savar-Laplas qonunini qo‘llashni bilishi kerak [4-5]. Shu bilan birga talabalar quyidagilar bilan tanishib chiqadi:

- Yerning magnit qutblari,
- Magnit maydon induksiyasi va kuchlanganligi,

➤ Tangens-Bussol yordamida Yer magnit maydon kuchlanganligining gorizontal tashkil etuvchisini o‘lchash,

➤ Tajriba natijalaridan Amper kuchining qiymatini topish bilan,

➤ O‘lchash xatoliklarini hisoblash.

Bu ishlar asosida magnit maydon induksiyasi, Bio-Savar-Laplas qonuni mavzusida ilmiy tadqiqot tashkil etish mumkin. Professor-o‘qituvchi talabalarga Yerning magnit maydon kuchlanganligi haqida gapirib o‘tadilar. Talabalar kerakli adabiyotlardan ushbu \vec{B} va \vec{H} ni hisoblash formulasini keltirib chiqarishga oid dalillarni topishlari va har qanday tajribalarni nomlashlari kerak. Keyin talabalar 4 ta kichik guruhga bo‘linadi, ular to‘g‘ri tok, aylanma tok, solenoid va taroid uchun tajribalar qiladi. Turli toklar uchun magnit maydon induksiyasini hisoblaydilar va umumiy xulosa chiqariladi.

Ilmiy tadqiqot elementlari bilan laboratoriya ishlarini olib borish oddiy laboratoriya ishlariga qaraganda ko‘proq foyda keltiradi [7]. Ammo ilmiy tadqiqotlar kursning oxirgi qismida amalga oshirilishi kerak. Chunki kurs boshida talabalar laboratoriya ishining maqsadlarini aniqlashni, hisobotlar tuzishni, asboblarni bilishni, tadqiqot usullarini o‘zlashtirishni, aniq o‘lchovlarni amalga oshirishni va ularning xatoliklarini aniqlashni, xulosalar chiqarish va boshqalarni o‘rganishlari kerak.

O‘lchov natijalarini qayta ishlash usullari yordamida talabalar quyidagi ikkita katta hajmli ishni amalga oshiradi. Birinchisi, tasodifiy o‘lchov xatosini hisoblash tartibi. Oddiy variant - o‘rtacha arifmetik xatoni hisoblash. Tasodifiy o‘lchash xatosini hisoblashni Styudent usuli yordamida hisoblash. Ikkinchisi, to‘g‘ri chiziqning eng kichik kvadratlar metodida natijalarni tahlil qilish.

Ko‘pgina talabalar to‘g‘ri chiziqni yaqinlashtirish kerak bo‘lganda grafikga tajriba nuqtalarini qo‘yish va ular orqali chizg‘ich bo‘ylab to‘g‘ri chiziq chizishdagi grafik usuldan foydalanadi. Bu oson va bir muncha soddaroq yo‘l [8-10]. Endi yaxshi natijalarga erishgan talabalarga eng kichik kvadratlar usuli bilan individual ravishda tanishish, elektron jadvallar yordamida hisob-kitoblarni bajarish, nazariy chiziq formulasini yozish va uning yordamida laboratoriya ishida qo‘yilgan muammoni hal qilish taklif etiladi. Bu o‘rganilayotgan usullar yordamida chiziqli bo‘lgan har qanday laboratoriya ishi bajarishda qo‘llashimiz mumkin.

Xulosa. Laboratoriya ishlarining soni va ularning hajmi ko‘p jihatdan o‘quv muassasasi laboratoriya jihozlarining mavjudlik imkoniyatiga bog‘liq. Talabaning mavjud laboratoriya ishining aynan qaysi birini bajarishi, bajargan ishning o‘qitishning ishlab chiqarishdagi natijalarida qo‘l kelishi, turli darajadagi bilimga ega bo‘lgan talabalarning auditoriyasini hisobga olgan holda tashkillashtirilishi, ilmiy tadqiqot elementlarini o‘z ichiga olgan laboratoriya ishlarini olib borilishi, o‘lchov natijalarini qayta ishlash usullari orqali bajarilishi, oddiy laboratoriyaga qaraganda samaraliroq ish bo‘ladi. Agar o‘qituvchi laboratoriya ishini o‘tkazish metodikasini ishlab chiqmagan va bu haqda yetarlicha o‘ylab ko‘rmagan bo‘lsa, u holda hatto eng kerakli laboratoriya ishini bajarishda ham vaqtni behuda sarflashi, o‘qitish samaradorligi tushishi mumkin bo‘ladi.

REFERENCES

1. Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов,А.Э.Имамов. // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. // “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 5. -С. 479-482.

- (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:YOwf2qJgpHMC)
2. B.B.Turdiqulov, O‘S.Nazirov, Yu.N.Karimov. // Atom va molekullarning yorug‘likni yutishi va nurlanishi // UIF = 8.1 | SJIF = 5.685. 2022. –С. 1252-1258. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=HF__xJoAAAAJ&citation_for_view=HF__xJoAAAAJ:u5HHmVD_uO8C)
 3. Э.З. Имамов, Х.Н.Каримов, А.Э.Имамов. // Янги Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш билан боғлиқ муаммолар. // “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 3. -С. 367-372. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekistonda-ayta-tiklanuvchi-energiya-manbalarini-zhoriy-etish-bilan-bo-li-muammolar>)
 4. X.N.Karimov. // Fizika fanini o‘qitishda virtual laboratoriya ishidan foydalanish. // “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar to‘plami. –P. 102-104 (<https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/130>).
 5. X.N.Karimov, A.E.Imamov, E.Z.Imamov. // Development of creative thinking in higher education.// “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2023. №3. -С. 359-361. (<http://scientists.uz/view.php?id=3836>)
 6. X.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov. // Effective organization of the educational process based on new modern technologies. // “Science and innovation” international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -S. 230-233. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zamonoviy-tehnologiyalar-asosida-uv-zharayonini-samarali-tashkil-etish>).
 7. Kh.N.Karimov. // Methods of self-education in teaching students physics using ict-information and computer technologies. // “Galaxy international Interdisciplinary Research Journal”, 11(2), -С. 471–475. (<https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/4889>).
 8. X.N.Karimov, M.M.Asfandiyorov, M.A.Axmadov. // Zamonaviy yondashuvlar asosida fizika o‘qitishni rivojlantirish.// “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar to‘plami. 2023. –P. 113-115. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:M3ejUd6NZC8C)
 9. E.Z.Imamov, Kh.N.Karimov, S.SXalilov, A.E.Imamov. // The future belongs to learning with an active process of self-education of students // // “Science and innovation” international scientific journal. Volume 1 Issue 5. 2022. -С. 479-482. (<https://scientists.uz/view.php?id=1272>)
 10. E.Z.Imamov, Kh.N.Karimov. // Kredit tizimi sharoitida fizika faning elektromagnitizm bo‘limidan laboratoriya ishlarini tashkil etish muammolari va uning yechimlari // “Ta’lim va innavatsiin tadqiqotlari” jurnali. №12. 2022. –B. 154-158 (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:9ZIFYXVOiuMC)

MOBIL ILOVALAR HAMDA ROBOTOTEXNIKA ELEMENLARI ORQALI FIZIKA FANIDAN ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLARNI RIVOJLANTIRISH

Nasriddinov Dadaxon Komiljonovich

O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi Akademiyasi, p.f.f.d. (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156121>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy xarbiy ta’lim muassalarida kursantlarning fizika fanidan ilmiy-texnik tadqiqotlarini rivojlantirishda mobil ilovalardan hamda robototexnika elementlaridan foydalanish to‘g‘risida so‘z yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Robototexnika, Lego Mindstorms NXT, 3D modellash, Lego WeDo, Lego Mindstorms EV3, Arduino.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается использование мобильных приложений и элементов робототехники в развитии научно-технических исследований курсантов-физиков высших военных учебных заведений.*

***Ключевые слова:** Робототехника, Lego Mindstorms NXT, 3D-моделирование, Lego WeDo, Lego Mindstorms EV3, Arduino.*

***Abstract.** This article discusses the use of mobile applications and elements of robotics in the development of scientific and technical research of physics cadets of higher military educational institutions.*

***Keywords:** Robotics, Lego Mindstorms NXT, 3D modeling, Lego WeDo, Lego Mindstorms EV3, Arduino.*

1. Kirish. Hozirgi vaqtda robototexnika sanoatning eng dolzarb va jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning asosi manipulyatorlar va ixcham mikroprotessorlar asosida robot konstruktsiyalarini ishlab chiqish va yaratish hisoblanadi.

Axir hozirgi voqelikni oziq-ovqat, yengil, og‘ir sanoat, tibbiyot, avtomobilsozlik, kemasozlik, samolyotsozlik, harbiy soha, kosmik va boshqa sohalarda uchun mahsulotlarni hosil qilish va ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan avtomatik qurilmalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu sababli, robototexnika fan-texnika taraqqiyotining talab etiladigan sohasiga kiradi, chunki mashinalar va zamonaviy texnik yutuqlarning sun‘iy ong bilan uyg‘unlashuvi tobora ko‘proq kuzatilmoqda.

Robototexnikaning tug‘ilishi XX asrga borib taqaladi: burchak va chiziqli harakatlanish datchiklariga asoslangan Unimate birinchi sanoat roboti (D. Devol, D. Engelberger, 50-yillarning oxiri); ta’sirlashuv datchiki bo‘lgan robot (X. Ernst, 60-yillarning o‘rtalari), ta’sirlashuvli, fazoni aniqlovchi va vizual datchiklarni o‘z ichiga olgan “ko‘z-quloq-qo‘l” roboti (R. Pol guruhi, 70-yillarning boshi). XXI asrning boshi sun‘iy ong, ya’ni aqli “mutaxassislik (ekspert tizim) bilimlarini (D.G. Kopusov bo‘yicha)” o‘z ichiga olgan tavsivaviy ma’lumotlari bilan mustahkamlangan aqlli mashinalar va aqli neyronlarning texnik yutuqlariga asoslangan aqlli mashinalar. tarmoqlar (“apparat dasturiy ta’minotiga asoslangan sun‘iy kompyuter tizimlari) (D.G. Kopusov bo‘yicha)”ning paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi[1].

2. Asosiy qism. Shunday qilib, har qanday kelajak avlod robotlashtirilgan mashinalari katta istiqbolli va ustunlik bilan ajralib turadi va shu bilan birga o‘zidan oldingi ajdodlarini kamchiliklari bilan ajratmaydi. Ushbu robotlar o‘zaro bir-birini kengaytirib, o‘z ichki resurslari va iqtisodiy soha talablariga muvofiq uyg‘unlik topadilar.

Va bu, o‘z navbatida, ta’lim tizimini jamiyatning talablari va bolalarning qiziqishlarini ilmiy-texnik taraqqiyotning eng muhim muammolarini hal qilishga yordam beradigan yo‘nalishlarga yo‘naltirishga qaratilgan ta’lim jarayonini qurishga yo‘naltiradi.

2.1. Metodologiya. Siftdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy maqsadi bolaning shaxsiy rivojlanishi, uning axloqiy tarbiyasi, maksimal darajada o‘zini o‘zi anglashi, uning ta’lim yo‘nalishini yakka tartibda rivojlantirishdir. Davlat ta’lim standarti shartlariga ko‘ra, barcha oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari quyidagi yo‘nalishlarda o‘quv mashg‘ulotidan tashqari mashg‘ulotlarga jalb qilinishi kerak: sport va sog‘lomlashtirish, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy, umumiy madaniy, aqliy. U o‘quv mashg‘ulotidan tashqari mashg‘ulotlar dasturlariga muvofiq to‘garak ishlari, ijtimoiy foydali amaliyotlar, ijtimoiy loyihalash va boshqalar orqali amalga oshiriladi.

Y.B.Yevladovanning fikriga ko‘ra, “o‘quv mashg‘ulotidan tashqari mashg‘ulotlar, birinchi navbatda, oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlariga o‘z qiziqishlarini tushunishga yordam beradi, turli xil faoliyat turlarida o‘zini sinab ko‘rish, faqatgina “mahorat olamiga” kirish maqsadini ko‘zlamay, o‘quv mashg‘ulotidan tashqari dunyoni kashf qilish imkonini beradi”.

Yangi avlod standartining dolzarb maqsadi – “oliy harbiy ta’lim muassasalari bitiruvchisini ta’limiy dunyoqarashini kengaytirishdan manfaatdor shaxs va fuqaro sifatida tayyorlash”. Bu shuni anglatadiki, shaxs shakllanishi sodir bo‘layotgan ta’lim muhiti bolaning imkoniyatlarini ochishga, uning bilim, aqliy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishi kerak. Yuqorida aytib o‘tilganlarning barchasi zamonaviy ta’lim tizimiga ta’limiy robototexnikani joriy etishning huquqiyligini oqlaydi.

2.2. Tahlillar. Kursantlarni oliy harbiy ta’lim muassasalarida va qo‘shimcha ta’limda o‘qitishda robototexnika asoslarini tadbqiq etish masalalariga ko‘plab zamonaviy olim va o‘qituvchilar (X.X.Abushkin, D.V.Andreyev, O.S.Vlasov, K.A.Vegner, R.A.Galustov, L.N.Gostev, A.V. Dadonov, A. N. Daxin, M. G. Ershov, A. S. Zlakazov, O. S. Netesov, T. V. Nikitin, N. P. Petrov, S. A. Filippov, V. N. Xalamov, I. V. Shimov va boshqalar) asarlari bag‘ishlangan.

Ayrim tadqiqotchilar ta’limiy robototexnikani “bilimning istiqbolli yo‘nalishlari: mexanika, elektronika, avtomatlashtirish, konstruksiyalash, dasturlash va texnik loyihalash kesishuvida joylashgan dolzarb pedagogik texnologiya” sifatida tasvirlaydilar, boshqalar esa uni “texnologiya, fizika, kibernetika, matematika, informatika va boshqa fanlar bo‘yicha bilimlarni o‘zida mujassamlashtirgan hamda oq‘uvchilarning texnik ijodkorligini rivojlantirishga, shuningdek, muhandislik ta’limning ahamiyati va nufuzini oshirishga qaratilgan fanlararo ta’lim sohasi” deb ta’riflaydilar, boshqalar buni “robotexnika fanining didaktik modeli” deb tushunishadi. Ushbu modelning elementlari robotsozlik sohasidagi ilmiy va muhandislik bilimlari hisoblanmaydi va oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining muhandislik-texnik mutaxassisliklarga qiziqishini oshirish uchun ularni muhandislik asoslari bo‘yicha propedevtik ta’limni tashkil etish uchun foydalanilishi mumkin”.

Yuqorida aytilganlardan ko‘rinib turibdiki, ta’limiy robototexnika oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini texnik ijodkorlikka jalb qilishning innovatsion kursi bo‘lib, uning mohiyati “murakkab texnik ob’ektlar va inshootlarni loyihalash bilan bog‘liq texnologik tadbirlarni amalga oshirish bo‘yicha faoliyatda namoyon bo‘ladi”. Shu sababli, ta’limiy robototexnikani aqliy fikrlashlar, tajriba, konstruksiyalashga bo‘lgan ishtiyoqni rag‘batlantirishning kafolati deb hisoblash mumkin, bu esa o‘z navbatida oliy harbiy ta’lim

muassasalari kursantlarining o‘quv va anglash faoliyatini yaxshilash uchun mantiqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’limiy robototexnika tartibga soluvchi masalalar juda xilma-xildir, chunki robotlashtirilgan qurilma nafaqat tadqiqot obyekti sifatida, balki turli oliy harbiy ta’lim muassasalari kurslari uchun o‘quv simulyatsiyasi va loyihalash vositasi sifatida ham qo‘llanilishi mumkin. Bu yerda o‘quv robototexnika tarkibiy qismlarini nafaqat kursantlarning informatika, texnologiya, fizika fanlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotidagi faoliyatida, boshlang‘ich oliy harbiy ta’lim muassasalarida esa atrofi olam bo‘yicha o‘quv faoliyatda tadbiiq etish (T.V. Nikitining fikriga ko‘ra), balki oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining qo‘shimcha ta’lim tizimidagi ushbu fanlar va to‘garaklar bo‘yicha fakultativ o‘quv mashg‘ulotidan tashqari mashg‘ulotlarida ham tadbiiq etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Kursantlar robototexnika asoslarini Lego konstruktorlari (Lego WeDo, Lego Mindstorms NXT, Lego Mindstorms EV3, Arduino va boshqalar) yordamida o‘rganishlari mumkin[2].

“Lego Mindstorms NXT konstruktori kursantlarga fanlararo loyihalar uchun ko‘rsatmalar, vositalar va topshiriqlar berish orqali yosh tadqiqotchi, muhandis sifatida ishlash imkoniyatini beradi. Kursantlar ishlaydigan modellarni yig‘adilar va dasturlaydilar, so‘ngra ulardan fan, texnologiya, matematika, nutqni rivojlantirish kurslaridagi mashqlardan iborat bo‘lgan vazifalarni bajarish uchun foydalanadilar”.

Zehnli kursant LEGO konstruktori asosida qiyinchiliksiz haqiqiy fikrlaydigan robotni yaratishi mumkin. Ijodiy va muhandislik fikrlashning eng yuqori darajasiga erishish uchun bolalarni loyihalashning barcha bosqichlari bilan tanishtirish lozim. Shu bilan birga, shuni yodda tutish kerakki, agar kursantlar ma’lum bir bilim darajasini o‘zlashtirsa, ma’lum darajadagi malaka, ko‘nikma va malakalarni egallasa, bunday turdagi holatlar oldindan belgilanib olinadi. Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari robotlashtirilgan mashinalar atmosferasiga kirib, robotlarga katta hajmdagi vazifalarni bajarishga imkon beradigan axborot texnologiyalarining murakkab dunyosiga kirib boradilar.

“Ta’lim robototexnikasi bolalarni ijodiy fikrlashga, vaziyatlarni tahlil qilishga va tanqidiy fikrlashni haqiqiy muammolarni hal qilish uchun qo‘llashga undaydi. Jamoda ishlash va hamkorlik jamoani mustahkamlaydi, musobaqalardagi raqobat esa bilim olishga turtki beradi. Ishda xato qilish va mustaqil xatolarni tuzatish qobiliyati bolani tengdoshlari orasida hurmatni yo‘qotmasdan yechim topishga olib keladi. Robot baho bermaydi va uy vazifasini bermaydi, lekin u sizni aqliy va doimiy ishlashga majbur qiladi”.

Davlat hamkorligida bugungi kunda nafaqat to‘garaklar, balki turli muhandislik kurslari va to‘garaklarini birlashtiruvchi bolalar markazlari hisoblanadigan texnoparklar ham keng tarqaldi. Robototexnika bo‘yicha bunday to‘garaklarning asosiy maqsadi sxemalar texnikasi, dasturlash va robototexnikaning dastlabki asoslarini o‘rganish hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar texnologiya, fizika, matematika, informatika bo‘yicha bilimlarni kengaytirishga yordam beradi.

Robototexnika asoslarini o‘rgatishning asosiy vositasi Lego konstruktori bo‘lganligi sababli, Lego to‘plamlarida “robotni loyihalash - uning dasturiy ta’minotini yaratish” muvozanatini saqlanadi. Robototexnika asoslarini o‘rganish jarayonida kursant o‘zini qiziqtirgan faoliyatlardan birini: konstruksiyalash yoki dasturlashni chuqurroq o‘rganish imkoniyatiga ega. Shunday qilib, informatika faniga e’tibor qaratish bolalarga turli xil dasturlar va dasturlash tillarini, 3D modellashni o‘zlashtirish imkonini beradi. Konstruksiyalashga bo‘lgan motivatsiya bolalarga

o‘zlarining robot modeli va uning tarkibiy qismlarini yaratish imkoniyatini beradi va shu bilan birga bo‘lajak muhandislik ishi bo‘yicha mutaxassislarini tayyorlashga yordam beradi[3].

2.3. Natijalar. Hozirgi vaqtda robototexnika bo‘yicha konstruktorlarning keng assortimenti mavjud. Ta’limiy robototexnika sohasida global darajada LEGO Education korporatsiyasi eng keng tarqalgan bo‘lib, u ta’lim tizimini konstruktorlar to‘plamlari, ular uchun uslubiy adabiyotlar bilan ta’minlaydi, robototexnika bo‘yicha to‘garaklar rahbarlariga ixtisoslashgan, o‘quv robototexnikasi kurslari uchun tayyorlangan bolalar markazlari va LEGO akademiya tarmog‘iga ega.

“Robotlar Tetrix yo‘nalishiga kiritilgan (Legoga o‘xshash, ammo unchalik mashhur bo‘lmagan amerikaning Pitsco kompaniyasi) - bu dunyoda keng tarqalgan robotlashtirilgan metal konstruktorlar. Metall qismlar bu to‘plamlarni universal qiladi, Tetrix esa Lego MINDSTORMS kontrollerlari bilan mos keladi. Tetrix asosidagi robotlar ko‘pincha musobaqalarda ishtirok etadi”.

Oliy harbiy ta’lim muassasalarilar bitiruvchilarini kelajakda bugungi kunda kuzatilmaydigan kasbiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari, ilgari ishlab chiqilmagan sxemalar, usullarni qo‘llashlari, hozirda ko‘rilayotgan muammolarni tahlil qilishga mo‘ljallaydi. Shu munosabat bilan zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biri bu oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini “yangi narsalarni ixtiro qilishni, tushunishni va o‘zlashtirishni, o‘z fikrlarini ifoda etishni, o‘z fikr-mulohazalarini ifoda etishni o‘rganish uchun qarorlar qabul qilish va bir-birlariga yordam berish, manfaatlarni shakllantirish va imkoniyatlarni amalga oshirish” uchun loyihaviy-tadqiqot faoliyatiga va ijodiy faoliyatiga o‘quv mashg‘ulotidan tashqari vaqtga jalb qilish hisoblanadi.

Robototexnikaning o‘qitish bo‘yicha roli shundan iboratki, yaqqol tajriba va laboratoriya ishlarining uyg‘unlashishi mavjud bo‘lib, u tabiiy-ilmiy tabiatli o‘quv kurslarini ishlab chiqishda loyiha usuliga asoslangan rivojlantiruvchi ta’limni amalga oshirishga qaratilgan. Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari aslida oldin faqat mavhum kitobiy g‘oyalarga ega bo‘lgan tamoyillar, qonunlarni amada o‘rganishadi. Robotlarni loyihalash va dasturlash kursantlarning idrokini va anglashini yaxshilaydi, qo‘llar motorikasini va fazoviy fikrlashni rivojlantiradi. Shu asnoda qobiliyatli va muvaffaqiyatsiz bo‘lmagan shaxsning shakllanishi kuzatiladi.

Modelni loyihalashda konstruktorning qulayligi va ulkan salohiyati bolalarga o‘quv mashg‘uloti oxirida o‘zlari tugatgan texnik qurilmaning namunalarini taqdim etish, o‘zlari qo‘ygan muammoni hal qilish imkoniyatini beradi. Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini ijodkorlik jarayoniga jalb qilishning birinchi bosqichidayoq, tayyor ko‘rsatmalar va sxemalar bo‘yicha loyihalash va robotni mavjud turlariga ko‘ra yig‘ishda kursant yangi ilmiy va texnik bilimlarni o‘zlashtiradi.

Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari uchun modellashtirish bosqichi kuchaytiriladi, robotlashtirilgan mashinalar uchun dasturiy ta’minot jarayoni boshlanadi. Kursantlarning o‘quv jarayonida Lego Mindstorms NXT konstruktoridan foydalanish bolalarning robototexnikaga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab quvvatlash, loyihaviy-tadqiqot faoliyatida ijodiy bo‘lishga yordam beradi. Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlariga dasturlash tillaridan foydalanish o‘rgatiladi. Hozirgi konstruktorlar to‘plamlari bolalar tomonidan fizika va informatika fanlarini qiyinchiliksiz o‘zlashtirishga, tabiiy fanlar sohasi fanlarida ko‘rgazmali o‘quv tajribalarini amalga oshirish uchun ko‘rgazmali qurollarni ishlab chiqish va ulardan foydalanishga yordam beradi. Robotlar uchun dasturiy ta’minotni ishlab chiqish jarayonida informatikaning fizika va matematika bilan uyg‘unlashgan aloqalari namoyon bo‘ladi.

Texnik to‘garakning oldindan belgilangan topshiriqlariga ko‘ra, o‘smirlar robototexnik qurilmalarni robototexnika bo‘yicha musobaqalarda, jamoaviy musobaqalarda ko‘rsatish maqsadida loyihalash bilan shug‘ullanmoqda. Shu bois o‘qituvchi o‘smirlarga robototexnika, konstruktorlik va dasturlash asoslarini o‘rganishga yordam berib, ularning texnik tasavvurlarini, birgalikda ijod qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

“Robotexnika” yo‘nalishi bo‘yicha texnik to‘garakdagi mashg‘ulotlar doirasida shaxsning ijodkorlikka aylanishi jarayoni 3 bosqichda amalga oshadi.

“Ijodkorlik (lotincha Creation - yaratish) - bu odamning g‘ayrioddiy g‘oyalarni yaratish, o‘ziga xos yechimlarni topish, an’anaviy fikrlash shakllaridan chetga chiqish qobiliyati”.

Birinchi bosqichda o‘qituvchi bolalarga mehnat obyektlarining turli modellarini tahlil qilishni o‘rgatadi. Shu bilan birga, har bir kursant mahsulot parametrlarini, uning o‘lchamlarini, fazosini tushunishga harakat qiladi. Shuning uchun to‘garak a‘zolari yaqqol modellashtirishdan foydalanib, diametral fazoviy sharoitlarda modelni namoyish etishga tayyorgarlik ko‘radi.

Ikkinchi bosqichda kursant o‘z ishlanmalarini o‘zgartirishga harakat qiladi, uning o‘ziga xosligiga, yangiligiga erishadi. Qat’iylik, ijodkorlik va tasavvur bolalar tomonidan obyektlarning muhim xossalarini izlashga yordam beradi, chunki ulardan foydalanish obyektini o‘zgartiradi yaxshilanishiga olib kelad, uni konstruktorlik g‘oyalarning katta qiymatiga aylantiradi.

Uchinchi bosqichda kursant o‘z mahsulotini yaratadi. Bu mustaqil anglashda, shaxsiy ijodiy tashabbusning rivojlanishida, manfaatning mustaqilligi sur‘atlarida namoyon bo‘ladi.

O‘quv robototexnikasi doirasida oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini o‘qitishning butun yo‘nalishi bo‘yicha to‘garak faoliyati mobaynida yuqori malakali, ijodiy rahbar bo‘lishi kerak, u shaxsan o‘zi samarali ijod qila olishi va uni kursantlarga kerakli darajada taqdim eta olishi kerak. To‘garak rahbari va oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining LEGO konstruktori bo‘yicha birgalikdagi faoliyati ta’lim subyektlarining o‘ziga xosligini, uning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Shuning uchun mashg‘ulotlar oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining o‘qituvchi (to‘garak rahbari) va bir-biri bilan o‘zaro yordam va birgalikdagi ijodkorlik hamda hamkorlik asosida olib boriladi[4].

O‘quv jarayonida o‘qituvchi o‘rganilayotgan muammo bo‘yicha multimedia mahsulotlarini (elektron taqdimotlar, videoroliklar) namoyish etadi, ular texnik qurilmalarni yig‘ish bosqichlari, intellektual xarakterdagi muammoli masalalarni o‘z ichiga oldai. O‘qishni faollashtirish uchun o‘qituvchi o‘yinli o‘qitish usullaridan foydalanadi. To‘garak a‘zolari "bosqichma-bosqich" modellarini loyihalash asoslarini o‘zlashtiradi. Shu tarzda qurilgan robototexnika bo‘yicha oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining o‘quv-kognitiv faoliyati ularga yakka maromda oldinga siljish imkoniyatini beradi, ularning texnik xarakterdagi dolzarb muammoli masalalarni o‘rganish va tushunishga tayyorligini qo‘llab quvvatlaydi.

Darhol shuni ta’kidlash lozimki, to‘garak o‘quv mashg‘ulotlarda qo‘shimcha ta’lim o‘qituvchisi o‘quv muammolarini qanday hal qilsa (7-10 yoshli bolalar masalani qo‘yishdan tortib tuzilgan modelgacha bo‘lgan jarayonda qurilmalarni loyihalash algoritmini o‘zlashtiradi, ko‘nikmalarni egallaydi va robotlashtirilgan konstruksiyalarning oddiy texnik sxemalarini tahlil qilish, har bir parametrlarning ularning ishiga ta’sirini empirik tahlil qilish, o‘zgarishlarning sabablari va oqibatlarini aniqlash, xulosalar chiqarish, o‘z g‘oyalarni shakllantirish, o‘z fikrlarini himoya qilishno o‘rganishadi; muayyan vazifani to‘g‘ri bajarish uchun ular uchun dasturiy ta’minotni tuzish, oliy harbiy ta’lim muassasalarida olingan bilimlar asosida kerakli hisob-kitoblarni amalga oshirish, ochiq auditoriya oldida o‘z loyihasi oqilona himoya qilishni rejalashtirishni

o‘zlashtirishadi), shu bilan birga u tarbiyaviy xarakterdagi vazifalarni amalga oshiradi. Ularga tegishli axborot texnologiyalari orqali bolalarning bo‘sh vaqtini tartibga solish, o‘zini tushunish va ijobiy natijaga erishish uchun maqsadli fikrlarni shakllantirish, oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini kompyuterga qaramlik holatidan qutqarish, iqtidorli bolalarni aniqlash va ularning zamonaviy muammolarni hal etishda tajribasini to‘planishini aniqlash kabi vazifalar kiradi.

Ko‘pincha robototexnikaga qiziqish bolalarning kasbiy ta’lim xohishlariga ta’sir qiladi. Kasb-hunar ta’limi doirasidagi muhokama predmetini o‘rganishni uzaytirish orqali o‘smirlar o‘zlari tanlagan kasbining ahamiyati haqida tushunchani shakllantiradilar. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida shakllangan ko‘nikmalarga bo‘gan munosabat ham o‘zgarmoqda. Modellashtirish, konstruktorlik va dasturlash professional bilimlarni ifodalash vositalaridir. Bularning barchasi texnik ta’limning eng muhim funksiyasi - fan, ishlab chiqarish va ta’limning uyg‘unlashishining amalga oshirilayotganligini anglatadi.

Shunday qilib, ta’lim robototexnikasi bugungi kun oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini XXI-asrning ilm-fanni talab qiluvchi nanotexnologiyalar davrida yuqori malakali texnik mutaxassislar faoliyatini amalga oshirishga tayyorlashning innovatsion yo‘nalishi hisoblanadi.

O‘quv jarayonida ta’limiy robototexnika bo‘yicha Lego konstruktorlarining rivojlanayotgan platformasiga tayanish bolalarning texnik salohiyatini kengaytirishga, ularning muhandislik va texnik tasavvurlarini, konstruktiv fikrlashni, faollikni, mustaqil izlanish va o‘rganish faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Axir, yaratish qiyin bo‘lmagan modellar konstruktorning katta konstruktiv imkoniyatlari bilan birgalikda oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlariga o‘quv jarayonining oxirigacha o‘zlari tomonidan qo‘yilgan muammoli masalani hal qiladigan modelni taqdim etish imkonini beradi.

3. Xulosa. Aslida, robotlashtirilgan qurilmalarini ishlab chiqish jarayonida ishtirok etayotgan boshlang‘ich oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari va o‘smir kursantlar tajriba va ixtiro qilishga, robot modellari bo‘yicha o‘z g‘oyalarini taqdim etish uchun texnik tasavvurga ega bo‘lishadi. Shu sababli, qo‘shimcha ta’lim tizimida o‘quv mashg‘uloti vaqtidan tashqari oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining texnik ijodkorligini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash yurtimiz jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida har bir kursantga o‘zi tasavvur qila oladigan, o‘z g‘oyasining ishonchli dalillarini isbotlaydigan va uni haqiqiy model aks ettiradigan avtomatlashtirilgan qurilmalardan foydalangan holda texnik muammolarni hal qilish uchun zarur ko‘nikmalarni egallash imkonini beradi. Bu, birinchi navbatda, ta’limiy robototexnika doirasida tahsil olayotgan bolalarning dunyoqarashi va atrofdagi dunyo haqidagi shaxsiy tasavvurlarini kengaytirish, ilmiy-texnik bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish, ijodiy loyihalash va tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkonini beradi, ikkinchidan esa, bu to‘garak a’zolarining ko‘pchiligi kelajakda mamlakatimiz muhandis-texnik mutaxassislari safini to‘ldirishiga chin dildan ishonish mumkin.

REFERENCES

1. Давлятшина О. В. Профессионально-личностное развитие педагогов в условиях общеобразовательной организации: учеб.-метод. пособие / Под науч. ред. Е. О. Галицких.

2. Дири М. И. Описание модели организационно-методического сопровождения процесса формирования информационной культуры педагогов // Вестник ТГПУ. 2018. 5 (194).С. 218–224.
3. Решетников В. Г. Организационно-методическое сопровождение и методическая поддержка деятельности педагогов в условиях модернизации образования // Омский науч. вестн. Психол. и пед. науки. 2013. № 5 (122). С. 174–177.
4. Эйрис Р. Перспективы развития робототехники / пер. с англ.: Е. П. Великович, Ю. А. Кречко; под ред. Е. П. Попова. М.: Мир, 1986. 328 с.
5. Киров: Радуга-ПРЕСС, 2015. 195 с.

**METHODS OF DEVELOPMENT OF COMPETENCES REQUIRED BY THE
STANDARDS OF INTERNATIONAL EVALUATION PROGRAMS IN FUTURE
BIOLOGY TEACHERS**

Madraximova Munojatxon To‘lanboyevna

Biology Teacher at Kokan State Pedagogical Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156127>

***Abstract.** The article discusses the methods of developing students' mathematical, scientific and reading literacy, as well as creative thinking and problem-solving basic competencies based on the requirements of the International Assessment Program for future biology teachers.*

***Keywords :** PISA TIMSS, mathematical literacy, scientific literacy, basic competence, integration, modern methods.*

Enter

PF-134 dated May 11, 2022, adopted in order to develop the quality of education in our country, participate in international evaluation research programs and take a worthy place Decree of approval, Decision No. PQ-289 dated June 21, 2022 "On measures to improve the quality of pedagogical education and further develop the activities of higher educational institutions for the training of pedagogical personnel" in the country 2030 by 2018, it has set a priority to become one of the first 30 advanced countries in the world according to the rating of the PISA international assessment program.

In order to ensure the performance of the assigned tasks, scientific research is being conducted to develop and implement innovative methods of assessment and development of students' reading, mathematical and natural-scientific literacy, creative thinking related to the International Assessment Research PISA, TIMSS, PIRLS programs. .

The main part

The teacher plays an integral role in students' acquisition and understanding of concepts and knowledge in the textbook. Accordingly, he assumes responsibility for understanding scientific content and presenting it in a way that is relevant to student learning, known as pedagogical content knowledge (PMB). It is a "central feature of the knowledge base of teaching" that requires "a depth of understanding of subject knowledge structures." Improving teachers' PMB depends on experience, lesson planning, and classroom instructional practices. The main sources of the teacher's knowledge base include general content knowledge, attitudes, pedagogical knowledge, educational goals and context, as well as learning resources. the level of knowledge develops. [5]

Future biology teachers should develop tasks related to the cognitive field, learn through communication, learn in cooperation according to the mastery of students, apply the principle of "learning by research", apply their knowledge to their lives, to be able to relate to their interests, to organize systematic conversations related to independent education - training, to strengthen the connection between theory and practice, to adapt the content of education to different situations and to be able to apply it The development of skills such as acquiring skills is defined as the priority goals of higher education institutions that train pedagogues. [2]

A number of studies are being conducted in our country regarding this research, including B. Ismailov's research on the topic "Improving the mechanisms for organizing the quality assessment of basic secondary education based on the requirements of the PISA

International Assessment Program" on the cooperative activities of basic schools and schools attached to them. organizational measures are highlighted.

It describes the processes of ensuring the awareness and cooperation of general secondary school leaders and pedagogues in the implementation of assessment mechanisms based on the new approach.

The development of competencies required by the standards of international assessment programs in future biology teachers is being studied as an actual pedagogical problem.

Ball and Hill (2008) classify the knowledge content of pedagogues required of future teachers as follows:

-Content knowledge or subject knowledge: this summarizes the structure of the teacher's teaching material, including the basic concepts of the subject area.

- General pedagogical knowledge: it represents the basic principles that ensure the process of teaching, such as classroom management, teaching skills, learning time, waiting time, based on the principles of individual and group interaction in the classroom.

- knowledge of the curriculum: shows the teacher's knowledge of the curriculum and its main elements, theories, assessment methods, organization of experiments and activities, lesson planning, teaching materials and tools preparing for the exam in addition to using the guides.

- Pedagogical content knowledge: includes content-related knowledge that allows the teacher to teach in real classroom conditions.

- knowledge of students and their characteristics: This means identifying students' interests, learning needs, individual differences, previous experiences and understandings, alternative understandings and appropriate application of knowledge.

- knowledge of educational content: it is related to classroom management, school knowledge, respect for cultural and social diversity among students.

- knowledge of educational goals and values: includes knowledge of the philosophical and historical foundations of education, as well as the professional ethics of teaching.

Natural sciences cycle nature , biology , geography , physics , chemistry study _ subjects enters _ Current in the day integrative study _ for the teaching of Science didactic supply done to increase intended National study program work developed _

Based on the purpose of each subject, the integrative points in the study of natural-scientific phenomena are determined. Also, in the section of subjects, experiment-testing works were carried out in connection with the formation of the following special competencies.

From the subject of mathematics : imagining and understanding mathematical concepts, performing operations on real and complex numbers, applying mathematical knowledge in practice, logical analysis.

From physics : observing, understanding and explaining physical processes and phenomena, measuring and determining physical quantities, conducting experiments and drawing conclusions, being able to use physical knowledge and tools in practice;

From computer science: Competence of collecting information on electronic means, processing information on electronic means, competence of transmitting information through electronic means, application of informatics knowledge in practice;

chemistry : to explain chemical processes and phenomena, to be able to express elements and formulas chemically, to be able to work with necessary equipment for conducting experiments, to apply the knowledge gained from chemistry in practice;

From geography: observing, understanding and explaining natural processes and phenomena, observing economic and social processes, ecological culture, being able to use geographical atlases and maps, applying geographical knowledge in practice;

From the subject of biology: biological process, understanding and explanation of phenomena, environmental culture, working with necessary equipment for conducting experiments, practical application of knowledge gained in biology. In the field of natural and concrete sciences, the system of knowledge that must be acquired by students in order to achieve the above-mentioned goals should be delivered on the basis of psychological, pedagogical and didactic laws, that is, the process of knowing from live observation to abstract thinking and beyond. it should be implemented by putting it into practice. [3]

In fact, a biology teacher must have sufficient knowledge of the above subject system, have resources, understand and understand the tasks required by the International Evaluation Research Program and convey them to the student using effective methods.

M.Ergasheva in the study "Methodology of using assessment programs in monitoring students' natural-scientific literacy" (in the example of PISA, TIMSS) showed that the mutual integration of sciences led to students' understanding of nature as a whole, and the formation of a single natural-scientific view of the world in their thinking. He emphasized that it creates the ground and develops the world of imagination.

At the same time, interdisciplinary integration allows students to combine their knowledge of the opportunities and problems of modern scientific and technical development, the nature of environmental problems, the ways of rational use of nature, the principles of following a healthy lifestyle, and the basics of financial and economic literacy. and it is required to achieve the development of competences to apply in everyday life [4]

Future biology teachers, i.e. graduate students of higher pedagogic education, need modern methods to master international assessment competences and convey them to students.

Ways to implement interdisciplinary communication:

- the sequence and consistency of learning different subjects should be chosen in such a way that learning one of them helps to learn the other;

- achieving a uniform approach to the formation of general understanding, skills, qualifications and competences;

- through the extensive use of knowledge, skills, skills and competencies of other subjects in the study of knowledge, skills, skills and competences of one subject

- educational plans and educational programs are optimized in education;

- independent and logical thinking, abstract and thinking skills are formed in students;

-students are formed comprehensive concepts and ideas about nature, society, science, and life skills. . [10]

In order to achieve the above results, it is necessary to consistently use effective methods in the education process of future teachers.

Unfortunately, knowledge about the content, scope of tasks and fields of science of international evaluation research is not enough in the whole world today. Therefore, there is a great need for research with different approaches.

In fact , it is effective to prepare students for international evaluation studies by using these methods in natural sciences in order to convey the concepts of teaching and learning from biology

to students. It is effective not only in classes, but also for students' independent work tasks outside of class. methods are needed.

In the process of teaching specific subjects, students' scientific worldview is formed through interactive teaching methods, their interest in science is nurtured, and the competences envisaged by them are formed. "Problem", "Brainstorming", "Cluster ("Networks")", "Boomerang", "Decision tree", "Project", "Resume", "Case study" in teaching natural and exact sciences in higher education institutions ", "Fish skeleton", "Venn diagram", "Competitive lesson", "BBB", "FSMU", "Analysis of concepts" and other interactive methods in accordance with the type, goals and tasks and stages of the lessons, students can not only concrete sciences - mathematics, informatics and physical sciences, natural sciences - geography, biology and chemistry, as well as the connection between natural and concrete sciences through practical training, mastering all sciences together, the ability to generalize their knowledge develops in them the ability to apply the knowledge gained from science in life.

Summary

Based on the requirements of international assessment studies, the future biology teachers will be able to use modern teaching methods related to the development of students' mathematical, natural scientific and reading literacy, as well as creative thinking and problem-solving competences. preparation for the use of innovative and integrated methods for formation is an urgent task.

REFERENCES

1. Decision No. 997 of December 8, 2018 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to organize international studies to assess the quality of education in the public education system".
2. A. Ismailov "Improving the organizational mechanism of basic secondary education quality assessment based on the requirements of the PISA International Program (PhD) dissertation. 2022. 122 pages.
3. M. Zayniddinova "Issues of formation of competences in natural and concrete sciences in vocational schools" Modern education/ SOVREMENNOE OBRAZOVANIE 2016, 1 .
4. M.Ergasheva "Methodology of using evaluation programs in the monitoring of natural and scientific literacy of students" (in the example of PISA, TIMSS) (DSc) dissertation. 2023, 230 pages.
5. Eman M. ALRwaythi" Effectiveness of TIMSS Requirements-based Professional program Doi: 10.36941/jesr-2020-0024 24 ISSN 2239-978X March 2020. 29 pages.
6. M. Madrakhimova "Possibilities of TIMSS International Research in evaluating the knowledge of young students" NamGU-NamDU scientific newsletter-2023-yil_6-issue . ISSN: 2181-0427 .
7. L. Karakhanova, M. Madrakhimova " PISA - OF STUDENTS AS AN INTERNATIONAL SCIENCE LITERACY ASSESSMENT PROGRAM " Neo Science Peer Reviewed Journal Volume 10, June. 2023 ISSN (E): 2949-7701 www.neojournals.com .
8. Kh. Norbo‘taev "Improving biology based on integration with natural sciences" study guide. Tashkent 2022. 122 pages.
9. M. Madrakhimova "Expression of pedagogical ideas in the works of Abu Raykhan Beruni" International scientific-practical conference April 27-28 2023.

10. Shulman, L. (1987). Knowledge and teaching: foundations of the new reform in Harvard Educational Review, Vol.57, No.1, pp 1-22
11. Караханова Л. М. Новые интерактивные электронные ресурсы в современном открытом образовании в обучении естественных наук //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 1. – С. 1303-1305.
12. Караханова Л. МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЗООЛОГИИ //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2011. – №. 1.
13. <http://www.edu.uz>- Uzbekistan Republic High and medium special education Ministry portal
14. <http://www.uzedu.uz> - Uzbekistan Republic People education Ministry web site ,
15. <http://www.eduportal.uz> - Uzbekistan Republic People education Ministry information education portal

TA’LIMDA MUKAMMALLIK: XORIJ NAZARIYA VA MODELLARI

Ochilova Baxti Murodovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti fal. fanlari doktori, professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156133>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim sifatini ta’minlashning muhim ahamiyati, oliy ta’limda sifat kafolati evolyutsiyasining asosiy bosqichlari, tendentsiyalar va muammolari, oliy ta’lim sifatini ta’minlash nazariyalari, ta’lim modellari yoritilgan va ko‘p qirrali muammolar ko‘rib chiqilgan.*

***Kalit so‘zlar:** sifat, sifatli ta’lim, ta’lim sifatini aniqlash, ta’lim sifatini baholash, akademik mukammallik, inklyuzivlik va xilma-xillik, akkreditatsiya, sifat kafolatining kengayishi, globallashuv va xalqarolashuv, sifatni ta’minlash agentliklari, global reyting, talabalarga qaratilgan sifat kafolati, Konstruktivizm nazariya, Ijtimoiy konstruktiv ta’lim nazariyasi, Govard Gardnerning ko‘p intellekt nazariya, Gumanistik ta’lim nazariyasi, Inson kapitali nazariyasi, So‘rovga asoslangan ta’lim (IBL), Loyihaga asoslangan ta’lim (PBL), Kompetentlikka asoslangan ta’lim (CBE), Xalqaro bakalavriat (IB) dasturi, Yuqori ta’sirli amaliyotlar (HIPs).*

***Аннотация.** В статье освещено значение обеспечения качества в образовании, основные этапы, тенденции и проблемы эволюции обеспечения качества в высшем образовании, разработаны теории обеспечения качества в высшем образовании, образовательные модели, а также многогранные проблемы.*

***Ключевые слова:** качество, качественное образование, определение качества образования, оценка качества образования, академическое превосходство, инклюзивность и многообразие, аккредитация, расширение обеспечения качества, глобализация и интернационализация, агентства по обеспечению качества, глобальный рейтинг, студентско-ориентированное обеспечение качества, Теория конструктивизма, Социально-конструктивистская теория обучения, Теория множественного интеллекта Говарда Гарднера, Гуманистическая теория обучения, Теория человеческого капитала, Обучение на основе запросов (IBL), Обучение на основе проектов лим (PBL), Образование, основанное на компетенциях (CBE), Международный бакалавриат (IB), программа высокоэффективных стажировок (HIPs).*

***Abstract.** This article highlights the importance of quality assurance in education, the main stages, trends and problems of the evolution of quality assurance in higher education, theories of quality assurance in higher education, educational models, and multifaceted problems. developed.*

***Keywords:** quality, quality education, defining the quality of education, assessment of the quality of education, academic excellence, inclusion and diversity, accreditation, expansion of quality assurance, globalization and internationalization, quality assurance agencies, global rating, student-centered quality assurance, Constructivism theory, Social constructivist learning theory, Howard Gardner's multiple intelligence theory, Humanistic learning theory, Human capital theory, Inquiry-based learning (IBL), Project-based learning lim (PBL), Competency Based Education (CBE), International Baccalaureate (IB) program, High Impact Internships (HIPs).*

Kirish. XXI-asrning murakkabliklarini tahlil qilar ekanmiz, oliy ta’lim muassasalarining sifati bizning global muammolarni hal qilish, rivojlanayotgan texnologiyalarga moslashish va

inklyuziv va adolatli jamiyatlarni rivojlantirish qobiliyatimizga bevosita ta’sir qilayotganini kuzatamiz.

Oliy ta’lim sifatini oshirish iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy taraqqiyot uchun zarurligini bir qancha tamoyillar namoyon etmoqda. Xususan, jahon bozorida iqtisodiy raqobatbardoshlik uchun yaxshi ma’lumotli ishchi kuchi muhim ahamiyatga ega. Masalan, Qo’shma Shtatlar, Germaniya va Buyuk Britaniya kabi kuchli oliy ta’lim tizimiga ega bo’lgan mamlakatlar malakali ishchi kuchi tufayli rivojlanib borayotgan iqtisodiyotga ega. Sifatli oliy ta’lim innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotga yordam berayotganini Stenford universitetining Silikon viloyatini rivojlanganligi va uning texnologiya sanoatiga ta’siri oliy ta’lim innovatsiyalarni qanday qo’zg’atayotganini ko’rsatdi. Sifatli oliy ta’lim muassasalari madaniy va ilm-fan taraqqiyotiga katta ta’sirini Oksford universitetining adabiyotga qo’shgan hissasi va Kembrij universitetining fandagi ulkan yutuqlari misoloda ko’rish mumkin. Garvard tibbiyot maktabining tadqiqotlari insoniyatga foyda keltiradigan tibbiy yutuqlarga hissa qo’shib kelmoqda. Yangi sohalar paydo bo’lishi bilan oliy ta’lim kerakli ko’nikmalarga ega bo’lgan mutaxassislarni tayyorlashga moslashib bordi. Ma’lumotlar fanining yuksalishi butun dunyo bo’ylab universitetlarni sanoat talabini qondirish uchun tegishli dasturlarni ishlab chiqishga undadi.

Oliy ta’lim ijtimoiy harakatchanlik uchun yo’l beradi va tengsizlikni kamaytiradi. Masalan, "Ivy League Plus" maktablari kabi stipendiyalar va dasturlar kam ta’minlangan talabalar uchun yuqori darajadagi ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Shu bois, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari qashshoqlik va iqlim o’zgarishi kabi muammolarni hal qilishda ta’lim, jumladan, oliy ta’limning rolini ta’kidlaydi. Sifatli ta’lim ko’pincha turli asoslar va standartlarga asoslanadi, masalan, YUNESKONing "Ta’lim 2030" Harakat Dasturi, unda hamma uchun inklyuziv, teng va sifatli ta’lim tamoyillari bayon etilgan.

Tahlil va natijalari:

Oliy ta’limda “sifat” tushunchasi ko’p qirrali va dinamik bo’lib, ta’lim muassasalari va dasturlari samaradorligi va qiymatini birgalikda belgilovchi keng ko’lamli o’lchovlarni o’z ichiga oladi. “Sifatli ta’limning asosiy ko’rsatkichi bu o’rganuvchilarning qay darajada o’zlashtirganliklari bilan o’lchanadi. Bu esa o’qituvchilarning belgilangan o’quv dasturlariga muvofiq ta’lim oluvchilarni baholash orqali, shuningdek, ish muhitida o’qituvchining o’z ishidan mamnun bo’lishida namoyon bo’ladi”. Doimiy o’zgaruvchan ta’lim muhitida bu o’lchovlarni tushunish ta’lim muassasalari va manfaatdor tomonlar uchun juda muhimdir. Sifat o’lchovlari:

1. Akademik mukammallik. U oliy ta’lim sifatining asosi bo’lib o’quv dasturlarining qat’iyligini, professor-o’qituvchilarning tajribasini va talabalarning ilmiy yutuqlarini o’z ichiga oladi. Asosiy ko’rsatkichlar bitiruv darajasi, professor-o’qituvchilarning malakasi, tadqiqot natijalari va muassasa obro’sini o’z ichiga oladi.

2. Ta’lim sifatini aniqlashda o’quv dasturini ishlab chiqish va yetkazib berish, shuningdek, pedagogik yondashuvlar muhim rol o’ynaydi. Tanqidiy fikrlash va amaliy ko’nikmalarni rivojlantiruvchi tegishli, dolzarb o’quv dasturi muhim ahamiyatga ega. Faol ta’lim va innovatsion texnologiyalar integratsiyasi kabi samarali o’qitish usullari ham sifatga hissa qo’shadi.

3. O’quv natijalarini baholash sifatning muhim o’lchovidir. Bu talabalar o’zlarining ta’lim tajribasidan nimani olganliklarini baholashni o’z ichiga oladi. Bu o’lchov o’quvchilar o’z dasturlari bo’yicha kutilgan bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirganliklarini tekshiradi.

4. Tegishli jismoniy va texnologik resurslardan foydalanish asosiy hisoblanadi. Ta’lim muassasalari samarali o’qitish va o’qitishni qo’llab-quvvatlash uchun zamonaviy kutubxonalar, laboratoriyalar va onlayn platformalar bilan ta’minlashi kerak. Kerakli mablag’, yaxshi ta’minlangan ob’ektlar va qo’llab-quvvatlovchi infratuzilma muhim ahamiyatga ega.

5. O’qituvchilarning tajribasi, tajribasi va majburiyatlari ta’lim sifatiga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Doimiy kasbiy rivojlanish, tadqiqot imkoniyatlari va xilma-xil va inklyuziv o’qituvchilar tarkibi har tomonlama ta’lim muhitiga hissa qo’shadi.

6. Sifatli muassasalar akademik maslahatlar, maslahatlar, martaba xizmatlari va darsdan tashqari tadbirlarni o’z ichiga olgan keng qamrovli yordam xizmatlarini taklif qiladi. Ushbu xizmatlar talabalarga akademik, hissiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi.

7. Tashqi baholash va akkreditatsiya jarayonlari muassasa sifati haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Taniqli organlarning akkreditatsiyasi muassasalarning belgilangan standartlarga javob berishini va doimiy ravishda takomillashishini ta’minlaydi.

8. Oliy ta’lim muassasalari tadqiqot va innovatsiyalar sohasida yetakchi bo’lishi kerak. Ularning bilim va jamiyat taraqqiyotiga qo’shgan hissasi sifat ko’rsatkichidir.

9. Inklyuzivlik va xilma-xillikni rag’batlantirish yuqori sifatli ta’lim uchun zarurdir. Institutlar teng huquqli foydalanishga, turli xil talabalar va professor-o’qituvchilar tarkibiga hamda inklyuziv siyosat va amaliyotlarga intilishi kerak.

10. Qarorlar qabul qilish, moliyaviy boshqaruv va boshqaruvda shaffoflik muhim ahamiyatga ega. Institutlar o’z manfaatdor tomonlari, jumladan, talabalar, professor-o’qituvchilar va keng jamoatchilik oldida javobgar bo’lishi kerak.

Global miqyosda oliy ta’lim sifatini ta’minlashning evolyutsiyasi yillar davomida globallashuv, texnologik taraqqiyot, hisobdorlik va oshkoralikka talabning ortishi kabi turli omillar ta’sirida sezilarli o’zgarishlar bilan ajralib turdi. Oliy ta’limda sifat kafolati evolyutsiyasining asosiy bosqichlari va tendentsiyalari tahlili, uning bir qancha jarayonlarni bosib o’tganini ko’rsatdi:

Akkreditatsiyaning paydo bo’lishi (XIX-asr oxiri - XX-asr boshlari). XIX-asr oxiri - XX-asr boshlarida ko’pgina mamlakatlardagi oliy ta’lim muassasalari sezilarli o’sish va diversifikatsiyani boshdan kechirdi. Universitetlarning ko’payishi bilan ushbu muassasalar tomonidan taqdim etilayotgan ta’lim sifatini baholash va ta’minlash tizimiga ehtiyoj paydo bo’ldi. Bu davrda akkreditatsiya qiluvchi organlar yoki assotsiatsiyalar deb ham ataladigan akkreditatsiya agentliklari paydo bo’la boshladi. Ushbu idoralar ko’pincha oliy o’quv yurtlari guruhlari yoki kasbiy tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan. Ba’zi hollarda akkreditatsiya jarayonida professional uyushmalar asosiy rol o’ynagan. Ular o’z sohalarida yuqori standartlarni saqlashga va targ’ib qilishga intildi. Misol uchun, Qo’shma Shtatlardagi tibbiyot maktablari tibbiy dasturlarni akkreditatsiya qilish uchun 1903 yilda Tibbiy ta’lim bo’yicha aloqa qo’mitasini (LCME) tuzdilar. Hukumatlar, xususan, Qo’shma Shtatlar, oliy ta’limga ajratilgan davlat mablag’lari uchun javobgarlikni ta’minlash vositasi sifatida akkreditatsiyaga qiziqish bildira boshladi. Akkreditatsiya jarayonidan o’tayotgan muassasalar o’z-o’zidan ta’lim olishlari va ta’lim sifatini doimiy ravishda oshirishga sodiqliklarini namoyish etishlari kerak edi. Qo’shma Shtatlarda ma’lum geografik mintaqalardagi muassasalarni baholash va akkreditatsiya qilish uchun mintaqaviy akkreditatsiya uyushmalari tashkil etilgan. Masalan, Yangi Angliya maktablar va kollejlari uyushmasi va Janubiy kollejlari va maktablar uyushmasi. Ushbu mintaqaviy birlashmalar ta’lim sifatini baholash va institutsional takomillashtirishga ko’maklashishga e’tibor qaratdi. Ushbu akkreditatsiya

agentliklari oliy ta’lim muassasalarida standartlarni belgilash, mas’uliyatni oshirish va takomillashtirishda hal qiluvchi rol o’ynadi. O’shandan beri akkreditatsiya tushunchasi dunyoning ko‘plab mamlakatlarida oliy ta’lim sifatini ta’minlashning asosiy qismiga aylandi.

Lekin Akkreditatsiyaning paydo bo‘lishi, shuningdek, baholashdagi sub’ektivlik, standartlarning nomuvofiqligi va innovatsiyalarning bo‘g‘ilishi kabi muammolar va tanqidlarga duch keldi.

Sifat kafolatining kengayishi (XX asr o‘rtalari). 20-asr o‘rtalariga qadar oliy ta’limda sifatni rasmiy kafolatlash cheklangan edi va institutlar asosan avtonom tarzda faoliyat yuritardi. Ta’lim sifati va standartlari bilan bog‘liq tashvishlarning kuchayishi tizimli sifatni ta’minlash mexanizmlariga ehtiyoj tug‘dirdi. Bu davrda akkreditatsiya sifat kafolati asosiga aylandi. Oliy ta’lim muassasalarini belgilangan mezonlar asosida baholash va akkreditatsiya qilish uchun akkreditatsiya agentliklari tashkil etildi. Akkreditatsiya institutlarga sifat va doimiy takomillashtirishga sodiqligini namoyish qilish uchun asos yaratdi. Ko‘pgina hukumatlar ushbu davrda oliy ta’lim sifatini ta’minlashda faolroq rol o‘ynay boshladilar. Ular akkreditatsiya va standartlarni nazorat qilish uchun tartibga soluvchi organlar va agentliklarni yaratdilar. Oliy ta’limni davlat tomonidan moliyalashtirish ko‘pincha sifatni ta’minlash bo‘yicha ma’lum talablarni qondirish bilan bog‘liq bo‘ldi. Sifatni ta’minlash agentliklari institutlarni baholash uchun standartlashtirilgan mezonlar va mezonlarni o‘rnatdilar. Ushbu mezonlar odatda o‘qituvchilar malakasi, o‘quv dasturi sifati, resurslar va talabalar natijalari kabi jihatlarni o‘z ichiga oldi. Sifatni ta’minlashning kengayishi ta’limni yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Institutlar o‘z dasturlarini, professor-o‘qituvchilar malakasini va qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini ko‘rib chiqish va yaxshilashga rag‘batlantirildi. Oliy ta’lim muassasalari global miqyosda kengayib borishi bilan sifatni ta’minlash bo‘yicha xalqaro mexanizmlar va tashkilotlar paydo bo‘ldi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (YUNESKO) va Oliy ta’lim sifatini ta’minlash agentliklari xalqaro tarmog‘i (INQAAHE) kabi organlarning tashkil etilishi sifatni ta’minlash bo‘yicha global hamkorlikni osonlashtirdi. Yevropa oliy ta’lim hududida sifat kafolati bo‘yicha Yevropa standartlari va yo‘riqnomasi (ESG) Yevropa oliy ta’lim sifatini ta’minlash uchun umumiy asosni ta’minladi.

Sifatni yaxshilashga o‘tish (XX asr oxiri). XX -asr oxirida oliy ta’lim sifatini yaxshilashga o‘tish tizimdagi muhim o‘zgarishlar bo‘ldi. Bu davrda universitetlar tomonidan taqdim etilayotgan ta’lim sifatini oshirish uchun strukturali va ma’lumotlarga asoslangan yondashuvga o‘tish kuzatildi. Oliy ta’lim muassasalari uchun nazorat va mas’uliyat, ta’lim samaradorligi, xarajatlarning o‘sishi va muassasalar o‘rtasidagi raqobat haqidagi tashvishlarning ortib borishi sifatni yaxshilash zaruratini kuchaytirdi. Sifatni yaxshilashga o‘tish kirish manbalariga yo‘naltirilgan baholashdan (masalan, resurslar va jihozlar) natijalarga yo‘naltirilgan baholashga o‘tishni o‘z ichiga oldi. Asosiy e’tibor talabalarning ta’lim natijalarini, dastur samaradorligini va institutsional faoliyatini baholashga qaratildi. Sifatni yaxshilash uchun turli modellar va ramkalar qabul qilindi. Eng diqqatga sazovorlaridan biri bu doimiy takomillashtirishni ta’kidlaydigan Deming Cycle yoki PDCA (Plan-Do-Check-Act) dir. Tashkiliy va ta’lim sifatini oshirish uchun oliy ta’limda umumiy sifat menejmenti (TQM) tamoyillari ham qo‘llanildi. Institutlar o‘z faoliyatining turli jihatlari, jumladan, talabalar natijalari, professor-o‘qituvchilarning faoliyati va institutsional samaradorlik haqida ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilishni boshladilar. Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish sifatni yaxshilash bo‘yicha sa’y-harakatlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Asrning oxirlarida oliy ta’limga texnologiya

integratsiyasi guvohi bo’ldi, bu esa institutlarga onlayn kurslar, raqamli resurslar va ma’lumotlar tahlili orqali o’qitish va o’qishni yaxshilash imkonini berdi. Globallashuv universitetlar o’rtasida raqobatning kuchayishiga va xalqaro sifat mezonlariga ko‘proq e’tibor qaratilishiga olib keldi. Biznes olamidagi umumiy sifat menejmenti (TQM) tamoyillari oliy ta’limga moslashtirildi. Xalqaro reytinglar va xorijiy institutlar bilan hamkorlik sifatni oshirishning umumiy strategiyasiga aylandi.

Globallashuv va xalqarolashuv (XX -asr oxiri - XXI -asr boshlari). XX -asr oxiri - XXI -asr boshlarida oliy ta’limdagi globallashuv va baynalmilallashuv jahon miqyosida oliy ta’lim manzarasini qayta shakllantirdi. Talabalarning xalqaro chegaralar orqali harakatlanishi sezilarli darajada oshdi. Butun dunyodan kelgan talabalar xorijda oliy ta’lim olish imkoniyatlarini izlay boshladilar. Qo‘shma Shtatlar, Buyuk Britaniya, Avstraliya va Kanada kabi davlatlar xalqaro talabalar uchun mashhur joylarga aylandi. Bu davrda ushbu mamlakatlardagi xalqaro talabalar soni ortdi. Oliy o‘quv yurtlari o‘z o‘quv dasturlarini global istiqbollarni o‘z ichiga olgan holda, bir nechta tillarda kurslar taklif qilish va chet elda o‘qish dasturlarini rag‘batlantirish orqali xalqarolashtirishni boshladilar. Universitetlar va ilmiy muassasalar xalqaro ilmiy hamkorlikda tobora ko‘proq ishtirok etmoqda, bu esa chegaralar bo‘ylab bilim, resurslar va tajriba almashishga olib keldi. Xalqaro oliy ta’lim sifatini ta’minlash zarurati chegaralar osha muassasalar tomonidan taqdim etilayotgan dasturlarning sifatini ta’minlaydigan tashkilotlar va tizimlarning rivojlanishiga olib keldi. Yevropadagi Boloniya jarayoni, Osiyo va Afrikada mintaqaviy akkreditatsiya agentliklarining tashkil etilishi bu tendentsiyaga misol bo‘la oladi. QS World University Rankings va Times Higher Education World University Rankings kabi global universitetlar reytingi ko‘tarildi. Ushbu reytinglar universitetlar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirdi va global ko‘rinishga yordam berdi. Oliy ta’lim muassasalarida turli talabalar jamoasi va professor-o‘qituvchilar tarkibining mavjudligi talabalarning madaniy tajribalarini boyitib, global kompetensiyalarning rivojlanishiga turtki bo‘ldi. Ko‘pgina universitetlar xalqaro miqyosda diplom dasturlarini taklif qilish uchun boshqa mamlakatlardagi institutlar bilan hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘ydilar. Transmilliy ta’lim talabalarga o‘z vatanlarini tark etmasdan turli mamlakatlardagi muassasalarda ilmiy daraja olish imkonini berdi. Internet va ommaviy ochiq onlayn kurslarning (MOOCs) paydo bo‘lishi yuqori sifatli ta’lim mazmunini butun dunyo bo‘ylab talabalar uchun ochiq qilib, xalqarolashtirishni yanada osonlashtirdi.

Sifatni ta’minlash agentliklari (XX asr oxiridan hozirgi kungacha). Sifatni ta’minlash agentliklari XX asr oxiridan hozirgi kungacha oliy ta’lim muassasalari sifatini ta’minlash va oshirishda muhim rol o‘ynadi. Ular institutlarning sifati va mas’uliyatini ta’minlashga, xalqarolashtirishni osonlashtirishga va butun dunyo bo‘ylab oliy ta’limni doimiy ravishda takomillashtirishga hissa qo‘shdilar. Sifatni ta’minlash agentliklari ham global, ham mintaqaviy darajada ishlaydi. Ba’zilar ma’lum bir mamlakat yoki mintaqadagi institutlarni baholashga e’tibor berishadi, boshqalari esa global ta’sirga ega. Mintaqaviy agentliklarga AQSHdagi Oliy ta’lim komissiyasi va Yevropadagi Oliy ta’lim sifatini ta’minlash bo‘yicha Yevropa uyushmasi (ENQA) misol bo‘la oladi. Sifatni ta’minlash agentliklari xalqarolashtirishni tobora ko‘proq qabul qilmoqdalar, boshqa mamlakatlardagi agentliklar bilan hamkorlik qilmoqdalar va ularning jarayonlarini global sifat standartlariga moslashtirmoqdalar. Ushbu xalqarolashtirish talabalar va mutaxassislarning chegaralar bo‘ylab harakatlanishini osonlashtirdi. Sifatni ta’minlash agentliklari oliy ta’limning o‘zgaruvchan ehtiyojlari va murakkabliklarini qondirish uchun

rivojlanishda davom etmoqda. Ular ko‘pincha o‘z mezonlari va jarayonlarini zamonaviy ta’lim amaliyotlari va muammolariga moslashtirish uchun qayta ko‘rib chiqadilar.

Ta’lim natijalariga e’tibor qaratish (XXI -asr). XXI asrda ta’lim natijalariga e’tibor qaratish oliy ta’limning asosiy mavzusiga aylandi. Ushbu yondashuv asosiy e’tiborni o‘rgatilgan narsadan (kirishlardan) o‘quvchilar haqiqatda o‘rganadigan va ta’lim olish natijasida ko‘rsata oladigan narsalarga o‘tkazadi. O‘quv natijalari - bu o‘quvchilarning ta’lim tajribasi natijasida erishilishi kutilayotgan bilim, ko‘nikma, malaka va munosabatlarni tavsiflovchi aniq bayonotlardir. Ular mo‘ljallangan o‘quv maqsadlari va talabalar kurs yoki dasturni tugatgandan so‘ng nima qilishlari kerakligi haqida aniq ma’lumot beradi. Ta’lim natijalariga e’tibor qaratish pedagogik yondashuvlarning o‘zgarishiga olib keldi. Ta’lim natijalarini ta’kidlash o‘quvchilarni ta’lim jarayonining markaziga qo‘yadi. Bu ularga o‘z bilimlariga egalik qilish va ularning taraqqiyotini kuzatish imkonini beradi. Aniq belgilangan ta’lim natijalari o‘quvchilarga ulardan nima kutilayotganini tushunishga yordam beradi. Ular maqsadlar qo‘yishlari, muvaffaqiyatlarini kuzatishlari va ta’limning dolzarbligini ko‘rishlari mumkin. O‘quv natijalari bitiruvchilarning tegishli ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishini ta’minlash orqali ularning ishga joylashishini ham oshiradi. O‘qituvchilarga kerakli natijalarga mos keladigan kurslar va tadbirlarni loyihalashtirish tavsiya etiladi. Asosiy e’tibor faol o‘rganish, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va bilimlarni qo‘llashga qaratilgan. Ta’lim natijalari baholash bilan chambarchas bog‘liq. Baholash usullari o‘quvchilarning mo‘ljallangan natijalarga erishganligini aniqlash uchun mo‘ljallangan. Ushbu moslashtirish baholashning mazmunli bo‘lishini ta’minlaydi va o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Hukumat va akkreditatsiya qiluvchi organlar ko‘pincha muassasalardan ta’lim sifati va javobgarligini ta’minlash vositasi sifatida ta’lim natijalarini aniqlash va baholashni talab qiladi. Ushbu yondashuv dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish va dasturni takomillashtirish imkonini beradi. Ta’lim natijalari tushunchasi ma’lum bir mamlakat yoki mintaqa bilan chegaralanmaydi. U global miqyosda qabul qilingan bo‘lib, talabalar va muassasalar uchun hamkorlik qilish va kreditlarni chegaralar orqali o‘tkazishni osonlashtiradi. Evropa standartlari va yo‘riqnomalari (ESG) va sozlash loyihasi kabi asoslar oliy ta’limda ta’lim natijalaridan foydalanishga yordam berdi.

Texnologik taraqqiyot (XXI asr). XXI asrdagi texnologik taraqqiyot kirish imkoniyatlarini kengaytirish, ta’limni shaxsiylashtirish, ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni takomillashtirish hamda o‘qitish va tadqiqot uchun innovatsion vositalar va usullarni taqdim etish orqali oliy ta’limda inqilob qildi. Bundan tashqari, raqamli asrda kirish, tenglik va o‘qituvchilarning o‘zgaruvchan roli bilan bog‘liq muhim fikrlarni ko‘tardi. Bunda onlayn ta’lim platformalari, raqamli darsliklar va elektron ta’lim resurslari keng joriy etildi. Canvas, Blackboard va Moodle kabi ta’limni boshqarish tizimlari (LMS) kurslarni etkazib berish va boshqarishning ajralmas qismiga aylandi. MOOCs global auditoriyaga yuqori sifatli ta’lim mazmunini taklif qilish vositasi sifatida mashhurlikka erishdi. Coursera, edX va Udacity kabi platformalar eng yaxshi universitet va muassasalarning kurslariga kirish imkonini berdi. MOOCs ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi va umrbod ta’limni targ‘ib qildi. Texnologiya shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini ta’minladi, bunda tarkib va sur‘at individual talaba ehtiyojlariga moslashtirildi. Moslashuvchan ta’lim platformalari topshiriqlar va baholashlar qiyinligini sozlash uchun ma’lumotlar va algoritmlardan foydalandi. Texnologiyaning integratsiyasi aralash ta’lim modellarini osonlashtirdi, bu erda shaxsan va onlayn o‘qitish birlashtirdi. Talabalar suhbatlar va arizalarni topshirish uchun shaxsiy darslarga borishdan oldin tarkibni onlayn ko‘rib chiqadigan

sinflar keng tarqaldi. VR va AR texnologiyalari chuqur o‘rganish tajribasini yaratish uchun qo‘llanildi. Misol uchun, tibbiyot talabalari virtual muhitda jarrohlik amaliyotini o‘tkazishlari ta’minlandi. Ishtirok etish va motivatsiyani oshirish uchun kurslarga peshqadamlar jadvali va mukofotlar kabi o‘yinlashtirish elementlari kiritildi. O‘quv o‘yinlari va simulyatsiyalar (ta’lim) o‘rganishni yanada qiziqarli va samarali qildi. AR ilovalari ma’lumot va interaktiv elementlarni jismoniy dunyoga joylashtirishi yo‘lga qo‘yildi, bu esa dala va amaliy mashg‘ulotlarni yaxshiladi. OER, shu jumladan ochiq darsliklar va kurs materiallari, onlayn rejimda bepul mavjud. Ular ta’lim xarajatlarini kamaytiradi va foydalanish imkoniyatini oshiradi. OpenStax loyihasi kabi tashabbuslar turli mavzular uchun yuqori sifatli OERni ta’minladi.

Global reytinglar (XXI -asr). Universitetlarning global reytinglari XXI asr oliy ta’lim manzarasining muhim xususiyatiga aylandi. Ular institutsional strategiyalarga, obro‘-e’tiborni boshqarishga va talabalar qarorlarini qabul qilishga ta’sir qildi. QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings va Akademik Ranking of World University Rankings (ARWU yoki Shanxay Rankings) kabi tashkilotlar e’tirofga sazovor bo‘lgan global universitetlar reytinglarining ko‘payishi kuzatildi. Turli reyting tashkilotlari universitetlarni baholash uchun turli metodologiyalardan foydalanadilar. Ko‘rib chiqiladigan umumiy omillar orasida akademik obro‘, tadqiqot natijalari, professor-o‘qituvchilarning talabalarga nisbati, xalqaro xilma-xillik va ish beruvchining obro‘si kiradi. Reytinglar ko‘pincha tadqiqot nashrlari va iqtiboslar soni, shuningdek, sub’ektiv so‘rovlar va obro‘ni baholash kabi ob’ektiv ma’lumotlarni o‘z ichiga oldi. Global reytinglar institutsional qarorlar qabul qilinishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Universitetlar talabalar, professor-o‘qituvchilar, moliyalashtirish va hamkorlikni jalb qilish uchun o‘z reytinglarini yaxshilashga intildi hamda yuqori reytinglar brending va marketing maqsadlarida qo‘llanildi.

Talabalarga qaratilgan sifat kafolati (XXI -asr). XXI -asrda talabalarga yo‘naltirilgan sifat kafolati talabalarni oliy ta’lim tajribasi markaziga joylashtirishga o‘tishni aks ettirdi. Bu talabaning fikr-mulohazalarini, ehtiyojlari va umidlarini sifatni ta’minlash jarayonlariga kiritishni o‘z ichiga oldi. Talabalarga yo‘naltirilgan sifatni ta’minlash talabalarga yo‘naltirilgan ta’limning kengroq tendentsiyasi bilan chambarchas bog‘liq edi. Talabalarga yo‘naltirilgan sifatni ta’minlash ta’lim natijalariga e’tibor qaratish bilan mos keladi. U ta’lim sifatining istalgan ta’lim natijalariga erishish asosida baholanishini ta’minlaydi. Talabalar nuqtai nazarini o‘z ichiga olgan holda, sifatni ta’minlash talabalar oldida javobgarlik vositasiga aylanadi. Talaba ma’lumotlari o‘qitish usullari, kurs mazmuni va yordam xizmatlarini yaxshilash mumkin bo‘lgan sohalarni aniqlashga, talabalarni sifatni ta’minlash bo‘yicha tadbirlarga jalb qilish ularning institutsional qarorlarni qabul qilishda faol ishtirok etishiga yordam beradi. Bunda talabalar dasturlarni ko‘rib chiqish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va o‘qitish usullarini baholashda ishtirok etishlari mumkin. Ba’zi muassasalarda talabalar boshqaruv va qaror qabul qilish organlarida vakili bo‘lishining rasmiy mexanizmlari mavjud. Talabalar vakillari sifatni ta’minlash va institutsional siyosat bilan bog‘liq qo‘mitalar, kengashlar va muhokamalarda qatnashadilar.

Inklyuzivlik va xilma-xillikka e’tibor (XXI -asr). XXI-asrda oliy ta’limda inklyuzivlik va xilma-xillikka qaratilayotgan e’tibor talabalarni xilma-xil va o‘zaro bog‘langan dunyoga tayyorlaydigan mehmondo‘st va teng huquqli ta’lim muhitini yaratish majburiyatini aks ettirdi. Ushbu sa’y-harakatlar barcha uchun yanada inklyuziv va adolatli oliy ta’lim tajribasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli o‘zgarishlarni o‘z ichiga oldi. Inklyuziv amaliyotlar o‘quv dasturlarini loyihalashdan tortib sinflardagi o‘zaro aloqalar va kampus xizmatlarigacha

bo‘lgan hamma narsani o‘z ichiga olishi bilan xarakterlanadi. Turli xillikni rag‘batlantirishga qaratilgan sa’y-harakatlar orasida kam vakillik guruhlari uchun oliy ta’lim olish imkoniyatini oshirish va stipendiyalar va moliyaviy yordam dasturlari orqali moliyaviy to‘siqlarni bartaraf etish kiradi. Turli sinflarda, turli kelib chiqishi talabalari munozaralar va guruh loyihalari uchun o‘ziga xos nuqtai nazarga ega. Bu kengroq nuqtai nazar va g‘oyalarni taklif qilish orqali o‘rganish tajribasini boyitadi. Masalan, global iqtisod haqidagi munozara xalqaro ma’lumotga ega bo‘lgan talabalar fikr-mulohazalarini taqdim etishidan foyda keltiradi. Onlayn va ochiq ta’lim resurslari geografik yoki moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin bo‘lgan talabalar uchun foydalanish imkoniyatini kengaytirdi. Ko‘pgina universitetlarda Pensilvaniya universitetidagi LGBT markazi kabi LGBTQ+ resurs markazlari mavjud. Ushbu markazlar LGBTQ+ talabalarini qo‘llab-quvvatlash, maslahat va ta’lim dasturlari bilan ta’minlaydi, bu esa yanada inklyuziv muhit yaratdi. Oliy ta’limni xalqarolashtirish talabalar va professor-o‘qituvchilar almashinuvi orqali xilma-xillikka yordam berdi. Masalan, Yevropadagi Erasmus+ dasturi talabalarga Yevropaning turli mamlakatlarida o‘qish imkonini beradi, bu orqali madaniyatlararo tushunish va xilma-xil nuqtai nazarni rivojlantirdi.

Sifatli ta’limning nazariy asoslari yuqori sifatli ta’limni taqdim etish tamoyillari va amaliyotlarini o‘z ichiga oladi. Jumladan:

Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra o‘rganish faol, o‘z-o‘zini boshqaradigan jarayon bo‘lib, unda odamlar o‘zlarining tajribalari va o‘zaro ta’sirlari asosida dunyo haqidagi tushunchalarini shakllantiradilar. Ushbu nazariya tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi, talabalarga yo‘naltirilgan yondashuvlarning muhimligini ta’kidlaydi. Shveysariyalik psixolog Jan Piaget (1896-1980) ko‘pincha konstruktivizmning asoschilaridan biri hisoblanadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’siri orqali bilimlarni qanday faol ravishda qurishlarini o‘rganib chiqdi. Uning nazariyasi bilimlarni qurishda o‘quvchilarning faol rolini ta’kidlab, konstruktivistik nuqtai nazarga asos soldi. Rus psixologi Lev Vygotskiy (1896-1934) konstruktivizm bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ta’limning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga katta hissa qo‘shdi. Vygotskiy nazariyasi kognitiv rivojlanishda ijtimoiy o‘zaro ta’sir, madaniyat va tilning muhimligini ta’kidladi. U o‘quvchining mustaqil va rahbarlik bilan nima qila olishi o‘rtasidagi farqni tasvirlash uchun yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) tushunchasini kiritdi. Vygotskiyning ishi madaniy va ijtimoiy omillarning kognitiv rivojlanishga qanday ta’sir qilishini tushunishga qaratilgan. Uning nazariyasi konstruktivistik nuqtai nazarga mos keladigan o‘quv jarayonida ijtimoiy o‘zaro ta’sir va hamkorlikning rolini ta’kidladi. Amerikalik psixolog va pedagog Jerom Bruner (1915-2016) konstruktiv pedagogikaning rivojlanishiga hissa qo‘shdi. Bruner o‘qitish strategiyasining muhimligini ta’kidladi, bunda o‘qituvchilar ZPD (Proksimal rivojlanish zonasi) doirasidagi vazifalar ustida ishlayotgan o‘quvchilarga yordam va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadilar. U, shuningdek, murakkablik darajasi oshib borayotgan asosiy g‘oyalarni qayta ko‘rib chiqadigan "spiral o‘quv dasturi" tushunchasini taqdim etdi. Brunerning hissalarini kognitiv psixologiya va ta’lim o‘rtasidagi tafavutni bartaraf etishga qaratilgan. U konstruktivizm tamoyillari bilan uyg‘unlashgan holda ta’limda faol o‘rganish, muammolarni hal qilish va kashfiyotlardan foydalanishni targ‘ib qildi. Janubiy Afrikada tug‘ilgan amerikalik kompyuter olimi va o‘qituvchisi Seymour Papert (1928-2016) konstruktiv ta’lim muhitini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Papert Logo dasturlash tilini va mazmunli loyihalarni ishlab chiqish va yaratishda faol ishtirok etish orqali o‘rganishga urg‘u beruvchi “konstruksionizm” tushunchasini ishlab chiqdi. Papert g‘oyalari o‘rganishga amaliy,

talabaga yo‘naltirilgan yondashuvni targ‘ib qilishga qaratilgan bo‘lib, unda o‘quvchilar texnologiyani qurish va kashfiyot vositasi sifatida qo‘llagan holda tushunchalarni o‘rganishlari va ular bilan tajriba o‘tkazishlari mumkin edi.

Konstruktivizm nazariyasi ta’limga bir nechta ta’sir ko‘rsatadi:

- amaliy tajribalar va muammolarni hal qilish orqali faol o‘rganishni rag‘batlantirish.
- talabalar ijtimoiy muloqot va munozarada ishtirok etishlari mumkin bo‘lgan hamkorlikdagi o‘quv muhitini yaratish.
- talabalarga oldingi bilim va tajribalariga asoslanish imkoniyatini berish.
- o‘quvchilarni ziddatda qo‘llab-quvvatlash uchun iskala texnikasidan foydalanish.
- o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’limni yaxshilash uchun metakognisiya va reflektiv fikrlashni rivojlantirish.

Gumanistik ta’lim nazariyasi - bu ta’lim falsafasi va yondashuvi bo‘lib, u o‘quvchining individual shaxsini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yadi. U bir nechta asosiy qoidalari bilan tavsiflanadi: har bir o‘quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlarini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu talabalarning o‘z iste’dodi, motivatsiyasi va maqsadlariga ega bo‘lgan noyob shaxslar ekanligini tan oladi; talabalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, nafaqat akademik ko‘nikmalarni, balki ularning hissiy, ijtimoiy va axloqiy o‘rishini ham ko‘rib chiqadi. Ushbu yondashuv ta’lim butun insonni tarbiyalashi kerakligini tan oladi; gumanistik ta’lim o‘z-o‘zini amalga oshirish g‘oyasidan ilhomlangan bo‘lib, unda talabalar o‘zlarining to‘liq imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga va o‘zlarining eng yaxshi versiyalariga aylanishga da’vat etiladi. Bu avtonomiya va o‘z-o‘zini rag‘batlantirish tuyg‘usini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi; individual talabalarning ehtiyojlari va manfaatlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini targ‘ib qiladi. Bu moslashuvchan o‘quv rejasini ishlab chiqish, loyihaga asoslangan ta’lim va mustaqil tadqiqot imkoniyatlarini o‘z ichiga olishi mumkin; o‘quvchilarning faolligi va o‘quv jarayonida faol ishtirok etishiga katta e’tibor beradi. Uning maqsadi o‘rganishni mazmunli, dolzarb va talabalar uchun qiziqarli qilishdir; talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi munosabatlar sifati juda muhim deb hisoblanadi. Ta’lim muhitida ishonch, empatiya va o‘zaro hurmat qadrlanadi; talabalar tanqidiy fikrlashga, taxminlarga savol berishga va izlanishga asoslangan ta’limga jalb qilinadi. Bu ularga muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga va mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Bu nazariyaning asoschilaridan biri Avraam Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi va uning o‘zini-o‘zi amalga oshirishga qaratilgani ta’lim nafaqat asosiy ehtiyojlarni, balki shaxsiy o‘rish bilan bog‘liq yuqori darajadagi ehtiyojlarni ham qondirishi kerak degan g‘oyaga asos soldi.

Gumanistik ta’lim har tomonlama rivojlangan, o‘z-o‘zini anglaydigan va g‘ayratli shaxslarni yetishtirishga e’tibor qaratib, ta’lim sifatiga hissa qo‘shadi. Samarali amalga oshirilganda, u quyidagi afzalliklarga olib kelishi mumkin:

- talabalarning faolligi va motivatsiyasi yaxshilandi.
- tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini kuchaytirdi.
- kattaroq empatiya va ijtimoiy xabardorlik.
- o‘ziga bo‘lgan ishonch va o‘z samaradorligini oshirish.
- ijobiy va inklyuziv ta’lim muhiti.
- ta’limni o‘quvchilarning qiziqishlari va kelajak maqsadlari bilan yaxshiroq muvofiqlashtirish.

Govard Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi - bu aqlning yagona, unitar qobiliyat sifatidagi an'anaviy qarashlariga qarshi turadigan psixologik nazariya. Buning o‘rniga, Gardner aqlning bir nechta turlari mavjudligini taklif qiladi, ularning har biri odamlarning ustun bo‘lishining turli usullarini ifodalaydi. Bu nazariya ta’lim va inson qobiliyatlarini tushunishga katta ta’sir ko‘rsatdi. Govard Gardner, amerikalik psixolog va o‘qituvchi, ko‘p intellekt nazariyasining asoschisi. U ushbu nazariyani 1980-yillarning boshlarida asosan lingvistik va mantiqiy-matematik intellektni baholovchi an'anaviy intellekt testlarining cheklovlariga javob sifatida kiritdi. Gardnerning ishi yagona, unitar intellekt tushunchasiga qarshi chiqdi va inson qobiliyatlari haqida kengroq, qamrab oluvchi nuqtai nazarni ilgari surdi.

Gardner sakkizta alohida intellektni aniqladi, ularning har biri inson potentsialining turli tomonlarini ifodalaydi. Lingvistik intellect - tildan samarali foydalanish qobiliyati, jumladan o‘qish, yozish va gapirish. Mantiqiy-matematik aql - mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va matematik fikrlash qobiliyati. Fazoviy intellect - uch o‘lchovda fikrlash, ko‘rish va fazoviy muhitda harakat qilish qobiliyati. Musiqiy intellect - musiqani yaratish, qadrlash va tushunish qobiliyati. Tana-kinestetik intellect - o‘z tanasini turli maqsadlarda, masalan, sport, raqs yoki nozik vosita qobiliyatlari uchun ishlatish qobiliyati. Shaxslararo intellect - boshqalarni tushunish va ularga munosabatda bo‘lish qobiliyati, jumladan empatiya, muloqot va ijtimoiy ko‘nikmalar. Intrapersonal intellect - o‘z-o‘zini anglash va o‘z his-tuyg‘ularini, motivatsiyasini va kuchli tomonlarini tushunish qobiliyati. Tabiiy intellect - tabiiy dunyoga nisbatan sezgirlik va yaqinlik, shu jumladan atrof-muhit elementlarini tanib olish va tasniflash qobiliyati.

Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi ta’lim uchun muhim ahamiyatga ega.

–bu odamlarning ta’lim muassasalarida tan olinishi va tarbiyalanishi kerak bo‘lgan turli xil iste’dod va kuchli tomonlarga ega ekanligi haqidagi g‘oyani qo‘llab-quvvatlaydi.

–u o‘qituvchilarni turli xil intellekt turlariga moslashish uchun turli xil o‘rganish tajribalari va baholash usullarini taqdim etishga undaydi.

–bu o‘quvchilarga o‘zlarining noyob kuchli tomonlarini kashf qilish va rivojlantirish imkonini beruvchi ta’limga ko‘proq moslashtirilgan yondashuvni targ‘ib qiladi.

Inson kapitali nazariyasi ta’lim va o‘qitishni shaxs va jamiyatning iqtisodiy farovonligiga investitsiyalar sifatida qaraydi. Bu ta’lim va o‘qitish dasturlarida resurslarni taqsimlashga ta’sir ko‘rsatdi va malaka oshirish, samaradorlik va iqtisodiy o‘sish muhimligini ta’kidlaydi. **Gari S. Bekker (1930-2014)**: Amerikalik iqtisodchi va Nobel mukofoti sovrindori Gari Bekker ko‘pincha Inson kapitali nazariyasining rivojlanishidagi markaziy shaxs sifatida qaraladi. Uning ishi, xususan, "Inson kapitali: nazariy va empirik tahlil" kitobi ta’lim va ishchi kuchining malakasini iqtisodiy tahlil qilish uchun asos yaratdi. Nobel mukofoti sovrindori **Teodor Shults (1902-1998)** qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish va qishloq joylarda iqtisodiy rivojlanishda ta’lim va kadrlar tayyorlashning rolini ta’kidlab nazariyaga katta hissa qo‘shdi.

Inson kapitali nazariyasida ta’lim shaxsning kelajakdagi daromad salohiyatiga sarmoya sifatida qaraladi, ta’lim va o‘qitish shaxsning mahsuldorligi va daromad olish qobiliyatini oshiradi deb ta’kidlaydi. Bu nazariya ta’lim va o‘qitish orqali olingan ko‘nikma, bilim va qobiliyatlarning muhimligiga urg‘u beradi va ushbu ko‘nikmalar yuqori daromad va yaxshi ish imkoniyatlariga olib keladigan qimmatli faollar sifatida ko‘riladi. Nazariya shuni ko‘rsatadiki, yaxshi ma’lumotli va malakali ishchi kuchi mamlakat uchun samaradorlik, innovatsiyalar va iqtisodiy o‘shishi oshirishi mumkin. U inson kapitalini rivojlantirishni iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi omili sifatida qaraydi.

Inson kapitali nazariyasi ta’lim sifatiga bir qancha ta’sir ko’rsatadi:

–u odamlarni mehnat bozoriga mos keladigan amaliy ko’nikmalar va bilimlar bilan qurollantiradigan ta’lim va o’quv dasturlarini taqdim etish muhimligini ta’kidlaydi.

–bu nazariya siyosatchilarni samaradorlikni oshirish va iqtisodiy o’sish nuqtai nazaridan eng katta daromad keltiradigan ta’lim va o’qitish dasturlariga resurslarni samarali taqsimlashga undaydi.

–inson kapitali nazariyasi umrbod ta’lim g’oyasini qo’llab-quvvatlaydi, chunki u ko’nikma va bilimlar eskirishi mumkinligini tan oladi, bu esa odamlardan butun umri davomida inson kapitalini doimiy ravishda yangilash va kengaytirishni talab qiladi.

Ushbu nazariyalar o’qitishda turli xil va talabalarga yo’naltirilgan yondashuvlarning rivojlanishiga alohida hissa qo’shadi. Ular ta’limning an’anaviy qarashlariga qo’shilmadilar, o’quv jarayonida ijtimoiy o’zaro ta’sir, madaniy kontekst va turli iste’dodlarning muhimligini ilgari surdilar. Hozirgi kunda o’qituvchilar va tadqiqotchilar butun dunyo bo’ylab ta’lim amaliyotini xabardor qilish va takomillashtirish uchun ushbu nazariyalardan foydalanishda davom etmoqdalar.

Sifatli ta’lim modellari o’quvchilarning samarali va mazmunli ta’lim tajribasini olishlarini ta’minlash uchun ta’lim muassasalari va tizimlari qo’llaydigan turli yondashuv va strategiyalarni o’z ichiga oladi. Ushbu modellar yuqori darajadagi mukammallik standartlariga javob beradigan, talabalarni jalb qiladigan va ularni muvaffaqiyatga tayyorlaydigan ta’limni taqdim etishga ustuvor ahamiyat beradi. Xususan:

So’rovga asoslangan ta’lim (IBL) – chuqur tushunish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida savollar, muammolar va stsenariylarni faol va hamkorlikda o’rganishga urg’u beradigan ta’lim yondashuvidir. Ushbu model an’anaviy o’qituvchiga yo’naltirilgan yondashuvni ko’proq talabaga yo’naltirilgan yondashuvga o’zgartiradi va o’quvchilarni savollar berishga, tekshirishga va bilimlarni qurishga undaydi. IBL talabalarning mavzular yoki savollarni faol o’rganishni o’z ichiga oladi, ko’pincha o’zlarining qiziqishlari yoki o’qituvchi tomonidan boshqariladi. U savollarni berishga, tadqiqotlarni loyihalashga va tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish orqali javob izlashga qaratilgan. IBL o’rganishning konstruktivistik nazariyalari bilan mos keladi, bunda o’quvchilar o’zlarining tajribalari va ma’lumotlar bilan o’zaro ta’siri orqali bilimlarni quradilar, so’rovlar individual yoki guruhlarda birgalikda o’tkazilishi mumkin, bu muloqotni, jamoada ishlashni va tengdoshlarni o’rganishni rivojlantiradi. IBL ko’pincha real muammolar yoki stsenariylarni o’z ichiga oladi, bu esa o’rganishni yanada mazmunli va qo’llanilishi mumkin.

Amerikalik faylasuf, psixolog va o’qituvchi Jon Dyui (1859-1952) ning ilg’or ta’lim falsafasi tajriba asosida o’rganish va o’quvchilarni o’z ta’limiga faol jalb qilish muhimligini ta’kidladi. Dyui g’oyalari so’rovga asoslangan yondashuvlar uchun asos yaratdi. Amerikalik kognitiv psixolog **Jerom Bruner (1915-2016)** so’rovga asoslangan ta’limni rivojlantirishga katta hissa qo’shgan. U o’quvchilar o’z bilimlarini faol ravishda o’rganish va qurishda kashfiyotlarni o’rganishning muhimligini targ’ib qildi. Eleanor Dakvort, amerikalik o’qituvchi va tadqiqotchi, tadqiqotga asoslangan ta’lim va "tanqidiy izlanish" tushunchasini targ’ib qilishdagi faoliyati bilan mashhur. Uning tadqiqotlari o’quvchilarning chuqur, mazmunli so’rovlarga qanday jalb etilishini tushunishga yordam berdi.

So’rovga asoslangan ta’limning afzalliklari:

–IBL talabalarni tanqidiy fikrlashga, savollar berishga va ma’lumotlarni tahlil qilishga undaydi.

–talabalar o‘z o‘rganishlarida faol rol o‘ynasa, ular ko‘proq qiziqadi va rag‘batlantiriladi.

–IBL talabalarga turli kontekstlarda qo‘llaniladigan muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

–bu o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi va o‘rganishga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otadi.

–IBL talabalarni murakkab, real dunyo muammolarini hal qilish va ongli qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan ta‘minlaydi.

Loyihaga asoslangan ta‘lim (PBL) - bu o‘quvchilarning faolligi, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va bilimlarni real loyihalar orqali qo‘llashga qaratilgan ta‘lim yondashuvidir. PBL chuqur o‘rganishni rivojlantirish va talabalarni XXI-asr muammolariga tayyorlash uchun qimmatli usul bo‘lib qolmoqda. Amerika faylasufi va o‘qituvchisi Uilyam Kilpatrik (1871-1965) ko‘pincha loyihaga asoslangan ta‘limning dastlabki rivojlanishiga hissa qo‘shgan. U ta‘limda "loyiha usuli" ni taklif qildi, bu o‘quvchilarni real hayotga taalluqli bo‘lgan va tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishni talab qiladigan loyihalar ustida ishlashga undadi. Matematik va kompyuter olimi Seymour Papert (1928-2016) loyihaga asoslangan ta‘limga mos keladigan konstruktiv ta‘lim sohasidagi faoliyati bilan mashhur. Uning fikricha, talabalar amaliy loyihalar va tajribalar orqali o‘z bilimlarini faol ravishda qursalar yaxshiroq o‘rganadilar.

Loyihaga asoslangan ta‘limning afzalliklari:

–PBL talabalarning faolligini va motivatsiyasini rag‘batlantiradi, chunki u talabalar murakkab muammolarni o‘rganish va hal qilishda tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

–PBL jamoaviy ish va hamkorlikni rag‘batlantiradi, talabalarga shaxslararo va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

–talabalar o‘rganganlarini mazmunli tarzda qo‘llaydilar, bu esa o‘rganishni yanada dolzarb qiladi.

–PBL talabalarni ish kuchi va hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan 21-asr ko‘nikmalari bilan ta‘minlaydi.

Kompetentlikka asoslangan ta‘lim (CBE) - bu kredit soatlari yoki baholarni to‘plashdan ko‘ra, muayyan malaka yoki ko‘nikmalarni namoyish etishga katta e‘tibor beradigan ta‘lim yondashuvidir. CBEda talabalar aniq belgilangan ta‘lim natijalari yoki kompetensiyalarini o‘zlashtirish orqali o‘z ta‘limlari orqali rivojlanadilar. CBE ning yagona asoschisi bo‘lmasa-da, Benjamin Bloom (1913-1999)ning ta‘lim taksonomiyasi va mahoratni o‘rganish bo‘yicha ishi CBE rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Uning talabalarni bir kontseptsiyani ikkinchisiga o‘tishdan oldin o‘zlashtirishni o‘z ichiga olgan mahoratni o‘rganish haqidagi g‘oyalari CBE tamoyillariga mos keladi. Robert Gagné (1916-2002) psixolog va o‘qituvchi, o‘zining ta‘lim dizayni va "Ta‘lim shartlari" bo‘yicha ishi bilan mashhur. Uning aniq maqsadlarni belgilash va samaradorlikni baholash bo‘yicha g‘oyalari CBEning aniq belgilangan vakolatlariga e‘tibor qaratishi uchun asos bo‘ldi. Amerikalik psixolog Fred Keller (1927-2018) CBE ning kashshofi hisoblangan shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tizimini (PSI) ishlab chiqdi. PSI individuallashtirilgan o‘rganish va o‘z-o‘zidan rivojlanishga, ya‘ni CBE ning ikkita asosiy elementiga urg‘u berdi.

CBE asosiy e‘tiborni sinfda o‘tkaziladigan vaqtdan muayyan kompetensiyalarni yoki o‘quv natijalarini egallashga qaratadi. Talabalar o‘z tezligida, hozirgi muhit talabi bo‘yicha malakasini ko‘rsatganlarida keyingi bosqichga yoki malakaga o‘tishadi. CBE ko‘pincha har bir talabaning o‘ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatini hisobga olgan holda individuallashtirilgan

o‘rganish tajribasiga imkon beradi. CBE dasturlari talabalar erishishi kutilayotgan kompetensiyalar yoki ta’lim natijalarini aniq ifodalash bilan boshlanadi. Baholash usullari talabalarning kompetensiyalarni o‘zlashtirishini o‘lchash uchun mo‘ljallangan. Ushbu baholashlar loyihalar, imtihonlar, namoyishlar, portfellar va boshqalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Talabalar ko‘pincha o‘qituvchilar bilan birgalikda kompetensiyalarni egallash yo‘lini belgilaydigan individual o‘quv rejalarini tuzadilar. Fikr-mulohazalar CBE uchun ajralmas hisoblanadi, chunki talabalar o‘z faoliyatini yaxshilash va mahoratga erishish uchun yo‘l-yo‘riq va yordam oladilar.

Kompetensiyaga asoslangan ta’limning (CBE) afzalliklari:

– CBE o‘quvchilarga individual kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda o‘z tezligida rivojlanishga imkon beradi.

– Talabalar aniq ko‘rsatiladigan ko‘nikma va malakalar to‘plamini bitirib, ularni CBE vaqtni tejamkor bo‘lishi mumkin, bu esa o‘quvchilarga yaxshilanishi kerak bo‘lgan sohalarga e’tibor qaratib, allaqachon bilgan materiallar bo‘ylab tez harakat qilish imkonini beradi.

– CBE maqsadli yordam ko‘rsatish va qancha vaqt ketishidan qat’i nazar, talabalarga o‘z mahoratini namoyish qilish imkonini berish orqali yutuqlardagi kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatiga ega.

Xalqaro bakalavriat (IB) dasturi talabalariga yuqori sifatli va xalqaro yo‘naltirilgan ta’lim berish uchun mo‘ljallangan jahon miqyosida tan olingan ta’lim tizimidir. U akademik qat’iylik, tanqidiy fikrlash, global fikrlash va har tomonlama ta’limni rivojlantirishga qaratilgan. Shveysariyalik o‘qituvchi Mari-Terez Mauret (1890-1967) ko‘pincha IB dasturining dastlabki asoschisi hisoblangan. U 1920-yillarda qat’iy va xalqaro miqyosda tan olingan ta’limni ta’minlaydigan dasturni nazarda tutib, xalqaro diplom g‘oyasini taklif qildi. IB dasturini ishlab chiqish turli mamlakatlar o‘qituvchilari ishtirokidagi hamkorlikdagi sa’y-harakatlar edi. U 1960-yillarda Shveysariyaning Jeneva shahrida Xalqaro bakalavr tashkiloti (IBO) tashkil etilganida rasman shakllandi. Britaniyalik o‘qituvchi Alek Peterson (1924-2007) IBOning birinchi Bosh direktori bo‘lib ishlagan va IB dasturini erta amalga oshirish va kengaytirishda hal qiluvchi rol o‘ynagan. IB dasturi global istiqbollarni, madaniyatlararo tushunishni va xalqaro fikrlashni ta’kidlaydigan xalqaro ta’lim tizimidir. Bu akademik, shaxsiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishga qaratilgan keng qamrovli va muvozanatli ta’limni ta’minlaydi. IB dasturi tanqidiy fikrlash, so‘rovga asoslangan o‘rganish va akademik mukammallikni rag‘batlantiradigan qiyin va qat’iy o‘quv dasturini taklif etadi hamda izlanish, ochiq fikrlilik va dunyoda ijobiy o‘zgarishlar kiritish majburiyati kabi qadriyatlarga katta e’tibor beradi. Bu dastur talabalarga oliy ta’limda va undan tashqarida muvaffaqiyatga tayyorlaydigan yuqori sifatli ta’lim berish uchun mo‘ljallangan. IB dasturi tanqidiy fikrlash, tadqiqot qobiliyatlari va mustaqil so‘rovlarga katta e’tibor beradi. Ushbu ko‘nikmalar oliy ta’limda muvaffaqiyatga erishish uchun, ayniqsa, tadqiqotni talab qiladigan fanlarda juda muhimdir. IB dasturining nafaqat akademik mukammallikni, balki xarakterni rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatni ham o‘z ichiga olgan yaxlit ta’limga qaratilganligi ko‘plab oliy ta’lim muassasalarining maqsadlariga mos keladi. Universitetlar ko‘pincha kengroq istiqbolga ega va jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatish majburiyatiga ega bo‘lgan talabalarni qidiradi. Masalan, Garvard, Oksford va Sidney universiteti kabi universitetlar IB dasturining ahamiyatini tan oladilar va qabul jarayonlarida IB bitiruvchilarini faol ravishda qidiradilar.

Bular sifatli ta’lim modellarining bir necha misolidir. Ta’lim muassasalari ko‘pincha ushbu modellarni o‘zlarining aniq maqsadlari va kontekstlariga mos ravishda moslashtiradilar. Samarali

sifatli ta’lim modellari talabalarni jalb qilish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishni rivojlantirish va o’quvchilarni doimiy rivojlanayotgan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlashga qaratilgan.

Xulosa: Muhokama davomida biz sifatli ta’limning tarixiy rivojlanishidan tortib, aniq ta’lim nazariyalari va modellarigacha bo’lgan keng ko’lamli ta’lim mavzularini o’rgandik. Shuningdek, biz turli xil ta’lim tushunchalarining ahamiyatini va ularning o’qitish va o’rganishga ta’sirini ko’rib chiqdik va shular asosida quyidagi taklif va tavsiyalar yuzaga keldi:

So’rovga asoslangan ta’limni (IBL) amalga oshirishda:

- talabalarni savollar berishga va haqiqiy muammolarni o’rganishga undash.
- talabalar o’z-o’zidan so’rov o’tkazishda ularga yo’l-yo’riq va yordam bering.
- guruh loyihalari orqali hamkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

loyhaga asoslangan ta’limda (PBL):

- o’quv maqsadlariga mos keladigan haqiqiy loyihalarni ishlab chiqish.
- talabalar o’rtasida hamkorlik va jamoaviy ishlashga yordam berish.
- ham mazmunli bilimlarni, ham tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish

ko’nikmalarini rivojlantirishni baholash.

Kompetensiyaga asoslangan ta’limda (CBE):

- aniq va o’lchanadigan kompetensiyalarni yoki ta’lim natijalarini belgilash.
- talabalarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun individuallashtirilgan ta’lim

yo’llarini yaratish.

- qobiliyatni o’zlashtirishni baholash uchun turli baholash usullaridan foydalanish.

Xalqaro bakalavr (IB) dasturida:

- talabalarni CAS (Creativity, Activity, Service) tajribalarida qatnashishga undash.
- IB dasturida ishlab chiqilgan global istiqbol va so’rovga asoslangan ko’nikmalarni

ta’kidlash.

- IB, PBL va CBE bitiruvchilarining hissalarini tan olish.
- universitet dasturlarida global istiqbollari va so’rovga asoslangan ta’limning

integratsiyalashuvini rag’batlantirish.

REFERENCES

1. SH.Mirziyoyev. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi" T: "O‘zbekiston", 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022 yil 12 dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/5774>.
3. Iwu CG, Ezeuduji IO, Iwu IC, Ikebuaku K, Tengeh RK. Achieving Quality Education by Understanding Teacher Job Satisfaction Determinants. Social Sciences. 2018; 7(2):25. <https://doi.org/10.3390/socsci7020025>.
4. <https://www.researchgate.net/publication/45266859> Education Quality Process Model and Its Influence on Students' Perceived Service Quality.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI TAHLILI

Shavkatov Shaxboz Shavkatovich

Alfraganus universiteti magistranti

Tel: (88) 900-46-69

E-mail: Falcon999sh@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156137>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada kichik yoshdagi o‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish hamda dinamik rivojlanayotgan raqamli makonda zamonaviy jamiyat talablariga muvofiq funksional jihatdan barkamol va raqobatbardosh, o‘z-o‘zini hurmat qilishga qodir ijodiy shaxsni tarbiyalashning nazariy jihatlari haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, funksional savodxonlik, axborot savodxonligini shakllantirish*

***Аннотация.** В данной статье говорится о формировании информационной компетентности младших школьников. Информационная грамотность учащихся на начальном этапе представляет собой совокупность их уровня знаний, умений, поведенческих качеств. По словам авторов, развитие информационной компетентности младших школьников-основа развития образования, которая позволяет сформировать творческую личность, функционально грамотную и конкурентоспособную в соответствии с требованиями современного общества, способную самооценку в динамично развивающемся цифровом пространстве.*

***Ключевые слова:** учитель начальных классов, информационная компетентность, функциональная грамотность. формирование компетенций, информационная грамотность.*

***Abstract.** This article talks about the formation of information competence of younger students. Information literacy of students at the initial stage is a combination of their level of knowledge, skills, and behavioral qualities. According to the authors, the development of information competence of junior schoolchildren is the basis for the development of education, which allows the formation of a creative personality, functionally competent and competitive in accordance with the requirements of modern society, capable of self-esteem in a dynamically developing digital space.*

***Keywords:** primary school teacher, information competence, functional literacy. formation of competencies, information literacy.*

Kirish.

Butun dunyo ta’lim tizimlarida axborot bilan ishlash kompetensiyasi muhim tushunchaga aylandi. U hayotning turli sohalarida axborotdan samarali foydalanish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va tajribalarni birlashtiradi. Maktab o‘quvchilari allaqachon raqamli texnologiyalar davrida, o‘zgarishlarga moslashish va tez o‘zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun axborot kompetensiyasini rivojlantirishlari zarur.

Zamonaviy ta’lim paradigmasi har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim natijalari sifatida kompetensiya to‘plamiga ega bo‘lishidan iborat. Pedagogika fani va amaliyotida “kompetentlik” va “kompetensiya” tushuncha - kategoriyalari XX asr oxiridagina

amal qila boshlandi. Aynan shu narsa ilmiy-pedagogik adabiyotlarda va dissertatsiya tadqiqotlarida uchraydigan ta’riflarni izohlashdagi nomutanosiblikni tushuntirishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi.

Boshlang’ich ta’lim o’quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasi zarur ma’lumotlarni samarali izlash, uning ishonchliligini tahlil qilish va baholash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish uchun ma’lumotlardan foydalanish qobiliyatini o’z ichiga oladi. Shuningdek, internetda axloq, to’g’ri xatti-harakatlar va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish axborot kompetensiyasining muhim jihati bo’lib hisoblanadi.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi kichik yoshdagi o’quvchilarning ta’lim yutuqlariga bevosita ta’sir qiladi. Axborotni samarali o’rganish va undan foydalanish qobiliyatiga ega bo’lgan o’quvchilar maktabdagi topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishlari va muammolarni hal qilishda ijodiy bo’lishlari mumkin. Shu bilan birga u tanqidiy fikrlashni rivojlantirib, o’quvchilarga ma’lumotni tahlil qilish va baholash, faktlarni fikrlardan ajratishga yordam beradi.

Boshlang’ich ta’lim o’quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish ta’lim dasturlariga kiritilishi kerak. O’quvchilar kutubxonalarda va internetda ma’lumot izlash, shuningdek, ma’lumotlarning ishonchliligini baholash asoslarini o’rganishlari kerak. Ular oddiy hujjatlar, taqdimotlar va boshqa turdagi axborot mahsulotlarini yaratishni o’rganishlari kerak. O’quvchilar yuzaga kelishi mumkin bo’lgan xavflarni tushunishlari va ularni qanday qilib oldini olishni bilishlari uchun axloq va onlayn xavfsizlik bo’yicha ta’limni kiritish ham muhimdir.

Mavzuning o’rganilganligi.

J.Raven samarali xulq-atvorning tarkibiy qismlari sifatida kompetensiyani ko’p sonli komponentlardan tashkil topgan bo’lib, ularning ko’plari bir-biridan nisbatan mustaqil, ba’zi komponentlar esa kognitiv sohaga, boshqalari esa hissiy sohaga ko’proq bog’liq bo’lgan va komponentlar bir-birini almashtira oladigan hodisa sifatida tushunadi. [1].

V.I.Baidenkoning fikriga ko’ra, kompetensiya - bu shaxs xususiyatlarining yaxlit xarakteristikasi bo’lib, bitiruvchini muayyan sohalar (kompetensiya) bo’yicha faoliyatni amalga oshirishga tayyorlash natijasidir. [2].

I.A.Zimnyayaning fikrlashicha kompetensiya – bu bilimga asoslangan intellektual va shaxsan shartlangan ijtimoiy-professional inson faoliyati bo’lib intellektual, hissiy va axloqiy tarkibiy qismlarni o’z ichiga olgan murakkab shaxsiy shakllanishdir.[3].

Maktab ta’limi doirasida o’quvchilarning quyidagi kompetensiyalarini shakllantirish zarur: shaxsiy; kognitiv; ijtimoiy; funktsional; ijodiy; axborot. [4].

“Fan va ta’lim” ensiklopedik lug’atida “Axborot-texnologiyalar kompetensiyasi” tushunchasiga quyidagi ta’rif berilgan.

Axborot-texnologik kompetensiya haqiqiy texnik ob’ektlar va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda ma’lumot va bilimlarni mustaqil ravishda qidirish, tahlil qilish, tanlash, o’zgartirish, saqlash, sharhlash va uzatish qobiliyatini o’z ichiga oladi. [5].

“Axborot bilan ishlash kompetensiyasi” tushunchasi ancha keng va pedagogika taraqqiyotining hozirgi bosqichida noaniq ta’riflangan (O.M.Tolstix, A.L.Semyonov, V.L.Akulenko, M.G.Dzugoeva, N.Y.Tairova, O.B.Zaitsev).

Olimlarning tadqiqotlariga ko’ra, "axborot bilan ishlash kompetensiyasi" tushunchasi quyidagicha talqin qilinadi:

- Murakkab individual- nazariy bilimlar, innovatsion texnologiyalar sohasidagi amaliy ko‘nikmalar va shaxsiy fazilatlarining ma’lum bir majmuasi integratsiyasiga asoslangan psixologik ta’lim; (O.B. Zaitsev)

- yangi savodxonlik, bu shaxs tomonidan texnologik vositalardan foydalangan holda axborotni faol mustaqil ravishda qayta ishlash, kutilmagan vaziyatlarda printsiplial jihatdan yangi qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi (A.L. Semyonov) [6].

Tanlangan jihatlarga ko‘ra, har bir ta’lim bosqichi oxirida o‘quvchi kiritilgan kompetensiyalarni tashkil etuvchi belgilangan minimal faoliyat to‘plamini o‘zlashtirganligini ko‘rsatishi lozim.

Xulosa.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi zamonaviy ta’limning ajralmas qismidir. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish ularga zamonaviy texnologiyalarga muvaffaqiyatli moslashish va kelajakdagi qiyinchiliklarga tayyor bo‘lish imkonini beradi. Talabalar keyinchalik o‘z hayotida va kasbiy faoliyatida qo‘llashlari mumkin bo‘lgan ko‘nikma va fazilatlarini oladi. Shuning uchun kichik yoshdagi o‘quvchilarda axborot bilan ishlash kompetensiyasining samarali rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axborot savodxonligi axborot kompetensiyasini shakllantirishning asosiy va boshlang‘ich darajasi bo‘lib, o‘quvchining bilimlari, ko‘nikmalari, xulq-atvori fazilatlarini to‘plamini o‘z ichiga oluvchi turli faoliyat va munosabatlarda ma’lumotni muvaffaqiyatli kiritish uchun samarali topish, baholash va undan foydalanish imkonini beradi. Shu sababli, ta’limning rivojlanish bosqichida kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining axborot kompetensiyasining mohiyati aniq, chunki bu jadal rivojlanayotgan dunyoda yashashga qodir, zamonaviy O‘zbekiston jamiyati talablariga javob beradigan bilimli, barkamol, raqobatbardosh va ijodkor shaxsni shakllantirish imkonini beradi.

REFERENCES

1. Скворцов Л.В. Россия: проблема духовности и информационная культура // Культурология XX век. - М.: Академия, - 2000. – 368 с.
2. Байденко В.И. Компетентный подход к проектированию ГОС ВПО (методологические и методические вопросы).- М.,2005.- С.17-21.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – М.,2004.-С 14-18.
4. Тарасова Н. Г. Уроки с компьютерной поддержкой. // Начальная школа. - № 5. - 2003. – С. 57-60.
5. Энциклопедический словарь «Образование и наука»/ под ред. ТуйембаеваЖ.К. – Алматы, 2008. – 448 с.
6. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория // Интернет-журнал «Эйдос». - 2005. - 10 сентября. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>.

OLIY TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARUV VAZIFALARI

Umedulloyev Munirbek Mirzoqul o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistenti

email: munirbeku93@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156102>

***Annotasiya.** Oliy ta’lim boshqaruv sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishda umumkasbiy va ixtisolik fanlari orasidagi integratsiyani ta’minlagan holda ta’lim berish natijasida innovatsion ta’lim beruvchi maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassislik ma’lumotiga metodik tayyorgarligiga kasbiy faoliyatga tayyorlash amalga oshiriladi.*

***Kalit so‘zlar:** Ta’lim tizimini boshqarish vazifalari va tamoyillari, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi umumkasbiy, ixtisolik, integratsiya, innovatsion ta’lim.*

***Аннотация.** При совершенствовании системы подготовки кадров в сфере управления высшим образованием в результате обеспечения образования с интеграцией общепрофессиональных и специальных дисциплин осуществляется подготовка к профессиональной деятельности, в результате специальных педагогических, психологических и специализированные знания инновационного учителя.*

***Ключевые слова:** Задачи и принципы управления системой образования, Национальная программа подготовки кадров общего профессионального, специалитета, интеграционного, инновационного образования*

***Abstract.** In the improvement of the system of personnel training in the field of higher education management, as a result of teaching, providing integration between general professional and specialized sciences, the special pedagogical, psychological and specialized knowledge of the innovative teacher, methodological preparation for professional activity is carried out.*

***Keywords:** Tasks and principles of management of the educational system, National program of personnel training, general professional, specialization, integration, innovative education.*

Ta’lim muassasalarida davlat jamiyat boshqaruvining psixologik – pedagogik asoslari “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” g‘oyalari amaliyotga tatbiq etish respublika ta’lim tizimida olib borilayotgan islohatlar muvaffaqiyatini ta’minlash ta’lim muassasalarida faoliyat olib borilayotgan islohatlar muvaffaqiyatini ta’minlash ta’lim muassasasida faoliyat olib borayotgan ta’lim beruvchi – tarbiyachi, ishlab chiqarish ustlarining ma’naviy qiyofasi ham kasbiy mahoratlariga ham bog‘liqdir.

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab va qiyin faoliyat jarayoni bo‘lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o‘zining ma’naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a‘zolari o‘rtasida yuksak hurmat – ehtiromga sazovor bo‘lgan kishilar, donishmandlar zimmasiga ishonib topshirilgan. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamolotini balki jamiyat taraqqiyotini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim beruvchi kadrlar ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqdi. Chunonchi, bu borada

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining sessiyasida so‘zlagan nutqida bildirilgan fikrlarga diqqatini qaratish maqsadga muvofiqdir: “Tarbiyachining o‘zi zamonaviy bilim berish, ularning ma’lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo‘lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. ta’lim beruvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz, ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o‘zi ana shunday bilimga ega bo‘lishi kerak. Maktablardagi jarayonlarda ta’lim beruvchi hukmron. U boladan faqat o‘zi tushuntirayotgan narsani tushunib olishni talab qiladi. Prinsip ham tayyor: “Menining aytganim aytgan, deganim degan”.

Ta’lim beruvchi va o‘quvchi munosabatlariga majburiy itoatkorlik o‘rnini ongli intizom egallashi judav qiyin kechayпти. Ta’lim beruvchining bosh vazifasi o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ko‘pincha yaxshi tushunamiz, lekin afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz”

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun ta’lim beruvchisi shaxsiga nisbatan qo‘yilayotgan talablar mazmuni anglaniladi. Zamonaviy ta’lim beruvchi qanday bo‘lishi lozim?

Ta’lim beruvchi maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassislik ma’lumotiga metodik tayyorgarligiga, shuningdek, yuksak axloqiy fazilatlariga ega shaxs sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 5 – moddasi 3-bandiga muvofiq pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish sud hukmiga asosan man etilgan shaxslarning ta’lim muassasalarida faoliyat olib borishlariga yo‘l qo‘yilmaydi.

Bizning nazarimizda zamonaviy ta’lim beruvchi qiyofasida quyidagi fazilatlar namoyon bo‘la olishi kerak:

1. Ta’lim beruvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohatlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu bora o‘quvchilarga to‘g‘ri, asosli ma’lumotlarni berib borishi lozim.

2. Zamonaviy ta’lim beruvchi ilm – fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo‘lishi talab etiladi.

3. Ta’lim beruvchi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur, puxta bilimga ega bo‘lishi, o‘z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

4. Ta’lim beruvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta’lim – tarbiya jarayonida o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. Ta’lim beruvchi ta’lim – tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olishi imkoniyatiga ega bo‘lmog‘i darkor.

6. Ta’lim beruvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo‘lishi shart.

7. Ta’lim beruvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo‘lishi, pedagogik texnika nutq, yuz, qo‘l – oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o‘zlashtirib olishga erishishi lozim.

8. Ta’lim beruvchi nutq madaniyatiga ega bo‘lishi uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o‘zida aks ettira olishi kerak:

- nutqning ravonligi;
- nutqning aniqligi va mantiqiyliigi;
- nutqning ifodaviyligi;

- nutqning sofliги uning turli sheva so‘zlaridan holi bo‘lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi: jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassislariga xos so‘zlar), vorvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o‘ziga millatlarga xos so‘zlarning o‘rinsiz qo‘llanilishi), vulgarizm (haqorat qilish, so‘kishda qo‘llaniladigan so‘zlar) hamda konselyarizm (o‘rin bo‘lmagan vaziyatlarda rasmiy nutqda so‘zlar) so‘zlaridan holi bo‘lishi, ta’lim beruvchi nutqi sodda, ravon va tushunarli bo‘lishi kerak;

- nutqning ravonligi;
- nutqning boyligi (so‘zlash jarayonida maqsadga muvofiq tarzda hikmatli so‘zlar maqollar hamda ko‘chirma gaplardan foydalana olish).

9. Ta’lim beruvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda, bejirim kiyinish; ta’lim – tarbiya jarayonida ta’lim beruvchining turli xil diqqatni tez jalb etuvchi bezaklar (oltin, kumush taqinchoqlar) dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishni o‘zlashtirishga erishish) ega bo‘lishi lozim.

10. Ta’lim beruvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o‘rnak bo‘la olishi lozim.

Ta’lim beruvchi shaxsining mazkur talablarni o‘zida aks ettira olgan qiyofasi uning o‘quvchilar, hamkasblar hamda ota – onalar o‘rtasida obro‘ – e’tibor qozonishini ta’minlaydi.

2. Ta’lim tizimini boshqarish vazifalari va tamoyillari

Ta’lim tizimini boshqarish pedagogika fanining muhim tarmog‘i bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi organlari va ularning vazifalari, ish faoliyatining mazmuni va metodlarini belgilab beradi, shuningdek, ta’lim muassasalariga rahbarlik qilish tizimini asoslaydi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimini boshqarishga umumiy rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi olib boradi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ta’lim tizimini boshqarish bo‘yicha quyidagi vakolatlarga egadir:

1. Ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
2. Ta’lim sohasida davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qilish;
3. Ta’limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishni amalga oshirish;
4. Ta’lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugutish tartibini belgilash;
5. Ta’lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagogik, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o‘tkazish tartibini belgilash;
6. Boshqa davlatlarning ta’lim muassasalariga O‘zbekiston Respublikasi hududida ta’lim faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar berish;
7. Qonun hujjatlari talablariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta’lim to‘g‘risidagi hujjatlarni tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilash;
8. Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash;
9. Davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma’lumot to‘g‘risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash;
10. Davlat grantlari miqdorini va ta’lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilash;
11. Oliy ta’lim muassasalarining rektorni tayinlash;
12. Ta’lim oluvchilarning akkreditatsiya qilingan bir ta’lim muassasalaridan boshqasiga o‘tkazish tartibini belgilash, shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Respublika ta’lim tizimini boshqarishda bir qator davlat organlariga tegishli vazirliklar, chunonchi, Xalq ta’limi vazirligi hamda Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, shuningdek, markazlar xususan, Respublika ta’lim Markazi, akademik litsey, kasb – hunar kollejlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi markaz, viloyat, shaar, tuman xalq ta’limi bo‘limlari ham ishtirok etadilar.

Ta’limni boshqarish bo‘yicha vakolatli davlat organlarining huquqlari doirasiga quyidagilar kiradi:

1. Ta’lim sohasidagi yagona davlat siyosatini ro‘yobga chiqarish;
2. Ta’lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va uslubiy masalalarda ularga rahbarlik qilish;
3. DTS, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo‘lgan talablarning bajarilishini ta’minlash;
4. O‘qitishning ilg‘or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, tav’limning texnik va axborot vositalarini o‘quv jarayoniga joriy etish;
5. O‘quv va o‘quv uslubiy adabiyotlarni yaratish va nashr etishni tashkil etish;
6. Ta’lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta’lim muassasalarida eksternet to‘g‘risidagi nizomlarni tasdiqlash;
7. Davlat oliy ta’lim muassasalarining rektorlarini tayinlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasiga takliflar kiritish;
8. Pedagog xodimlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish, qayta tayyorlashni tashkil etish, shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Respublika ta’lim tizimini boshqarishda mahalliy davlat hokimiyati organlari ham ishtirok etadi. Ularning Respublika ta’lim tizimini boshqarishdagi o‘rni va roli quyidagilar bilan belgilanadi:

1. Ta’lim muassasalarini tashkil etadilar, qayta tashkil etadilar va tugatadilar (respublika tasarrufida bo‘lgan muassasalar bundan mustasno) ularning ustavlarini ro‘yxatga oladilar;
2. O‘z hududlaridagi ta’lim muassasalarini vakolat doirasida moldiyalash miqdorlarini va imtiyozlarini belgilaydi;
3. Ta’lim sifati va darajasiga, shuningdek, pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo‘lgan talablariga rioya etilishini ta’minlaydilar. Shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq bosh vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Ta’lim tizimini boshqarish sohasida ta’lim muassasasi faoliyatini boshqarish ishlarini tashkil etishga ham alohida e’tibor beriladi. Ta’lim muassasasi uning rahbari (direktor yoki rektor) tomonidan boshqariladi.

Ta’lim muassasasi direktori o‘quvchilarni ma’naviy barkamol, jismonan sog‘lom bo‘lishlari, fan asoslarini puxta o‘zlashtirishlari, umumiy ta’lim muassasalarining bugun faoliyati uchun javobgar shaxs sanaladi. Tashkilotchi oliy ma’lumotli, kamida 3 yillik pedagog ish stajiga ega bo‘lgan eng yaxshi ta’lim beruvchi tuman xalq bo‘limi tavsiyasiga binoan viloyat xalq ta’limi (Toshkent shahrida shahar xalq ta’limi) bo‘limi tomonidan direktor tayinlanadi. Bir maktabdan ikkinchi maktabga ko‘chiriladi. Ishdan bo‘shatiladi. Viloyat xalq ta’limi bo‘limi bu haqda O‘zbekiston Respublikasi XTB ga ma’lum qiladi.

Ta’lim muassasasi rahbarining buyrug‘ini ta’lim muassasasi xodimlari bajarishi shart. Rahbarning ta’lim muassasasidagi vazifalari asosan quyidagilardan iborat: o‘quv muassasasining pedagogik jamoasiga rahbarlik qilish; kadrlarni to‘g‘ri tanlash; joy – joyiga qo‘yish; xodimlarning ijtimoiy – g‘oyaviy saviyasi malakasini oshirish uchun zarur shart – sharoitni yaratish, o‘quvchilar bilimi va tarbiyasi sifatli bo‘lishini ta’minlash, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning tashkil etilishiga rahbarlik qilish va tegishli nazorat o‘rnatish. O‘quvchilarning to‘g‘ri kasb tanlashini ta’minlashni yo‘lga qo‘yish, ota – onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan ishlarni tashkil

etish. Maktabda ichki intizom, sanitariya – gigiyena, umumiy rejim, mehnatni muhofaza qilish va texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etishni ta’minlash va hokazolar.

Ta’lim muassasasining ilmiy kengash ta’lim muassasasi rahbari huzuridagi maslahat organlari bo’lib, uning qarorlari jamoaning yagona va umumiy fikrini aks ettiradi. Pedagogik kengash “Ilmiy kengash” qilgan ayrim qarorlar ta’lim muassasasi jamoasi uchun ham rahbar ham mas’ul hisoblanadi. Chunonchi, ta’lim – tarbiya ishlarining holati, yutuq va kamchiliklari, ta’lim beruvchi xodimlarni davlat mukofotlariga tavsiya etish, (maktablarda o’quvchilarni sinfdan sinfga ko’chirish) o’quvchini haydash kabi masalalar pedagogik Ilmiy kengashda hal qilanadi, pedagogik kengash ilmiy yig’ilishlarida respublika hukumati qarorlari, Prezident farmonlari, yuqori organlarning ko’rsatmalari masalan, XTV va Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligining amalga oshirishga doir tadbirlarni belgilash, ta’lim jarayonini amalga oshirish, ta’lim – tarbiya ishlarini yaxshilash, innovatsion va axborotli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish, ilg’or ish tajribalarini ommalashtirish, oila, jamoatchilik bilan ta’lim muassasasi o’rtasidagi hamkorlikni yuzaga keltirish, uni mustahkamlash va hokaza masalalar ko’rib chiqiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturida”gi Qonuni // Oliy ta’lim: Meyoriy – huquqiy va uslubiy hujjatlar to‘plami. – Toshkent: 2022
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.11.2022 yildagi PQ-416-son
3. R.Mavlonova, O.To‘raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika. Darslik. Toshkent. “O‘qituvchi” 2001.
4. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi “Adabiyot jamg‘armasi” nashriyoti. Toshkent, 2006.-160 b
5. Avlaev O.U., Jo‘raeva S.N., Mirzaeva S.P. “Ta’lim metodlari” o‘quv-uslubiy qo‘llanma, “Navro‘z” nashriyoti, Toshkent, 2017.-226 b.
6. Hasanboyev J., Sariboyev H., Niyozov G., Hasanboyeva O., Usmonboyeva M. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 282 b.
7. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – B. 11-12.
8. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 488 b.

DUAL TA’LIMNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Yusupova Adolat Primqulovna

Professional ta’limni rivojlantirish instituti tayanch doktorant,

adolatprimqulovna0190@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156264>

***Annotatsiya.** Maqolada hozirgi kunda o‘quv jarayonini ilg‘or pedagogik texnologiyalar talabi asosida tashkil qilish orqali amalga oshirilishini, ta’lim jarayonini bozor iqtisodiyoti talablarini inobatga olgan holda tashkil etish, unga tegishli o‘qitish texnologiyalarni joriy qilish, ta’lim mazmunini doimiy ravishda yangilab borishga qaratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** O‘quv jarayoni, dual ta’lim, tamoyillar, modellar, amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim, integrasiya, o‘qitish natijalari, xususiyatlar, korxonalar.*

***Abstract.** The article notes that currently the educational process is carried out on the basis of the requirements of advanced pedagogical technologies, the organization of the educational process taking into account the requirements of the market economy, the introduction of appropriate learning technologies, the constant updating of the content of education.*

***Keywords:** educational process, dual education, principles, models, practice-oriented education, integration, teaching results, characteristics, enterprise.*

KIRISH.

Professional ta’lim muassasalarida jahon andozalariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash ko‘p jihatdan professional ta’limida zamonaviy ta’lim tendensiyalarini joriy etilishiga bog‘liqdir. O‘z navbatida bu o‘quv jarayonini ilg‘or pedagogik texnologiyalar talabi asosida tashkil qilish orqali amalga oshirilishini taqozo qiladi. Bu esa ta’lim jarayonini bozor iqtisodiyoti talablarini inobatga olgan holda tashkil etish, unga tegishli o‘qitish texnologiyalarni joriy qilish, ta’lim mazmunini doimiy ravishda yangilab borishga qaratilgan metodik ta’minotni takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Mutlaqo professional ta’limning asosiy missiyalarini amalga oshirish professional ta’lim tizimiga dual ta’limni joriy etish hamda mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy o‘qitish texnologiyalari bilan uzviylikda kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish va uni pedagogik nuqtai nazardan tadqiq qilish hamda uni yangi sifat bosqichiga olib chiqish texnologiyalari va metodikalarini yaratish talabini qo‘yadi.

ASOSIY QISM

Hozirgi davrda o‘qitishning dual shakli nazariy va ishlab chiqarish, amaliy mashg‘ulotlar bir vaqtning o‘zida amalga oshiriladigan dunyodagi professional va texnik kadrlar tayyorlashning eng samarali shakllaridan biridir. Bu o‘quvchilarning kasbiy ta’limida korxonalarining bevosita ishtirokini o‘z ichiga oladi. Korxonada amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish uchun sharoitlar yaratilgan va o‘quvchilar uchun har oylik to‘lovlarni hisobga olgan holda barcha xarajatlar qoplanadi. Ta’lim muassasalari korxonalar bilan teng asosda hamkorlik qiladi.

METODOLOGIYA

Dual ta’lim shaklining ta’rifi va asosiy xususiyatlari. Dual ta’lim tizimi akademik va kasb-hunar ta’limini o‘zida mujassam etgan o‘ziga xos yondashuv bo‘lib, ayniqsa, kasb-hunar ta’limida keng tarqalgan. Bu model nazariya va amaliyotni o‘zaro almashish, ta’lim muassasalari va korxonalar o‘rtasidagi faol o‘zaro hamkorlik, shuningdek, muayyan kasb uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirish tamoyillariga asoslanadi.

TAHLILLAR

“Dual ta’lim: tamoyillar, modellar, amalga oshirish tajribasi” nomli ishida T.V.Goncharova dual ta’lim tizimining batafsil tahlilini taqdim etadi. Uning fikricha dual ta’limni ta’lim muassasasidagi nazariy ta’lim ish joyidagi amaliy mashg’ulotlar bilan to’ldiriladigan tizim sifatida belgilaydi [1].

Dual ta’lim tizimining yana bir muhim xususiyati ta’lim muassasalari va korxonalar o’rtasidagi faol hamkorlikdir. A.A.Frolova ta’kidlaganidek, korxonalar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida, ularga bilim va ko’nikmalarni amaliy qo’llash imkoniyatlarini taqdim tishda asosiy rol o’ynaydi [2].

Bu tadqiqotlarda dual ta’lim tizimining zamonaviy ta’lim jarayonida, ayniqsa, kasb-hunar ta’limi sharoitidagi ahamiyati ko’rsatilgan. Shuningdek, ushbu tizimning samaradorligi va dolzarbligini ta’minlash uchun uni yanada o’rganish va takomillashtirish muhimligini ta’kidlamoqdalar.

Evropa ta’lim tizimining amaliyoti shuni ko’rsatadiki, ikki tomonlama ta’lim-bu bo’lajak mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy moslashuvi uchun ta’lim tashkiloti va ish beruvchilarning o’zaro ta’siri samarasidir. O’quvchi o’quv jarayonining dastlabki bosqichlarida tahsil oluvchi korxonada xodimi sifatida ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilinadi. Adam Smit mashhur asarida, ikki tomonlama ta’limda shogirdlik va murabbiylik tizimini ish joyida kasbiy ta’limning an’anaviy usullari deb hisoblash kerakligini ta’kidladi, chunki usta yonida ishlaydigan yosh mutaxassislar tanlagan kasbining asoslarini o’zlashtirib boradi [3]. Dual ta’lim tizimi ishlab chiqarish korxonalarini kadrlar tayyorlash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarni o’qitish bilan bog’liq juda katta xarajatlarga olib keladi, chunki ular sifatli kasbiy ta’lim xarajatlari ishonchli hissa ekanligini yaxshi biladilar [5]. Shu bilan birga, ular nafaqat ta’lim natijalari, balki ta’lim mazmuni, tashkilot va boshqalar sohalari bilan qiziqishadi.

Bizning fikrimizcha o’quvchilar o’qitishning dual ta’lim shaklida biror bir kasb yoki mutaxassislikni o’rganishda mustaqil o’zlashtirish imkoniga ega bo’lish hamda ustozlarning ta’lim va tarbiyalarini olish uchun ajoyib imkoniyatdir.

Dual ta’lim tizimi - bu professional ta’limning tarixan yig’ilib kelingan shakli bo’lib, Evropaning siyosiy, iqtisodiy, diniy va texnologik tarixiga kirib kelgan. Bugungi kunda ushbu ta’lim tizimi Germaniya, Avstriya, Daniya, Gollandiya, Shveysariyada muvaffaqiyatli qo’llanilmoqda.

Ikkilamchi ta’lim-bu xodimlarni aniq “buyurtma asosida” tayyorlash, ularning barcha talablariga maksimal darajada muvofiqligini ta’minlash, ishchi-xodimlarni topish va tanlash, ularni qayta tayyorlash va moslashtirish xarajatlarini tejashga olib keladi. Bundan tashqari, eng yaxshi bitiruvchilarni tanlash imkoniyati mavjud, chunki amaliy mashg’ulotlar davrida ularning kuchli va zaif tomonlari L. V. Sidikovoy [4] fikriga ko’ra, aniq ko’rinadi. O’z navbatida, ushbu yondashuv talabalarni tekshirish uchun emas, balki o’rganishga imkon beradi. Yosh mutaxassislarga korxonada faoliyatini yaxshi o’rganish imkoniyati ega bo’ladi. Bularning barchasi birgalikda xodimlarni mustahkamlash va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

NATIJALAR

Bizningcha zamonaviy texnologiyaning o’ziga xos xususiyati shundaki, hech qanday nazariya, biron bir kasbning ishlab chiqarish siklini qamrab olmaydi. Yuqori texnologiyalarning murakkab tashkil etilishi oldingi kasblarning ish sikllarining faqat bir yoki ikkita katta bosqichini ta’minlashga olib keladi va insonning muvaffaqiyatli ishlashi, o’sishi uchun nafaqat professional bo’lish, balki ushbu sikllarda faol va to’g’ri ishtirok etish muhim hisoblanadi.

Texnologik yondashuv mehnat jarayonining har bir ishtirokchisidan ilgari “begona” bo‘lgan turli omillarning ta’sirini tushunish va hisobga olishni talab qiladi. Har bir inson mehnat bozorining yuqori dinamikasi sharoitida ishlashga tayyor turishi lozim. Buning uchun, biz axborot oqimi bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishimiz kerak, atrofda nima bo‘layotganini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun, boshqalar dinamik, dilkash bo‘lishi iqtisodiy jarayonlarning yuqori dinamikasi va mehnat bozorida xodimlarning yuqori aylanmasi ishlab chiqarish jarayonini loyiha faoliyati sifatida tashkil etishga olib keldi.

XULOSA

Mehnat bozori talablariga mos kadrlarni tayyorlashda ta’lim jarayonini bevosita amaliyot bilan uyg‘unlashtirilgan holda tashkil etish ish beruvchilarning ehtiyojlarini qondirishda eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

REFERENCES

1. T.V.Goncharova “Dual ta’lim: tamoyillar, modellar, amalga oshirish tajribasi”, “Ta’lim va fan xabarnomasi” jurnali, 2017 y 34-42 b.
2. A.A.Frolova “Dual ta’limda innovatsion yondashuvlar: korxonalarining roli”, “Ta’limdagi innovatsiyalar” jurnali, 2018 y. 76-85-b.
3. Smit A. “xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o‘rganish”. O‘tish: Saytda Harakatlanish, Qidiruv - Series: iqtisodiy fikr antologiyasi-960 p). Ta’lim muassasalari va korxonalar // sirtqi elektron konferentsiyalarning o‘zaro ta’siri mexanizmining asosi sifatida ta’limning Dual modeli. Kirish tartibi: <http://econf.rae.ru/pdf/2014/09/3687.pdf> (murojaat sanasi 21.01.2016).
4. Сидакова Л.В. Сущност и основные признаки дуальной модели обучения // Журнал «Образование и воспитание». № 2 (7). 2016.
5. Yusupova A.P. “dual ta’lim tizimida psixologik-pedagogik muammolarini hal qilish yo‘llari”. “Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi” jurnal, 2023-y 853-b

FIZIKA FANIDAN MOBIL ILOVALAR HAMDA ROBOTOTEXNIK TIZIMLARNI LOYIHALASH USULLARINING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Nasriddinov Dadaxon Komiljonovich

O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi Akademiyasi p.f.f.d. (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156272>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada xarbiy mutaxassislar tayyorlashda fizika fanidan mobil ilovalar hamda robototexnik tizimlarni loyihalash usullarining ilmiy-pedagogik asoslari ko‘rsatib o‘tilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Muammo bilan tanishish, muammoni aqlan tahlil qilish, muammo yuzasidan ma’lum bo‘lgan narsalar ro‘yxatini tuzish, muammo yuzasidan noma’lum bo‘lgan narsalar ro‘yxatini tuzish, muammoni yechish uchun zarur ishlar ro‘yxatini tuzish, muammoni aniqlash, kerakli ma’lumotlarni olish, olingan natijalarni o‘rganish va tahlil qilish.*

***Аннотация.** В данной статье показаны научно-педагогические основы методов проектирования мобильных приложений и робототехнических систем из физики в подготовке военных специалистов.*

***Ключевые слова:** Знакомство с проблемой, мысленный анализ проблемы, составление списка того, что известно о проблеме, составление списка того, что неизвестно о проблеме, составление списка необходимых действий для решения проблемы, создания, определения. проблему, получить необходимую информацию, изучить и проанализировать полученные результаты.*

***Abstract.** This article shows the scientific and pedagogical foundations of methods for designing mobile applications and robotic systems from physics in the training of military specialists.*

***Keywords:** Introduction to the problem, mental analysis of the problem, compiling a list of what is known about the problem, compiling a list of what is unknown about the problem, compiling a list of necessary actions to solve the problem, create, define. problem, obtain the necessary information, study and analyze the results.*

1. Kirish. Bugungi kunda kursantlar uchun ko‘plab ta’lim strategiyalari va texnologiyalari mavjud bo‘lib, ular kursantlarga o‘quv jarayonida yangilik kiritishiga yordam beradi. Yangi va qiziqarli ta’lim sharoitlarini yaratish- bu kursantlar uchun va professor-o‘qituvchilar uchun har kuni yechishga intilishi kerak bo‘lgan vazifadir.

Loyihalar uslubi asosidagi ish g‘oyasi oliy harbiy ta’lim muassasalarining o‘z faoliyatida ularni ta’lim jarayonida “maqsadli faoliyatni” yuzaga keltiradi. Loyihalao boyib boruvchi o‘quv muhitini yaratadi.

2. Asosiy qism. Loyihalarning muayyan natijaga amaliy yo‘naltirilganligidan tashqari, bu usul kursantlarning ilmiy va tadqiqot faoliyati belgilarini o‘z ichiga oladi. Malakali va tajribali professor-o‘qituvchilarga olimlar yangi bilimlarni qanday yaratishiga tushuncha beradi. Pedagoglar kashfiyotchi bo‘lishi kerak, chunki ular kursantlarga zamonaviy bilimlar berishi hamda ularni “bilimlarni ishlab chiqarishga” o‘rgatishi kerak[1].

2.1. Metodologiya. Kursantlarning ilmiy tayyorgarligi muammo bo‘lib, u tadqiqotchilarning e‘tiborini bir necha yillardan beri o‘ziga tortadi. Ushbu yo‘nalishda qo‘llaniladigan mashhur pedagogik texnologiyalardan biri bu muammoli ta’limdir. Muammolarni

yechishga asoslangan yef’lim olish, o’rganish va fikrlashga yo’naltirilgan metodologiya bo’lib, kursantlar tomonidan o’qituvchi qo’ygan muammoni yechish uchun qo’llaniladi.

Qoidaga ko’ra, bunday ta’lim faoliyati doirasida o’qituvchi o’quv materialining ma’lum qismini tushuntiradi, so’ngra kursantlarga ushbu material tarkibini qo’llash bo’yicha faoliyatni taklif etadi. Shunga qaramay, muammoli ta’lim kursantlar tomonidan muayyan muammoni yechish uchun bilimlarni qo’llash vositasi hisoblanadi.

Bu metodologiyada ta’limning asosiy shaxslari kursantlar hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonida faol ishtirokni o’z zimmasiga oladi.

Muammoli ta’lim yordamida kursantlar o’z tanqidiy fikrlashi va turli sohalardan olingan bilimlarni uyg’unlashtirib muammolarni aniqlash va tavsiflash xususiyatlarini rivojlantirishi mumkin. Loyihalarda yuzaga keladigan muammolarni yechish jarayonida o’zining o’qishini anglash hissi paydo bo’ladi va mustaqil izlanish hamda o’zini baholashga olib keladi. Shunday qilib, kursantlar ma’lumotlarni qidirish, boshqarish va saqlash bo’yicha o’z ko’nikmalarini oshirishga imkon beruvchi izlanishlar yo’lidan yuradi va bu ularni muammolarni yechish strategiyalarini rejalashtirishga, o’z mulohazalari samarasini va ijodiy darajasini oshirishga majbur bo’ladi.

Muammoni ko’rib chiqish algoritmi namunasini keltirib o’tamiz:

1. Muammo bilan tanishish;
2. Muammoni aqlan tahlil qilish;
3. Muammo yuzasidan ma’lum bo’lgan narsalar ro’yxatini tuzish;
4. Muammo yuzasidan noma’lum bo’lgan narsalar ro’yxatini tuzish;
5. Muammoni yechish uchun zarur ishlar ro’yxatini tuzish;
6. Muammoni aniqlash;
7. Kerakli ma’lumotlarni olish;
8. Olingan natijalarni o’rganish va tahlil qilish.

Muammoli ta’limni ta’lim jarayoniga tadbiiq etish uchun o’qituvchida kursantlar shug’ullanishi mumkin bo’lgan muammoli vaziyatlar tayyorlangan va o’ylab chiqilgan bo’lishi lozim. Ushbu muammoli vaziyatlar kursantlar tomonidan faoliyat jarayonida erishish lozim bo’lgan maqsadlarga muvofiq bo’lishi lozim. Shuningdek, ham yakka, ham guruhli kursantlar faoliyatini hisobga olish lozim, bunda kursantlar o’zoro g’oyalar almashishi, muammoni yechish qiyinchiliklari va yo’nalishlarini aniqlashga imkon beradi. Muammoni yechish uchun vaqt muammo murakkabligi hisobiga cheklanishi lozim[2].

2.2. Tahlillar. Guruhda va jamoada ishlash kursantlar tomonidan keng qo’llaniladigan uslub hisoblanadi. U vazifalar taqsimoti bilan tahlil etilishi mumkin, bunda har bir jamoa a’zosi ma’lum vazifani bajarishni o’z zimmasiga oladi, yakunlovchi bosqichda barcha ishtirokchilar birlashadi, bunda barcha jamoa a’zolari bir vaqtda barcha zarur vazifalarni bajarishadi.

Oliy harbiy ta’lim muassalarida ta’lim birgalikda ishlash va hamkorlikni talab qiladi. Shunday qilib, kursantlar o’zlarining yakka va jamoaviy ko’nikmalarini rivojlantirishadi. Faoliyatga taalluqli muhokama jarayonlari jamoa o’zolarini o’zlarining g’oyalarini himoya qilish va boshqalarning g’oyalarini qabul qilishga o’rgatadi.

Vigaskiy, Dyuyi va boshqa pedagoglarning ta’lim nazariyasiga muvofiq holda hamkorlikda, birgalikdagi jamoaviy ish kursantlarni quyidagilarga o’rgatadi:

- jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etish;
- jamoaviy majburiyatlarni qabul qilish va bajarish;

- boshqalarga yordam berish va zarur hollarda yordam so‘rashga;
- boshqalarning fikrlarini inobatga olish;
- boshqalar ehtiyojlarini tushunishga;
- atrofdagilar bilan aloqa o‘rnatishga;
- maqsadlarni, vazifalarni va resurslarni belgilashga;
- o‘z fikrlarini, suhbatdoshlarini tanqidiy va hurmat bilan eshitishga;
- o‘z g‘oyalari va yondoshuvlarini asoslangan shaklda bayon etishga;
- boshqalar tanqidini qabul qilishga;
- shahslararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga.

Ko‘p tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori samaradorlikni turlicha fikrlaydigan kursantlardan iborat guruhlar ko‘rsatadi[3].

Loyihaviy ishda hamkorlik qiluvchi guruhlarni shakllantirish quyidagi omillar asosida yuz beradi:

- jamoadagi ishtirokchilar sonini cheklash;
- kursantlarning shaxsiy intilishlari bo‘yicha guruhlariga birlashtirish;
- o‘qituvchi tomonidan pedagogik maqsadlarda guruhlariga birlashtirish;
- guruhlarga tasodifiy birlashtirish.

Ta’lim jarayonini tashkil etishda har bir g‘uruhning turli samaradorlikka ega kursantlardan iboratligini hisobga olish kerak. Bunda har bir guruhning o‘rtacha samaradorligi bir xil bo‘lishi lozim.

Robototexnik loyihalar turli uskunalarni qo‘llash bilan ishlab chiqilishi mumkin. Loyihalarning tahlili ushbu faoliyatda muhim omillarni belgilashga imkon beradi.

Ta’limiy robototexnika sohasida loyihalarni ishlab chiqishda kursantlarda muhandislik-loyihalash asoslarining shakllanishi turli texnik masalalarni yechish bo‘yicha ilmiy asoslangan faoliyat tizimini tushinish mumkin. Kursantlarda muhandislik-loyihalash asoslari to‘g‘risida so‘z yuritilganda bir necha omillar muhim sanaladi:

- harakatning texnik yo‘naltirilganligi;
- yechimning ilmiy asoslanganligi;
- jamiyatga foyda keltiruvchi ishlanmalarning ishlab chiqilishi

Muhandislik-loyihalash jarayoni muammoni qo‘yishdan boshlanadi, natijada g‘oya vujudga keladi. Fizika fanida robototexnika elementlarini qo‘llash bo‘yicha mashg‘ulotlarda kursantlar bo‘lajak loyihani munozara qilib, fikrlash jarayoni amalga oshadi, lekin ko‘p hollarda konstruktorlik hujjatlari ishlab chiqilmaydi.

Ammo fizika fanida robototexnika elementlarini qo‘llash bo‘yicha mashg‘ulotlarda konstruktorlik faoliyatini ishlab chiqish muhandislik-loyihalari darajasining oshishiga olib keladi.

3. Natijalar. Ta’limiy robototexnika uchun bir tomondan muhandislik-loyihalashga asoslangan yondashuv ishlab chiqilgan va biz quyida uni ko‘rib chiqamiz[4]:

3.1. Muammoni aniqlash. Muammoni to‘liq tushunmasdan uni muvofaqqiyatli yechib bo‘lmaydi. Muammoni aniq anglash zarur, uning belgilarini emas.

3.2. Texnik talablarni tuzish. Konstruksiyaning qanday texnik tavsiflari mavjud ekanligini ko‘rib chiqish lozim bo‘ladi. Cheklovlar robotning fizik parametrlari (hajmi, o‘lchami, vazni) yoki uning qo‘llanish sohasiga aloqador bo‘lishi mumkin. Texnik talablar umuman olganda quyidagilarni aniqlaydi: loyiha nima mo‘ljallanganligini hamda qo‘yilgan vazifalar qanchalik

sifatli bajarilishi mumkin. Masalan, ta’limiy robototexnikada texnik talablarda robot nima qilishi tavsiflanadi, chunki muhandislik-loyihalashda loyihani amalga oshirishda ko‘p vaqt sarflanib, ishtirokchilarning ijodkorligi cheklanadi[5].

Bir vaqtning o‘zida loyihachi loyihani amalga oshirishda nimalarning imkoni mavjudligini bilish uchun izchil fikrlashi zarur.

Loyihalash-muhandislik ishlarida robototexnik tizimlarni ishlab chiqishda quyidagi 1-toifa shartlarga alohida e’tibor qaratish lozim:

1. Robotning maksimal og‘irligi;
2. Robotning maksimal o‘lchami;
3. Ruxsat etilgan boshqaruv tizimi;
4. Ruxsat etilgan dvigatellar;
5. Talab etilgan quvvat tizimi;
6. Ruxsat etilgan qurilish materiallari va robototexnik to‘plamlar;
7. Loyiha uchun foydalaniladigan resurslar.

Loyihalash-muhandislik ishlarida robototexnik tizimlarni ishlab chiqishda quyidagi 2-toifa shartlari quyidagilardan iborat:

1. S‘hemalarning ulanishida murakkablikning bo‘lmasligi;
2. Loyiha byudjetga mos holda bajarilishi;
3. Mavjud loyiha qismlaridan foydalanish.

Loyihalash-muhandislik ishlarida robototexnik tizimlarni ishlab chiqishda quyidagi 3-toifa shartlari quyidagilardan iborat:

1. Robot kamida 15 daqiqa uzluksiz quvvatlovchi tizimsiz ishlashi lozim;
2. Robot boshqaruvchi tomonidan 50 metr masofada boshqarilishi lozim;
3. Robot 20 kg yukni siljita olishi kerak;
4. Robot maksimal tezlikka 1 sekunddan kam vaqtda tezlanishi kerak.

3- toifa texnik talablarni bajarishda loyihalashning dastlabki bosqichlarida muammolar yuzaga kelishi mumkin, chunki ko‘p narsa tayyor konstruksiyaning tavsiflariga bog‘liq bo‘ladi. Bu talablarni qanchalik samarali bajarish konstruksiyani to‘liqroq ishlab chiqish va o‘zgartirish kiritish jarayonida hal qilinadi[6].

3.3. Texnik talablarni toifalash. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan texnik talablar o‘zoro teng ahamiyatli emas, balki ba’zilar loyiha uchun boshqalaridan ko‘ra muhimroqdir. Loyihachi ulardan qay biri asosiy ekanligi va nima uchunligini aniqlashi lozim. Texnik tavsiflarni ularning muhimligi bo‘yicha taqsimlash kerak. Quyidagi darajalashni qo‘llash tavsiya etiladi:

- Shaxsiy manfaatlar;
- Eng afzallari;
- Majburiy.

Texnik tavsiflarni toifalashga namunalar:

- Robot bir vaqtda 5 nishonni ko‘rishi mumkin;
- Robot bir vaqtda 10 nishonni ko‘rishi mumkin;
- Robot bir vaqtda 15 nishonni ko‘rishi mumkin.

Keltirilgan toifalash namunasidan robot bir vaqtning o‘zida 5 ta nishonni kuzatishi lozimligi, agar iloji bo‘lsa, u 10 ta nishonni kuzatishi, agar 15 ta nishonni kuzata olsa loyihachi mamnun bo‘lar edi. Texnik talablarni tuzish va ularni toifalash tufayli loyihachilar guruhi amalga oshirishi zarur bo‘lgan talablarni ajratishga va mukammallikka intilishga yordam beradi.

3.4. Konsepsiyani tuzish va uni muqobillashtirish. Har doim biror muammoni yechishda muqobil yo‘llarni ong osti holatda bo‘lsa ham, o‘ylab ko‘rishadi. Bu hissiy harakatni rasmiy hujjatlashtirish murakkab muhandislik masalalarini yechishda yordam beradi.

3.5. Protatipni yasash. Bu qadamda bir nechta konsepsiyaviy yechimlar tanlanadi va ularning prototiplari tayyorlanadi. Maqsad shundan iboratki, yechim qanday qilib haqiqiy hayotda ish beradi va atrof-muhit bilan ta’sirlashishini tushinish kerak. Aynan shu bosqichda loyihachi qaysi konsepsiya yaxshi ishlashini aniqlaydi. Bu prototiplar qo‘pol va didsiz bo‘lsa ham hulosaga erishish uchun yetarlicha funksiyaviy bo‘ladi.

3.6. Konsepsiyani tanlash. Ushbu bosqichda berilgan masalani yechish uchun robotni qurishning bir qancha variantlari mavjud bo‘ladi. Prototiplash boqichi yordamida olingan ma’lumotlarga asoslanib qaysi konstruksiya ishonchli ishlashini aniqlash zarur. Bu har doim ham oson emas va oxirgi yechim hisoblanmaydi. Ba’zi hollarda 2 ta robotni qurish va ularni amalda taqqoslash qarori qabul qilinishi mumkin[7].

4. Xulosa. Robotni konstruksiyalashda yakunlovchi bosqich- taqdimot bosqichi hisoblanadi. Taqdimot turli shakllarda o‘tkazilishi mumkin. Taqdimot muha dislik faoliyatining eng muhim qismi hisoblanadi.

Loyiha taqdim etilib, maqullangannidan so‘ng uni amalga oshirish mumkin. Ta’limiy robototexnikada bu- tugallangan, funksiyalari ishlovchi robotni tushinish mumkin. Yechim amalga oshirilishi bilanoq, tahlil qilinadi va loyihalash jarayoni tugallangan deb hisoblanishi mumkin.

REFERENCES

1. Исогава Й. Книга идей LEGO MINDSTORMS EV3. 181 удивительный механизм и устройство. – М.: Эксмо, 2017. – 232 с.
2. Tellez, Ricardo. Angulo, Cecilio. Generating an autonomous robotic agent from the evolution of simple cooperative sub-agents. Available in: <http://www.ouroboros.org/papers/paper3.pdf-what?>
3. Stella Vosniadou, how children learn, International Academy of Education. Available in: <http://www.ibe.unesco.org/International/Publications/EducationalPractices/prachome.htm-what>
4. Ruiz, J, Salazar, R. Introduction to Robotics. Chapter 1. Universidad de Chile. Available in: <http://robotica.li2.uchile.cl/EL63G/capitulo1.pdf>.
5. Юревич Е.И. Основы робототехники. СПб.: БХВ-Петербург, 2005. 416
6. Чупин Д.Ю. Современные требования к содержанию подготовки педагогических кадров технологического профиля в Новосибирской области //Нижегородское образование. 2017. № 2. С. 92-96.
7. Чупин Д.Ю. Подготовка учителей технологии к применению образовательной робототехники в профессиональной деятельности // Подготовка педагогических кадров технологического профиля в условиях реиндустриализации региона: сборник статей Всероссийской научно-практической конференции. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2018. С. 22-26.

MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA ILG‘OR XORIJIY TA’LIM TEKNOLOGIYASINING IMKONIYATLARIDAN UNUMLI FOYDALANISH

Nosirova Dilnoza Toir qizi

Jizzax davlat pedagogika universitaeti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156280>

***Annotatsiya.** Mazkur maqola matematika darslari samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib tashkil etishda ilg‘or xorijiy ta’lim texnologiyasining imkoniyatlaridan unumli foydalanish haqida yoritilgan. Xususan Kahoot web sayti orqali matematika darslarini tashkil etish o‘quvchilarning diqqatini va qiziqishlarini orttirishga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** Kahoot o‘yinga asoslangan o‘quv platformasi, Kahoot yaratish, talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishlarini ortishida Kahootning ta’siri, Kahootning kelib chiqish tarixi.*

***Аннотация.** В данной статье описано эффективное использование возможностей передовых зарубежных образовательных технологий при организации использования современных педагогических и информационных технологий для повышения эффективности уроков математики. В частности, организация уроков математики через сайт Kahoot способствует повышению внимания и интересов учащихся.*

***Ключевые слова:** игровая образовательная платформа Kahoot, создание Kahoot, влияние Kahoot на повышение интереса учащихся к уроку, история Kahoot.*

***Abstract.** This article describes the effective use of the opportunities of advanced foreign educational technology in organizing using modern pedagogic and information technologies to improve the effectiveness of mathematics classes. In particular, the organization of mathematics lessons through the Kahoot website helps to increase the attention and interests of students.*

***Keywords:** Kahoot game-based educational platform, Kahoot creation, Kahoot's effect on increasing students' interest in the lesson, Kahoot's history.*

Kirish. Hozirgi kunda matematikani o‘qitishning turli axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib tashkil etish zamon talabi hisoblanadi. Matematika fanini o‘qitishda turli dasturlar va saytlardan foydalanib tashkil etish ancha samarali usullardan biridir.

Kahoot! o‘yinga asoslangan o‘quv platformasi bo‘lib, maktablar va boshqa ta’lim muassasalarida ta’lim texnologiyasi sifatida foydalaniladi. Uning o‘quv o‘yinlari "kahoots" foydalanuvchi tomonidan yaratilgan ko‘p tanlovli viktorinalar bo‘lib, ularga [veb-brauzer](#) yoki Kahoot orqali kirish mumkin! ilova. Kahoot! talabalar bilimini tekshirish, formativ baholash uchun yoki an'anaviy sinf faoliyatidan tanaffus sifatida foydalanish mumkin. Kahoot! trivia viktorinalarini ham o‘z ichiga oladi. Ushbu ta’lim platformasi Wooflash, Socratic yoki Quizlet kabi boshqa texnologik o‘quv vositalariga o‘xshaydi.

Kahoot! 2012-yilda Yoxan Brand, Johan Brand va Morten Versvik tomonidan Norvegiya fan va texnologiya universiteti bilan hamkorlikda tashkil etilgan. Ular professor Alf Inge Wang bilan hamkorlik qilishdi va keyinchalik ularga norvegiyalik tadbirkor Åsmund Furuseth qo‘shildi. Kahoot! 2013-yil mart oyida SXSWedu -da xususiy beta -versiyada ishga tushirildi va beta-versiya 2013-yil sentabr oyida ommaga chiqarildi.

Kahoot! ijtimoiy ta’lim uchun mo‘ljallangan bo‘lib, o‘quvchilar interfaol doska, proyektor yoki kompyuter monitori kabi umumiy ekran atrofida to‘plangan. O‘yin dizayni shundayki,

o‘yinchilar o‘z qurilmalariga tez-tez qarashlari kerak. O‘yin jarayoni oddiy; barcha o‘yinchilar umumiy ekranda ko‘rsatilgan yaratilgan o‘yin PIN -kodi yordamida ulanadi va o‘qituvchi, biznes rahbari yoki boshqa shaxs tomonidan yaratilgan savollarga javob berish uchun qurilmadan foydalaniladi. Bu savollar mukofot ballariga o‘zgartirilishi mumkin. Yaratuvchi o‘yinchilar 0, 1000 yoki 2000 ball olishlarini tanlashlari mumkin. O‘yinchi olgan ballar o‘yinchi qancha olishi mumkinligi va o‘yinchining javob berish uchun qancha vaqt ketishiga qarab hisoblanadi. O‘yinchi qanchalik tez javob bersa va o‘yinchi to‘g‘ri javob bersa, shuncha ko‘p ball oladi. Ballar har bir savoldan keyin peshqadamlar jadvalida ko‘rsatiladi. O‘yinchi ham ketma-ketlikni qo‘lga kiritishi mumkin, ya‘ni ular ko‘proq savollarga ketma-ket javob berishadi. Ularning chizig‘i qanchalik yaxshi bo‘lsa, savolga to‘g‘ri javob berganda shuncha ko‘p ball oladi.

Kahoot! veb-brauzer orqali yoki mobil qurilmalardagi ilovada o‘ynash mumkin.

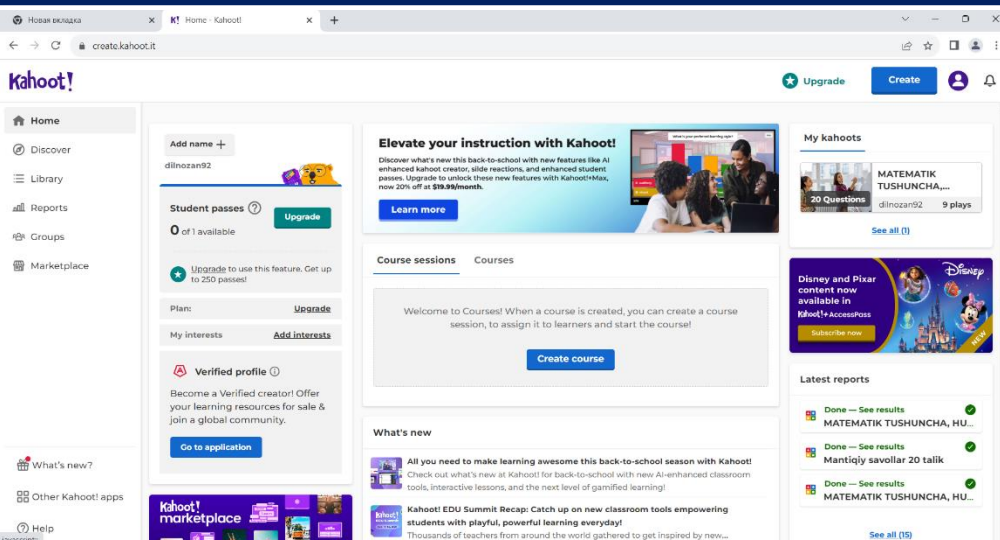
2017-yil mart oyida Kahoot! bir milliard ishtirokchi o‘yinchilarga yetdi va may oyida kompaniya 50 million oylik faol foydalanuvchilarga ega ekanligi xabar qilindi. 2017-yil sentabr oyida Kahoot! uy vazifasi uchun mobil ilovani ishga tushirdi. 2017-yildan boshlab Kahoot! Northzone, Creandum va Microsoft Ventures kompaniyalaridan 26,5 million dollar mablag‘ to‘pladi. 2018-yil 11-oktabr holatiga ko‘ra, Kahoot! 300 million dollarga baholangan. 2020-yil 11-iyun holatiga ko‘ra, Kahoot! 1,5 milliard dollarga baholangan va Shimoliy zonadan qo‘shimcha kapital jalb qilingan.

2020-yildan boshlab Kahoot! endi turli savol turlaridan foydalanishi mumkin. Viktorina savolning asosiy turidir. Bu savol kamida 2 variantni talab qiladi, ulardan biri to‘g‘ri javob sifatida belgilanishi kerak. Ixtiyoriy pulli obuna “bitta tanlash” yoki “ko‘p tanlov” o‘rtasida tanlov qilish imkoniyatini qo‘shadi. Yagona tanlash o‘yinchi faqat bitta variantni tanlashi mumkinligini bildiradi va ko‘p tanlov foydalanuvchiga taqdim etilgan to‘rtta variantdan istalgan sonini tanlashi mumkinligini bildiradi. Haqiqiy yoki noto‘g‘ri variant ham mavjud, asosiy farqi shundaki, faqat ikkita variant (to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri) o‘zgarmasdir va ularni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Ushbu ikki tur hisobni yangilashni talab qilmaydi. Keyingi savol turi ochiqdir, ya‘ni o‘yinchilar ochko olish uchun to‘g‘ri javobni kiritishlari kerak. Yaratuvchi qabul qilingan javobni tanlashi kerak, biroq ular bir nechta qabul qilingan javoblarni ham belgilashlari mumkin. Savolning oxirgi turi Puzzle bo‘lib, o‘yinchi to‘rtta variantni yaratuvchi to‘g‘ri deb belgilagan tartibda tekislashni talab qiladi. Masalan: Mamlakatlarni aholi soni bo‘yicha eng kam aholidan tortib eng ko‘p aholiga qadar tekislang.

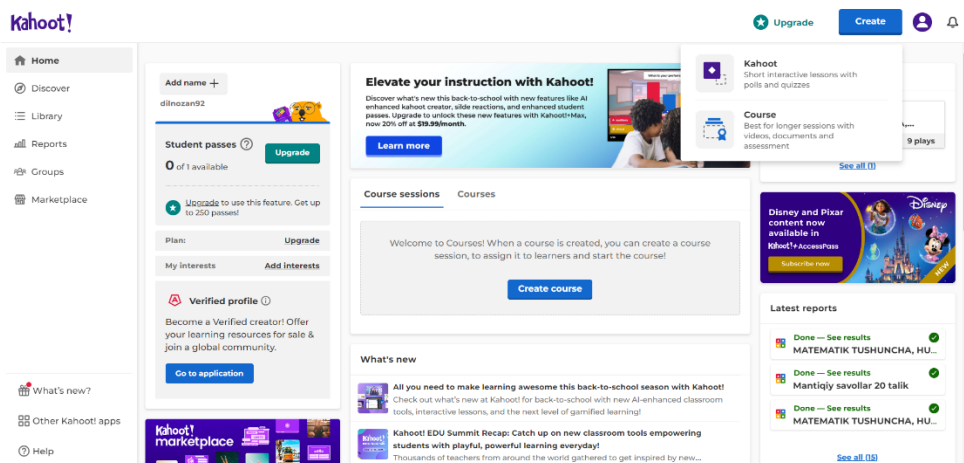
O‘yin oxirida g‘oliblar podiumida 3 ta eng yaxshi o‘yinchining animatsiyasi mavjud. O‘yinchilar o‘zlarining tajribalariga asoslanib Kahootni baholashlari mumkin.

Kahoot yaratish ketma ketligini qarab chiqamiz. <https://create.kahoot.it> orqali ro‘yxatdan o‘tiladi.

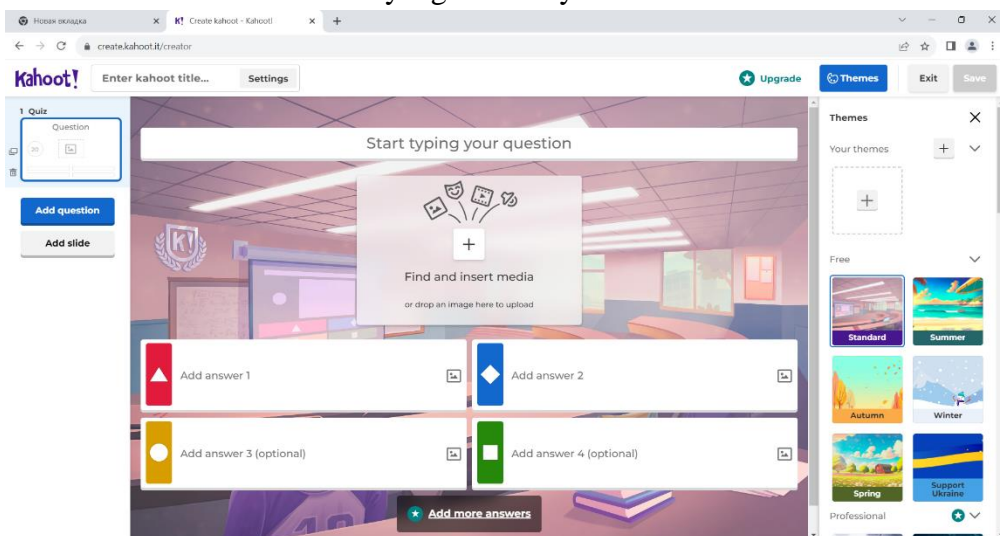
**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRARISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

Ro‘yxatdan o‘tgandan so‘ng ishchi oynasi ochiladi. Ishchi oynada yuqori o‘ng tomonda CREATE tugmasini bosish orqali yangi kahoot yaratiladi.

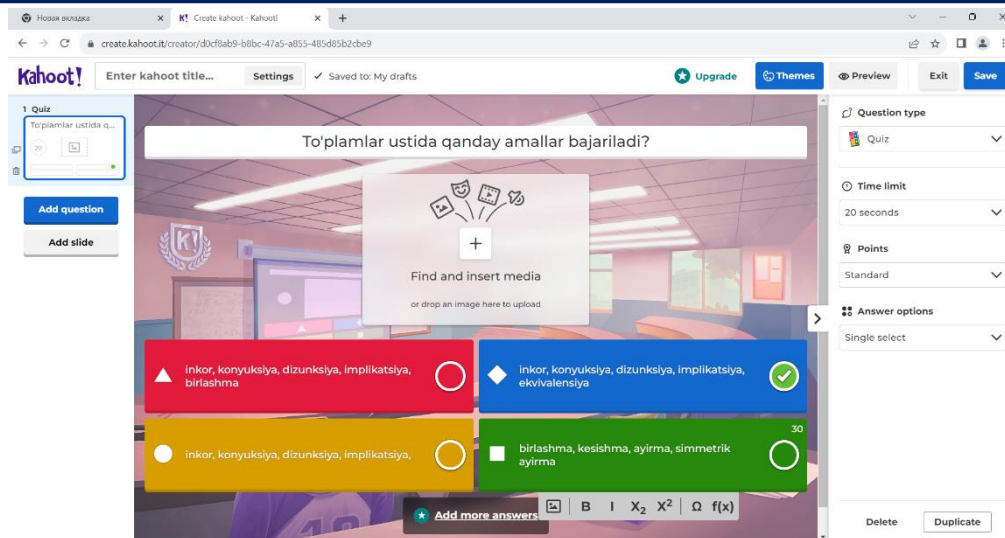

Create tugmasini bosganda ikkita bo‘lim ko‘rsatadi: Kahoot va Course. Bulardan Kahoot bo‘limini tanlab yangi kahoot yaratishimiz mumkin.

Mazkur oynaga savol matni va javoblarini kiritamiz. Javoblarni kiritib bo‘lgandan keyin to‘g‘ri javobga to‘g‘ri belgisini qo‘yib saqlaymiz.

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

Yangi savolni qo‘shish uchun ishchi oynaning chap tomonidagi “Add question” tugmasi bosiladi. Barcha savollarni yaratib bo‘lgandan keyin ishchi oynanaing “Setting” bo‘limidan yaratilgan kahootga nom berish, izoh yozish, fonga rasm tanlash, musiqani o‘zgartirish va tilni o‘zgartirish mumkin. Ishchi oynaning o‘ng tomidagi “Question type” bo‘limidan savolning turini, ajratilgan vaqtni, har bir javob uchun beriladigan ballning miqdorini tahrirlash mumkin. Barcha bosqichlarni bajarib bo‘lgach ishchi oynaning yuqori o‘ng tomonidagi “Save” tugmasi orqali saqlanadi.

Tahlil va natijalari:

Kahoot 2013-yilda ishga tushirilgan keyin, tadqiqot hamjamiyati sinflarda o‘yinga asoslangan o‘quv platformasidan foydalanish ta’siri bilan bog‘liq ko‘plab tajribalar o‘tkazdi. Norvegiya fan va texnologiya universitetida 252 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilgan kvazi-eksperimentda Kahoot!ning eskirish effekti o‘rganildi. Natijalar vaqt o‘tishi bilan o‘quvchilarning faolligi, motivatsiyasi, konsentratsiyasi yoki o‘rganishning idrok etilishida statistik jihatdan sezilarli pasayishlarni ko‘rsatmadi, ammo sinf dinamikasida sezilarli o‘zgarishlar bo‘ldi (besh oydan keyin o‘yinchi o‘rtasidagi muloqot kamroq bo‘ldi). Xulosa shu ediki, Kahoot! besh oy davomida qayta-qayta foydalangandan so‘ng talabalarning faolligini, motivatsiyasini, konsentratsiyasini va o‘rganishni kuchaytirishga muvaffaq bo‘ldi. Qattiq takroriy foydalanishdan keyin talabalar e’tiborini jalb qilishning asosiy omili Kahootning raqobatbardosh tabiati ekanligi aniqlandi!.

Norvegiya fan va texnologiya universitetida 384 talaba ishtirokida o‘tkazilgan kvazi-eksperimentda, Kahoot! qog‘oz viktorina va Clicker deb nomlangan oddiy so‘rov tizimidan foydalanish bilan solishtirildi. Natijalar boshqalarga nisbatan o‘yinlashtirilgan yondashuv (Kahoot!) uchun motivatsiya, jalb qilish, zavqlanish va konsentratsiyada statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishni ko‘rsatadi. Biroq, natijalar o‘rganish natijalarida sezilarli farqlarni ko‘rsatmadi.

Norvegiya fan va texnologiya universitetida 593 talaba ishtirok etgan yana bir kvazi-eksperiment Kahoot-da nuqta va audiodan qanday foydalanishni o‘rgandi, bu esa konsentratsiya, ishtirok etish, zavqlanish, o‘rganish, motivatsiya va sinf dinamikasiga ta’sir qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, audio va nuqtalar diqqatni jamlash, jalb qilish, zavqlanish va motivatsiya sohalarida qo‘llanilishida sezilarli farqlar mavjud. Eng yomon natija audio va nuqtalar o‘chirilgan holatda bo‘ldi. Eng hayratlanarlisi esa audiodan foydalanish sinf dinamikasiga qanday ijobiy ta’sir ko‘rsatganligi edi.

Norvegiya Fan va Texnologiya Universitetining ikki talabasi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, veb-saytga kirishda tarmoqning kechikishi platformaning bo‘ylama va kesma tadqiqotlari tajribasi sifatiga katta ta‘sir ko‘rsatadi, namuna hajmi N=21. Namuna hajmining taxminan 70% Kahootga tegishli ekanligi aniqlandi! barcha kechikish darajalarida ijobiy natijalarga ega bo‘lgani holda, turli xil talabalar soni (10-20%) platforma juda ko‘p vaqt talab qilayotganini, kechikish davomiyligi bilan bevosita bog‘liqligini bildiradi.

Xulosa. Kahoot-dan foydalanishning ta‘siri bo‘yicha 93 ta tadqiqotni o‘z ichiga olgan adabiyot sharhi 2020-yilda *Computers & Education* jurnalida chop etilgan.^[26] Bu Kahoot-dan qanday foydalanish bo‘yicha chop etilgan ko‘plab tadqiqotlar (tajribalar, amaliy tadqiqotlar, so‘rovlar va boshqalar) o‘rganiladigan birinchi adabiyot sharhidir!, shuningdek u sinfda o‘rganishga ta‘sir qiladi. Ko‘rib chiqishda asosiy e‘tibor o‘quv samaradorligi, sinf dinamikasi, o‘quvchilar va o‘qituvchilarning munosabati va tasavvurlari, o‘quvchilarning tashvishlariga qaratilgan. Asosiy xulosa shuki, Kahoot! ta‘lim samaradorligiga, sinf dinamikasiga, munosabatlarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi va asosiy qiyinchiliklarga "texnik muammolar", "savol va javoblarni ko‘rish", "vaqt stressi", "yutqazishdan qo‘rqish" kiradi. ". Ushbu sharhga kiritilgan tadqiqotlar miqdoriy va sifatli tadqiqot usullarining aralashmasidan foydalanadi, ular boshqa narsalar qatorida Kahoot! an‘anaviy o‘qitish va boshqa vositalar bilan solishtirganda ta‘lim samaradorligida statistik sezilarli yaxshilanishga ega, talabalar va o‘qituvchilarning ma‘ruzalarni idrok etishlarida statistik jihatdan sezilarli yaxshilanish, sinf dinamikasida statistik jihatdan sezilarli yaxshilanish va Kahoot! an‘anaviy o‘qitish va boshqa vositalar bilan solishtirganda talabalarning tashvishlarini kamaytirishi mumkinligi aniqlangan.

REFERENCES

1. Ishmuhamedov R.J. Innovatsiya texnologiyalari yordamida ta‘lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – T.: TDPU, 2004.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000.
3. Xo‘jayev N.X., Xodiyev B.Yu., Baubekova G.D., Tilabova N.T. Yangi pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan, 2002.
4. Nuraliyev Sh.A. O‘quvchilar bilimni baholashda KAHOOT! O‘yin dasturidan foydalanish. RESEARCH AND EDUCATION. ISSN: 2181 VOLUME 1 | ISSUE 6 | 2022. Scientific Journal Impact Factor 2022: 4.628

TA’LIMNI ISHLAB CHIQRISH BILAN INTEGRATSIYALASH

¹Yigitaliyev Mamurjon Saidaxmat o‘g‘li, ²Kurbanmuratova Ogulbibi Bagibek qizi

¹Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalari institute asisstenti

²Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalari institute talabasi

¹E-mail: yigitaliyevm97@gmail.com

²E-mail: ogulbibikurbanmuratova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156291>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim jarayonini ishlab chiqarish bilan uzviy integratsiyalash va bu jaraonlar qanday yo‘llar bilan amalga oshirilishi hamda jarayonni talabalar bilan korxonalar uchun qanday afzalliklarga ega ekanligi xaqida qator mulohazalar orqali yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Ta’lim jarayoni, ishlab chiqarisha korxonasi, ishga asoslangan ta’lim, ta’lim kurslari, amaliyot va boshqalar.*

***Abstract.** In this article, the integrated integration of the educational process with production and the ways in which these processes are implemented and the advantages of the process for students and enterprises are highlighted through a series of considerations.*

***Keywords:** Educational process, production enterprise, work-based education, educational courses, practice, etc.*

***Аннотация.** В данной статье посредством ряда соображений выделены комплексная интеграция образовательного процесса с производством и способы реализации этих процессов, а также преимущества процесса для студентов и предприятий.*

***Ключевые слова:** Учебный процесс, производственное предприятие, обучение на производстве, учебные курсы, практика и т.п.*

Ta’limni ishlab chiqarish bilan integratsiya qilish bu- ta’lim muassasalaridagi nazariy ta’limni korxonalar va boshqa tashkilotlarda amaliy qo‘llash bilan bog‘lash jarayonidir. Bu jarayon quyidagi usullarda amalga oshirish mumkin deb hisoblanadi:

I. Ishga asoslangan ta’lim:

Ishga asoslangan ta’lim bu- Oliygo‘hda olingan bilimlarni haqiqiy ish tajribasi bilan birlashtirgan talim turidir. Bu talabalarga Oliygo‘hda o‘rganganlarini haqiqiy sharoitda qo‘llash imkonini beradi. Bu amaliyot qilish, shogirtlik yoki hamkorlik dasturlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Amaliyot: Amaliyotlar talabalarga cheklangan vaqt davomida professional sharoitda ishlash imkoniyatini beruvchi ishga asoslangan ta’lim dasturining bir turidir.

Misol uchun amaliyot vaqtida hamshiralik bo‘yicha talabalar aniq reallik bilan kasalxonalar va boshqa korxonalarda ish olib borib o‘rganadilar. Texnik yo‘nalishdagi talabalar esa texnika umumiy sohalarini texnika jihozlarni ishlatgan holda amaliy o‘rganadilar. Iqtisodiyot va boshqa tur yo‘nalishlari xam o‘zining yo‘nalishlari bo‘yicha amaliyotlarini reallik bilan amalga oshiradilar. Quyidagi 1-rasmda tasvirlangan.

1-rasm. O‘quvchilarni amliyot dasturi

Shogirdlik: Shogirdlik - bu ish joyidagi ta’limni oliygohdagi ta’lim bilan birlashtirgan ishga asoslangan ta’lim dasturining bir turi. Shogirdlar odatda malakali hunarmand yoki mutaxassis uchun ma’lum muddat ishlaydi va ular kasb yoki kasbga kirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va bilimlarni o‘rganadilar. Quyidagi 2-rasmda.

2-rasm. Ustoz shogirt dasturi

Misol uchun shogirtlik dasturida iqtisod ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha shug‘ullanuvchi talabalar ma’lum vaqt excel programasida, ma’lum vaqt word programmasida yana qanchadur vaqt boshqa programmalarda ishlaydi.

Hamkorlik dasturlari: Hamkorlik dasturlari talabalarga oliygohda o‘qitish davrlari va pullik ish tajribasi davrlari o‘rtasida almashish imkonini beruvchi ishga asoslangan ta’lim dasturining bir turidir. Kooperativ dasturlar odatda bir necha yil davom etadi va ular talabalarga bitiruvdan oldin qimmatli ish tajribasiga ega bo‘lishlariga yordam beradi.

Xo‘sh bu dasturlar talabalar nima beradi deyishimiz mumkin?

Bu talabalar uchun bir qator afzalliklar ega.

1. Talabalarga ish beruvchilar tomonidan eng ko‘p talab qilinadigan ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Talabalarga o‘z sohalarida amaliy tajriba bilan ta’minlashga yordam beradi.

3. Talablarga potensial ish beruvchilar bilan yaxshi aloqa o‘rnatishga yordam beradi.

Yuqorida talabalarga bu dasturlar nimalar beradi degan savolga javob topdik, korxonada uchun qanday afzalliklar ega?

1. Bu dastur korxonaga iqtidorli va malakali kadrlarni tayyorlaydi.
2. Dastur korxonadagi mavjud jarayonlarni yaxshilashga yordam beradi.
3. Dastur korxonada yangilik yaratish xamda yangi mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqarishga sabab bo‘ladi.

2.Sanoat bilan hamkorlikdagi kurslar:

Sanoat bilan hamkorlikdagi kurslar- korxonada va boshqa tashkilotlar o‘z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda hamda o‘zining maxsus yo‘nalishlari bo‘yicha mos keladigan kurslarni ishlab chiqish va tadqiq etish uchun ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qilishidir. Quyidagi 3-rasmlar.

3-rasm. Talabalarni hamkor kurslar bo‘yicha ta’lim olish jarayoni

3.Amaliy tadqiqotlar:

Ta’lim muassasalari va korxonalarni amaliy dasturlarga ega bo‘lgan tadqiqotlarni o‘tkazish uchun birgalikda ishlaydi. Bu haqiqiy muomolarni reallik bilan hal qilishda juda kata amaliy yordam beradi.

Talimni ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi talabalar uchun xam, korxonalar uchun xam bir qator qulaylika ega. Talabalar uchun integratsiyalashuv yordam berishi mumkin:

Ish beruvchilar tomonidan eng ko‘p talab qilinadigan ko‘nikmalar va bilimlarni rivojlantirish, o‘qish sohasida amaliy tajribaga ega bo‘lishi va boshqalar.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ta’limni ishlab chiqarish yoki amaliyot bilan integratsiyalashuvi talabalar yuqori saviyali bilim egasiga hamda korxonada uchun yetuk mutaxassis bo‘lib yetishiga sabab bo‘ladi.

REFERENCES

1. www.ziyonet.uz

2. Балдин К. В., Информационные системы в экономике: Учебник. – 3-е изд. – М.: Издательство – торговая корпорация «Дашков и К°» 2006 – 395 с.
3. Гаврилов М.В. Информатика информационные технологии: Учебник для студентов вузов. - М.: Гардарики, 2006. - 655 с.
4. Гуломов С.С, Алимов Р.Х, ва бошқалар. “Ахборот тизимлари ва технологиялари” “Шарқ”, Т-2000 й.
5. Алимов Р.Х, Юлчиева Г.Т., Алишов Ш.А. “Ахборот технологияси ва тизимлари”. Маъруза матнлари. Т: - ТДИУ, 2005 й.
6. Alimov R.X, Begalov B.A., Yulchieva G.T., Alishov Sh.A. “Iqtisodiyotda axborot texnologiyalari”. O‘quv q‘llanma. Т.: - O‘YUAJN, 2005 у.
7. Майоров С.И. Информационный бизнес: коммерческое распространение и маркетинг. М.: Финансы и статистика. 1994 г.
8. Вержбицкий В.В., Колесникова И.В. Проблемы разработки АОС экспертного типа по общественным наукам. - М.: НИИ ВШ, 1990. Вып.1. - 48 с. V.
9. Информационные технологии в бизнесе. /Под ред. М. Желены. – СПб.: Питер, 2002.
10. Андреев А.А и др. Пластиковые карточки. – М.: БДЦ–Пресс, 2002.
11. Хайитматов Ў.Т., Файзуллаев С.Х. ва бошқалар. Информатика ва ахборот технологиялари. – Т.: ТКТИ, 2005.
12. Локальные вычислительные сети./ Справочник в 3-х томах. М.: 1995.

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА К УСТНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Жамолиддинова Мохинур Давлатжонова-

Ферганский государственный университет, студентка направления иностранный язык и литература (английский язык), факультет иностранного языка и литературы,

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155001>

Аннотация. Целью преподавания иностранного языка в учебных заведениях, где готовятся кадры для сферы туризма, является приучение студентов к неподготовленной устной речи. В данной статье уделено внимание возникновению устной речи при определенных условиях, и как эти условия влияют на характер речи.

Ключевые слова: речь, методика, иностранный язык, туристическая отрасль, кадры.

Abstract. The purpose of teaching a foreign language in educational institutions where personnel are trained for the tourism sector is to teach students to untrained oral speech. This article focuses on the emergence of oral speech under certain conditions, and how these conditions affect the nature of speech.

Keywords: speech, methodology, foreign language, tourism industry, personnel.

Развитие устной речи на иностранном языке является одной из главных целей подготовки будущего специалиста для индустрии туризма. По требованиям сегодняшнего дня выпускники туристических направлений должны уметь предоставлять устную информацию на иностранном языке, знать слова и словарный запас, относящиеся к их специальности, разговаривать, слушать и понимать иноязычную речь, относящуюся к изучаемой тематике, и свободно выражать свои мысли.

Устная речь занимает достойное место в современной практике преподавания иностранных языков в учебных заведениях. Внимание преподавателей в основном сосредоточено на увеличении видов упражнений для развития устной речи, обеспечении их увлекательности, достойной скорости проведения уроков, привлечении на урок огромного количества учащихся. Интерактивные игры, песни, конкурсы разного рода занимают большое место на тренировках. Большое внимание уделяется использованию визуальных средств для создания изображений и мультимедиа, материалов для распространения, фильмов. Все эти методы направлены на повышение активности учащихся, создание у них большого интереса к уроку иностранного языка.

Устная речь, как деятельность, представляет собой довольно сложный психофизиологический процесс, в основе которого лежит взаимодействие первой и второй сигнальных систем коры головного мозга.

Устная речь возникает при определенных условиях, и эти условия влияют на характер речи. Эти условия являются экстралингвистическими по порядку, выходящему за рамки языка. К ним относятся ситуация, в которой происходит речевая деятельность, окружающая среда, возраст и уровень роста говорящего, тема разговора, сосредоточенность слушателя на восприятии речи, мимика, жесты и т.д. Все эти факторы, прежде всего, играют активную роль в диалогической речи, в некоторой степени также и в монологической речи.

Под влиянием экстралингвистических условий говорящий использует имеющиеся в его распоряжении языковые средства уникальным образом. Соответственно, устная речь приобретает определенные характеристики, дающие основание говорить о языковом стиле устной речи, который отличается от стиля письменной речи. Стиль устной речи характеризуется использованием вводных слов и восклицаний со стороны говорящего, выражающих различное отношение к различным воздействиям. Например, **Oh, how glad I am to see you!**

Стиль устной речи отличается от стиля письменной речи сжатостью выражения или, как часто говорят, "ситуативностью". Это означает, что в процессе устного обращения многое проясняется, речевого объяснения не требуется исходя из объективной ситуации, в которой находятся говорящие. А в письменном стиле говорящий вынужден прибегать к более или менее подробному объяснению, чтобы смысл речи, отражающий чувства и настроение говорящего, стал понятен читателю.

Некоторые особенности произношения, такие как слабые формы слов, также характерны для стиля устной речи; формы **will not, can't** в английском языке, которые используются в стиле письменной речи, обычно заменяются формами **won't, can't**.

Устная речь, которая выражает различные настроения, переживания и сходные состояния, а не просто мысль общего характера, характеризуется богатством интонации. В свободной речи особенно выделяются различные варианты эмфатической интонации, которые отражают ментальные настроения говорящего путем выбора соответствующей лексики, а иногда и путем отдельного расположения слов.

В целом, помимо особенностей устной речи, при размышлении об особенностях диалогических и монологических выступлений известно, что диалог состоит из цепочки ответов или цепочки мыслей, которые в результате непосредственного обращения двух или нескольких индивидов обычно порождают друг с другом.

Монолог - это речь, в которой человек излагает в более или менее широкой форме, например, свое собственное мнение, желание, отношение к событиям. Устная диалогическая речь больше отличается по своей лингвистической стилевой природе от письменной речи, чем от монологической речи, поскольку в устной диалогической речи к монологу более применимы другие средства (жесты, мимика и т.д.), отличные от языка. Иногда ответ становится совершенно излишним, достаточно показать сам объект, чтобы сам жест, например, был всем понятен. Именно по этой причине именно для устной диалогической речи в первую очередь характерны вышеупомянутые стилистические особенности.

Разница между устной и письменной формами монологической речи несколько меньше, чем разница между устной и письменной формами диалогической речи. Оратор, который рассказывает историю или сообщает ряд фактов, не приходит к мысли, что слушатели поймут его речь, как только выйдет сарафанное радио, конечно, несмотря на то, что мимика и другие экстралингвистические средства также полезны в этом месте в большинстве случаев, они обязаны прибегать к полному стилю произношения, популярному использованию этих инструментов зависит от тематики и содержания монолога.

Устный монологический речевой материал также близок к письменной речи с точки зрения характера высказывания. Эта речь будет более последовательной, логичной,

спланированной по отношению к диалогической речи. В диалоге есть много случаев перехода от одного вопроса к другому, от одной темы к другой, повторного повторения ответа, который собеседник только что дал на конкретное слово или предложение, в котором что-то было двусмысленно или неправильно понято. Диалогическая речь, как правило, возникает без специального обозначения, незапланированно, стихийно, а монологическая речь протекает гораздо логичнее.

В обычных жизненных условиях диалогическая речь часто не подготавливается без информации (разъяснений и т.д.) и, возможно, не была подготовлена одновременно (для выражения своей точки зрения по какому-либо вопросу). Неподготовленная монологическая речь отличается от подготовленной монологической речи тем, что она выражена по содержанию последовательно и логично.

На характер диалогических и монологических выступлений влияют тема и содержание беседы, виды деятельности участника беседы или ее аудитории, их возраст, уровень знаний, насколько они заинтересованы в беседе и многие другие факторы.

Целью преподавания иностранного языка в учебных заведениях, где готовятся кадры для сферы туризма, является приучение студентов к неподготовленной устной речи.

Необходимо научить студентов использовать изученные языковые материалы для выражения своих мыслей в соответствии с ситуацией речи. Однако в учебном процессе студенту не разрешается ограничивать объем материала, который он может использовать для выражения своего личного мнения и который он должен понимать на слух. Для повышения определенной квалификации предполагается немного расширить сам этот материал, чтобы понимать его примерно одинаково, с целью ознакомления с этим материалом на слух, обдумывания с помощью разума или легкого понимания его благодаря тому, что он находится в процессе чтения.

Основной причиной изучения иностранных языков является общее общение всех людей в любом режиме. Это двусторонний процесс, который требует способности понимать друг друга, кодировать сообщение, которое хочет доставить кого-то другому по-разному, которое понятно получателю и соответствует конкретной ситуации и статус всех участников. Скорее, человек должен интерпретировать сообщение, которое ему передает кто-то другой.

Чтобы иметь возможность хорошо общаться на иностранном языке, важно понимать не только лексику (слова и их значение, сочетания, предложения и фразовые глаголы и т. д.), но и языковые структуры и, прежде всего, их контекст в зависимости от конкретных ситуаций. Учащиеся обычно могут хорошо общаться, зная всю основную структуру языка. Однако им необходимо расширить свою речь, чтобы более четко и правильно выражать себя в широком спектре ситуаций. Студенты могут даже получить больше знаний о множественном числе слов, что означает, что они могут распознавать объект и понимать его содержание. Тем не менее, эффективное использование их обширного словарного запаса обычно ограничено, и это одна из областей, требующих большего внимания. На этом этапе мы не только ограничиваемся тем, что читатели понимают значение слов, но и имеем возможность использовать их надлежащим образом, учитывая такие факторы, как использование слов в письменной форме; уровень формальности, стиль и т. д.

Сегодня услуги постиндустриального общества имеют наибольшее значение для удовлетворения потребностей человека. Туризм играет важную роль в сфере услуг. С целью

обеспечения качества гостиничных услуг необходимо найти общий язык между сторонами спроса и предложения. По мере того, как английский становится международным языком, он становится все более необходимым для сотрудников, работающих в сфере туризма, чтобы развивать свои языковые навыки для удовлетворения потребностей туристов. Кроме того, глобализация усилила конкуренцию на туристических рынках и серьезно повлияла на цены на продукты, гомогенизированные конкурентами по всему миру. Учитывая эти проблемы и стремление местных туристов развивать Устойчивый туризм, развитие человеческих ресурсов имеет решающее значение для успеха туризма на многих рынках. В будущем гостиничная и туристическая индустрия нуждается в учебных заведениях, предлагающих курсы управления гостеприимством и изучение языка.

В настоящее время существует достаточно базовой теории, чтобы легко пройти профессиональную подготовку и вовлечь студентов в различные идеи, знания и теории. Поэтому основная проблема для туризма заключается не просто в том, чтобы удовлетворить потребности отрасли в работе, а в том, чтобы овладеть узкой профессией, чтобы развить знания, которые способствуют успешному развитию индустрии туризма в целом. За последние 20 лет взрыв в сфере бизнеса и коммуникационных технологий произвел революцию в сфере преподавания английского языка и сместил акцент с преподавания английского языка на преподавание английского языка для более конкретных целей, чем преподавание английского языка для целей урока. В последние годы исследования в области изучения первого и второго языков привели к повышенному интересу работников к изучению наиболее эффективных способов повышения их способности использовать английский язык для определенных целей.

Помимо коммуникативных языковых навыков, в туристической сфере очень важно расширить культурно-образовательные компетенции или способствовать успешному общению между представителями разных культур. Тем не менее, мы продолжаем учиться ценить, уважать и учиться ценить эти различия. Знание, понимание и понимание взаимосвязи между "происхождение мира" и "целевая команда мира" создает это межкультурное понимание. Конечно, межкультурное понимание включает в себя понимание регионального и социального разнообразия в обоих мирах. Этот процесс обогащается знанием учащимися широкого спектра культур по сравнению с L1 (первый язык) и L2 (второй язык). Это широкое объяснение помогает поместить оба языка в контекст. Помимо объективного знания, межкультурное понимание узнает, что каждое сообщество рассматривается с другой точки зрения, часто в форме национального стереотипа. Навыки межкультурного общения и различные навыки ноу-хау включают культуру происхождения и способность иностранной культуры взаимодействовать друг с другом. Это также помогает развить культурную нечувствительность и способность определять и использовать различные стратегии для общения с другими культурами. Эти стратегии также должны включать способность выполнять роль культурного посредничества между своей собственной культурой и иностранной культурой, эффективно справляться с межкультурными конфликтами и конфликтами, а также справляться со стереотипами. В сфере туризма и гостеприимства чрезвычайно важно развивать не только коммуникативные языковые навыки, но и межкультурную компетентность или успешное общение между представителями разных культур.

Короче говоря, иностранные языки очень важны в сфере туризма, а английский стал международным языком, используемым в этой области. По этой причине для сотрудников, работающих в сфере туризма, все чаще требуется развивать языковой опыт для развития навыков трудоустройства.

REFERENCES

1. Жалолов Ж. Ж. Чет тили ўқитиш методикаси. Тошкент, 1996.
2. Зарипова Р. А. Чет тили ўқитиш методикасидан қўлланма, Т, 1986.
3. Жамолиддинова, М. (2022). Обучение английскому языку посредством современных технологий. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 321-324.
4. Жамолиддинова, М. (2023). Олий ўқув юртларида нофилологик чет тили ўқитишни ташкил қилиш ва талабалар нутқ бирликларини ассоциатив йўналишда тадбиқ этиш. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(3), 12-14.
5. Jamoliddinova, M. D. (2023). Strategy for the development of innovative tourism services in the field of marketing in uzbekistan. Publishing House “Baltija Publishing”.
6. Jamoliddinova, M. D. (2023). Strategy for the development of innovative tourism services in the field of marketing in uzbekistan. Publishing House “Baltija Publishing”.
7. Teshabayeva, O. (2023). The need to form the activities of tourist complexes in order to increase the competitiveness of the country's tourism industry. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(15), 50-60.
8. Тешабаева , О. . (2023). Туризм соҳасидаги тадбиркорлик корхоналари рақобатбардошлигини оширишнинг назарий ва услубий асослари. *Economics and Innovative Technologies*, 11(3), 207–214. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss3/i21
9. Nasridinova, T. O. (2023). Methodological Foundations for Assessing Competitiveness. *Miasto Przyszłości*, 36, 437-440.
10. Teshabaeva, O. N., & Ikromova, M. O. Q. (2023). Turizm industriyasida yuqori malakali kadrlar tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini o ‘ziga xos xususiyatlari va muammolari. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(5), 218-230.
11. Teshabayeva, O., & Gofurov, J. (2023). Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida turizm sohasini boshqarishda yuqori malakali kadrlar tayyorlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini o ‘ziga xos xususiyatlari. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6 Part 3), 109-117.
12. Мирсодиков, А. Т. (2021). Бюллетень науки и практики. Бюллетень науки и практики Учредители: Овечкина Елена Сергеевна, 7(10), 329-335.
13. Yulchiyev, A. (2023). Turizm sohasida xizmatlar sifatini boshqarish jarayonlarining o ‘ziga xos xususiyatlari. *Solution of social problems in management and economy*, 2(8), 32-38.
14. Teshabaeva, O., & Karimova, M. (2023). O‘zbekiston iqtisodiyotini investitsiyalash jarayonlari, uning rivojlanish tendensiyalari va xususiyatlari. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(5 Part 4), 93-100.
15. Teshabaeva, O., & Yulchiev, A. (2022). Innovative marketing strategy aimed at maximizing the development of the tourist industry in Uzbekistan. *Asia pacific journal of marketing & management REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(05), 1-6.
16. Teshabayeva, O. N. (2022). Development of a personnel management system in the hotel business. *Ilm-zakovatimiz–senga, ona-Vatan*, 37-38.

MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA DASTURIY VOSITALAR IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

¹Nosirova Dilnoza Toir qizi, ²Xudoyqulova Nigora Asilbek qizi

¹Jizzax davlat pedagogika universitaeti o‘qituvchisi

²Jizzax davlat pedagogika universiteti, Matematika va informatika fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10155066>

***Annotatsiya.** Mazkur maqola matematika darslari samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib tashkil etishda ilg‘or xorijiy ta‘lim texnologiyasining imkoniyatlaridan unumli foydalanish haqida yoritilgan. Bulardan biri Geogebra dasturi orqali matematika darslarini tashkil etish o‘quvchilarning diqqatini va qiziqishlarini orttirishga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** Geogebra geometrik figuralarni mukammal chizmasini chizishga asoslangan o‘quv platformasi, web sahifa, talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishlarini ortishida Geogebaning ta‘siri, Geogebaning kelib chiqishi.*

***Аннотация.** Данная статья посвящена эффективному использованию возможностей передовых зарубежных образовательных технологий в организации уроков математики с использованием современных педагогических и информационных технологий для повышения их эффективности. Один из них заключается в том, что организация уроков математики с помощью программы GeoGebra помогает учащимся сосредоточиться и заинтересоваться.*

***Ключевые слова:** Geogebra учебная платформа, основанная на построении идеального рисунка геометрических фигур, веб-страница, влияние геогэбры на повышение интереса учащихся к уроку, происхождение геогэбры.*

***Abstract.** This article covers the effective use of the capabilities of advanced foreign educational technology in organizing using modern pedagogical and information technologies in improving the effectiveness of mathematics lessons. One of these is that the Organization of math classes through the Geogebra program helps to gain students' attention and interests.*

***Keywords:** Geogebra is a learning platform based on drawing a perfect drawing of geometric figures, a web page, the influence of GeoGebra on the growth of students' interest in the lesson, the origin of GeoGebra.*

Kirish. Hozirgi texnika-texnologiya asrida hayotimizni ilg‘or texnologiyalarsiz tassavur qila olmaymiz. Ayniqsa bunday texnologiyalar ta‘lim sohasida juda ko‘p ishlatilmoqda. Bugungi zamonaviy ta‘lim tizimining asosiy elementlaridan biri, shubhasiz, yangi innovatsion texnologiyalardir. Ushbu texnologiyalar orqali o‘qitish jarayonini o‘tkazish yoki tashkil etish o‘quvchilarning ham erkin, ham innovatsion fikr yuritishi uchun ajoyib vosita bo‘lib xizmat qiladi. Hozirgi vaqtda ko‘pchilik metodislar va olimlarning fikricha, pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarni tarbiyalash maqsadiga erishishni kafolatlaydi. O‘quvchilarning mustaqil bilim olish qobiliyatini qanchalik yaxshi tashkil etilgan bo‘lsa, dars shunchalik samarali va sifatli o‘tadi. Matematikani o‘qitishning turli axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib tashkil etish zamon talabi hisoblanadi. Matematika fanini o‘qitishda turli dasturlar va saytlardan foydalanib tashkil etish ancha samarali usullardan biridir. Masalan,

GeoGebra - boshlang‘ich maktabdan universitet darajasiga qadar matematika fanni o‘rganish uchun mo‘ljallangan interfaol geometriya, [algebra](#), [statistika](#) va hisob-kitob ilovasi. GeoGebra yaratuvchisi Markus Xoenvarter 2001-yilda Zalsburg universitetida magistrlik dissertatsiyasining bir qismi sifatida loyihani boshlagan.

GeoGebra — bu boshlang‘ich maktabdan universitet darajasiga qadar fan, texnologiya, muhandislik va matematikani o‘rganish va o‘qitish uchun mo‘ljallangan interaktiv matematik dasturiy ta‘minot to‘plami. Tuzilmalar nuqtalar, vektorlar, segmentlar, chiziqlar, ko‘pburchaklar, konus kesimlar, tengsizliklar, yashirin ko‘phadlar va funksiyalar yordamida amalga oshirilishi mumkin, bularning barchasi keyinchalik dinamik ravishda tahrirlanishi mumkin. Elementlarni sichqoncha va sensorli boshqaruv elementlari yoki kiritish paneli orqali kiritish va o‘zgartirish mumkin. GeoGebra raqamlar, vektorlar va nuqtalar uchun o‘zgaruvchilarni saqlashi, funksiyalarning hosilalari va integrallarini hisoblashi mumkin. O‘qituvchilar va talabalar GeoGebradan geometrik taxminlarni shakllantirish va isbotlashda yordam sifatida foydalanishlari mumkin.

Interaktiv geometriya muhiti (2D va 3D).

O‘rnatilgan elektron jadval.

O‘rnatilgan kompyuter algebra tizimi (CAS)

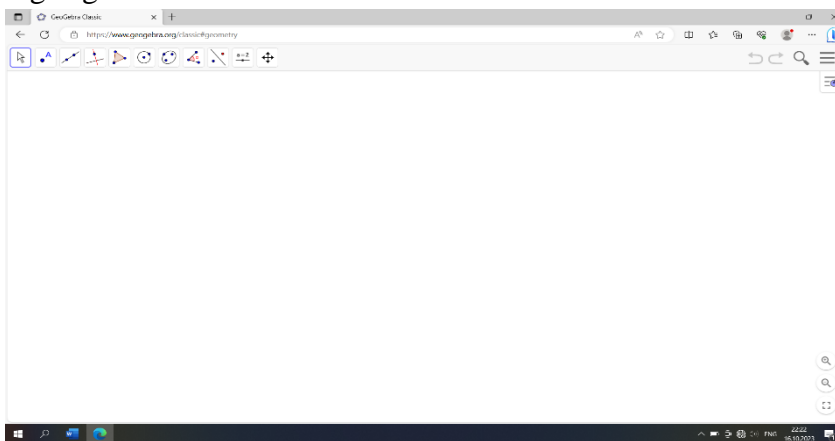
.O‘rnatilgan statistika va hisoblash vositalari.

Skript kansalari.

GeoGebra Materials dastlab 2011-yil iyun oyida *GeoGebraTube* sifatida ishga tushirilgan va 2016-yilda nomi o‘zgartirilgan. 2016-yil aprel holatiga ko‘ra, xizmat 1 milliondan ortiq resurslarga ega, ulardan 400 000+ ommaviydir. „Materiallar“ tarkibiga GeoGebraBook yordamida yaratilgan interaktiv ish varaqlari, simulyatsiyalar, o‘yinlar va elektron kitoblar kiradi.

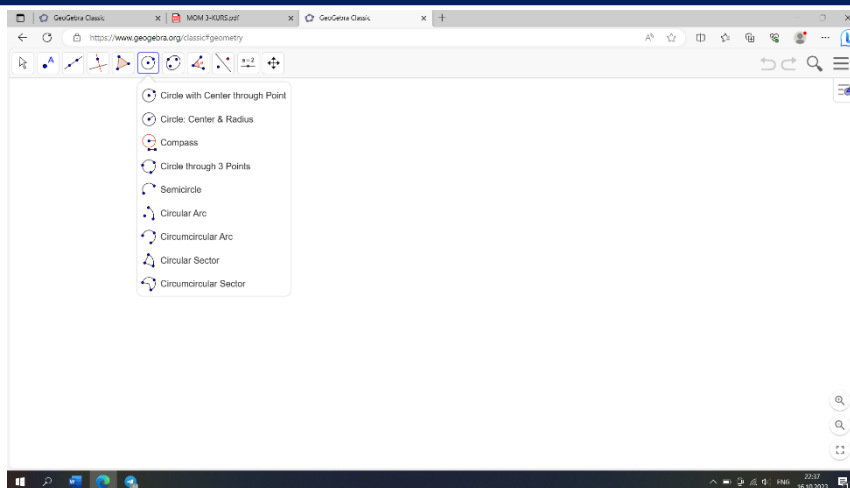
Geometriya fanini o‘qitishda albatta figuralar chizmalariga duch kelamiz. Geometrik figuralar mukammal chizishda bizga Geogebra dasturi qo‘l keladi. Figuralar chizmasini chizishda <https://www.geogebra.org/classic#geometry> web sahifasi orqali foydalanishimiz mumkin.

1. <https://www.geogebra.org/classic#geometry> sahifasiga kiramiz va quyidagi ko‘rinishdagi sahifaga ega bo‘lamiz:

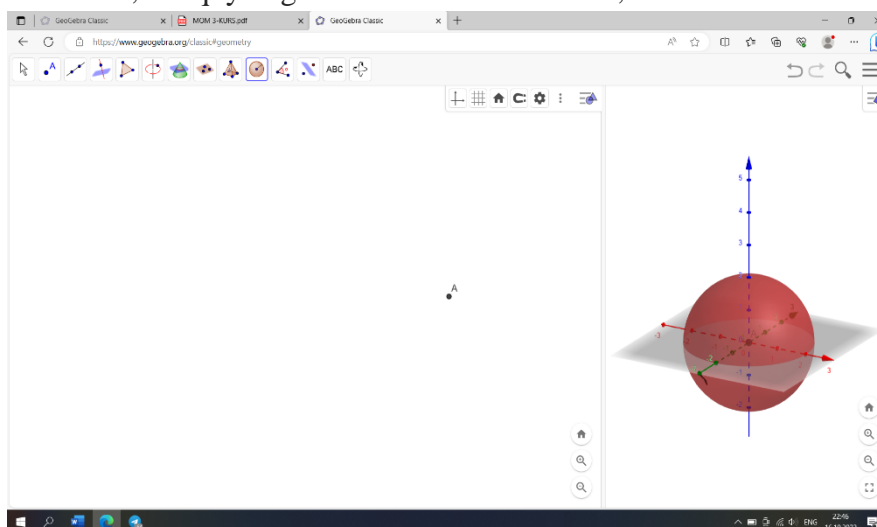
1-rasm.

2. Kerakli shakllarni yasash uchun geometriya bo‘limiga o‘tamiz va o‘zimizga kerakli figuralarni yasaymiz.

2-rasm.

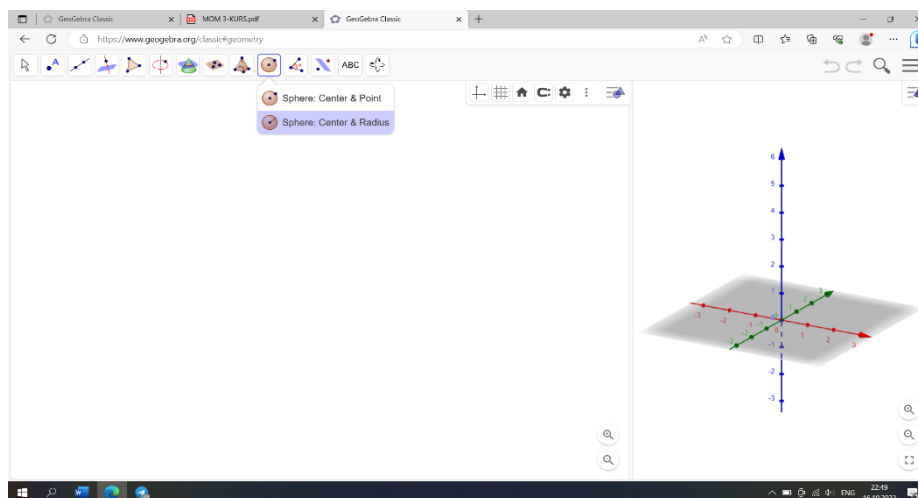
3. Masalan, biz quyidagi shaklni chizib ko‘ramiz;

3-rasm.

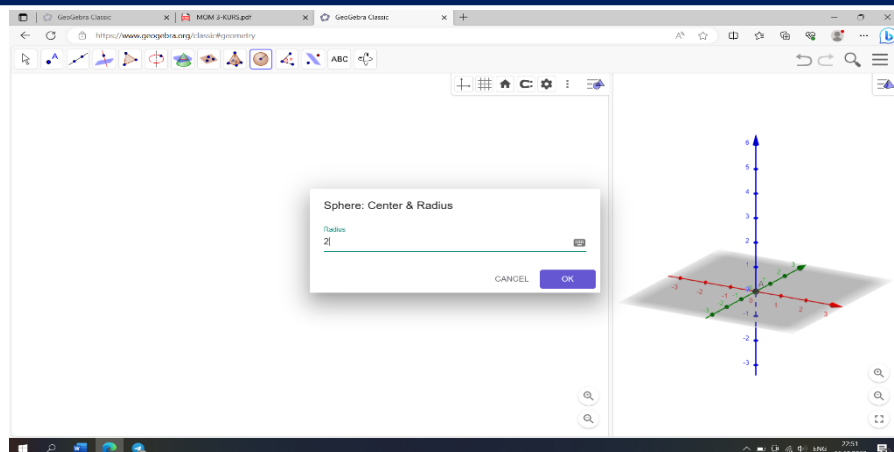
4. Shaklni chizish uchun quyidagi ketma ketlikni bajaramiz;

1. Birinchi navbatda quyidagi rasmda ko‘rsatilgandek shakl turini tanlab olib, koordinataga joylashtiramiz.

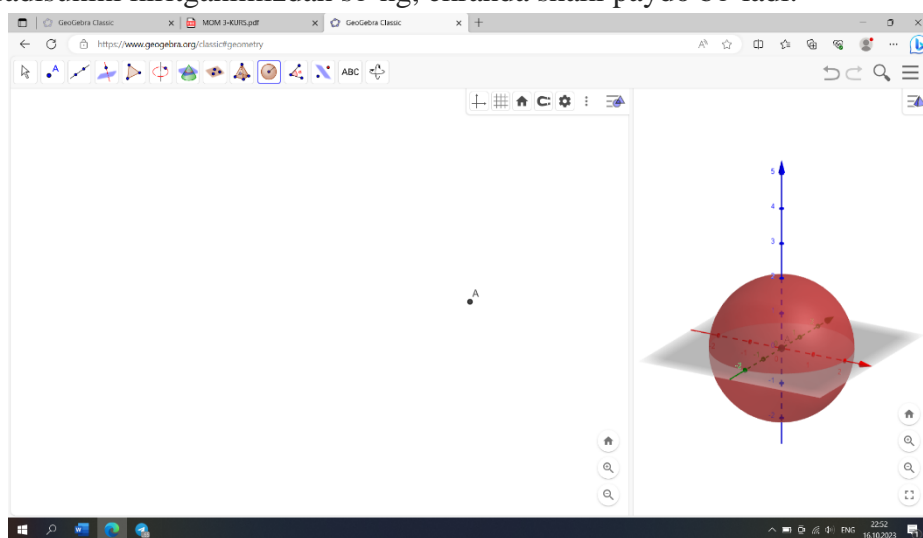
4-rasm.

2. Koordinata boshiga sharni joylashtirib, uning radiusini kiritamiz.

5-rasm.

3. Shar radisunini kiritganimizdan so‘ng, ekranda shakl paydo bo‘ladi.

6-rasm.

Bu biz kutgan natija.

Tahlil va natijalari:

Huddi shu tariqa ixtiyoriy (3D va 2D) shakllarni chizishimiz mumkin bo‘ladi. Tajriba deganda biz xodisa va ob‘ektning o‘rganish metodini tushunamizki uning jarayonida biz tabiiy sharoitga aralashib, sun‘iy sharoitni vujudga keltiramiz. Har qanday tajriba, kuzatish bilan bog‘liqdir. O‘rganilayotgan metodlar fizika, ximiya kabi fanlarda markaziy o‘rin tutadi. Matematikada kuzatish va tajriba matematik izlanishlarda ilg‘or metodlardan xisoblanmasada, matematik ob‘ektlarni xossalarni o‘rganishda katta xissaga ega.

Texnologiyalarning multimedia vositalari o‘quv jarayonida quyidagi eng muhim jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega : differensial va individual o‘qitish jarayonini tashkil etish; oq‘ish jarayonini baholash, fikr mulohazalar; o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tuzatish; kabi fanni o‘rganishda turli xil texnologik vositalardan foydalanish joizdir.

Xulosa:

Xulosa o‘rnida shuni aytilish joizki, zamonaviy texnologiyalari vositalaridan matematika o‘qitish, mavzularni tushuntirish va ko‘rgazmalar tashkil etishda ham foydalanish mumkin. Geogebra dan foydalanish o‘quvchida fan va turli (3D va 2D) shakllarni tasavvur hosil qila olish imkonini kuchaytirishga xizmat qiluvchi vositalardan biridir.

REFERENCES

1. Nosirova D. va boshqalar.: “Maktab geometriya kursini o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ”, “Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalarini qo‘llash: muammolar, izlanishlar va echimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Navoiy 2015.
2. Nosirova.D. va boshqalar.: “O‘quvchilarda taraqqiyot faoliyatini shakllantirish”, Ilmiy izlanuvchilar va iqtidorli talabalarning maqolalari to‘plami. JizPI., 2016
3. Nosirova D. va boshqalar.:“Yuqori sinflarda geometriya o‘qitishda dasturli-pedagogik vositalarni qo‘llash metodikasi”, Elektron ta’limni tashkil qilish: muammolar, yechimlar va istiqbollari. Vazirlik tizimidagi oliy ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalari miqyosida ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent, 2017
4. Nosirova D.: “Matematikadan amaliy mashg‘ulotlar”, Uslubiy qo‘llanma. “Mashhur Press nashriyoti”. Toshkent,2016
5. Nosirova D.: “Geometriya o‘qitishda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish”, Ilmiy izlanuvchan va iqtidorli talabalarning maqolalari to‘plami. Toshkent, 2017

**BO‘LAJAK PEDAGOG KADRLAR ONGIDA AKADEMIK ERKINLIK G‘OYASINI
SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI-BUGUNGI KUNDA
XORIJIY UNIVERSITETLAR MISOLIDA**

Xudayberganov Shuhrat Shavkat o‘g‘li

Urganch davlat pedagogika instituti magistratura bo‘limi boshlig‘i, “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedra dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156329>

***Annotatsiya.** Akademik erkinlik konsepsiyasi bo‘yicha turli xil fikrlar mavjud. Bu tushuncha ko‘p qirrali va odamlar orasida turli xil ma‘nolar bilan ta‘riflanadi. Universitet tashqarisidagi ba‘zi odamlar akademik erkinlikni shubha darajasida ko‘rishadi. O‘shihni rag‘batlantirish uchun bilim va uni tarqatish, akademik erkinlik chegaralarini kengaytirish va korrupsion holatlarni oldini olish kerak. Bu jarayon akademik erkinlik chegaralarini o‘rganishga intiladi va bu jarayonda turl xil savollar paydo bo‘ladi. Shulardan biri: amaliyotchi talabalar duch keladigan turli cheklovlar va konsepsiyani bugungi kunda qanday qilib dolzarb qilish kerak.*

***Kalit so‘zlar:** Akademik erkinlik, akademik halollik, akademik erkinlikni tadbiiq qilish bosqichlari, talaba erkinligi, korrupsiya.*

***Аннотация.** Существуют разные мнения о понятии академической свободы. Это понятие многогранно и имеет разное значение у людей. Некоторые люди за пределами университета относятся к академической свободе с подозрением. Чтобы способствовать росту, необходимо распространять знания и их распространение, расширять границы академической свободы и предотвращать коррупцию. Этот процесс направлен на изучение пределов академической свободы, и в этом процессе возникают различные вопросы. Один из них: как сделать различные ограничения и концепции актуальными для практикующих студентов сегодня.*

***Ключевые слова:** Академическая свобода, академическая честность, этапы реализации академической свободы, студенческая свобода, коррупция.*

***Abstract.** There are different opinions on the concept of academic freedom. This concept is multifaceted and has different meanings among people. Some people outside the university view academic freedom with suspicion. In order to promote growth, it is necessary to spread knowledge and its dissemination, expand the boundaries of academic freedom, and prevent corruption. This process seeks to explore the limits of academic freedom, and various questions arise in this process. One of these is: how to make the various constraints and concepts relevant to practicing students today.*

***Keywords:** Academic freedom, academic honesty, stages of implementation of academic freedom, student freedom, corruption.*

Universitetlar demokratik jamiyatlardagi o‘ziga xos institutlar bo‘lib, ularda muhim va hayotiy jarayonlar uchun zarur vazifalar bajariladi: bilimga intilish va talabalarni o‘qitish va tarbiyalashda haqiqiy tadqiqotlar. Ular tomonidan tashkil qilingan jarayonlar xodimlarni ham, talabalarni ham o‘zlari o‘ylashga undaydi.

Universitetning konsepsiyasi universitetlar sub‘ekt bo‘lishi kerak va tanqidiy fikrlash masalasida hech qanday tashqi hokimiyat masalalariga jiddiy aralashmasligi kerak degan qonuniylashtirilgan g‘oyadir.

Ko‘pchilik mamlakatlar shu jumladan Afrikadagi universitetlar faoliyatida avtonomiya va akademik erkinlik, odatda, optimallashtirish uchun ajralmas deb tan olingan. Afrika universitetlari assotsiatsiyasi yana shuni ta’kidladiki, universitetlarining turli manfaatdor tomonlari hukumatlar oldida javobgardirlar. Agar ular o‘zlarining tarixiy missiyasini bajara olsalar, kelajakda institutsional avtonomiyaning o‘lchovi juda muhimligini yaxshi anglaganlar.

Akademik erkinlikning chegaralari. Akademik erkinlik oddiy tushuncha emas. Amerika Universitet professorlari assotsiatsiyasi tadqiqotchilar va olimlarni hokimiyat lavozimidagilardan himoya qilish uchun umumiy kelishuvni qo‘llab quvvatlaydi. Akademik erkinlikning mazmuni hech qachon aniq bo‘lmagan, chunki u juda ko‘p ma’nomlarni o‘z ichiga oladi va turli tarixiy sharoitlarda va hokimiyat munosabatlarida turlicha rivojlangan.

Akademik erkinlik-akademik hamjamiyat a’zolarining alohida yoki jamoaviy erkinligi sifatida tadqiqot, o‘rganish muhokamasi, hujjatlashtirish orqali bilimlarni izlash, rivojlantirish va uzatish, ishlab chiqarish, yaratish, o‘qitish, ma’ruza va yozish. Akademik erkinlik universitet avtonomiyasi, idoraviy o‘zini- o‘zi boshqarish va xizmat muddatini o‘z ichiga olgan bir qator akademik siyosat bilan bog‘langan.

Universitet ozmi-ko‘pmi oliy o‘quv yurti ekanligi haqidagi da’voni tasdiqlash uchun **“akademik erkinlik”** so‘zidan foydalangan[1]. Akademik erkinlik jamiyatga, mamlakatga hurmat va sadoqatsizlikni o‘rganish jarayonida xizmat qilishni nazarda tutadi. Universitet aniq ma’lumotlarga ega[1.2]. Universitetdagi ma’lumotlarni qo‘llab-quvvatlagan holda akademik erkinlikning hozirgi vaqtdagi dolzarbligi, jamiyatning shu tushuncha bilan bog‘liq ehtiyojlarini to‘ldirish har bir jamiyat a’zosining huquqlari doirasiga kiradi. Akademik erkinlik-universitetning intellektual erkinligi hamma joyda universitetga xizmat ko‘rsatish bilan to‘liq mos keladi. Universitet jamiyatda yashovchilarni fikrlaydigan va xizmat qiladigan qismidir va doimo shunday bo‘lib qolishi kerak.

Akademik erkinlik turlari-akademik erkinlikning ikki xil turi aniqlangan. Bular individual(shaxsiy) va institutsional akademik erkinlikdir.[1]

Shaxsiy akademik erkinlik. Bu erkinlik shaxsning individual professional akademik erkinligini himoya qiladi. Shaxsning akademik erkinligining umumiy ifodasi Amerika assotsiatsiyasi tomonidan “1940-yilda akademik erkinlik va xizmat muddati to‘g‘risidagi tamoyillar bayonoti” ga kiritilgan. Aksariyat hollarda, individual akademik erkinlik akademik an’ananing bir qismidir.

Shaxsiy akademik erkinlik-bu professor-o‘qituvchilar va universitet ma’muriyati o‘rtasidagi munosabatlar.

Boshqa tomondan, universitet rahbariyati professor-o‘qituvchilar tomonidan o‘qitish va ilmiy tadqiqotlarga minimal nazoratni ta’minlaydi, bundan tashqari professor-o‘qituvchilarning lavozimga ko‘tarilishi, xizmat muddati yoki ish haqi oshishi kabi yuzaga chiquvchi muammolar bilan baholanadi. Haqiqatdan ham, fakultet o‘z ishini malakali va professional tarzda bajarishiga ishoniladi. Har bir professor malakali va bir qator ilmiy nashrlarni ishlab chiqarish, o‘z darslarini kutib olish va dars berish uchun javobgardir. Yana fakultet o‘z darsliklarini tanlaydi. Kurslar uchun o‘quv rejasi kafedra professor-o‘qituvchilaridan tashkil topgan qo‘mitaning o‘quv rejasi bilan belgilanadi. Bu jarayonga professor yoki ma’murning layoqatsiz qarashi juda noo‘rin hisoblanadi[1.2].

Fakultet o‘qituvchilari orasida o‘qitish usullarini muhokama qilish ko‘pincha qiyin, chunki hech bir o‘qituvchi boshqasini tanqid qilishni, aybdor qilishni ho‘xlamaydi. Boshqa nuqtai

nazardan, professor-o‘qituvchilar barcha akademik qoidalar va qoidalarni belgilashda, yangi professor-o‘qituvchilar xizmat muddatlarini berishda shuningdek tanlashda faol ishtirokchilardir. Birinchi darajali qarorlar ya’ni tayinlash va lavozimga ko‘tarish, qabul qilish, kafedra kengashlaridan foydalanish Ilmiy kengash tomonidan amalga oshiriladi. Ma’muriyat jabrlangan professor-o‘qituvchilarning ko‘pchiligini qo‘llab-quvvatlaydi.

Institutsional akademik erkinlik. Institutsional akademik erkinlik universitetlarni hukumat aralashuvidan himoya qiladi, bu huquq universitetlarga tegishli alohida fakultet emas, balki olimlar jamoasi. Shuningdek, u universitetning o‘ziga fakultet tanlashni, talabalar tanlashni, shuningdek, har bir sinf yoki darajadagi o‘quv dasturining mazmuni kabi o‘quv dasturidagi masalalarni o‘z zimmasiga oladi. Shuni ta’kidlash kerakki, institutsional akademik erkinlik g‘ayrioddiy qarashlarga ega bo‘lgan individual professorlarni universitet ma’muriyati tomonidan ishdan bo‘shatishda ularni himoya qilmaydi. Biroq, bu professorlarni siyosatchilar tomonidan ishdan bo‘shatishdan himoya qiladi. Universitetda kafedralar va ilmiy kengashda institutsional akademik erkinlikka tayangan holda professor-o‘qituvchilarni tanlash huquqi, yordamchi xodimlar va talabalarni qabul qilish jarayonlari, o‘quv rejasidagi masalalar, shuningdek, talabalarga o‘tiladigan kurslarning mazmuni o‘zaro kelishiladi.

Talabalar erkinligi. Akademik erkinlikning asosiy turi talabalarga tegishli. Bu turida talabalarning akademik erkinligi masalalari muhokama qilinadi. Bularga misol tariqasida talabaning sinfdan taqdim etilgan ma’lumotlar va qarashlardan “asoslangan istisno” olish huquqini taqdim qilish mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, ko‘pincha talabalar, o‘qituvchilar va muassasalarning akademik erkinligiga to‘qnash keladi.

Ganadagi turli oliy ta’lim muassasalariga kirish uchun minimal talablar.

Universitetlarda taklif etilayotgan Iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va malakali ishchi kuchi bilan ta’minlash uchun dasturlar oliy ta’lim muassasasining hozirgi boshqaruviga tahdid solmoqda. Jamiyatning Bu taraflama taxminlariga ko‘ra, Ganadagi davlat universitetlariga kunduzgi kurslarni joriy qilish yoki to‘lov olish taqiqlanadi. Chunki bunday siyosat hukumat tomonidan ma’qullanishi kerak va hokimiyatdagi aksariyat siyosatchilar uchun bu nomaqbul siyosiy qaror. Universitetlarga bozorga asoslangan dasturlarni kiritish uchun ushbu yangi dasturlarni joriy etish, talablarga javoblar kurslarni diversifikatsiya qilish kerak edi.

Shunisi e’tiborga loyiqki, akademik erkinlik tushunchasi oliy ta’lim muassasalari xodimlariga hurmat-ehtirom uyg‘otadi. Xodimlar o‘zlarini topadigan jamiyatda teng huquqli. Shuning uchun universitet xodimlari bilimlarni tarqatuvchilar timsoli sifatida qabul qilinadi. Jamoat xizmatining vazifasi jamiyat a’zolarining kutishidir.

Gana davlat universitetlarida oliy fakultet tarkibiga rahbarlarni tayinlash mustaqil qidiruv qo‘mitalari orqali amalga oshiriladi. Prezident avvalgidek Ganadagi biron bir davlat universitetining rektori emas. Biroq, akademik hamjamiyat ko‘pincha akademik erkinlik va avtonomiya bilan bog‘liq ba’zi tashvishlarni keltirib chiqaradi.

Ilmiy muassasalar ko‘pincha vazirlik davlat idoralari tomonidan belgilanadigan normativ hujjatlar qoidalariga rioya qilishni talab qiladigan vaziyatdan norozilar. Ta’lim vazirligi ham shunday deb hisoblaydi.

Oliy ta’lim sohasi asosiy ta’limga taalluqli masalalarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan tajribaga ega emas deb hisoblaydi ko‘pchilik. Bir maktab oliy ta’lim uchun alohida vazirlikni yoqlasa, boshqasi Vazirlikda oliy ta’limga tajribali stol xodimini tayinlash osonroq variant deb hisoblaydi.

Ushbu jarayonda quyidagi tavsialarga e’tibor qaratish lozim:

Birinchi navbatda, universitetlar kengashlari va senatlarini faol muhokama maydonlariga aylantirish kerak.

Shunga qaramay, oliy ta’limdagi universitetlar menejmentdagi ko‘plab o‘zgarishlar va akademik hamjamiyat yo‘q degan tushunchadan o‘zlarini silkitishi kerak.

Bu muqobil variantlar modernizatsiya qilish belgilaridir. Shuningdek, Gana universitetlari o‘qituvchilari uyushmalari akademik birlashmalarni jonlantirish kabi zaruratlar mavjudligini ta’kidlaydi. Davlat universitet ma’murlari uyushmasi va boshqalar akademik erkinlik va jamoat javobgarligi o‘rtasidagi munosabatlarda universitet boshqaruvini jalb qilish va bundan tashqari, maqbul mehnat sharoitlariga ehtiyoj borligini ta’kidlaydi. Tadqiqot manfaatlari va kun tartibiga intilish agentliklari maslahatlar va moliyalashtirishga tayanishdan ko‘ra, ilmiy-tadqiqot faoliyati yiliga amalga oshirilishi kerak.

Akademik erkinlikning asosiy sharti bo‘lgan shanbalik ta’til aslini saqlab qolish uchun berilishi kerak. Bunday ilmiy-tadqiqot ishlab chiqarishga daromad keltiradigan korxonalar bilan shug‘ullanish uchun berilgan ta’tillar moddiy jihatdan mahrum bo‘lgan professor-o‘qituvchilar o‘z imkoniyatlaridan foydalanishni zarur deb topadigan holatlarning oldini oladi. Nihoyat, akademiklar odob va jamiyat me’yorlari o‘rtasida chegara chizishlari kerak. Bu shuni anglatadiki, akademiklar kasbiy etikadan xabardor bo‘lishi va har qanday kasb kabi tashkilotning axloq kodeksi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Xulosa

Universitetlarning boshqa institutlardan o‘ziga xosligi akademik erkinlikdan kelib chiqadi. Universitetlarda professor-o‘qituvchilar tomonidan akademik erkinlik professor-o‘qituvchilarga boshqalarning qarashlariga bag‘rikeng bo‘lish, o‘zaro baholash jarayoni orqali tanqid qilish va ularni qabul qilish imkonini beradi.

Ya’ni, akademik erkinlik fakultetga boshqalarning ishlariga va ularning qarashlariga individual hurmat tarzida singdiriladi.

Bu tadqiqot natijalarining erkin tarqalishiga olib keldi. Ko‘tarilgan idrok muammolariga qaramay, konsepsiya hali ham dolzarb bo‘lib, bilimlar jamiyatining o‘sishi uchun mustahkamlandi[1.3].

Hukumat oliy ta’limni moliyalashtirishda davom etar ekan, hukumatning ilmiy muassasalarga aralashuvi ularni bo‘g‘ib qo‘yishi mumkinligini tan olgan holda, mutlaqo institutsional avtonomiya ham mumkin emas. Resurslarni samarali boshqarish zaruriyati bundan keyin ham institutlar xarajatlarni kamaytirishga va kamroq mablag‘ bilan ko‘proq ishlashga chaqirilmoqda. Hukumat agentliklari davlat va xususiy oliy ta’lim muassasalariga tegishli yo‘nalishlar orqali umumiy yo‘nalish berishni davom ettirmoqda[3].

Xulosa qilib aytish mumkinki, akademik erkinlikning yuragi o‘qituvchilar, talabalar huquqlarini himoya qilishdir va tadqiqotchilar o‘z g‘oyalarini intellektual halollik bilan qo‘rqmasdan bayon qilishlari kerak.

Gana davlat universitetlari akademik erkinlik amaliyotini rasman tasdiqlaydi.

REFERENCES

1. Rostan, M. (2010). Challenges to Academic freedom, Some Empirical Evidence. *European Review*, Vol. 18. Cambridge University Press.
2. Downs, D. A. (2009). *Academic Freedom: what it is, what it isn’t and How to tell the Difference*. The John William Pope Centre for Higher Education Policy.

TRAINING TEACHERS IN FINLAND AND FIN EDUCATION SYSTEM

Abdunabieva Odina Abduvahob kizi

Senior teacher at Nordic International University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156339>

***Abstract.** In the article, the historical background of teacher education in Finland, the Finnish education system to itself, special features, teacher training, and now action-doing teachers of education study program and his main features and principles about data are covered in detail.*

***Keywords:** International education, foreign experience, the Finnish education system, teacher education, training programs, science—the result*

Introduction. Intellectual activity of new teachers in the countries of the world, development, and improvement of personnel training systems are important professions that are going in our country, not only young people but perhaps the whole of our society's member's knowledge level increases; first of all, high spiritual development is defined as the main task. Perform these tasks in raising the teacher's pedagogical skills. Advanced experiences are important. Because teacher-knowledgeable personnel preparation, students different orientations to fields, implementation of reforms in continuous education processes, education of a new generation of strategic thinking, educated and qualified personnel, in-depth study of advanced experiences abroad, updating the educational process, teaching methodology, form, and methods to knowledge in application justification, such as done to increase in charge person, is considered, therefore, the world experience of learning and international education in the system, take-going reforms analysis, and reach current are considered.

Whole the world, teachers and politicians pay attention. We all know that education in the center is the Finnish education system. For more than a decade, Finnish 15-year-olds have consistently shown the best and highest results in the OECD international evaluation program (PISA). In three years, the Organization for Economic Cooperation and Development will transfer one transferable international student to research Finnish school students.

The world's highest knowledge level is sufficient demonstration. They are also children and the most avid book readers in the world. Also, Finnish school students in natural sciences, according to - in the world, second, mathematics according to, while fifth place takeover is coming.

Main part: Finland's education system for the most important period (1967–1974)

Between periods, in 1967, Finland was in the parliament before pushed suggestions to increase, and it has been. As a result, 11–12-year-old students study or professional education was "flow," which was transferred to comprehensive education; decision-making powers were not centralized. All teachers in universities (children from kindergarten except) requested to receive Providing schools with highly educated personnel is regular on the road. At the time, in Finland, general, professional, and higher education are given "free," and adult education is partially supported. According to the legislation, the teachers of the curriculum are local health care and social services responsibility-loaded offices, working in collaboration and taking into account "the school's working environment, local value choices, and special resources". received without work outputs is a must. She is not only "general of education high standards, but also to the jointly defined goals and procedures of the whole society loyalty". provides way done is increased.

Educational system of Finland present structure as follows:

Primary education (ages 6 and under): All since 2001, families have been given the opportunity to study in pre-school educational institutions. As a result, approximately 96% of children go to preschool educational institutions. The pedagogues-teachers of the pre-school educational institution have to have at least a bachelor's degree level, which is a must.

General medium education school: "the main one education," that too is called, and the following stages, divided into: Primary stage (Grades 1-6): To the student's education to give for "class," who must have at least a master's degree in their specialty, "teachers" undertake is loaded. Lower secondary level (grades 7-9): Students have one or two subjects (as well as pedagogy) at least in the field of specialization. master level has to be needed was "science" teachers" lesson they give During basic education, all material resources—food and transport—are provided. Students from at least 9–12 classes for "vocational schools", the rest and medium schools they choose Senior High School (Grades 10–12): The student's higher (academic) education prepares At the end of secondary school, students in four subjects (the rest optional) submit the only official "exam" This will give them the right to study access certificate and higher education. Profession schools: high-medium education, such as general education schools accepts students and prepares them for work immediately after school. Other countries' professions from schools are different; they are basically "apprenticeship" statuses that will be organized. However, many students continue to enter higher educational institutions in the technical direction to get a degree they make. Teachers of vocational schools are in technical universities specialized in ‘chase plan according to latest advancements are prepared.

According to the education and field of work of teachers in Finnish schools, teachers of preschool education and teachers of crafts and technology can be divided into music teachers and other categories. However, in each category, teachers prepare different study programs based on their main goal and objectives.

In 1970, "The teacher training" about "the law acceptance to be done with Finland education in success, mainly occupied with a big reforms which are done by increased methodology. For newly established general education schools and secondary schools, teachers' preparation for higher studies in their countries is also required. The majority of universities are divided into two departments: common scientific and science in the field education and pedagogical education directions. First: common scientific and science education in the field research take to go and in planning problems on work main direction as given if the second: pedagogical to education, i.e., teaching and teachers education in the field to research attention was directed.

The future of teachers begins with education, and all teachers are required to have general and broad skills. This is the science of pedagogy; it is necessary to develop that teachers are ready to become teachers, and their social-emotional growth contribution additions must Teachers own to work the most to research based on pedagogical, optimistic in relation to being, and theoretical and practical studies take to go. Also, study sciences and pedagogical sciences must be combined to be more successful. Teacher education from the study of society and education policy consists of:

1. Class teachers: This teacher provides general education in schools for lower classes.

2. (1-6) for being responsible. They are usually themselves engaged in the class, which teaches all subjects and is responsible for the "whole personal development" of students too. Students to class when rising teachers, they are with together

3. Movement they do Science teachers general education of schools high stages (7-9) and high medium in schools lessons they give They usually teach one or two disciplines according to their specialized areas.

4. Despite the following wide range of groups to which teachers can be trained:

5. Academic sciences;

6. Pedagogical studies;

7. Language and AKT studies;

8. Personal study plan;

9. Optional.

The following principles are for teacher training system:

1. Independence, responsibility, and trust. Finland pedagogical education is at the core of all level teachers, not only independent specialists, maybe "own there is a belief that one should be an expert in the fields" and it is different problems (pedagogical, administrative, related to family or community, even local industry with connections) independent respectively and own colleagues and local community with in collaboration the solution finds In the teacher this of virtues development, one from the side teaching profession in Finland the most a lot demand to be done and authoritative from professions to one turned if second from the side development of educational program and students to administrators and politicians which allows almost complete "handover" of assessment tasks to teachers trust basis organize did Teachers and school directors study, which plays a key role in the development of programs. Pedagogical education is their education program that provides well-developed knowledge and planning skills. In addition, the design of training program is a systematic, theoretical professional development in terms of improving the help given.

To research based on independence, responsibility and trust principle with dependent being serious to research based on the approach acceptance to do principle. Highlight the two main goals behind this principle is important. First, the future to teachers own activity in the field last to be aware of researches, as well as to add new knowledge will give. Also, the second biggest goal is teachers' own beliefs and practices about thought and skill development. The future science teachers are to research based on the pedagogical purpose of education: "To the teachers, independent thinking and making sense evidence through practice make it possible. There has been a problem. The solution to help give education is to give." Theory and practice according to Finnish methodology principle. The third determining principle of education is that theoretical aspects of the study process are practiced with strong integration.

Summary.

In conclusion, some of the current main features of Finnish education, the 1960s, the end, and in the 1970s, teachers in education reforms in Finland believed education development was the key. This from reforms one "standardized" tests void to do was Finn school's students success determination for standardized from the tests does not use Of these three main reasons, there are

Firstly, evaluation practice national o ‘ chase in the program good based on although in Finland education policy schools of activity important part as individual education and to creativity high priority will give. As a result, for each student's academic success, statistical

indicators are used to determine how far his individual development and ability have progressed. Second, the creators of education, curriculum, training, and certification not conducting tests in schools, but strengthening the practice of teachers; they emphasize that it is necessary. Assessment of students' knowledge in Finnish schools study program and study to the process included being whole study year during teachers and students improve performance for is used.

Thirdly, in Finland, the determination of students' academic indicators is considered the responsibility of the school and not of external evaluators. So, our country education in the system problems elimination for advanced national and foreign experiences, international evaluation program requirements in consideration received without o ‘ chase program, o ‘ school methodology and education quality evaluation system improvement, to teachers was confidence gain, of pedagogues own to work was responsibility increase very is important.

REFERENCES

1. Chung, J., & Tsuruta, Y. (2010). Finland's success in PISA reasons check Compare: Magazine Of Comparative and international Education , 40(4), 551-553.
2. Anders, J. (2011, December 12). from Finland interesting school reformmodel.
3. Niemi, H. and Jakku-Sikhvonen, R. Secondary school teachers teachers education according to study program.
4. Kansanen, P., in Finland teachers education: current models and new development.
5. Asuna, T, *in Finland teachers education develop: qualification increaseand teaching.*
6. Kupiainen, S., (2008). *Finland education system and PISA.*
7. Sahlberg, P., (2010). The secret of *Finland's success: teachers bring up* . Stanford Center for Opportunity inside Education.
8. Laukkanen, R., (2006) *of Finland all for high level educationstrategy.*
9. Kuysynov OA, A. Nasirov, Sh. Abduraimov, A. Sodikova, K. Kutlimuratov, K. Mamajonova. New Uzbekistan. The value of membership in the Continuous Education System "INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION» Scopus Journal.3209-3225p. <https://www.internationaljournalofspecialeducation.com/submission/index.php/ijse/article/view/515> ISSN No: 0827-3383 VOLUME 37, #3. – 2022.

**ADVANCED FOREIGN METHODOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF
PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE MANAGEMENT OF INSTITUTIONS OF
PROFESSIONAL EDUCATION**

Abdulxayeva Husnidaxon To‘xtasinovna

Master’s degree student of Nordic International University

Tel number: +998905077006

Email: absulhayevahusnida@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156344>

Abstract. *A group of instructors, instructional aids, students, and instructional technologies make up the formal framework of the higher education system's professional pedagogical training program. The significance of enhancing teachers' professional competency is covered in this article.*

Keywords: *pedagogue, teaching technologies, professional pedagogical activity, creativity, curiosity, attentiveness, and professional competence.*

Аннотация. *Группа преподавателей, учебные пособия, студенты и технологии обучения составляют формальную основу программы профессиональной педагогической подготовки в системе высшего образования. В этой статье рассматривается важность повышения профессиональной компетентности учителей.*

Ключевые слова: *педагог, технологии обучения, профессиональная педагогическая деятельность, креативность, любознательность, внимательность, профессиональная компетентность.*

Annotatsiya. *O‘qituvchilar, o‘quv qo‘llanmalari, talabalar va o‘qitish texnologiyalari oliy ta’lim tizimining kasbiy pedagogik kadrlar tayyorlash dasturining rasmiy asosini tashkil qiladi. O‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishning ahamiyati ushbu maqolada yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagog, o‘qitish texnologiyalari, kasbiy pedagogik faoliyat, ijodkorlik, qiziquvchanlik, diqqat va kasbiy kompetentsiya.*

Processes of training highly qualified pedagogic personnel that meet the requirements of the time are currently the main demand of the international labor market. The reason for this is that free-thinking, self-expressive, and objectively self-assessed people are very important in society. They are the movers of the development of society. This, in its place, makes a great contribution to the development of the professional competence of specialists and renews the content of education, bringing about the need for the wide implementation of innovative forms and methods of teaching, advanced foreign experiences in teaching modern information and communication technologies. emits In this regard, a number of measures are currently being implemented in educational institutions to further improve the quality of education, to ensure the coherence and continuity of educational courses. In addition, the concept of competence is also important in the characteristics of the development of professional competence in future pedagogues. Competence - requires constant enrichment of one’s knowledge and skills, learning new information, feeling the demands of the current era, the ability to find new knowledge, process it and apply it during one’s work. It is worth noting that modernization of the educational process in educational institutions, raising the professional competence of pedagogues in further improving the quality level of the system of training of pedagogues, using modern and advanced foreign experiences in the field to provide them with professional knowledge, skills and experience One

of the important tasks is to arm with skills, to be able to use scientific and technical innovations independently, and to further develop the skills to solve promising tasks. In this regard, it is important to pay special attention to the professional competence of future teachers and their analytical skills. Since the basis of competence consists of abilities, each of them should correspond to their own competence.

Today, the term "professional competence" is often used. Competence is defined in explanatory dictionaries as understanding and knowledge. When translated from Latin, "competent" denotes a series of issues in which a person is educated, has knowledge and experience. Latin: compete-I achieve, obey, approach. In a word, professional competence is the ability to transform knowledge, skills and skills into practice. Professional competencies are the ability to perform professional tasks or a specific professional task. It is assumed that you will be able to do the work efficiently and achieve the desired result. Also, the following types of competence are distinguished: - individual competence: personal characteristics that help promote yourself and achieve results. - leadership skills: leadership, not Management. Because not all leaders can be leaders, not everyone can be leaders. This is more about how much a person can lead or guide the development of an individual and an expert. - functional competencies. Refers only to the field of human activity. - social competence: includes cognitive and behavioral abilities within a social group. - emotional competence: the ability to analyze your strengths and weaknesses to which emotional intelligence is responsible. Professional competence and professional self-awareness is a lifelong process, a person chooses a professional from the stages of dreaming, testing, choosing and their implementation, and then enters the profession, which then changes his profession or specialty, depending on the change in professions in the world, changes in himself, his attitude to work. Professional competence is again understood as complex integral education, including a set of knowledge of professional importance. Skills and abilities, personal qualities, certain ways of thinking and a certain degree of responsibility for one's own actions are understood. An important role in the image of a modern teacher is played by the embodiment of perfection. Today, the development of professional competence of the teacher consists in increasing his daily competence, productivity of the work process. It is possible to train qualified specialists by studying and solving problems associated with the formation of professional skills in work activities, forming professional training. The need to improve the pedagogical-psychological knowledge, skills of future teachers is justified by the growth of social requirements imposed on the educational institution and teachers. In the field of higher education, it is carried out to determine the level of their professional training, determine the aspects that meet the requirements in it and the actual needs for education based on the identification of existing shortcomings and gaps. Based on this, it is advisable to introduce innovations into life. This leads to the development of pedagogical competence. Another of the situations that are important during the training sessions is the organization of students' learning processes based on their needs and the focus on the personality of the student. These include the interests of students to know, the sense of duty in them, as well as the methods of forming a sense of responsibility in the educational process.

Acting in the direction of training competitive, qualified personnel corresponding to the requirements of the world, the correct attitude of the future generation to high morale, changes in social life, the education of competent individuals who deeply understand the essence of our national values, the teacher should show the values of creativity, research, dedication. The teacher

should also have skills and art that he should be able to attract students, make his lesson interesting and give the student knowledge and upbringing. One of our main tasks now is to teach students to effectively apply the various types of qualifications that they occupy in situations found in their personal, professional and social life, to independently teach, to independently seek out the necessary information regarding science, to be able to distinguish materials on the increase in necessary knowledge from analysis, inconclusive, that is , it consists in giving special importance to the qualifications that give work when problem situations arise, as well as in educating the acquisition of characteristics that can apply the acquired knowledge in the process of their daily life. Competencies should also be formed in students in the upbringing of these features, especially in combination with the absorption of knowledge, skills and abilities in the course of the lesson related to the native language and literature.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The formal structure of the system of professional pedagogical training in a higher educational institution will consist of a complex of teachers, educational tools, students, as well as teaching technologies. The formation of professional pedagogical competence of teachers in a higher educational institution involves the following processes: the main purpose of the formation of professional competence of the future teacher is to train mature, qualified personnel. According to the ideas of a particular discipline from students studying in the areas of pedagogical education of this, that is, the humanitarian sphere, in accordance with state educational standards. In the state educational standard, the graduate in his professional pedagogical activity is teaching, upbringing, educational and methodological production, it is envisaged to operate in research tasks. Qualified educational process is organized using educational content (DTS and educational plan, programs), form, method, tools (textbooks, electronic information education resources and other didactic materials, educational and methodological manuals, laboratory equipment, etc.) and educational technologies (educational methods, organizational forms, etc.) in the preparation of a specialist, that is, the formation and development of professional competencies a qualification practice is organized in order to carry out professional and pedagogical activities and carry out theoretical knowledge and practical skills obtained in the audience in ideal conditions from experience in real conditions. Reflexive practice of students in the process of studying Pedagogical Sciences (in various forms of active, contextual education) and according to the results of research work emotional emotional-value and assessment relations in relation to the process of interaction in the process of facts, material, education it is organized for the purpose of identification.

RESULTS

The theoretical analysis of the nature of professional competence, the modeling of its content, the development of the concept of reflexive monitoring of the formation of professional competence of students of a higher educational institution makes it possible to smoothly substantiate the advanced hypothesis. Experimental perspective in the review, hypothetically, the technology of reflexive monitoring of the formation of professional competence of students of a higher educational institution is effective if the following is laid down on the basis of its design and implementation:

- appropriate adequate forms of content-appropriate self-assessment and reflexive diagnosis of the formation of professional competence on the basis of quality benchmark in the process of studying Pedagogical Sciences of students and practically working employees;

- the interaction of management levels, goal orientations (strategic, tactical, operational), stages and management and implementation of targeted management programs by implementing the didactic foundations of the formation of professional competence of an educator in the logic of building a tree of goals.

To this end, we are faced with the task of solving the following tasks:

- experimental program development;
- conducting an empirical study specially organized to verify the effectiveness of the developed technology of reflexive monitoring of the formation of professional competence of students of a higher educational institution;
- the validity of the experimental data obtained;

The results achieved justification of reliability and validity of the methods used.

DISCUSSION

In order to successfully carry out his activities in all situations, the teacher constantly improves his knowledge and skills, regularly studies modern pedagogical and information technologies, advanced foreign pedagogical experiences, methods and methods, and pedagogical professional knowledge and skills. and will have personal qualities and will develop the necessary competencies during his practical activity. The methodology of carrying out any scientific research is expressed in the interpretation of the essence of the phenomenon and process being studied on the basis of the selected ideas, theories and approaches, the ideas about the object are modeled, the mechanisms of its effective development, tools and pedagogical conditions -conditions are determined. Professional competence is the acquisition of knowledge, skills and abilities necessary for professional activity by a specialist and their practical application at a high level. Professional competence does not mean the acquisition of separate knowledge and skills by a specialist, but the acquisition of integrative knowledge and actions in each independent direction. Also, competence requires constant enrichment of professional knowledge, learning new information, understanding important social requirements, finding new information, processing it and being able to use it in one's work. Professional competence is clearly manifested in the following situations: - in complex processes and performing unclear tasks; - using conflicting information; - in order to have a plan of action in an unexpected situation, a specialist with professional competence first of all: - consistently enriches his knowledge and integrates new information; - deeply understands the requirements of the time and seeks new knowledge; - he can rework them and use them effectively in his practical work.

Organization and development of cooperative work of subjects in the further improvement of pedagogical processes, the effectiveness of developing their activity in the system of goals and tasks that are important to achieve, in every way depends on existing motives and motivation. The field of education is a social institution that reflects all the problems of society. It is necessary to enrich and improve spiritual and educational values in modern education, to humanize it through educational activities, to activate educational activities with spiritual and educational growth, and through pedagogical and psychological support. it is necessary to educate highly moral, responsible, creative, competent persons. Raising a person from the spiritual and educational side is an important issue of education today, and for this it is important that the teacher himself has a high level of spiritual and educational competence. Spirituality is a manifestation of qualities related to the enrichment of the inner world, aimed at opening up one's personal potential. Spirituality is a description of self-awareness as a person, reflecting perfection and balance of the

inner world. It is necessary to convey clear visions of spirituality, which is the main criterion for our material and spiritual growth, to the next generation. Spiritual and educational development is self-creation and development as a form of behavior directed towards oneself and others. The development of spiritual-educational competence is formed during personal development, the existence of a spiritual-educational role model (in the form of parents, teachers), and the organization of an educational process based on universal human values integrated into the educational program. Spiritual and educational growth - a person's assimilation of sources of religious and national values, traditional moral norms and spiritual ideals towards himself, those around him, the state and the world in general; it is carried out through educational tools in the organized educational process. The spiritual sources of spirituality are based on love for a person, success in life and high values. Scientific activity of teachers - searching for news, learning and basing on them and using scientifically proven sources, mastering the pedagogical, psychological and socio-economic bases of organizing and managing pedagogical processes, as well as applying innovative approach technologies to pedagogical processes defines tasks. In conclusion, we must say that introducing future teachers to various methods and methods of organizing and managing pedagogical processes, further developing their professional competence, arming them with the secrets of professional development, and forming a methodology for working with pedagogical innovations will increase the effectiveness of education. is one of the important increasing factors. In order to ensure the effectiveness of pedagogical processes, future teachers should have knowledge of strategic planning, design, modeling of pedagogical processes, coordination of student activities and ensuring their activity, methods, methods and principles of pedagogical process management according to situations, innovative technologies and based on them, it is necessary to develop the skills of organizing innovative activities of the subjects of the pedagogical process.

CONCLUSION

The main goal of modern education is to prepare a person who is fully developed for society and the state, socially adaptable to society and work, and who can work on himself. Therefore, the level of competence of pedagogues is important in education of a comprehensively developed personality. In the process of education and training, young people acquire the knowledge, manners, customs, culture and labor skills collected by their ancestors, take their rightful place in society based on life experience, and the personality of a pedagogue in the formation of their potential and outlook. It is no exaggeration to say that his professional skills are important

REFERENCES

1. Azizxodjaeva N.N. O‘qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. – 52 b.
2. Zimnyaya I.A. Klyuchevie kompetensii - novaya paradigma rezultata obrazovaniya // Visshee obrazovanie segodny
3. Tolipov O‘.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko‘nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari / Monografiya. – T.: Fan, 2004. B – 73-80.
4. Turg‘unov S.T., Maqsudova L.A., Tojiboyeva H.M., Nazirova G.M., Umaraliyeva M.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va smaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent: 2014. –58 b

5. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015. – 120 bet.75
6. Baxodirovna, M. I. (2021). Adabiyot darslari samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni. Ta’lim fan va innovatsiya, 1(5), 140-142
7. Axmedjanov M.M., Xo‘jaev B.Q., Hasanova Z.D. Pedagogik mahorat- Buxoro Davlat universiteti, 2014
8. Akhmedov, B. A., Askarova, M. R., Xudayqulova, F. B., Tojiboeva, G. R., Artikova, N. S., Urinova, N. S., ... & Omonova, S. M. (2022). PEDAGOGICAL SCIENCE EDUCATION MANEGMENT IN TEACHING SCIENCE OF PEDAGOGICAL SCIENCES. Uzbek Scholar Journal, 10, 529-537.
9. . Safarova R.G. Tarixiy hamda zamonaviy tajribalarni uyg‘unlashtirgan holda qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantirish ning madaniy modellari. O‘qituvchilar ta’limi bo‘yicha xalqaro konferensiya “Zamonaviy ta’lim talablar shartida pedagogik ta’lim sifati” mavzusidagi xalqaro konfrensiya: IFTE 2023: O‘zbekiston. <http://IJRO.GOV.UZ> Nukus2023-yil 29-30-may
10. Olimov Sh.Sh., Hasanova Z.D. Pedagogik texnologiyalarni o‘quv-tarbiya jarayoniga qo‘llash. –Toshkent: Fan va texnologiya. 2014, –11 b.

МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО

Муртазина Диана Рахিবовна

Специализированная школа-интернат № 1 г. Джизака, учитель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156508>

***Аннотация.** С появлением новейших средств коммуникации «мир - как говорят англичане - становится меньше», и поэтому возникает потребность в изучении языков. Он может помочь нам найти общий язык с иностранцами в путешествиях, получить новую должность, найти друзей со всего мира или даже устроить личную жизнь. Неудивительно, что всё больше людей хотят его знать. И чем больше людей желают его изучать, тем больше методик появляется на рынке.*

***Ключевые слова:** коммуникативность, методика преподавания, геймер, лингвистика.*

***Annotatsiya.** Eng so‘nggi aloqa vositalarining paydo bo‘lishi bilan "dunyo - inglizlar aytganidek - kichrayib bormoqda" va shuning uchun tillarni o‘rganishga ehtiyoj bor. Bu sayohat qilishda chet elliklar bilan umumiy til topishga, yangi lavozimga ega bo‘lishga, butun dunyodan do‘stlar topishga yoki hatto shaxsiy hayotimizni tartibga solishga yordam beradi. Uni bilishni istaganlar soni ortib borayotgani ajablanarli emas. Va qanchalik ko‘p odamlar uni o‘rganishni xohlasalar, bozorda shunchalik ko‘p texnikalar paydo bo‘ladi.*

***Kalit so‘zlar:** aloqa, o‘qitish usullari, geymer, tilshunoslik.*

***Abstract.** With the advent of the latest means of communication, “the world - as the British say - is becoming smaller,” and therefore there is a need for learning languages. It can help us find common ground with foreigners when traveling, get a new position, find friends from all over the world, or even arrange our personal life. It's no surprise that more and more people want to know him. And the more people want to study it, the more techniques appear on the market.*

***Keywords:** communication, teaching methods, gamer, linguistics.*

Введение. Так что же такое методика и почему так важно выбрать подходящую именно для себя? Простыми словами методика включает в себя методы и средства обучения, способы изучения иностранного языка. Но как мы уже отметили, с появлением огромного количества желающих учить иностранный язык, количество методик также возросло. Поэтому, прежде чем углубиться в изучение языка, стоит подобрать для себя подходящий вариант. Именно поэтому мы расскажем вам о 10 самых релевантных методиках, которые уже услужили хорошую службу ни одному желающему постигнуть тонкости английского языка.

Также наша команда Инглиш Шоу всегда готова вам помочь в изучении нового языка. У нас вы найдете методику и курс на любой вкус. И к тому же индивидуальный подход к каждому студенту, что сделает обучение незабываемо красочным [1].

Коммуникативная методика преподавания английского

Коммуникативная методика вытекает из главной проблемы всех изучающих иностранные языки: "Понимать - понимаю, а сказать не могу!". "Хватит это терпеть!" - сказали тогда преподаватели и разработали коммуникативный подход.

С течением времени коммуникативный подход, как и любой другой, конечно же претерпел некоторые изменения. Но его основополагающие принципы остались прежними.

Просмотрев их, и вы поймете почему эта современная методика остается одним из самых эффективных способов изучения английского.

Итак, основными принципами коммуникативного метода обучения являются:

- Владение грамотной и беглой речью. И это стоит воспринимать как следствие постоянной практики, то, что будет развиваться интуитивно.
- Студент будет говорить на языке во время занятий, начиная с первого урока. И это касается не только студентов с высоким уровнем, но и тех, кто изучает язык с нуля!
- Использование современных и аутентичных пособий. Учебники проработаны настолько продуманно, что вы будете использовать этот практический материал в реальной жизни.

Итак, подведем итоги. Данная методика подойдет в случае, если вы желаете:

1. Отточить навык беглой и грамотной речи
2. Понимать английскую речь на слух без затруднений
3. Перестать переводить дословно свои мысли с русского на английский

Если боитесь грамматику как «страшный сон», то с данной методикой все ваши сомнения испарятся. Так как в её основе лежит очень доступный принцип обучения: вы не будете зубрить теорию. Вам лишь разъясняют какое-либо правило, и вы практикуете его до автоматизма. Забудьте про зубрежку раз и навсегда! Используя коммуникативный подход, вы будете практиковать правила только через многократное практическое применение.

В Инглиш Шоу преподаватели подготовили уже не один десяток учеников благодаря этой замечательной методике. Наш курс «Разговорный Марафон» как раз разработан по коммуникативному подходу. С первого занятия вы говорите на английском, обсуждая повседневные актуальные темы.

Методика преподавания языка через чтение в оригинале (Ильи Франка)

Из названия уже становится понятно, что суть методики в чтении. Но это вам не просто почитать Джека Лондона в оригинале.

Книги, построенные по этой методике, включают в себя адаптированный текст, русскоязычный перевод, объяснение отдельных слов и транскрипции.

И вы наверняка спросите: «Это работает?». Ответ будет однозначно: «Да!». И на это есть веские причины в доказательство тому, что этот метод реально продуктивен.

Причина №1. Пассивное обучение

Прелесть этой методики в том, что обучение проходит в режиме "лайт". То есть вы обучаетесь в процессе интересного и увлекательного чтения, не выполняя при этом замурднённых заданий. И в принципе даже не стоит особо заморачиваться что-то запоминать, так как наш мозг отлично усваивает новый материал за счет ассоциативного мышления. А при условии пассивного обучения он делает это намного эффективнее.

Причина №2. Продуктивное усваивание материала

Исходя из концепции Франка, человек склонен лучше запоминать новые слова, испытывая яркие эмоции или впечатления. Вот что он говорит: «Для запоминания нужна не просто механическая зубрежка или выработка каких-то навыков, а новизна впечатлений. Чем несколько раз повторить слово, лучше повстречать его в разных смысловых контекстах.» А этого в литературе как раз таки предостаточно.

Важно расслабиться и получать удовольствие от чтения. Достичь это можно очень просто: стоит лишь выбрать книгу на свой вкус. Ведь чтение должно быть увлекательным и захватывающим.

В общем, вывод напрашивается сам: данный подход больше подойдет тем, у кого невысокий уровень владения иностранным [2]. В свою очередь, тем, у кого уровень знаний выше – данный метод не очень подходит, так как им уже не нужен параллельный перевод на русском языке. Гораздо больше пользы для них принесет чтение книг в оригинале.

Аудиолингвальная методика обучения английскому

Суть данной методики заключается в понимании иностранной речи на слух. Характерной особенностью при этом является метод аналогии, используемый при запоминании новых слов. Вы запоминаете основные языковые конструкции и часто используемую лексику. Что в свою очередь облегчает построение предложений и общение на повседневные темы.

Данную методику также отличает то, что вы будете заучивать разнообразные диалоги. Сначала это будет отработка основных грамматических и лексических структур с использованием базового набора слов. Затем, постепенно словарный запас будет пополняться новыми лексическими единицами.

Также стоит заметить, что на теорию отводится всего лишь одна четвертая часть урока, а все остальное время полностью посвящается практике.

Вузы многих стран и языковые школы, начиная с Оксфорда, широко используют этот подход.

Также его использовали в Советском Союзе для подготовки иностранных специалистов. Особенно если подготовка проходила в сжатые сроки.

Аудиолингвальная методика лежит в основе некоторых авторских программ, таких как: аудиолингвальный метод обучения Чарльза Фриза, Роберта Ладо (США), П. Ривана (Франция), Губерина (Югославия).

Игровые методики обучения английскому

Это как раз тот случай, когда быть геймером - это не только круто, но и ещё и полезно! Ну а если серьезно, то игры - это одна из самых эффективных методик в обучении.

Так как все успешные интерактивные курсы так или иначе связаны с данной методикой. При этом они подходят как детям, так и взрослым.

Давайте рассмотрим плюсы игр в обучении английскому языку.

Плюсы:

- Игра позволяет совмещать полезное с приятным, при этом обучение проходит непринужденно и естественно, как у маленьких детей.
- Если говорить про игры на уроках, то они служат неким перерывом и помогают переключить внимание с одного задания на другое. Следовательно, повышается концентрация внимание и конечно же настроение.
- Также не стоит преуменьшать значение дидактической функции, то есть то, что непосредственно через игру студенты могут узнать новые факты, расширить общие знания, при этом общаясь на английском языке.

- Игры используют на любых стадиях занятия, будь ли это отработка фонетических правил, грамматической или лексической темы, правил чтения, а также для практики аудирования.

Также не стоит забывать о компьютерных играх, некоторые из которых выходят только на английском [3]. И тут, хочешь, не хочешь, но все равно запомнишь.

На первый взгляд это может показаться парадоксом, но подростки, которые играют в компьютерные игры, получают большой словарный запас по сравнению со сверстниками, которые не играют. Это показывает всестороннее исследование Пиа Сундквист из Университета Карлстада и Университета Осло. Она не удивлена результатами, ведь предыдущие исследования, не только в вузах Скандинавии, показывают, что те, кто играет в обычные коммерческие компьютерные игры, знают больше английских слов.

Авторская методика Пола Пимслера

Если вы введете в поисковик: "Самый популярный аудио курс", то на первых трех позициях вы найдете метод Пимслера. Как ни странно, этот курс рассчитан на русскоговорящее население. В своей методике Пимслер использует естественный процесс общения. Каждое занятие начинается с отработки базовых конструкций, которые используются носителями языка в разговорной речи. Большинство российских спортсменов, будучи на начальной стадии изучения языка, учат его именно по этому методу. Конечно, если перед ними стоит задача будущей работы в США. И буквально через пару месяцев без проблем "шпрехают" на разнообразные темы.

В основе обучения также диалог, но в отличие от аудиолингвальной методики, вы будете принимать в нем самое что ни на есть полноценное участие.

Благодаря чему к 27 уроку вы сможете достаточно уверенно разговаривать и воспринимать речь на слух, то есть у вас появится возможность почувствовать себя носителем. Вы усвоите именно то количество лексики, которое является достаточным для общения на повседневные темы.

Методика преподавания языка Игоря Шехтера

Следующая из рассматриваемых нами методик принадлежит Игорю Шехтеру. Она основана на индивидуальном подходе к каждому обучающемуся. И нужно отдать должное значимости данного подхода. В концепции Шехтера толстым слоем положено убеждение о том, что изучаемый язык должен зародиться в его сознании тем же образом, что когда то зародился родной.

Именно исходя из своих убеждений, Шехтер разработал ситуации, моделирующие непосредственное общение и естественным образом помогающие усвоить новые знания.

Таким образом, в сознании человека активируется именно тот механизм, который когда-то помог ему в развитии речевого аппарата, заточенного для общения на родном языке.

Все обучение по методу Шехтера можно разделить на три стадии, которые имитируют шаги при освоении родного языка:

- Для начала происходит порождение центра новой речи. Происходит это при помощи специальных «внедрений» речевых образцов, наделенных определенным смыслом. Они доводятся до автоматизма на подсознательном уровне.

- Далее происходит усвоение грамматических навыков и лексических единиц. Таким образом, снятый на предыдущем этапе психологический барьер, уже никак не помешает естественному процессу обучения.

- Затем происходит так называемая подготовка для «выхода в мир». Создается эмоционально-смысловая почва для дальнейшего усвоения, сглаживаются шероховатости. Подходит к концу так называемое лингвистическое «детство», и вы готовы пойти в школу жизни, которая связана с новым языком [4].

Методика обучения английскому А. Драгункина

Данная методика в корне отличается от других, так как Александр нашел в английском именно те закономерности или особенности, которые явно отличают его от русского языка. И свою методику он построил именно на изучении данных закономерностей, утверждая, что понять чужой язык можно лишь изучив его отличия от родного.

Особенности английского по подходу Драгункина:

- В английском есть изменяемые и неизменяемые слова. Во втором классе всего 27 лексических единиц, которые и являются "центральными фигурами" в обучении.
- Автор изобретает свои схемы, которые позволяют ему разложить все непонятное "по полочкам".
- Также он нашел свой способ, объясняющий использование английских времен.

"Полиглот" Дмитрия Петрова

Для начала стоит сказать пару слов об авторе. Петров - достаточно прославленный психолингвист, автор книги «Магия слов», а также другой литературы. Помимо этого является ведущим шоу «Полиглот». Его методика включает в себя 16 часов интенсивного обучения, после которого и дошкольники будут знатоками английского.

Плюсы методики:

Простое объяснение сложных правил

Ведущий передачи привык объяснять так, что даже самые сложные правила подпадают под категорию простых и более не вызывают затруднений у учеников.

После курсов Дмитрия Петрова вы буквально забудете что такое скованность из-за незнания и будете готовы пустить в ход все ранее отработанные навыки. У вас будет хороший разговорный английский.

Минусы методики:

Базовый словарный запас

«Полиглот» - это в некотором смысле хороший стартовый «пинок», но для более продвинутых уровней он окажется слабоватым.

На всё нужно немало времени

Грамматические правила, которые в «Полиглоте» отрабатываются по определенной схеме кажутся абсолютно несложными, но являются таковыми лишь отчасти. Ведь для закрепления теории нужна хорошая практика, которая в свою очередь требует времени.

Современный метод преподавания Н. Замяткина

Принципами методики являются:

- Прослушивание аудио материалов, чтение текстов

- Употребление английского на всех стадиях обучения, и по возможности отказ от русского языка

«Матрично-языковое тай-чи» - так называется изобретение Николая Замяткина. И многим обучение по данной методике напоминает медитацию.

В основе обучения матрицы с отрывками из текста или диалоги, расположенные по принципу от простого к сложному. Каждый из диалогов требует большого внимания: вы их прослушиваете по несколько часов, как минимум по 2 часа в сутки.

Каждый из диалогов требует немало усилий. Сначала вы слушаете отрывки по несколько часов подряд, как минимум это 2 часа в сутки. Стараться переводить текст на этом этапе не следует. Рекомендуется просто слушать до тех пор, пока все фонемы не станут понятными, пока все слова не будут различимы.

Затем, одновременно с аудированием вы читаете текст, что способствует более глубокому усвоению [5]. Данная стадия продолжается, пока диалог не будет у вас на автомате в памяти. И в конечном итоге, вам следует громко проговорить этот диалог вслух много раз, стараясь подражать интонации и выразительности диктора.

Методика преподавания Розетты Стоун

Как ни странно «Розетта Стоун» – это компьютерная программа. А названа она так в честь Розеттского камня, который помог лингвистам в расшифровке египетских иероглифов.

Интуитивное восприятие - вот что лежит в основе данной методики. Обучение по данной программе можно сравнить с изучением родного языка у детей в раннем возрасте. Программа производит ситуации из повседневной жизни.

Основными принципами методики являются:

- Языковая среда как естественный фактор при обучении
- Постепенное усвоение: от простого к сложному
- Восприятие английского языка, основанное на интуиции
- Учитывается принцип индукции: студент делает выводы о правилах на основе примеров или частных случаев

- Часто повторяющийся материал, гарантирующий усвоение

Заключение.

Выбор методики - дело достаточно индивидуальное, мы же можем только порекомендовать критерии, которые необходимо учитывать для выбора максимально подходящей методики именно вам.

Основополагающие критерии:

- уровень вашей подготовки;
- количество времени, которое вы сможете уделять занятиям;
- финансовые возможности;
- собственные приоритеты и желания.

Также, необходимо понять, как вам проще воспринимать информацию: на слух, через учебник, с помощью видеоуроков, в игровой форме и т.д. Если вы подберете метод, подходящий вашему складу ума, характеру и интересам, успешная учеба сложится сама собой.

REFERENCES

1. Abu Ghali, M. J. , Abu Ayyad , A., Abu-Nasser, S. S., & Abu Laban , M. (2018). Intelligent system for teaching English grammar. *Int . J. acad. English Res . 2*, 1–6.
2. Adolph S, Clark L, Dörny Z, Glover T, Henry A, Muir S, et al . (2018). Digital innovation in motivation 1 2: harnessing the power of the ideal self 1 2. *System 78*, 173–185. DOI: 10.1016/j.system.2018.07.014
3. Кузиев, Б. Н., & Муртазин, Э. Р. (2023). ОБРАЗОВАНИЕ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ. *Экономика и социум, (5-2 (108))*, 786-789.
4. Кузиев, Б. Н., Холмунинова, Д. А., & Муртазин, Э. Р. Электронное обучение как часть образовательного процесса. *Ученый XXI века, 1*, 43.
5. Kuziev, B. N., Murtazin, E. R., & Kholmuminova, D. A. (2016). INTRODUCTION INFORMATION TECHNOLOGIES TO EDUCATIONAL PROCESS. *Ученый XXI века, (3-1 (16))*, 26-28.

EXPERIENCES OF STUDENT EXCHANGE IN FINLAND - HOW TO PREPARE UZBEK UNIVERSITY STUDENTS FOR EXCHANGE STUDIES IN FINLAND

Johanna Järveläinen

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156514>

Abstract. *Student mobility is an integral part of the university studies of an increasing number of young people. This article discusses the experiences of Uzbek university student during his higher education studies in Finland. The article highlights the main cultural differences identified by the student and suggests ways to take cultural aspects into account in Finnish language teaching in the home country in order to prepare the future students for their exchange studies in Finland.*

Keywords: *cultural differences, culturally oriented language teaching, student exchange, Finnish language*

Introduction

In our globalised world, more and more young people are planning to study abroad or at least to include a student exchange in their studies. Nordic International University in Tashkent, Uzbekistan, offers its students the opportunity to do a double degree with the Finnish Karelia University of Applied Sciences in international business, industrial management and information and communication technology. Nordic International University is a new, private university established in 2022, so the first exchange students are preparing to leave in autumn 2024.

The three fields of study also include 12-16 credits of Finnish language teaching, the amount depending on the field. Language and culture often go hand in hand, but for these students the need for culturally focused language teaching is even more obvious: in order to adapt to their new country of study and its culture, students need to know about the topic in advance. But what should students be told? What should they know about their host country to help them adapt to the demands of their new environment and their studies? This article aims to answer these questions and to show how to implement culturally focused Finnish language teaching for groups going on student exchange.

Materials and Methods

Teaching Finnish as a second/foreign language often involves not only language but also culture. The teacher highlights what he or she considers to be essential aspects of the culture, such as customs, festivals and traditions, also taking into account the needs of the group he or she is teaching. However, for example for the author of this article, as a Finnish teacher of Finnish, her perspective on Finnish culture is different from what it would be to someone from a different cultural background. In this article, the focus of interest is especially on what in Finnish culture amazes and surprises a university student from Uzbekistan.

As mentioned, Nordic International University is a new university, so students from there have not yet gone on university exchange. However, the exchange has been possible from Kokand University. For this article, one of the exchange students from Kokand in Finnish Karelia University of Applied Sciences was interviewed. He has now been studying in Finland almost two years. The interview was conducted in written form on Telegram, as the student was in Finland at the time of it. The interview form contained open questions, so the student was able to raise cultural issues that he considered important. The author of this article was also able to ask more specific questions about the themes of the interview, if necessary.

With such a small sample size, the results are not widely generalisable. However, they do give an indication of what aspects should be included in culturally focused Finnish language teaching, especially from the perspective of exchange students from Uzbekistan.

Detecting Cultural Differences

Ward, Bochner and Furnham (2005, 7) note that anthropologist Kalervo Oberg (1960) defined the process of adaptation to a new culture and environment as a culture shock, which has four stages. The first is the honeymoon period, when the new culture seems fascinating and attractive. This phase is followed by a crisis, with a range of emotions including frustration and fear, even anger. The third phase is the recovery, where the crisis is overcome and the new culture is learned from. The final or fourth stage is adjustment, where the person is already able to function and thrive in the new environment. (Ward, Bochner & Furnham 2005, 84.) Later, also many other models have been proposed to describe culture shock, but Oberg's definition is still widely used, for example in materials for international students at various universities (see e.g., University of Helsinki).

The university student interviewed does not use the word 'culture shock' to describe his experiences, but states that he encountered a notable cultural adjustment. As an example of this, he highlights the Finns' need for personal space:

While waiting at bus stops in Finland, I made an observation that typically, 2-3 individuals maintained a distance of approximately 4-5 meters from each other as they awaited the same bus. Subsequently, I began to contemplate that this practice reflected a cultural preference among Finnish people for personal space.

The student's attention to the Finns waiting for the bus far away from each other reflects not only the personal space, but also the fact that so-called small talk is not natural for Finns. People who do not know each other do not necessarily start talking, even if they are all involved in the same situation, waiting for the bus. The student comments that her friends have experienced sometimes the differences in norms might make the Finnish behaviour to feel even rude or impolite.

The student says also that it is noteworthy to mention, on certain occasions, he observed Finns being shy in communicating in English. The Finnish education system guarantees that everyone born since 1970's has learned English at school. However, even though Finnish people have the language skills, this doesn't mean that it is easy for them to participate in a discussion on foreign language, which the student was also able to observe. A stereotype of a Finn is a shy person, and even if the stereotypes are not the whole truth and can be even harmful, they have sometimes the power to describe characteristics shared by the same nationality with astonishing accuracy.

The Finnish climate has also caused the student some problems. Finland has four seasons, but the difference in light levels between summer and winter is significant. The student describes his experiences as follows:

To tell the truth, Finland's climate is distinctive, characterized by extended summer days with prolonged daylight, and very dark periods in the winter. From my personal experience, during the summer, there were exceptionally lengthy days, spanning a duration of approximately 14-15 hours, which occasionally disrupted my sleep due to the presence of daylight persisting throughout the late evening.

However, the student has clearly found ways with other exchange students to help them adapt to a climate that is different from their own, and does not see it as an insurmountable obstacle to their enjoyment:

When we first moved, we were a little concerned about the darker winter months, but all you have to do is keep yourself busy and the winters are fun. Every week we usually participated in downhill skiing, cross-country skiing, snowmobiling, sledging or ice-skating. Among the activities I found most appealing was skiing at the Mustavaara ski center, located approximately thirty minutes away from the heart of Joensuu. This marked my inaugural experience skiing in this location, and it constituted a truly indelible moment in my life.

According to the interviewed student, it is possible that the things one is the most afraid of adapting to in advance turn out to be opportunities for enjoyable new experiences.

Observations on Educational Culture

In Finland the digitalisation process has been quick, which also shows in the field of education. In Finnish universities, a lot of different educational tools and information systems are used, which also the interviewed student noticed immediately:

At the beginning of my academic year, the primary problem I encountered involved acquiring proficiency in the utilization of various platforms, including but not limited to Moodle, Peppi, TUUDO, and the Outlook email system. Notably, the use of email was a novel experience for me, as it had not been a part of my academic routine at Kokand University. My transition to Karelia UAS necessitated the acquisition of this skill, which involved learning the conventions of effective email communication.

Moodle is a learning management system, where the teacher can upload all the information needed during the course: the schedule, assessment criteria and materials needed. The student can also return their assignments to Moodle. Peppi is a learning information system, where a student can sign into the courses, see his grades of the courses and follow his weekly schedule. Teachers mark the grades to Peppi, as well as use it e.g. to get the student lists for different teaching groups. TOODO is a bit like Peppi, but in a form of an application. It includes information on student’s everyday studies. It is worth in the beginning of an exchange to spend the time for learning the use of these environments, in order to be able to study effectively. The universities in Finland usually have orientation week where the use of the different systems is taught. They also tend to have an effective helpdesk, which answers quickly about any technical problems encountered.

Telegram is not widely used in Finland, and many people use WhatsApp instead. However, especially the official information is never delivered via WhatsApp or Telegram, but as the student mentions, by e-mail. In the context of higher education, e-mail is used student-teacher communication, as well as for delivering information to a certain group of students. In general, in working life, the tool of communication is also the e-mail.

The student has been studying in Finland just after the pandemic, so he has experienced also the distance teaching:

As a notable example, in the aftermath of the COVID-19 pandemic in KU (Kokand University), a complete shift to offline teaching was instituted, whereas at Karelia UAS, it has come to my attention that certain courses continue to be conducted in a remote format.

In Finland ‘the digital jump’ was done due the pandemic very quickly. The educational institutions had the tools for distant teaching, but they were not widely in use. The pandemic forced the teachers to shift to online teaching in a short notice. The possibilities of online teaching were

widely acknowledged, and it became a more common form of studying, even after the pandemic years. However, the online studies require the student to have a working computer and reliable internet access. As an advice for the students planning to study in Finland, the interviewed students suggests the following: - - *have access to up-to-date, high-quality computing equipment, including a reliable laptop and smartphone, as these tools play a pivotal role in facilitating their academic endeavors.*

The student has also made general observations on differences in educational cultures:

Certainly, I observed several distinctions in instructional methodologies, the roles of educators, and the expectations of students when comparing the educational systems of Kokand University and Karelia UAS. Moreover, a divergence in the role of educators has become evident to me. I have noticed that, at Karelia UAS, there exists a greater degree of openness in the communication between professors and students, thereby affording students the opportunity to freely pose questions during instructional sessions. In contrast, my experience in KU has indicated that some professors prefer inquiries to be directed to them solely upon the conclusion of the lecture.

In general, Finnish lecturers don't mind the questions of the students and they are not seen as interruptions, but as an active participation to a learning process. Teaching is seen as a dialogical process, where the students are allowed and even encouraged to give and justify their opinions. It is understood that when learning critical thinking, the process includes questioning.

The Importance of Language Skills

The interviewed student had studied Finnish prior to his at Kokand University, which he founds very usefull. Also, a good command of English is a necessity, because International Business program at Karelia University of Applied Sciences is taught in English:

To my mind, students desiring enrollment at Karelia UAS are expected to demonstrate proficiency in the English language. Furthermore, it is advantageous for prospective students to possess a foundational understanding of the Finnish language before arriving in Finland, as this facilitates a more expedient adjustment to the local Finnish environment, particularly considering that certain Finnish residents may have limited English language capabilities

The student sees the language a way for understanding the culture. Not all of the Finnish people feel comfortable by speaking English. He mentions, that he is making an effort to use Finnish language at work as well as with friends, even though he still feels that he doesn't yet have skills for completely fluent communication. However, the learning process is going on.

Reasons to Study in Finland

The student started his studies in Karelia UAS as a part of the exchange programme, which duration for was one year. However, after the completion of the initial exchange programme he and his friend decided to continue their studies in Finland:

[We] made a deliberate decision to extend our academic journey in Finland and transitioned our academic pursuits from Kokand University to Karelia University of Applied Sciences. Commencing from the spring semester of 2023, we enrolled as students in the Bachelor of Business Administration (BBA) degree program at Karelia UAS.

It is interesting, how he describes his studies as 'an academic journey'. A journey usually has a beginning, a middle part and the end, but it also includes the idea of being on the move and encountering new, unknown things. Thus, the metaphor suits well to describe the studying in a foreign cultural environment.

The student also gives several reasons, why he felt studying in Finland is a good opportunity for him and his future carrier:

I wanted to study - - in Finland for several valid reasons. One of the primary motivations for selecting this major was the dynamic and ever-expanding nature of international business. The world is becoming increasingly interconnected, and I believe that understanding the intricacies of international trade, finance, and management is essential in today's global economy. International Business program at Karelia University of Applied Sciences offered a comprehensive curriculum that covered a wide range of topics, from cross-cultural communication to global marketing strategies, providing me with a well-rounded education in this field. Furthermore, Finland is known for its exemplary education system, consistently ranking among the top in the world. This, combined with Karelia UAS reputation for delivering high-quality, practical education, made it an ideal place to pursue my BBA degree. The university's focus on real-world experience, internships, and project-based learning meant that I could apply what I was learning in the classroom directly to practical scenarios.

The student’s answer indicates, that he has been thinking the choice of his studies profoundly. He also shows a strong inner motivation for studying abroad and especially in Finland, by making a choice to continue his studies in Finland also after the end of the exchange programme.

Intercultural Competence Includes Knowledge, Skills and Attitudes

International exchange students' experiences of studying abroad and the problems they encounter should be approached through practical encounters, not assumptions (Eze Ogonnia 2015, 50). It should also be remembered that students' experiences of adapting to a new culture are personal. An individual's personal characteristics and background can influence whether studying abroad feels challenging or attractive.

Intercultural competence is considered to be made up of knowledge, skills and attitudes, and is often context-specific. In addition, language skills are needed for effective interaction. (Lasonen, Halonen, Pini Kemppainen & Teräs 2009, 14-15.) The student interviewed in this article seem to have adapted to studying in his new host country well and he seems to have a high degree of intercultural competence. He had a fluent command of English and some basic Finnish language skills already before the exchange, but he also feels it is important to continue learning the new language in order to get deeper into its culture. His attitude towards the host country seems tolerant and he is open for new experiences: e.g., he doesn’t love the dark winter, but he has been able to find ways to spend meaningful free time by engaging to different activities with his friends

Also, the self-motivation of the student must have helped in the adaptation process, because he didn’t feel the pressure to go to study abroad, but sees it as his own, active choice. He has also found a job for himself:

I am employed at the Turkish fast-food, Tori Döner and Burgers, situated within the newly constructed Kauppahalli building, centrally located in Joensuu city. Over the course of my residency in Finland, I have acquired the ability to engage in candid and direct communication with my employer at the workplace.

The student’s academical goal is to finish his studies in year 2024. Studying in abroad has widened his horizon and brought him not just the language skills but also intercultural competence, which will come into use in the field of international business.

Culturally Oriented Finnish Language Teaching

Ward, Bochner and Furnham (2005, 268) conclude that in order to function effectively in a foreign cultural environment “is to acquire relevant basic social skills through behavioural culture training, mentoring and learning about the historical, philosophical and sociopolitical foundations of the host society”. During the Finnish language classes the students can be prepared for the exchange, not just by improving their language skills but also paying attention on intercultural communicative competence by exploring the habits and customs as well as acquiring knowledge of the policies and history of the host society.

These topics mentioned are the kind, which language teachers naturally tend to include in their teaching. Often also the teaching materials take into account the cultural aspects: when teaching the dates, also the festivals are studied, when learning the past tense, the text can describe the history of Finland or when reading a newspaper article, it describes the current changes in Finnish society.

However, it should be kept in mind, that the cultural information can be included into language classes from the very beginner’s level. For example, when teaching the basic phrases, it can be mentioned, that in Finland shaking hands is very common on official occasions, and also the women shake hands. Also, a teacher can be called by the first name, and when addressing, the second person singular is used. Hence the language level doesn’t need to be high in order to naturally incorporate cultural aspects into teaching.

Also, it is worth to discuss the Finnish communication culture in general, but as well as the tools for communication. It might come as a surprise to the teacher, that e-mail is not necessarily a familiar tool for communication for a student. Thus, the conventions of an e-mail should be included in language teaching.

If a student is planning to study in Finland, according to the interview, it is also important to mention the need for the fluent English skills in English speaking programmes, stress the need for Finnish skills and the basic IT-skills in order to understand the different digital tools and systems used. On a more practical level, the interviewed student urges future exchange students to prepare oneself for hard winter with the warm clothes as well as for studying with a well-functioning computer and a mobile phone.

Ward et al. (2005) mention Hofstede’s research on 1980’s about the person-group relationship, which he states to differ from culture to culture. According to his research, the countries can be classified along four bipolar dimensions, which are the following: individualism/collectivism, power distance, uncertainty avoidance, and Masculinity/Femininity. (Ward et al. 2005, 11-12.)

The interview of an exchange student described in this article shows, that the phenomenon he pays attention on, often include these dimensions. For example, in Finland the power distance between a student and a teacher is narrow, which affects to the communication culture in the class: the teacher doesn’t feel the questions done by students disturbing or inappropriate. Also, the need for personal space in Finland is bigger than many other countries. The feelings of rudeness might be due to the individualistic culture of the Finns: focusing on the self and the immediate family rather than on the community. On the personal experience the writer of the article could also add, that Finnish people, in general, have a low tolerance for uncertainty, and for example, the equality between sexes is in Finland very important. Based on the results of the interview, it can be concluded that Hofstede’s ideas would be worth to mention to the students, who are planning to

participate into the exchange programmes, in order to deepen their cultural understanding of the culture of the host country.

Conclusion

Many higher-level institutions in Finland offer to international students different kinds of orientation weeks and programmes or cultural courses about the host country. Intercultural competence grows when encountering with different cultures, but the student can increase his/her knowledge of the host country, its’ customs, history and society, as well as his/her language skills, already when still in home country. A natural forum for teaching cultural information are the Finnish language classes, where the cultural themes can be included into language teaching already at the very beginner’s level.

REFERENCES

1. Eze Ogbonna, E. (2015) International Student’s Studying Abroad Challenges: Culture shock?
2. *International Journal of Social Sciences and Humanities Reviews* Vol.5 No.1, pp.44 – 51. Retrived from <https://www.ijsshr.com/journal/index.php/IJSSHR/article/view/63/52>
3. Lasonen, J., Halonen, M., Pini Kemppainen, R. & Teräs, M. (2009). Monikulttuurisuus, kulttuurienvälisyys ja osaamisen tunnustamisen tarve. In J. Lasonen & M. Halonen (Eds.), *Kulttuurienväläinen osaaminen koulutuksessa ja työelämässä* (pp. 9-24). FERA – Suomen kasvatustieteellinen seura ry. Kasvatusalan tutkimuksia 43. Jyväskylän yliopistopaino: Jyväskylä. Retrived from https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/84708/978-952-7411-20-9_KT_43_jyx.pdf?
4. University of Helsinki. Culture Shock & Home Sickness. Studies service. Retrived 26.10.2023 from
5. <https://studies.helsinki.fi/instructions/article/culture-shock-homesickness>.
6. Ward, C., Bochner, S. & Furnham, A. (2005). *The Psychology of Culture Shock*. Routledge: London.

TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA MULOQOT MADANIYATI

¹Norbo‘tayev Abror, ²Usmonov Azamat

¹Jizzax Davlat Pedagogika Unversiteti Maktab menejmenti yo ‘nalishi talabasi

²Jizzax Davlat Pedagogika Unversiteti Maktab menejmenti yo ‘nalishi katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156518>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolaning asosiy mazmuni shundan iboratki o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyating shakllanishi, pedagogik muloqotda muomala madaniyati, sharqona tarbiya va odobining muloqotga ta’siri haqida tushunchalar va muammolarga alohida to‘xtalib o‘tilgan*

***Kalit so‘zlar:** Pedagogik madaniyat, kasbiy pedagogik madaniyat, aksiolog komponent, pedagogik qobiliyatlar, vosita, kommunikativ, empatik, intellektual, reflektiv, komponent.*

***Аннотация.** Основное содержание данной статьи заключается в том, что специально обсуждались вопросы формирования культуры общения в профессиональной деятельности учителя, культуры поведения в педагогическом общении, влияние восточного воспитания и манер на общение, а также проблемы.*

***Ключевые слова:** Педагогическая культура, профессиональная педагогическая культура, аксиологический компонент, педагогическое мастерство, инструментальный, коммуникативный, эмпатический, интеллектуальный, рефлексивный, компонент.*

***Abstractio** The main content of this article is that the formation of the culture of communication in the teacher's professional activity, the culture of behavior in pedagogical communication, the influence of oriental education and manners on communication, and the problems were specially discussed.*

***Keywords:** Pedagogical culture, professional pedagogical culture, axiological component, pedagogical skills, tool, communicative, empathic, intellectual, reflective, component.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim qattiq nazorat va adolatli boshqaruvni talab qiladi. Ta’limda nazorat va boshqaruvning uyg'unligini ta'minlash sifat va samaradorlikning kalitidir. O‘zbekiston ta’lim tizimida ta’lim sifati tizimli nazorat qilinmasa, o‘quv jarayonida muayyan muammolar yuzaga keladi. Shuning uchun ta’limni boshqarish o‘quv jarayonini, ta’lim turini, uning imkoniyatlarini hisobga olishi va shu bilan sifat menejmentining samarali ishlashini ta'minlashi kerak. Ta’limda boshqaruv samaradorligi va sifatining o‘zgarishi to‘g‘ri tanlangan boshqaruv modeli va uni uzluksiz ta’lim tizimida izchil qo‘llash amaliyoti bilan bog‘liq. Zero, "Islohotlar muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyoning rivojlangan, zamonaviy davlatlari qatoridan munosib o‘rin egallashi ilm-fan va ta’lim rivoji, bu borada jahon miqyosida raqobatlasha olishimiz bilan uzviy bog‘liqdir. Shuningdek, u ta’limning ijtimoiy taraqqiyotga ta’sirini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ta’lim tizimini isloh qilish, sifatli ta’lim tuzilmasini yaratish, uzluksiz ta’limni yangi samarali jarayonga aylantirish masalalari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu vazifalar ta’lim ustidan adolatli boshqaruv va universal nazorat tizimini rivojlantirish va mavjud shakllarni takomillashtirishni taqozo etadi. Shu bois, bugungi kunda uzluksiz ta’lim sifatini oshirish, uning imkoniyatlarini kengaytirish, samaradorlikni oshirish maqsadida nazorat va boshqaruv jarayonini isloh qilish bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Dunyoning barcha mamlakatlarida ta’lim sifatini ta'minlash ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu esa o‘z navbatida pedagogic muloqot jarayoni ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot madaniyatining tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish ko‘p jihatdan o‘qituvchining shaxsiy sifatлари bilan belgilanishini ta’kidlab o‘tish lozim. Pedagogik muloqot madaniyatining har jihatdan to‘g‘ri tanlangan, o‘qituvchining ma’naviy [saviyasi](#), betakror xususiyatlariga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi: birinchidan, muloqotda har bir o‘quvchiga alohida e’tibor va dilkashlik sinf jamoasi bilan umumiy muloqot jarayonini soddalashtiradi, o‘qituvchining erkin pedagogik faoliyati [uchun zamin tayyorlaydi](#), ziddiyatli vaziyatlarni oson hal qiladi;

ikkinchidan, har bir o‘quvchi bilan o‘zaro munosabatni erkin [muloqot asosida tashkil qilish](#), ularning yosh xususiyatlariga monand pedagogik va psixologik muloqot uslublarini tanlash, [uning ruhiyatini bilishga](#), ichki dunyosiga “kirib borish”ga yo‘l ochadi; uchinchidan, pedagogik muloqotda o‘qituvchining ma’naviy-axloqiy normalari muvaffaqiyatlar kaliti bo‘lib, ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiradi, muloqotning barcha bosqichlarida o‘qituvchining o‘z faoliyatidan qoniqish hissini va xotirjamligini ta’minlaydi.

Pedagogik madaniyat - bu o‘qituvchining umumiy madaniyatining ajralmas qismi, tarkibiy qismi bo‘lib, u doimiy ravishda pedagogik nazariya bilimlarini chuqur va puxta egallash darajasini, bu bilimlarni mustaqil ravishda, uslubiy asosli va yuqori samaradorlikda qo‘llash qobiliyatini tavsiflaydi. pedagogik jarayonda talabalarning individual-tipik xususiyatlarini, ularning qiziqishlarini hisobga olgan holda va fan va amaliyotning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. (V.A. Slastenin) Kasbiy pedagogik madaniyatning mohiyatini tushunish uchun umumiy va kasbiy madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni, uning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan quyidagi qoidalarni yodda tutish kerak:

Kasbiy pedagogik madaniyat - bu pedagogik voqelikning umuminsoniy xarakteristikasi [turli shakllar](#) mavjudlik; Kasbiy pedagogik madaniyat - bu ichkilashtirilgan umumiy madaniyat va pedagogik faoliyat sohasida umumiy madaniyatning o‘ziga xos proektsiyasi vazifasini bajaradi; Kasbiy pedagogik madaniyat - bu tizimli ta’lim bo‘lib, u bir qator tarkibiy va funktsional komponentlarni o‘z ichiga oladi, ular o‘z tashkilotiga ega, ular bilan tanlab o‘zaro ta’sir o‘tkazadi. [muhit](#) va yaxlitlikning yaxlit xususiyatiga ega, alohida qismlarning xususiyatlarini kamaytirmaydi; Kasbiy va pedagogik madaniyatni tahlil qilish birligi - pedagogik faoliyat, ijodiy tabiat; O‘qituvchining kasbiy va pedagogik madaniyatini amalga oshirish va shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari individual, ijodiy, psixofiziologik va yosh xususiyatlariga, shaxsning hukmron bo‘lgan ijtimoiy va pedagogik tajribasi bilan belgilanadi. Yuqoridagi uslubiy asoslarni hisobga olgan holda, kasbiy pedagogik madaniyat modelini asoslash mumkin, uning tarkibiy qismlari aksiologik, texnologik va shaxsiy va ijodiydir.

Aksiologik komponent Kasbiy pedagogik madaniyat insoniyat tomonidan yaratilgan va ta’lim rivojlanishining hozirgi bosqichida uzviy pedagogik jarayonga o‘ziga xos tarzda kiritilgan pedagogik qadriyatlar majmui bilan shakllanadi.

Pedagogik qadriyatlar pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va ta’lim sohasidagi mavjud ijtimoiy dunyoqarash va o‘qituvchi faoliyati o‘rtasidagi vositachilik va bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini bajaradigan kognitiv harakat qiluvchi tizim vazifasini bajaruvchi normalardir. Ular, boshqa qadriyatlar singari, sintagmatik xarakterga ega, ya’ni. tarixiy shaklda shakllanadi va aniq tasvir va g‘oyalarni ko‘rinishida ijtimoiy ong shakli sifatida pedagogika fanida qayd etiladi. Pedagogik qadriyatlarni egallash pedagogik faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi, uning jarayonida ularning subyektivatsiyasi sodir bo‘ladi. Bu o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladigan pedagogik qadriyatlarning sub’ektivlik

darajasi. Pedagogik qadriyatlar bir -biridan farq qiladi ularning mavjudligi darajasi, bu ularning tasnifi uchun asos bo‘lishi mumkin. Shu asosda shaxsiy, guruhli va ijtimoiy pedagogik qadriyatlar ajratiladi.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar jamoat ongida namoyon bo‘ladigan turli xil ijtimoiy tizimlarda ishlaydigan qadriyatlarning mohiyati va mazmunini aks ettiradi. Bu jamiyatning ta’lim sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi g‘oyalar, in‘ikoslar, me‘yorlar, qoidalar, an‘analar majmuidir.

Guruh pedagogik qadriyatlari muayyan ta’lim muassasalari doirasida pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va boshqaruvchi g‘oyalar, tushunchalar, me‘yorlar ko‘rinishida taqdim etilishi mumkin. Bunday qiymatlar majmui yaxlit xarakterga ega, nisbiy barqarorlik va takrorlanuvchanlikka ega.

Shaxsiy va pedagogik qadriyatlar O‘qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari, munosabati va boshqa mafkuraviy xususiyatlarini aks ettiruvchi ijtimoiy-psixologik shakllanish vazifasini bajaradi. **Aksiologik "men"** qiymat yo‘nalishlari tizimi sifatida u nafaqat kognitiv, balki uning ichki mos yozuvlar nuqtasi rolini o‘ynaydigan hissiy-irodali komponentlarni ham o‘z ichiga oladi. U pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimiga asos bo‘lib xizmat qiladigan, ham ijtimoiy-pedagogik, ham kasbiy-guruhli qadriyatlarni o‘zlashtiradi.... Bu tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi: *qiymatlar*, shaxsning ijtimoiy va kasbiy muhitdagi rolini tasdiqlashi bilan bog‘liq (o‘qituvchi ishining ijtimoiy ahamiyati, pedagogik faoliyatning obro‘si, kasbni eng yaqin shaxsiy muhit tomonidan tan olinishi va boshqalar); *qiymatlar*, muloqotga bo‘lgan ehtiyojni qondirish va uning doirasini kengaytirish (bolalar, hamkasblar, ma’lumotli odamlar bilan muloqot, bolalarning mehr va muhabbat tajribasi, ma’naviy qadriyatlar almashinuvi va boshqalar); *qiymatlar*, ijodiy individuallikni o‘zini rivojlantirishga e’tibor qaratish (professional va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyati bilan tanishish, sevimli mavzusi bilan shug‘ullanish, o‘zini doimiy takomillashtirish va boshqalar); *qiymatlar*, o‘z-o‘zini anglashga imkon berish (o‘qituvchining ishining ijodiy, o‘zgaruvchan tabiati, o‘qituvchilik kasbining romantikligi va maftunkorligi, ijtimoiy zaif bolalarga yordam berish imkoniyati va boshqalar); *qiymatlar*, pragmatik ehtiyojlarni qondirishga imkon berish (kafolatlangan davlat xizmatini olish imkoniyati, ta’lilning davomiyligi va davomiyligi, martaba o‘sishi va boshqalar). Nomlangan pedagogik qadriyatlar ichida qadriyatlarni ajratib ko‘rsatish mumkin **mustaqil va instrumental turlari**, mavzu mazmunidan farq qiladi. **O‘z-o‘zini ta’minlash qadriyatlari** - Bu **qadriyatlar-maqsadlar**, shu jumladan o‘qituvchining ishining ijodiy tabiati, obro‘si, ijtimoiy ahamiyati, davlat oldidagi mas’uliyati, o‘zini tasdiqlash imkoniyati, bolalarga muhabbat va mehr. Bu turdagi qadriyatlar ham o‘qituvchilar, ham talabalar shaxsiyatini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maqsadlar o‘qituvchi faoliyatining asosiy ma’nosini aks ettirgani uchun boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida ustun aksiologik vazifani bajaradi.

Tahlil va natijalar. Pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish yo‘llarini izlab, o‘qituvchi o‘zining professional strategiyasini tanlaydi, uning mazmuni o‘zi va boshqalarning rivojlanishi. Binobarin, qadriyatlar-maqsadlar davlat ta’lim siyosatini va pedagogika fanining rivojlanish darajasini aks ettiradi, ular sub’ektiv bo‘lib, pedagogik faoliyatning muhim omiliga aylanadi va qadriyatlar-vosita deb ataladigan asbobiy qadriyatlarga ta’sir qiladi. Ular o‘qituvchining kasbiy ta’limining asosini tashkil etuvchi nazariya, metodika va pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish natijasida shakllanadi.

Qadriyatlar-vositalar- bu o‘zaro bog‘liq uchta kichik tizim: kasbiy ta’lim va shaxsiy rivojlanish muammolarini hal qilishga qaratilgan to‘g‘ri pedagogik harakatlar (o‘qitish va tarbiya texnologiyalari); shaxsiy va kasbiy yo‘naltirilgan vazifalarni (kommunikatsiya texnologiyalari) amalga oshirishga imkon beruvchi kommunikativ harakatlar; o‘qituvchining sub'ektiv mohiyatini aks ettiruvchi harakatlar, ular tabiatan integratsiyalashgan, chunki ular har uchta kichik tizimni yagona aksiologik funktsiyaga birlashtiradi. ***Qadriyatlar-vositalar qadriyatlar-munosabatlar, qadriyatlar-sifat va qadriyatlar-bilim kabi guruhlariga bo‘linadi.***

Qadriyatlar-munosabatlar o‘qituvchiga pedagogik jarayonning maqsadli va etarli darajada qurilishi va uning sub'ektlari bilan o‘zaro aloqasini ta’minlash. Kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabat o‘zgaraydi va o‘qituvchining harakatining muvaffaqiyati, uning kasbiy va shaxsiy ehtiyojlari qay darajada qondirilishiga qarab o‘zgaradi. O‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar yo‘lini belgilaydigan pedagogik faoliyatga bo‘lgan qimmatli munosabat gumanistik yo‘nalish bilan ajralib turadi. Qiymat munosabatlarida o‘z-o‘ziga munosabat bir xil darajada ahamiyatli, ya’ni. o‘qituvchining o‘ziga professional va shaxs sifatida munosabati. Pedagogik qadriyatlar ierarxiyasida ***qadriyatlar-fazilatlar*** chunki ularda o‘qituvchining muhim shaxsiy va kasbiy xususiyatlari namoyon bo‘ladi yoki mavjud bo‘ladi. Bularga kiradi *xilma-xil va o‘zaro bog‘liq individual, shaxsiy, maqom-rol va kasbiy-faollik fazilatlar*. Bu fazilatlar bir qator qobiliyatlarning rivojlanish darajasidan kelib chiqadi: bashoratli, kommunikativ, ijodiy (ijodiy), empatik, intellektual, reflektiv va interaktiv. Qadriyatlar-munosabat va qadriyatlar-agar boshqa kichik tizim shakllanmagan va assimilyatsiya qilinmagan bo‘lsa, pedagogik faoliyatni amalga oshirishning zarur darajasini ta’minlay olmaydi. ***qadriyatlar-bilim ...*** U o‘z ichiga oladi *nafaqat psixologik, pedagogik va predmet bilimlari, balki ularning xabardorlik darajasi, ularni pedagogik faoliyatning kontseptual shaxsiy modeli asosida tanlash va baholash qobiliyati.*

O‘qituvchining asosiy psixologik va pedagogik bilimlarni o‘zlashtirishi ijodiylik, o‘quv jarayonini tashkil qilishda muqobilik uchun sharoit yaratadi, professional ma’lumotlarga o‘tishga, eng muhimlarini kuzatishga va zamonaviy nazariya va texnologiya darajasida pedagogik muammolarni samarali ijodkorlik yordamida hal qilishga imkon beradi. pedagogik fikrlash usullari. Shunday qilib, nomlangan pedagogik qadriyatlar guruhlarini bir-birini yaratadi ***aksiologik model***, sinkretik xarakterga ega. Bu o‘zini qadriyatlar-maqsadlar qadriyatlar-vositalarni belgilashida, qadriyatlar-munosabatlar qadriyatlar-maqsadlar va qadriyatlar-sifatlarga va boshqalarga bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. ular bir butun sifatida ishlaydi. O‘qituvchining aksiologik boyligi yangi qadriyatlarni tanlash va oshirishning samaradorligi va maqsadga muvofiqligini, ularning xulq-atvor va pedagogik harakatlar motivlariga o‘tishini belgilaydi.

Texnologik komponent pedagogik madaniyat o‘qituvchining pedagogik faoliyatining usul va usullarini o‘z ichiga oladi. Ta’lim faoliyati texnologik jihatdan yuqori darajada rivojlangan. Shu munosabat bilan, pedagogik faoliyatning operativ tahlili talab qilinadi, bu esa uni turli pedagogik muammolarning echimi sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Bularga o‘qituvchining kasbiy va pedagogik madaniyati texnologiyasini tashkil etuvchi analitik-refleksiv, konstruktiv-prognostik, tashkiliy-faoliyat, baholovchi-axborot, tuzatuvchi-tartibga soluvchi vazifalar majmuini kiritish mumkin. O‘qituvchi madaniyatining bu komponenti uning pedagogik qobiliyatining butun spektrini rivojlantirish zarurligini, uning kasbiy faoliyati muvaffaqiyatining kafolati, mumkin bo‘lgan pedagogik xatolarning oldini olish, shuningdek, mazmunli bo‘lishining zarurligini anglash darajasi bilan tavsiflanadi. pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning eng

oqilona usullari. Pedagogik faoliyat madaniyati amaliy ish jarayonida maxsus, psixologik, pedagogik, ijtimoiy -gumanitar fanlar yutuqlari va ilg'or tajribani yanada batafsil ishlab chiqish va ijodiy qo'llash orqali shakllanadi. O'qituvchi faoliyati madaniyatining elementlari odatda: O'quv ishining mazmuni, metodologiyasi va tashkil etilishi bo'yicha bilim va ko'nikmalar; Pedagogik fikrlash; pedagogik mahorat (gnostik, idrok etuvchi, konstruktiv, proektiv, kommunikativ, ifodali, tashkiliy); pedagogik texnika; pedagogik o'zini o'zi tartibga solish.

Pedagogik fikrlash madaniyati pedagogik tahlil va sintez qobiliyatini rivojlantirish, tanqidiylik, mustaqillik, kenglik, egiluvchanlik, faollik, tezlik, kuzatish, pedagogik xotira, ijodiy tasavvur kabi fikrlash sifatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Pedagogik tafakkur madaniyati o'qituvchining tafakkurini uch darajada rivojlantirishni nazarda tutadi: Uslubiy fikrlash darajasida, uning pedagogik e'tiqodini boshqargan. Uslubiy fikrlash o'qituvchiga kasbiy faoliyatida to'g'ri ko'rsatmalarga rioya qilish, gumanistik strategiya ishlab chiqish imkonini beradi; Pedagogik fikrlashning ikkinchi darajasi - bu taktik fikrlash, bu o'qituvchiga pedagogik jarayon texnologiyasida pedagogik g'oyalarni amalga oshirish imkonini beradi; Uchinchi daraja (operativ fikrlash) umumiy pedagogik qonunlarni aniq pedagogik voqelikning o'ziga xos hodisalariga mustaqil ijodiy qo'llashda namoyon bo'ladi.

Professional o'ziga xoslik, bilan *Bir tomondan, u shaxsning psixologik o'zini o'zi boshqarishini ta'minlaydi, shu bilan o'qituvchining intellektining ravshanligi va intensivligini saqlaydi, boshqa tomondan ijodiy pedagogik faoliyatning ijtimoiy determinizmiga yordam beradi.* Ikkinchi holda, ijodkorlik sub'ekti o'z maqsadlari, munosabatlari, vositalarini o'ziga tayinlangan va shu tufayli u ijodiy shaxsga aylangan ijtimoiy guruhining me'yorlari va qadriyatlari bilan taqqoslaydi. Shaxsiy o'zini o'zi anglash o'zini o'zi tartibga solish va o'zini o'zi nazorat qilishni nazarda tutganligi sababli, u shaxsning ijodiy kuchlari va qobiliyatlarini ongli ravishda rivojlantirish sharti bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchining o'zini o'zi anglashi nafaqat kasbiy integratsiyalashgan imidjni shakllantirishga yordam beradi, balki uning ijodiy salohiyatini amalga oshirish bilan bog'liq individual kasbiy muammolarni hal qilishga ta'sir qiladi. Shaxsning erkin faoliyati sifatida o'zini o'zi anglashning muvaffaqiyati maqsadning tabiati va uni shaxsiy tushunish va qabul qilish o'lchovi bilan belgilanadi. Universitet o'qituvchisi kasbiy faoliyatining ijtimoiy ahamiyatli maqsadlari to'liq yoki qisman qabul qilinib, shaxsan ahamiyatli, sub'ektiv bo'lib qolishi kerak. Kasbiy faoliyatining maqsadlaridan xabardor bo'lish, unga nisbatan ijobiy-ijobiy hissiy-qadriyatli munosabat o'qituvchining shaxsiy kasbiy va pedagogik fazilatlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi, o'zini o'zi bilish va o'zini o'zi qadrlashi, o'zini o'zi aks ettirishi uchun sharoit yaratadi. o'zini rivojlantirish, o'zini ijodiy o'zini o'zi anglash mexanizmlari sifatida tasdiqlash.

O'z-o'zini bilish va o'zini o'zi qadrlash o'z-o'zini anglash bilan dialektik birlikda. Ijodiy faoliyat jarayonida, o'z-o'zini bilish va shaxsning o'ziga nisbatan hissiy munosabati shakllanadi; o'z-o'zini bilish va o'zini tutishning yangi darajasi kasbiy va pedagogik faoliyatni shaxsiy va semantik faollik darajasida rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi, uning mohiyati o'zini sinab ko'rish, o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish istagi (intellektual, axloqiy), kommunikativ va boshqalar). O'z-o'zini bilish-bu insonning o'zi uchun ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini ochib berish jarayoni sifatida inson hayoti davomida hamroh bo'ladi. O'z-o'zini kuzatish, o'z-o'zini ko'zdan kechirish va o'z-o'zini aks ettirish insonning yoshiga, tajribasiga, malakasiga bog'liq emas. Boshlang'ich yoki hatto tajribali universitet o'qituvchisi har doim ham uning shaxsiy va professional xususiyatlarini tushunmaydi. O'zini bilish va o'zini anglashning maqsadi, vositasi

va natijasi sifatida shaxsning shaxsiy tuzilishini modellashtirish muammosi paydo bo‘ladi. Kasbiy o‘zini modellashtirish va amalga oshirish o‘qituvchi shaxsining kasbiy o‘sishi va rivojlanishidan, pedagogik faoliyatni amalga oshirishda uning ijodiy qobiliyatidan dalolat beradi. Ijodiy o‘zini o‘zi bilish dunyodan ajralmasdir, chunki, bir tomondan, odam o‘zini yaratayotganda o‘zini o‘zi yashayotgan va yaratayotgan voqelikning bir qismi sifatida bilsa, boshqa tomondan, o‘zini taniiy turib, inson ham haqiqatni o‘rab olish, yangi ijodiy imkoniyatlarni kashf etish va rivojlantirish.

Kasbiy ma’lumotli o‘qituvchi uchun biror narsa qilish etarli darajada professional emas, "iflos", beparvolik - bu, birinchi navbatda, o‘zini hurmat qilmaslik, vijdonini zaharlash. Ukrainalik faylasuf G. Skovoroda (1722-1794) to‘g‘ri ta’kidlaganidek: “Eng murakkab fanlarni biladigan, lekin yuragi yaxshi bo‘lmagan odamdan ko‘ra yomonroq nima bo‘lishi mumkin? U butun bilimni yovuzlikka sarflaydi ». Pedagogik yo‘nalish o‘ziga xosdir: B.S. Gershunskiy o‘qituvchi haqida shunday yozadi: “... bu *mutafakkir*, ishonchli va ishonib topshirilgan Inson taqdiri, ma’naviyat, aql va jismoniy salomatlik uchun, o‘z mamlakati va butun dunyo, butun insoniyat sivilizatsiyasi kelajagi uchun ishonib topshirilgan muqaddas mas’uliyatning to‘liqligini his qilish " Pedagogik yo‘nalishda - o‘qituvchi tarbiyasining asosiy ko‘rsatkichlari, uning fidokorona mehnatining asosiy rag‘batlantiruvchi kuchlari. Uning shakllanishining past darajasi va beqarorligi - bu faoliyatdagi zaif natijalar, professional nozikliklarga befarqlik, pedagogik burchga rasmiy byurokratik yondashuvning chuqur va kompensatsiyalanmagan manbai. Bunday o‘qituvchi o‘qituvchi emas, balki o‘quv jarayonining funktsional xodimi bo‘lib, u uchun zararli emas.

Xulosa o‘mida aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish, xalqaro andozalar darajasida ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish bo‘yicha zarur ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bois ta’lim sifatini ta’minlash va uni milliy ta’lim tizimiga joriy etish uchun ilg‘or xorijiy davlatlarning nazorat va boshqaruv tuzilmalarini takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish dolzarb vazifalardan biridir.

REFERENCES

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.
2. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. -115
3. Omonov X.T., Madiyarova S.A. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Magistratura uchun darslik. – T.: Iqtisod-Moliya, 2009.
4. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: [Nizomiy nomidagi TDPU](#), 2005.

**“UNIVERSITET 3.0” – XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASINING O’RNI:
KONSEPSIYAGA BOSQICHMA-BOSQICH O’TISH VA METODLARNI O’RGANISH**

¹Toshpulatova Ismigul Asqar qizi, ²Tursunov Diyor

¹Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti yo‘nalishi talabasi

²Maktab menejmenti kafedarsi mudiri, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159758>

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalarini “Universitet 3.0” konsepsiyasiga o‘tkazish va o‘qitish tizimida xorijiy davlatlarning metodik tajribalarini qo‘llash o‘rni to‘g‘risida yozilgan.

Kalit so‘zlar: konsepsiya, xorijiy, xususiy, ta’lim, innovatsiya, standart, metod, fan, infratuzilma, professor.

Аннотация. В данной статье говорится о переходе высших учебных заведений на концепцию «Университет 3.0» и месте использования методического опыта зарубежных стран в системе образования.

Ключевые слова: концепция, зарубежное, частное, образование, инновация, стандарт, метод, наука, инфраструктура, профессор.

Abstract. This article is written about the transfer of higher education institutions to the "University 3.0" concept and the place of using the methodological experiences of foreign countries in the education system.

Keywords: concept, foreign, private, education, innovation, standard, method, science, infrastructure, professor.

Kirish. “Universitet 3.0” konsepsiyasi - g‘oya va tajriba asosida yangi shakllantirilgan universitet modeli sifatida ma’lum etiladi. Bu konsepsiya, avvalgi universitet modellari bilan muqobil ravishda o‘zgartirishlar va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi. Konsepsiya davlatlar, korporatsiyalar, akademik jamiyat va boshqa sohalardagi mavjud talabga javob berishga qaratilgan. Ushbu konsepsiya asosida universitet va institutlar talabalarni o‘z ish bilimlari va kasblariga tayyorlashdan ko‘ra, ularni shaxsiy va ijtimoiy rivojlantirishga ham e’tibor beradi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr kunidagi PF-5847-son farmoniga muvofiq, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish” konsepsiyasi tasdiqlandi. Farmonga ko‘ra:

- ✓ Oliy ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etish va sog‘lom raqobat muhitini ta’minlash
- ✓ Respublikadagi kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar reytingining birinchi 1000 ta o‘rindagi oliy ta’lim muassasalari ro‘yxatiga kiritish
- ✓ Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini bosqichma bosqich kredit-modul tizimiga o‘tkazish
- ✓ Xalqaro tajribalarda kelib chiqib, oliy ta’limning ilg‘or standartlarini joriy etish va nazariy bilimni olishga yo‘naltirilgan ta’limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish
- ✓ Oliy ta’lim muassasalarining akademik mustaqilligini ta’minlash
- ✓ Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog‘liqligini nazarda tutuvchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish

✓ Oliy ta’limning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xorijiy ta’lim va ilm-fan texnologiyalarini jalb etish.

“Universitet 3.0” konsepsiyasi, xorijiy davlatlarda o’qitishning rivojlanishi va yangilanishi uchun muhim bir qadam hisoblanadi. Bu konsepsiyaga asosan, universitetlar o’quvchilarning talabalarini va qiziqishlarini qondirish, ularni ijtimoiy va texnologik o’zgarishlarga tayyorlash, tajribaviy o’qitish usullarini amalga oshirish va ishbilarmonlikni rivojlantirishga qaratilgan. Konsepsiya bilan o’qituvchilar o’quvchilarni faol qatnashishga, ularga o’z fikrlarini bildirishga, ijtimoiy va texnologik tajriba olishga imkoniyat beradilar. Bu konsepsiyada o’quvchilar o’z o’qitish jarayonlarini o’zlashtirishi va ularga yo’l-yo’lak yordam berilishi kuzatiladi. Shuningdek, bu konsepsiyada universitetlar o’quvchilarni ishbilarmonlik va innovatsiyalar rivojlantirishga yondashadi. Texnologiyalar va internetdan foydalanish ham juda muhim ahamiyatga ega. Bu konsepsiyada, universitetlar o’quvchilarga kompyuterlar, interaktiv doskalar, online platformalar va boshqa texnologiyalardan foydalanishni o’rganishga imkoniyat beradilar. Bu usul o’quvchilarning texnologik qobiliyatini rivojlantiradi va ularning yangi bilimlarni o’rganishda qiziqishlarini oshiradi. Konsepsiya jamiyatimiz uchun ham kerak bo’lgan majmuadir. Asosan, universitetlarimiz talabalarimizni ijtimoiy va texnologik o’zgarishlarga tayyorlash, ularning talabalarini va qiziqishlarini qondirish, tajribaviy o’qitish usullarini amalga oshirish va ish faoliyatini rivojlantirishga harakat qilmoqda. Bu esa jamiyatimizning rivojlanishi va innovatsiya yo’nalishlariga muhim ta’sir qiladi. Bundan tashqari, “Universitet 3.0” konsepsiyasi o’quvchilarimizning xorijiy davlatlarda o’qitish metodlarini o’rganish va ularni joriy qilish va o’qitish tizimiga moslashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa, xorijiy davlatlarning tajribasidan foydalanib, o’qitish metodlarini rivojlantirish va joriy etilgan o’qitish tizimimizni yanada yaxshilashga imkoniyat yaratadi.

Universitet 3.0 asosida quyidagi muhim tamoyillar keltirilgan:

1. Kooperativ ta’lim: Universitetlar korporatsiyalar va sohada faoliyat yuritadigan tashkilotlar bilan birgalikda ta’lim berish imkonini yaratishadi. Bu usul orqali talabalar teorik bilimlarni amaliyotga aylantirib, yangiliklarga tezlik bilan moslashishadi.

2. Interdistsiplinarligi: Universitetlar turli fanlar orasidagi aloqalarni o’rnatib turadi. Bu usul orqali talabalar turli sohalarda mutaxassislikni o’rganishi va ularning boshqa fanlar bilan aloqalarni tartibga solishlari ta’minlanadi.

3. Shaxsni rivojlantirish: Universitetlar talabalarni har tomonlama shaxsiy rivojlantirish bilan shug’ullanadi. Bu usul orqali talabalar o’z o’zini tanishtiruvchi kurslarda, mentorlik dasturlarida va amaliyotda ishlab chiqishlarda qatnashadilar.

4. Texnologiyalar va innovatsiyalar: Universitetlar texnologik imkoniyatlardan foydalanib, yangi texnologik vositalar va innovatsion uskunalar orqali ta’lim beradilar. Bu usul orqali talabalar mualliflik, muammoli yechish, ijtimoiy tajriba olish va boshqa sohalarda qiziqishlari bo’yicha ma’lumotlarga ega bo’ladi.

5. Global integratsiya: Universitetlar xalqaro hamkorlik qilish, tarbiyalash dasturlarini global darajada rivojlantirishga intiladilar. Bu usul orqali talabalar xalqaro olimpiadalarga ishtirok etishi, chet elda tadqiqot ishlari olib borishi va boshqa mamlakatlardagi universitetlar bilan almashinuvda bo’ladi.

Tahlil va natijalar. Xorijiy davlatlar o’rtasidagi o’qitish metodlarini o’rganishda tajriba o’rni juda katta bo’ladi. Bu davlatlar o’z o’qitish tizimlarini va metodlarini yillar davomida rivojlantirgan va ularga bir qadam yetish uchun turli tajribalar o’tkazgan. Birinchi bo’lib, xorijiy

davlatlarda amaliyotga asoslangan o‘qitish metodlari paydo bo‘lgan. Bu metodlar bilan o‘qitish jarayonida amaliyotga oid masalalar, misollar va mashg‘ulotlar o‘quvchilarga ko‘rsatiladi. Bu usul o‘quvchilar uchun nazariy bilimlarni amaliyotga o‘tkazishda juda samarali bo‘ladi. Ikkinchi bo‘lib, xorijiy davlatlarda kooperativ o‘qitish metodlari ham keng tarqalgan. Bu metodda o‘qituvchilar va o‘quvchilar birgalikda faoliyat yuritadilar va bir-biriga yordam berish, fikr almashish va muammolarni jamoatchilik bilan hal qilishni o‘rganishadi. Bu usul o‘quvchilarning ijtimoiy qatnashuvini oshiradi va ularning ishbilarmonlik va hamkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, xorijiy davlatlarda texnologiyalar va internetdan foydalanish o‘qitish jarayonida juda muhim ahamiyatga ega. Bu davlatlarda o‘quvchilar kompyuterlar, smartfonlar, interaktiv doskalar va boshqa texnologiyalardan foydalanishni o‘rganishadi. Bu usul o‘quvchilarning texnologik qobiliyatini rivojlantiradi va ularning yangi bilimlarni o‘rganishda qiziqishlarini oshiradi.

Xorijiy davlatlarda o‘qitish metodlarini o‘rganishda tajriba o‘rni shuningdek, o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan hamkorlikning muhim ahamiyati bor. Bu davlatlarda o‘qituvchilar o‘quvchilarga yondashish, ularning talabalarini tushunish va ularga eng samarali o‘qitish usullarini topishga harakat qiladilar. O‘quvchilar esa o‘z fikrlarini, talabalarini va qiziqishlarini o‘qituvchilarga bildirish orqali o‘z o‘qitish jarayonlariga ta’sir qilishlari mumkin. Jamiyatimizda ham xorijiy davlatlarning tajribasidan foydalanib, o‘qitish metodlarini rivojlantirishga harakat qilinmoqda. Xorijiy davlatlarning tajribasini o‘rganishda xorijiy o‘qitish metodlarini o‘rganish, ularni joriy qilingan o‘qitish tizimiga moslashtirish va o‘quvchilarning talabalarini va qiziqishlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega.

Aynan, “Universitet 3.0” konsepsiyasini ta’limda joriy etish ham, dastlab professor o‘qituvchilar tomonidan xorijiy metod sifatida o‘rganila boshlangan. 2019-yildagi farmonga muvofiq esa o‘qitishda qo‘llash rasmiy tasdiqlandi. Chunki, xorijiy davlatlar universitetlarida bunday ta’lim tizimi joriy etilgan va o‘z samarasini yetarlicha ko‘rsata olgan. Ya’ni endilikda, talabalar universitetda faqatgina bilim olish emas, bilimni qo‘llay olish va faoliyatga to‘g‘ridan to‘g‘ri yo‘naltirishadi. Bu esa, universitet statusini oshirish bilan bir qatorda, sifatli ta’limni ham ta’minlay oladi, qolaversa, tadbiq qilingan yangi metodik usullar talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttirib, o‘zining shaxsiy g‘oya-fikrlarini to‘liq moliyalashtirish eshiklarini ochadi. Natijada, universitetlarning moliyaviy mustaqilligi ta’minlanishi va davlat budjetiga sezilarli darajada ijobiy o‘zgarish olib keladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, “ Universitet 3.0” konsepsiyasi ta’lim muassasalarini har tomonlama yangiliklarga kirishga chaqiradi va talabalarni yangi sohalarida rivojlantirishga turtki bo‘ladi. Xorijiy davlatlarning xususan, AQSH, yevropa mamlakatlari ta’lim tizimidagi metodlarni o‘rganish bizning ham o‘qitish tizimimizga o‘z afzalliklarini o‘tkazib turadi va 2030-yilgacha tuzilgan rejalarni amalda qoniqarli natija olishga yordam beradi.

REFERENCES

1. Wikipedia.org – sayti
2. Lex.uz – huquqiy yangiliklar sayti
3. Qo‘chqorova G.D (dotsent ToshUIT Farg‘ona filiali) – “Universitet 3.0” konsepsiyasi asosida ilmiy izlanishlari.

**O‘ZBEKISTON MAKTABGACHA TA’LIMIDA STEAM METODOLOGIYASINI
JORIY ETISH BO‘YICHA YEVROPA MAMLAKATLARI TAJRIBASINI IJODIY
O‘RGANISH MASALALARI**

Yunusov Alisher Ro‘zmatovich

Farg‘ona Davlat Universiteti, Dotsent

alisher_yun@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156524>

***Annotatsiya.** Maqolada maktabgacha ta’lim sohasida STEAM ta’limini joriy etish zarurligi muhokama qilinadi. Shu munosabat bilan dunyoning jadal rivojlanayotgan va yuqori texnologiyalarni joriy etayotgan ko‘plab mamlakatlarida STEAM ta’limi yaqin vaqtda maktabgacha ta’lim tizimiga ham keng joriy etilmoqda. O‘zbekistonda STEAM ta’limini maktabgacha ta’lim sohasida joriy etish, uchun kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo‘yicha xorijiy tajribani tanqidiy va ijodiy o‘rganish zarur.*

***Kalit so‘zlar:** STEM, jamiyatni raqamlashtirish, STEAM ta’limini amalga oshirishda xorijiy tajribani tanqidiy va ijodiy o‘rganish zarurati, maktabgacha muassasalar tarbiyachilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish*

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы необходимости внедрения STEAM-образования в дошкольную сферу. В связи с этим во многих странах мира, интенсивно развивающих и внедряющих высокие технологии, в последнее время в систему дошкольного образования широко внедряется STEAM-образование. В Узбекистане необходимо критически и творчески изучить зарубежный опыт внедрения STEAM-образования в дошкольную сферу, подготовки и повышения квалификации кадров для этих целей.*

***Ключевые слова:** STEM, цифровизация общества, необходимость критического и творческого изучения зарубежного опыта внедрения STEAM-образования, развитие профессиональной компетентности педагога дошкольного образования.*

***Abstract.** The article deals with the necessity of implementing STEAM-education in preschool sphere. In this regard, STEAM-education has been widely introduced into the system of preschool education in many countries of the world, which are intensively developing and introducing high technologies. In Uzbekistan it is necessary to critically and creatively study foreign experience of STEAM-education introduction in preschool sphere, training and professional development of personnel for these purposes.*

***Keywords:** STEM, STEAM, digitalization of society, necessity of critical and creative study of foreign experience of STEAM-education implementation, development of professional competence of preschool teacher.*

1. Введение

1.1. Почему именно STEAM ?

Устойчивое развитие государства в условиях глобализации, развития цифровых технологий связано с возможностью получения знаний на протяжении всей жизни, важным периодом которой является дошкольное образование. В настоящее время образовательные технологии, используемые в системе дошкольного образования, не отвечают вызовам быстро меняющегося общества, интенсивного развития компьютерных технологий и Интернета, которые коренным образом меняют жизнь на всех уровнях ее существования.

Это обстоятельство требует новых подходов к развитию интеллектуальных, творческих способностей и личностных качеств детей, которым предстоит жить в еще более технологизированном и цифровизированном мире. По мнению основных теоретических и практических методологов в Европейских Центрах STEAM-образовательных технологий Кристофа Фенивеси (Финляндский институт педагогических исследований, Университет Ювяскюля, Финляндия), Яника Леосте, Майре Туул, Тийа Хюн (Школа педагогических наук, Таллиннский университет, Эстония), Жолт Лавичса, (Линцкая школа образования, Университет Иоганна Кеплера, Линц, Австрия) - “разработка педагогических STEAM методик для развития навыков, в частности творческих способностей и критического мышления все чаще определяются как необходимые составляющие будущего образования. Критическое мышление учащихся и преподавателей, а также педагогические методы могут выходить за рамки учебных дисциплин и также являются центральными элементами устойчивого образования [1] дошкольного образования снижает риск возникновения социально-экономических проблем, таких как безработица, экстремизм, снижение экономических показателей государства.

В глобальном докладе ЮНИСЕФ об образовании детей младшего возраста "Мир, готовый к обучению: Приоритет качественного дошкольного образования" [2] отмечает, что успешное дошкольное образование снижает риск возникновения социально-экономических проблем, таких как безработица, экстремизм, снижение экономических показателей государства и т.д. Это свидетельствует о том, что дети, посещавшие дошкольные учреждения хотя бы один год, имеют больше шансов приобрести жизненные навыки, необходимые для успешного обучения в школе, реже повторяют или бросают школу и имеют больше возможностей внести свой вклад в жизнь общества. В результате эта область образования является приоритетной для многих современных государств. Мы присоединяемся к мнению группы авторов из США, Австралии, Австрии, Финляндии и Испании о том, что “разработка педагогических STEAM методик для развития навыков, в частности творческих способностей и критического мышления все чаще определяются как необходимые составляющие будущего образования. Критическое мышление учащихся и преподавателей, а также педагогические методы могут выходить за рамки учебных дисциплин и также являются центральными элементами устойчивого образования” [3]

STEM (аббревиатура от английских слов: Science (S), Technology (T), Engineering (E) и Math (M)) понимается как сочетание науки (в смысле естествознания), технологии, инженерии и математики, а STEM-образование является основой для подготовки работников в области высоких технологий. Это подразумевает как получение знаний в области этих наук, так и умение применять их на практике.

Платформа STEAM не только учит студентов не только критически мыслить, решать проблемы и использовать творческие способности, но и готовит их к работе в сферах, ориентированных на рост. В отчете Бюро статистики труда США прогнозируется рост числа профессий в области STEM и STEAM на 10,8% в период с 2022-2032 гг. по сравнению с 2,3% для профессий, не связанных с STEM. В нем также приводится средняя годовая заработная плата для профессий STEM / STEAM на уровне 97 980 долл. по сравнению с 44 670 долл. для всех профессий [4].

Таблица 1. Занятость и Медианная годовая заработная плата, в STEAM-профессиях, 2022 год и прогноз на 2032 год (Занятость в тыс. человек)

Категория профессий	Занятость 2022	Занятость 2032	Изменение занятости, числовое 2022-23	Изменение занятости в процентах 2022-23	Медианная годовая заработная плата, долл. 2022(1)
Всего, все профессии(1)	164,482.6	169,148.1	4,665.5	2.8	46,310
Профессии STEAM(2)	10,365.0	11,487.4	1,122.4	10.8	97,980
Профессии, не относящиеся к категории STEAM	154,117.6	157,660.7	3,543.1	2.3	44,670

В связи с данными таблицы, мы можем сделать вывод, что задача образовательных систем -подготовить молодежь к требованиям современного рынка труда, в том числе обеспечить ее адекватными цифровыми навыками- этот вопрос обсуждается уже несколько десятилетий.

Интеграция принципов естественных наук, технологий, инженерии, искусства и математики (STEAM) в обычные учебные программы предлагается как эффективное решение для повышения интереса учащихся к профессиям, требующим хороших цифровых навыков (т.е. к большинству профессий в ближайшие десятилетия).

В ближайшем будущем не менее 90% профессиональных ролей в Европе будут требовать базовых цифровых навыков, аналогичных навыкам базовой грамотности или счета .Однако улучшения в этой области происходят медленно. Ситуация усугубляется тем, что 88% рабочих мест ничего не предпринимают для повышения цифровой квалификации своих сотрудников, зачастую называя в качестве основного препятствия для принятия мер по решению проблемы нехватки цифровых навыков высокие затраты .В сочетании с амбициозной целью ЕС - обеспечить, чтобы к 2030 году не менее 80% взрослого населения обладали базовыми цифровыми навыками становится очевидным, что вместе с другими участниками образовательные системы стран ЕС должны внести свой вклад в достижение этой цели.

Поскольку развитие технологий требует подготовки профессиональных кадров, связанных с компьютерной наукой и инженерией, в разных странах (Финляндия, Эстония, Венгрия, Австрия, Испания, США, Австралия) специально создаются STEM-центры, которые призваны стать для молодежи мотивационной площадкой для выбора будущей профессии в области компьютерных технологий, демонстрируя перспективу их развития в будущем.

Следует отметить, что вместе с развитием науки и техники развиваются и творческие индустрии. В связи с этим в STEM-образование активно включаются творческие, художественные дисциплины, входящие в понятие Arts. Это связано с тем, что инновационные решения требуют высокого уровня креативности, нестандартного мышления, оригинальных подходов, которые могут быть обеспечены в рамках Arts-образования. Таким образом, происходит активный переход от STEM- к STEAM-образованию (дополнительная буква "А" обозначает искусство). Хотя эти инициативы

являются отличным началом для изучения четырех областей знаний, в них отсутствует такой важный процесс, как творчество и инновации. Студенты, обучающиеся по программам STEM, могут иметь больше возможностей для практического обучения, но они ограничены наукой, технологией, инженерией и математикой. Современная экономика требует гораздо большего, чем понимание только этих областей, - она требует применения, творчества. Почему нам нужны и естественные, и гуманитарные науки для образования в условиях четвертой промышленной революции. Всемирный экономический форум.

2. Основная часть (Методология, анализ, результаты)

2.1. Методология исследования STEAM

Группа авторов, специализирующаяся на STEAM методике образования (*Fenyvesi, K., Brownell, C., Pekonen, O., Lavicza, Z., & Somlyódy, N.*), особо выделяя те компоненты, которые ориентированы на "математические искусства и творчество", объединяющие эти различные образовательные культуры с более глобальной перспективой, считают что «Развитие способностей к совместному и меж-, мульти- и транс-дисциплинарному решению проблем, позволяющих учащимся обнаруживать неожиданные связи между различными аспектами различных сложных явлений, является не только полезным инструментом, но и признается одной из важнейших целей современных обучающихся обществ. STEAM в современных европейских школах представляет собой динамично развивающуюся, но пока еще малоисследованную область [5] Авторы приводят три примера из исследовательских проектов (например, "Машины да Винчи" и 3D-печать, "перевернутое" обучение и приложения дополненной реальности), которые демонстрируют ситуацию, когда педагогическая практика, использующая новую технологию, проходила исследования по внедрению и нуждалась в существенном пересмотре уже в связи с развитием технологии до момента публикации исследования и утверждают, что исследовательские методологии должны быть адаптированы в соответствии с быстро меняющимися технологиями. [5]

Исследования Graham Nicholas, James Brouillette показывают, что STEAM - это перспективный подход, позволяющий положительно влиять на успеваемость учащихся и эффективность работы преподавателей. В исследовании 2016 года ученые изучали влияние уроков STEAM на изучение физики в 3-5 классах начальной школы городского округа с высоким уровнем бедности. Результаты показали, что учащиеся, получившие всего девять часов уроков STEAM, добились улучшения успеваемости по естественным наукам [6].

Другое исследование - авторы - Marisol Cunnington, Andrea Kantrowitz, Susanne Harnett, and Aline Hill-Ries., проведенное в 2014 г., показывает, что соединение STEAM и грамотности может положительно повлиять на когнитивное развитие, повысить грамотность и математические навыки, а также помочь учащимся осмысленно относиться к своей работе и своей деятельности. Разработка педагогических STEAM методик для развития навыков, в частности творческих способностей и критического мышления, которые все чаще определяются как необходимые составляющие будущего образования. Критическое мышление учащихся и преподавателей, а также педагогические методы могут выходить за рамки учебных дисциплин и также являются центральными элементами устойчивого образования [7].

Хотя эти инициативы являются отличным началом для изучения этих четырех областей знаний, в них отсутствует такой важный процесс, как творчество и инновации. Студенты, обучающиеся по программам STEM, могут иметь больше возможностей для

практического обучения, но они ограничены наукой, технологией, инженерией и математикой. Наша экономика требует гораздо большего, чем понимание этих областей, - она требует применения, творчества [8].

Внедрение системы STEAM-образования в академическую программу дошкольного образования способствует формированию у детей научных предпосылок мышления, что вызовет интерес к профессиям в научно-технической сфере. Наука, в свою очередь, является ключом к достижению технологического прогресса во всех сферах деятельности [9].

2.2. Анализ

Подготовка к этим достаточно сложным профессиям требует больших умственных ресурсов, знаний и умений в различных областях науки, формирование которых требует много времени и особого педагогического подхода. Поэтому среди ученых существует понимание того, что подготовку к этой деятельности целесообразно начинать в более раннем возрасте, а именно в дошкольном, что обусловлено восприимчивостью детей к новой информации и их большим умственным и физическим потенциалом. Именно в дошкольном возрасте происходит интенсивное развитие ощущений, восприятия, памяти, воображения, внимания и речи. Через ощущения и восприятие ребенок познает мир во всем многообразии его красок, звуков, запахов, вкусов и форм. Ребенок произвольно запоминает большой объем информации, особенно если эта информация передается через яркие образы, интересный и эмоционально насыщенный образовательный процесс. К концу дошкольного возраста начинается проявление произвольной памяти. Интенсивному развитию этого вида памяти способствует игровая деятельность, особенно ролевые, сюжетно-ролевые игры.

В связи с этим STEAM-образование в последнее время широко внедряется в систему дошкольного образования во многих странах мира, интенсивно развивающих и внедряющих высокие технологии.

Поэтому мы считаем необходимым изучить зарубежный опыт внедрения STEAM-образования в дошкольную сферу, подготовки и повышения квалификации кадров для этих целей.

2.3. Актуальность внедрения STEAM-образования в дошкольное образование Узбекистана.

Правительствами стран, в том числе и Узбекистана, на законодательном уровне принимаются меры по воспитанию и обучению детей дошкольного возраста. Так, Указом Президента Республики Узбекистан от 8 мая 2019 года утверждена Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года, которая предусматривает "создание условий для всестороннего интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития детей дошкольного возраста; ... внедрение инноваций, передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий в систему дошкольного образования" Документ принят в связи с тем, что за последние 20 лет количество дошкольных образовательных учреждений сократилось более чем на 45%, сохраняется ряд системных проблем и недостатков, препятствующих успешной реализации государственной политики в области развития дошкольного образования: отсутствие квалифицированных педагогических кадров в дошкольных образовательных учреждениях; дефицит и низкий уровень квалификации управленческих кадров в системе дошкольного

образования; отсутствие современных учебно-методических материалов; отсутствие современных учебных пособий; отсутствие современных методических материалов.

Такая постановка задач связана с тем, что в настоящее время образовательные технологии, используемые в системе дошкольного образования, не отвечают вызовам быстро меняющегося общества, интенсивного развития компьютерных технологий и Интернета, которые коренным образом меняют жизнь на всех уровнях ее существования.

В то время, как быстрые изменения в технологиях ставят дополнительные проблемы в области профессионального развития преподавателей и интеграции этих инновационных технологий в учебный процесс, существующие высшие учебные заведения страны не способствуют формированию критического и творческого инженерного мышления по следующим причинам:

- развитию конструктивного мышления уделяется недостаточное внимание на всех уровнях образования;
- низкий уровень развития творческого мышления и воображения, основы которых закладываются в процессе формирования базовой культуры личности в дошкольном возрасте;
- неумение работать в команде и отсутствие лидерских качеств и умений;
- отсутствие уважения к интеллектуальной собственности.

Так, в Учебные курсы для 2-3 курсов специальности “Дошкольное образование” введен учебный предмет МТСТМ106 “STEAM-технологии в дошкольном образовании”, однако вне всякой связи с такими органично связанными со STEAM-образованием предметами, как "Методика формирования элементарных математических представлений", "Методика ознакомления с природой", "Социальное общение детей", "Обучение инсценировкам и творческой деятельности", "Методика музыкального воспитания", "Методика преподавания изобразительного искусства" и они преподаются без включения в содержание занятий логики STEAM. Мы рекомендуем создать учебный Модуль “STEAM-технологии в дошкольном образовании”, который включает такие учебные курсы, как “Нейропсихология дошкольника при STEAM обучении”, “STEAM обучении- образование будущего- Робототехника для дошкольника”, “STEAM обучение- окружающая среда и основы природоведения для дошкольника”, “STEAM - основы математики и физики- для дошкольного образования”, “Преподавание основ инсценировок , творческой деятельности и музыкального образования для дошкольника при STEAM обучении ” Безусловно, развитие и поддержка преподавателей при STEAM обучении чрезвычайно важны, поскольку необходимо показать как использовать технологии в своей практике, а для усиления их начальной интеграции в нее необходима постоянная поддержка так как у преподавателя нет времени и мотивации использовать технологии в преподавании.

3. Заключение и выводы

Внедрение системы STEAM-образования в учебную программу дошкольного образования способствует формированию у детей научных предпосылок мышления, что вызовет интерес к профессиям в научно-технической сфере. Наука, в свою очередь, является ключом к технологическому прогрессу во всех сферах деятельности. В странах, где STEAM интегрирован в государственную образовательную программу, можно увидеть разработчиков приложений - молодых и талантливых людей со всего мира

Программа STEAM обеспечивает следующие результаты обучения :

- формирование у дошкольников навыков современной жизни (критическое и творческое мышление, работа в команде, индивидуальные и коммуникативные навыки);
- открытие мира научно-технических профессий;
- привитие мотивационного подхода к обучению;
- умение преодолевать неудачи;
- воспитание любви к науке, инженерии и технике;
- воспитание критического инженерного мышления;
- уроки строятся вокруг учеников, а не учителя, что способствует свободному обсуждению и "мозговому штурму" между учениками;
- повышение уверенности в себе. Согласно "Дорожной карте" по реализации Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан ,STEM-образование способно увеличить человеческий капитал нашей страны, что является основной целью Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2021-2030 годы.

REFERENCES

1. Leoste J , Lavicza Z , Fenyvesi K ,Tuul M and Öun T (2022) Enhancing Digital Skills of Early Childhood Teachers Through Online Science, Technology, Engineering, Art, Math Training Programs in Estonia. *Front. Educ.* 7:894142. doi: 10.3389/educ.2022.894142 Published: 06 May 2022. *visited on October 10, 2023*
2. "Мир, готовый к обучению: Приоритет качественного образования детей младшего возраста". 09 апреля 2019 г. <https://www.unicef.org/uzbekistan>.
3. Developing and Evaluating Educational Innovations for STEAM Education in Rapidly Changing Digital Technology Environments in **Sustainable Development of STEAM and Mathematics Education with Active and Innovative Methodology**.13 June 2022 *Sustainability* **2022**, 14(12), 7237; <https://doi.org/10.3390/su14127237> **visited on October 14, 2023**
4. <https://www.bls.gov/emp/tables/stem-employment.htm> . **visited on October 7, 2023**
5. Fenyvesi, K., Brownell, C., Pekonen, O., Lavicza, Z., & Somlyódy, N. (2023). Mathematical-Artistic Activities for Social Inclusion and Well-Being : The Experience Workshop STEAM Network. In A. M. Hartkopf, & E. Henning (Eds.), *Handbook of Mathematical Science Communication* (pp. 17-40). World Scientific. World Scientific Series on Science https://doi.org/10.1142/9789811253072_0003 *visited on October 10, 2023*
6. Graham, Nicholas ,James Brouillette // Using Arts Integration to Make Science Learning Memorable in the Upper Elementary Grades: A Quasi-Experimental Study Permalink <https://escholarship.org/uc/item/9x61c7kf> *Journal Journal for Learning through the Arts*, 12(1), Liane 2016.
7. <https://escholarship.org/uc/item/0377k6x3>(Cunnington, Marisol, Andrea Kantrowitz, Susanne Harnett, and Aline Hill-Ries.).
8. <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/why-we-need-both-science-and-humanities-for-a-fourth-industrial-revolution-education/>.
9. К.Т.Гайнулина. СТЕАМ образование дошкольников в Узбекистане- Наука и развитие № 1, 2019.

DEVELOPING ARTISTIC AND AESTHETIC COMPETENCE IN THE EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS IN TRADITIONAL AND FOLK ART

Nazokat Erkinovna Akhmedova

Nordic International University, senior teacher

nazokataxmedova1986@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10156254>

***Abstract.** This article discusses the importance of developing artistic and aesthetic competence for future art teachers, with a focus on traditional and folk art in Uzbekistan. It highlights the communal nature of traditional art and its role in shaping individuality and creative expression. The document emphasizes the need for teachers to update and integrate students' knowledge, describe the emotional impact of art, and acquaint students with the importance of national culture. It also emphasizes the interconnectedness of artistic and aesthetic competence and professional competence, and the importance of engaging in artistic and creative activities for aesthetic development.*

***Keywords:** composition, form, color, traditional art, folk art, artistic values, creative expression, aesthetic development, national culture, analyzing, evaluating, emotional impact, artistic interpretation, visual memory, artistic knowledge, workshops, exhibitions.*

Introduction. In our country, the material-technical base for the development of entrepreneurship, visual arts, folk applied arts, and craftsmanship has been established based on legal foundations. By educating and engaging women and girls in entrepreneurship and increasing the efficiency of labor resources through their involvement in business activities, opportunities have been created to broaden their entrepreneurial competencies through didactic and technological means as a result of them finding their places in society. Prominent tasks have been set for the comprehensive preservation and expansion of the cultural heritage and historical traditions of the Uzbek people, further development of national craftsmanship, folk arts, and practical arts, and the all-around support of citizens engaged in craftsmanship activities.

This text discusses the importance of training individuals in entrepreneurship, visual arts, folk applied arts, and craftsmanship in Uzbekistan, as well as the preservation and development of the nation's cultural and historical heritage. It also emphasizes the significance of promoting the competencies of women and girls in entrepreneurship and their active involvement in various business activities, with the goal of increasing their contributions to society. The text highlights the role of these efforts in preserving and expanding Uzbekistan's cultural and historical traditions, promoting national craftsmanship, and supporting citizens involved in craftsmanship activities. Contemporary traditional and folk art in Uzbekistan is experiencing a high level of development and success. Its progress and development is due to unique creative ideas and the growth of the public life environment.

Methodology. The shining stars of Uzbekistan's traditional art reach back to the ancient and rich layers of history. For centuries, due to the prevailing historical conditions, the people's traditional art remained the main type of visual art. The continuation of these traditions and the preservation of local uniqueness are the result of the complex ethnic history and the development of distinct schools in Central Asia.

This art is closely related to the people's way of life and is the most public form of art. Its communal nature allowed for a wide range of creative expression, which contributed to a strong

sense of individuality. Traditional art, along with oral poetry, was an important part of the people’s spiritual culture and their expressions of thought, emotion, and the aesthetic appreciation of life. All art has contributed to a worldview that affirms human life.

The history of humanity is a history of cultural development, because human beings are separated from the animal world by culture. The development of culture is accompanied by the development of cultural ideas.

The history of cultural ideas has its own dynamics and unique stages of development. We obtain the oldest information about human culture from the oldest material sources. The primitive tools made of stone, metals, weapons, and other attributes of ancient life enable us to create a general picture of the lifestyle of our ancestors. These initial attributes of daily life created by humans are not only material but also a result of the cultural development of humanity. The oldest attributes of ancient life are not just the result of hard work, but also the product of the human intellect and cultural progress. During the period of the rise of national self-awareness and the establishment of sovereign national statehood, in conditions where peoples determine their own destiny, there is a growing interest among people in their own history, cultural heritage, and traditional customs. Culture cannot be ignored as a traditional aspect of national culture.

The object and methods of research were studied as the basis of practical art of the Uzbek people to shape the artistic and aesthetic competence of future teachers of fine arts. Competence is an essential part of the professional skill of future teachers of practical art. In the system for shaping the artistic and aesthetic competence of future teachers of practical arts, artistic craftsmanship occupies a suitable place.

Analysis and results. In literary art, students study Uzbek folk art works by analyzing and evaluating them through concepts of composition, form, and color. Through meetings with folk artists and craftsmen, there is a direct connection between individuals and society, which leads to the assimilation of their artistic values, requirements, and evaluations. This allows for a specific quality of change in artistic expression related to the micro-environmental changes within human life. This not only adds new valuable knowledge but also contributes to personal growth. Familiarizing oneself with various forms of practical arts through descriptive sources, observation, artistic interpretation, visual memory, and artistic knowledge, provides the opportunity to understand art works. Therefore, it is very important to approach art with responsible attitude and need, as it is not just a material need but also a means of obtaining knowledge - a way of understanding. In the process of education, students need to develop the skills of analyzing and evaluating works of art, using the concepts of composition, form, and color perception. Communication with folk artists and craftsmen during workshops and exhibitions plays an important role in establishing a direct relationship between the individual and society in the field of fine arts, incorporating its artistic principles, requirements, and evaluations into oneself. This allows for certain qualitative changes in the artistic field to reflect changes in the micro-environment of human life. This not only enriches the knowledge base but also contributes to the personal development of an individual.

To understand the conceptual nature of works of art in a sensory-aesthetic way and analyze the specific characteristics of their unique artistic forms, students require certain skills, expertise, and motivation. In pedagogical practice, it is necessary to provide students with a specific training to develop their skills of understanding and appreciating the beauty and appropriateness of created works. The teacher's understanding of the aesthetic characteristics of the object is conveyed

through their approach, and future teachers' preferences for certain aesthetic perspectives are also developed. Teachers need to demonstrate and highlight the three main aspects of their actions: a) To update and integrate students' knowledge and understanding of new concepts necessary for adequate perception and understanding of works of art; b) To describe the character of the emotional influence of the object on the observer.

In order to develop an aesthetic attitude towards the object in students, it is necessary for future teachers to draw on their experience in various fields. In mastering new materials, the principle of accuracy and consistency in logically connecting the various elements of the material, as well as the development of knowledge, skills and abilities in a certain order, should be required. It is also necessary to acquaint students with the importance of national culture, not only through their familiarity with the way of life and worldview of the Uzbek people, but also by discussing and developing issues related to these topics, opinions, beliefs, and ideals. Positive feelings and emotions are the basis for the development of interest in national culture.

In the lessons on painting and composition, the task is to increase the student's confidence in their own abilities through the effective use of artistic skills and knowledge. The teacher of the future should not only possess knowledge and skills recognized by tradition, but also have the ability to use the already established means of decorative art in order to create new models of personal activity and effective actions.

Artistic and aesthetic competence allows a person to understand their concepts related to artistic expression, develop their skills in this art, and understand the visual art techniques that impact them or that they can use to express themselves. This helps students to understand, analyze, and express their ideas on visual art, and learn to use various artistic techniques in practice.

Artistic and aesthetic competence enables students to acquire knowledge and skills in artistic expression, communicate their ideas effectively, create objective images, shapes, and compositions, and develop their own style. Additionally, artistic and aesthetic competence helps students to develop their creative thinking and express their imaginative ideas.

Professional competence helps students to acquire the necessary knowledge and skills to perform their professional activities, gain practical experience and additional skills. Professional competence assists students in preparing for their professional activities and enables them to participate in their professional activities at a high level. This type of competence encompasses professional knowledge and skills, such as monitoring IT news in the IT field, solving mathematical problems, and acquiring social experience.

Conclusion. Artistic and aesthetic competence and professional competence have their own unique characteristics, and they must be interconnected and implemented together. Artistic and aesthetic competence helps individuals to understand visual art and express their emotions and needs, while professional competence helps them to use their knowledge and skills to participate in professional activities

The system of relationships identifies the nature of a person's experiences, their unique characteristics for understanding reality, and the character of their emotional reactions in relation to external influences. Artistic and aesthetic activity is one of the unique types of activity in human life, which develops a person's universal creative abilities and serves as a means of developing the person in all aspects. The aesthetic development of a person is related to constant communication with art and engagement in artistic and creative activities, as art is one of the social forms of human experience. Literary and creative activities, art, express a person's

aesthetic experience through an artistic representation that separates from reality with its independence and precision. The results of literary and creative activities are recorded both materially, as a product of the activity, and spiritually, in the experience of perceiving the world (as a special subjective form of reflecting reality, its defining feature is the ability to perceive chaotic events as the fact of life). In this context, we consider the "creation" method as a means of attracting literary and artistic activity teachers to creative activity, which is of great importance in future life directions. As a result, based on the understanding of art, a person creates their product at a certain point in time, distinguishing their individuality and uniqueness from the activities of others, and the world created by others is perceived, adapting to their living environment. It should be emphasized that in creating independent works, future visual art teachers need to rely on creativity, activity, purposefulness, and a multidimensional independent process. The personal qualities and activity of the student take a leading role in the process. It is important to note that this process involves active participation of both mental and intellectual processes. It ensures the involvement of all cognitive and intellectual processes.

REFERENCES

1. Rempel P.I. Distant and Close (Bukhara Notes) - Tashkent: G. Gulyama, 1981. This book may contain notes and observations on the city of Bukhara in Uzbekistan.
2. Pugachenkova G.A. Trading Domes - Tashkent: Uzbekistan, 1969. This book may cover the history and architecture of traditional trading domes in Uzbekistan.
3. Pugachenkova G.A. Samarkand. Bukhara - Moscow: Iskusstvo, 1968. This book may provide information on the history and culture of the cities of Samarkand and Bukhara in Uzbekistan.
4. Pugachenkova G.A. Architecture of Central Asia in the 15th Century - Moscow: Iskusstvo, 1976. This book may focus on the architecture of Central Asia during the 15th century.
5. Akhmedova, N. (2023). EMBROIDERY IN UZBEKISTAN: A RICH HISTORY AND PRACTICAL CRAFTSMANSHIP. *Science and innovation*, 2(C5), 81-84.
6. Akhmedova, N. E. (2023). People’s practical art traditions as the basis for developing the artistic-pedagogical abilities of future art teachers. *Science and innovation*, 2(B4), 701-705.
7. Nazokat, A., & Abdusalom, M. (2022). THE NATIONAL HANDICRAFTS OF BUKHARA. *Research Focus*, 1(2), 307-312.
8. Qurbonova, B., Sulaymanova, S., Akhmedova, N., & Yunusaliyev, M. (2023). Big Data, Artificial Intelligence and Smart Cities. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 03013). EDP Sciences.

**INKLYUZIV TA’LIM: ZARURAT,
TENDENSIYA, ISTIQBOL**

**INCLUSIVE EDUCATION: NECESSITY,
TREND, PERSPECTIVE**

**ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
НЕОБХОДИМОСТЬ, ТЕНДЕНЦИИ,
ПЕРСПЕКТИВЫ**

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ - В КАЗАХСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ

¹Айтжанова Роза Мукантаевна, ²Копбаева Мархабат Елшибаевна, ³Панжиев
Курбаннияз Бердиевич

^{1,2}Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Казахстан, г. Караганда

³Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Узбекистон.
г. Ташкент

¹rozaaitzhanova@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157165>

Аннотация. В статье рассматривается системная и последовательная образовательная политика в отношении детей с особыми образовательными потребностями развития, направленная на получение ими качественного образования. Считается, что для Казахстана внедрение инклюзивного образования должно пройти без значительных затруднений, так как основы гуманного отношения к особенным детям заложены исторически в казахский менталитет.

В настоящее время развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан создает благоприятные условия для полноценного развития всех граждан, вне зависимости от физических, интеллектуальных, социальных и других особенностей.

Здесь также можно опираться на труды отечественных авторов, утверждающих, что «современный образовательный процесс должен быть обязательно связан с этнопедагогическими особенностями конкретного народа, конкретного государства, что свидетельствует о том, что интегративный, коммуникативный процесс в обществе есть не полное уничтожение части, а есть такая общечеловеческая коммуникация, которая проявляется через богатство этнонационального развития. Педагогика каждого народа хранит в своей памяти приемы, способы обучения, воспитания, прошедшие подлинное абсорбирование (селекцию) накопленных народом способов и методов образования. Поэтому любая государственная система образования и воспитания должна строиться на лучших образцах этнонациональной педагогики» [1].

Исторически наша эволюция по отношению к лицам с особыми образовательными потребностями уникальна. Как писал известный казахстанский философ Н. Джандильдин «каждая культура создается на определенном национальном языке, развивается на определенной национальной почве и питается ее соками. В ней запечатлеваются борьба и труд, нравы и обычаи, природный ум и мудрость народа, который является ее творцом» [2].

И действительно, сущностная сторона национальной культуры выражается в качестве и свойствах данного народа, их дифференциацию можно заметить в особом складе характера, действиях и в особенностях их психологии. Основываясь на данной идее, мы считаем, что при рассмотрении вопросов развития идеи инклюзивного образования нельзя не обратиться к историческим сведениям и национальным особенностям казахского народа, т.к. рассуждать о возможных путях развития инклюзивного образования в Республике Казахстан нельзя без учета определенных условий [3].

Актуальным в этом случае нам представляется мнение философа Д.К. Кшибекова, который выдвигает свое теоретическое предположение относительно глубокой древности истории культуры кочевников. Автор посвящает отдельную главу духовному миру

кочевника казаха, в которой раскрывает понятие духовности, как особого внутреннего мира человека, охватывающего область веры, нравственности и красоты. Духовная культура народа отражается в его гуманности, добропорядочности, благородстве, щедрости и в умении восхищаться красотой, отвергать пошлость, безнравственность, низменность.

Отличительные особенности характера, свойственных казахам, заключаются в способностях отражать объективный мир и, как отмечает Д.К. Кшибеков «у казахов нравственная культура на уровне обычного сознания поднята на недостижимую высоту» [4].

В свою очередь это дает основание считать, что народу, с указанными моральными и нравственными качествами, свойственно заботливое отношение ко всем уязвимым слоям населения, т.е. национальный характер казахского народа высокогуманный и духовно богатый.

Также у Б.Е. Каирова есть определенные понятия у казахского народа, вобравшие в себя общечеловеческие нормы религии и традиционные национальные ценности, представляющие в совокупности систему этической традиции. К таким, выполняющим огромную роль, нормам понятиям, касающимся регулирования функций казахской этической системы и личностных взаимоотношений, относятся: «грех» и «вина», «проступок» и «воздаяние», «исповедь», «сакраментальность», «труд» и «наслаждение», «довольствоваться малым», «милосердие», «добро» и т.д. Названные понятия, не ограничиваются лишь духовным миром казахов и в конкретной жизни формируют важную часть человеческих качеств [5].

Особо отметим, что в казахской традиционной культуре эти понятия выполняют свои определенные функции, в зависимости от того, где и как применяются, в условиях каких факторов взаимодействия находятся. Обратимся к понятию «обал», которое вошло в постоянный лексикон казахского народа при выражении отношения к тем или иным людям или вещам. У Б. Калдыбаева, это слово переведено как: «вина», «грех». Но данный перевод не раскрывает его полного содержания, т.к. данное понятие сложное и не вкладывается в одно слово для перевода [6]. Ученые-философы трактуют данное понятие следующим образом:

Обал – это понятие, раскрывающее значение вещи, которую бросать не рекомендуется во избежание возмездия или горечи; оно включает в себе и благородные действия человека по отношению к слабым и немощным людям; или действия, при которых обнажается сущность человеческого облика, вызывающая неприязнь общественности. Обал означает, что нельзя наносить вред окружающей среде, портить живое, притеснять и обижать людей с физиологическими недостатками, делать плохое и злоупотреблять чьим-то доверием или наносить кому-то вред.

Следующее понятие, часто используемое в народе - сауап – это понятие, объясняющее мотивы добрых действий человека. Бережное отношение ко всему живому и неживому, с целью оказания благотворительной помощи, проявления заботы, основанной не на материальных интересах, а на доброй воле.

Например, помощь сиротам, инвалидам, овдовевшим, уход за незнакомыми и нуждающимися людьми, восстановление гнезда птицы и т.д. Истоки распространения данных понятий среди казахов связывают с древними анималистическими и тотемистскими верованиями казахов о том, что лишь сделав добро, возможно получение вознаграждения. В данное время эти понятия прижились настолько, что стало характерной чертой народа.

Следует отметить, что немаловажной стороной нравственной культуры казахов является – толерантность, что в переводе на казахский означает «төзімділік». Толерантность для традиционной казахской культуры характерна изначально, т.к. это качество выработано образом жизни кочевников. Более того, этим понятием пронизано все духовное и материальное богатство народа. Сохранить свою уникальную культуру народ смог благодаря именно таким качествам. Как особо подчеркивает М. Орынбеков, «непосредственная близость казахов к природе, близость с эмоциональной позиции к наблюдаемому, воспринимаемому миру нашла свое отражение в понимании ими своего внутреннего мира, нравственных начал существования» [7].

В казахском языке понятию толерантность идентичны понятия «шыдамдылық» и «сабырлық», имеющие такое же смысловое содержание.

В казахском менталитете многовековой опыт осмысления окружающего мира, его строения, свойств, места человека в мире, взаимоотношений между человеком и природой, между людьми находили свое отражение в поэзии, пословицах и поговорках. Пословицы любого народа – это нравственный кодекс. Они обогащают нормы народной морали, говорят о том, что, прежде всего, ценится в человеке, и создается для него. Так, к примеру, через пословицы и поговорки казахский народ призывал заботиться и опекать людей, нуждающихся в этом (сирот, пожилых людей, инвалидов): «Встретишь сироту, пригрей его», «Сиротские слезы горче яда». Казахские сказки наполнены историями героев, которые выступают на защиту прав ущемленных слоев населения, старых людей, сирот и т.д.

Казахстан на протяжении последних десятилетий проводит системную и последовательную образовательную политику в отношении детей с особыми образовательными потребностями развития, направленную на получение ими качественного образования. Считается, что для Казахстана внедрение инклюзивного образования должно пройти без значительных затруднений, так как основы гуманного отношения к особенным людям заложена исторически в казахский менталитет [8].

Таким образом, инклюзивное образование - прогрессивный способ обучения, имеющий большие перспективы в нашем казахстанском современном обществе. Мы общество с огромной, давно сформированной культурой толерантности – и национальной, и конфессиональной, и многих других. И это дает надежду, что каждый ребенок с особыми образовательными потребностями здоровья сможет реализовать право на получение качественного образования, адаптированного к его возможностям и потребностям, найти свое место в жизни и реализовать свой жизненный шанс и потенциал.

REFERENCES

1. Ашилова М.С., Бегалинова К.К. О некоторых аспектах профессионального образования в Казахстане. //Professional education in the modern world,- 2017. Vol. 7. no. 1. DOI: 10.15372/PEMW20170115
2. Сигал Н.Г. Концепция инклюзивного образования детей с особыми образовательными потребностями здоровья в зарубежной педагогике. <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 14.08.2020).
3. Джандильдин Н. Природа национальной психологии. – Алма-Ата: Казахстан, 1971. – 304 с.

4. Кшибеков Д.К. Ментальная природа казахов. - Алматы: НИЦ «Гылым», 2005. - 256 с.
5. Каирова Б.Е. Аксиологический анализ нравственной культуры казахов. Республика Казахстан. - Алматы, 2008. - С.84.
6. Калдыбаев Б. Большой казахско-русский словарь. - Алматы: Алтын Казына, 2001. - 704 с.
7. Орынбеков М.С. Верования древнего Казахстана. - Алматы: Казахстан даму институты, 1997. - 154 с.
8. Сколько школ в Республике Казахстан располагают условиями для инклюзивного образования? inform.kz <https://www.inform.kz/ru> (дата обращения: 04.09.2020).

INKLYUZIV MADANIYAT – INKLYUZIV TA’LIM MUVAFFAQIYATINING ASOSIY OMILI

Fayzullayeva Nilufar Sadullayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, p.f.n., prof.v.b.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157171>

***Annotatsiya.** Maqolada ta’lim muassasalarida talabalar va pedagoglar o’rtasida inklyuziv madaniyatni shakllantirish muammosiga bag’ishlangan umumiy va maxsus psixologik-pedagogik adabiyotlarning nazariy tahlili va sintezi keltirilgan. Ilmiy va uslubiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish asosida “inklyuziv madaniyat” tushunchasining asosiy mohiyati ochib berilgan. Zamonaviy jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirishning ahamiyati tahlil qilinadi.*

***Kalit so’zlar:** inklyuziya, inklyuziv madaniyat, imkoniyati cheklangan o’quvchilar, ijtimoiylashuv*

***Аннотация.** В статье представлен теоретический анализ и синтез общей и специальной психолого-педагогической литературы, посвященной проблеме формирования инклюзивной культуры у студентов и педагогов в образовательных учреждениях. На основе теоретического анализа научно-методической литературы раскрывается основная сущность понятия «инклюзивная культура». Анализируется важность формирования инклюзивной культуры в современном обществе.*

***Ключевые слова:** инклюзия, инклюзивная культура, учащиеся с ограниченными возможностями, социализация*

Psixofizik rivojlanishning alohida ehtiyojlari (imkoniyati cheklangan) bo’lgan bolalarni birgalikda o’qitishni o’z ichiga olgan kompleks ta’lim va tarbiya ob’ektiv pedagogik haqiqatga aylandi. 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida har bir inson bilim olish huquqiga ega ekanligi qayd etilgan. Taqdim etilayotgan ta’lim har bir shaxsning qobiliyatidan kelib chiqqan holda hamma uchun ochiq va bepul bo’lishi kerak. Ta’lim jarayoni turli diniy qarashlarga va individual xususiyatlarga ega bo’lgan turli millat vakillari o’rtasida o’zaro tushunish, bag’rikenglik va do’sstlikni mustahkamlashi kerak. Individual xususiyatlarga ega bo’lgan shaxslarga alohida ta’limga muhtoj odamlar ham kiradi.

Inklyuzivlik uzoq muddatli siyosat bo’lib, umuman barcha sohalarda ta’lim tizimi faoliyatini tashkil etishda fanlararo yondashuvni ifodalaydi. Inklyuzivlik alohida ta’limga muhtoj odamlar uchun ta’limni tashkil etish varianti sifatida jahon jamiyati tomonidan eng insonparvar deb tan olingan, shuning uchun ham ushbu ta’lim shakli global va ichki ta’lim siyosatining etakchi strategiyalaridan biriga aylandi.

Inklyuziv ta’lim tizimi o’rta, professional va oliy ta’lim muassasalarini o’z ichiga oladi. Uning maqsadi imkoniyati cheklangan shaxslarni ta’lim va tarbiyalashda to’siqsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta’lim muassasalarini texnik jihozlash, shuningdek, o’qituvchilar va boshqa talabalar uchun nogironlar bilan o’zaro munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus o’quv kurslarini ishlab chiqishni o’z ichiga oladi. Bundan tashqari, umumiy ta’lim muassasasida nogiron bolalarni moslashtirish jarayonini engillashtirishga qaratilgan maxsus dasturlar kerak.

Biroq, inklyuziv ta’lim jamiyatdagi o’z rolini bajarishi uchun inklyuziv ta’lim ishtirokchilari o’rtasida inklyuziv madaniyat qadriyatlarini va me’yorlari asosida maxsus munosabatlarni o’rnatish kerak. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish jarayonining asosiy

maqsadi, birinchi navbatda, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni ijtimoiylashtirish va jamiyatga integratsiya qilishdir.

Ta’lim muassasasi inklyuziyani amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishi mumkin, ammo inson omilini istisno qilib bo‘lmaydi. Ushbu xususiyatni hisobga olgan holda ilmiy-metodik adabiyotlarda inklyuziv ta’limni amalga oshirishdagi to‘siq va qiyinchiliklarni bartaraf etish dolzarb masala bo‘lib qolayotgani qayd etilgan.

Inklyuziya tushunchasi quyidagi qoidalarni o‘z ichiga oladi:

- insonning qadr-qimmatini uning qobiliyati va yutuqlariga bog‘liq emas;
- har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega;
- har bir shaxs muloqot qilish va uni eshitish huquqiga ega;
- hamma odamlar bir-biriga muhtoj;
- xilma-xillik hayotning barcha jabhalarini yaxshilaydi.

Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi "inklyuziv madaniyat" tushunchasiga jiddiy e’tibor qaratishga olib keldi, bu jamiyatning barcha a’zolarining rivojlanishini rag‘batlantiradigan, har bir insonning qadriyatlarini qabul qilinadigan xavfsiz, bag‘rikeng odamlar jamoasi sifatida talqin etiladi. Bu jamiyat rivojlanishining ma’lum, etarlicha yuqori darajasidagina mumkin.

Madaniyat falsafiy kategoriya sifatida jamiyat taraqqiyotidagi ma’lum bir tarixiy bosqichni aks ettiradi, odamlar hayoti va faoliyatini tashkil etish shakllari, o‘zaro munosabatlari, shuningdek, ular yaratgan moddiy va ma’naviy qadriyatlardagi maqsadli yo‘nalishlarni belgilaydi va tavsiflaydi.

Rivojlangan inklyuziv amaliyotga ega bo‘lgan G‘arbiy Evropa mamlakatlarida imkoniyati cheklangan shaxslar guruhlarda o‘zaro aloqada bo‘lgan ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun ham qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Ammo Evropa mamlakatlarida "imkoniyati cheklangan shaxs" tushunchasi mavjud emas, ular "ehtiyoblari yuqori bo‘lgan shaxs" atamasini ishlatishadi. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish masalalari, birinchi navbatda, "inklyuzivlik sub'ekti" tushunchasi va jamiyatning unga bo‘lgan munosabati bilan bog‘liq. Inklyuzivlik nogiron kishining barcha ijtimoiy jarayonlarda, ta’limning barcha darajalarida, bo‘sh vaqtlarida, ishda, turli ijtimoiy rol va funktsiyalarni amalga oshirishda cheksiz ishtirokini ta’minlaydi.

Ta’lim jarayoni ishtirokchilarining inklyuziv madaniyat darajasiga o‘rnatilgan stereotiplar va afsonalar, jamiyatning fikrlari katta ta’sir ko‘rsatadi, ular orasida salbiy ham bor. Masalan, "nogiron" har doim jamiyat tomonidan "mehnat va kasbiy faoliyatga yaroqsiz shaxs" sifatida qabul qilingan. Mavjud ijtimoiy stereotiplar bilan birga, befarqlik, nogiron kishiga qiziqish yo‘qligi va bu odamlarni tushunishni istamaslik ham mavjud. Jamiyatning nogiron kishi haqidagi noto‘g‘ri g‘oyasi tushunmovchilikni keltirib chiqaradi va u bilan muloqot qilishdan qochadi. Shu bilan birga, ma’lum bir sog‘lig‘i bilan bog‘liq muammolarga duch kelgan odam bilan aloqa qilganda, odamlar bu nogiron kishi qiziqarli suhbatdosh bo‘lishi mumkinligiga amalda ishonch hosil qilishadi.

Respublikada inclusive talimni rivozhlanishiga bugungi kunda katta ahamiyat qaratilmokda, chunki, Uzbekistonda inclusive talim – davlat siyosati darajasiga kutarilgan masalalardan biridir. Ayni paytda O‘zbekistonda inklyuziv o‘qitish amaliyotining mintaqaviy modellari faol shakllana boshladi, ularda alohida ta’limga muhtoj bolalar (nogiron bolalar, uzoq vaqt davomida kasal bo‘lgan, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan, sog‘lig‘i cheklangan bolalar) umumiy ta’lim jarayoniga kiritiladi.

Inklyuziv madaniyat kontsepsiyasining terminologik tahlili uning zamonaviy universitetlarning ta’lim makonining chegaralarini kengaytirish muammosi bilan bog‘liqligini

aniqladi, bu erda mahalliy ta’lim tizimida teng imkoniyatlar jamiyatini qurish ustuvor strategik yo’nalish sifatida qaraladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, "inklyuziv madaniyat" tushunchasi juda keng muhokama qilinadi va olimlar tomonidan turli yo’llar bilan izohlanadi, bu bizga uni ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari: o’qituvchilar, talabalar va ota-onalar uchun eng muhim kompetensiya sifatida ko’rib chiqishga imkon beradi, shuningdek, o’qituvchining kasbiy pedagogik madaniyati va malakasining tarkibiy qismi sifatida.

Ba’zi olimlar inklyuziv madaniyatni o’ziga xos falsafa deb hisoblaydilar, unga ko’ra qadriyatlar, inklyuziv ta’lim haqidagi bilimlar va mas’uliyat qabul qilinadi va ushbu jarayonning barcha ishtirokchilari o’rtasida taqsimlanadi. Ta’lim muassasasi jarayoni sub’ektlarining inklyuziv madaniyatini shartli ravishda quyidagi elementlarga bo’lish mumkin:

- 1) inklyuziv ta’limga oid qadriyatlar, me’yorlar, munosabatlar va axloq qoidalari;
- 2) inklyuziyaga nisbatan qadriyatlar va munosabatlar;
- 3) inklyuziv ta’limning barcha ishtirokchilari o’rtasida qulay o’zaro munosabatlarga yordam beradigan ijtimoiy va shaxsiy fazilatlar.

Ta’lim tashkilotida inklyuziv madaniyatni shakllantirish tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan ta’lim munosabatlari ishtirokchilari tomonidan xilma-xillikni hurmat qilish, farqlarga bag’rikenglik, hamkorlik qilish, har bir kishining yutuqlarini rag’batlantirish va madaniyatni shakllantirish qadriyatlarini qabul qilish, ular asosida inklyuziv jamiyatni yaratish jarayoni sifatida qaraladi. Inklyuziv madaniyatni shunday yaratish kerakki, uning doirasida nogironligi bo’lgan shaxs jamiyatning teng huquqli a’zosi sifatida qabul qilinishi lozim.

Bu, albatta, ikki tomonlama jarayon. Jamiyatning o’zi alohida ehtiyojli shaxsni qondirishi kerak bo’lganidek, nogiron kishi ham idrok etish to’siqlarini engib o’tishi va barcha resurslaridan maksimal darajada foydalanishi kerak. Zamonaviy insonda xulq-atvor madaniyatida uning ichki axloqiy me’yorlari ustunlik qiladi. Jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish uzoq muddatli va oddiy ish emas. Barcha nashr etilgan materiallar inklyuziv ta’lim munozarali munosabatni keltirib chiqarishini ko’rsatadi. Bu g’oyaning muxoliflari ham, uni qabul qilgan va amalga oshirgan va sog’lom bolalar uchun ham, rivojlanishida muammolari bo’lgan bolalar uchun ham teng huquqli adolatli, insonparvar jamiyat qurishga intilayotganlar ham bor.

Asosiy muammolardan biri - ishtirokchilarning inklyuziv guruh maqsadlarini noto’g’ri tushinishlari. O’qituvchilar ham, ota-onalar ham ko’pincha bunday guruhning maqsadi, birinchi navbatda, alohida ta’limga muhtoj bolalarga ta’lim dasturini o’zlashtirishga yordam berishdir, deb hisoblashadi. Biroq, aslida, asosiy maqsad bunday bolalarning ijtimoiylashuviga, turli xil ijtimoiy rollarda o’zini to’liq amalga oshirishiga yordam berishdir: sevimli mashg’ulotni topish, kasbga ega bo’lish, oila qurish, do’stlar, sevimli xobbiga ega bo’lish va hokazo. Shartli ravishda normal rivojlanayotgan bolalarga nisbatan inklyuziya sharoitida maxsus maqsadlar belgilanmagan. Biroq, inklyuziv guruh an’anaviy sinfga qaraganda yuqori ta’lim salohiyatiga ega: bu empatiyani rivojlantirish, xatti-harakatlarning o’zini o’zi boshqarishi, muloqot qobiliyatlari va ma’naviy-axloqiy tarbiyani o’z ichiga oladi. Va bu imkoniyatlardan foydalanish kerak.

Nogironlar bilan o’zaro munosabatlar masalalari alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu jarayonning ikki tomonini ko’rib chiqish kerak: nogironning jamiyatga qo’shilishi va jamiyatning bunday shaxsni qabul qilishga tayyorligi. Nogironlar bilan muloqot qilish jarayoni har doim qulay va konstruktiv bo’ladi, agar ular bilan muloqot qilishning axloqiy tamoyillari kuzatilsa va ushbu guruhning har bir toifasi tomonidan atrofdagi voqelikni idrok etishning psixofiziologik xususiyatlari hisobga olinsa. Nogironligi bo’lgan har bir shaxs o’zini jamiyat tomonidan qabul

qilingan, talab va boshqalar uchun qiziqarli suhbatdosh his qilishi muhimdir. Inklyuziv o‘zaro ta’sir odamlar o‘rtasidagi muloqotning o‘ziga xos turi bo‘lib, u erda dolzarb muammolar hal qilinadi va muhokama qilinadi, bu erda aloqa jarayonining mazmuni sheriklardan birining sog‘lig‘ida cheklovlar mavjudligiga bog‘liq emas. Bunday jarayon o‘zaro va uning barcha ishtirokchilari uchun foydali bo‘lishi kerak.

Ta’lim munosabatlari ishtirokchilarining inklyuziv madaniyatining past darajasi va muammolar mavjudligi o‘qituvchilarning katta qismi ta’lim muassasasining inklyuziv guruhlarida ishlashdan bosh tortishiga olib keladi.

O‘qituvchilar buni quyidagi sabablar bilan izohlashadi:

- guruhdagi talabalarning ko‘pligi;
- alohida ta’limga muhtoj bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularni ta’lim olishning o‘ziga xos xususiyatlari, inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari haqida etarli ma’lumotga ega emasligi;

- doimiy tyutor yo‘qligi sababli, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar pedagogning ko‘p vaqtini oladi, ko‘proq e’tibor talab qiladi va u guruhdagi qolgan talabalarga vaqt topa olmaydi, bu esa o‘quv natijalarining pasayishiga olib keladi.

Tadqiqotchilar N. Gokool-Baurhoo va A. Asghar universitet o‘qituvchilari tomonidan inklyuziv yondashuvni amalga oshirishda 4 ta guruh to‘siqlarini aniqladilar. Bularga nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarni o‘qitishdagi muammolarni hal etishda etarli darajada bilim va tajribaning yo‘qligi; inklyuziya sohasidagi qonunlar va me’yoriy-huquqiy hujjatlarni etarli darajada bilmaslik; tibbiy ma’lumotlarning maxfiyligi sababli o‘quv guruhida imkoniyati cheklangan talabalar mavjudligi to‘g‘risida ma’lumot yo‘qligi; inklyuziv ta’lim muammolari bo‘yicha malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi. Shu bilan birga, mualliflarning ta’kidlashicha, inklyuziv jarayonda o‘qituvchilar duch keladigan to‘siqlar ikki darajada namoyon bo‘lishi mumkin: tashqi va ichki. Tashqi darajada bunday to‘siqlar o‘qituvchilarning inklyuziv amaliyotni amalga oshirish vositalari bilan etarli darajada ta’minlanmaganligidan kelib chiqadi va ularni bartaraf etish ta’lim muassasasi muhitini o‘zgartirish bilan bog‘liq. Ichki to‘siqlar, aksincha, o‘qituvchilarning nogiron o‘quvchilarga bo‘lgan e’tiqodlari va munosabatlari bilan bog‘liq.

Mahalliy va xorijiy ilmiy-uslubiy adabiyotlar, me’yoriy-huquqiy baza va tashkiliy inklyuziv ta’limning amaldagi amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziya samaradorligining asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- alohida ta’limga muhtoj talabalarga tyutorlarning doimiy yordami;
- inklyuziv guruhning kamroq bandligi;
- ta’lim muassasasi xodimlarida o‘qituvchi-defektolog, o‘qituvchi-logoped, pedagogik psixolog, tibbiyot xodimi, mashqlar terapiyasi bo‘yicha mutaxassis kabi mutaxassislarning mavjudligi;

- inklyuziv jarayonni maxsus moddiy-texnik ta’minlash (to‘siqsiz muhit, maxsus o‘quv jihozlari va dasturiy ta’minot);

- inklyuziv ta’lim jarayonining barcha sub’ektlarining inklyuziv madaniyatini rivojlantirish: ta’lim munosabatlari ishtirokchilarini munosabatlarni o‘rnatishga, inklyuziv muhitda o‘qishga oldindan tayyorlash.

Binobarin, inklyuziv ta’lim jarayonini amalga oshirish oliy o‘quv yurtlari pedagoglari oldiga qo‘shimcha vazifalar majmuasini qo‘yadi va professor-o‘qituvchilarning ularni hal etishga tayyorligi pirovardida oliy ta’limga inklyuzivlikning haqiqiy amalga oshirilishini belgilaydi.

REFERENCES

1. 2020-2025 yillar Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligi 2020 yil 13 iyul PQ-4860-son qarori.
2. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim -tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ-4860-son qarori.
3. YUNESKO: Barchaga ta’lim olishni ta’minlash. –T.: O‘zbekiston, 2009. – 68-b.
4. Egamberdieva N.M. Ijtimoiy pedagogika. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 232 b. – B.71-72.
5. Salieva Z.T. Ijtimoiy pedagogika. – T.: “Adabiyot uchqunlari”, 2019. – 189 b. – B.89.
6. Alleman N. F., Holly L. N., Costello C. A. Leveraging a new building to overcome first and second-order barriers to faculty technology integration // Journal of Learning Spaces. 2013. Vol. 2, Iss. 1. Available from: <http://www.partnershipsjournal.org/index.php/jls/article/view/381> (date of access: 11.06.2020).
7. Hwang Y.-S., Evans D. Attitudes Towards Inclusion: Gaps between Belief and Practice // International Journal of Special Education. 2011. Vol. 26, Iss. 1. P. 136–146.

INKLYUZIV TA’LIMDA SHAXSNING SANOGEN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY TADQIQ ETISH MASALALARI

Abdurahmanova Zuhra

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti, Psixologiya fanlari bo‘yicha
(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157183>

***Annotasiya.** Ushbu maqolada tafakkur va sanogen tafakkurning ahamiyati, shaxsning sifatida taraqqiy etishida sog‘lom fikrlashning ijtimoiy psixologik xususiyatlarining olimlar tomonidan berilgan ilmiy qarashlari keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** shaxs, fikr, tafakkur, sanogen tafakkur, motiv, faoliyat, xulq-atvor, faollik, komillik, bilim, ko‘nikma.*

***Аннотация:** В данной статье представлены научные взгляды ученых на значение мышления и саногенного мышления, социально-психологические характеристики здорового мышления в развитии человека.*

***Ключевые слова:** личность, мысль, мышление, саногенное мышление, мотив, деятельность, поведение, деятельность, совершенство, знание, умение.*

***Abstract.** This article presents the scientific views of the importance of thinking and sanogenic thinking, the social psychological features of healthy thinking in the development of a person, given by scientists.*

***Keywords:** personality, thought, thinking, sanogenic thinking, motive, activity, behavior, activity, perfection, knowledge, skill.*

Kirish. Dunyoda sodir bo‘layotgan ijtimoiy - iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql zakovati va ma‘naviyati asosiy muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo‘lmoqda. Globallashuv jarayonlarida ishtirok etayotgan davlatlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy sohalarida davlat hamda jamiyat oldiga hal qilinishi lozim bo‘lgan bir qator vazifalarni qo‘ymoqda.

Ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarining o‘zgarayotganligi, destruktiv axborot oqimining shiddatli tus olishi fuqarolarning ijtimoiy-psixologik xavfsizligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etib, individual, guruhiy va jamiyat darajasida tegishli ishlar olib borilishini taqozo etmoqda.

Inson salomatligi, sog‘lom turmush tarzi uning ham jismonan, ham ruhan baquvvat, ham tafakkurining sog‘lom bo‘lishiga, ma‘naviy va axloqiy yetuk bo‘lishiga xizmat qiladi. E’tirof etish lozimki, inson salomatligi uning oqilona turmush tarzi bilan chambarchas bog‘lik. Shunday ekan, eng avvalo, salomatlikning o‘zi nimani anglatishini tushunib olish maksadga muvofiq. Salomatlik – odam organizmining biologik -jismoniy, ruhiy-ma‘naviy holat bilan mehnat faoliyatining muvozanatlashgan birligi hisoblanadi. Sihat-salomatlik har bir kishi uchun baxt-saodat, uning mehnat unumdorligini, mamlakatning ma‘naviy-ma‘rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy qudratini, xalq farovonligini rivojlantirishning zarur sharti sanaladi [14;40-b.]

Asosiy qism. Shaxsning ichki va tashqi tana a‘zolari favquloddagi hodisalar va vaziyatlarga moslashgan emas (stixiya, halokat, tasodif, stress, affekt, xavf-xatar-risk). Agar shaxsda sanogen tafakkur rivojlanmas ekan, unda turli vaziyatlardan qo‘rqish bilan bog‘liq his-tuyg‘ularni oldindan sezish, payqash, kurashish, yengish kabi shaxsiy imkoniyatlar mavjud bo‘lmaydi. Shuning uchun hayotga endi qadam qo‘yayotgan o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish har qachongidanda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maktab

amaliyotchi psixologlari, o‘qituvchilar, ota-onalar va keng jamoatchilik bu masalaga ilmiy-psixologik nuqtai nazardan yondashishlari shart.

Sog‘lom tafakkurda namoyon bo‘ladigan tafakkurning tezligi xususan favqulodda vaziyatlarda kerak bo‘ladi, biror qarorni juda qisqa muddat ichida qabul qilish talab qilinadi. Fikrning tezligi maktabda o‘quvchilarga ko‘proq zarur bo‘ladi. Masalan, ayrim o‘quvchilarni doskaga chiqarib yangi masalani yechish so‘ralganda, hayajonlanib, butun sinf oldida o‘zlarini yo‘qotib qo‘yadilar. Bu salbiy emosiyalar go‘yo ularning tafakkurini tormozlab qo‘yadi. Fikr juda sekin va tez-tez muvaffaqiyatsiz ishlay boshlaydi. Ayrim o‘quvchilarning ana shu individual xususiyatlarini, ularning aqliy qobiliyatlarini to‘g‘ri baholash bilan maxsus hisobga olish zarurdir.

Metodologiya. Rus akademigi I.P.Pavlov ta‘biri bilan aytganda - fikrlash tufayli inson «borliqning hokimiga» aylangan bo‘lsa, xayvonlar abadiy «tabiat quli» bo‘lib qolaverdilar. Shuning uchun tafakkur voqelikni bavoysita, so‘z yordami bilan umumlashgan tarzda aks ettirish jarayoni hisoblanadi. Atrof-muhitdagi hodisaning tashqi ifodasi sezgi, idrok, tasavvur proseslarida yorqin, obrazli tarzda, turli alomatlarini, fazoviy joylashishi va harakatida aks etadi. Tafakkurda esa inson ularning murakkab bog‘lanishlarini anglab yetadi [7;8-b.]. Tafakkur – inson psixik faoliyatining yuksak formasi bo‘lib, inson tajribasida, sezgi, idrok va tasavvur asosida vujudga kelgan va taraqqiy qilib boradi.

J.Piajening qarashlariga ko‘ra, shaxsning rivojlanish davrlaridan 3-davr ya‘ni rasman operatsiya davri(11-15 yoshni) aynan o‘smir yoshli o‘quvchining komillikka, mustaqillikka, keng tafakkur yuritishga o‘tish bosqichidir. Komillikni shakllantirishda avvalo, sanogen tafakkurni rivojlantirish masalasi qo‘yiladi. Komillik- o‘quvchini o‘z salomatligini asrash va o‘z faoliyatini jamiyat ravnaqi, ezgulik sari yo‘naltirish, shuningdek zamonaviy hayotda mavjud bo‘lgan turli tibbiy, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy tahdidlardan o‘zini muhofaza qilish bilimi va malakalari majmuasidan iboratdir[8;30-b.].

“Inson hayotining asosiy qonuni sifatida shaxsning ustunlik va afzallikka intilishini ko‘rsatish mumkin. Bu intilishning konstruktiv yo‘nalishda qo‘llanishi faoliyatni umumjamao manfaatidan kelib chiqib, amalga oshirishga xizmat qiladigan shaxslar faoliyatida namoyon bo‘ladi” deb ta‘kidlagan edi ingliz olimi A.Adler [1;23-b.].

K.Rodjersning ta‘kidlashicha, insonning barcha harakatlari qandaydir bir umumlashtiruvchi motiv asosida yuzaga keladi va amalga oshiriladi. Mazkur motivni u faollashuvga moyillik va rag‘bat- deb ataydi [12].

Rus psixolog olimi P.Ya.Galperinning fikriga ko‘ra, tafakkur bu oriyentirlash - tadqiqot faoliyati, oriyentirovka jarayoni, ya‘ni oriyentirovka — bu jarayon, oriyentirovka — faoliyatidir. Olim psixologiya fani intellektual masalalarni yechishda sub‘yektning tafakkurga oriyentirovka qilish jarayonini o‘rganishdan iborat deb tushuntiradi [4;145-b.].

Nemis psixiatri K.Leongardning (1903-1988) shaxs tipologiyasiga ko‘ra sanogen tafakkuri rivojlanmagan insonlar - o‘zini-o‘zi boshqara olmaslik, tafakkur qilmaslik xohish va intilishlari yuzasidan nazoratning sustligi, fiziologik mayllarning ustuvorligi bu tipdagi shaxslarda uyg‘unlashib ketishi haqida fikr yuritadi. Ularga instinktivlik, impulsivlik, qo‘pollik, mijg‘ovlik, badqovoqlik, beadablik, orsizlik, qo‘pol munosabatlarga moyillik xosdir. Bunday kishilar turli nizo va munozaralarni keltirib chiqarib, ularning faol ishtirokchisi bo‘lishadi. Serjahl, serzarda, jizzaki bo‘lib tez-tez ish joylarini o‘zgartirib turishadi, jamoadagilar bilan chiqisha olishmaydi”- deb ularga ta‘rif beradi[6;54-b.].

Amerika professori T.Shibutani (1920-2004) “Ijtimoiy psixologiya” darsligida: shaxs tafakkurini nazarda tutib - “Agar odam o‘z bo‘lsada o‘zini-o‘zi anglay olsa, demak, u o‘z-o‘ziga ko‘rsatmalar bera oladi” - deb ta’kidlagan. Demak inson avvalo o‘zini anglashi, o‘z xulq-atvorini nazorat qila olishi, shaxtlararo munosabatlarda o‘zini to‘g‘ri boshqara olishi zarur. Bunday shaxsiy vazifani sanogen tafakkurni rivojlantirish orqali amalga oshirish mumkin bo‘ladi [11;51-b.].

P.I.Ivanovning fikricha, «tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq (to‘g‘ri), to‘liq, chuqur va umumiy lashtirib aks ettirishga (bilishga), insonning tag‘in ham oqilona amaliy faoliyat bilan shug‘ullanishiga imkon beradi»- deb ta’riflanadi [7;261-b.].

A.V.Petrovskiy “Tafakkur - ijtimoiy muhit asosida vujudga kelgan, ijtimoiy-munosabat bo‘lib, nutq bilan chambarchas bog‘liq, muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir, boshqacha qilib aytganda, tafakkur vokelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir», - degan fikrni ilgari surgan.

A.V.Petrovskiyning qarashlaridan ma’lumki, shaxsning taraqqiy etishi, sog‘lom bo‘lishi, sanogen tafakkurining rivojlanishida interindivid (faoliyatda shaxslarning sub’yektiv munosabatlari) shaxtlararo munosabatlarning ta’siri muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda metaindivid ya’ni (atrofdagi kishilarning “hissasi”) ijtimoiy muhit katta ta’sir ko‘rsatadi [8;13-14-b.].

L.C.Выготский shaxsning ijtimoiy hayotida tafakkurning ahamiyatini: “Tafakkur hissiy bilish endi yetarli bo‘lmay qolgan yoki hatto ojizlik qilib qolgan joyda boshlanadi. Tafakkur sezgi, idrok va tasavvurlarning bilish bilan bog‘liq bo‘lgan ishlarini davom ettiradi va rivojlantiradi” – degan qarashlar bilan izohlagan [3;15-b.].

Rus psixologi O.K.Tixomirov “Tafakkur,-deb yozadi psixolog olim, o‘z dunyoqarashi bilan voqelikni umumlashtirib, bivosita aks ettirishni xarakterlaydigan, umumlashtirish darajasiga va foydalanadigan vositalariga hamda o‘sha umumlashmalar yangiligiga bog‘liq ravishda turlarga ajratishdan iborat bo‘lgan jarayon, ya’ni bilish faoliyatidir” [10;26-b.].

Yu.M.Antonyan tadqiqotlarida insondagi patogen g‘oyalar muayyan voqea-hodisa, narsa-buyumlar yoki ijtimoiy tuzilmalarga yo‘naltirilishi, sub’yektning frustrasiyasi oqibatida alkogolizm, giyohvandlik yoki suisid kabi vayronkor harakatlar qilishga undashini ko‘rsatib beradi [1]. Binobarin, shaxs o‘z salomatligini (jismoniy, ruhiy, ma’naviy) saqlashi, sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlashi zarurligi shubhasiz. Bunda sanogen tafakkurni rivojlantirish uchun o‘smir yoshidagi o‘quvchilarda uchrashi mumkin bo‘lgan patogen tafakkur xususiyatlarini rivojlanishini oldini olish lozim.

Tafakkurning ahamiyati to‘g‘risida O‘zbekistonda psixologiya fanining ilk asoschilaridan bo‘lgan ustozimiz M.Davletshin quyidagi fikrni bildiradi: “...Odam ko‘zining alohida suratda tuzilganligi odamning olamni bilish imkoniyati uchun mutlaq chegara emas. Bizning ko‘zimizga boshqa sezgilargina qo‘shilib qolmay, balki shu bilan birga, tafakkurimizning faoliyati xam qo‘shiladi” [5;43-b.].

E.G‘oziyevning fikriga ko‘ra: - “Tafakkurning mazmundorligi ko‘p jihatdan emosional kechinmalarga — hayratda qolish, taajjublanish, yangilikni his qilish kabilarga bog‘liq. Mazkur hislarning paydo bo‘lishi tafakkurning ko‘tarinki ruhda kechishini ta’minlaydi, kishiga zavq-shavq, maroq bag‘ishlaydi. Mulohazalar, fikrlar, tushunchalar, hukm va xulosa chiqarishlarning chinligi (yolg‘onligi), to‘g‘riligi (noto‘g‘riligi), adekvatligi (noadekvatligi) insonda ishonch va shubhalanish xislarining mavjudligi bilan belgilanadi. Kishilar uchun quvonchli, yoqimli, maroqli

kayfiyat va kechinmalar fikr yuritish jarayonlarini tezlashtiradi, fikrlash sur’atini kuchaytiradi. Aksincha, noxush kechinmalar, xafaxonlik, qo’rqinch, zo’r berishlik (stress) singari emosional holatlar mulohaza yuritishni susaytirishi, uning mahsuldorligini kamaytirishi mumkin. Emosional holatlar fikrning yo’nalishiga bevosita ijobiy va salbiy ta’sirini o’tkazib turadi”[13].

*Birinchi*dan, emotsiyalar nafas olish a’zolarining ishlarida o’zgarish yasaydi. Masalan, yoqimli his-tuyg’ular ishga tushganda nafas olishning tezligi va ampitudasi ortadi, yoqimsiz his-tuyg’ular ustun kelganda kamayadi, qo’zg’algan vaqtda nafas harakatlari tezlashadi hamda chuqurlashadi, zo’r berish vaqtda-sekinlashadi va yuzakilashadi, hayajon vaqtda tezlashadi, hamda kuchsizlashadi, kutilmagan holatda, hayron qolishda zudlik bilan tezlashadi, qo’rquvda sekinlashadi va hokazolar.

Turli emotsional holatlarda nafas olishning o’zgarishi

- a) xursandlikda nafas olish bir minutiga 17 marta;
- b) faol xafalikda 9 marta;
- v) qo’rqishda 64 marta;
- d) jahl chiqqanda 40 marta.

*Ikkinchi*dan, emotsiya imo – ishoralarda, mimikada, ya’ni kishining yuzida bo’ladigan harakatlarda hamda butun badanning ma’nodor harakatlarida ko’rinadi.

*Uchinchi*dan, gumoral harakatlardagi, ya’ni organizmning qon tarkibidagi va boshqa suyuqliklardagi kimyoviy o’zgarishlarni va shuning bilan birga modda almashishida bo’ladigan yanada chuqur o’zgarishlarni o’z tarkibiga oladi.

Tahlillar. Sanogen tafakkur so’rovnomasiga ko’ra, o’smir o’quvchilarda o’rtacha miqdorni namoyon qilganligi va bu o’quvchilarda sog’lom psixik tafakkur rivojlanish darajasi yuqori ekanligi bilan belgilanadi. Sanogen tafakkur darajasining bahosi shkalasiga ko’ra, o’quvchilarda bu shkala yuqori natijani tashkil qilishi va emosional xulq-atvor holatining yuqoriligi baholanishidan darak beradi. Sanogen tafakkur shkalasining o’smir o’quvchilarda yuqoriligi ta’lim jarayonida konstruktiv bilimlarning to’g’ri darajada shakllanganligi, ularda emosional bilimdonlikning yuqoriligidan darak beradi. Sanogen tafakkur darajasi o’quvchilarda yuqorini aks ettirganligi va natijalarga erishishda kuchlarni safarbar etishini anglatadi. O’smir o’quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining psixologik omillariga ko’ra o’quvchilarda sanogen tafakkur darajasining barqarorligi, oilaviy munosabatlardagi ta’lim-tarbiyaning to’g’ri yo’lga qo’yilganligi, ta’lim muassasalarida kuchli bilimlarning berilganligi va ustoz-shogird tizimining rasional ravishda kechishi bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Oxirgi shkala ya’ni ijtimoiy fikr shkalasiga ko’ra o’smir o’quvchilarda yuqori natijani tashkil qilishi, ular bevosita o’zlari bilan boshqalarning fikrlarini ham inobatga olishi, jamiyatda belgilangan talablarga mos tarzda harakat qilishi, ijtimoiy me’yorlarga amal qilishi va sosial persepsiya shakllanganligini belgilab beradi. Shaxs xususiyatlari so’rovnomasiga ko’ra, Styudent-t mezoni bo’yicha xavotirlanish, sanogen tafakkur va ijtimoiy fikr shkalalari o’zaro ahamiyatli korrelyasiyalarni, muvaffaqiyat motivi esa, past darajani tashkil qilgan. Keyingi jadvalda Stefanson so’rovnomasi bo’yicha o’quvchilardan olingan natijalar tadqiq qilingan. (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Shaxs xulq-atvori so’rovnomasi bo’yicha umumiy o’rtacha ko’rsatkichlar (Styudentning t-mezone bo’yicha)

Shkalalar M

(n=80) Standart og‘ish (n=80) t-statistika
($p \leq 0,05$); ($p \leq 0,01$)
tobe 6,60 1,336 0,60
mustaqil 6,93 1,421 0,92
kirishimli 6,45 1,339 0,45
odamovi 6,95 1,176 0,95
kurashuvchi 6,58 1,196 0,57
kurashdan qochuvchi 6,55 1,218 0,55

Natijalar. O‘smir o‘quvchilarda Q-sortirovka so‘rovnomasi bo‘yicha umumiy o‘rtacha ko‘rsatkichi “tobelik” shkalasi bo‘yicha o‘quvchilarda 6,60 ni tashkil etadi. Bu esa standart ko‘rsatkich bo‘yicha o‘rtachani tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlar qadriyatlarini, ijtimoiy va axloqiy etik normalarini to‘g‘ri qabul qila oladi. Guruh bilan hamkorlikda ishlashga moyil bo‘lishadi, lekin ko‘pincha o‘quvchilar guruhdami yoki boshqalar bilan bo‘lgan munosabatida ishonchi sustligi tufayli ular hamkorlikda ishlashga biroz qiynalishadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlar tashqi ta’sirlarga berilishmaydi, ularda agressivlik holatlari kam kuzatiladi, boshqalarga qaram bo‘lishni ham xohlashmaydi. O‘smirlar sanogen tafakkuri rivojlanishida ota-onasiga, do‘stlarining fikr-mulohazalariga tayanishadi.

“Mustaqil” shkalasi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkich o‘smir o‘quvchilarda 6,93 ni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlarning xulq-atvorida, xatti-harakatlarida mustaqillik kuzatiladi. Lekin, ular yetarli darajada mustaqil emas, hayotiy bilimlarining kamligi tufayli ular ma’lum qarorlarni mustaqil qabul qilishga, o‘z fikrlarida qat’iy turishga va mustaqil bayon qilishga qiynalishadi.

“Kirishimlilik” shkalasi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkich o‘smir o‘quvchilarda 6,45 ni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlarning hissiyotlari beqaror bo‘lgani uchun ularning kayfiyatlari tez-tez o‘zgarib turadi, muloqotga tez kirishishadi, kichik guruhda emosional aloqalarni o‘rnatishga va o‘z fikrlarini ochiq oydin aytishga qiynalishadi. O‘z hissiyotlarini ko‘rsatmaslikka va boshqalarda yaxshi taassurot uyg‘otishga harakat qilishadi.

“Odamovi” shkalasi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkich o‘smir o‘quvchilarda 6,95 ni namoyon qilgan. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlar o‘z hissiyotlarini ifodalashga, tashabbus ko‘rsatishga qiynalishadi. Tanimagan insonlari bilan munosabatga kirishishga qiynaladi, lekin ular qaror qabul qilishda juda ehtiyotkor bo‘lishadi.

“Kurashuvchi” shkalasi bo‘yicha o‘rtacha shkala o‘quvchilarda 6,58 ni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘smirlar guruh hayotida faol qatnashishadi, guruh a‘zolari bilan kurashishga moyilligi bor. Ular shaxslararo munosabatda yuqori o‘rin egallashga, do‘stlariga, tengdoshlariga nisbatan yuqori natijalarga erishishga harakat qilishadi. O‘smirlar hamisha o‘z maqsadi sari doim olg‘a intilishadi, o‘z kuchiga va aqliga tayanib ish ko‘rishi natijasida tafakkur xususiyatlari shakllanadi.

“Kurashdan qochuvchi” shkalasi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkich o‘smir o‘quvchilarda 6,55 ni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichga ega bo‘lgan o‘quvchilar o‘zaro munosabatga kirishishga qiynalishadi, guruhda yuzaga keladigan janjallarda betaraf bo‘lishga harakat qilishadi. Ko‘pincha guruhda nizoli vaziyatlar yuzaga kelganida ular birinchi bo‘lib o‘zlarini chetga olib qochishga yoki bo‘lmasam guruh a‘zolari bilan murosas qilishga moyil bo‘lishadi. Shuningdek, o‘smirlar do‘stlarini tanqid qilishdan qochishadi, o‘z his-tuyg‘ularini boshqalarga ko‘rsatmaslikka harakat qilishadi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash mumkingi, sanogen tafakkur samarasi - u ilm, vaziyat va amallardan iborat. Lekin fikrning xos samarasi ilm bo‘lib, undan boshqa narsa emas. Agar qalbdan ilm hosil bo‘lsa, qalb holati o‘zgaradi. Qalb holati o‘zgarsa, a’zolar faoliyati ham o‘zgaradi. Sanogen tafakkur barcha yaxshiliklar uchun asos va kalitdir. Insoniyat xavfsizligi, davlatlarning milliy manfaatlari, kelgusi avlodlarning barqaror kelajagini ta’minlash yo‘lidagi jiddiy xatarga aylanganligi ham, jamiyat kelajagi bo‘lgan o‘smir yoshidagi o‘quvchilarning sanogen tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq qilish ijtimoiy talab hisoblanadi.

REFERENCES

1. Adler A. Praktika i teoriya individualnoy psixologii. SPb., 2003 – B-23.
2. Alimbayeva Sh “O‘smirlar o‘quv faoliyatida xavotirlanish namayon bo‘lishining psixologik xususiyatlari” nom dis T.: 2012,- B.149.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. –S.665.
4. Galperin P.Ya., psixologii tvorcheskogo myshleniya// Voprosy psixologii. G.1982 – № 5
5. Davletshin M.G., Abduraxmonov F.R. “Qadimgi Sharq mamlakatlarida psixologik fikr taraqqiyoti”. – T.: 1995. –B.26.
6. Leongard K. Aksentirovannyye lichnosti (sbornik). Kiyev. 1981.-B.23.
7. Общaya psixologiya / Pod red. A.V.Petrovskogo. - M., Pavlov I.P. Mozg i psixika 1986. - S. 201-202.
8. Petrovskiy V.A. Psixologiya neadaptivnoy aktivnosti. – M.: Rossiyskiy otkrytyy universitet, 1992. – S.222.
9. Piaje J. Affektivnoye besoznatelnoye i kognitivnoye besoznatelnoye. Voprosy psixologii. № 6., 1996. –S.25 - 31.
10. Tixomirov, O. K. Psixologiya myshleniya / O.K.Tixomirov. – M., 1984. –B.134.
11. Shibutani T. Sosialnaya psixologiya. M.: Feniks, 2002. – S.544
12. Ellis A. Gumanisticheskaya psixoterapiya:rasionalno-emosionalnyy podxod/Per.s angl.- SPb.:Izd-vo Sova; M.: Izd-vo EKSMO-.Press, 2002. – B.272.
13. G‘oziyev E.G‘. “Tafakkur psixologiyasi”T.:“O‘qituvchi»nashriyoti, 1990.-B.15.
14. Morosanova V.I. Individualnaya samoregulyasiya i xarakter cheloveka // Vopr. psixol. –M, 2007,- S 59-68.

CHET TILINI IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA O‘RGATISHNING AHAMIYATI VA USULLARI

Durdona Azizova Avazbek qizi

Nordik Xalqaro Universiteti Xorijiy tillar kafedrası, Katta o‘qituvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157191>

Annotatsiya. Bu maqolada chet tillarini, (asosan ingliz tilini) imkoniyati cheklangan bolalarga o‘rgatishning sabablari va ahamiyati haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, aynan qanday metodikalar qo‘llanishi va ularning beradgan natijalari haqida ham fikr yuritiladi. Avvalo, nega aynan imkoniyati cheklangan bolalarga biz til o‘rgatishimiz kerak degan savolga javob berishimiz kerak. Hozirgi innovatsion zamonda, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar maktablarda zo‘ravonlik va cheklovlarning sezilarli darajada oshgan ko‘rsatkichlariga duch kelishmoqda. Bunig natijasida jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatda siqib chiqarishga intilishlarni ko‘rish mumkin.

Kalit so‘zlari: imkoniyati cheklangan, interaktiv, didaktik, o‘yin turlari, tajriba qilish, didaktik o‘yin turlari, kinestetik, demotivatsiya, vizual o‘rganuvchi.

Аннотация. В данной статье представлена информация о причинах и важности обучения иностранным языкам (в основном английскому) детей с ограниченными возможностями. Также обсуждаются какие методы используются и их результаты. Прежде всего, нам необходимо ответить на вопрос, почему мы должны учить языку детей с ограниченными возможностями. В сегодняшнюю эпоху инноваций учащиеся с ограниченными возможностями сталкиваются со значительно возросшим уровнем издевательств и ограничений в школах. В результате этого можно увидеть усилия по подавлению детей с ограниченными возможностями в обществе.

Ключевые слова: инвалид, интерактив, дидактика, виды игр, экспериментирование, виды дидактических игр, кинестетик, демотивация, визуал.

Abstract. This article provides information about the reasons and importance of teaching foreign languages (mainly English) to children with disabilities. What methods are used and their results are also discussed. First of all, we need to answer the question of why we should teach language to children with disabilities. In today's era of innovation, students with disabilities face significantly increased levels of bullying and restrictions in schools. As a result of this, efforts can be seen to suppress children with disabilities in society.

Keywords: disabled children, interactive, didactics, types of games, experimentation, types of didactic games, kinesthetic, demotivation, visual.

Kirish. Ma’lumki shu kungacha til o‘rgatish va uning samarali usullari haqida juda ko‘p tadqiqotlar olib borilgan va ko‘pchiligi samarali yakunlangan. Hozirgacha keltirilgan tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, tilni turli metodiklarda o‘rgatilishi nafaqat aqlan va jismonan sog‘lom bolalarda, balki imkoniyati cheklangan bolalarda ham yaxshi samara berishiga umid qilamiz. Shuningdek, A.F. Osborni ng 1939- yilda fanga olib kirgan va sinagan didaktik o‘yin turlari haqida ham ma’lumotlar keltiriladi. Avvalo, *didaktika* (1) iborasiga ta’rif beramiz.

Didaktika bu [qadimgi yunoncha](#): *didaktikos* — „o‘rgatuvchi“, „ta’lim beruvchi“) — [pedagogikaning](#) tarmog‘i. Ta’lim nazariyasi bilan shug‘ullanadi. „Didaktika“ atamasi ilk bor Yevropada 17-asrda o‘qitish va ta’lim jarayoni haqida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo‘llanila boshlagan O‘rganish natijasida didaktik yo‘llarda tilni o‘rgatish samarali

usul ekanligi xulosalandi. *Didaktik o‘yin* (2) - ta’lim beruvchi usul bo‘lib, bu usul muayyan ta’limiy

maqsadlarga erishishga yani o‘tilgan o‘quv materiallarini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo‘ladi. Har bir didaktik o‘yinni o‘tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan, chet tilini o‘rgatishda didaktik o‘yinlardan, rasmni farqlang yoki rasmdagi narsa-hodisalarning nomlarini chet tilida ayting kabi Didaktik o‘yinlar esa bolalarning aqliy qobiliyatini ishlatishga qaratilgan aralash turdagi o‘yinlar hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar va maktab yoshidagi bolalarga aqlni ishlatib, harakatlar bilan ta’lim berish asosan AQSHda 60- yillarning boshida keng tarqaldi. Boshqa g‘rab davlatlarida ham asta sekinlik bilan aql bilan ishlash yoki aqlni aralash o‘yinlarda ishlatish keng qo‘llanilgan. Masalan, didaktik o‘yinlarning aqliy hujum usulini birinchi marta 1939- yilda A.F. Osborn qo‘llagan (3). Bu usulni g‘oyalar to‘plami (banki) deb ham nomlagan. U quyidagi turdagi didaktik o‘yin turlarini fanga olib kirgan.

-muommoli vaziyat yaratish;

-g‘oyalarni shakllantirish ularning eng samaralisini tekshirish va baholash.

Asosiy qism. Imkoniyati cheklangan bolalarning hammasida aslida yangiliklarni o‘rganishga va izlanishga imkoniyatlari turlicha holatda bo‘ladi. Sababi ularning imkoniyatlari turli tarafdin cheklangan bo‘ladi. Masalan, kimdira eshitish, kimdira gapirish yoki harakat tarflama cheklangan bo‘lishimumkin. Ahamiyatli bo‘lish kerakki, imkoniyati cheklangan bolalar deb, ularga bilim berish salohiyatini kamaytirmaslik yokida umuman tashlab qo‘ymaslik kerak. Albatta, imkoniyati cheklangan bolalar alohida o‘qitish va o‘rganish metodlariga, alohida muhit va individual yondashishga muhtoj bo‘lishadi.

Bunday mahsus bolalarni o‘qitishda turli ko‘zgzama materiallari, didaktik o‘yinlart va interaktiv mashg‘ulotlar qo‘llansa, ularda ilm o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ham ortadi va yaxshi natijalarni ham ko‘rsatishadi. Demak, maxsus bolalarni o‘qitishda biiz quyidagilarga e‘tiborli bo‘lishimiz kerak:

- muqobil dastur mavjudligi;

-dasturni ta‘minlovchi maqsad va ma‘lum natija ko‘zda tutilganligi;

-darsni rejaları va ko‘rgazma matreallari shakllantirilganligi;

-kerakli texnologiyalar bilan ta‘minlanganligi;

- muqobil sharoit va muhit yaratilganligi;

-pedagog o‘qituvchi birligiga maxsus terapevtlar biriktirilganligi.

Nogiron bolalarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondiradigan qo‘llab-quvvatlovchi va inklyuziv ta‘lim muhiti bilan ta‘minlash juda muhimdir. Bu jismoniy muhitga o‘zgartirishlar, o‘quv dasturlarini moslashtirish va ixtisoslashgan o‘qituvchilar, terapevtlar yoki yordamchi xodimlarning qo‘shimcha yordamini o‘z ichiga olishi mumkin.

Nogiron bolalar tegishli qo‘llab-quvvatlash, turar joy va inklyuziv ta‘lim imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyati bilan ta‘minlansa, o‘z ta‘lim yo‘lida katta muvaffaqiyatlarga erishishi mumkinligini tan olish muhimdir. Nogironlarning jamiyatga qo‘shilishi va qabul qilinishi ularning o‘rganish qobiliyati va umumiy farovonligini oshirish uchun juda muhimdir.

Aynan til o‘rgatish bo‘yicha ingliz tilini misol qilib oladgan bo‘lsak, ingliz tilini o‘rgatish - juda interaktiv bo‘lishi kerak. Shuninhdek, bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, qo‘shiq aytishga, o‘ynashga, rasm chizishiga, raqsga tushushiga yoki berilgan ma‘lumotni qanday yetqizilayotganiga e‘tibor berish kerak. Ammo, ko‘p imkoniyati cheklangan bolalarda diqqatni

jamlash va harakatlarni muqobil tarzda qaytarish qiyin kechadi. Bunday holatda, pedagog psixologik jihatdan ham bilimlari borligi qo‘l keladi. Sababi maxsus bolalarni ma’lum bosim yoki yoki stress bilan ushlab o‘tish faqat zararga ishlaydi. Tilni o‘rgatayotgan o‘qituvchi, turli xil qattiq qoidalarda, va bolalarning qilgan xatolarini doimo to‘g‘rilashdan qochishlari kerak. Sababi maxsus bolalarda oddiy bolalarga qaraganda xatoliklar qilish tez- tez uchraydi va bu ularni demotivatsiya bo‘lishlariga olib kelishi mumkin.

Imkoniyati cheklangan bolalarda, o‘zining holatidan kelib chiqqan holda, leksik yoki grammatik birliklarni tinglab tushunish, rasmlar va o‘qib berish orqali tilga qiziqtirish va o‘rgatish hozirgi zamonaviy metodikalarni ichiga kiradi. Imkoniyati cheklangan bolalarning aksariyati “Kinestetik” va “Vizual” (4) turdagi o‘rganuvchi bolalarga kirishadi. Sababi, shu turdagi bolalarda rasmlar, raqamlar, ushlab tegib ko‘rish va ko‘rsatilgan harakatlar orqali tez o‘rganishadi.

Tahlil va natijalari. Imkoniyati cheklangan bolalarni til, ingliz tilini qay darajada o‘rganib ketishlari borasida judda ko‘p tadqiqotlar va izlanishlar o‘tkazilgan. Ulardan biri “Adam Muller Guttenbrunn” Arad o‘rta maktabi bilan 2014-yil may oyida o‘tqiziladi (5) va uning natijasi hammani hayratda qoldiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, maxsus ta’limga muhjud bolalarda muhitning ahamiyatligi, dasturning tuzib chiqilganligi va maxsus iqtidorli yoki tayyorlangan pedagoglarning kerakligi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Xulosa. Keltirilgan misollar va metodikalardan shuni xulosa qilosh mumkinki, imkoniyati cheklangan bo‘lishiga qaramasdan, bolalar chet tillarini o‘rgana olishadi. Faqatgina bunda yuqorida keltirilgan talablar birgalikda qo‘llanishi va maxsus iqtisoslashtirilgan ustozlarni jalb qilinish kerakligi e‘tiborga olinishi kerak. Ayniqsa, ingliz tili o‘qituvchisi har bir dars uchun beriladigan ma’lumotlarni ko‘rgazlamalar va kerakli o‘quv qo‘llanmalar bilan boyitsagina, yaxshi natijalar ko‘rsatilishi mumkin.

REFERENCES

1. Zunnunov A., Maxkamov U., Didaktika (Ta’lim nazariyasi). O.O‘Yu uchun qo‘llanma.T., Sharq, 2006y.
2. Raximova A.E. Didaktik o‘yinlarning turlari va ularni olib borishga doir talablar. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 May 2022 / Volume 3 Issue 5.
3. Choriev R. Yangi pedagogik texnologiyalar - ta’lim - tarbiya sifat va samaradorlik omili. Toshkent-2010y
4. J Postgrad Med. Understanding your student: using the VARK model. 2014 Apr-Jun;60(2):183-6. doi: 10.4103/0022-3859.132337.
5. Alina Nicoleta Padurean. (2014). Teaching English Language to Children with Special Educational Needs. “Aurel Vlaicu”, University of Arad, 77 Revolutiei Boulevard, Arad, Romania. TEM Journal – Volume 3 / Number 4 / 2014. www.temjournal.com.

**ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ — НАИБОЛЕЕ ПЕРЕДОВАЯ СИСТЕМА
ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ
СОВРЕМЕННОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА**

Сулейманова Тохтахон Гайназаровна

Доцент кафедры Общая психология Андиганского государственного университета им. З.

М.Бабура

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157195>

***Аннотация.** В настоящей статье анализируется актуальность развития инклюзивного образования на позицию цивилизованного государства относительно своих граждан, имеющих инвалидность. Подчеркивается значимость явления инклюзивной культуры для современного демократического общества. Указывается, основные социально психологические, педагогические факторы развития инклюзивного образования. Развитие инклюзивного образования зарубежом. Обращается внимание на социальный статус людей с инвалидностью в настоящее. Иллюстрируются основополагающие принципы, необходимые для выстраивания грамотного взаимодействия с людьми с инвалидностью. Подчеркивается наличие возможностей и мобильности при ограничениях в состоянии здоровья у людей с инвалидностью.*

***Ключевые слова:** дети с ограниченными возможностями,; инклюзия; этика взаимодействия; социальная интеграция ; Инклюзивное обучение ,потребности, коррекция.*

***Abstract.** This article analyzes the relevance of the development of inclusive education to the position of a civilized state regarding its citizens with disabilities. The importance of the phenomenon of inclusive culture for a modern democratic society is emphasized, the main socio-psychological, pedagogical factors of the development of inclusive education are indicated. Development of inclusive education abroad. Attention is drawn to the social status of people with disabilities at the present time. The fundamental principles necessary for building competent interaction with people with disabilities are illustrated. It emphasizes the availability of opportunities and mobility with disabilities in people with disabilities.*

***Keywords:** children with disabilities; inclusion; ethics of interaction; social integration; Inclusive learning,needs, correction*

ВВЕДЕНИЕ

Инклюзивное, или включенное образование - термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных школах. «Инклюзия» в переводе с англ. языка inclusive-означает "включенность», [4]

Инклюзивное образование — наиболее передовая система обучения детей с ограниченными возможностями здоровья, основанная на совместном обучении здоровых детей и детей-инвалидов. Обучаясь вместе, дети учатся жить вместе, стираются границы между инвалидами и здоровыми людьми.

Главным и важным аспектом инклюзивного образования является исключение всяческой дискриминации людей с ограниченными возможностями

Инклюзивное образование – процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным

нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с ограниченными возможностями .

Инклюзивное обучение нацелено на предоставление качественного образования всем детям, независимо от их способностей и положения. Принцип инклюзивности также предполагает, что дети с ограниченными возможностями должны жить в семьях и учиться с ровесниками в обычной школе для того, чтобы получить положительное эмоциональное и социальное развитие. Основное правило – доступность для детей с ограниченными возможностями и инвалидностью, направленная на решение проблем и трудностей социализации.

Инклюзивное образование старается разработать подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении и воспитании детей. Помимо общих законов и общеизвестных дидактических принципов, инклюзивное образование подчиняется специфическим принципам: [6]

1. Ценность человека зависит не только от его способностей и достижений. Каждый человек уникален!

2. Каждый человек способен чувствовать и думать!

3. Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным.

4. Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений: все люди нуждаются друг в друге, все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников и наставников.

5. Для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, чего не могут.

6. Разнообразие усиливает все стороны жизни человека. Эти ценности отражались не только на том, как персонал школ относится к детям, но и на взаимодействии взрослых, искренней радости талантам и особенностям каждого человека к которому происходит в ходе социальной интеграции

Интеграция – это продуктивная совместная и творческая субъект-субъектная деятельность всех участников образовательного процесса, это единое системное воздействие, выработанное совместными усилиями профессионалов разных профилей, которые научились обсуждать обучающего на одном языке. Детям с особенностями развития сегодня вовсе не обязательно обучаться в специальных учреждениях, напротив, получить более качественное образование и лучше адаптироваться к жизни они смогут в обычных условиях школы или вуза. [4]

Инклюзивное обучение направлено прежде всего на социальную интеграцию детей с ограниченными возможностями независимо от их социального положения, физического, эмоционального и интеллектуального развития и создают им условия на основе психолого педагогических приемов, ориентированных на потребности этих детей.

Отличительная черта инклюзивной формы образования – учёт индивидуальных образовательных потребностей всех детей, не подразделяя их на обычно развивающихся и «особых».

Основным критерием эффективности включающего инклюзивного образования является максимальная социальная адаптация, а в дальнейшем - профессиональная и трудовая адаптация детей с ограниченными возможностями здоровья и детей - инвалидов, наряду с освоением им академических знаний .Учеба в инклюзивном классе полезна не

только детям с инвалидностью, но и их нормотипичным сверстникам. Ребята становятся более корректными и толерантными, учатся учитывать особенности и потребности других людей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

В исследовании использовались логические, исторические, последовательные и объективные методы научного познания, а для раскрытия темы использовались описательные и сравнительные методы. В статье объективно освещены педагогические условия развития инклюзивного образования в Финляндии, Америке, Израиле в Узбекистане, новый закон об образовании республики Узбекистан, решения Президента Республики Узбекистан как методический источник для разьяснения актуальности темы.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В настоящее время болонское соглашение, в части инклюзии как реформы, поддерживающей и приветствующей различия и особенности каждого ученика (пол, раса, культура, социальный класс, национальность, религии, а также индивидуальные возможности и способности

В сорока странах реализуют инклюзивное образование в общеобразовательных учреждениях. Сегодня в Узбекистане проводится масштабная работа по эффективной организации системы инклюзивного образования, формированию физически здорового и гармонично развитого поколения, обеспечению внедрения эффективных форм и методов обучения в образовательный процесс. [2]

Понятие «Инклюзивное образование» впервые указано в новой редакции Закона Республики Узбекистан «Об образовании», принятой 23 сентября 2020 года. Утверждена концепция развития инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах. [1]

Если дети с особыми потребностями будут получать образование в обществе с детьми с нормальным психофизическим развитием, это обстоятельство станет гарантом того, что такие дети смогут интегрироваться в общество с наименьшими препятствиями

Современном мире вопросы социальной интеграции детей с ограниченными возможностями является одним из самых актуальных проблем .

В течение 20 лет в Финляндии развивается инклюзивное образование. Образовательные учреждения применяют принципы инклюзии, вот некоторые из них: – несмотря на свои возможности, все дети обучаются в основной школе; – в школах имеются специализированные и общие классы, в которые дети распределяются после консультации с родителями. Именно родители решают, в каком классе будет обучаться их ребенок; – детям, у которых нарушен слух, предоставляет – в основном штате школы имеются ставки специального педагога, помощника учителя, социального работника, медицинской сестры. В настоящее время в каждой финской школе имеется трехуровневая система поддержки учащихся. В их нормативной базе образования это было отражено в 2010 году.

Итак, общая поддержка – это первый уровень. Его осуществляет учитель класса. Все вопросы, касающиеся учащегося, учитель решает самостоятельно и с родителями. Если этой поддержки недостаточно, учащегося переводят на второй уровень – интенсивной поддержки. На этом уровне подключается мультидисциплинарная команда, включающая соучительство, помощника учителя. Учащийся обучается по индивидуальному плану, и если за полгода он не исправляет свое положение, то наступает третий уровень поддержки,

которая определяется как специальная. Это решение принимает комиссия, беря во внимание результаты медико-психологического обследования ребенка. Этот ребенок обучается в специальном классе. Эти классы немногочисленные (8 – 10 детей), обучение ведет специальный педагог. Дети в этом классе обучаются 11 лет, и за это время учащийся получает девятилетнее образование. Инклюзивная система образования также организуется и на дому, с дополнительной оплатой учителям... Ведется электронная система досье воспитанников в дошкольных учреждениях, что помогает администрации школы иметь информацию о детях, которые придут к ним, так как досье содержит все данные о будущих учащихся. [3]

Инклюзия – норма в Израиле. Дети с определенными образовательными потребностями уже более 30 лет обучаются в обычных школах, и только в исключительных случаях ребенок определяется в специальные коррекционные центры. В этой стране о таком ребенке заботятся все, а именно: государство, родители, друзья, одноклассники, волонтеры, сотрудники образовательных учреждений. Основными достижениями для таких учащихся считаются его собственные достижения. Большую точечную работу специалисты проводят с этими детьми, проводя раннюю диагностику. Подготовка детей с ограниченными возможностями проводится по специальной программе «From prevention to inclusion», чтобы ребенок, достигнув школьного возраста, мог обучаться. С рождения проводится скрининг состояния их здоровья. Отслеживается процесс их развития. С учетом каждого заболевания определяется индивидуальная программа подготовки этих детей к дальнейшему обучению. Все дети, независимо от заболевания, за год до школы посещают дошкольное учреждение, где обязательно проходят психологическую диагностику. В израильских школах для детей с ограниченными возможностями существуют так называемые «транзитные первые классы», «классы интенсивной коррекции». В этом классе учатся не более 12 детей, и каждый ребенок обучается в своем темпе при сопровождении психолога, дефектолога и специалиста по развитию речи. В израильских школах используется индивидуальный вид инклюзии с учетом нозологии ребенка. Несомненно, вызывает интерес наличие «обратной инклюзии», феномен которой заключается в том, что обычные дети приходят на определенные уроки в коррекционные классы и занимаются совместно с детьми с ограниченными возможностями. [3]

В США педагоги работают с детьми-инвалидами по программе «Инклюжен». В законе, принятом в 1973 году, были заложены основы обучения таких детей. В нем сенаторы предусмотрели финансирование образовательных учреждений, создание специальных программ обучения с учетом индивидуального подхода к каждому ребенку и их реализацию. Инклюзия рассматривается зачастую исключительно как обучение детей с инвалидностью в общеобразовательных школах вместе с их сверстниками.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Инклюзивный подход направлен на более полное взаимодействие всех участников образовательного процесса (детей, родителей, педагогов и персонала). Совместное сотрудничество создает особую среду и культуру, в которой абсолютно все будут равноценны и причастны. Практика совместной работы и участия основывается и поддерживается совместно разделяемыми ценностями учеников и персонала школы, в соответствии с которыми учитывались особенности каждого ребенка или взрослого. Право на общение и обучение есть у всех людей. Образование неотделимо от реальных

отношений между людьми. В поддержке и дружбе сверстников нуждаются все люди. Прогресс в обучении любого человека заключается в том, что он научился делать, а не в том, чему не научился. Инклюзивное обучение является одним из основных институтов социализации обеспечивающие гармоничное развитие личности детей с ограниченными возможностями. Инклюзивное образование способствует не только социализации детей с особыми потребностями, формированию у них навыков самостоятельности, социальной адаптации, но и созданию толерантного и включенного общества, где каждый человек имеет право на образование и участие в общественной жизни.

Инклюзивное обучение даёт возможность детям развивать социальные отношения через непосредственный опыт для людей с особыми образовательными потребностями должны учитываться определенные условия, без которых обучение будет весьма затруднительным:

[6]

1) обеспечение соблюдения прав учащихся на осуществление полноценного образования;

2) эргономически доступная среда (пандусы, лифты, специально оборудованные туалеты, профилакторий, ЛФК, медицинский кабинет, специально оборудованный спортивный зал и др.);

3) организационно-методическая поддержка учебного процесса (индивидуальные учебные программы; инновационные информационные технологии в учебном процессе; воспитательная работа, используемая в учебном процессе; текущий и итоговый контроль знаний учащихся);

4) мониторинг инклюзивного образования (отслеживание индивидуальных образовательных достижений учащихся и др

При правильной организации инклюзивного образования необходимо учитывать что:

– во-первых, инклюзивное образование наиболее приемлемо для детей с с ограниченными возможностями , с которыми была рано начата коррекционнопедагогическая работа (с момента выявления нарушения в развитии);

– во-вторых, ребёнок с нарушениями в развитии, обучаясь совместно с нормально развивающимися сверстниками, не перестаёт нуждаться в удовлетворении его особых образовательных потребностей со стороны дефектологов и должен оставаться под патронатом системы специального образования; – в-третьих, инклюзия не может носить массовый характер, поскольку в условиях «включённого образования» ребёнок с с ограниченными возможностями поставлен перед необходимостью овладеть государственным образовательным стандартом наравне с нормально развивающимися сверстниками. Как правило, это оказывается посильным для детей с высоким уровнем психофизического развития, близким к норме. [9]

Инклюзивное образование позволяет разрушить границы неравенства между здоровыми детьми и детьми с ограниченными возможностями образуя такое общество, в котором у всех детей равные возможности и права.

REFERENCES

1. Постановления Президента Республики Узбекистан от 13.10.2020 года № ПП -4860 о мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями закон республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года №ЗРУ-637
2. Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20—22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол.пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. – М.: МГППУ, 2011. – 244 с.
3. Интегрированное и инклюзивное обучение в общеобразовательном учреждении. Инновационный опыт / авт.-сост. А.А. Наумов, В.Р. Соколова, А.Н. Сегедова. – Волгоград : Учитель, 2012. – 147с.
4. Екжанова, Е.А. Отечественная концепция интегрированного обучения // www.psyedu.ru
5. Малофеев, Н.Н. Специальное образование в меняющемся мире. Россия: учеб.пособие для студентов пед. вузов. В 2 ч. Ч. 1 / Н.Н. Малофеев. – М.: Просвещение, 2013. – 320 с.
6. Мёдова Н.А. Инклюзивное образование в схемах и таблицах: методическое пособие / ТОУНБ им. А. С. Пушкина, Отдел организации обслуживания инвалидов по зрению; МБЛПУ ЗОТ «Центр медицинской профилактики»; отв. за выпуск А. А. Коваленко. – Томск, 2012. – 24 с.; – (В помощь реабилитологу).
7. Организация работы с учащимися с ограниченными возможностями здоровья в условиях внедрения инклюзивного образования: методические материалы / Под научной ред. Н.А Палиевой, д.п.н.. - Ставрополь: ГБОУ ДПО СКИРО ПК и ПРО, 2012. - 152 с.
8. И.А. Ерина, С.Н. Передерий, Инклюзивное обучение: особенности практической реализации в мировой и отечественной образовательной практике мир науки, культуры, образования. № 6 (85) 2020
9. О. В. Козлитина, Ю. С. Масловская, Л. В. Турищева Психологические аспекты инклюзивного образования Педагогическая мастерская 2015

INKLYUZIV TA’LIMDA BOLALAR ADABIYOTI PEDAGOGIK INSTRUMENT SIFATIDA

Muminova Dinara Ramizullayevna

Nordik Xalqaro Universiteti (PhD).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157203>

***Annotatsiya.** Respublikamizda o‘tkazilib kelayotgan ta’lim islohotlari inklyuziv ta’limni ham inobatga olib kelmoqda. Inklyuzivlik zamonaviy pedagoglar dunyosining asosiy tarkibiy qismidir. Inklyuziv bolalar adabiyoti bolalarda inklyuziya tamoyillarini rivojlantirishda muhim instrument hisoblanadi. Olimlarning ta’kidlashicha, bolalar kitoblari insonni uning shaxsiy xususiyatlari, boshqalardan farq qiladigan jihatlari uchun qabul qilishni va hurmat qilishni o‘rgatadi. Ushbu maqolada qanday qilib pedagog samarali inklyuziv ta’lim uchun kitob va material tanlashi va kerak bo‘lsa yaratishi haqida so‘z yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** inklyuziv ta’lim, inklyuziv bolalar adabiyoti, inklyuziv matnlar.*

***Аннотация.** Реформы, проводимые в республике учитывают также важность инклюзивного образования. Инклюзивность сегодня, это основная часть педагогического процесса современного педагога. Инклюзивная детская литература является важным инструментом в развитии принципов инклюзивности среди детей. Согласно исследованиям, детская литература помогает человеку принимать и уважать другого исходя из его личных качеств и отличительных черт от других. Данная статья показывает, как педагог может отбирать детскую литературу или создавать детские тексты для организации эффективного инклюзивного образовательного процесса.*

***Ключевые слова:** инклюзивное образование, инклюзивная детская литература, инклюзивные тексты.*

***Abstract.** The reforms carried out in the republic also consider the importance of inclusive education. Inclusivity today is the main part of the pedagogical process of a modern teacher. Inclusive children's literature is an important tool in developing the principles of inclusion among children. According to research, children's literature helps a person accept and respect others based on their personal qualities and distinctive features from others. This article shows how a teacher can select children's literature or create children's texts to organize an effective inclusive educational process.*

***Keywords:** inclusive education, inclusive children’s literature, inclusive texts.*

Kirish

***“Birga o‘qishni o‘rgangan o‘quvchi,
Ertaga birga yashashni biladi.”***

UNESCO

O‘zbekistonda oxirgi yillar inklyuziv ta’limga katta e’tibor qaratilib kelinmoqda. Bu borada 2020 yil 13 oktyabrda “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori qabul qilinadi, shuningdek 2021 yilda O‘zbekistonda alohida ta’limga muhtoj bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan hujjatlar tasdiqlandi. [1] Bu hujjatlar umumta’lim maktablarida korreksion sinflarni ochishni ham ko‘zda tutgan. O‘zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining qaroriga muvofiq: Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida 2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida

inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasiga O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko‘rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi asosiy ustuvor vazifalarni nazarda tutadi: [2]

- alohida ta’limga muhtoj bolalar o‘qiydigan ta’lim muassasalari binolariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- ushbu ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, o‘quv qurollari, turli kasblar bo‘yicha o‘qitish uchun moddiy-texnik baza va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, ta’lim muassasalarini maxsus asbob-uskunalar bilan (yuk ko‘tarish moslamalari, panduslar, panjara va boshqalar), shuningdek, tegishli xodimlar bilan ta’minlash (maxsus o‘qituvchilar, bolalarni psixologik-pedagogik nazorat qilish bo‘yicha mutaxassislar);
- alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning moslashuvi va integratsiyalashuvi uchun maktab-internatlarni maxsus jihozlar bilan bosqichma-bosqich ta’minlash va boshqalar.

UNESCO(Birlashgan Millatlar Ta’lim, Bilim va Madaniyat Tashkiloti) xalqaro tashkilotining ta’rifiga binoan, “ta’limga inklyuziv yondashuv deganda ta’lim jarayonida har bir shaxsning ehtiyojlarini hisobga olish va barcha o‘quvchilar ishtirok etgan holda birgalikda maqsadga erishilish tushuniladi. Bu degani har bir bola ta’lim olish imkoniyatiga ega va har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va o‘rganish ehtiyojlari borligi tan olinishi kerak. [3]

Tahlil va natijalar

Inklyuzivlik zamonaviy pedagoglar dunyosining asosiy tarkibiy qismidir. Inklyuziv sinf qanday ko‘rinishini tushunish o‘qituvchilar va ota-onalar uchun ham juda muhim, chunki ular o‘z farzandlari uchun eng yaxshi ta’limni topishga intiladilar. Inklyuziv sinfni yaratish barcha o‘quvchilarni muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Inklyuzivlik - bu turli qiyinchiliklarga va ba’zi iqtidorlarga ega o‘quvchilarga nisbatan dunyoqarash va munosabatlarni o‘zgartirishdir. Inklyuziya deganda har bir bola uning jismoniy holati va qobiliyatlaridan qat’iy nazar yaxshi ta’lim, munosabat va e’tibor olishini tushunish kerak. Inklyuziv ta’lim nafaqat amaliyotlar to‘plami, balki kerakli munosabatdir ham. Bu shuni anglatadiki, maktablar, bog‘chalar, sinfxonalar va maktabdan tashqari barcha mashg‘ulotlar uchun eshiklar har bir bola uchun chinakam “ochiq” bo‘lishidir. Bolalar bunday maskanda ma’lum ehtiyojga ega va ega bo‘lmagan qat’iy nazar tengdoshlari bilan birga bo‘lish va ta’lim olish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo‘lishidir.

Talimda inklyuziya bilan integratsiyani farqlash muhim. Inklyuziyada maxsus ehtiyoji bor bolalar ta’lim olishlari uchun sinfda kerakli sharoit, xizmat va imkoniyatlar yetarlicha bo‘ladi. Integratsiyada esa alohida ehtiyoji bor bolalar boshqa bolalar bilan birga bir sinfda faqat jismonan bo‘ladilar, lekin ta’lim olish jarayonida qatnasha olmaydilar yoki ular uchun maxsus yondashuvi ta’lim yo‘lga qo‘yilmagan bo‘ladi.

Inklyuziv ta’lim deganda 2 yondashuv tushuniladi:

1. Alohida ta’lim ehtiyoji bor bolalarga ta’lim berish. Bunda ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan materiallar turli ehtiyojlarga javob beradigan formatlarda mavjud bo‘lishi kerak. Bunda ko‘rish yoki eshitish qobiliyati buzilgan o‘quvchilar, shuningdek o‘rganishda boshqa qiyinchiliklarga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan bolalar ehtiyojlari hisobga olinadi. Ta’lim maskani

va ta’lim materiallari turli darajadagi kognitiv, jismoniy va hissiy qobiliyatlarga ega bo’lgan bolalar uchun munosibligi ta’linlanadi.

2. Ta’lim materiallari(darsliklar, kitoblar, slaydlar va hokazo)ning o’zida ilustrasiyalar, qahramonlar, matn va jins, irq va shaxsiyatning boshqa jihatlariga sezgir bo’lgan inklyuziv tildan foydalaniladi.

Inklyuziv bolalar adabiyoti bolalarda inklyuziya tamoyillarini rivojlantirishda muhim instrument hisoblanadi. Inklyuziv bolalar adabiyotiga badiiy adabiyot, hikoyalar, rasmi kitoblar, grafik romanlar, she’riy romanlar, she’rlar, sarguzashtlar va boshqa janridagi boshqa ko’plab matnlar kiradi. Unda turli madaniyatlar, turli tuzilmalarga ega oilalar, turli darajadagi ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarga ega odamlar, iqtisodiy darjasi har xil odamlar namoyon etilishi kerak.

Inklyuziv adabiyotlar “ko’zgilar” kabi o’quvchilarga o’zlarini tasvirlash imkonini beruvchi vositalardir. [4]

Inklyuziv bolalar adabiyotining muhim bir samarali tomoni shundaki, uni o’qiydigan alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalar o’zlarini yolg’iz his qilmaydilar.

Inklyuziv bolalar adabiyoti ta’lim jarayonining muhim qismidir, unda turli ehtiyoj va kelib chiqishdagi bolalar ishtirok etadilar. Olimlarning ta’kidlashicha, bolalar kitoblari insonni uning shaxsiy xususiyatlari, boshqalardan farq qiladigan jihatlari uchun qabul qilishni va hurmat qilishni o’rgatadi. [5] Kitoblar orqali bolalar boshqa bolalar bilan o’xshashlik tomonlarini va turlicha ekanliklarini ko’ra oladilar va bunga ijobiy munosabat shakllantria oladilar. Wopperrerning ta’kidlashicha bolalar inklyuziv darslik va adabiyotlarda asosiy qahramon yoki boshqa qahrmonlarning maxsus ehtiyojlarga ega ekanliklarini qayta-qayta ko’rganliklari tufayli ularning ehtiyojlarini chuqurroq tushunishlariga yordam beradi. [6]

Inklyuziv kitoblarning yana bir muhim jihati shundan iboratki, unda turli diniy qarashlarga ega bolalarni ko’rish mumkin. Bu holat bolalarda qahramonga qaratilgan empatiya orqali tolerantlik hissini shakllantirish imkonini beradi.

Inklyuziv kitoblar hilma-xillikni qadrlaydigan va hurmat qiladigan tolerant jamiyatni rivojlantirish uchun zarurdir. Bunda barcha shaxslar, ularning kelib chiqishi yoki kimligidan qat’iy nazar, o’zlarini adabiyotda ko’rish imkoniyatiga ega bo’lishlari ta’minlanadi.

Inklyuziv bolalar adabiyoti quyidagi turlarga ajratilib o’rganiladi: [7]

- Har xil madaniyat haqidagi kitoblar (masalan, g’arb, sharq madaniyati, ularning orasidagi farq va o’xshashliklar).
- Har xil millatlar haqidagi kitoblar (masalan, koreyaliklar haqidagi kitoblar, millatning o’zbeklarga o’xshash tomonlari).
- Har xil oilaviy tizimni namoyon qiladigan kitoblar (masalan ota-onasi ajrashgan oilalarning o’ziga xosliklari).
- Turli jismoniy ehtiyojga ega insonlar haqidagi kitoblar (masalan, ko’zi ojiz yoki boshqa jismoniy ehtiyojligi mavjud bolalar)
- Turli emotsional ehtiyojlarga ega inosnlar haqidagi kitoblar (masalan, autist bolalar, ularning qobiliyatlari)
- Turli ijtimoiy-iqtisodiy qatlamdagi insonlar haqidagi kitoblar (masalan boy, kambag’al, asbaiy va muloyim qahramonlar).

Bugun inklyuziv ta’lim nafaqat til, din, madaniyat va jismoniy ehtiyojlarni nazarda tutadi, balki jins, mental salomatlik, yosh, ideologiya kabi omillarni o’z ichiga oladi. Bugungi globallashuv jamiyatda biz birga yashashni, bir-birimizni hurmat qilishga va tushunishga

o‘rganishimiz kerak.

Inklyuziv ta’lim adabiyotida turli nuqtai nazarlar, madaniyatlar, jinslar, qobiliyatlar va tajribalar ifodalandi. Inklyuziv kitob o‘qish empatiyani rivojlantiradi. Inklyuziv adabiyotlar o‘quvchilarga turli madaniyatlar, an’analar va insonlarni o‘rganish va qadrlashga yordam beradi, shu bilan ko‘plab bo‘shliqlarni bartaraf qiladi va inklyuziv jamiyatni rivojlantiradi. Bu esa o‘z navbatida turli xil kelib chiqishi, maxsus ehtiyoji va tajribasi bo‘lgan odamlar bilan yaxshiroq munosabatda bo‘lish va ularni tushunish imkonini beradi. Inklyuziv jamiyat davr talabidir, buni ta’lim jarayoni rivojlanayotgan paytda inkor etib bo‘lmaydi.

Inklyuziv adabiyotlarni o‘qish stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarga qarshi kurashishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Pedagogik jarayonda qanday qilib inklyuziv o‘qishni tashkil qilish mumkin:

- Kitoblarning turlari darajalari turli hil bo‘lishini ta’minlash.
- Matn turli xil texnologiyalar orqali barcha ehtiyojli bolalar uchun yetkazilishini ta’minlash.
- O‘quvchilarda o‘qiganlarini tushunganliklarini qanday namoyon qilishlarini o‘zlari tanlay olish imkonini belgilash.

Inklyuziv kitob tanlaganda pedagogning vazifasi nimadan iborat:

1. Kitobni baholash va qo‘yilgan maqsadga muvofiqligini ko‘rish;
2. Kitob mazmunidan kelib chiqqan holda bolalar bilan bo‘ladigan suhbat mavzularini topish;
3. Kitob orqali qilsa bo‘ladigan faoliyatlarni belgilash va amalda qo‘llash;
4. Inklyuziv o‘qish jaryeonini ish rejasi bilan integrasiya qilish.

Bugun O‘zbekistonda inklyuziv bolalar adabiyotlari deyarli mavjud emas. Shuning uchun pedagog bu borada kreativ bo‘lib, matnlar va inklyuziv rasmlarni birlashtirgan holda, yuqoridagi tamoyillarga asoslangan holda bolalarga qizqararli inklyuziv slaydlar ko‘rinishida taqdim etishlari mumkin.

Misol uchun Zumrad va Qimmat ertagini quyidagi inklyuziv matnlarni qo‘shgan holda bolalarga tanishtirish mumkin. (Slayd 1) Bunday matnlar bolalarda empatiya va tolerantlik tuyg‘ularini shakllantirishda yordam beradi. Bugun ta’lim jaryeonida, inklyuziv adabiyotlar tanqis paytda pedagog shunday qo‘shimcha materiallar yaratishi orqali bolalarda alohida ehtiyojli bolalar tushunchasini shakllantirishga, alohida ehtiyojli bolalar ehtiyojlarini bolalarga tushunarli tarzda tushuntirishga hamda bolalarda empatiya tuyg‘usini shakllantirishga yordam beradi.

Bir zamonda katta bir soy bo‘yida kichkina bir uy bo‘lar ekan. Bu uyda chol, uning Zumrad degan qizi, o‘gay ona va uning Qimmat degan arzanda qizi turar ekanlar. Kampirning Zumradni ko‘rgani ko‘zi, otgani o‘qi yo‘q ekan. U hadeb qizni urib, qarg‘ab, bechoraga birpas ham tinchlik bermas ekan. Zumrad chiroyli, odobli, muloyim, aqlli qiz ekan. **Lekin Zumradning ko‘zlari ko‘rmas ekan.** Qimmat esa ishyoqmas, injiq va dimog‘dor ekan. Uning butun kuni urish-janjal va to‘polon bilan o‘tar ekan. **Zumrad ko‘zlari ojiz bo‘lishiga qaramy uyda ko‘p ish qilishga o‘rgangan ekan.** Erta bilan barvaqt ko‘zasini ko‘tarib, soy yoqalab

<p>buloq boshiga borarkan, yo‘lda uchragan lola gullar <u>Zumradga soyga tushib ketmasligi uchun yordam berib turar ekanlar.</u> Zumrad maysalar ustida o‘tirib dam olganida gullar uni olqishlar, bulbullar quvonib unga hikoyalar aytib berarkanlar.</p>	
---	--

Slayd 1. “Zumrad va Qimmat” ertagini inklyuziv matnga almashtirish.

Bunday matnlar dars jarayonida rasmlar bilan birga keltirilsa, inklyuziv ta’lim jarayoni yanada sifatli va samaraliroq bo‘ladi.

Inklyuziv ta’lim jaryonida kitob tanlashda yoki inklyuziv matnlarni shakllantirishda pedagog quyidagi omillarga ahamiyat berishi lozim:

1. Pedagog muntazam ravishda turli madaniyatlar, o‘ziga xosliklar va tajribalar bilan o‘zi tanish bo‘lilshi kerak.
2. Inklyuziv adabiyotlar haqidagi sharhlar, tavsiyalar va maqolalarni o‘qib turishi kerak.
3. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega muallif va ilustratorlar adabiyotini izlashi kerak.
4. Kutubxona, kitob do‘konlari va kitob blogerlar sharhlarida inklyuziv kitoblar haqidagi ma’lumotlar muntazam ravishda izlab turishi kerak.
5. Respublikada inklyuziv ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar bilan tanish bo‘lishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, inklyuziv ta’lim ilg‘or va adolatli jamiyatning asosi bo‘lib, har bir shaxs, o‘z qobiliyati yoki farqlaridan qat’iy nazar, sifatli ta’lim olish huquqiga ega, degan asosiy tamoyilni o‘zida mujassam etadi.

Bugungi jadal rivojlanayotgan global landshaftda inklyuzivlik imperativi hech qachon bunchalik muhim hisoblanmagan. Bu nafaqat turli xil o‘quvchilarda tolerantlik va ma’suliyatlilik hissini uyg‘otadi, balki innovatsiyalar va muammolarni hal qilish davri uchun juda muhim bo‘lgan istiqbollar, ko‘nikmalar va hissiyotlarni rivojlantiradi. Inklyuziv ta’lim ko‘proq rahmdil, hamdard va tushunadigan dunyo uchun poydevor yasaydi, bunda odamlar o‘zlarining noyob ehtiyojlari uchun qadrlanadi va hech kim ortda qoldirmaydi. Bugun inklyuziv ta’lim bu shunchaki axloqiy ehtiyoj emas, bugungi kunda u har bir jamiyatning strategik zaruratidir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. “Sub-Education policy Review Report Inclusive Education”, UNESCO xalqaro tashkiloti, 2021. Web sahifa: https://en.unesco.org/sites/default/files/inclusive_education_final_-_january_2021.pdf.
4. Bishop, R. S. Mirrors, windows, and sliding glass doors - scenic regional. Reading is Fundamental. Retrieved April 16, 2022. Web sahifa: <https://scenicregional.org/wp-content/uploads/2017/08/Mirrors-Windows-and-Sliding-Glass-Doors.pdf>.
5. Monoyiou E., & Symeonidou S., The wonderful world of children's books? Negotiating

diversity through children's literature. International Journal of Inclusive Education, 20:6, 2016. 588-603, DOI: 10.1080/13603116.2015.1102338)

6. Wopperer, E. Inclusive Literature in the Library and the Classroom. ProQuest. 2011. Web sahifa: <https://www.proquest.com/openview/ed3ba48e0015fcfab37ede97df987c96/1>.
7. Lynch E., The Benefits of Using Inclusive Literature in Kindergarten through Fifth Grade Classrooms, Guidelines for Selecting Inclusive Texts, and Resources to Help Teachers, Librarians, and Community Members use Inclusive Children’s Books, Bowling Green State University, Honors Projects, 2022.

INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISH OLDIDA TURGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Baxromova Guljamol Dilshodjon qizi

Pedagogika fakulteti ish yurituvchisi

baxromovaguljamol97@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157221>

***Annotatsiya.** Maqolada mamlakatimizda inklyuziv ta’lim tizimini joriy etishning zarurati, mazkur tizimni joriy etish oldida turgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** inklyuziv ta’lim, integratsiya, boshlang‘ich tayanch korreksion sinf, ta’lim, induvidial xususiyatlar, ijtimoiy xulq.*

***Аннотация.** В статье изложена необходимость внедрения системы инклюзивного образования в нашей стране, проблемы, стоящие перед внедрением этой системы, и пути их преодоления.*

***Ключевые слова:** инклюзивное образование, интеграция, первичный базовый коррекционный класс, воспитание, индивидуальные особенности, социальное поведение.*

***Abstract.** The article describes the need to introduce an inclusive education system in our country, the problems facing the implementation of this system and ways to eliminate them.*

***Keywords:** inclusive education, integration, primary base correction class, education, induvidial characteristics, social behavior.*

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta’limiga e’tibor so‘nggi yillarda eng dolzarb masala sifatida diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalar ta’limini qo‘llab-quvvatlash maqsadida ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch-korreksion sinflar faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish yuzasidan salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta’lim muassasalarimizda sog‘lom va imkoniyati cheklangan bolalarning birgalikdagi ta’lim tizimining joriy etilishi yurtimizda xalqaro inson huquqlari me’yorlariga mos islohotlar amalga oshirilayotganining dalilidir.

Inklyuziv o‘qitish masalasi butun Jahon hamjamiyatida tan olingan va xayrixoxlik bilan amalga oshirilishi ta’lim siyosatining eng asosiy yo‘nalishidir. Yangi taxrirdagi Konstitutsiyamizning 50-moddasida: “Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi” deb belgilab qo‘yilganligi mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim jarayoni tashkil etilganligining qonuniy dalilidir. [1]

“Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorda malakatimiz ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etishning me’yoriy-huquqiy asoslari, joriy etish tartibi, me’zonlari belgilangan. [2] Unga ko‘ra, o‘quvchilarning bino ichida harakatlanishi va ta’lim olishlari uchun maxsus sharoitlar yaratilgan maktablarda inklyuziv va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar tashkil etiladi. Qarorda inklyuziv ta’lim sinfi hamda boshlang‘ich tayanch korreksion sinf atamallari quyidagicha ta’rif berilgan:

-inklyuziv ta’lim sinfi maktabdagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning boshqa (sog’lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta’lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf.

-boshlang’ich tayanch korreksion sinfi – maktabda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar uchun alohida tashkil etilgan boshlang’ich sinf.

O’quvchilarni mazkur sinflarga qabul qilish hududiy xalq ta’limi boshqarmasi huzurida tashkil etilgan Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko’ra, ota-onalar yoki ularning o’rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi. Inklyuziv va boshlang’ich tayanch-korreksion sinflarga faqat bir xil tashxisdagi o’quvchilar qabul qilinadi.

Ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etishning barcha uchun afzallik tomonlari ko’p. Inklyuziv ta’limga jalb etilganda alohida yordamga muhtoj bo’lgan o’quvchilar:

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;
- ijtimoiy xulq va o’ziga-o’zi xizmat ko’rsatish malakalarini yaratadilar;
- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o’quv materiallarini o’zlashtiradilar;
- tengqurlari bilan turli o’yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o’yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo’lishlari mumkin;

- do’stona muhitda do’st orttiradilar;

- turli ko’ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar.

Inklyuziv ta’limga jalb etilganda boshqa (sog’lom) o’quvchilar:

- do’stona muhitni yaratadilar;

- maxsus ehtiyojli bolalarga g’amho’rlik qiladilar, ularni turli o’yinlarga jalb qiladilar;

- sinf tadbirlarida ishtirok etadilar;

- tozalik va ozodalikni ta’minlaydilar;

- jamoa oldida ma’suliyat hissini rivojlantiradilar;

- didaktik va o’yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar.

Ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida hal etilishi kerak bo’lgan ko’plab muammolar ham mavjud.

- Pedagog xodimlarning ruhiy va jismoniy kamchiliklarga ega bolalarning individual xususiyatlari haqida to’la ma’lumotga ega bo’lmaganliklari;

- o’quv ish rejalarini, qolaversa, ta’lim-tarbiya jarayonini to’g’ri tashkil qilish masalalari;

- imkoniyati cheklangan bolalarning yot muhitga moslashuv va guruhdagi o’zaro munosabatlar;

- ota-onalarning inklyuziv ta’limga munosabati;

- ota-onalar uchun nogiron bolalarni o’qitish tizimi, inklyuziv ta’lim tizimi haqidagi o’quv qo’llanmalarining yo’qligi;

- maxsus ehtiyojli bolalarni uyda o’qitish uchun mutaxassislarning mablag’ bilan ta’minlash tizimining joylarda talab darajasida yaxshi yo’lga qo’yilmaganligi;

- nogiron bolalar oilasi bilan maktabning uzviy aloqasi yo’qligi;

- nogiron bolalarni maktabga kelishi uchun transport bilan ta’minlash masalalari;

- chekka qishloqlardagi tashxisning yaxshi yo’lga qo’yilmaganligi;

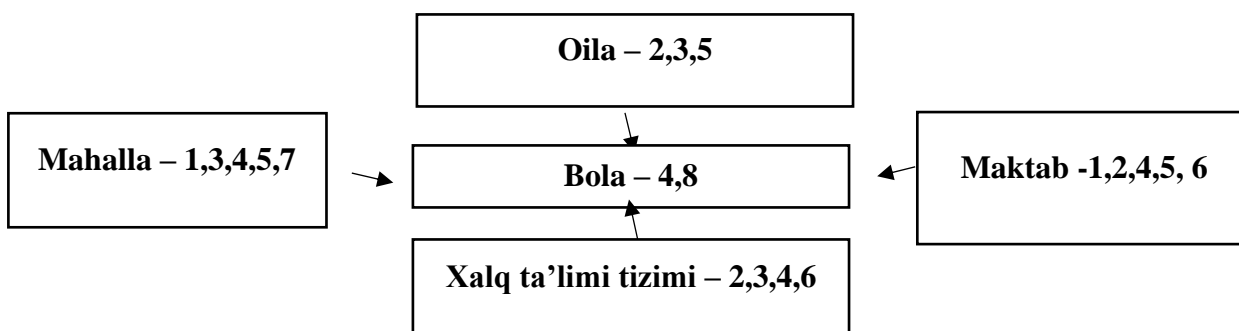
- nogironlar aravachalari, qo’ltiq hassalar, eshituv apparatlari, ko’zoynaklar, travmatologik poyafzallarning yetishmasligi;

- davlat tomonidan kasb-hunarga yo’naltirish, ish bilan ta’minlash, muammolari to’laqonli hal qilinmaganligi;

- nogiron bolalarga qarovchi ota-onalar uchun nafaqaning yo‘qligi;
- tevarak-atrof muhitini nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabati;
- nogiron bolalar bilan ishlash mahallalarda yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligi va nodavlat-notijorat tashkilotlarning faoliyati yetarli emasligi;
- nogiron bolalarning ota-onalaridagi huquqiy bilimining yetarli emasligi va davlat tomonidan belgilangan imtiyozlarni bilmasligi;
- ta’lim muassasalari uchun kadrlarning yetarli emasligi;
- inshootlarning maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun moslashtirilmaganligi;
- malaka oshirish tizimida umumta’lim pedagoglarini maxsus ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha qayta tayyorlash ishlari talab darajasida emasligi.

Inklyuziv ta’limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o‘rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo‘lsak, barcha maktablar eshigiga o‘quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko‘tarila olmaydilar, hatto qo‘ltiqta yozilgan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog‘lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o‘tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o‘rindiqlar hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo‘lishi kerak. O‘qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo‘lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish yetarli bo‘lmaydi. Bunda o‘quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o‘rganishlari kerak. Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og‘zaki informatsiyani olishlari kerak. O‘quv rejasini bunday differensiyalash o‘qituvchilarda o‘z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma’muriyati buning uchun o‘qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o‘quv rejasiga qattiq talab qo‘yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. [3]

Inklyuziv ta’lim tizimini samarali tashkil etish, barcha imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni umumta’lim tizimiga qamrab olish hamda ijobiy natijalarga erishish uchun mavjud muammolari ularni bartaraf etish yo‘llarini izlab topish hamda amalga oshirish lozim. Buyuk Britaniya davlati “Bolalarni qutqaring” tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta’limdagi asosiy to‘siqlarni xalq ta’limi tizimi va maktablarga qo‘yadi. [4] Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo‘yayotgan davlatimizda bunday to‘siqlarni o‘z-o‘zini boshqarishning milliy modeli bo‘lgan mahallalarda hal etish mumkin. E’tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag‘ masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag‘allik (5), sinfda o‘quvchilar sonining ko‘pligi (6), kamsitish (7), qaramlik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to‘siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo‘ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday tasdiqlash mumkin.

Finlyandiya Integratsiyalashgan bolalarga yordamlashish maktab tibbiy xizmati ishchilari va mahalliy o‘zini–o‘zi boshqarish organlarining ta’lim xizmati tomonidan ta’minlanadi. Birinchisi turli mutaxassis va terapevtlar (logopedlar, psixoterpevtlar, psiximotor terapevtlar) tomonidan amalga oshiriladigan yordam dasturi uchun javob beradi. Ikkinchisi integratsiyalashgan bolalar uchun ta’limning zarur sharoitlarini ta’minlashga mo‘ljallangan. Zarur bo‘lgan holda o‘quv dasturi bolaning imkoniyatlariga mos ravishda o‘zgartirilishi mumkin. Maxsus ta’limga o‘tkazilgan har bir o‘quvchi uchun unga zarur o‘quv jadvalini nazarda tutadigan individual reja tuziladi. O‘quv rejasi bola farovonligi uchun javobgar barcha jamoa tomonidan birgalikda tuziladi. Jamoaga o‘quvchining o‘zi, uning ota-onasi, u bilan ishlaydigan pedagog, mutaxassis va ekspertlar kiradi. O‘quvchi hamma vaqt yoki faqat ayrim darslarga kelib, asosiy guruhda o‘qishi mumkin. Maktab shtatida maxsus pedagoglar, ijtimoiy xodimlar va maslahatchilar mavjud – ularning bari o‘qituviga yordam ko‘rsatadi. Maxsus o‘qituvchi sinf o‘qituvchisi va uning yordamchisiga ko‘maklashish hamda maxsus guruh yoki yakka tartibdagi mashg‘ulotlarga o‘quvchi olish uchun asosiy guruhga kelishi mumkin. Dars o‘tkazish jarayonida zaruriyatga qarab boshqa mutaxassislar (logoped, LFK uslubshunosi) ham ishtirok etishlari mumkin, ammo, odatda ular davolashni individual asosda o‘tkazadilar. [5]

Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim muassasalarida o‘qitish ya’ni inklyuziv ta’lim uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish lozim:

- nogironlikni erta tashxis qilish;
- umumta’lim muassasalari binolarida alohida ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan barcha shart-sharoitlar (inshootlar)ni yaratish;
- korreksion yordamni amalga oshirishning markaziy tarmog‘ini ko‘paytirish;
- umumta’lim muassasalari va maxsus ta’lim muassasalari o‘rtasida mustahkam aloqa o‘rnatish, ya’ni —birodarlashgan muassasalar faoliyatini yuzaga keltirish;
- ayrim nogiron bolalarni umumta’lim muassasalari sharoitida o‘qitishni tashkil etish maqsadida umumta’lim pedagoglari malakasini oshirish, qayta tayyorlash kurslaridan o‘tkazish va ularni maxsus yordamchi vositalar, o‘quv-metodik adabiyotlar, uslubiy qo‘llanmalar bilan ta’minlash, shuningdek maktabda turli dasturlar yordamida ta’limni tashkil etish;
- barcha bolalar uchun ta’lim sharoitini yaratish va ta’lim samaradorligini oshirish;
- MTMda turli xil nuqsonli bolalarning xarakter va individual xususiyatlari, rivojlanishi haqida seminarlar, pedagogik kengashlar, davra suhbatlari o‘tkazish, mutaxassislar tayyorlash;
- o‘quv ish rejalarini tashkillashtirishda bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olib, ularga alohida yondashuvli ish rejaları ishlab chiqish;
- imkoniyati cheklangan bolalarning oilasi va MTM o‘rtasida uzviy hamkorlik ishlarini yo‘lga qo‘yish;
- ota-onalarga inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyatini tushuntirish;
- imkoniyati cheklangan bolalarga qulay shart-sharoit yaratish, fazilatlarga yo‘g‘rilgan munosabatni rivojlantirish;
- sinf o‘qituvchisiga maslahat va yordam berish;
- zaruriy o‘quv qo‘llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta’minlash;
- ota-onalar, ko‘ngillilar yoki katta o‘qituvchilar tomonidan zarur bo‘lgan yordamlarni ta’minlash;
- o‘quv reja, dars jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o‘zgarishlarga ko‘niktirish masalalarini shakllantirish;

- o‘qituvchilar ko‘nikma va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;
- faol qo‘llab-quvvatlovchi rahbar va shu kabilarni o‘z ichiga olgan ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta’lim jarayonida do‘stona munosabatni shakllantirish;
- bolalarni aniqlash va baholashda ma’muriyatga yordam ko‘rsatish;
- ijtimoiy, psixologik va sog‘liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirish;
- inklyuziv ta’limni qo‘llovchi moliyaviy man‘ba mexanizmini aniqlash, uni qonuniy jihatdan himoyalash; [6]
- alohida yordamga muhtoj bolalar bilan aloqador turli tashkilotlar, bo‘limlarni birgalikda faoliyat ko‘rsatishini, markaziy muvofiqlashtirish;
 - davlatlararo keng qamrovli hamkorlikni rivojlantirish;
 - imkoniyati cheklangan bolalar uzluksiz inklyuziv ta’limini takomillashtirish;
 - metodik majmualar (dastur, darslik, o‘kuv reja metodik qo‘llanma; va tavsiyalar) yaratish;
 - yangi tahrirdagi DTSlarini maxsus ta’limga moslashtirish;
 - imkoniyati cheklangan bolalarning umumta’lim maktablarida ta’lim olishlarini nuqson turiga ko‘ra (ko‘rish, eshitish, aqliy va nutqiy rivojlanishini) e’tiborga olgan holda individual rivojlantiruvchi variativ o‘quv reja -dasturlarini ishlab chiqish;
 - respublikadagi imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarga korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatishning markalashtirilgan bazasini zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida yaratish;
 - inklyuziv ta’limni amaliyotga tatbiq etishda moliyaviy ta’minot va xususiy manba’lardan foydalanishni kengaytirish;
 - inklyuziv maktab uchun kerakli moddiy-texnik ba’zani o‘rganish bo‘yicha takliflar kiritish;
 - zarur bo‘lgan yordamchi texnik vositalar bilan ta’minlash masalalarini davlat, davlatdan tashqari byudjetlar (xorijiy investitsiyalar, grantlari) asosida amalga oshirish;
 - umumta’lim, maxsusta’lim pedagoglarini hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishini amalga oshirish va imkoniyati cheklangan hamda soglom tengdoshlari orasida do‘stona munosabatni shakllantirish.

Jamiyatda insonlar orasida nogiron bolalar haqida bilimlarning yetishmasligi oqibatida maxsus ehtiyojli bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari nogiron bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanmasa, bolalarda o‘ziga va qobiliyatlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi. Har qanday jamiyatda har bir bola noyob, maxsus ehtiyojli bolalar esa boshqa bolalar singari huquq, ehtiyoj va intilishlarga ega degan dalilni idrok etish zarurati mavjuddir. Ushbu bilimlarni chuqurlashtirish bu imkoniyati cheklangan ish olib borish bola, oila, hamjamiyat darajasida hamma uchun muhimdir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. PQ-4860.

3. Shomahmudova R.Sh. Inklyuziv ta’lim (Xalqaro va O‘zbekistondagi tajribalar). Toshkent-2011.
4. Fayziyeva U., Nazarova D., Kolbayeva X. J. Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limi. O‘XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT Yunisef. XBJ.T.,2005
5. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova “Inklyuzv ta’lim” fani bo‘yicha o‘quv metodik qo‘llanma . Jizzax davlat pedagogika instituti. 2011 y.
6. “Inklyuziv ta’lim” fanidan o‘quv-uslubiy majmua. A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti. Toshkent -2014.

**MUTAXASSISLIK FANLARNI O‘QITISHDA
INNOVATSION TA’LIM
TEKNOLOGIYALARI**

**INNOVATIVE EDUCATIONAL
TECHNOLOGIES IN SPECIALIZED
SUBJECT TEACHING**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ
ПРОФИЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ**

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARI KASBINI TAKOMILLASHTIRISHGA QO‘YILADIGAN MALAKAVIY TALABLAR

Panjiyev Qurbonniyoz Berdiyevich

Xalqaro Nordik universiteti Musiqa ta’limi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori (DCs),
professor v.b., Turon Fanlari akademiyasi akademigi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157360>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari kasbini takomillashtirishga qo‘yiladigan malakaviy talablarini belgilashda ularni kasbiy ijrochilik, musiqiy-nazariy bilimlarni o‘zlashtirishlaridagi faolliklari, bu borada o‘zbek xalq musiqa ijodining imkoniyatlari, O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ta’lim islohotlari samaradorligi, yoshlarni musiqa kasbini egallashlaridagi malakaviy talabalar bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** musiqa, ta’lim, pedagogika, malaka, talablar, kasbiy ijrochilik, musiqiy-nazariy bilimlar, islohot, o‘qitish, tizim, kuy, qo‘shiq.*

***Аннотация.** В данной статье изложены квалификационные требования к освоению молодёжью профессии учителя музыки, виды деятельности в процессе приобретения данной профессии будущими учителями музыки, в усвоении ими навыков профессионального исполнительства, музыкально-теоретических знаний, рассматриваются возможности узбекского народного музыкального творчества, а также отмечается эффективность образовательных реформ Республики Узбекистан.*

***Ключевые слова:** музыка, образование, педагогика, навык, квалификационные требования, профессиональное исполнительство, музыкально-теоретические знания, реформа, обучение, система, мелодия, песня.*

***Abstract.** This article expounds the qualification requirements for young people to master the profession of a music teacher, the types of activities in the process of acquiring this profession by future music teachers, in their acquisition of professional performance skills, musical theoretical knowledge, the possibilities of Uzbek folk musical creativity are considered, and the effectiveness of the educational reforms of the Republic Uzbekistan is noted too.*

***Keywords:** music, education, pedagogy, skill, qualification requirements, professional performance, musical theoretical knowledge, reform, training, system, melody, song.*

Kirish. Musiqa ta’limi – inson musiqiy bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo‘lib, individual ruhiy rivojlanishni va musiqiy bilimlarni o‘zlashtirishni o‘z ishiga oldi [5]. Musiqa ta’limi jarayoni bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining yuqori tayyorgarlikka ega bo‘lgan professor-o‘qituvchi rahbarligida orttiriladigan bilim, ko‘nikma va malakaviy kompetentsiyalarni egallashiga, ularni kasbiy (ijodiy) iste’dodlarini namoyon etishga xizmat qilish bilan bir qatorda, fikrlash va ijodiy faoliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilganligi, o‘zbek xalq qo‘shiqlarini mazmun-mohiyatini oshishga e’tibor qaratishi lozimligini ko‘rsatadi.

Musiqa ta’lim mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o‘tishi asosida to‘plagan boy tajribalari natijasida, uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo‘nalishlari shu faoliyatdan ko‘zda tutilgan maqsadlarni to‘liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya’ni, modullik tizimga asoslangan o‘qitish metodikasi va texnologiyalarini o‘zida takomillashtirib bormoqda, musiqa ta’limi sohasida ham so‘ngi yillarda musiqani o‘qitish faoliyat turlarini takomillashtirish masalalariga jiddiy e’tibor qaratildi. O‘zbekiston ijtimoiy hayotida, jumladan oliy ta’limi tizimida XXI asrning ikkinchi o‘n

yilligida katta o‘zgarishlar yuz berdi [1]. Respublikada musiqa ta’limi tizimi bilan bir qatorda pedagogika sohasining bakalvriat ta’lim tizimida vokal xonandaligi, sholg‘u ijroshiligi kabi yo‘nalishlarida kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda 2020-2021 o‘quv yilidan pedagogika institutlari oshildi. Ko‘pgina nodavlat oliy ta’lim muassasalarida musiqa o‘qituvchisi kasbini beruvchi kadrdar tayyorlash yo‘lga qo‘ilib, uchbu tizimni takomillashtirish bo‘yicha samarali ishlar yo‘l qo‘yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimsha shora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli qarori ijrosi yuzasidan soha vakillari, tajribali professor-o‘qituvchilar, metodistlar tomonidan “Maktabgasha, umumiy o‘rta, professional va oliy ta’lim tizimlarida musiqa ta’limining uzviyligini ta’minlash kontseptsiyasi” tayorlandi. Uchbu kontseptsiya o‘z mazmun mohiyatidan kelib shiqqan holda har bir ta’lim sohasi, fanlar bo‘yicha davlat ta’lim standarti, malaka talabalari, dasturlarni ishlab shiqishda yo‘l ko‘rsatuvchi, strategik uzviy hujjat hisoblandi. Unga binoan musiqa fani bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi “Uzluksiz ta’lim dasturlari” majmuasini tayyorlashning maqsad va vazifalari belgilandi [3]. Shuningdek, o‘quv va fan dasturlarini takomillashtirish jarayonida xalqaro tajribalar jumladan, Angliya, Bolgariya, Rossiya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Finlyandiya tajribasi o‘rganildi. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturlarini tahlil qilishda YuNISEF ko‘magida Singapur, Koreya, Yaponiya, Gonkong dasturlari, Prezident maktablari bilan Kembridj tajribasi, shuningdek, ko‘pgina oliy ta’lim muassasalarida Finlandiya ta’lim texnologiyasi o‘quv dasturlari o‘rganildi va amaliyotga tadbiq etilmoqda.

Asosiy qism. Professional ta’lim dasturlari YuNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta’limning xalqaro standart tasniflagishi (MSKO) darajalari bilan uyg‘unlashgan holda tasdiqlandi. U hujjat bilan 8 ta malaka darajasiga mos ravishda “Bilimlar”, “Mahorat va ko‘nikma”, “Kompetentsiyalar”, “Malakaning mos darajasiga erishish yo‘llari” belgilandi.

Bunda asosiy maqsad bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini musiqiy qobiliyatini shakllantirish, o‘stirish, rivojlantirish va ruhan, ma’naviy va ma’rifiy xislatlarini tarbiyalash uchun, kelajakda malakali mutaxassis kadr sifatida zarur bilim, ko‘nikma va malaka kompetentsiyalar bilan maqsadli va belgilangan tizim asosida qurollantirishga xizmat qildi.

O‘zbek qo‘shiqchilari vositasida ta’lim berish, yoshlarga musiqa bilim berish, ularda ko‘nikma malaka va pedagogik kasbiy kompetentsiyalarni hosil qilish, yangi ijodiy qobiliyatlarini oshishga, o‘z ustida muntazam ishlashga undashga qodir bo‘lgan ijodiy mantiqiy tafakkurni tarbiyalaydigan kuchli vositadir.

Musiqa ta’limi bakalvriat ta’lim yo‘nalishining kasbiy faoliyat turlari - pedagogik, ilmiy-tadqiqot, ma’naviy-ma’rifiy, tashkiliy boshqaruv, ishlab shiqarish etib belgilandi. Ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasi bloklar, fanlarga ajratilgan umumiy soat foizlar tahlil qilindi. Unga ko‘ra, o‘quv rejada keltirilgan fanlar aynan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qilish lozimligini ko‘rsatdi. 2020-2021 o‘quv yili uchun ishlab shiqilgan o‘quv rejada keltirilgan fanlar aynan o‘zbek milliy xususiyatidan kulib shiqqan holda qayta ishlab shiqish lozimligini ko‘rsatdi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga ahamiyat berilar ekan, shu o‘rinda “XXI asr vabosi” deb nom olgan va butun dunyoga katta havf solib turgan “ommaviy madaniyat” o‘zining “girdobi”ga asosan millati, madaniyati, urf-odati, san’ati, milliy estetik tarbiyasidan yiroqroqda bo‘lgan tajribasiz, o‘quvsiz shuningdek, milliy qadriyatlardan uzoqroqda bo‘lgan yoshlarni tortib borayotganligini ham unutmashimiz lozim. Dunyoning

shiddat bilan rivojlanib, axborot uzatish jadallashi, uyali telefon orqali internet tarmoqlariga ulanish, yaroqsiz va keraksiz ma’lumotlarni olish va jo‘natish o‘ziga kelayotgan yoshlarning ongiga o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmayapti.

Bugungi zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanib borishi jarayonida yoshlarni “ommaviy madaniyat”ga ko‘r-ko‘rona taqlit qilib borishi, ta’lim va tarbiya masalasiga har qashongidan ham jiddiyroq e’tibor qaratishni taqozo etmoqda. Ustida shet el bayroqlari yoki turli yarim-yalong‘osh qizlar sura’ti tuchirilgan kiyimlarni kiyib, qulog‘ida nauchnik taqib, shovqinli tovuchlardan iborat bo‘lgan ritmlarni “kuy-ohang” sifatida qabul qilayotgan yoshlarimizni ko‘rib, ko‘rmaslikka olish nohaqlikdir. Bunday yengil, shovqinli ritmik tovuchlar yoshlar ongi va tafakkurini sayozlashtirib, kishik qolibga solib qo‘yadi. Bu esa ertaga ularni xalqimiz madaniyati va ma’naviyatiga xos bo‘lmagan turli oqimlar ta’siriga oson tuchib qolishiga olib keldi [12]. Xuddi ana shu salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti vositasida kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish borasida aynan ta’lim-tarbiya jarayonida milliy musiqaga alohida e’tibor qaratishi lozimligini ko‘rastadi. Shunki milliy musiqa san’atining mazmunan rang-barangligi, alla, yor-yor, o‘lan, qo‘shiq, terma, yalla, terma, lapar, katta ashula, maqom va boshqa qaysi bir janr bo‘lmasin, u o‘zining dilbar ohangi, sho‘x usullari nola-yu, serjilo qoshirmalari bilan o‘zbek millatining tabiatini, o‘zgaga o‘xshamas udum va urf-odatlarini musiqiy ohanglar orqali tarannum etadi va har bir o‘quvchi yosh uni tuchunadi, his hayajon bilan idrok etish va undan qalb to‘la zavq-shavq olishi tabiiy holdir [5].

Ta’lim tizimida talaba yoshlarni o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodi asosida tarbiyalashda ta’lim va tarbiyaning birligiga erishish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuni alohida nazarda tutmoq lozimki, bu tarbiyaning muvaffaqiyati quyidagi pedagogik shart-sharoitlar ta’limoti orqali amalga oshirib borishi mumkin. Ular quyidagilardir:

- dastur asosida tashkil etiladigan har bir o‘zbek xalq musiqa ijodi nuqtai nazardan aniq maqsadga qaratilganligini ta’minlash;

- dars uchun musiqiy materiallarni, o‘rgatish metodlarini, uslub va vositalarni to‘g‘ri tanlay olish;

- o‘qituvchi tomonidan har bir talabaning o‘ziga xos xususiyatlarini, musiqiy qobiliyatlarini, ijro va idrok imkoniyatlarini hisobga olishi;

- talabalarda kasbiy musiqiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan mantiqiy, maqsadga muvofiqlik uzluksizlikning ta’minlangan bo‘lishligi;

- musiqiy estetik tarbiya jarayonida o‘qituvchi tomonidan talabalarning hissiy, ijodiy va ahloqiy faoliyatlarining mutanosibli ta’minlangan bo‘lishligi ko‘zlangan maqsad sari yetaklaydi.

O‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti tarbiyasida ta’lim bilan tarbiyani muchtarak bo‘lishligi ta’limning ilmiy ongli, ko‘rgazmali, tuchunarli, o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkam bo‘lishi kabi tamoyillarga jiddiy amal qilgan holda olib borilishiga erishish lozim [6]. Shuning uchun ham musiqiy fanlarni o‘qitishda o‘qituvchi o‘z oldiga talabalarni musiqiy estetik madaniyatlarini takomillashtirishni maqsad qilib qo‘ysa, u holda quyidagi asosiy ko‘rsatkishlar provard natijaga erishiniladi:

- talabalarda o‘zbek milliy qo‘shiqchilik ijodiyotiga nisbatan qiziqish va havas tobora orta boradi;

- darsdan tashqari musiqa mashg‘ulotlari jarayonida talabalarning ijodiy faolligini va tashabbusi orta borishida o‘zbek xalq qo‘shiqlari va uning mazmun mohyatini tuchunadi;

- o‘zbek xalq qo‘shiqlari o‘zining xuchohang, she‘r mazmunini oshib berishda musiqani hamohangligi, asarlardan xuchsozlik, xuchovozlik va undan go‘zallikni anglay olishni, unga o‘z munosabatini bildira olish malakalarini shakllantirib boradi;

- musiqiy estetik faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim ko‘nikma va tajribalarni o‘zlashtirgan bo‘ladi;

- talabalarda o‘zbek xalq musiqa san‘ati ta‘sirida avvalam bor milliy o‘zlikni anglash, millat va milliy mentalitetga xos bo‘lish, insoniy go‘zallikka intilish, rostgo‘ylik, do‘stlikni qadrlash kabi axloqiy estetik tuchunshalarni tarkib topadi. Auditoriya mashg‘ulotlarida o‘zini tuta bilishi, muommala, kiyinish kabi estetik madaniyatning bir qator sifatleri takomillashadi.

O‘zbek milliy qo‘shiqchilik san‘ati hamda uni o‘qitish, ta‘limiy va tarbiyaviy jihatlari haqida gap ketar ekan talaba-yoshlarda eng avvalo sog‘lom didni shakllantirib borish e‘tiborda bo‘lishi kerak [7].

Yuksak badiiy didni tarbiyalashda san‘atning hamma turlari muhim va ularning har biri o‘z xususiyati va imkoniyatiga ega. Mamlakatimiz oliy ta‘lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta‘limida kasbiy musiqiy tarbiyani amalga oshirish, talabalarda yuksak pedagogik badiiy didni tarbiyalash uchun zaruriy zamin hozirlab berishni, yoshlarga san‘at asarlarining estetik mohiyatini singdirishni muhim tarmog‘idir. Shu munosabat bilan oliy ta‘lim muassasalarida tayyorlanayotgan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida kasbiy-pedagogik musiqa tarbiyani amalga oshirishda ularning musiqiy ma‘lumotlariga alohida e‘tibor berish, ularni dastur talablariga muvofiq aynan kasbiy faoliyatlarida zarur bo‘lgan bilim bilan qurollantirish, o‘zbek musiqa san‘ati haqida bilim – ma‘lumotlarni shuqur, puxta o‘zlashtirishga erishish eng muhim vazifalardandir. Talabalarda kasbiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan malaka talablarini amalga oshirishda ta‘lim tizimining butun hayoti barobar qatnashsada, biroq, aynan musiqiy-nazariy mashg‘ulotlarining alohida ahamiyati bor. Ya‘ni bu jarayonda o‘zbek xalq qo‘shiqlari ta‘sirshan vositadir. Bu borada eng ma‘suliyatli vazifa musiqa o‘qituvchilariga topshiriladi. Talaba yoshlarning har bir o‘rganilayotgan asarni diqqat va e‘tibor bilan tinglashiga, uning ifoda vositalari va mazmunini to‘la idrok etishiga o‘rgatishi zarurki, bu shunshalik odat tusiga kirib boradi va badiiy didni o‘stirishda muhim rol o‘naydi. Bundan tashqari talaba darsni badiiy did tarbiyasining quyidagi asosiy vositalaridan foydalangan holda olib borishi kerak. Jumladan:

qiziqarli repertuar tanlashda asarning nota matni bo‘lishi; o‘zida ijroshilik malakalarini puxta o‘zlashtirish va tarbiyalashda musiqiy sholg‘ular bilan ta‘minlanishi; xonandalik malakalarini o‘stirib borishda ovoz bilan ishlashda jihozlangan auditoriya; musiqa tinglash va tahlil qila bilishda ovoz eshitiish uskunalari; musiqa sholg‘ularida ijroshilik mahoratini doimiy ravishda mustahkamalab borishda musiqiy sholg‘ular mavjudligi [11].

Musiqaning hayotimizda tutgan o‘rni beqiyos. U ona allasi bilan mehr-muhabbat, ezgulik, muruvvat tuyg‘ulari qalbimizga joylaydi [2]. Ayniqsa, milliy qadriyatlarimiz bo‘lgan raqs, folklor, xalq qo‘shiqchilik san‘atida ma‘naviy me‘rosni asrab-avaylab kelishda o‘ziga xos omilar mavjud. Xalqimizning ma‘naviy kamolotida barsha san‘atlarning o‘ziga xos o‘rni bor. Jumladan, qo‘shiqchilik san‘ati ham bu borada alohida ahamiyat kasb etishi va uning bu boradagi o‘rni bor. Negaki, qo‘shiqni har kuni televidenie, radio to‘lqinlari, ko‘sha-kuyda, bozorlarda, hatto avtotransport vositalarida ham eshitamiz. Quloqqa yoqadimi-yo‘qmi eshitish (tinglash)ga majburiy. Yoshi ulug‘lar ham bu holatga ko‘nikib bo‘lishdi. Shuning uchun bugun qaerga bormaylik, kim bilan suhbatlashmaylik, gap aylanib o‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyotiga xos bo‘lmagan ijroshilarga kelib taqaladi. Haqiqatan, yangi-yangi ovozlari ko‘payib boryapti, biroq,

ular ayrim holarda nimani kuylayotganligi yoki bunday aytimlar orqali nima demoqshi ekanligini o‘zlari ham ba’zi hollarda tuchunmay qolayotganligi, endi o‘z kelayotan uzluksiz ta’lim tizimi yoshlarining ongi va shuuririga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligi tashvishli hol.

Mamlakatimizda iste’dodli yoshlarning emin-erkin ijod qilishi uchun barsha shart-sharoitlar yaratilgan. Ayniqsa, “O‘zbekiston - Vatanim manim”, “Yagonasan, muqaddas Vatan”, “Nihol”, “Yangi avlod”, “Yangi nomlar”, “Kelajak ovozi” [2] kabi ko‘rik-tanlovlar va nodavlat oliy ta’lim muassasalarida musiqa o‘qituvchisi kasbini beradigan Respublika iqtisodiyot tarmoq sohalari uchun kadrlar tayyorlanishi, uchba talabalarning dunyo mamlakatlari orasida festivallar iste’dodlarning yuzaga shiqishida katta omil bo‘lyapti. Bu sohaga muayyan tayyorgarliksiz kirib kelayotgan xonandalar ham oz emas. Ana shunday “musiqiy ukuvi yo‘q”, “ruhiy tayyorgarligi past” xonandalar tufayli sayoz, tumtaroq matnli qo‘shiqlar ko‘payib bormoqda. Bu borada ommaviy axborot vositalari orqali tez-tez shiqishlar ham bo‘lyapti. Bugun qo‘shiq ijroshiligi san’ati va qo‘shiqchi xonandalar oldida talay vazifalar turibdi. ‘

Bu o‘rinda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish, o‘zida bilish qobiliyatlarini hamda fikrlash qobiliyatlari va harakatlarini hosil qilishda yo‘l ko‘rsta oladigan ijodiy faoliyat jarayoniga ehtiyoj zarurdir. Bu passiv jarayon emas, balki talabani ijodkorlikka, tabiat va jamiyatni tuchunishga undaydigan, kelajakda o‘z o‘rnini topishga xizmat qiladigan faol, ijodiy faoliyat va mehnat jarayonidir. Musiqa ta’limi yo‘nalishida ta’lim oluvshi bilmaslikdan bilishgasha, noto‘g‘ri va noaniq bilishdan tobora to‘liqroq va aniqroq, shuqurroq bilishgasha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tadi. Bu degani u o‘z ustida ijroshilik mahoratini oshirib, uni tobora takomillashtitib boradigan uzluksiz faoliyat turidir.

Ijodiy faoliyatni tashkil qilishda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining vazifasi o‘zbek xalq qo‘shiqlari ustida muntazam va mustaqil ishlashini qo‘llab quvvatlashidir. SHuning uchun ham talabalarning ishki kuchlarini uyg‘otuvshi va unga qoniqish olib keladigan beixtiyoriy, ijodiy musiqa ijroshiligini tashkil qilish o‘ta muhimdir. Aynan mustaqil ta’limni, fikrlashni tarbiyalash, musiqa ta’limining ijodiy vazifalarning asosiy maqsadidir. Bu maqsad to‘la - to‘qis amalga oshirish mumkin, lekin buning uchun o‘quv faoliyati faollashadigan, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini fikrlashga undaydigan, ularda ijodiy muhitni yaratadigan, o‘z ustida muntazam ishlaydigan, agarda talaba xonandalik mahorati kuchli bo‘lsa, ko‘proq sholg‘u bilan (albatta yoshiga mos) kuylashi, agar sholg‘u ijroshiligida moyillik kuchli bo‘lsa, shalib kuylash bo‘yicha ko‘proq ustida mashq qilishi lozim bo‘ladi. Bunda talaba tomonidan ijro repertuari asosida musiqa asarini bosqishma bosqish o‘rgatib borishi va mustaqil uyda muntazam shug‘ullanib, uchbu asarni taktma takt va ritmik ijrosini o‘rgatib borish lozim bo‘ladi.

Musiqiy ma’lumotlarni o‘zlashtirishga qaratilgan barsha amaliy ish shakllarining o‘zida ularni ijodiy yo‘lga yo‘naltirish imkonini beradi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari o‘quvchi yoshlar bilan ishlash jarayonida o‘zlarini bor mahoratlarini ularga namoyish etishlari lozim. O‘z faoliyatlarida o‘zbek xalq qo‘shiqlarini kasbiy tayyorgarligida qanday qo‘llash kerak va uni qanday ijro etish kerakligini o‘zlarining mahoratlarida ko‘rtarishlari shart. Ijod qilish istagi va ijod qilishga bo‘lgan ishtiyoqni singdirish talabaning kelgusi faoliyatining xohlagan sohasiga o‘zining ta’sirini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining 3-modda asosiy tuchunshalar mazmunida ta’lim bilan tarbiyani birgalikda olib borish masalasi asosiy vazifa qilib belgilangan[1]. Bugungi kunda davr va zamoni shiddat bilan rivojlanishi musiqa ta’limi tizimini

tubdan takomillashtirish, yuqori ijroshilik mahoratiga ega bo‘lgan iste’dodli malakali kadrlarni tayyorlash masalasidir.

Musiq ta’lim yo‘nalishi talabalarida musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitish jarayonida ta’lim va tarbiyani bevosita bir-biri bilan bog‘lab olib borishi kerak. Bu ishda o‘zbek xalq qo‘shiqlarining imkoniyatlari benihoya kattadir. Musiqa inson ruhi va aqliy rivojiga o‘zining ta’sirini o‘tkazadi va uning estetik hissiyotini faollashtiradi.

Ijodiy faollik talabalar tafakkurining o‘rishga, xotiraning rivojlanishiga, musiqani ongli idrok etishga yordam beradi. Bunda talabalarning yoshi va imkoniyatlariga mos keladigan repertuar tanlash, ularning ijodiy faolligini oshirish zaruriy shartidir. Repertuar tanlashda o‘zbek xalq qo‘shiqlarining mazmunan boy, rang-barang, ko‘rinishlarini talabalarning yoshi va idrokiga mos, qolaversa, tarbiyaviy qimmatga ega bo‘lishi kerak.

Musiqiy-nazariy fanlari dars mashg‘ulotlarining samarali bo‘lishi guruhda o‘quvchilarni ijodiy faolligini oshirishga ham bevosita bog‘liq. Talabalarning ijodiy faolligini oshirish ularning so‘z mahoratiga, muloqat qilish san’atiga ega bo‘lishni taqozo etadi. O‘zlashtirilayotgan dars mashg‘uloti qiziqarli hikoya va suhbat bilan diqqatini asar mazmuniga, musiqiy obrazlarga jalb etadi. Kompozitor va bastakorlarning ijodiy biografiyasiga oid hikoyabop qiziqarli voqea va lavhalardan parshalar keltirishi bilan bir qatorda, biron bir asarning yaratilishi tarixini bayon qilishi, orqali talabalarning bilish qobiliyatini o‘stirishi lozim. Musiqa haqidagi bilimlar doirasini yangi ma’lumotlar bilan boyitadi [12].

Oliy ta’lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta’lim yo‘nalishlarida auditoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish samaradorligini oshirishda eng qulay vositalarni izlab topish, innovatsiyalar kiritishga harakat qilish tavsiya etiladi. Kasbiy-pedagogik ishlarni tashkil etishda asosiy e’tibor talaba shaxsining kasbiy tayyorgarligiga qaratilishi lozim. Bunda yillar davomida to‘plangan ijobiy tajribalardan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Talabalarni kasbiy jihatdan tarbiyalash jarayonida xalq pedagogikasi asoslariga tayanish, sharq mutaffakirlarining dono fikr-mulohazalaridan, shuningdek, jahon umuminsoniy qadriyatlaridan foydalanish lozim[6]. Auditoriya mashg‘ulotlari jarayonida musiqiy-nazariy bilimlar mazmunini birinchi navbatda tizimli va majmualiy tatbiq etishga ko‘ra uch vazifa birligi “ilmiy, rivojlanib borish”, “psixologik va pedagogik jarayonlar muchtarakligi, ta’lim jarayonida va jamiyat talabalarini e’tiborga olish”, “yangisha bilimlarga amal qilish” kabi bir qator qoidalar asosida tarkib topishini ko‘rsatdi. Ular asosida talaba shaxsiyatiga nisbatan yo‘nalish belgilaniladi. Bu maqsadlarga erishish uchun talabalar bilan aynan o‘zbek xalq qo‘shiqlari vositasida o‘zlarining kasbiy tayyorgarliklarini takomillashtirib borishlari lozim.

Buyuk ajdodlarimizning boy tarixiy qadriyatlari, ming-ming yilliklarni qamragan betakror va jozibali madaniyatiga asoslangan ma’naviy merosimizni qayta tiklash, asl holatini saqlash va uni kelajak avlodga yetkazish maqsadida mamlakatimizda ulkan ishlarni amalga oshirilib kelinmoqda. Qolaversa, jamiyat taraqqiyotini yuksaltirishning yana bir muhim asosi iqtisodiy va siyosiy barqarorlikka erishish, ozod va obod Vatan, erkin va farovon jamiyat qurish yo‘lida yoshlarga bo‘lgan e’tibori naqadar yuksakligidan dalolat beradi.

Inson shaxsini, uning yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol tortirish, milliy istiqloq mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz hamda tarixiy qadriyatlarimizga hurmat va e’tibor, mustaqil Vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [8]. Bu o‘rinda milliy musiqa san’ati yosh avlod ma’naviyatini shakllantirish va

yuksallantirishda katta ijtimoiy tarbiyaviy, kasbiy-pedagogik kasb etuvshi dolzarb ilmiy va amaliy pedagogik muammo ekanligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan o‘quvchi-yoshlarni ijodkorligini shakllantirish, ularni bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazish, musiqa san‘at turlari bo‘yicha o‘z iqtidorlarini namoyish etish borasida tavsiya etilgan 5 ta tashabbusning “Yoshlarni musiqa, rassomlik, teatr va san‘atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, qobiliyatlarini namoyon qilishni ta‘minlash shoralari”ni ko‘rish kabi qator vazifalar 1-Tashabbusda belgilab berildi.

Oliy ta‘lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta‘limi yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etishda aynan musiqa san‘ati turlari bo‘yicha to‘garaklarni o‘rni katta ahamiyatga ega bo‘lib, dars mashg‘ulotlaridan tashqari ta‘lim – tarbiya ishlarini olib borishda uchbu vositalardan unumli foydalanish yaxshi natijalarni berdi. Musiqa san‘ati turlari bo‘yicha oliy ta‘lim tizimida tashkil etiladigan to‘garaklarning “Xor bo‘lib kuylash”, “Xalq sholg‘u asboblari to‘garagi”, “Vokal”, “An‘anaviy xonandalik”, “Estrada xonandaligi”, “Folklor jamoasi”, “Teatr” va “Raqs to‘garaklaridan keng foydalanishni tavsiya etiladi [11].

Qo‘shiqni kuyini o‘rgatish - birinchi bandning matni yodlangandan so‘ng, qo‘shiqning kuyini o‘rgatishga kirishish mumkin. Bu ish talabalarning ham o‘qituvchining ham diqqat e‘tiborini talab etadi. Kuyni o‘rgatish oldida uni biron musiqa asbobida shalib yoki qo‘shiqning birinchi bandini aytib talabalarga yaxshi eslatib o‘tish kerak. Natijada ular o‘rganilayotgan qo‘shiq to‘g‘risida ansha to‘la taassurot olishadi. Shubhasiz, talabalar oldiga qo‘shiqning notasi, sholg‘u asboblarda ijroshilik mahoratiga ega bo‘lgan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari ijrosida ansambl bo‘lib kuylash biz kutgan natijani beradi va o‘zbek xalq qo‘shiqchilik vositasida ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qiladi. Keyinshalik talabalar ijroni puxta o‘zlashtirish jarayonida mukammal musiqiy obrazni tarkib topganligini xis etadilar. Qo‘shiqning kuyini o‘rganib olishda muayyan izshillik mavjuddir. Odatda kuy musiqa tarkiblari bo‘yicha o‘rganib boriladi. Dastlab birinchi tarkib, so‘ngra ikkinshi, uchinshi va h.k. Tarkiblar tahlil qilinadi va o‘rgatiladi. O‘qituvchi ularning har birini ohangi bilan aytadi va ikki-uch marta shalib beradi, undan keyin o‘zi bilan birgalikda ma‘lum tarkibni ohangi bilan aytishni talabalardan talab qiladi. Odatda, talabalar dastlab qo‘shiqni dadil aytisha olmaydi, ammo bir nesh bor takrorlash tufayli tobora dadil aytadigan bo‘lishadi. Bordi-yu o‘rganilayotgan tarkib talabalarga yetarli darajada tuchunarli bo‘lmasa, uni yana bir marta shalib va aytib beradi. Bu o‘rinda me‘yorni bilish va xatto ma‘lum bir tarkib o‘zlashtirilmagan taqdirda ham, uni o‘rganish ustida uzoq to‘xtalib qolmaslik lozim. Shuni unutmashlik kerakki, bunday holda talabalarning diqqati zaiflashadi, shu sababdan ular sharshab, passivlashib qolishadi, bu esa ta‘lim natijasiga salbiy ta‘sir qiladi. Shuning uchun qo‘shiqni qiyin joyiga keyinroq yana qaytish ma‘qul.

Qo‘shiqning murakkab va nozik ovoz sakramalari bor joylarini sinshiklab o‘rgatish lozim. Bu paytdagi qiyinshiliklar odatlanilmagan intonatsiya (davra)lar bilan, qo‘shiq quyidagi sakrashlar bilan, alteratsiya kabilarning noqulayligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [5]. Bunday qiyinshiliklarni qunt va g‘ayrat bilan bartaraf qilish zarur, agar kuy tamomila to‘g‘ri o‘rganib olinmasa, xatolarini tuzatish nixoyatda qiyin bo‘ladi, ba‘zan esa ularni tuzatish mumkin bo‘lmaydi. Bu xolda, o‘qituvchi xatolarga yo‘l qo‘ymasligi uchun qo‘shiqni uyda takrorlamaslikni talabalarga uqtirib qo‘yadi. SHuningdek, kuyni ritmik tomondan murakkabligi tufayli, uni o‘rganish qiyinshiliklari yuz berishi mumkin. Kuyning talabalar idroki uchun murakkab bo‘lgan ritmik shaklini shapak shalib, qo‘shiq bo‘g‘inlarini ko‘rsatish yo‘li bilan osonlashtirish mumkin.

Qo‘shiqning ma’lum bir bo‘g‘ini kuylanayotgan joylari talabalarni dam-badam qiynab turadi. Bunday joylarni she‘r bilan kuylamay, balki “lya” singari neytral bo‘g‘inlar bilan kuylash foydali bo‘ladi; bunday kuylash idrok etishni osonlashtiradi va tezlashtiradi. Tez tempda (sur‘atda) yozilgan qo‘shiqlarni faqat sekin tempda o‘rganish lozim, aks holda, intonatsiya va ritm aniqlashtirilmay qoladi, demak, qo‘shiq pala-partish ijro etilgan bo‘ladi. SHu sababli, kuyni yaxshi o‘zlashtir gandan keyingina tempni kompozitor tomonidan ko‘rsatilgan darajaga asta-sekin yaqinlashtirish mumkin. Bundan tashqari, tez templi qo‘shiqlarni o‘rgatishda ularning solalarini aniq talaffuz etilishiga erishish, qo‘shiq tamomila o‘rganib bulgunga qadar harakat qilish zarur. SHaxdam qo‘shiqlar o‘rganilganda shoshilish va xovliqish yaramaydi. Sekin aytiladigan qo‘shiq ustida shaqqonlik bilan ishlash zarur, aks holda talabalar xotirasida noaniq usullar qolib ketish oqibatida qo‘shiq o‘rganilishi yoki tashlab ketib qolish kabi salbiy xolatlarga uchrab qolish mumkin bo‘ladi.

Qo‘shiq o‘rgatish jarayonida har xil usuldan foydalanish zarur. Har bir guruhda xuchovoz, ba‘zan musiqaga juda qobiliyatli talabalar bo‘lishi tabiiydir. Ular qo‘shiq ohangini o‘rganishda o‘qituvchining yordamshilari bo‘ladilar. Guruhdagi parta qatorlari o‘rtasida musobaqa uyuchtirgandek bo‘lib, talabalarning qo‘shiq ohangini qanshalik bilishlarini tekshirib ko‘rish foydali bo‘ladi, bunday metod talabalarni faollashtirishga yordam qiladi va ijodiy ruxlantiradi. Dastlabki kurslardan boshlab, eng oddiy qo‘shiqlarni notaga qarab o‘rganishni tashkil etish zarur. Buning uchun o‘qituvchi oldindan katta vatmn qog‘ozda yoki dars boshlanishiga qadar guruh doskasida qo‘shiq yozuvini tayyorlab qo‘yadi. Solfedjio qila boshlash oldida talabalarning hammasi ayni bir vaqtda notalarni 2-3 marta o‘qib shiqadi, Shundan keyin ular kuyni bir nesh marta solfedjio qilishga so‘ngra uni solalari bilan aytishga urinib ko‘rishlari lozim. Oliy ta’lim muassasasida dastlabki kursdan boshlab darsda bir ovozlik qo‘shiqlardan tashqari, ikki ovozli qo‘shiqlar qiyinroq, uch ovozlik qo‘shiqlar o‘rganiladi. Bunday qo‘shiqlarni o‘rganishda har bir partiya bir ovozlik qo‘shiq o‘rganilganidek, sinshiklab o‘sha metod bilan o‘rganib shiqilmog‘i kerak. Bu yerda o‘qituvchi o‘zini hamisha nazorat qilib borishi va qandaydir bir xor partiyasining ishiga ortiq darajada berilib ketmasligi lozim. Aks holda, dars mashg‘ulotlari davrida tartibsizlik va shovqin kabi holatlarni kelib shiqish oqibatlarini oldini olish lozimbo‘ladi. Vaholanki, bunga xesh qanday sharoitda aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Goh bir partiya bilan, goh boshqa partiya bilan navbatma-navbatlash kerak. O‘qituvchi birinshi ovozdagi talabalarga boshlang‘ish tarkibni o‘rgatib bo‘lgash, shu tarkibni o‘zini ikkinshi ovozdagi talabalarga o‘rgatadi. Shundan keyin ikala partiyani albatta birlashtirib, asosiy diqqatni ikkinshi ovozlarga qaratish zarur.

Keyingi tarkiblarning hammasi xudi shu tarzda o‘rganiladi. So‘ngra ular, bir ovozlik qo‘shiqni o‘rganilgandagi kabi birlashtiriladi. Talabalarning qo‘shiq kuyi vatekstini yaxshi eslab qolishlari uchun bita dars yetarli emas. Shu sababdan, qo‘shiq muayyan vaqt davomida ko‘p takrorlanadi va asta-sekin o‘rganib olinadi. Bu jarayon mustaqil ta’lim bilan albatta mustahkamlanishi shart.

Auditoriyadan tashqari to‘garak darslarida qo‘shiqlarning badiiy ijrosi ustida ham Ijro etish detallari ustida ishlagandan so‘ng qo‘shiqni o‘rganishga o‘z vaqtida o‘ta bilish lozim, yuksak ashula hesh qashon yaxshi va qat‘iy ovoz bilan yangramaydi. O‘qituvchi badiiy obraz ustida ishlar ekan, turli ijroshilik usullarining zarurligini talabalarga yaqqol ko‘rsatib berishi va ana shu usullarini beixtiyor emas, balki ongli ravishda bajarishlariga intilishi kerak[10]. Qo‘shiq talabalarni zeriktira boshlasa, uning ustida olib borilayotgan ishni vaqtinsha to‘xtatish va repertuarda yangi qo‘shqlar paydo bo‘lganidan keyin, yana shu qo‘shiqqa qaytish ma’qul. O‘quv

yilining shoragi yoki yarim yili oxirida bir darsni ilgari o‘tilgan barsha qo‘shiq va ashulalarni takrorlashga bag‘ishlash mumkin, buning uchun kishik kontsert uyuchtiriladi, bunda talabalarning hammasi ayni bir vaqtda ham ijroshilar, ham eshituvshilar hisoblanadi. Auditoriya mashg‘ulotlaridan tashqari musiqiy ta‘lim va tarbiya shaklida talabalar umumiy o‘rta ta‘lim maktablaridagi musiqa madaniyati dasrlari, musiqa maktablari, bolalar ijodiyot markazlari, o‘quvchilar saroylari, bolalar teatrlariga o‘quv yoki malakaviy pedagogik amaliyotni o‘tash uchun safarbar etish musiqa to‘garaklarida o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamalashda zamin yaratadi.

Tarbiya - har tomonlama yetuk, o‘zida axloqiy poklik, ma’naviy boylik va jismoniy barkamollikni mujassamlashtirgan insonni yetishtirish nazarda tutiladi. Tarbiya tizimida musiqa san’ati yetakshi o‘rinda turadi. Hozirgi kunda musiqa san’atini inson tarbiyasidagi roli ortib bormoqda. Yoshlarimizni ma’naviy yetuk, milliy an’analarga sodiq va sadoqat ruhida “komil inson” etib tarbiyalashda shubhasiz oliy ta‘lim muassasalarining pedagogika sohasi musiqa ta‘limi ixtisosligi bo‘yicha tayyorlanayotgan kadrlarning roli bilan musiqa to‘garaklarini faoliyati shak-shubhasiz kattadir. Uchbu kadrlar asosan quyi bo‘g‘in uzluksiz ta‘lim tizimi o‘quvchi-yoshlariga bilim asoslarini singdiradi. U o‘quvchi-yoshlarni ilmiy dunyoqarashini shakllanishi va mustahkamlanishi yo‘lida asosiy poydevor bo‘lib hizmat qiladi.

Talaba-yoshlarning badiiy to‘garaklar orqali hayotga qiziqishi, ularda kreativ - ijodkorlik qobiliyatlarini shakllanishi va rivojlanishida, ayniqsa, hayotga bo‘lgan his-tuyg‘ularini o‘sib borishida, atrof-muhit, jamiyat taraqqiyotida kuzatish qobiliyati va dunyoqarashini shakllanishida musiqa san’atidan foydalanish davr talabi. Milliy musiqa madaniyatimiz, xususan, musiqa san’ati turlari hisoblangan xonandalik va sholg‘i ijroshiligi mahoratini egallagan har qanday inson qalbida yovuzlik, vatanfuruchlik, tajavuzkorlik, fitnakashlik va boshqa insoniylikka xos bo‘lmagan xususiyatlardan yiroq bo‘lib, qalbida, ongi shuurida bunyodkorlik, ijodkorlik, mehr-muhabbat, Ona-Vatanga sadoqat va millatga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Qo‘shiq, musiqa insonni tarbiyalaydi, uni ezgulikka, kishilarga yaxshilik qilishga undaydi. Har bir qo‘shiq, musiqa orqali insonda yashirilib yotgan qobiliyat va iqtidorlarni topish imkoniyati yuzaga keltiriladi[9]. Xonandalik san’ati odamlardagi yomon sifatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Milliy madaniy merosni o‘rganish va o‘zlashtirish orqali o‘zbek millatiga mansubligi bilan faxrlanish hissini uyg‘otadi. Milliy musiqiy madaniyat aynan ma’naviy madaniyatimizning muhim tarkibiy qismi sifatida talaba-yoshlar tarbiyasida nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Xuddi ana shu xususiyatlarni har bir talaba o‘z boshidan keshirmog‘i lozim.

Oliy ta‘lim tizimi pedagogika sohasi musiqa ta‘limi tizimida musiqa to‘garak ishlarining asosiy maqsadi yoshlarimizga musiqa tarbiya ko‘nikmalarini singdirish, kasbiy bilim, ko‘nikma va tajribalar bilan qurollantirish asnosida o‘quvchilarni Vatanga, millatga muhabbatini, komil inson qilib hamda o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, havaskorlik to‘garak a‘zolarini ko‘rik tanlovlarga tayyorlash hozirgi kunda alohida o‘rin egallaydi.

Milliy ta‘lim va tarbiya o‘z mazmunida insonrarvarlik, vatanrarvarlik, milliy g‘urur, axloqiy va umuminsoniy fazilatlarini mujassam etishi bilan jamiyat rivojida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda milliy ta‘lim va tarbiya oldidagi eng muhim vazifalardan biri ham talaba-yoshlarda milliy ong va milliy madaniyatni tarkib tortirishdan iboratdir [4]. Mazkur masalalardan kelib shiqqan xolda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga ta’sir etuvshi motivlar ishlab shiqildi. Mazkur motivlarning provard natijasi shubhasiz, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini ta’minlovshi faoliyat turlarini takomillashtirishga ta’sir ko‘rstadi. Xonandalik mahoratini yaxshi egallagan, sholg‘u asboblaridan kamida ikkitasida

ijroshilik tajribalariga ega bo‘lgan va musiqiy-nazariy bilimlarni yuqori saviyada o‘zlashtirgan sa, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi hisoblangan talaba ertaga umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida musiqa o‘qituvchisi sifatida to‘laqonli faoliyat yuritadi.

O‘zbek xalqi milliy qadriyatlari tizimida xalq musiqa ijodiyoti aholi hayotining barsha tomonlarini badiiy aks ettirishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Unda xalqimizning turli davrlaridagi tarixiy-badiiy ko‘rinishlari bilan birga xalq pedagogikasining eng ilg‘or, oliyjanob g‘oyalari umumlashganligi bois, yoshlarning badiiy-estetik va axloqiy, ma‘naviy tarbiyasida foydalanish ta‘lim sohasiga qo‘yilayotgan ijtimoiy buyurtmani bajarishda qo‘l keladi. So‘ngi yillarda milliy musiqiy boyliklarni tiklash, to‘plash, nashr qilish hamda ta‘lim-tarbiya maqsadlarida foydalanishning ilmiy pedagogik asoslarini o‘rganish bo‘yicha e‘tiborga molik ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, bu o‘lkan bebaho xazinaning qamrovi va ko‘lami oldida qilinayotgan ishlar ko‘lami yanada kengayganligini yanada aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak mazkur masalada shaxsan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning shaxsiy tashabbusi kuchayganligini ko‘rish mumkin.

Qudratli tarbiya kuchi va ta‘sirshanlikka ega bo‘lgan xalq musiqa ijodiyotidan ta‘lim tizimida, xususan, bo‘lajak oliy ta‘lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta‘limi yo‘nalishlarida dars va darsdan tashqari turli madaniy-ommaviy tadbirlar, badiiy havaskorlik to‘garaklari, ko‘rik-tanlovlarga tayyorlash va undan keng foydalanishni yanada kuchaytirish, birinshidan, ta‘lim mazmunini boyitsa, ikkinshidan ta‘limning milliy negizini mustahkamlaydi. Oliy ta‘lim tizimida auditoriyadan tashqari tashkil etiladigan musiqiy mashg‘ulotlarni tashkil etishda quyidagi pedagogik talab va mezonlar asosida ish tutish ijobiy natijalarga erishish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatdi:

1. Pedagogika sohasi musiqa ta‘lim tizimida auditoriya mashg‘ulotlaridan tashqari musiqa to‘garaklarida musiqa ijodiyoti namunalaridan keng foydalanishda ularni quyidagi ma‘lum mezon va talablarga ko‘ra tanlash maqsadga muvofiq hisoblanadi:

a) Musiqa san‘ati turlari bo‘yicha tashkil etiladigan to‘garaklarda ishtirok etadigan talaba-yoshlarning san‘at turi bo‘yicha iqtidorini aniqlash va shu asosda musiqa asarlari repertuarini tanlash va har bir ishtirokshining qiziqishi, shuningdek, mashg‘ulotlarni o‘zlashtirishini hisobga olish;

b) Repertuar tanlashda talabalarni kasbiy mahorati, musiqiy qiziqishi, qobiliyati va ijroshilik imkoniyatlariga to‘g‘ri kelishi;

v) Tanlangan asarlarni o‘quvchilarning musiqiy dunyoqarashi va tafakkurini, pirovard natijada milliy madaniyatini shakllantirish nuqtai-nazaridan tarbiyaviy ta‘sirshanlikka ega bo‘lishi;

g) Talabalarda o‘qishga, mehnatga, ijodkorlikka, ijodiy izlanish, ijtimoiy foydali ishlarga rag‘bat uyg‘otishi;

d) O‘zbek xalq musiqa ijodiyoti namunalarining hozirgi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan umumhalq bayramlari, madaniy-ma‘rifiy va ommaviy tadbirlar mavzulariga mosligi;

s) Asarlarni o‘rganish ta‘limning boshqa tarkibiy qismlarini (musiqa savodi, musiqa adabiyoti, musiqa ijodkorligi) o‘zlashtirish uchun ahamiyatliligi yoki ijobiy ta‘sir ko‘rsatish xususiyatiga egaligiga e‘tiborni qaratilishi shart bo‘ladi.

2. O‘zbek xalq musiqa ijodiyoti namunalaridan ta‘lim va tarbiya maqsadlarida foydalanishda auditoriyada o‘rganilgan mavzularni mustahkamlashga xizmat qiladigan nuqtai-

nazaridan yondashish. Bunda, auditoriya va auditoriyadan tashqari jarayonda xalq musiqasi namunalarini o‘rganish, ijro etish ishlari ular haqidagi tarixiy, adabiy, nazariy manbalardan imkon qadar ko‘proq foydalanish orqali amalga oshirilishini ko‘zda tutdi. Bu pedagogik talab musiqiy-nazariy mashg‘ulotlarning asosiy faoliyat turlari mazmuni va mohiyatiga muvofiq holda ish yuritishni nazarda tutadi. Ya’ni, erkin tanlov asosida o‘rganilgan asar ayni vaqtdagi asosiy maqsad va hal etilayotgan vazifalarga ijodiy yondashish xarakterida bo‘lishi lozim.

3. Auditoriyadan tashqari faoliyatda o‘rganish uchun tanlab olingan asarlar talabalarni an’anaviy mumtoz va folklor yo‘nalishida mustaqil bilimlar olishga bo‘lgan talab va istaklariga mos kelishi, to‘garak rahbari tomonidan mashg‘ulotlarni tashkil etishda e’tiborda tutilishi lozim. Bu pedagogik shart-sharoit o‘z mazmunida talaba-yoshlarni musiqiy iqtidor va qobiliyatlarini yuzaga shiqarish uchun izshil va maqsadli mashg‘ulotlar olib borishni nazarda tutadi. SHuningdek, bo‘lajak musiqa fani o‘qituvchilarni auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarga imkon qadar keng va ommaviy jalb qilishni kuchaytirishni uqtiradi.

4. Xalq musiqa ijodiyotiga murojaat qilganda ularni qaysi mahalliy musiqa uslubga xosligi, janri, ijrodagi sholg‘ular ishtiroki, raqs jo‘rligi va boshqa shu kabi xususiyatlarga e’tibor berish eng muhim shartlardan biri sifatida hisoblanadi. Shunki, bu jihatlar xalq musiqasini eng muhim xususiyatlarini aks ettiradi va talabalarni umummusiqiy bilish darajasini takomillashuviga, milliy musiqaning o‘ziga xos uslublarini, ijroshilik an’analarini shuqur o‘zlashtirishlariga ijobiy ta’sir etadi, ta’kidlab o‘tilgan ta’lim va tarbiya maqsadlarga erishishni kafolatlaydi.

5. Oliy ta’lim tizimi pedagogika sohasida musiqa o‘qituvchisi auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatda talabalarni xalq musiqa ijodiyoti bilan tanishtirib borishga nazariy, amaliy va uslubiy jihatdan doimiy ravishda tayyorgarlik ko‘rib, o‘z bilim, ko‘nikma va tajribalarini oshirib borishi lozim. Shunki, bu faoliyatda musiqa professor-o‘qituvchilari va to‘garak rahbarining muvoffaqiyati uning xalq tarixi, madaniyati, urf-odatlar va an’analari, shuningdek, musiqa san’atidan qanshalik keng bilim va ko‘nikmalarga ega ekanligiga hamda shaxsiy namunasiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Inson shaxsining kamol topishi juda murakkab va uzluksiz jarayon bo‘lib, uzoq vaqt davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, o‘rta maxsus ta’lim, oliy ta’lim, mahalla, do‘stlari, jamoat tashkilotlari, artof-muhit, ommaviy axborot vositalari, musiqa, san’at, adabiyot, tabiat va musiqiy to‘garaklar bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. Yuqoridagi barsha hayotiy ehtiyojlarni vujudga keltirishda o‘zaro hamkorlikning ta’sir doirasi orqali talaba-yoshlarni tarbiyalash va tarbiyaning ustunligini ta’minlagan holda, ularni shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan muhitni ta’minlashdan iboratdir.

O‘zbek xalq musiqa ijodining bosh maqsadi – birinshidan, talaba-yoshlarni bo‘sh vaqtlarini maqsadli tashkil etish emas, balki, ularni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ijodiy qobiliyatlarini tarkib toptirish, kasbga qiziqtirish va mehr uyg‘otishdan iborat bo‘lishi, shuningdek, ularni milliy musiqiy ruhda tarbiyalash bo‘lsa, ikkinshidan, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, tarixiy an’analariga, urf-odat hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalarni ishlab shiqib amalga joriy etishdir.

Bularni amalga oshirish uchun quyidagi asosiy vazifalarni – *birinshidan*, shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovshi va musiqiy rivojlanishi, uning iste’dodi va qobiliyatlarini har tomonlama namoyon qilish uchun imkoniyat yaratish bo‘lsa, *ikkinshidan* yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tuchunib olishiga ko‘maklashish, o‘z-o‘zini idora va nazorat qila

bilishini shakllantirish, o‘z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, ularda reja va amal birligi hissini uyg‘otish; *uchinshidan*, o‘quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlarini, Vatanimizning boy ma’naviy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo‘lgan talablarini shakllantirish; *to‘rtinshidan*, har bir talabaning bilimdonligini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish, inson faoliyatini turli sohalarda joriy qilib ko‘rish. Bolalar ijodkorligi, iqtidorini yuzaga shiqarish va yanada qo‘llab-quvvatlash uchun shart-sharoit hozirlash; *beshtinshidan*, insonravarlik odobi me‘yorlarini shakllantirish (bir-birini tuchunadigan, mehribonlik, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik), muomala odobi kabi tarbiya vositalari (nohaqlikka, yolg‘onshilik, tuhmat, shaqimshilikka qarshi turishni) keng qo‘lanishi; *oltinshidan*, vatanravarlik, dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o‘zaro munosabat-muloqotni o‘rganish, o‘z xalqiga, davlatiga, uning himoyasi uchun hamisha shay bo‘lib turishi; O‘zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash, yosh avlodni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Bayrog‘iga, Gerbiga, Madhiyasiga, Prezidentiga sadoqatli qilib tarbiyalash; *yettinshidan*, mustaqil davlatimiz – O‘zbekiston Respublikasining ishki va tashqi siyosatiga to‘g‘ri va xolisona baho berishga o‘rgatish. Uning tinchlik sevarlik, demakratiya va boshqa davlatlarning ishki ishlariga aralashmaslik, oshkora-oshiq tashqi siyosatiga va o‘z xalqining turmush darajasini oshirishga yo‘naltirilgan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qiladigan ishki siyosatini to‘g‘ri tuchuntirmoq; *sakkizinshidan*, turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondoshish fazilatlarini shakllantirish; *to‘qqizinshidan*, sog‘lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib oila sohibi bo‘lish istagini shakllantirish; *o‘ninshidan*, yoshlarimizni erkin mustaqil fikrlashga o‘rgatish bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari kasbini takomillashtirishga qo‘yiladigan malakaviy talablarini belgilash imkonini beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni O‘RQ-637-son. 23.09.2020 (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son; Qonunshilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son, 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrdagi PQ-4038-son qarori bilan O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontsepsiyasi. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 30.11.2018 y., 07/18/4038/2243-son, 11.12.2019 y., 06/19/5892/4134-son; 28.09.2020 y., 06/20/6075/1330-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy malakalar ramkasi “O‘zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish shoralari to‘g‘risida”gi 2020 yil 15 maydagi 287-sonli qarori
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish shora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020 yil 26 maydagi PF-6000-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 27.05.2020 y., 06/20/6000/0673-son.
5. Karomatov F.M. O‘zbek xalq musiqasi merosi. XX asr. Terma, yalla, karsak, kirish maqolasi. T. II. T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. 1985. 2-23 b.
6. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish. T.: T.: Fan, 2004

7. Ibrohimov O.A. O‘zbek xalq musiqa ijodi (metodik tavsiyalar I qism), Toshkent, 1994 y. – 62 b.
8. Muslimov N.A. Bo‘lajak o‘qituvchining loyihalash faoliyati. 2012. O‘quv qo‘llanma. 6,1 b.t.
9. Mannopov S. O‘zbek musiqasi madaniyati va san’ati tarixiga bir nazar. Farg‘ona. 2006. 132
10. Mustafiev Sh. Globallashuv sharoitida talabalarni g‘oyaviy-estetik tarbiyalash texnologiyasi (Badiiy to‘garaklar faoliyati misolida). Dissertatsiya. 2018. 175 b.
11. Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti. O‘quv qo‘llanma. T.: 2021. 274 b.
12. Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiqlari vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. T.: 248 b. Nizomiy nomidagi TDPU kutubxonasi.

O‘QUV FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA TALABALAR TAHLILY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI INNOVATSION USULLAR

¹Lutfullaeva Nigora, ²Xakimova Shoxida

¹Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasida dotsenti, Ph.D
E-mail: zarnigor1971@mail.ru

²Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasida kat.o‘qit.
E-mail: hakimova_shohida@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157378>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim jartayonida talabalarning tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi, muammoli ta’lim metodlari - tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradigan samarali usullar ekanligi hamda tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda qo‘llanilgan “SWOT”-tahlil va muammoli vaziyat usullarining natijalari haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** tahliliy fikrlash, tafakkur, noan’anaviy usul, “SWOT”- tahlil, strategiya.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается технология развития аналитического мышления учащихся в процессе обучения, проблемные методы обучения - эффективные методы, развивающие аналитическое мышление, а также результаты “SWOT”- методов анализа и проблемных ситуаций, применяемых для развития аналитического мышления.*

***Ключевые слова:** аналитическое мышление, мышление, нетрадиционный метод, “SWOT”- анализ, стратегия.*

***Abstract.** this article describes the technology of developing students' analytical thinking skills in the educational process, that problem based learning methods are effective methods that develop analytical thinking skills, as well as the results of "SWOT" - analysis and methods of problem situations used in the development of analytical thinking skills.*

***Keywords:** analytical thinking, thinking, unconventional method, "SWOT"- analysis, strategy.*

Kirish

So‘nggi yillarda pedagogikada insonparvarlashtirishning kengayishi natijasida mutaxassislar tahliliy faoliyatning turli qirralarini katta qiziqish bilan o‘rgana boshladilar. Talabalarning tahliliy faoliyati mustaqil o‘rganish, sabab-oqibatli bog‘lanishlarni tahlil qilish, shubhalanish, qadriyatli yo‘nalishlarni amalda tatbiq qilish, o‘z ustida ishlash, layoqatlarini turli holatlarda sinovdan o‘tkazish, izlanishlar, shaxsiy hayotiy tajribasini baholash jarayonida amalga oshadi.

Tahliliy faoliyat – kasbiy hayotiy ijodkorlikning tarkibiy qismi bo‘lib, yangiliklarni izlash jarayonida namoyon bo‘ladi. Tahliliy faoliyatning asosiy belgisi talabalarning muntazam voqelikni tahlil qilishidadir. Masalan, talaba darsda, mustaqil bilim olish jarayonida, darsdan tashqari ta’lim-tarbiyaviy vaziyatlarda, do‘stlari bilan muloqot jarayonida, o‘qituvchilari bilan suhbatda, o‘zi yolg‘iz qolganda o‘z fikrlari, his-tuyg‘ularini aniqlash maqsadida tahliliy faoliyatga kirishadi. Bu o‘quv jarayonining o‘ziga xos jihatlari bilan muvofiq kelib, talabalar o‘z-o‘zlarini namoyon qilish asosida o‘qish, o‘rganish faoliyatini amalga oshiradilar. Bu esa ular ijodiy faoliyatining ajralmas qismidir. Bu ko‘pchilik mutaxassislar tomonidan ijodiy faoliyat ko‘rsatish usuli sifatida tavsiflanadi. Shuning uchun ham talabalarning tahliliy nuqtai nazarga ega bo‘lishlari ularning ijodiy, bilish faoliyatlari mohiyatini anglashlariga ko‘maklashadi. Ayni vaqtda bunday

tarzdagi tahliliy nuqtai nazar ruhiy jihatdan shaxsiy yangilanishni vujudga keltiradi. Bunday yangilanish talabalarning fikrlashlari, qayta fikrlashlari, intellektual kechinmalarida namoyon bo‘ladi. Ba’zi hollarda talabalar faoliyatlarini shunchaki maqtov eshitish maqsadida amalga oshiradilar. Bunday talabalar uchun o‘qish, o‘rganish jarayoni turli operatsiyalarning yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning boshqa faoliyatga jalb etilishlari shaxsiy bilish jarayonlarini boshqa bir muayyan hodisaga o‘xshatish asosida ijodiy faoliyat va to‘laqonli muloqot uchun imkoniyat yaratiladi. Talabalar uchun nafaqat o‘rganilayotgan hodisa, balki o‘rganilayotgan fikrlar ahamiyatli hisoblanadi. Talabalarning shaxsiy tajribalari ularning ichki olamini namoyon qiladi. Bu tajriba talabalar rivojlanishining ichki sharti bo‘lib, ular ichki olamining murakkab tuzilishini ifodalaydi. Bu jarayonda talabalar tajribalarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda, bilimlarni amaliyotga tatbiq etadilar. Ular faoliyatning qulay usullarini qo‘llaydilar, voqelikni tahlil qiladilar, yangi fikrlarni izlaydilar, faoliyat usullarini tanlaydilar, o‘z faoliyatlari natijalarini baholaydilar, o‘z kechinmalarini tartibga soladilar, muhim qarorlar qabul qiladilar. Talabalarning shaxsiy nuqtai nazarlarini faollashtiruvchi vaziyatlarni vujudga keltirish asosida ularni shaxsiy vazifalarni bajarishga undash, tanlov ko‘nikmalarini namoyon qilishlari, fikriy-ijodiy faoliyat ko‘rsatishlari mustaqil rivojlanishlari uchun sharoit yaratadi. Mazkur sharoitlar quyidagilardan iborat:

- o‘quv jarayonining ijodiy xarakter kasb etishi – o‘quv jarayonida talabalar oldiga ularni ijodiy faollikka undovchi topshiriqlar qo‘yiladi;

- o‘quv jarayonining dialogga asoslanganligi – o‘quv jarayonida talabalarning o‘quv matnlari mualliflari, o‘qituvchilar, kursdoshlari bilan muloqot qilishlariga imkoniyat yaratiladi;

- hayotiy vaziyatlarni turli o‘yinlar yordamida modellashtirish – bu jarayonda talabalar o‘zlarini mustaqil tarzda boshqarish tajribasini o‘zlashtiradilar, ularda shaxsiy vazifalar paydo bo‘ladi va muayyan faoliyatga xos xulq-atvor ko‘nikmalari shakllanadi.

Talabalarni ijodiy faollikka undovchi o‘quv vaziyatlarida quyidagilar alohida ajratilib ko‘rsatilishi lozim:

- pedagogik tajribaga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘quv predmeti doirasida pedagogik faoliyat sub’ekti sifatida didaktik materiallarni o‘qitish maqsadi bilan bog‘liq holda aniq tasavvur etadi, talabalarning shaxsiy vazifalarini dolzarblashtiradi va o‘quv predmetini o‘zlashtirishga undaydi;

- mustaqil ijodiy faollik ko‘rsatishga ehtiyoj sezadigan talabalar bilan o‘qituvchi alohida ishlaydi;

- didaktik vositalar tizimini o‘qituvchi muntazam takomillashirib boradi.

Talaba hamda o‘qituvchining tajribasi jarayonli xarakterga ega. Talaba va o‘qituvchi uchun bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining o‘zi emas, balki ular orasida shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan bilimlarning talabalar tajribasiga singdirilishi ahamiyatlidir. Talabalar bosqichma-bosqich yangi munosabatlarga kirishar ekanlar, o‘zlari uchun ahamiyatli bo‘lgan bilimlarni boyitadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuni o‘rganish davomida soha olimlarining qator ilmiy asarlari, g‘oyalari tahlil etildi va ular malakaviy ishimizning nazariy asoslarini tashkil etdi: Xususan, Safarova, F.Yuzlikaev, E.Yuzlikaeva, B.Ma’murov, V.V.Serikov kabi olimlarning ushbu muammoning shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim nazariyasiga asoslangan holda g‘oyaviy qarashlari; S.L.Rubinshteyn

A.N.Leontev, P.Ya.Galperin, A.V.Brushlinskiy, N.Yu.Postalyuk M.I.Maxmutov, V.Okon, I.Ya.Lerner tomonidan talabalarda ijodiy faollikni shakllantirish muammosi, tafakkur ijod va tahlil jarayoni asosi ekanligi, hamda tafakkurni psixologik jihatdan o‘rganilgan tadqiqotlaridan keng foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar va mutaxassislik fanlarini o‘qitishda qo‘llaniladigan ta’lim usullarini yoritib beruvchi adabiyotlar hamda ilmiy maqolalar, olimlarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish, jarayonlarni kuzatish tashkil etdi.

Tahlil va natijalar

Ma’lumki, hayot davomida har bir talaba o‘zining shaxsiy bilim olish uslubini ishlab chiqadi va muntazam takomillashtiradi. U o‘zi qo‘lga kiritgan natijalarni namoyish qilish usullari, sheriklari bilan muloqotga kirishish, o‘quv ijodiyoti namunalarini baholash va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatlarini kengaytirib boradi. O‘qituvchi har doim talabalarga o‘quv faoliyatining yangi mantig‘ini izlashlari, tahliliy faoliyatning yangicha darajasiga ko‘tarilishlariga ko‘maklashadi hamda ularni ijodiy vazifalarni bajarishga yo‘naltiradi. Shu tariqa, fikrni yoki fikriy ijodiy faoliyatni amalga oshirish talabalarning xulq-atvori va rivojlanishini jadallashtiruvchi omiliga aylanadi. Har qanday masalani yechish mobaynida, tahlil qilish davrida odam uning shartlarini bir necha variantlarda tasavvur qilib, aqlini ishlatganidagina yechimga keladi va bunda tafakkur jarayoni amalga oshadi.

Tafakkur jarayonidagi aqliy faoliyatda har bir masalani to‘g‘ri yechish uchun zarur bo‘lgan shart bilimga ega bo‘lishlikdir. Bilimli bo‘lish va uni ishlata bilish aqliy faoliyatning samarali ishlashi, fikrning o‘sishi uchun zarur bo‘lgan shart. Insonning aqliy mehnat faoliyatini shakllanganlik darajasini aniqlashda idrok etish, tahlil qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi intellektual xususiyatlarni mezon sifatida qabul qilishga e’tibor qaratish kerak. Demak, tahlil talaba tabiatiga xos hodisa bo‘lib, uning ongi singari, xotirasi, layoqati, his etishi, sezgilari bilan bevosita bog‘liq psixik jarayondir. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi tomonidan talabalarning shaxsiy nuqtai nazarlarini faollashtiruvchi vaziyatlarni vujudga keltirish asosida ularni shaxsiy vazifalarni bajarishga undash, tanlov ko‘nikmalarini namoyon qilishlari, fikriy-ijodiy faoliyat ko‘rsatishlari mustaqil rivojlanishlari uchun sharoit yaratish muhim hisoblanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonining o‘ziga xos xususiyati talabalarga tahlil qilish, o‘quv mashg‘uloti mazmunini fikran uni bajarish usullaridan farqlash, o‘zini mustaqil ijodiy jarayonning sub’ekti sifatida anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishga imkoniyat yaratishdan iborat. Bu jarayonda ular tahliliy faoliyatning turli turlari va darajalaridan foydalanadilar. Bunday tahliliy faoliyat muayyan hodisani asoslash, zarur usullarni tanlash, natijalarni tekshirish jarayonida amalga oshadi. Talabalarning tahliliy ongi bilimlarni o‘zlashtirish, qurish va tekshirish, faoliyatning barcha bosqichlarida tanqidiy fikrlash jarayonini boshqaradi. Tahliliy jarayonlar muayyan shakllarga ega. Aksariyat tadqiqotlarda, faoliyat sub’ektining tanqidiy fikrlashga moyilligi, o‘z nuqtai nazarini asoslash, izohlashga intilish, savollar qo‘ya olish, o‘z-o‘zini mos tarzda baholashga tayyorlik, munozaraga kirisha olish layoqati ko‘rsatib o‘tilgan. Demak, tahlil talaba tabiatiga xos hodisa bo‘lib, uning ongi singari, xotirasi, layoqati, his etishi, sezgilari bilan bevosita bog‘liq psixik jarayondir.

Erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish muammosi ta’lim muassasalarida o’quv - tarbiyaviy ishlarni pedagogik va psixologik texnologiya asosiga qurish kerakligini talab qilmoqda. Bu jarayon, albatta yengil oson kechmaydi, chunki bugun ixtiyoriy qurilayotgan va joriy etilayotgan o’qitish tizimini to’la ilmiy asoslangan pedagogik tizim bilan aylantirish lozim. Haqiqatdan ham ijtimoiy tajriba elementining tarkibiy qismi - bilim, ijodiy faoliyat, ob’ektiv borliqqa munosabat – bu psixologik jaryon negizida, zamonaviy pedagogik tizim doirasida shakllantiriladi. Pedagogik-psixologik texnologiya esa amaliyotga joriy etilayotgan pedagogik tizim loyihasi hisoblanib, uni tarkib toptirish uzoq va mashaqqatli kechishi tabiiy holatdir.

Talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma’lum xulosalarga kelish kabi ko’nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta’lim muammoli ta’lim deb ataladi.

Muammoli ta’limning ilk g’oyalari amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui (1859-1952 yy.) tomonidan asoslangan. U 1894 yilda Chikagoda o’qitish o’quv rejasi bo’yicha emas, balki o’yin va mehnat asosida olib boriladigan tajriba maktabini tashkil etgan. J.Dyui muammoli ta’lim asosi sifatida quyidagi yo’nalishlarni belgilagan: ijtimoiy; konstruktiv; badiiy ifodaviy; ilmiy-tadqiqot.

Muallif ko’rsatilgan yo’nalishlarda ta’limni tashkil etish uchun quyidagi vositalardan foydalangan: so’z; san’at asarlari; texnik qurilmalar; o’yinlar; va mehnat.

O’tgan asrning 60-yillarida esa muammoli ta’lim L.Rubinshteyn, M.I.Maxmutov, V.Okon, I.Ya.Lerner kabi tadqiqotchilarning qarashlari negizida yanada rivojlangan. S.L.Rubinshteynning “Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi” degan g’oyasi muammoli ta’limning psixologik asosi sifatida qabul qilingan.

Muammoli ta’limning asosini muammo yoki muammoli vaziyat tashkil etib, muammoli ta’lim texnologiyalari ularning yechimini topishga xizmat qiladi. Ko’p holatlarda muammo va muammoli vaziyat sinonimlardek qabul qilinadi. Aslida esa ular bir-biridan farq qiladi.

Muammoning tarkibiy qismlari: 1) ma’lum bilimlar; 2) noma’lum bilimlar; 3) mavjud tajriba.

Pedagogik muammo – hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma’lum bo’lgan pedagogik xarakterdagi masala.

Muammoni qo’yish quyidagi bosqichlarda kechadi:

1. Muammoni izlash.
2. Muammoni qo’yish.
3. Muammoni hal qilish.

Ta’lim jarayonida muammoni qo’yish bir necha bosqichda kechadi (1-jadval).

1-jadval

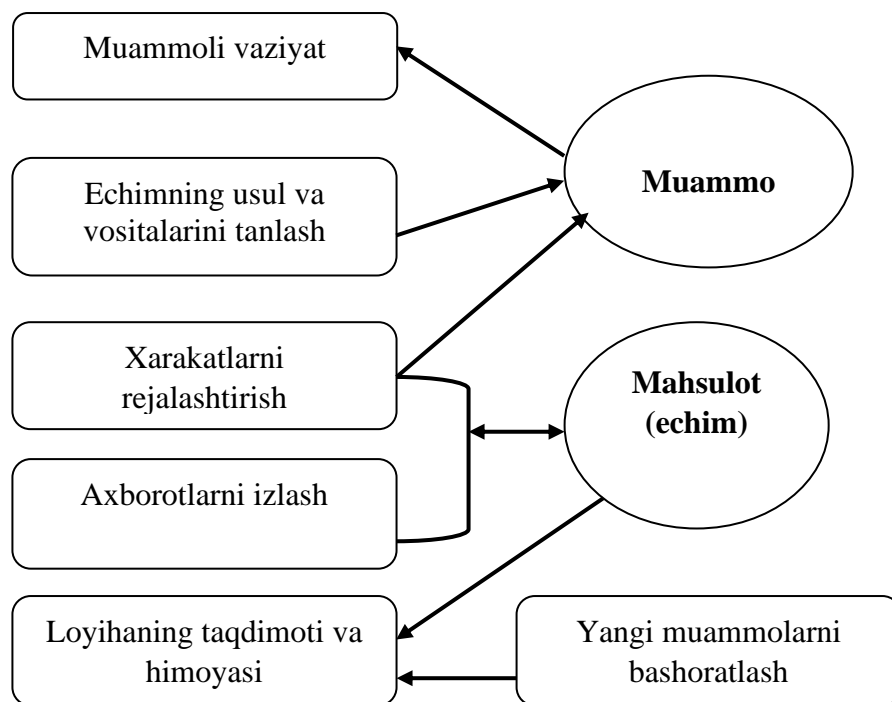
Muammoni qo’yish sathlari

1-bosqich	O’qituvchi muammoni qo’yadi va talabalarni uni hal qilishga yo’naltiradi
- bosqich	O’qituvchi muammoli vaziyatni bayon qiladi va talabalarning o’zlari mustaqil ravishda muammoni shakllantiradi
- bosqich	O’qituvchi muammoni qo’rsatib bermaydi, balki unga talabalarni ro’para qiladi. Talabalar muammoni anglagan holda uni o’zlari shakllantirib, muammoni yechish usullarini tahlil qiladi

Muammoli ta’lim usullari quyidagi ko’rinishda uchraydi:

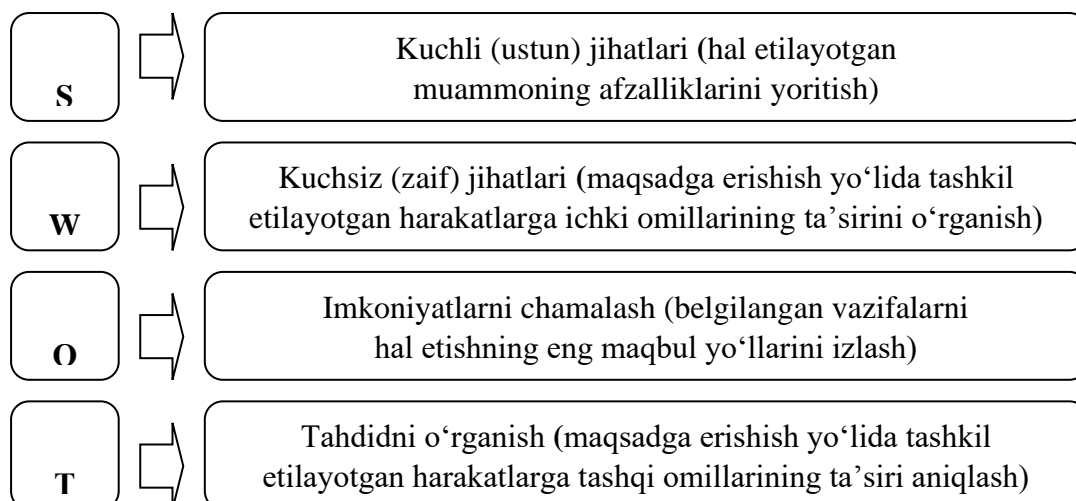
1. Muammoli vaziyat – talabalarning ma’lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog‘liq ruhiy holati bo‘lib, u hal etilayotgan masala bilan bog‘liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi.

Muammoli vaziyat metodi esa – talabalarni muammoli vaziyatga to‘qnash kelishini ta’minlash asosida ularning bilish faoliyatini faollashtirishga asoslanadigan yo‘l. Metodning mohiyati aniq vaziyatni tahlil qilish, baholash va uning yechimi yuzasidan qaror qabul qilishdan iborat. Ta’lim jarayonida muammoli vaziyat metodi qo‘llanilganda talabalarning faoliyatlari quyidagi tizim (1 - chizma) asosida tashkil etiladi:

1 - chizma. Muammoli vaziyatda talabalarning ish harakatlari

2. “SWOT-tahlil” strategiyasi. Strategiya muammoning asosiy to‘rt jihatini yoritishga xizmat qiladi. Talabalar mavzuning mazmuniga mos muammolarni atroflicha o‘rganish orqali mohiyatini yoritadi, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni izlab, tahlil qilish imkoniyatlarini topadi. U yordamida muammoning quyidagi to‘rt jhati (2-chizma) tahlil qilinadi:

2– chizma. “SWOT-tahlil” strategiyasi

Strategiyani qo‘llash muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarish ehtimoli mavjud. Bunday hollarda o‘qituvchi strategiyaning asosiy mohiyati yoki biror bosqichini talabalarning bilimi darajasiga moslab, unga tushunarli so‘zlar bilan ifodalashi (o‘zgartirishi) mumkin. O‘qituvchi tomonidan talabalarga strategiyaning mohiyati, afzalliklari haqida yetarlicha ma’lumot berilishi ular tomonidan hal etiladigan muammo mohiyatining to‘la tushunilishini ta’minlash va kutilgan natijaga erishishga yordam beradi.

Tadqiqotimiz birinchi qismida biz “Iqtisodiyotning rivojlanishi va investitsiya” mavzusini “SWOT”-tahlil usulidan foydalanilib, talabalarga tadbirkorlik bilimlarini shakllantiruvchi tajribani amalga oshirdik. “SWOT” - tahlil metodi - g‘oya, jarayon, tajriba hamda ish natijalarini tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, analitik tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodni qo‘llash - talabalar muammoga ko‘p variantli yechimlar izlashga o‘rganadilar. Bu esa talabalarda ushbu holatni har tomonlama tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Darsni tashkil etish uchun iqtisodiyot fani o‘qituvchisi bilan dars mashg‘uloti rejasini tuzib chiqildi, bunda birinchi nazorat guruhida 25 nafar talabalar bo‘lib, ular bilan mashg‘ulotni an’anaviy tarzda olib bordik. Ikkinchi guruh - tajriba guruhi bo‘lib, undagi 27 nafar talabalar 4 guruhga ajratildi va har bir guruh uchun “SWOT”-tahlil jadvali bo‘yicha vazifa topshirildi. Mashg‘ulot davomida har bir guruhga berilgan umumiy vazifani bajarish va uning natijalari asosida taqdimot tayyorlash kerakligi aytib o‘tildi.

Mashg‘ulot davomida mavzu bo‘yicha iqtisodiyotga oid ma’lumotlar keng bayon etildi. Masalan, kapitalga bo‘lgan talab va taklif bank foiz siyosati bilan tartibga solinishi va bank foiz stavkasidan farq qilgan holda investitsiyalardan ko‘tiladigan natija qanchalik yuqori bo‘lsa, investitsiyalarga talab shu qadar ko‘proq bo‘lishini bu esa o‘z navbatida investitsiyalarni moliyalashtirishning manbai tarzida bank kreditiga talabni yanada oshirishi haqida fikr yuritadi. Xalqaro kredit munosabatlaridagi ahvol ular bevosita yoki bilvosita tarzda, qimmatli qog‘ozlarni sotish yoki sotib olish yuli bilan yuzaga kelishini, real investitsiyalar xalqaro kredit munosabatlari vositasida amalga oshirilishini va u kapitalning xalqaro muomalasi doirasida kreditor portfel investitsiyalarini amalga oshirilishini tushuntiradi. Kapitalning xalqaro muomalasida mamlakat bilan bog‘liq quyidagi tavakkalchiliklarga e’tibor beriladi: siyosiy vaziyat, iqqisodiy rivojlanish yo‘nalishlari, hukumatning byudjet siyosati hamda uning jamg‘armalar va investitsiyalarga ta’siri, narxlar va valyuta kursini barqarorlashtirishga yo‘naltirilgan pul-kredit siyosati, mamlakat tavakkalchiligi makbul bo‘lgan hollarda investitsiyalardan daromad olish imkoniyatlari kabilarga izoh beradi. Chet el investitsiyalari kapital eksport qiluvchi mamlakatlarning importyor mamlakatlar iqqisodiy sub’ektlari hamda ko‘shma korxonalar real va moliyaviy aktivlariga kiritgan mablag‘laridir. Chet eldan investitsiyalash kapital oqimining bir iqqisodiyotdan boshqasiga chiqib ketishini bildiradi, boylklarni yanada foydaliroq shartlarda joylashtirish va investitsiyalar chet ellikka - kapital egasiga qaytishiga qadar nisbatan uzoq vaqt davomida mablag‘lar oqimini ta’minlash maqsadlarini nazarda tutadi. O‘zbekistonga bevosita chet el investitsiyalarini ishlab chiqarish kapitali tarzida yangi loyihalarga jalb etilishi maqbulroqdir. Bu bilan ilg‘or, ekologik toza texnologiyalar, zamonaviy texnika va texnologiyalar, mehnatni oqilona tashkil etishni joriy qilish hisobiga sanoatning jadal rivojlanishini ta’minlash mumkin bo‘ladi. O‘zbekistonga xorijiy investitsiyalarni jalb etmay, ayniqsa, yetakchi tarmoqlarda chet sarmoyasi

ishtirokini kengaytirmay turib, iqqisodiy tizimda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish va modernizatsiyalash, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatga bardoshli mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish mumkin emas.

Ushbu masalalarni o‘z ichiga olgan dars mashg‘ulotini barcha talabalar tinglab bo‘lgach nazorat guruhida an’anaviy tarzda o‘qituvchi monologi asosida savol-javob, fikrlar almashinuvi amalga oshirildi. Tajriba guruhiga esa “SWOT”-tahlili jadvali bo‘yicha o‘quv faoliyatini olib borish sharoiti yaratildi. Tajriba guruhida talabalar investitsiyalash mazmunini tushunib olganlaridan keyin ana shu jarayonni har taraflama tahlil etish vazifasini bajardilar.

“SWOT” — tahlili jadvalidan foydalanish jarayonida talabalar mavjud holatni tahlil qilishdi, baholashdi. Tahlil va sintez qilish yo‘li bilan biror mantiqiy qaror qabul qilishga o‘rganishdi.

1-bosqich. “SWOT” – tahlili jadvalini tuzish qoidasi bilan tanishdilar.

2-bosqich. Kichik guruhlar ichida jadval to‘ldirildi.

3-bosqich. Faoliyat natijasi taqdimot qilindi (2-jadval).

2-jadvali

Investitsiya jarayonini tahlili

<p>S-kuchli tomoni</p> <p>Iqtisodiyotga savdo, texnologik, informatsion, moliya oqimlarni olib kiradi. Ishlab chiqarishni jadallashtiradi, ayrim tarmoqlar rivojlanishini rag‘batlantiradi, ilg‘or texnologiyani boshqarish va tashkilotchilik tajribalarini olib kiradi. Daromaddorlik, kapitallashuv, likvidlik, aniq maqsadlar ko‘zlanadi.</p>	<p>W- kuchsiz tomon</p> <p>Keskin xo‘jalik disproporsiyalarini yaratishi, ijtimoiy to‘qnashuvlarni keltirib chiqarishi, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qilishi mumkin. Investitsiya oqimlarining yo‘nalishi o‘zgarib turishi, bir mamlakatdan boshqasiga ko‘chib yurishi.</p>
<p>O- imkoniyatlar</p> <p>Investitsiya kirib keladigai mamlakatda soliq, ijara va boshqa tushumlarning ko‘payishiga imkon yaratadi. Samaradorlik, ishlab chiqarishni o‘stirish, bozorlarga kirib borish imkonini yaratadi.</p>	<p>T- xavf-xatar</p> <p>1 Investitsiya kiritilayotgan davlat bilan bog‘liq xavf(siyosiy ijtimoiy beqarorlik)</p> <p>2.Shartnoma yoki investitsiyaga qadar xavf (munosib sheriklar topish, intellektual boylikni hosil qilish hukuqiy asoslari)</p> <p>3.Operatsion yoki investitsiyalashtirilgandan keyi xavf (foyda taqsimlanishi, mahalliy bozorlar marketingi)</p>

Dars jarayonida talabalar quyilgan muammolarni jadval asosida tahlil qilishga harakat qilishdi. Ular tomonidan faollik kuzatildi. Qiziqish kuchayib bordi.

“SWOT” — tahlili jadvalidan foydalanishda shakllantirilgan kichik guruhlar uchun o‘qituvchi tomonidan 15 daqiqa vaqt ajratildi. So‘ngra, bajarilgan vazifa talabalar tomonidan taqdimot shaklida rasmiylashtirildi hamda ular baholash mezonlari asosida ko‘rib chiqildi. O‘tilgan mavzuni o‘rganilganlik darajasi ikki guruhda ham dars yakunidagi savol-javob, test savollari asosida tekshirildi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, nazorat guruhga nisbatan tajriba guruhidagi talabalarning noan’anaviy darsdagi faolligi va o‘zlashtirish darajasi o‘zgarganligini guvohi bo‘ldik (3-jadval), ya’ni:

3- jadval

Nazorat va tajriba guruhlaridagi talabalarning o‘zlashtirish darajalari

№	O‘zlashtirish darajalari	Nazorat guruhi (n=25)		Tajriba guruhi (n=27)	
		soni	foizi	soni	foizi
1.	85,1% - 100% «A’lo»	2	8 %	4	15 %
2.	70,1% - 85% «Yaxshi»	6	24 %	9	33 %
3.	55,1% - 70% «Qoniqarli»	12	48 %	10	37 %
4.	0% - 55% «Qoniqarsiz»	5	20 %	4	14%

Agar an’anaviy darsda 25 nafar talabadan 20 nafari dars jarayonida faol qatnashgan bo‘lsa, “SWOT”— tahlili usuli asosida tashkil etilgan darsda 27 nafarning 25 nafari faol qatnashdi. Talabalar o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritishi natijasida dars qizg‘in va sermazmun o‘tdi. Mavzuni chuqur o‘rganishga qiziqish yuqori bo‘ldi, chunki har bir guruh o‘z mavqe uchun kurashdi.

Tadqiqotimizning ikkinchi qismida esa muammoli vaziyatlar usuli asosida tahliliy fikrlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan tajriba ishlari esa Bo‘lajak iqtisodchi mutaxassislarda iqtisodiy bilimlarni yanada oshirish maqsadida “Tadbirkorlik, sarf-harajat va foyda” mavzusiga oid dars mashg‘ulotida tashkil qildik. Bunda yana nazorat va tajriba guruh a‘zolari ishtirok etishdi. Tajriba guruhidagilar 4 kichik guruhga ajratildi va har bir guruh uchun muammoli vaziyat yoritilgan varaqlar tarqatildi. Mashg‘ulot davomida har bir guruhga muammoli vaziyatning yechimini topishi va uning natijalari asosida taqdimot tayyorlash kerakligi aytib o‘tildi.

Darsga tayyorgarlik jarayonida muammoli vaziyat keltirilgan varaqlar tayyorlandi. Masalan:

1. Muammoli vaziyat

Muammoli vaziyat: Ishlab chiqarish kompaniyalar muassislari muvaffaqiyatli biznesni yo‘lga qo‘yish uchun yillab investitsiya kiritadilar. Biznesni butunlay yoki qisman investorga sotish masalasi yuzaga kelganda chekkan zahmatlarga yarasha eng yuqori narxda pullash istagida bo‘ladilar.

Muammoning qo‘yilishi: Xo‘sh investorlar qanday jalb qilinadi?

Muammoning (o‘qituvchi tomonidan) echimi:

1. Investitsiyalar jalb qilishga doimiy tayyorgarlik.
2. Kelgusi rivojlanish haqida uzoq muddatli tasavvur mavjudligi.
3. Biznesning qiymatini va narx omillarini tushunish.
4. Mustaqil ravishda audit o‘tkazish.
5. Moliyaviy hisobdorlikning to‘g‘riligi.

6. Aylanma kapitalini optimallashtirish.
7. Soliqlar.
8. Tajribali jamoa.
9. Fokusni saqlab turish
10. Ish jarayonidagi salomatlik.

2. Muammoli vaziyat

Muammoli vaziyat: Bir vaqtda boshlagan ikki kishining biznesi ikki xil tarzda bo‘ldi. Biznes yuritadigan odamning birida savdo gullasa, boshqasining aksincha, ishi yurishmay qoldi.

Muammoning qo‘yilishi: Tadbirkorlarda savol tug‘iladi - buning boisi nimada va qanday qilinsa ish amalga oshadi?

Muammoning (o‘qituvchi tomonidan) echimi:

1. Tajribali tadbirkorlar bilan maslahatlashish.
2. Sotuvlar hajmini oshirish (mijozlar kiruvchi oqimi, konversiya, o‘rtacha chek, xarid chastotasi va marja kabi koeffitsientlar formulasi).

3. Muammoli vaziyat

Muammoli vaziyat: Tadbirkorlarning eng ko‘p to‘qnash keladigan davlat tizimi bu soliqdir. Shunday bo‘lsa ham, ko‘p tadbirkorlar soliqqa tortish qonun-qoidalari, bu boradagi imtiyozlar, yengilliklar va javobgarliklar haqida yetarlicha tasavvurga ega emaslar. Bu jarayon yo‘lga yaxshi qo‘yilmagan.

Muammoning qo‘yilishi: Oddiy tadbirkorning soliq madaniyatini va bilimini kengaytirish uchun qanday amaliy chora-tadbirlar ko‘rilishi ko‘zda tutilgan? Boshlang‘ich tadbirkor o‘zi uchun mavjud imtiyozlarni, o‘z majburiyatlarini tushunarli tilda qaerdan olishi mumkin?

Muammoning (o‘qituvchi tomonidan) echimi:

1. Seminar treninglar va davra suhbatlarini o‘tkazish orqali.
2. Ommaviy axborot vositalarida chiqishlar orqali.
3. Bitiruvchilar va yosh kadrlarning soliq qonunchiligi sohasidagi bilimlarini yanada mustahkamlash orqali.
4. Mahallalarda fuqarolar o‘rtasida soliq majburiyatlarining bajarilish yuzasidan tushuntirishlar. o‘tkazilishi orqali
5. Elektron axborot tizimlarida interaktiv va axborot xizmatlarini ko‘rsatish orqali.

4. Muammoli vaziyat

Muammoli vaziyat: Aksariyat rivojlangan mamlakatlar jahon bozoriga chiqaradigan o‘z tovar va xizmatlari bilan mashhurdir: Shveysariya bank xizmatlari, Italiya kiyim-kechagi, Singapur moliyaviy xizmatlari. Boshqacha qilib aytganda muayyan mamlakat ayrim tovarlar ishlab chiqarishda yoki xizmatlarni ko‘rsatishda boshqalarga nisbatan afzalroqdirlar.

Muammoning qo‘yilishi: O‘zbekistonda ishlab chiqarishning qaysi tarmoqlarini rivojlantirish lozimligini kim va qanday aniqlaydi? Bu borada davlatning roli qanday bo‘lishi kerak? Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun O‘zbekistonda nima ishlab chiqargan ma’kul?

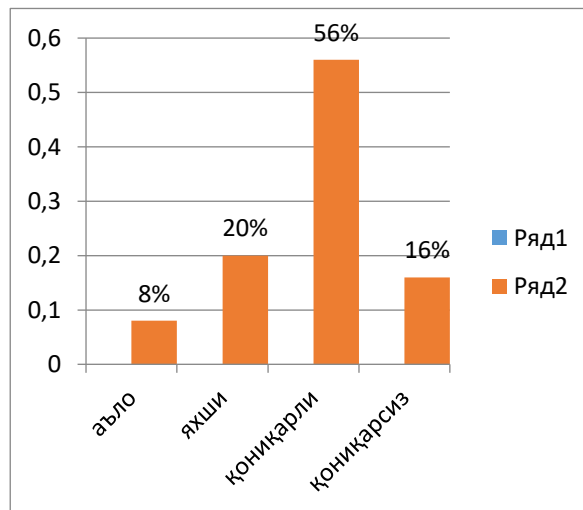
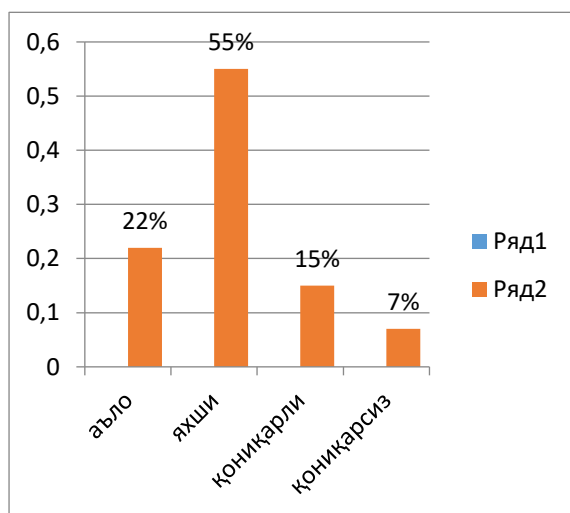
Muammoning (o‘qituvchi tomonidan) echimi:

1. Yengil sanoat.
2. Qishloq xo‘jaligi.
3. Mintaqaviy innovatsion markaz.
4. Iqtisodiy ochiqlik.
5. Raqobat.

6. Investorlar huquqlarini himoyalash, samarali sud tizimi.
7. Makroiqtisodiy barqarorlik.

Yuqoridagi muammoli vaziyat bilan ishlovchi to‘rt kishidan iborat kichik guruhlar shakllantirildi. Har bir guruhga vaziyat bilan tanishib chiqish uchun o‘qituvchi tomonidan 5 daqiqa vaqt ajratildi. So‘ngra guruhda o‘zaro fikr almashishiga imkon yaratildi. Har bir guruhda muammo tahlil qilish uchun ham 15 daqiqa vaqt berildi. Vazifa bajarilgach, talabalar muammo bo‘yicha taqdimot tayyorladilar hamda ular mezonlar asosida baholandi. O‘tilgan mavzuni o‘rganilganlik darajasi ikki guruhda ham dars yakunidagi savol-javob asosida tekshirildi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhida talabalar ancha ko‘nikma va malakaga ega bo‘lib, nazorat guruhiga nisbatan o‘zlashtirishda ancha ilgari ketganligi ma‘lum bo‘ldi. Bunda: Nazorat guruhidagi talabalarning 8% a‘lo; 20% yaxshi; 56% qoniqarli bo‘lsa, tajriba guruhi talabalaridan 22% a‘lo; 55% yaxshi; 15% qoniqarli tarzda o‘zlashtirish ko‘rsatkichiga ega bo‘ldi. Nazorat guruhidagi talabalarning 4 nafari qoniqarsiz ko‘rsatkichiga ega bo‘lgan bo‘lsa, tajriba guruhida bu ko‘rsatkich 2 barobariga kamaydi.

1-diagramma. Nazorat va tajriba guruhlaridagi o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalari

Talabalar o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritishi natijasida dars qizg‘in va sermazmun o‘tdi. O‘zlashtirish ko‘rsatkichi ikki baravar oshdi. Demak, o‘quv faoliyati davomida talabalarga mavzu yuzasidan tahliliy qobiliyatini shakllantirish uchun avval “SWOT” — tahlili jadvalidan foydalangan holda, so‘ngra tahliliy qobiliyatni oshirishga qaratilgan muammoli vaziyat usullaridan samarali foydalanish talabalarning mustaqil faolligini, tahlil qilishi malakasini keskin oshiradi. Bunda har bir talaba o‘z fikrini o‘zgalarga bemalol bayon eta oladi, o‘rtoqlarining fikrlari bilan tanishish, tanqidiy ravishda tahlil qilish malakasi oshadi.

Xulosa va takliflar

Ma‘lumki, an’anaviy dars o‘tishda ta’lim jarayonining markazida o‘qituvchi turadi. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni turli xil, talabalar faolligini oshiradigan metodlar bilan boyitib borilsa, ularning o‘zlashtirish darajasi ko‘tarilishiga olib keladi.

1. Noan’anaviy ta’lim shakllaridan bo‘lgan, kichik guruhlarda hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish asosida tashkil etilgan dars natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalar kichik guruhlarda hamkorlikda faoliyat yuritib, o‘zlari ham tinglovchi, ham axborotni yetkazuvchi, ham tahlil qiluvchi pozitsiyada bilimlarni puxta o‘zlashtirish imkonini kengaytiradilar.

2. Talabalarda iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida “SWOT”-tahlil usuli talabalarning tahliliy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, mutaqil va tanqidiy fikrlovchi hamda analiz va sintez kabi tafakkur jarayonlarini rivojlantirishga xizmat qiladi natijada mantiqiy qaror qabul qilishga o‘rganadi.

4. “SWOT” - tahlil jadvalidan foydalanish ko‘nikmasi talabalarda “Muammoli vaziyat” usullaridan samarali foydalanishga asos bo‘ldi. Chunki, ta’lim oluvchilarning bahslari, mushohadalari amalga oshiriluvchi analiz-sintez faoliyatiga asoslanadi.

5. Muammoli vaziyat usuli yordamida talabalar vaziyatlarni qanday baholash tizimini, holatini anglab yetdi, biror vaziyat yoki hodisani teran fikrlash, tahlil va sintez qilish yo‘li bilan to‘g‘ri munosabat bildirish malakasiga ega bo‘ladilar.

6. “Muammoli vaziyat” usuli o‘qitishning ijodiy, tahliliy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Bunday yutuq: bilimlarni o‘zlashtirishdagi mustaqillik, ta’lim oluvchilarning mustaqil dunyoqarashini shakllantirishga yordam berishi, talabaning shaxsiy motivatsiyalari, bilishga doir qiziqishlarini shakllanishi, talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlanishi, talabaning dialektik tafakkurining rivojlanishi, ular tomonidan o‘rganilayotgan hodisalar va qonuniyatlardagi yangi aloqadorlikni yuzaga chiqarilishini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. (ta’lim tizimi xodimlari, metodistlar, o‘qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun o‘quv qo‘llanma). –Toshkent, 2013. -277 B.
2. Karimova V.M. va boshqalar. Mustaqil tafakkurni shakllantirish masalalari. – T., 2003, 17-bet
3. Kamolova N.Q. Talaba-yoshlarni iqtisodiy tarbiyalashning milliy-ma’naviy asoslari. - T.: O‘zPFITI, 2004. - 62 b.
4. Mirsolieva M., Ibragimova G. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –Toshkent, 2015.-110 b. 25-bet
5. Psixologiya i pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. – M., 2003, 57-68s.
6. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003. 30-bet.
7. Tojiboeva D. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. T.: «Fan va texnologiya», 2007 yil, 27 - bet.
8. Shodmonov Sh. Sh., G‘afurov U.V. «Iqtisodiyot nazariyasi».-T., «Iqtisod-moliya». 2010.
9. O‘lmasov A., “Iqtisodiy bilim asoslari” 2010 yil.

ASSESSING THE TRAINING OF HEU’ STUDENTS IN THE FIELD OF VOCATIONAL EDUCATION THROUGH PEDAGOGICAL STRATEGY: ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN

Pozilova Shakhnoza Khaydaraliyevna

Associated professor (Researcher DSc), Institute for development of professional education,
Tashkent, Uzbekistan, informatikpozilova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157419>

***Abstract.** This article aims to develop a pedagogical strategy for preparing students for vocational education. The author presents the structure, components and conditions of preparation of students of higher education institutions for professional and pedagogical activity on the basis of a competency approach. The experimental sites were obtained in higher education institutions in Uzbekistan.*

***Keywords:** HEU’, pedagogical strategy, professional education, pedagogical activity, competitive approach.*

1. Introduction

According to the pedagogical theories of pedagogical scientists and practitioners of the world, in the development of professional readiness of students in higher professional education, the continuity of education, logic and need-based, the effectiveness of the education system the method is inextricably linked with the creation of a technical-technological, creative environment and educational space for the full realization of its hidden abilities through the use of its tools. Therefore, there is a need to ensure the continuity of teaching in vocational education, the development of educational processes and the orientation of the content of specialized disciplines to practical skills.

As part of the reforms in the higher education system in Uzbekistan, the President of the Republic of Uzbekistan approved the "Concept for the development of the higher education system until 2030". The concept includes "ensuring the coherence and consistency of general secondary, secondary special and higher education programs in order to achieve continuity of education." Special attention was paid to the formation of skills of students in the use of modern pedagogical technologies in the educational process, improving the infrastructure of pedagogical education, the provision of highly qualified professional teachers who have learned foreign languages in all secondary schools in the region. "Everywhere you look today, the tide of protectionist sentiment is flowing. We can respond to this fierce competition only through the widespread introduction of modern science, high technology and innovation". Therefore, in the research work carried out in the higher education system, it is important to design and implement pedagogical strategies in line with modern educational trends to ensure the quality and effectiveness of teaching, high intellectual potential and professional competence of specialists and their worthy place in the labor market.

Improving the methodological and scientific-methodological framework for the development of professional training of students in modern education on the basis of pedagogical-strategic design, the development of knowledge, skills and abilities of teachers in the pedagogical process of digital technologies, multimedia, advanced pedagogical technologies, Cultural Organization (UNESCO), International Project on Technical and Vocational Education (Germany), Educational Organization e-DEKA, Aghioi Theodoroi (Almyrra), Korinth Greece

(Greece), Dubnica Institute of Technology in Dubnica nad Váhom Slovakia (Slovakia), University of Research is being conducted in higher education institutions such as Management Education (Ukraine), Gazi University (Turkey), Universitas Negeri Malang, Academy of Education (Russia), Tashkent State Pedagogical University (Uzbekistan).

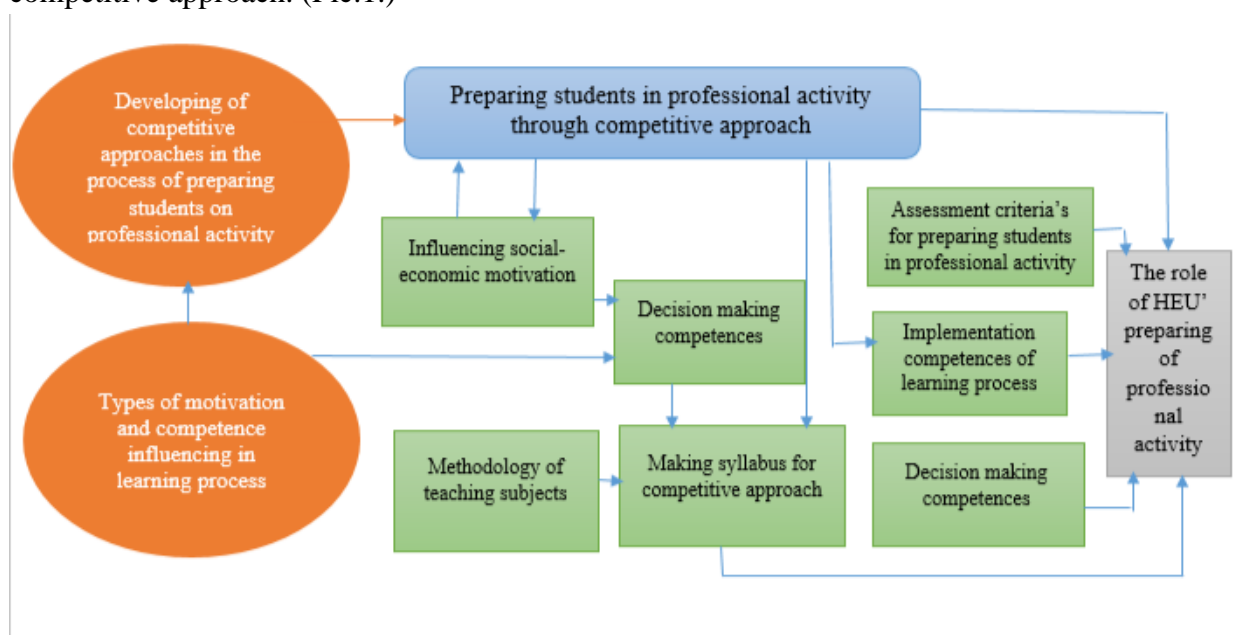
The following scientific results have been achieved on the problem of improving the professional and pedagogical training of students in the field of vocational education on the basis of strategic design: advanced teaching methods in vocational education and professional competencies of graduates based on the integration of digital technologies (Scientific and Cultural Organization (UNESCO)); Mechanisms for diagnosing the readiness of graduates in the technical field for professional activity and the development of professional competencies of graduates of employers in the manufacturing sector on the basis of training tools have been improved (University of Management Education), as well as Namangan Institute of Engineering and Technology (Uzbekistan).

The purpose of given article is to improve the pedagogical strategy of preparing students for professional activities in the field of vocational education.

2. Methodology

Areas of preparation of students for professional and pedagogical activity are developing with the most advanced methods and directions recognized worldwide. Today, new concepts and theories are being developed in connection with other areas of scientific research in this area, which are waiting for their widespread application. The direction of preparing students for professional and pedagogical activities in higher education is developing in harmony with the development of vocational and pedagogical and technical education as an integral part of general pedagogy, which is relatively young and developing in many areas. The main goal of the new stage of preparing students for professional and pedagogical activity is to train specialists who will be able to adapt to the changing world production conditions, to raise our economy to a new level and to develop a creative approach, independent thinking and application.

Deal to these we make up structure of preparing students in professional activity through competitive approach. (Pic.1.)

Pic.1. Preparing students in professional activity through competitive approach

It is one of the most important requirements for the qualification of a university student ready for a high level of professionalism, which reflects the level of competence in the chosen professional and pedagogical field. According to A.A.Kirsanov, "Preparing students for professional and pedagogical activities in higher education" is an aspect of the student's compliance with the requirements of the employer as a future specialist, high qualification and skills in professional and pedagogical activities, the level of competence in the chosen professional and pedagogical field.

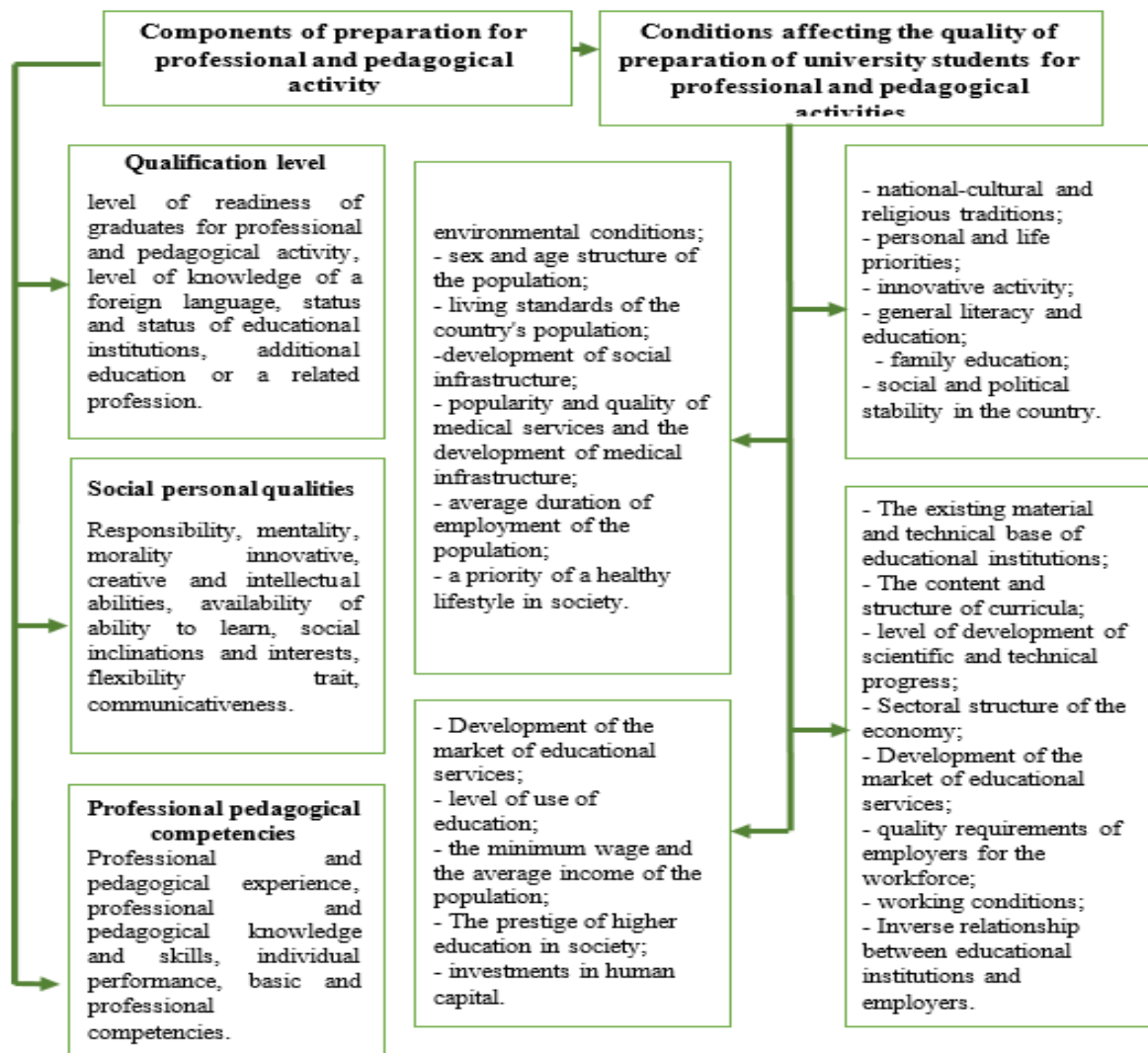

Fig.2. Components of preparation of students for professional and pedagogical activity and conditions affecting it

The study identified the components of preparing students for professional and pedagogical activities: the level of knowledge, socio-personal and professional-pedagogical and conditions that affect the quality of preparation of students for professional-pedagogical activities (see Figure 2).

The development of preparation of students for professional activity in higher education, the pedagogical process in the professional formation of the specialist is carried out in the professional-educational space, which is a factor in determining the personal development, self-awareness, professional orientation of students in higher education.

3. Conclusion

In our study, professional education is given priority as a leading factor in improving the preparation of students for professional activities. In our opinion, the need to combine professional education in higher education stems from the formation of professional-pedagogical, personal and competent qualities of the graduate - a future specialist.

REFERENCES

1. Aleksandrova, Nataliya. Cross-Cultural Competence of Specialists Engaged in International Business, Economic Relationships and Management: Content and Structure (with a view to business challenges). In Future Human Image. Volume 6, 2016: 9-23.
2. Ergashev B.B. Monitoring employers Requirements to quality of Training Higher education Specialiss: Functions and Structure // eastern european Scientific Journal- Ausgabe. №1. 2019. S.145-150. <http://journale.auris-verlag.de/index.php/EESJ/article/viewFile/963/1054>
3. Ergashev B.B. Design Tasks As A Method Of Training Specialiss - Future Informatic Teachers // The American Journal of Social Science and education Innovations (ISSN – 2689-100x). 31.03.2021. Pp: 446-449 Doi:<https://doi.org/10.37547/tajssei/> Volume 03Issue 03-68. <https://theamericanjournals.com/index.php/tajssei/article/view/920/867>
4. Azarova, Ludmila. Public relations higher education A Russian experience. In Higher Education in Europe. Vol. 28. 2003: 495–498.
5. Delikatnyy, Konstantin. Continuity in the «School-University» system. Knowledge, 1986. Educational program with the specialty «Media and communications». RMIT University, Australia. 2017. <http://www.rmit.edu.au/study-with-us/levels-of-study/research>
6. University. 2017f. <http://gspm.gwu.edu/strategic-public-relations-degree-requirements>. Ferrari, Maria. Overview of public relations in South America. In The global public relations handbook: Theory, research, and practice. Expanded and revised edition. Krishnamurthy Sriramesh, Dejan. Vercic (eds.). New York: Routledge, 2009: 704–726.
7. Czech Republic. In Higher Education in Europe. Vol. 28. 2003: 487–494. Saunders, Martha Dunagin. Negotiation as a model for teaching public relations professionalism.
8. Zlateva, Maria. PR education. An instrument for the transformation and development of human resources. Volume. 28. 2003: 511–518.
9. Xifra, Jordi. Undergraduate public relations education in Spain: Endangered species. In Public Relations Review. Vol. 33. 2007: 206–213.
10. An Asian perspective. In Journal of Communication Management. Vol. 7. 2002: 54–70. Tench, Ralph. Towards a Global Curriculum: A summary of literature concerning public relations education, professionalism and globalization. Report for the Global Alliance of Public Relations and Communication Management 2008: <http://www.globalalliancepr.usi.ch/website/sites/default/files/fedeles/Global%20Curriculum/Towards%20a%20Global%20Curriculum%20%20final%20Feb1.pdf>

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA PICRAT MODELINI ASOSIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI

Jo’rayev Muzaffarjon Mansurjonovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti, “Informatika” kafedrasida dotsenti v.b, pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157427>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyaga tayyorlashda texnologiya integratsiyasi modellarining ehtiyojlari, afzalliklari va cheklovlari bo‘yicha PICRAT modelini tahlillari keltirilgan. PIC (passiv, interaktiv, ijodiy) o‘quvchining ma‘lum bir ta‘lim stsensariysidagi texnologiyaga munosabatini bildiradi. RAT (almashtirish, kuchaytirish, o‘zgartirish) texnologiyaning o‘qituvchining oldingi amaliyotiga ta‘sirini tavsiflaydi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va kengayishi hamda bo‘lajak informatika o‘qituvchilariga qo‘yiladigan talablari oshishi munosabati bilan ularni tayyorlashda PICRAT texnologiya integratsiyasini o‘rgatish foydali model hisoblanib u aniq, mos va samaralidir, texnologiyani maqsadga erishish vositasi sifatida ta‘kidlaydi, va keng qamrovlilikni muvozanatlashtiradi.*

***Kalit so‘zlar:** “PICRAT” ta‘lim resurslari, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, PIC, RAT, ta‘limni raqamlashtirish.*

***Аннотация.** В данной статье представлен анализ модели PICRAT о потребностях, преимуществах и ограничениях моделей интеграции технологий при подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности. PIC (пассивный, интерактивный, творческий) относится к реакции учащегося на технологии в данном сценарии обучения. RAT (замена, дополнение, модификация) описывает влияние технологии на предыдущую практику учителя. В условиях развития и распространения цифровых технологий и растущих требований к будущим учителям информатики PICRAT представляет собой полезную модель для преподавания интеграции технологий, которая является ясной, актуальной и эффективной, подчеркивает технологии как средство для достижения цели и обеспечивает всеобъемлющий баланс.*

***Ключевые слова:** Образовательные ресурсы “PICRAT”, профессиональная подготовка будущих учителей, PIC, RAT, цифровизация образования.*

***Abstract.** This article presents an analysis of the PICRAT model on the needs, advantages and limitations of technology integration models in the preparation of future teachers for professional activity. PIC (passive, interactive, creative) refers to the learner's response to technology in a given learning scenario. RAT (substitution, augmentation, modification) describes the impact of technology on a teacher's previous practice. With the development and expansion of digital technologies and increasing demands on future computer science teachers, PICRAT is a useful model for teaching technology integration that is clear, relevant, and effective, emphasizes technology as a means to an end, and is comprehensive. balances.*

***Keywords:** "PICRAT" educational resources, professional training of future teachers, PIC, RAT, digitization of education.*

Kirish. Jahonda ta’limning globallashtirish va xalqarolashtirish jarayonida raqamlashtirilgan ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorlash, ularning pedagogik faoliyatini shakllantirishning diagnostik tizimini takomillashtirish, ijodkorlik salohiyatini shakllantirishning elektron monitoringi tizimini yaratish, rivojlantirishning raqamli texnologiyasini joriy etishning metodik tizimini takomillashtirish, mutaxassislarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda turli texnologiyalar asosida rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish bo’yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, bo’lajak o’qituvchilarning ijodkorlik salohiyatini raqamli texnologiyalar asosida kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning modellarini takomillashtirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Respublikamizda so’ngi yillarda raqamlashtirilgan ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish, bo’lajak o’qituvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda raqamlashtirilgan, innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik modellardan foydalanish, “ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish”, oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazalarini raqamlashtirilgan ta’lim sharoitiga moslashtirish me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash”, “...informatika... kabi boshqa muhim va talab yuqori bo’lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o’rganish”, “yuksak bilim va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy-pedagogik kadrlar zahirasini yaratish”⁴ kabi ustuvor vazifalar Harakatlar strategiyasida belgilangan bo’lib, “2022- 2026 yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi Farmoni natijasida raqamlashtirilgan ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish va raqamli texnologiyalaridan keng foydalanishning pedagogik imkoniyati kengaytiriladi.

Jahon oliy ta’lim muassasalarida raqamlashtirilgan ta’lim sharoitida bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish asosida informatika va boshqa yo’nalish talabalari, ularda raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko’nikmalari va kompetensiyalarini shakllantirish hamda rivojlantirishning kreativ modulli texnologiyalari ta’lim jarayoniga tadbiiq etilmoqda. AQSh milliy fanlar akademiyasi, OECD, YuNESKO, sharqiy Xitoy va Shanxay universitetlari bilan hamkorlikda “Fanlarni o’rganish bo’yicha 1-xalqaro konvensiyasi” (2014); bo’lajak informatika mutaxassislarini CSTA K-12 CS Standards (2017) standart talablari asosida tayyorlash, zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalari asosida o’qitishning jahon ta’limi andozalariga mos ilg’or usul va metodlarini joriy etish, raqamlashtirilgan ta’lim sharoitida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishda ta’limning konseptual asoslari, uzviylik, uzluksizlik, kompetentlilikni rivojlantirish texnologiyalari¹ bo’yicha Yevropa davlatlari, Rossiya, AQSh, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreyada raqamli ta’lim sharoitida texnologik innovatsiyalarning birligini ta’minlash, ta’lim muassasalarida ilmiy va zamonaviy pedagogik muhitni yaratish orqali bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish bo’yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Tahlil va natijalari:

O’qitish texnologiyalari integratsiyasi o’qituvchilardan doimiy ravishda o’zgarib turadigan, siyosiy ta’sir ko’rsatadigan kasbiy talablar, doimiy ravishda rivojlanayotgan ta’lim texnologiyalari resurslari va kontent fanlari va kontekstlari bo’yicha o’zgaruvchan ehtiyojlar bilan

kurashishni talab qiladi. O‘qituvchilar o‘z talabalari kelajakda ta’lim texnologiyalaridan qanday foydalanishlari mumkinligini yoki ularning kasbiy faoliyati davomida texnologiyalar qanday o‘zgarishini oldindan ko‘ra olmaydilar. Shu sababli, talabalar o‘qituvchilarini texnologiya integratsiyasini mazmunli, samarali va barqaror usullarda amaliyotga o‘rgatish juda qiyin vazifadir. Biz ushbu ehtiyojga javob beradigan PICRAT nazariy modelini taklif qilamiz.

Hozirgi vaqtda talabalar o‘qituvchilariga samarali texnologiya integratsiyasini kontseptsiyalashda yordam berish uchun turli xil nazariy modellarni qo‘llaniladi, jumladan

Texnologiya, Pedagogika va Kontent bilimlari — TPACK;

O‘zgartirish - To‘ldirish - O‘zgartirish - Qayta aniqlash — SAMR;

Texnologiya Integratsiyani rejalashtirish — TIP;

Texnologiya integratsiyasi matritsasi — TIM;

Texnologiyani qabul qilish modeli — TAM;

Texnologiya integratsiyasi darajalari — LoTi;

O‘zgartirish - Amplifikatsiya - Transformatsiya — RAT;

Ushbu modellarga ta’lim texnologiyasini o‘rganishning uslubiy yondashuvlarini asoslash uchun adabiyotlarda ko‘pincha havola qilingan bo‘lsa-da, ta’lim texnologiyasini o‘rganishni yaxshilash yoki o‘qitish texnologiyalari integratsiyasi uchun ularning samaradorligi, aniqligi yoki qiymatini baholash uchun juda kam nazariy tanqid va minimal baholash ishlarini topish mumkin. Nisbatan kam sonli tadqiqotchilar ushbu modellarni tanqidiy baholash, ularni tasniflash va taqqoslash, ularning davomiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, taxminlar va ularni qabul qilish jarayonlarini tushunish yoki ushbu sohada yaxshi nazariya nima ekanligini o‘rganishga harakat qilganlar.

Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, ta’lim texnologlari raqobatbardosh modellarni tanqidiy baholamasdan, ulardan foydalanishni tushunmasdan va vaqt o‘tishi bilan rivojlanishini o‘rganmasdan salbiy ta’sir o‘tkazadi. Amaliy texnologiya integratsiyasini shakllantiradigan nazariya va voqelik haqida tanqidiy munozarada qatnashmaslik amaliyotga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliyotning mavjud modellari va nazariy asoslarini tanqidiy muhokama qilish zarur bo‘lib, biz quyidagi kontseptual asosni taqdim etamiz, jumladan (a) nazariy modellarni nima va ular texnologiya integratsiyasini o‘rgatish uchun nima uchun kerak, (b) ular qanday qabul qilinadi va vaqt o‘tishi bilan ishlab chiqiladi, (c) ularni nima yaxshi yoki yomon qiladi va (d) texnologiya integratsiyasining mavjud modellari o‘qituvchilarni tayyorlashda qanday samaraga olib boradi. Ushbu fonda biz Hughes va boshqalarning oldingi ishlariga asoslangan talabalar o‘qituvchilarga texnologiya integratsiyasi savodxonligini rivojlantirishda rahbarlik qilishi mumkin bo‘lgan yangi nazariy modelni, PICRATni taklif qilamiz.

O‘qituvchilarning texnologiya integratsiyasini boshqarishning nazariy modeli sifatida PICRAT o‘qituvchilarga fikrlashni rag‘batlantirish, amaliyotga ko‘rsatma berish va talabalar o‘qituvchilarining ishini baholash imkonini beradi. Har qanday nazariy model ma’lum xususiyatlarni yaxshi tushuntiradi va boshqalarni e’tiborsiz qoldiradi, ammo PICRAT o‘qituvchi ta’limining o‘ziga xos konteksti uchun samarali bo‘lishi mumkin bo‘lgan talabaga yo‘naltirilgan, pedagogikaga asoslangan model bo‘lib, o‘qituvchilar tomonidan tushunarli va foydalanishi mumkin, chunki u texnologiya bo‘yicha eng foydali fikrlarni boshqaradi.

Ushbu modelni ishlab chiqishni o‘qituvchi o‘qitishda texnologiyadan foydalanganda o‘ylashi va baholashi kerak bo‘lgan ikkita eng muhim savolni, vaqt cheklavlari, mashg‘ulot cheklavlari va ularning o‘z ta’limotiga nisbatan erkin nuqtai nazarini hisobga olgan holda

boshlashi zarur. Talabalarga e’tibor qaratish uchun modellar zarurligini ta’kidlaydigan tadqiqotlarga asoslanib, bizning birinchi savolimiz “Talabalar texnologiya bilan nima qilmoqda?” O’qituvchilarning o’z pedagogik amaliyotlari haqida fikr yuritishlari muhimligini anglagan holda, bizning ikkinchi savolimiz: “Texnologiyadan foydalanish o’qituvchining pedagogikasiga qanday ta’sir qiladi?”

Uch darajali javob ko’rsatkichi bo’yicha o’qituvchilarning ushbu savollarga javoblari biz PICRAT deb atagan modelni o’z ichiga oladi.

PIC birinchi savol bilan bog’liq uchta variantni bildiradi (passiv, interaktiv va ijodiy);

RAT ikkinchi (almashtirish, kuchaytirish va transformatsiya) uchun uchta variantni ifodalaydi.

Xulosa:

PICRAT texnosentristik fikrlashdan qochib, o’qituvchilarga aniq, samarali va mavjud amaliyot va umidlarga mos keladigan kontseptual vositani taqdim etish uchun keng qamrovlilik va parsimonlikni muvozanatlashtiradi. PICRAT modelining kuchli tomonlarini doimo o’zgarib turadigan, siyosiy ta’sir ko’rsatadigan va intensiv kontekstli tabiatiga qaramay, o’qituvchilarni texnologiyani samarali integratsiyalash uchun o’qitishda foydalanishi mumkin bo’lgan ta’lim va o’z-o’zini aks ettirish vositasi sifatida ta’kidlaymiz. Shu bilan birgalikda kelajakdagi ilmiy tadqiqot ishlarimizda PICRAT modelini turli amaliyotlar va pedagogic sharoitlarda qo’llash, shu bilan birga uning o’qituvchilar amaliyoti, fikrlash va pedagogik o’zgarishlarni qanchalik samarali boshqarishi mumkinligini nazariy asoslangan yondashuvlarini umumiy tahlillarini bayon qilish rejalashtirilmoqda.

REFERENCES

1. Kimmons, R., Graham, C. R., & West, R. E. (2020). The PICRAT model for technology integration in teacher preparation. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 20(1).
2. Mansurjonovich, Juraev Muzaffarjon, and Muzaffar Mansurovich Botirov. "Characteristics Of Teaching Programming Based On Different Principles." *Eurasian Journal of Engineering and Technology* 17 (2023): 85-90.
3. Mansurjonovich, Juraev Muzaffarjon, and Yuldashev Sherzod Sattorovich. "IMPORTANT ADVANTAGES OF ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS USING SPECIAL APPLICATIONS." *Open Access Repository* 4.3 (2023): 126-133.
4. Mansurjonovich, Juraev Muzaffarjon. "DESIGNING THE STRATEGY OF STUDENT INDIVIDUALITY IN INDEPENDENT RESEARCH ACTIVITY." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.4 (2023): 1048-1055.
5. Mansurjonovich, J. M., and Y. S. Sattorovich. "MAXSUS IZLAMALARDAN FOYDALANISH TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING MUHIM AVTOZYATLARI." *Ochiq kirish ombori* 4.3 (2023): 126-133.
6. Juraev, Muzaffarjon Mansurjonovich. "Pedagogical conditions for the development of vocational education through interdisciplinary integration into the vocational education system." *НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ*. 2021.

7. Mansurjonovich, Juraev Muzaffarjon. "Methodological foundations for improving the content of training future ict teachers in the conditions of digital transformation of education." *Актуальные вопросы современной науки и образования* 9 (2022).
8. Amador, J., Kimmons, R., Miller, B., Desjardins, C. D., & Hall, C. (2015). Preparing preservice teachers to become self-reflective of their technology integration practices. In M. L. Niess & H. Gillow-Wiles (Eds.), *Handbook of research on teacher education in the digital age* (pp. 81-107). Hershey, PA: IGI Global.
9. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., & Bloom, B. S. (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives*. New York, NY: Longman.
10. Archambault, L., & Barnett, J. (2010). Revisiting technological pedagogical content knowledge: Exploring the TPACK framework. *Computers & Education*, 55, 1656–1662. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.07.009>
11. Archambault, L., & Crippen, K. (2009). Examining TPACK among K–12 online distance educators in the United States. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1). Retrieved from <https://citejournal.org/volume-9/issue-1-09/general/examining-tpack-among-k-12-online-distance-educators-in-the-united-states>
12. Brantley-Dias, L., & Ertmer, P. A. (2013). Goldilocks and TPACK: Is the construct “just right?” *Journal of Research on Technology in Education*, 46, 103-128. <https://doi.org/10.1080/15391523.2013.10782615>
13. Burkhardt, H., & Schoenfeld, A. H. (2003). Improving educational research: Toward a more useful, more influential, and better-funded enterprise. *Educational Researcher*, 32(9), 3–14. <https://doi.org/10.3102/0013189X032009003>

**BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING
O‘RNI VA AHAMIYATI**

Kutlimuradov Karamaddin Allabayevich

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, Aniq va tabiiy fanlarni masofadan o‘qitish kafedrasida katta
o‘qituvchisi, (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157431>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va tamoyillar to‘g‘risida bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** “Crafts” to‘garagi, ustoz-shogird an‘anasi, malakaviy amaliyot, Blum taksonomiyasi bilan adaptivligini ta‘minlash orqali xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanini o‘qitish jarayonida loyihalash metodi, clever portfolio va “Eminbar” texnologiyalari*

***Аннотация.** В данной статье описаны научно-теоретические основы и принципы формирования профессиональных компетенций будущих учителей технологического образования на основе национальных ценностей.*

***Ключевые слова:** Метод проектирования, умное портфолио и технологии Eminbar в процессе обучения народным ремеслам и художественному дизайну путем обеспечения адаптивности с кружком «Ремесла», традицией мастера-ученика, профессиональной практикой, таксономией Блума*

***Abstract.** This article describes the scientific and theoretical foundations and principles of developing the professional competencies of future teachers of technological education based on national values.*

***Keywords:** Design method, clever portfolio and Eminbar technologies in the process of teaching folk crafts and artistic design by ensuring adaptability with the "Crafts" circle, master-apprentice tradition, professional practice, Bloom's taxonomy*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli qarorida oliy ta‘limning ma‘naviy-axloqiy mazmunini oshirish, talaba-yoshlarga mustaqillik g‘oyalarga, yuksak ma‘naviyat va insoniylikning milliy an‘analariga sodiqlik ruhini chuqur singdirish, ularda yot g‘oya va mafkuralarga nisbatan immunitet va tanqidiy tafakkurni mustahkamlash bo‘yicha keng ko‘lamli ma‘rifiy va tarbiyaviy ishlarni olib borish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1].

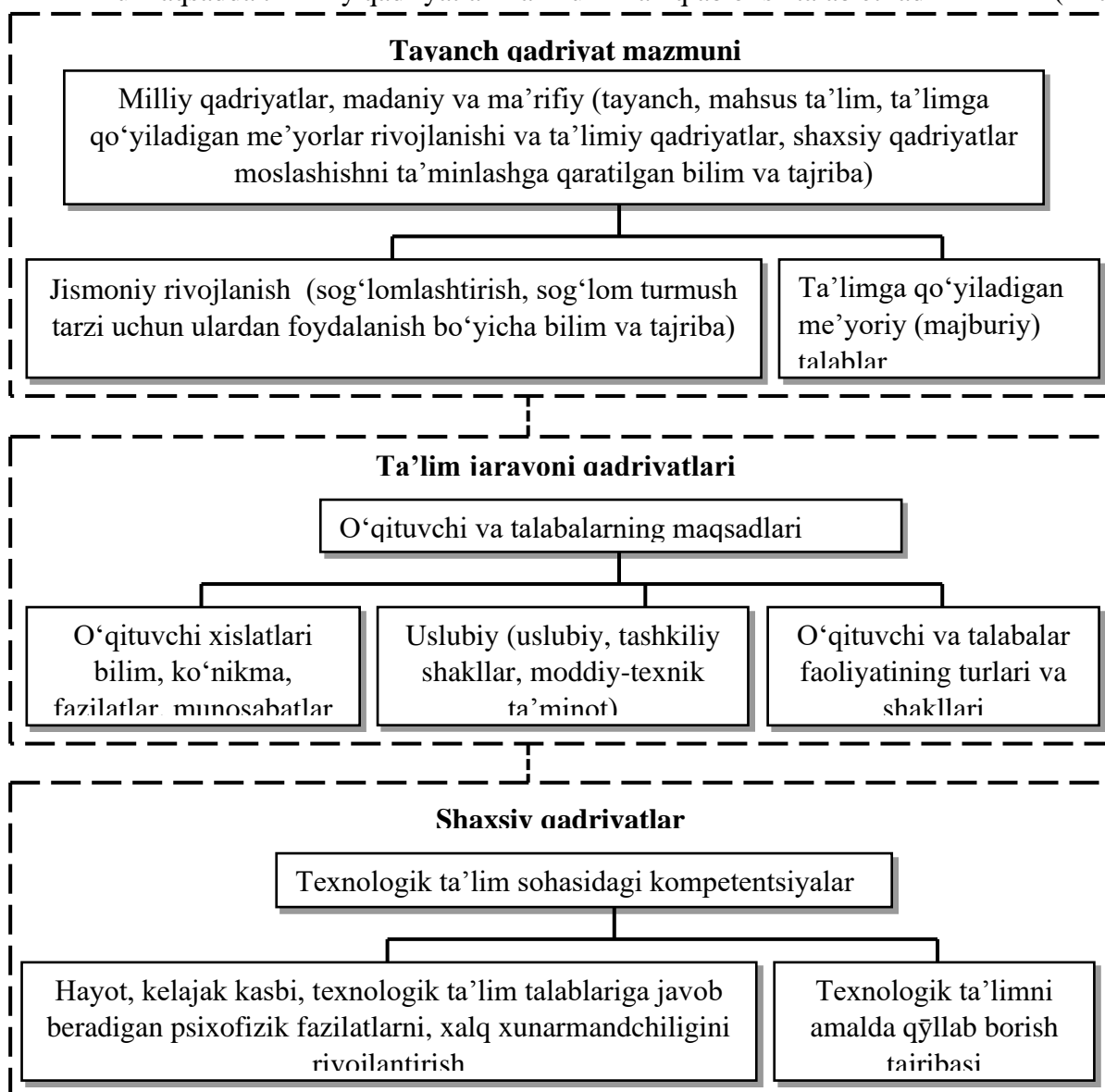
Mazkur qarorning asosiy mazmuni shundan iboratki, talabalar o‘zi tug‘ilib o‘sgan ona yurtini sevish, milliy qadriyatlar va tarixiy obidalarga nisbatan hurmat, ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib kelayotgan obidalarni asrash, ota bobolarimizdan farzandlarimizga, ustozlardan shogirdlarga o‘tib kelayotgan hunarmandchilikni rivojlantirish, milliy g‘oyalarga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularni ongli va mustaqil kasb tanlashi uchun shart-sharoit yaratish, yo‘naltirish ishlarining samaradorligi vositalari va usullarini tatbiq etish hamda tadbirkorlik bugungi kunda texnologiya fani o‘qituvchilarining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilariga xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanining hozirgi va kelajakdagi ustuvor vazifalarini belgilab olishda dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi [2]. Bu talabalarning olgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olishlariga imkon yaratuvchi asosiy omili hisoblanadi. Shu sababli xalq hunarmandchiligining jamiyat taraqqiyotida

tutgan o‘rni, uning o‘tmish va kelajakda rivojlanishida ijobiy ta’sir etadigan barcha moddiy va ma’naviy boyliklarga qadriyat sifatida qarashimiz zarur. Yuqorida keltirilgan omillar asosida ilmiy adabiyotlarda qadriyatlarning rivojlanish darajalarini tahlil qilgan holda quyidagicha tasvirlash mumkin (2-rasm).

Milliy qadriyatlar haqidagi batafsil ma’lumotlar tayyorlash, ularni yoshlar ongiga singdirish asosida ilmiy dunyoqarashni kengaytirishda pedagogik samara beradi. Bu ketma-ketlik shaxs darajasiga erishgandan keyingi intellektual salohiyatga ega bo‘lgandan boshlab baholansa, talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish imkoniyati tug‘iladi va ulardan ta’lim-tarbiya tizimida asosli ravishda foydalanishga erishiladi. Tadqiqot ishida xalq hunarmandchiligining yosh avlod ta’lim-tarbiyasi, ularning odob-axloq tarbiyasining shakllanishida ta’siri e’tiborga olindi.

Bu maqsadda ta’limiy qadriyatlar mazmunini aniqlab olish talab etiladi (1-rasm).

1-rasm. Ta’limiy qadriyatning mazmuni

Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish ilm-fan jadal suratlar bilan taraqqiy etayotgan bugungi davrda dolzarb

ijtimoiy-pedagogik muammo bo‘lib qolmoqda. Shunday ekan, ta’lim sohasida ta’lim oluvchi har bir yosh ertangi kun mutaxassisi hisoblanadi.

2-rasm. Qadriyatlarning rivojlanish darajalari (piramidasi)

Insonni har tomonlama kamol toptirish masalasi murakkab tarbiya jarayoni bo‘lib, jamiyat oldidagi dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida ajdodlarimizga mos tarbiyalash davlat va jamiyat rivojlanishining asosiy bosqichlarida katta ahamiyat kasb etadi. Tahdqiqot davomida talabalarda xalq hunarmandchiligi asosida milliy qadriyatlarni rivojlantirish turlari shakllantirildi. (3-rasm).

3-rasm. Qadriyat turlari

Oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy ta’lim texnologiyalari imkoniyatlaridan hamda yaratilayotgan o‘quv uslubiy majmualardan unumli foydalanish asosida texnologik ta’lim o‘qituvchilari kasbiy kompetensiyalarni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish dolzarb vazifalardan biri ekanligini belgilaydi [3].

Quyidagi jadvalda oliy ta’lim tizimida ta’limning maqsadlari va yondashuvlarda ifodalangan (1-jadval).

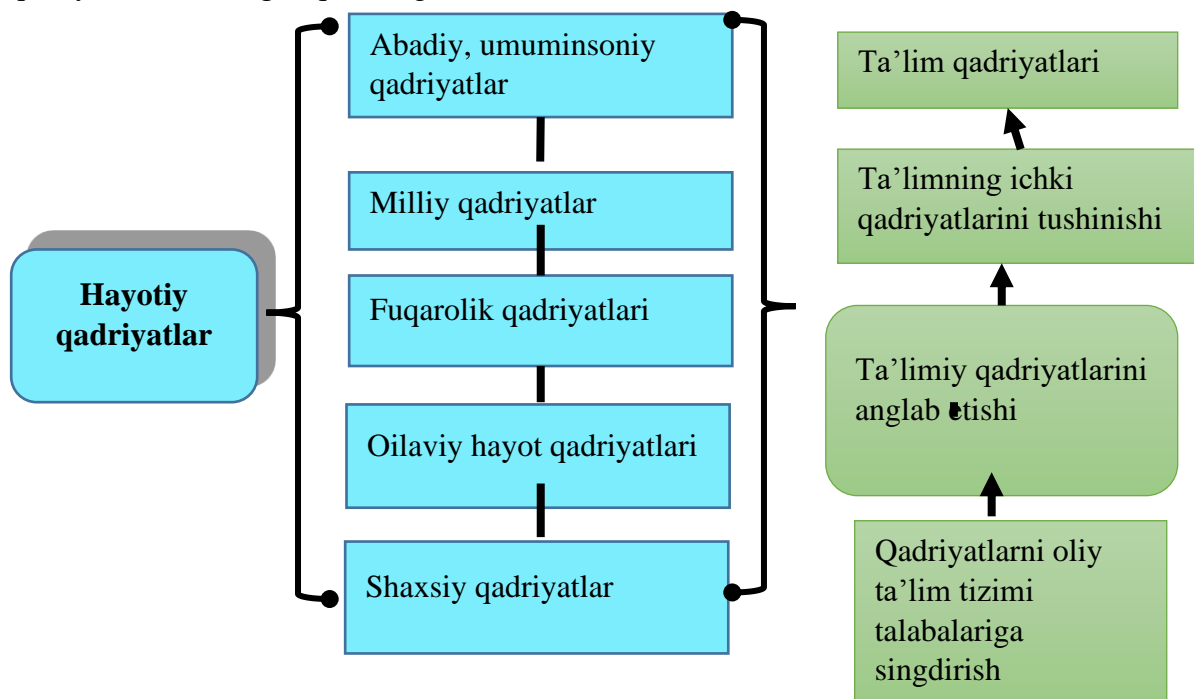
1-jadval

Oliy ta’lim tizimida ta’limning maqsadlari va yondashuvlari

Ta’lim qadriyatlari	Ta’limning maqsadlari	O‘rganish yondashuvlari
Idrok, ma’lumot, bilim,	Faktlar va manbalarga kirish. Milliy	Faol o‘rganish usullari

madaniyat.	qadriyatlar orqali fikrlashni shakllantirish. Haqiqatni mustaqil ravishda chiqarib olish qobiliyati	orqali mafkuraviy yondashuv tushunchalar bilan tanishish.
Hayotiy, tabiat (inson hayoti va insoniyat sivilizatsiyasining ichki qadriyati).	Inson hayoti va insoniyat sivilizatsiyasining ichki qadriyatlarini, milliy qadriyatlarini, ta’limiy qadriyatlar orqali dunyoqarashni shakllantirish bilan bog‘liq muammolarni qo‘yish qobiliyati	Zamonaviy muammolarni hal qilishda va o‘rganishdagi yondashuvlar orqali o‘tmishdagi g‘oyalardan foydalanish

Milliy qadriyatlar eng avvalo, umuminsoniy, fuqarolik qadriyatlarini, oilaviy hayot va shaxsiy qadriyatlarining mohiyati va mazmuni, oilaviy hayotga o‘rgatish quyidagi hayotiy qadriyatlar bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi (4-rasm).

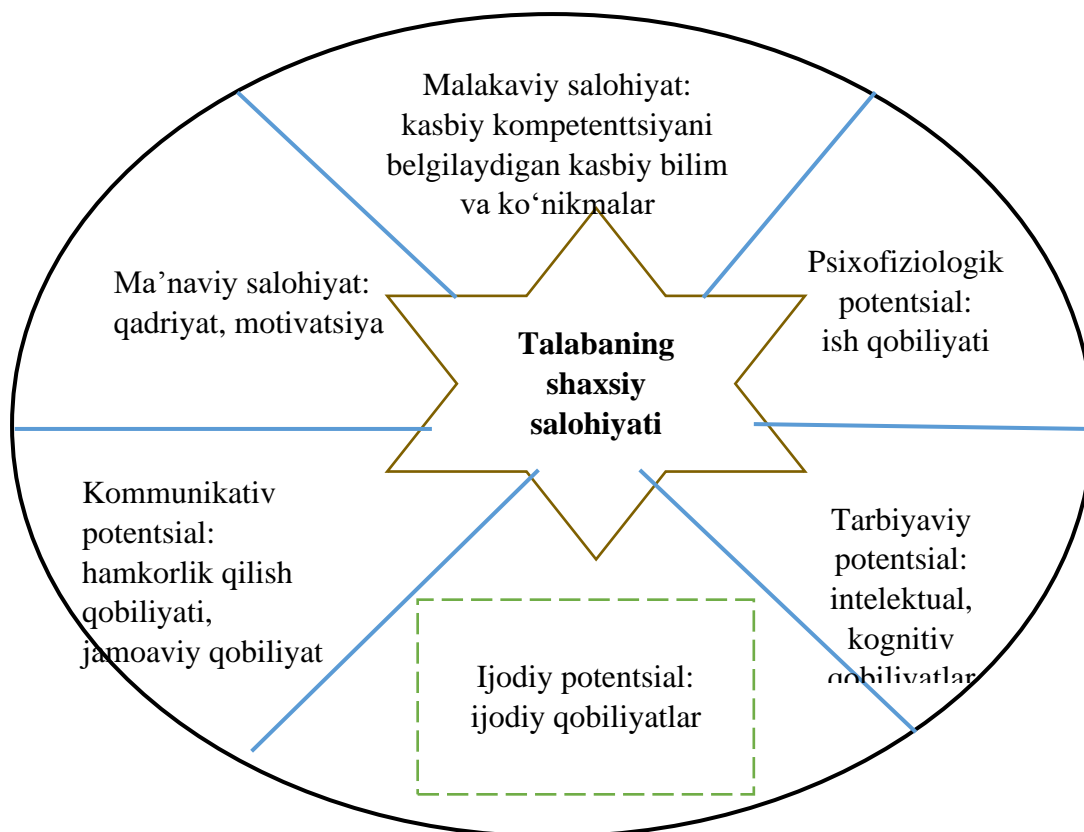

4-rasm. Hayotiy qadriyatlar

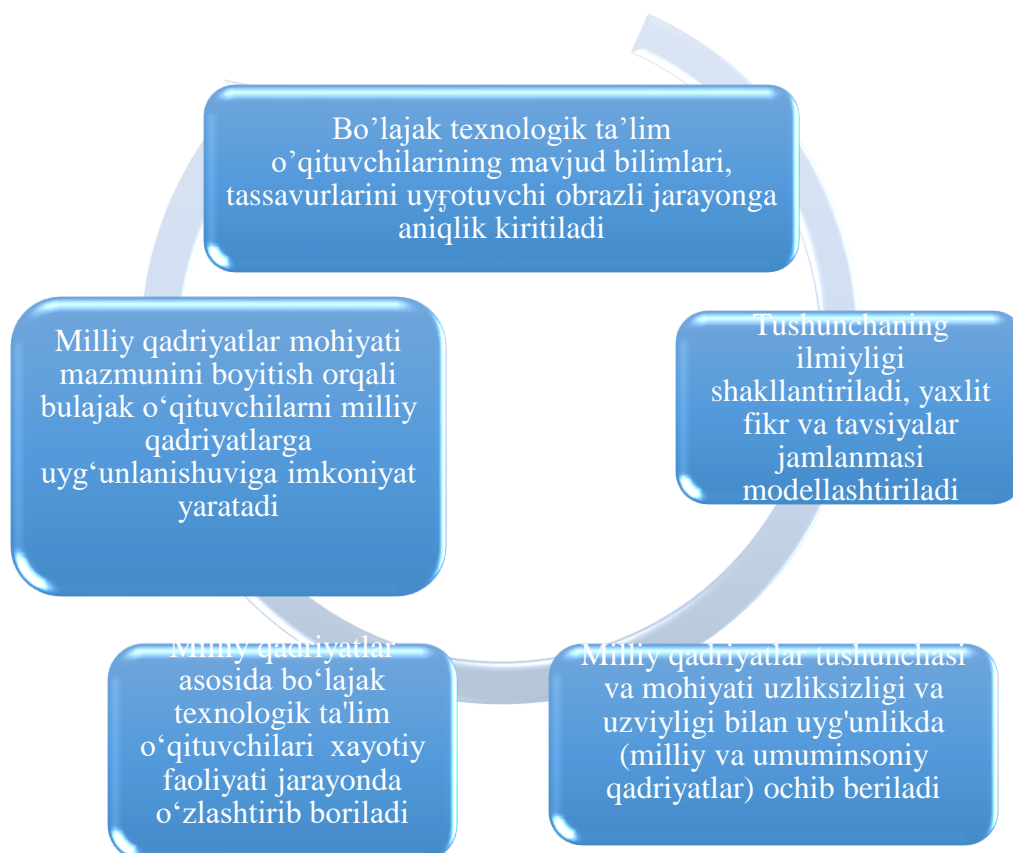
Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida qo‘llanilayotgan milliy qadriyatlar oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarini yangicha yondashuvlar asosida shaxsiy salohiyati oshirishda quyidagicha tariflarni keltirib o‘tamiz. (5-rasm).

Talabalarni milliy qadriyatlar asosida har tomonloma tarbiyalash, ularning shaxsiy sifatlarini shakllantirish hamda o‘z sohasi bo‘yicha yaxshi bilimga ega kasbiy bilim va ko‘nikmalarni takomillashtirish orqali o‘z sohasining yetuk mutaxassisi bo‘lishlariga imkoniyat yaratish asosiy maqsad hisoblanadi.

Tadqiqot ishi jarayonida milliy qadriyatlarining mohiyati va mazmuniga oid tushunchalarni rivojlantirish orqali bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarini milliy qadriyatlarga uyg‘unlashuviga imkoniyat yaratganligi ko‘rsatib o‘tilgan (6-rasm).

5-rasm. Talabning shaxsiy salohiyati

6-rasm. Talabalarda milliy qadriyatlarga oid tushunchalarni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmi

Mazkur jarayonda oliy ta’limdagi qadriyatlar doirasida keltirilgan tarbiyaviy qadriyatlarga alohida e’tibor qaratilishi, bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishda quyidagi tarbiyaviy va milliy qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- boy ma’naviyatimiz sarchashmalaridan bahramand bo‘lib borish;
- yoshlarni o‘z o‘tmishiga, milliy, diniy an’analariga hurmat bilan qarashi, o‘z millatining qadr-qimmatini va obro‘-e’tiboridan faxrlanish ilmiy izlanishlarning bugungi darajasi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Biz tadqiqot jarayonida ishning obyektini sifatida qadriyatlar, qadriyat turlari, qadriyatlarning rivojlanish piramidasi, talabalarda milliy qadriyatlarga oid tushunchalarni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmi, talabalarining shaxsiy salohiyati, hayotiy qadriyatlar, ta’limiy qadriyatlar bilan insonda shaxsiy mas’uliyati bir-biriga nisbatan tadqiq etildi. Chunki oliy ta’lim muassasalarida talabalarining jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlari, hayotda faol ishtirok etishlari, vijdonan xizmat qiladigan kasb sohiblari bo‘lishlarida pedagog olimlarning o‘rni katta.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib shuni aytish joizki pedagogika oliy ta’lim muassasalarida talabalarida milliy qadriyatlar asosida kasbiy kompetensiyalar tizimini yaratish uchun quyidagilar muhim deb hisoblaymiz: a) maqsadni qat’iy belgilash; b) kasbiy ko‘nikma hosil qilish; v) kompetensiyalar orqali (qoraqalpoq milliy qadriyatlari) bilim ko‘nikmalardan foydalanish; g) maqsadga erishish.

Barcha fanlarni o‘zlashtirish jarayonida talabalarining hunarmandchilikka oid bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga e’tibor qaratilgan. Ayniqsa, ixtisoslik fanlar blokidagi fanlarning barcha mavzulari hunar o‘rganishga, talabalarining hunarmandchilikka oid kasbiy kompetensiyalarini oshirishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, o‘quv rejada ixtisoslik fanlarini yuqori kurslarda o‘qitilishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Shu bois, bo‘lajak texnologik ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalaridan milliy qadriyatlar asosida foydalanish bosqichlari quyidagicha ko‘rsatsak maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1-bosqich. Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishda kasbiy bilimlar va tajribalar majmuasi deb qaraladi va kasbiy kompetensiya faoliyatning kamida ikkita komponentini puxta o‘zlashtirib olishi.

2-bosqich. Bu bosqichda bo‘lajak texnologik ta’limi o‘qituvchisida milliy qadriyatlar asosida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ko‘nikmalarni o‘zlashtirish o‘zida uchta kasbiy komponentini egallashi.

3-bosqich. Mazkur bosqichda bo‘lajak texnologik ta’limi o‘qituvchilari o‘zining faoliyatini tanqidiy tahlil qilish; o‘quv jarayonida qo‘llay olish; ilmiy-metodik adabiyotlardan foydalanish; zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish; ko‘nikmalariga ega bo‘lishi hamda metodik faoliyatning komponentlaridan kamida to‘rttasini puxta egallashi kerak.

4-bosqich. Ushbu bosqichda komponentlarning mohiyatini anglash; kasbiy kompetensiyalarni oshirish; ilmiy-tadqiqot ishining maqsad va vazifalarini aniqlash; ularni pedagogik faoliyatga yo‘naltirish; ilg‘or texnologiyalar va nostandart o‘quv mashg‘ulotlariga mos o‘tkazish e’tiborga olinishi zarur.

Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining bir yoki bir necha yondosh sohalarda bilimlar, amaliy ko‘nikma va malakalarning samarali o‘zlashtirilishini, shuningdek, ularda kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishining pedagogik asoslari milliy qadriyatlar va kasbiy

kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik-pedagogik ishlar natijalari tahlili ko‘rsatadiki, ushbu jarayonning samaradorligi quyidagi shart-sharoitlarga amal qilishga bog‘liq: kasbiy kompetensiyalarda texnologik hujjatlar, o‘qitishning texnik vositalari va faoliyatga yo‘naltiruvchi asoslarini yaratish; texnologik fikrlashini rivojlantirish, muammoli metoddan foydalanish; kasbiy kompetensiyalarni taqqoslash, qiyoslash, tahlil, sintez va boshqa usullarni qo‘llash orqali bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining aqliy faoliyatini shakllantirish; yangi texnika konstruksiyalarini taqqoslash, qiyoslash imkonini beruvchi ko‘rgazmali vositalaridan foydalanish. Pedagogik texnologiyaning muhim g‘oyasi – ijobiy natijaga erishish, uning g‘oyasini amalga oshirish uchun, eng avvalo, o‘qitish tartibini, didaktik tizimni yaratish zarur [4].

Demak bundan bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishning pedagogik asoslari ilm-fanning rivoji bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘ramiz.

Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning o‘rni va xalq hunarmandchiligiga oid kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagilarida qo‘llash mumkin: yangi nazariy materiallarni o‘rganish va bayon etishda; nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda; o‘rganilgan o‘quv materialini mustahkamlash, nazorat qilish va tekshirishda; talablarning amaliy mashg‘ulotlarida; ochiq darslar [3].

Olib borgan tadqiqotimiz shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning muhim omillari tushunchasining mohiyati quyidagicha: bilimlar, ko‘nikmalar, qadriyatlar va yo‘nalishlar; bugungi tezkor globallashuv sharoitida milliy moddiy va ma’naviy qadriyatlarni asrab-avaylash; millatning o‘ziga xos an‘analari, urf-odatlar va o‘lmas qadriyatlari bilan boshqa millatlardan ajralib turish va kasbga yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi.

1. Xalq hunarmandchiligi – uzluksiz ta’lim tizimida o‘rganilishi va o‘rgatilishi qulay bo‘lgan milliy qadriyatlardan hisoblanadi.

2. Milliy qadriyatlardan hisoblangan xalq hunarmandchiligining turli sohalarini ta’lim bosqichlarida tizimli ravishda o‘rganish bu sohaning rivojlanishi yosh avlodning shakllanishi uchun muhim ahamiyatga egadir.

3. Xalq hunarmandchiligi milliy qadriyatlar sifatida o‘rganilishi bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarini mehnat va kasbga tayyorlash jarayonining asosi hamda poydevorini tashkil etmog‘i lozim.

4. Milliy qadriyatlardan hisoblangan xalq hunarmandchiligi sohalarida buyumlarni tayyorlash, ularni o‘rganish va o‘rgatishning o‘ziga xos pedagogik ta’lim texnologiyasini ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llashni talab etiladi.

5. Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarida milliy qadriyatlarning muhim omillari va ilmiy nazariy asoslarida milliy qadriyatlarni o‘rganish va ta’limning ushbu bosqichiga mos tushadigan, jismoniy, aqliy, ruhiy rivojlanishlarni e‘tiborga olish hamda hunarmandchilikning mahalliy sharoitlarda keng tarqalgan turlari tanlab olinishi lozim.

6. Milliy qadriyatlardan samarali foydalanishda uning mazmuni o‘quv reja, dastur, darslik, o‘quv qo‘llanma, didaktik va metodik ishlanmalar va tavsianomalar tuzishda yoritilishi va ta’lim-tarbiya jarayoniga qo‘llanilishi lozim.

7. Xalq hunarmandchiligining turli sohalaridan eng zarurlarini texnologik ta’lim mashg‘ulotlar yoki jarayonlarni o‘quv reja-dasturlariga bosqichma-bosqich turlarga taqsimlangan holda kiritib borish lozim.

8. Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbga yo‘naltirish va hayotga tayyorlashning milliy-tarixiy asoslaridan biri bo‘lishi lozim.

9. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, milliy qadriyatlarni mashg‘ulot va jarayonlar davomiyligida o‘rgatish ta’lim tizimida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim.

Xulosa: Oliy ta’lim tizimi uzluksiz ta’lim tizimining 4-bosqichi hisoblanib, u bakalavriat va magistraturalarni o‘z ichiga qamrab olgan. Oliy ta’limning tasniflagichida pedagogika sohasi dastlabki soha hisoblanadi. Shu sababli, pedagogika sohasidagi ta’lim yo‘nalishi talabalariga chuqur bilim berish bilan bir qatorda, ularda tadbirkorlik va hunarmandchilik kompetensiyalarini rivojlantirish zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son qarori. www.lex.uz.
2. Jo‘raev A.P. Dasturlashtirilgan ta’lim vositalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish: Toshkent, 2019. –144 b.
3. Bobomurodova L.E. Innovatsion ta’lim jarayonida bo‘lajak texnologik ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarining kasbiy-metodik ijodkorligini takomillashtirish – Samarqand: 2022. – 127 b.
4. Qo‘ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: – Toshkent, 2019. – 200 b.

INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING SPECIALIZED SUBJECTS

Hojiyeva Iroda

Ph.D. researcher at TSUE

i.hojieva@tsue.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157448>

Abstract. *Innovative educational technologies have revolutionized the way we learn and teach. With the advent of technology, educators now have access to a plethora of tools and resources that can be used to enhance the learning experience of students. In particular, specialized subjects such as science, technology, engineering, and mathematics (STEM) have greatly benefited from these innovative educational technologies. These technologies have not only made learning more engaging and interactive but have also helped students to better understand complex concepts. In this paper, we will explore the various innovative educational technologies that are being used to teach specialized subjects and the impact they are having on student learning outcomes.*

Keywords: *educational technologies, economics education, gamification, simulation, online learning platforms, game design elements, psychological need satisfaction, leaderboards, microeconomics simulation, macroeconomics simulation, safe and controlled environment, critical thinking, decision-making skills, interactive elements, adaptive learning technology*

Literature review

In recent years, there has been a significant increase in the use of innovative educational technologies to enhance teaching and learning in specialized subjects such as science, technology, engineering, and mathematics (STEM). The integration of these technologies has led to a shift from traditional teacher-centered approaches to more student-centered and interactive learning experiences. One of the most popular educational technologies used in STEM education is virtual and augmented reality. These technologies provide students with immersive experiences that allow them to explore complex concepts more engagingly and interactively. Research has shown that virtual and augmented reality can improve student engagement, motivation, and understanding of STEM concepts (Chen et al., 2018; Kirschner et al., 2020).

Another innovative educational technology that has gained popularity in STEM education is gamification. Gamification involves the use of game elements such as points, badges, and leaderboards to motivate and engage students in learning. Studies have shown that gamification can enhance student motivation, engagement, and learning outcomes in STEM subjects (Hamari et al., 2014; Landers et al., 2019). In addition to virtual reality and gamification, other innovative educational technologies such as robotics, coding, and 3D printing are also being used to teach specialized subjects. These technologies provide students with hands-on experiences that allow them to apply their knowledge and skills in real-world contexts. Research has shown that these technologies can improve student learning outcomes and prepare them for future careers in STEM fields (Barron et al., 2011; Chauhan et al., 2018).

Overall, the integration of innovative educational technologies in teaching specialized subjects has led to improved student engagement, motivation, and understanding of complex concepts. As technology continues to evolve, educators need to stay abreast of new developments and incorporate these technologies into their teaching practices to enhance student learning

outcomes. The article on innovative educational technologies in teaching specialized subjects provides valuable insights into the use of technology in STEM education. The discussion highlights the various technologies that are being used to enhance student learning outcomes and engagement, such as virtual and augmented reality, gamification, robotics, coding, and 3D printing.

The article also presents a review of the research on the effectiveness of these technologies in improving student learning outcomes. The findings suggest that these technologies can significantly improve student engagement and motivation, as well as enhance their understanding of complex concepts. Furthermore, the article emphasizes the importance of educators staying up-to-date with the latest developments in educational technology and incorporating these innovations into their teaching practices. This is particularly important in specialized subjects such as STEM, where the use of technology can help students better understand complex concepts and prepare them for future careers in STEM fields.

Overall, the article provides valuable insights into the use of innovative educational technologies in teaching specialized subjects. It highlights the potential benefits of incorporating these technologies into teaching practices and encourages educators to stay up-to-date with the latest developments in educational technology to improve student learning outcomes.

Methods:

The methods used to write this article on innovative educational technologies in teaching specialized subjects involved extensive research and analysis of current literature and studies in the field of STEM education. The research was conducted using online databases such as Google Scholar, JSTOR, and ERIC, as well as relevant academic journals and publications. The articles and studies were carefully selected based on their relevance and reliability, and the information was synthesized to provide a comprehensive overview of the topic. The article was structured to introduce the topic, followed by a discussion of the various innovative educational technologies being used in STEM education, including virtual and augmented reality, gamification, robotics, coding, and 3D printing.

The article also included a review of the research on the effectiveness of these technologies in enhancing student learning outcomes and engagement. The findings of the studies were analyzed and presented clearly and concisely to provide readers with a better understanding of the benefits of incorporating these technologies into teaching practices.

Finally, the article concluded with a summary of the key points and a call to action for educators to stay up-to-date with the latest developments in educational technology and incorporate these innovations into their teaching practices to improve student learning outcomes.

Discussions and Results

As the world continues to become more technologically advanced, educators need to incorporate innovative technologies into their teaching practices. One such technology that has gained popularity in recent years is 3D printing. This technology has the potential to revolutionize the way economic subjects are taught by allowing students to create physical models of economic concepts. One of the key benefits of 3D printing in economics is that it allows students to visualize complex economic concepts tangibly. For example, students can create models of supply and demand curves, or even entire market structures. This can help students better understand how these concepts work in practice and how they relate to real-world situations.

In addition, 3D printing can also enhance student engagement and motivation. By allowing students to create physical models of economic concepts, they can take a more hands-on approach to learning. This can help students stay engaged and motivated throughout the learning process. Furthermore, 3D printing can also prepare students for future careers in economics. As more and more industries begin to adopt 3D printing technology, economic professionals will likely need to have a basic understanding of how this technology works. By incorporating 3D printing into economics education, educators can help prepare their students for these future career opportunities.

However, it is important to note that 3D printing is still a relatively new technology in education, and there are some challenges that educators may face when incorporating it into their teaching practices. For example, 3D printers can be expensive, and not all schools may have access to this technology.

Despite these challenges, the potential benefits of 3D printing in economics education make it an innovation worth exploring. By incorporating this technology into their teaching practices, educators can help enhance student learning outcomes and better prepare their students for future careers in economics.

Gamification is a teaching method that uses game-like elements to engage students and enhance their learning experience. This approach has gained popularity in recent years as educators seek to make learning more fun and interactive. One of the key benefits of gamification in teaching is that it can increase student engagement and motivation. By incorporating game-like elements such as points, badges, and leaderboards, educators can create a more immersive and enjoyable learning experience for their students.

In addition, gamification can also help students develop important skills such as problem-solving, critical thinking, and collaboration. By presenting students with challenges and rewards, educators can encourage them to think creatively and work together to achieve their goals.

Furthermore, gamification can also provide educators with valuable data on student performance and engagement. By tracking student progress through game-like elements, educators can gain insights into which concepts students are struggling with and adjust their teaching methods accordingly. However, it is important to note that gamification is not a one-size-fits-all solution and may not work for all students or subjects. Additionally, educators must be careful not to rely too heavily on game-like elements and ensure that the content remains the focus of the learning experience.

Overall, gamification is a promising teaching method that has the potential to enhance student engagement, motivation, and learning outcomes. By incorporating game-like elements into their teaching practices, educators can create a more dynamic and interactive learning experience for their students.

In recent years, the use of innovative educational technologies has become increasingly popular in the field of education. One area where these technologies have been particularly effective is in teaching economics. In this article, we will explore some of the most popular and effective educational technologies that are being used to teach economics, including gamification, simulation, and online learning platforms.

Gamification

One of the most popular educational technologies being used in economics education is gamification. Gamification involves using game design elements to make learning more engaging

and motivating. This can include things like points, badges, leaderboards, and other rewards that students can earn as they progress through a course.

A study by Sailer et al. (2017) found that gamification can be an effective way to motivate students and improve their engagement in learning. The study found that students who were exposed to gamification elements in their coursework reported higher levels of psychological need satisfaction, which is an important factor in motivation.

Another study by Landers et al. (2015) found that the use of leaderboards in a gamified learning environment can be particularly effective in motivating students. The study found that students who were exposed to leaderboards were more likely to set higher goals for themselves and work harder to achieve those goals.

Simulation

Another popular educational technology being used in economics education is simulation. Simulation involves creating a virtual environment that allows students to experience real-world economic scenarios and practice making decisions based on economic principles.

Simulations can be used to teach a wide range of economic concepts, from microeconomics to macroeconomics. For example, a microeconomics simulation might involve students running a small business and making decisions about pricing, production, and marketing. A macroeconomics simulation might involve students managing the economy of a virtual country and making decisions about fiscal and monetary policy.

One advantage of simulations is that they allow students to practice making decisions in a safe and controlled environment. This can help them develop critical thinking and decision-making skills that are essential in the real world.

Online Learning Platforms

Finally, online learning platforms are another popular educational technology being used in economics education. Online learning platforms allow students to access course materials and complete assignments from anywhere with an internet connection.

Online learning platforms can be particularly effective in economics education because they allow students to work at their own pace and on their schedule. This can be especially helpful for students who have other commitments, such as work or family obligations.

In addition, online learning platforms often include interactive elements, such as quizzes, videos, and discussion forums, that can help students engage with the material and learn more effectively. Many online learning platforms also use adaptive learning technology, which adjusts the difficulty of the material based on the student's performance.

Conclusion

Innovative educational technologies have been transforming the way we teach specialized subjects in recent years. With the rise of digital technologies and the increasing demand for personalized learning experiences, educators are turning to innovative tools such as gamification to engage students and improve learning outcomes.

Gamification is a powerful tool that has been shown to increase student motivation, engagement, and retention. By incorporating game-like elements into educational activities, teachers can create a more immersive and interactive learning experience that captures students' attention and keeps them engaged throughout the learning process.

One of the key benefits of gamification is its ability to personalize learning for each student. By incorporating elements such as adaptive learning algorithms, educators can tailor the learning

experience to the individual needs and preferences of each student. This not only improves learning outcomes but also helps students develop a deeper understanding of the subject matter.

Another advantage of gamification is its ability to promote collaboration and teamwork. By incorporating group activities and challenges, educators can encourage students to work together to solve problems and achieve common goals. This not only helps students develop important social skills but also prepares them for real-world situations where collaboration and teamwork are essential.

However, it is important for educators to use gamification carefully and not rely too heavily on game-like elements. While gamification can be a powerful tool for engaging students, it should not be used as a substitute for quality content or effective teaching methods. Instead, it should be used as a complementary tool that enhances the learning experience and supports students in achieving their educational goals.

Furthermore, educators must ensure that gamification is used in a way that aligns with their pedagogical goals and objectives. This means that they must carefully select the game-like elements that are most relevant to the subject matter and ensure that they are integrated into the curriculum in a meaningful way. They must also monitor student progress and adjust the gamified activities accordingly to ensure that they are meeting the desired learning outcomes.

In conclusion, innovative educational technologies such as gamification have the potential to revolutionize the way we teach specialized subjects. These technologies offer a more engaging and interactive learning experience for students, increasing their motivation and improving learning outcomes. However, educators need to use these technologies carefully and not rely too heavily on game-like elements. By finding the right balance between technology and content, educators can create a dynamic and effective learning environment that prepares students for success in their chosen field. As technology continues to evolve, it will be exciting to see how innovative educational technologies will continue to transform the way we teach and learn.

REFERENCES

1. Dicheva, D., Dichev, C., Agre, G., & Angelova, G. (2015). Gamification in education: A systematic mapping study. *Journal of Educational Technology & Society*, 18(3), 75-88.
2. Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. John Wiley & Sons.
3. Landers, R. N., Bauer, K. N., & Callan, R. C. (2015). Gamification of task performance with leaderboards: A goal setting experiment. *Computers in Human Behavior*, 48, 598-604.
4. Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. McGraw-Hill Education.
5. Sailer, M., Hense, J. U., Mayr, S. K., & Mandl, H. (2017). How gamification motivates: An experimental study of the effects of specific game design elements on psychological need satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 69, 371-380.
6. Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *Gamification: How game design motivates people to do extraordinary things*. Wharton Digital Press.

**MAGISTRATURA TALABALARIDA TASHKILY-BOSHQARUV
KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV TUZILMASI VA
TARKIBIY-MAZMUNIY KOMPONENTLARI**

Xasanova Gulsanam Xusanovna

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti Xorijiy tillar kafedrasida
mudiri, PhD, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157455>

***Annotatsiya.** Hozirgi kunda texnika va texnologiyaning kun sayin rivojlanib borishi, bilimlarning tezlik bilan yangilanishi magistratura talabalaridan zamonaviy sharoitlarga moslashish ko‘nikmasiga ega bo‘lish hamda yangi bilimlarga intilishni talab etadi. Maqolada tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tushunchasining mohiyati va mazmuni, uning tarkibiy qismlari ochib berilgan, ularning magistratura talabalarida shakllanish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, magistratura talabalarida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining kognitiv, funksional, kasbiy-shaxsiy, motivasion, kommunikativ va axborot-kommunikativ komponentlari tahlil qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** kompetensiya, kompetentlik, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi, kognitiv, funksional, kasbiy-shaxsiy, motivasion, kommunikativ, axborot-kommunikativ.*

***Аннотация.** Сегодня развитие техники и технологий, быстрое обновление знаний требуют от магистрантов умения адаптироваться к современным условиям и стремиться к новым знаниям. В статье раскрываются сущность и содержание понятия организационно-управленческой компетентности, ее компоненты, а также объясняются пути их формирования у магистрантов. Также были проанализированы когнитивный, функциональный, профессионально-личностный, мотивационный, коммуникативный и информационно-коммуникативный компоненты организационно-управленческой компетентности магистрантов.*

***Ключевые слова:** компетенция, компетентность, организационно-управленческая компетентность, когнитивная, функциональная, профессионально-личностная, мотивационная, коммуникативная, информационно-коммуникативная.*

***Abstract.** Today, the development of technology, the rapid updating of knowledge, require undergraduates to be able to adapt to modern conditions and strive for new knowledge. The article reveals the essence and content of the concept of organizational and managerial competence, its components, and also explains the ways of their formation among master’s students. The cognitive, functional, professional-personal, motivational, communicative and information-communicative components of the organizational and managerial competence of undergraduates were also analyzed.*

***Keywords:** competence, competent, organizational and managerial competence, cognitive, functional, professional and personal, motivational, communicative, information and communication.*

Kirish. Jahonda ta’lim jarayonini, oliy ta’limning o‘quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o‘qitish usullarini keng joriy etish, magistratura ilmiy-ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish asosida yanada takomillashtirish asosiy va bosh maqsad bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, yoshlarga pedagogik ta’sir ko‘rsatishning eng muhim yo‘nalishi tashkilotchilik va boshqaruv kompetensiyalari va

malakalarini shakllantirish hisoblanadi. 2030 yilgacha mo‘ljallangan Birlashgan Millatlar Tashkiloti «Barqaror Taraqqiyot Dasturi»ning inklyuziv, adolatli va sifatli ta’limni ta’minlash va hayot davomida ta’lim olishni rag‘batlantirishga [18] qaratilgan maqsadlari ijtimoiy-madaniy faoliyat asosida magistratura talabalarining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda yangi yondashuvlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda zamonaviy talablar asosida oliy ta’lim sifatini oshirish, jumladan magistratura tizimini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim sohasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida magistraturaning huquqiy-me’yoriy, ilmiy-metodik va moddiy-texnik ta’minoti mustahkamlandi, magistratura mutaxassisliklarining Davlat ta’lim standartlari ishlab chiqildi, o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari tatbiq qilindi. Shular bilan bir qatorda, magistratura talabalarining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati ko‘zga tashlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida «ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish» [1] vazifasi belgilanib, bu borada bugungi kunda ijtimoiy-madaniy faoliyatda magistratura talabalarining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalari:

So‘nggi o‘n yilliklarda kompetentlik va kompetensiyalarni shakllantirishga e’tiborning kuchayishi nafaqat bilim va ko‘nikmalarga, balki shaxsiy fazilatlariga ega bo‘lgan talablarning kuchayishi natijasidir, bu esa kompetensiyaga asoslangan yondashuvni shaxsning bilimini tavsiflash uchun konsepsiya va tizimli tushunchaning o‘ziga xos turi sifatida ustuvorligini ta’kidlaydi [13:193]

Tadqiqot muammolari yuzasidan olib borilgan tahlillar quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

- kompetensiya – malakali mutaxassisni shakllantiruvchi asosiy xususiyat (sifat), kompetentlik esa mutaxassisning amaliy faoliyatga tayyorgarligining o‘ziga xos xususiyati (N.L.Goncharova) [6];

- “kompetensiya” va “kompetentlik” “...ko‘p komponentli, ya’ni, bilim, shaxsiy va faoliyat jihatlarini o‘z ichiga olgan ...”

"... tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi kasbiy kompetensiyaning bir qismi bo‘lganligi sababli, ishlab chiqarish faoliyatida namoyon bo‘ladi, uni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni menejerning butun hayoti davomida sodir bo‘ladi va shaxsni rivojlantirishning umumiy maqsadi bilan bog‘liq ..." [6] Bizning tadqiqotimiz uchun "kasbiy kompetensiya" tushunchasini aniqlashtirish kerak.

Kasbiy kompetensiya tarkibida ko‘plab mualliflar tashkiliy va boshqaruv kompetensiyasini ajratib ko‘rsatishadi. Demak, A.A.Gorbachev, M.A.Manvelyan, V.V.Ivanovlar [12] tashkiliy-boshqaruv malakasi kasbiy faoliyatda topiladi va boshqaruvchining butun hayoti davomida shakllanadi, O.S. Krakovskaya va L.L. Nikitina - boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish uchun bilim, malaka va ko‘nikmalar to‘plami deb ta’kidlaydilar [6].

Universitetda magistratura talabalarining tashkilotchilik va boshqaruv qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida o‘qituvchi zimmasiga katta mas’uliyat yuklanadi. Har bir talabaning shaxsiyati qobiliyatlarni shakllantirish jarayonida o‘zgarishlarga duchor bo‘lganligi sababli, o‘qituvchi tashkiliy va boshqaruv qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida shaxsiyat

neoplazmalarining paydo bo‘lish jarayonini kuzatishi kerak. Bugungi kunga qadar oliy o‘quv yurtlarida ijtimoiy-madaniy faoliyat bo‘yicha magistrant tayyorlash bo‘yicha ma‘lum tajriba to‘plangan va bunday tajriba umumlashtirish va ishda foydalanishga loyiqdir.

Tadqiqotchilarning fikricha, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishda “...bu imidjga mos kelish uchun xodim o‘z faoliyatining (natijalari, harakatlari) qanday xususiyatlari ekanligini tushunishi kerak. Va bu tushunchani hisobga olgan holda, faoliyatni aynan shu talablarga muvofiq qurish kerak, shunda ularga ustuvorlik beriladi ...” [17]

V.A.Belikov ta’kidlaganidek, talabalar o‘rtasida shakllangan tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalari strukturasi bildirgan holda, tuzilma “...aniq va mantiqiy bo‘lishi kerakki, bo‘lajak mutaxassis oliy o‘quv yurtida nazariy bilim olayotgan bo‘lsa, o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni o‘z oldiga qo‘ygan masalalarga asoslangan holda hal qila oladi ...” [3:357]

B.I.Kanayev har bir kompetensiyani har qanday ta’lim jarayoni mazmunining asoslarini tavsiflovchi elementar tarkibi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishni taklif qiladi: jamiyat tomonidan olingan bilimlar, faoliyatning ma‘lum usullari, imkoniyatlar, ushbu kompetensiya doirasidagi ijodkorlik, dunyo bilan bir xil chegaralardagi munosabatlar tajribasi nuqtai nazaridan [9]. K.A.Bajenova Yu.V.Krichevskiy, L.V.Lvov, O.V.Perevozova va A.I.Tayurskiylarning [11] fikricha, tashkiliy va boshqaruv kompetensiyalari tashkiliy-boshqaruv qobiliyatlari bilan shakllanadi.

Shunday qilib, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi - o‘z-o‘zini tashkil etish jarayonida namoyon bo‘ladigan, tashkiliy, boshqaruv bilimlari va ko‘nikmalari, qadriyat yo‘nalishlari asosida tashkil etish va boshqarishda kasbiy vazifalarni bajarish istagi va qobiliyatini aks ettiruvchi ajralmas shaxsiy xususiyatdir.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining tarkibiy tuzilishini tavsiflovchi zamonaviy yondashuvlar va bir qator mualliflarning ishlarini o‘rganish natijasida biz magistrantning ma‘lum bir kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni ta’lim tashkilotining o‘ziga xos xususiyatlarini va bitiruvchining keyingi kasbiy faoliyatini hisobga olgan holda belgilanadigan kompetensiyalar to‘plami quyidagi usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi degan xulosaga keldik.

Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi deganda biz tizimli psixologik va shaxsiy xususiyat sifatida tushunamiz, shu jumladan quyidagi asosiy komponentlar: kognitiv, motivasion, faollik, dizayn-tadqiqot va shaxsiy, unga tashkiliy va boshqaruv ishlarini samarali bajarishini ta’minlash uchun mo‘ljallangan yuqori texnologiyali ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish jarayonida boshqaruv funksiyalari [8:100]

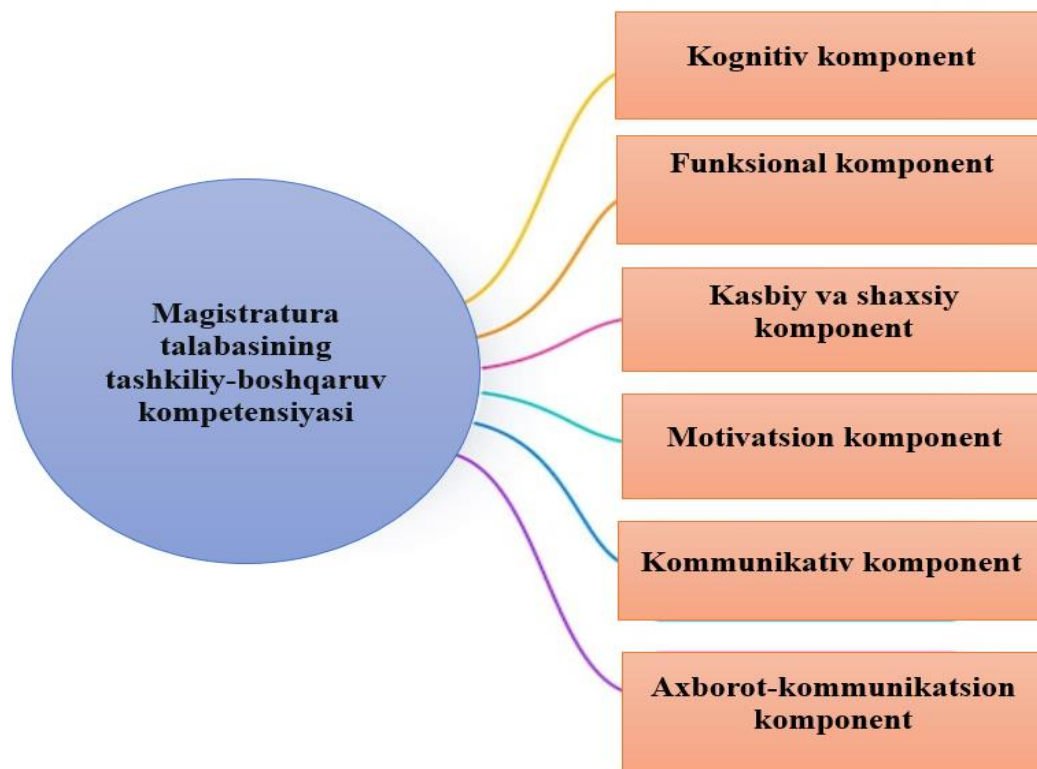
Innovation texnologiyalarni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida uzluksiz va ishonchli boshqaruv muammosi ayniqsa dolzarbdir. Bu birinchi navbatda magistratura talabalarining kasbiy tayyorgarlik jarayonida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishni taqozo etadi. O‘z navbatida, ushbu kompetensiyani rivojlantirish zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish bilan ta’minlanadi [8:106] Pedagogik shartlarning ushbu majmuasi o‘sha shartlarni ifodalaydi, ularning ta’minlanishi uning tarkibiy qismlarini muvaffaqiyatli targ‘ib qilishga olib keladi.

Biz uchun E.V.Savenkova tomonidan taklif etilgan magistratura dasturlarini amalga oshirishda talabaning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi strukturasi tahlil qilish eng maqbuldir.

Ushbu tuzilma ma‘lum tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: motivasion-shaxsiy (motivasion yo‘nalish), kognitiv (bilimda qayd etilgan tajriba), operativ-faollik (standart va nostandart

vaziyatlarda faoliyat usullariga ega bo‘lish ko‘nikmalari) va kommunikativ, ruxsat beruvchi, talabalarning kasbiy faoliyatning muayyan turiga oid masalalarni yechishdagi mavjud tajribasini hisobga olish, o‘quv jarayonida olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliyotda muvaffaqiyatli qo‘llash.

Natijada, magistrantning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tarkibida biz kognitiv, funksional, kasbiy va shaxsiy, motivasion, kommunikativ va axborot-kommunikatsiya komponentlarini aniqladik (2.1-rasm).

1 - rasm. Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining tuzilishi

Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining ushbu tarkibiy qismlarining tegishli mazmuni 1-jadvalda keltirilgan.

Jadval 1

Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tarkibiy qismlarining mazmuni

Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi komponentlari	Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi komponentlari mazmuni
<i>Kognitiv komponent</i> - bilimlarda qayd etilgan tashkiliy-boshqaruv faoliyatidagi tajriba	Boshqaruvning uslubiy asoslarini bilish va boshqaruv organlari ishini tashkil etish. Tashkiliy-boshqaruv faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va amalga oshirish xususiyatlari haqida bilim.
<i>Funksional komponent</i> - ta'lim jarayonida mavjud bo'lgan tashkiliy-boshqaruv usullarini (uskunalar,	Oqilona qabul qilishni ta'minlaydigan ko'nikmalar va qobiliyatlar boshqaruv qarorlari va boshqaruv organlarining tashkiliy-boshqaruv jarayonida samarali

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

operatsiyalar va harakatlar tartibi to‘plami) amalga oshirish tajribasi, olingan yoki rivojlangan qobiliyat va ko‘nikmalarni hisobga olgan holda faoliyat	ishini tashkil etish tadbirlari. Rejalashtirish, tashkil etishni ta’minlaydigan ko‘nikmalar va qobiliyatlar, turli sharoitlarda tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish va nazorat qilish
<i>Kasbiy va shaxsiy komponent</i> - bu tashkiliy-boshqaruv faoliyati bilan shaxsiy munosabatlar tajribasi (ichki tajriba, tushunish, mulohaza yuritish)	Tashkiliy-boshqaruv faoliyatining samaradorligiga ta’sir qiluvchi professional muhim fazilatlar (tashkiliy, kuchli irodali, kommunikativ va ijodiy). O‘z-o‘zini takomillashtirish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish usullariga ega bo‘lish
<i>Motivatsion komponent</i> - tashkiliy-boshqaruv faoliyatiga motivatsion munosabat tajribasi (ma’lum bir natijaga erishishni rag‘batlantiradigan ichki motivlar va munosabatlarning kuchi, barqarorligi va tabiati)	Umumiy qabul qilingan tegishli va barqaror motivatsion munosabatlar to‘plami: tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun motivatsiya va menejer sifatida o‘quv jarayonida o‘zini-o‘zi rivojlantirish uchun motivatsiya (tashkiliy-boshqaruvni kompetensiyalarni rivojlantirish).
<i>Kommunikativ komponent</i> - tashkiliy-boshqaruv faoliyatida kommunikativ munosabatlarni amalga oshirish tajribasi	Tashkiliy va boshqaruv faoliyati doirasida samarali kommunikativ munosabatlarni o‘rnatish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, malaka va ko‘nikmalar, konstruktiv xatti-harakatlar modellari va ssenariylari, qadriyatlar, shuningdek, kommunikativ fazilatlar va shaxslararo o‘zaro ta’sir tajribasi.
<i>Axborot-kommunikatsiya komponenti</i> - zamonaviy axborot muhiti sharoitida axborotning o‘zaro ta’siri tajribasi, shuningdek, tashkiliy-boshqaruv faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi nazariy bilim va ko‘nikmalar. Axborot resurslarini tahlil qilish, shuningdek, axborot va kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish bo‘yicha amaliy ko‘nikma va malakalar.

Avvalo, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tarkibida aniqlangan kognitiv komponent magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv faoliyati tajribasini hisobga olgan holda, ma’lum bir sohada o‘quv jarayonida olingan bilimlarni amaliyotda muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Funksional komponenti magistratura talabasi uchun kasbiy jihatdan muhim bo‘lgan hamda kasbiy faoliyat jarayonida ham, o‘quv jarayonida ham egallagan (rivojlanayotgan) ma’lum tashkiliy-boshqaruv ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi, ularga ongli va mustaqil ravishda ongli ravishda boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Kasbiy va shaxsiy komponent magistrantning kelajakdagi kasbiy faoliyatining sifat xususiyatlariga ta’sir qiluvchi ma’lum kasbiy muhim fazilatlar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Bundan

tashqari, magistrantning kasbiy muhim fazilatlari uning kasbiy faoliyatini amalga oshirish jarayonida ham, kasbiy ta’lim jarayonida ham shakllanadi (rivojlanadi).

Menejment yo‘nalishi bo‘yicha magistratura talabasining kasbiy faoliyatining ajralib turadigan xususiyatlaridan biri uning tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish bilan ajralmas bog‘liqligi bo‘lganligi sababli, bu borada uning kasbiy muhim fazilatlari tarkibi subordinatsiyani boshqarish qobiliyatini ta‘minlashi kerak bo‘linmalar, shuningdek, har qanday vaziyatda asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish [14:28].

Ushbu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ma‘lum bir psixologik va fiziologik kasbiy muhim fazilatlarni aniqlash imkonini berdi.

Bularga, bizning fikrimizcha, quyidagilar kiradi:

- maqsadlilik
- qat’iyatlilik
- jamoada yetakchilik
- xushmuomalalik
- tanqidiy fikrlash
- nostandart vaziyatlarda ongli qarorlar qabul qilish qobiliyati
- o‘z-o‘zini aks ettirish qobiliyati
- jiddiy jismoniy va ruhiy stress sharoitida harakat qilish qobiliyati va boshqalar.

Shunday qilib, kasbiy va shaxsiy komponent magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining kasbiy muhim fazilatlarni (tashkiliy, irodali, kommunikativ va ijodiy) shakllantirish (rivojlantirish) darajasi bilan tavsiflanadi. Kasbiy va shaxsiy komponentda kompetensiyani rivojlantirishning adekvatligi ko‘rsatkichi ularning tashkiliy va boshqaruv faoliyatida sifatli namoyon bo‘lishidir.

Motivasion komponent, bizning fikrimizcha, magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, umumiy qabul qilingan, tegishli va barqaror motivasion munosabatlar to‘plamini birlashtiradi: tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun motivatsiya va o‘quv jarayonida menejer sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun motivatsiya (tashkiliy va boshqaruv malakasini rivojlantirish).

Umuman olganda, u magistrantni tashkiliy-boshqaruv faoliyatida muayyan natijaga erishishga undaydigan ichki motivlar va munosabatlarning barqarorligi va xarakterini belgilaydi.

Shunday qilib, magistrantning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining motivasion komponenti kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan shaxsiy motivatsiyaning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining motivasion komponentini rivojlantirish ularning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari va istagi bilan belgilanadi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish hozirgi vaqtda ayniqsa dolzarb bo‘lgan zaruriy darajadagi aloqani shakllantirmasdan (rivojlantirmasdan) mumkin emas. Shuning uchun menejerning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tarkibida uni shakllantirish va rivojlantirish uchun yetarli kuch sarflashni talab qiladigan kommunikativ komponentni ajratib ko‘rsatish kerak.

Magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining kommunikativ komponenti bizda tashkiliy va boshqaruv faoliyati doirasida samarali kommunikativ munosabatlarni o‘rnatish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar, konstruktiv xatti-harakatlar

modellari va ssenariylari, qadriyatlarini, shuningdek, kommunikativ fazilatlar va shaxslararo o‘zaro ta’sir tajribasining sintezi sifatida tushuniladi.

Bundan tashqari, tashkiliy va boshqaruv turdagi muammolarni hal qilish uchun magistrant quyidagi kommunikativ fazilatlarga ega bo‘lishi kerak [4]:

1) **kasbiy fazilatlar**: kommunikativ faoliyatni mustaqil ravishda amalga oshirish, kommunikativ faoliyat jarayoniga ijobiy hissiy munosabat, o‘z nuqtai nazarini oqilona va malakali himoya qilish qobiliyati, maqsadga muvofiqlik, prinsiplarga rioya qilish, rostgo‘ylik;

2) **hissiy-irodaviy fazilatlar**: o‘rtacha qat’iyatlilik, so‘z bilan ishonitirish, shaxsiy namuna, xayrixohlik, yetarlicha talabchanlik, zaruriy o‘zini tuta bilish, xolislik;

3) **umumiy kommunikativ fazilatlar**: xushmuomalalik, ijtimoiy faollik, qarorlar va harakatlarda tashabbuskorlik, yetarli ma’lumot mazmuni, o‘ziga ishonch, topqirlik, qat’iyatlilik, jamoada ishlash qobiliyati, oqilona o‘zini-o‘zi tanqid qilish;

4) **odamlarga munosabat**: halollik, ochiqlik, mas’uliyat, odoblilik, adolatlilik, xushmuomalalik, yaxshi niyat, ishonch, e’tibor, hurmat;

5) **nevropsixik barqarorlik**: muvozanat, chidamlilik, sezgirlik, dinamizm.

Shunday qilib, magistrantning tashkiliy va boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan kasbiy vazifalarni bajarish jarayonida yuzaga keladigan hissiy va qadriyat munosabatlarini o‘rnatish ko‘nikma va malakalariga bog‘liq bo‘ladi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) takomillashtirilishini hisobga olgan holda, umuman jamiyat hayotining asosiy sohaslarini, xususan, ta’lim tizimini axborotlashtirish masalasi ancha dolzarb bo‘lib bormoqda. Axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari deganda kompyuter texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan axborot jarayonlari va axborot bilan ishlash usullari tushuniladi.

Shu munosabat bilan magistratura talabalarida zamonaviy AKTdan foydalanish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish (rivojlantirish) jarayoni alohida dolzarblik kasb etadi. Shu sababli, magistratura talabasining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tarkibida biz axborot-kommunikatsiya komponentini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

Biz magistrantning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining axborot-kommunikatsiya komponentini zamonaviy axborot muhiti (qidirish, to‘plash, tahlil qilish, tizimlashtirish, tarjima qilish va boshqalar) sharoitida faol axborot bilan o‘zaro ta’sir qilish (bilimlari, malakalari va ko‘nikmalarining sintezi), shuningdek, kasbiy faoliyatning turli muammolarini hal qilishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sifatida tushunamiz.

Magistrantning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining axborot-kommunikatsiya komponenti ikkita komponentning mavjudligini nazarda tutadi: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ma’lum bir nazariy bilimlar to‘plamiga ega bo‘lishni nazarda tutuvchi bilim va amaliy faoliyat mavjudligini nazarda tutuvchi faoliyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda tashkiliy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish ko‘nikmalari [2].

Shunday qilib, taqdim etilgan komponentlar magistrantning o‘z kasbiy faoliyatini mustaqil tashkil etish, asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish, bo‘ysunuvchi mansabdor shaxslarning samarali ishlashi uchun sharoit yaratish, tashkiliy va boshqaruv bilimlari, ko‘nikmalari tizimidan malakali foydalanish qobiliyati, o‘quv jarayonida shakllangan qobiliyatlar, shuningdek, o‘z

maqsadlariga erishish doirasida shaxsiy fazilatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishva tayyorgarligida namoyon bo‘ladi.

Tarkibiy qismlarning tahlilini hisobga olgan holda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi magistrantning ajralmas kasbiy va shaxsiy sifati sifatida qaralishi mumkin, bu uning o‘zini-o‘zi anglashida namoyon bo‘ladi va o‘z kasbiy faoliyatini mustaqil ravishda tashkil etish qobiliyati va istagini, tashkiliy-boshqaruv tipidagi muammolarni samarali hal etish va mavjud tashkiliy-boshqaruv bilimlari, malakalari va shaxsiy fazilatlarini tizimini hisobga olgan holda asosli boshqaruv qarorlarini qabul qilishni tavsiflaydi.

Xulosa: Magistrantning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi tuzilmasida aniqlangan komponentlar ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha turli kompetensiyalarni o‘zaro bog‘lash, shuningdek, har bir tarkibiy qismning rivojlanish shakllarini shakllantirish doirasida aniqlash imkonini beradi, bitiruvchining kompetensiya modeli, bu pirovard natijada umuman tashkiliy va boshqaruv malakasini rivojlantirishga yordam beradi.

Mutaxassis tashkiliy-boshqaruv faoliyatini, ilmiy-tahliliy, ilmiy-pedagogik masalalarni hal qilish uchun asosiy kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak. Maxsus kompetensiyalarni shakllantirish ushbu soha uchun muayyan mehnat ob‘yektlari va predmetlari uchun mutaxassislarni tayyorlashni ta’minlaydi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta’kidlaymizki, oliy o‘quv yurtida magistrantni kasbiy tayyorlash jarayoni - bu nazariy jihatdan maqsadli o‘qitish, kasbiy bilim, ko‘nikmalarni shakllantirish va ularni rivojlantirish, shaxsiy tajriba bilan amaliyotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar orqali mustahkamlash talaba bilimini boyitadi.

Shunday qilib, universitet ta’limi talabalarni o‘quv jarayonining haqiqiy sub‘yekti bo‘lishga undashga asoslangan bo‘lishi kerak, chunki faqat shaxsiy ish talabani raqobatbardosh, yuqori malakali mutaxassisga aylanishiga imkon beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
2. Абыкенова Д.Б., Асаинова, А.Ж. Проблема формирования информационно-коммуникационной компетентности магистранта как будущего научно-педагогического работника: // Вестник НГПУ. 2017. №1. URL <https://cyberleninka.ru/article/n/problemaformirovaniya-informatsionno-kommunikatsionnoy-kompetentnosti-magistranta-kak-buduschego-nauchno-pedagogicheskogo-rabotnika> (дата обращения: 20.06.2021)
3. Беликов, В.А. Философия образования личности: деятельностный аспект: монография/ В.А. Беликов. – М.: Владос, 2004. –357 с.
4. Голубев Ю.В. Структура модели коммуникативной компетентности офицера // Известия ВГПУ. 2015. №1 (96). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-modeli-kommunikativnoy-kompetentnosti-ofitsera> (дата обращения: 04.04.2021).
5. Горбачев, А.А., Манвелян М.А., Иванов В.В. Педагогические условия формирования организационно-управленческих компетенций у студентов вузе. /А.А. Горбачев, М.А. Мавелян, В.В. Иванов //Культурная жизнь Юга России, 2015. – №2 (57). – С.36-40. URL: <http://kjur.kguki.com/content/cms/files/33748.pdf> (дата обращения: 13.04.2016)

6. Гончарова, Н.Л. Категории «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме / Н.Л. Гончарова// Сборник научных трудов Сев Кав ГУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2007. – № 5. URL: <http://www.ncstu.ru> (дата обращения: 23.12.2016).
7. Ильмушкин Г.М., Нечаева Н.Ю. Педагогические условия формирования организационно-управленческой компетентности будущих специалистов атомной отрасли // Современные наукоёмкие технологии. 2018. № 12. С. 193–198.
8. Ильмушкин Г.М., Нечаева Н.Ю. Критерии и уровни сформированности организационно-управленческой компетентности будущих специалистов атомной отрасли // Современные наукоёмкие технологии. – 2019. – № 3-1. – С. 100-106;
9. Канаев, Б.И. Педагогический анализ результата образовательного процесса: практикоориентированная монография. М.: Тольятти: ИНОРАО, 2003.
10. Краковская, О.С. Формирование организационно-управленческой компетенции бакалавров лингвистики. Автореф. канд. пед наук. 13.00.08./Краковская Ольга Сергеевна. – Калининград, 2015. – 27 с.
11. Кричевский, В.Ю. Управление – деятельность профессиональная. СПб., 2001.
12. Никитина Л., Шагеева Ф., Иванов В. Технология формирования профессиональной компетентности // Высшее образование в России. 2006. – №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-formirovaniyaprofessionalnoy-kompetentnosti> (дата обращения: 03.04.2016).
13. Смородинова, М.В. Формирование предметных компетенций учащихся основного общего образования. дис....канд. пед, наук 13.00.01/ Смородинова Мария Васильевна. – Москва, 2015. –193 с.
14. Шумилин В.С. Особенности формирования профессиональной компетентности слушателя магистратуры военного вуза в соответствии с требованиями Федеральных государственных образовательных стандартов нового поколения. / В.С. Шумилин, А.Н. Печников, Д.С. Сизов // Ежеквартальный научно-аналитический журнал “Вестник военной академии материально-технического обеспечения имени генерала армии А.В. Хрулева”, г.Санкт-Петербург. 2020. № 3(23). С. 28–34
15. Khasanova G. Essence and Components of The Concept of Organizational and Management Skills of Master's Students //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 217-222.
16. Khasanova G. Scientific Evidence and Their Role in Pedagogical Research //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 59-64.
17. Spencer, L.M., Spencer, S.M. (1993). Competence at Work: Models for Superior Performance, John Wiley & Sons, Inc.
18. 04/SDG_Progress_Report_Special_Edition_2023_ADVANCE_UNEDITED_VERSION.pdf

MUAMMOLI TA’LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA

¹Asranbayeva Munajat Halimjanovna, ²Badritdinova Madina Baxromovna

¹NamDPI dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

²NamDPI dotsenti v.b., psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157460>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada mamlakatimiz o‘quv yurtlarida pedagogik texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etishga turlicha yondoshuvlarning mavjudligi, o‘qitishga texnologik yondoshuvning o‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta’lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o‘rin tutishi, zamonaviy ta’lim texnologiyasida muammoli ta’limning ahamiyati yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** muammo, tafakkur, innovatsiya, metod, muammoli vaziyat, kashfiyot.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается существование различных подходов к внедрению педагогических технологий в учебный процесс в образовательных учреждениях нашей страны, применение технологического подхода к обучению к образовательному процессу путем объединения его с идеями узбекской народной педагогики, подчеркивается особое место качества подготовки кадров, мирового образования в соответствии со стандартами, важность проблемного образования в современных образовательных технологиях.*

***Ключевые слова:** проблема, мышление, новация, метод, проблемная ситуация, открытие.*

***Abstract.** In this article, the existence of different approaches to the introduction of pedagogical technology into the educational process in the educational institutions of our country, the application of the technological approach to teaching to the educational process by combining it with the ideas of Uzbek folk pedagogy, the quality of personnel training, world education its special place in coordination with standards, the importance of problem-based education in modern educational technology is highlighted.*

***Keywords:** muammo, tafakkur, innovatsiya, metod, muammoli vaziyat, kashfiyot.*

KIRISH.

Bugungi islohotlar davri o‘qitishning samarali metodlarini yaratishni, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta’lim-tarbiyaning yetakchiligini ta’minlashni, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg‘ularini e’tiborga olib, ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda. Pedagogik jarayondagi ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun o‘qitish sifatini tubdan yangilash, o‘qituvchi va o‘quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo‘lga qo‘yish, o‘zaro sog‘lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

Zamonaviy ta’lim tizimi har bir pedagogdan juda katta kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishni, o‘qitishning eng ilg‘or texnologiyalarini o‘zlashtirishni, fanning so‘nggi yutuqlaridan xabardor bo‘lishni, o‘quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan ta’lim-tarbiya ishlarini olib borish malakasiga ega bo‘lishni taqozo etmoqda. Milliy dasturning ikkinchi bosqichi sifat bosqichi hisoblanib, bunda o‘quv jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O‘quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi va boshqa bir qator xususiyatlariga bog‘liqdir. Shuning uchun ham mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayonida muammoli ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa ta’lim sifati samaradorligini ta’minlanishining dolzarb muammolaridan biridir.

TAHLIL VA NATIJALARI:

Hozirda xorijlik mutaxassis olimlar bilan bir qatorda respublikamizning bir qator pedagog olimlari Ashirboyev S, Sayidaxmedov I.S, Jo‘rayev R.X, Farberman B.L.va boshqalar tomonidan ham samarali ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda[2]. Mamlakatimiz o‘quv yurtlarida ham pedagogik texnologiyaga qiziqish ortib unga turlicha qarashlar va tushunchani o‘ziga xos talqin qilishlar, shuningdek pedagogik texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etishga ham turlicha yondoshuvlar sodir bo‘lmoqda. Zero, o‘qitishga texnologik yondoshuvning o‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta’lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o‘rin tutishi muqarrardir. Bizga ma’lumki, zamonaviy ta’lim texnologiyasida muammoli ta’lim alohida o‘rin tutadi.

J.Piajening ta’kidlashicha, “Ijtimoiy hayot uch narsaning ta’siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi”. Bu borada muammoli ta’lim orqali o‘zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o‘z-o‘zidan o‘smir tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi [4]. N.S.Leytesning fikricha, tevarak-atrof, borliq, jamiyat, tabiat, mikro va makro muhitdagi narsalar hamda hodisalar o‘rtasidagi ichki bog‘lanishlar, munosabatlar, o‘zaro ta’sirlarni aks ettirish, voqelikni ijodiy tarzda qayta o‘zgartirish imkoniyati o‘smir tafakkurini rivojlanishi uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi [6]. N.A.Menchinskaya maktab o‘quvchilarining aqliy taraqqiyot darajasini aniqlash jarayonida ularning mavjud bilimlarni amaliyotda qo‘llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish holatini belgilashga harakat qiladi. Muallif bu asnoda o‘zlashtirish sur’atiga, yaqqollik va mavhumlikka, yaqqol va mavhum tafakkurning o‘zaro aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga alohida ahamiyat beradi. Bunda tadqiqotchi uchun eng muhim mezon o‘quvchilar fikrini xususiydan umumiy mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Uning fikricha, aqliy taraqqiyot o‘z ichiga o‘quvchilarning o‘qishga nisbatan munosabati, o‘qish motivlari, bilishga qiziqish masalalarini qamrab olishi kerak, deb hisoblaydi.

Muammoli ta’lim texnologiyasining zamirida bir-biriga bog‘liq bo‘lgan muammolar zanjiri yotadi. Muammoli ta’lim metodiga asoslangan ta’lim jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi [3].

- * Dastlab muammoli vaziyat hosil qilish;
- * Muammolarni shakllantirish va muammoni yechish uchun umumiy taxlil qilish;
- * Tahmin qilingan yechimni tekshirish;
- * Amaliy va nazariy xarakterdagi masalalarda qo‘llash,ularni tartibga solish hamda siyosiyashtirish.

Dars jarayonida o‘quvchi muammoni yechar ekan, o‘zicha muhim bo‘lgan “kashfiyot” qiladi. Bu hol o‘quvchida o‘ziga ishonch xosil qiladi (ya’ni mening kashfiyotim, men topdim, ixtiro qildim). Mana shu tomoni bilan muammoli ta’lim texnologiyasi boshqa barcha o‘qitish texnologiyalaridan ustun turadi. CHunki, bunda o‘quvchi izlanish olib borish, taxlil qilish, empirik xulosa chiqarish, boshqa vaziyatga qo‘llash, fikr-muloxazalarini taxminan sistemalashtirib isbotlash, kelgusida amaliy faoliyatga qo‘llash malakalarini egallab boradi.

Muammoli ta’lim an’anaviy o’qitish metodikasiga tayanadi. O’qituvchi muammoli vaziyatni o’quvchilar oldiga qo’yish bilan bir qatorda, uni yechish uchun izlanish zarurligini, izlanish uslublarini o’quvchilarga o’rgatadi. Muammo yechimini topish, izlashga o’tish uchun, eng avvalo zaruriy muhit yaratilishi kerak. Muammo aniq bo’lishi, o’quvchilar uni yechimini izlash jarayonida oldingi mavzularda, fanlarda olgan ma’lumotlari, tushunchalari, bilimlaridan foydalana oladigan bo’lishi kerak. O’quvchilar oldiga qo’yilgan muammo o’zining dolzarbligiga ega bo’lishi ham muhim ahamiyatga ega. O’quvchi izlanishni ma’lum bir sistemada, muayyanlikda bo’lgan muammo ustida olib borish kerak. SHunda o’quvchi muammoni taxlil qiladi, qismlarini ajrata oladi va yechish uchun kirishadi. Ta’lim jarayonini loyihalash bevosita muammoli ta’limni qo’llashga va aksincha, muammoli ta’lim ta’limini loyixalashga olib keladi. Muammoni o’qitish texnologik loyixalashtirilgan o’quv jarayonini amalga oshirishning didaktik konstruktsiyasi sifatida qo’llaniladi.

E.N.Kabanova-Meller muammoli ta’lim orqali o’quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga e’rinish mumkinligini ta’kidlaydi. E.N.Kabanova-Meller metodi bo’yicha o’quvchilarning tafakkurining rivojlanishi 3ta mezon (o’lchov, parametr) bilan aniqlanadi [8]:

1. Ta’lim jarayonida shakllantiriladigan ko’nikma, malaka va aqliy faoliyat usullarida yangi sharoitga ko’chish muammosining mavjudligi (har xil yo’llari, ko’rinishlari, turlari va hokazo).

2. O’quvchilarda tarkib topgan ko’nikma, malaka va aqliy faoliyat usullaridan shaxsning o’z aqliy faoliyatini o’zi bevosita idora qilishga, boshqarishga o’tishi.

3. Tashqi ta’sir natijasida o’quvchilarning bilishga qiziqishi qay darajada ekanligini aniqlash va boshqalar.

Amerikalik olim U.Gordon (1960) o’quvchilarga muammolarni, uning tashkil qiluvchi elementlarini shakllantirishni o’rgatishni, izlanishning bosh maqsadini ajrata bilishni, turli-tuman xarakterdagi masalalar yechimining o’xshashlarini qidirishni o’rgatish muammoli ta’lim jarayoni uchun muhimligini ta’kidlaydi[5]. O’qituvchi muammoni qo’yishni bilibgina qolmay, uning yechimini topish usullarini o’quvchilarga o’rgatishi kerak.

Muammoni yechimini izlashning quyidagi usullari bor[7].

* Muammoni yechimini to’g’ri izlash (muayyan masalaga o’xshash, masalalar qanday yechiladi);

* Muammoni yechimini shaxsiy izlash (muayyan masalada berilgan ob’ekt obraziga kirishga xarakat qilish va shu nuqtai-nazardan muloxaza yuritishga urinib ko’rish);

* Simvolitik (ikki jumla orqali masalaning mohiyatini obrazli aniqlashni berish);

* Fantastik (bu masalani ertak qahramonlari qanday yechgan bo’lar edilar).

Muammoli vaziyatni bunday usulda yechishga o’rgatish orqali o’quvchilarni sinetik, abstraktsiyalash, fantaziya qilish, o’zgalarni eshitish, oddiydan g’ayrioddiy, g’ayrioddiydan oddiy topish, o’xshatishlardan mohirona foydalanish ko’nikmalari shakllantiriladi.

XULOSALAR

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, muammoli ta’lim orqali nazariy tafakkurga asoslanib, mazmunder umumlashtirishga suyanib, umumlashgan o’quv usulini shakllantirish orqali o’quvchilarning mavhum fikr yuritish darajasini rivojlantirish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, muammoli ta’lim jarayonida o’qituvchi o’quvchilar o’rtasida fikrlar almashinishini boshqarish; ishonchli dalillar asosida o’z fikrida tura olish; muxolif tomonning fikrini munozara qilish, malakasini rivojlantirish; o’quvchini aktiv fikrlash

faoliyatiga asoslash, masalani dolzarblashtirish, o‘z fikrini bayon qilishnigina emas, balki boshqalarni ham eshitish mahoratini rivojlantirish, o‘quvchilar bildirgan fikrlardan foydali axborotni olish va zurur xulosalar chiqarish va o‘quvchilar ixtirochilik, tadqiqotchilik, loyihalovchilik kabi zaruriy sifatlarni shakllantirishdir.

O‘quvchilarda tafakkur mustaqilligini rivojlantirish uchun yangi o‘quv materiallarini evristik tarzda berilishi ham maqsadga muvofiq. Bu borada V.A.Krutetskiy tomonidan taklif etilgan muammoli evristik metod orqali o‘qitishning quyidagi bosqichlariga e‘tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1-bosqich; O‘qituvchi muammo va uning ta’riflanishini ko‘rsatib o‘tadi, o‘quvchilar esa uni hal qilish uchun mustaqil yo‘l-yo‘riq qidiradi.

2-bosqich; O‘qituvchi muammoni o‘quvchilarga mustaqil ravishda ta’riflash vazifasini qo‘yadi.

3-bosqich; O‘qituvchi o‘quvchilarlarga muammoni hal qilishga, uni ta’riflashga, yechish usullarini qidirib topishga yo‘llanma beradi.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko‘ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni. T.: 2022.
2. Ishmatov K. Pedagogik texnologiyalarni nazariy asoslari. Ta’lim muammolari, Toshkent.: 1999
3. АСРАНБАЕВА, М. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ. УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум, 43-45.
4. Badritdinova, M. B. (2019). НЕ DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
5. Асранбаева, М. Х. (2015). МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ТРЕВОЖНЫМИ ДЕТЬМИ. In *СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ТРАНСФОРМАЦИИ КОНЦЕПЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ* (pp. 43-47).
6. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.
7. Asranbaeva, M. H. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMING MOTIVES OF LABOUR ACTIVITIES IN AN INCOMPLETE FAMILY. *Theoretical & Applied Science*, (1), 121-123.
8. Badritdinova, M. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR USLUBINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to‘plami.

**TEXNOLOGIK TA’LIM YO’NALISHIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI
O’QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALAR**

¹Umarov Xusan Abduraximovich, ²Yo’ldoshev Alimardon

¹Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti „Texnologik ta’lim metodikasi“
kafedrasida dotsent v.b., p.f.f.d., PhD

²Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Texnologik ta’lim yo’nalishi
talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157474>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Texnologik ta’lim yo’nalishida mutaxassislik fanlarini o’qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish usullari, uning samaradorligi to’g’risida so’z borgan.*

***Kalit so’zlar:** innovatsiya, texnologiya, interaktiv metodlar, o’qitish metodlari, evristik ta’lim, integratsiyalangan ta’lim, interfaol ta’lim, informal ta’lim, pedagogik texnologiyalar masalalari.*

***Аннотация.** В данной статье говорится о методах и об эффективности использования инновационных образовательных технологий при преподавании профильных предметов в сфере технологического образования.*

***Ключевые слова:** инновации, технологии, интерактивные методы, методы обучения, эвристическое образование, интегрированное образование, интерактивное образование, информальное образование, вопросы педагогических технологий.*

***Abstract.** This article deals with the methods and effectiveness of using innovative educational technologies when teaching specialized subjects in the field of technological education.*

***Keywords:** innovation, technology, interactive methods, teaching methods, heuristic education, integrated education, interactive education, informal education, issues of pedagogical technologies.*

1. Kirish.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakillanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

Ta’lim jarayonida o’quvchi-talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o’quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o’qitish metodlari - interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o’rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchi-talabalarining bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini ta’minlaydi.

2. Tahlil va natijalar.

Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish - innovatsion faoliyatni maydonga olib chiqdi. Axborot - yuksak rivojlangan texnologiyalar asri deb yuritilayotgan XXI asrga kelib, ta’lim jarayoniga innovatsiyani keng joriy qilish masalasiga e’tibor yanada kuchaytirildi.

- Dars shakliga innovatsiyani kirib kelishini standart, nostandart hamda virtual dars shakllari misolida ko‘rishimiz mumkin.

- O‘qitish turlaridagi innovatsiyani muammoli ta’lim, evristik ta’lim, darajalangan ta’lim, integratsiyalangan ta’lim, interfaol ta’lim, informal ta’lim, rasmiy ta’lim, norasmiy ta’lim turlari mavjud.

- O‘qitish vositalariga innovatsiyani kirib kelishini dars jarayonida multimedia, elektron doskalar va boshqa vositalarni misol qilish mumkin.

Ta’lim jarayonida o‘quvchi talaba asosiy figuraga aylanadi Shuning uchun oliy o‘quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari - interaktiv metodlar, Innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ro‘li benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va intraktiv metodlar o‘quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi. INNOVATSIYA (inglizcha innovation)- yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to‘liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib ta’lim mazmuninng tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarnig oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o‘quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

-O‘quvch-talabaning dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

-O‘quvchi-talabalarni o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlashi;

-O‘quvchi-talabaning bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan xolda kuchaytirishi; -Pedogok va O‘quvchi-talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o‘rganayotgan o‘qituvchilar, ilmiy-tadqiqodchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog‘liq, ham da o‘qitish jarayonida qo‘llanlshi zaruru bo‘lgan TSO, kompyuter, masofali o‘qish yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi.

Darhaqiqat, innovatsiya (yangi) lotin tilida 17-asrning o‘rtalarida paydo bo‘lgan va ma’lum bir sohaga yangining kirishi, unga implantatsiyasi va bu sohada butun bir qator o‘zgarishlarning paydo bo‘lishini anglatadi. Bu shuni anglatadiki, innovatsiya, bir tomondan, yangilik yaratish, amalga oshirish, amalga oshirish jarayoni bo‘lsa, ikkinchi tomondan, u umuman ob’ekt emas, balki yangilikni ma’lum bir ijtimoiy amaliyotga aylantirish faoliyatidir. Innovatsiyaning asosiy ko‘rinishlari quyidagilardan iborat:

- yangi g‘oyalalar;
- tizim yoki faoliyat yo‘nalishini o‘zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan’anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo‘lmagan tashabbuslar;
- ilg‘or ish uslublari.

Ta’lim innovatsiyalari - uzluksiz ta’lim sohasi yoki o’quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo’llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g’oyalarning mavjud g’oyalarni inkor etish natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Zamonaviy o’qitish usullari - bu nafaqat materialni passiv idrok etish, balki o’quvchilarning o’zaro ta’siri va o’quv jarayoniga jalb qilish asosida kompetensiyalarni rivojlantirishning faol usullari. Masofaviy ta’lim afzalliklaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi axborot, texnologik, tashkiliy va kommunikatsiya komponentlarini o’z ichiga olgan zamonaviy ta’lim infratuzilmasi. Hozirgi vaqtda ta’limda turli xil pedagogik innovatsiyalardan foydalanilmoqda. Bu, birinchi navbatda, muassasaning an’analari va maqomiga bog’liq. Shunga qaramay, quyidagi eng xarakterli innovatsion texnologiyalarni ajratib ko’rsatish mumkin. Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fantexnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat. Pedagogning innovatsion faoliyati: yangilikni qo’llashga tayyorligi; pedagogik yangiliklarni qabul qilishi; novatorlik darajasi; kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi; ijodkorligi bilan belgilanadi. Pedagog qanchalik tajribali, bilimli, notiq bõlsa u talabalarga shunchalik bilim bera oladi va ularni õz mutaxassislik fani bõyicha yangi texnologiyalardan foydalanib, talabalarni qiziqishlari oshiradi.

Jumladan, o’quvchilarda kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni dastlab umumta’lim maktablarida “Texnologiya” fanini o’qitishda, so’ngra kasb-hunar va oliy ta’lim mutaxassislikka oid fanlarni o’qitish jarayonida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonning uzluksizligini ta’minlash ta’lim tizimlari o’rtasida o’zaro uzviylik va izchillilikni ta’minlash masalasini ilgari suradi.

Bundan tashqari, fanlarni o’qitishda zamonaviy va innovatsion uslublardan foydalanish zarurati kelib chiqmoqda. Misol uchun oliy ta’lim muassasalarida “Taqsimlangan tizimlar” fanini o’qitish jarayonida innovatsiyalar va ilg’or xorijiy tajribalarni qo’llash bugungi kunning dolzarb masalaridan biri hisoblanadi. Avvalo fandagi yangilik nima? Fandagi innovatsiya nima degan savollarga javob berish lozim. Bugungi kunda amaliyotda yangilik va innovatsiya so’zlari o’rtasida farqlar mavjud. Yangilik bu fandagi eng so’nggi yutuqlar, bilimlar, usullar hisoblanadi. Ushbu yutuqlar, bilimlar, usullar amalda qo’llanilishi bilan innovatsiyaga aylanadi.

3.Xulosa.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki hozirgi rivojlanib borayotgan axborot asrida har bir sohada hamda mutaxassislik fanlarida innovatsion g’oya va innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanib qoldi. Elektron kutubxonalar, AKT vositalari bilan o’qitishda samari yo’llari juda ham talaygina. Innovatsion texnologiyalar asosida o’qitish, o’quvchilarga bilim berish va ularni amaliyotda qo’llay olish ko’nikmalarini oshirish hozirgi kunda muhim o’rin kasb etadi.

REFERENCES

1. X.A.Umarov Uzluksiz ta’lim tizimini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o’rni. “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish

- istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
2. F.A.Umarova, X.E.Tohirova Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
 3. F.A.Umarova, X.E.Tohirova Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari “Ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Toshkent TDPU-30.05.2023 yil
 4. Kh.A.Umarov [Formation of students'professional readiness on the basis of innovative ways of cooperation in the conditions of uzbekistan \(by the example of future teachers\).](#)- Journal of Central Asian Social Studies 2020.– pages 15-25
 5. ФА Умарова, ХА Умаров / МАСОФАДАН ЎҚИТИШ, ИНТЕРНЕТ ВА БОШҚА МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ОРҚАЛИ ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ / Сборники конференций НИЦ Социосфера 2016
 6. ХА Умаров, ЗА Умарова / "[Использование электронно-образовательных ресурсов в целях создания образовательной экосистемы](#)". Перспективные информационные технологии / Перспективные информационные технологии (ПИТ 2018) 2018
 7. FA Umarova, ZA Umarova, Kh A Umarov / [Scientific and practical bases of creation and use of electronic educational resources in the educational process](#) / European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 2019
 8. Фотима Абдурахимовна Умарова – [Талабаларга кийимларни лойихалаш ва моделлаштиришни ўргатишда ахборот-коммуникация технология воситаларидан фойдаланиш орқали таълим самарадорлигига эришиш](#) / Современное образование (Узбекистан) 2021
 9. Umarova Fotima Abdurahimovna / [The Importance of Learning CAD / CAM FOR STUDENT FASHION DESIGNERS IN UNIVERSITIES.](#)/ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ №22, 2022/1
 10. Umarova Fotima Abdurahimovna / [Kasbiy bilimlarni shakllantirishda axborot texnologiyalarni joriy etishda hayot xavfsizligi.](#) / JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH/ 2022/10/2

MUTAXASSISLIK FANLARINI O‘QITISHDA TALABALAR ISHCHI DAFTARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Yakubov Xushnud Kalandarovich

Urganch davlat universiteti dotsenti (t.f.n.)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158399>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Mashinasozlik texnologiyasi asoslari fani misolida mutaxassislik fanlarini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash qarab chiqilgan, talabalar ishchi daftarining funksiyasi, turlari, tiplari, tuzilishi tahlil qilingan, tadqiqot natijasida ishchi daftardan foydalanish o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishi haqida xulosalar qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** innovatsion ta’lim, kontekst yondashuv, mashinasozlik texnologiyasi asoslari, multimedia texnikasi, elektron ishchi daftar.*

***Аннотация.** В данной статье на примере дисциплины Основы технологии машиностроения рассмотрено применение инновационных образовательных технологий при преподавании специальных дисциплин, проанализированы функции, типы, строение рабочей тетради студента, сделаны выводы о повышении эффективности учебного процесса при их применении*

***Ключевые слова:** Инновационное образование, контекстный подход, основы технологии машиностроения, мультимедийная техника, электронная рабочая тетрадь.*

***Abstract.** In this article, using the example of the discipline Fundamentals of Mechanical Engineering Technology, the use of innovative educational technologies in teaching special disciplines is considered, the functions, types, structure of a student’s workbook are analyzed, conclusions are drawn about increasing the efficiency of the educational process when using them*

***Keywords:** Innovative education, contextual approach, fundamentals of mechanical engineering technology, multimedia technology, electronic workbook.*

Kirish. Oxirgi paytlarda pedagoglar va talabalar tomonidan umume’tirof qilinayotgan o‘qitish vositalaridan biri o‘quvchining fan bo‘yicha elektron ishchi daftaridir. Elektron ishchi daftardan foydalanish ta’lim sifatini yaxshilaydi, individuallashtirish tufayli butun ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, pedagogga innovatsion ta’lim metodlarini joriy qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Elektron ishchi daftardan foydalanishning dolzarbligi daftardagi axborot mazmuni va uning bilan ishlayotgan o‘quvchi fikrlash qobiliyati harakat yo‘nalishini aniqlash imkoniyatining optimal mutanosibligi bilan aniqlanadi. Mashg‘ulotni loyihalashda pedagog konkret fanlar uchun maxsus didaktik xarakterdagi dasturlarning kamligi tufayli qiyinchiliklarga uchraydi. Natijada keng ommaga mo‘ljallangan dasturlarni konkret o‘quv jarayoni sharoitlariga moslashtirishga to‘g‘ri keladi.

O‘quv rejasi bo‘yicha «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fani mutaxassislik fani hisoblanib, to‘rtinchi bosqichda o‘qitiladi. Ushbu fanni o‘qitilishida dastur bo‘yicha o‘rganilayotgan mavzular doirasida tayyor namunalarning yetarli emasligi, murakkab texnologik uskuna va kesuvchi asboblarning asl nusxalarining yo‘qligi fan bo‘yicha elektron ishchi daftardan foydalanishni yanada dolzarblashtiradi.

Jahondagi tez o‘zgaruvchan zamonaviy sharoitlardagi innovatsion jarayonlar yuqori malakali va ijodiy fikrlaydigan kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish zahiralarni izlashga majbur qilmoqda. Innovatsion tipdagi rivojlanishni tanlash, zamonaviy texnologiyalarni yaratish

va joriy qilish, mamlakatning sotsial iqtisodiy rivojida bilim va axborot rolining oshib borishi innovatsiyalarga ommaviy talabni keltirib chiqarmoqda. Bu ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasining yangi shakllarni talab qiladi, oliy ta’lim oldidagi birlamchi vazifa sifatida innovatsion tipdagi mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo’yadi.

Innovatsion ta’limda qo’llanilayotgan samarali metodlardan biri «kontekst ta’lim» hisoblanadi. Bunda bilim egallashga motivatsiya konkret bilim va uning qo’llanilishi orasidagi munosabatlarni o’rnatish orqali erishiladi. Ushbu usul yetarli darajada samarali hisoblanadi, chunki bilimning amaliyotda qo’llanilishi bo’lajak bakalavrlarning innovatsion potentsialining shakllanishida o’ta muhimdir. Bo’lajak bakalavrlarning innovatsion potentsiali integrativ kasbiy shaxsiy sifat bo’lib, o’z tarkibiga yangi axborotdan foydalanishga tayyorligini aniqlovchi bilim, ko’nikma va munosabatlarni oladi. Bular raqobatbardosh g’oyalarni ilgari surish, innovatsion loyixalar yaratish, yangi texnika va texnologiyalardagi foydalanish, nostandart masalalarni yechish usullarni va standart masalalarni yechishning yangi innovatsion usullarini topishdir[1].

«Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanini o’qitish uzoq vaqt davomida ishlab chiqilgan usul va amallar majmuidan iborat. Ko’rgazmali materiallarsiz fanni o’qitish samarasiz bo’lib, murakkab texnologik jarayonlarni tushunish uchun ming marta eshitgandan ko’ra bir marta ko’rgan afzal hisoblanadi. Shuning uchun kafedra o’qituvchilari oldida amaliy ko’rgazmali material yetarli emasligini yechishdek jiddiy muammo ko’ndalang buldi. Tarkibida proektor, ekran va lazerli ko’rsatkich bulgan multimedia texnikasi yordamga keldi. Bunday texnikadan foydalanish «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanidan ma’ruzalarni o’qishda yangicha yondashuvga sabab bo’ldi va ko’rgazmali materialni yetkazish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Multimedia texnikasi samarali ishlashi uchun belgilangan o’quv soatlari doirasida zarur ko’rgazmali materialni to’la yetkazish va bunda ko’p miqdordagi videoyujetlardan foydalanish uchun butun ma’ruza materialini qayta ko’rib chiqishga to’g’ri keldi.

Bunday ish bajarildi va bugungi kunda Urganch davlat universiteti «Transport tizimlari» kafedrasida bir necha texnikaviy fanlardan mashg’ulotlar multimedia texnikasi yordamida o’tilmoqda. Ma’ruza materialini ishlab chiqishda uch xil turdagi ko’rgazmalardan foydalanildi:

- talabalar uchun sxematik chizmalar;
- sxematik chizmalarda tasvirlangan ob’ektlar fotografiyalari;
- qurilmalar va ishlov berish jarayonlarini harakatda namoyish qiluvchi videoroliklar.

«Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanini tayyorlash uzoq vaqt va mehnat sarflashni talab qildi. Bu sarf xarajatlar o’zini oqladi, dars materiallari talabalar tomonidan katta qiziqish bilan qabul qilindi, nazoratlarda esa ular yaxshi natijalarni ko’rsatdilar. Shu bilan birga ma’ruzalarni bunday uslubda olib borishda rasmlarni doskada tasvirlash uchun vaqt sarflanmaydi va vaqt birligida talabalarga yetkazilayotgan material miqdori oshadi.

Masalan, oldin qaysidir ishlov berish usuli haqida gap borsa o’qituvchi doskada oddiy sxema chizar edi, bu sxemadan ishlov berish usulini harakatda ko’rmagan odam uchun uni tasavvur qilish juda kiyin edi. Eng yaxshi holda suratni plakatda ko’rsatish mumkin edi. Endi esa ekranda rasmlar va eng asosiysi ishlov berish usulini namoyish qiluvchi videoroliklarni ko’rsatish imkoniyati paydo bo’ldi.

Boshqa misol. «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanidan ma’ruzalarda odatda seriyali va ommaviy ishlab chikarishda keskichlardagi o’tkirlanmaydigan burilma plastinalar o’tkirlanadigan plastinalardan samaraliroq ekanligi aytib o’tilar edi. Endi esa, yangicha uslubda ma’ruza o’qishda bir vaqtning o’zida keskich plastinasini o’tkirlash va o’tkirlanmaydigan

plastinani almashtirishni namoyish qiluvchi ikkita videorolikni namoyish qilish mumkin. Bunday parallel namoyish aytilgan fikrni yaqqol ko‘rsatadi va bir vaqtning o‘zida talaba keskichning o‘tkirilanish jarayoni, burilma plastina kesuvchi qirrasining almashtirilishini ko‘radi.

Bunday ma’ruza materialini tayyorlashda eng katta kiyinchilik tegishli, sifati yuqori bulgan videoroliklarni tanlab olish hisoblanadi. Bu yerda ikkita yo‘l mavjud: tayyor videoroliklardan foydalanish, yoki ularni mustaqil tayyorlash. Har ikkala yo‘ldan bir vaqtning o‘zida foydalanish to‘g‘riroq hisoblanadi.

O‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning boshqa yo‘nalishi talabalar bilimlarini tekshirish uchun testlar ishlab chikish. Beshta savoldan tashkil topgan test har bir talaba uchun 3 minut vaqtni oladi. Agar har bir talaba alohida kompyuterga o‘tirsam butun guruhni 3 minutda testdan o‘tkazish mumkin. O‘qituvchi barcha natijalarni kompyuterda saqlab qo‘yishi va keyin tahlil qilishi mumkin. Test usulidan oraliq nazoratlarda va yakuniy nazoratlarda ham foydalanish mumkin.

Mamlakatimizdagi va xorijdagi tajriba shuni ko‘rsatdiki, bo‘ljak bakalavrlar innovatsion potensialini shakllantirish samaradorligi o‘quv jarayoni aktivlashganda oshadi. Bakalavrlar innovatsion potensialini shakllantirish vositasi sifatida ishchi daftar taklif qilingan [1]. Hozirgi kunda ishchi daftardan o‘quv materialini yengil o‘zlashtirish, shuningdek uni tekshirish maqsadida umumta’lim maktablari o‘qituvchilari foydalanadilar. Oliy ta’limda alohida olingan texnik fanlar, masalan, «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanidan talabalar tayyorgarligi sifatini oshirish va o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun ishchi daftardan faol foydalanish zarur deb hisoblaymiz. Jumladan, ishchi daftardan talabalar bilim va ko‘nikmalarini ma’ruza mashg‘ulotlari, amaliy va laboratoriya ishlarida nazorat kilib borish uchun foydalanish mumkin. Zamonaviy informatsion texnologiyalar ishchi daftarini elektron shaklda ham ishlab chiqishga imkon beradi. Hozirgi kunda elektron ishchi daftarlar oliy ta’limda keng ko‘lamda foydanilmayapti. Shuning uchun biz o‘z oldimizga elektron ishchi daftarlarning tuzilishi, mazmuni va ulardan foydalanish metodikasini talabalarga «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fani uchun [2] aniqlashni maqsad qilib qo‘ydik.

N.Ye. Erganova, oliy ta’limda mutaxassis tayyorlash jarayonida ishchi daftarlardan foydalanishga bag‘ishlangan ishlarida ishchi daftarlarning maqsadlari, funksiyalari va turlarini ko‘rsatib o‘tgan [3]. Ishchi daftardan foydalanish maqsadlari:

- o‘quv materialini sifatli o‘zlashtirish;
- o‘quv faoliyati ko‘nikma va malakalarini tanlash;
- mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish;
- talabalarning o‘quv - bilish faoliyatini faollashtirishga ko‘maklashish.

Erganova ishchi daftarining oltita funksiyasini qarab chiqdi:

1. O‘rgatuvchi- talabalarda zarur bilim va ko‘nikmalarining shakllanishini ko‘zda tutadi;
2. Rivojlantiruvchi- talabalarda mashg‘ulotlarda turg‘un diqqat rivojlanishini ta’minlaydi;
3. Tarbiyalovchi - mustaqillik kabi shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi;
4. Shakllantiruvchi-talabalarda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi;
5. Ratsionallovchi - talabalarni o‘quv vaqti va o‘quv ishlarini ratsional tashkil qilishga o‘rgatadi;
6. Nazorat qiluvchi- talabalarga bilimlarni nazorat qilish va ular bilimlarini o‘z o‘zlarini nazorat qilishga o‘rgatadi.

Quyidagi turlardagi ishchi daftarlar mavjud:

- *axborot beruvchi* ishchi daftar uzida fakat ukuv imateriali mazmuni xakidagi ma’lumotni mujassamlashtiradi. Ukuv axboroti talabalarga kurib chikilayotgan mavzu buyicha yullanma beradi.

- *nazorat qiluvchi* ishchi daftardan mashgulot mavzusi utilgandan keyin foydalaniladi. Ukituvchi ishchi daftar varaklari yordamida talaba kaysi boskichda xatoga yul kuyayotganligini aniklaydi va mashgulot davomida uni bartaraf kiladi.

- *aralash* turdagi ishchi daftar o‘z ichiga axborot va nazorat bloklarini oladi.

Oliy ta’limda mutaxassis tayyorlash jarayonida ishchi daftarlardan foydalanish buyicha izlanishlarga asoslanib biz «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» tanlov fani uchun ishchi daftarni ishlab chiqdik.

Ishchi daftar «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanining o‘quv metodik kompleksi tarkibiy kismi xisoblanadi. Uning tarkibi uz ichiga: kirish, modullar bo‘yicha amaliy ishlar, uyga vazifalar bulimlarini oladi. Kirishda talabalar ishchi daftar tuzilishi va mazmuni bilan tanishadilar, u bilan ishlash buyicha tavsiyalar oladilar. Modullar buyicha amaliy ishlar o‘quv masalalari tizimi bilan namoyish qilingan: aniqlik kiriting, muvofiqlikni toping, to‘g‘ri javobni tanlang, jadvalni to‘ldiring, grafikni chizing. Uy vazifalari o‘quv masalalarining individual tizimi orqali ifodalangan: masalani yeching, savolga javob bering, o‘z variantingiz bo‘yicha grafikni chizing, qisqacha axborot bering. «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fanidan ishlab chiqilgan ishchi daftar aralash turga mansub bo‘lib, o‘z funksiyalarini bajaradi va turli topshiriqlarni o‘z ichiga oladi.

Ishchi daftarda topshiriqlarni bajarar ekan, talaba to‘g‘ridan to‘g‘ri daftar varaqlariga javobni yozadi(chizadi, yozadi, tanlaydi). Ishlash qiziqarli bo‘lishi uchun ba’zi vazifalar illyustrasiyalar bilan boyitilgan. Ishchi daftarda keltirilgan masalalar rivojlantiruvchi ta’lim tizimi bo‘yicha ko‘rilgan. V.I. Zemqova o‘quv masalasini oliy o‘quv yurti talabalarining o‘qish faoliyatida zarur kasbiy malakalar olishlarida asosiy vosita deb hisoblaydi [4].

A.F. Esaulov, o‘quv masalasini yechish jarayonida talaba masalaning sharoitlari va talablarini chuqur o‘rgana boshlaydi, deb ta’kidlaydi. Ushbu masalaning mohiyatiga chuqur kirib borish talaba fikrlashi mustaqilligining shakllanish yo‘lini, turli faoliyat soxalarida uning aqlining originalligi va topag‘onligini aniqlaydi. Ishchi daftar mazmunini ishlab chiqishda biz bo‘lajak bakalavrlar innovasion potensialini aniqlaydigan ikki turdagi to‘rtta asosiy guruhga bo‘lingan vazifalardan foydalandik:

Standart masalalar[5]:

- *Mnemik masalalar.* Talabalarni berilgan kattaliklarni mnemik qayta tasvirlashga o‘rgatadi. Ushbu turdagi masalalarni yechishda talaba yangi bilimlar olmaydi, balki olingan bilimlarni tizimlashtiradi va qayta tasvirlaydi.

- *Elementar masalalar.* Sodda fikrlash operatsiyalaridan foydalanishni talab qiladi.

Nostandart masalalar :

- *Murakkab masalalar.* Murakkab fikrlash operatsiyalaridan foydalanishni talab kiladi.

- *Evristik masalalar.* Talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, individualligini namoyon qiladi, nostandart vaziyatlarda o‘zini ko‘rsatishga yordam beradi, olingan bilimlardan foydalanishga va yangi bilimlar egallashga, yanada murakkabroq xarakat tizimlarini shakllantirishga yordam beradi.

Ishchi daftar tuzilishi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

Kirish. Kirishda tanlangan mavzu «Payvandlash ishlab chiqarishi»ning asosiy jihatlarini yoritamiz. Ishchi daftar qanday topshiriqlardan tashkil topganligini, uni to‘ldirish uchun qanday qo‘shimcha talablar borligini qisqacha yoritamiz.

Nazariy qism. Ushbu bulim nazariy materiallardan iborat bo‘lib, tushirib qoldirilgan terminni yoz, tarkibiy qismlarni sanab o‘t, sxemani to‘ldir, rasmni to‘ldir, savolga javob ber kabi topshiriqlardan tashkil topgan. Nazariy qismni to‘ldirish majburiy bo‘lib «Payvandlash ishlab chiqarishi» mavzusi bo‘yicha joriy nazorat xarakteriga ega.

Krossvord;

Test topshiriqlari;

Qo‘shimcha topshiriqlar (muvofiqlikni aniqlash bo‘yicha topshiriqlar, keys masala.)

Krossvord, test topshiriqlari va kushimcha topshiriklar auditoriyadan tashqari mustqil ishga yo‘naltirilgan va ishchi daftar mavzusi bo‘yicha qo‘shimcha manbalar bilan ishlashni ko‘zda tutadi. Talabalarga auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarni bajarishda qulaylik yaratish maqsadida ishchi daftarda internet-resurslar berilgan.

Tahlil va natijalar:

Bo‘lajak bavalavrlar innovatsion potentsiali shakllanishida multimedia texnikasi yordamida mashg‘ulot o‘tish, elektron ishchi daftardan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba sinov ishi o‘tkazildi. Ikki semestr davomida dinamikada tajriba va nazorat guruhlarida olib borilgan ish natijalarini qarab chiqildi. Tajriba sinov ishi boshida va oxirida barcha guruhlar uchun ikkita kompleks qirqim amalga oshirildi. Talabalar guruhlarida bir xil boshlang‘ich parametrlarga ega bo‘lib, nazorat guruhlarida o‘qish faqat an’anaviy uslublar asosida olib borildi. Yuz berayotgan o‘zgarishlarni sinaluvchi faoliyati mahsulotlari tahliliga asoslangan eksperimentator xulosalarini ko‘zda tutuvchi nazorat shakllaridan foydalanildi. Innovatsion ko‘nikmalar shakllanganlik darajasini aniqlash talabalarning o‘z o‘zlarini baholash (anketalash), talabalar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni o‘qituvchi tomonidan tahlil qilish va solishtirish orqali, shuningdek ko‘nikmalarni baholash shkalasi orqali amalga oshirildi.

Elektron ishchi daftar o‘quv jarayonini olib borishning zamonaviy usullaridan ekanligini ta’kidlab o‘tamiz. Afzalliklarga shubxa yo‘q: o‘quv materialini o‘zlashtirilishining tekshirilishi, talabalar fikrlash qobiliyatining nazorati, ma’ruzalarning turli shakllarda olib borilishi tufayli auditoriya qiziqishining ortishi, xatoga yo‘l qo‘yilgan lahzada uni to‘g‘rilash imkoniyati.

Ushbu izlanish jarayonida mutaxassislik fanlarini o‘qitishda ishchi daftarlarning tuzilishi, ahamiyati va turlari o‘rganildi. Ishchi daftarlar ishlab chiqishning metodik jihatlarini tahlil qilindi. Ishchi daftarlar ishlab chiqishning asosi sifatida «Payvandlash ishlab chiqarishi» mavzusining didaktik jihatlarini o‘rganildi. «Mashinasozlik texnologiyasi asoslari» fani uchun ishchi daftar tuzilishi va mazmuni ishlab chiqildi. O‘qituvchiga metodik tavsiyalar tuzildi va izlanish natijalari tahlil qilindi. Izlanishning amaliy ahamiyati o‘quv fani bo‘yicha talabalar bilimlarni o‘zlashtirilishining yengillashishi uchun ishchi daftar qo‘llanilishi hisoblanadi.

Xulosa. Nazorat va tajriba guruhlaridagi solishtirma tahlil shuni ko‘rsatdiki, bavalavrlar tayyorlash o‘quv jarayonida nazorat guruhlarida materialning o‘zlashtirilishi 1,2 foizga, tajriba guruhlarida esa 12.5 foizga o‘sdi. Shunday qilib, tajriba sinov ishining natijasi bakalavrlar innovatsion potentsialini shakllantirish uchun elektron ishchi daftardan foydalanish samarali ekanligini ko‘rsatdi. Elektron ishchi daftar bakalavrlarga muammolarni aniqlash va qo‘yish, solishtirish va xulosalar qilish imkoniyatini beradi. yechilgan masalalar ularga nostandart masalalarni yechilish usullarini va standart masalalarni yangi yechilish usullarini topishga va

innovatsion potensialning shakllanishiga olib keladi. O‘qituvchilar uchun ishchi daftardan foydalanish bu o‘quv jarayonida faol metodlarni qo‘llashdagi yana bir imkoniyatdir.

REFERENCES

1. Мельникова, А.Я. Инженерные игры как педагогическое средство формирования инновационного потенциала будущих специалистов (автореферат). Автореферат дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Оренбург.: ИПК ГОУ ОГУ, 2008 - 22 с.
2. Бордонская, Л.А., Голобокова Г. И. Рабочая тетрадь студента современного вуза как многофункциональное дидактическое средство // Ученые записки Заб ГУ. - 2013. - №6 - С. 51-65
3. Эрганова, Н.Е. Методика профессионального обучения: учеб.пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Н.Е. Эрганова. - 2-е изд., стер. - М: Издательский центр «Академия», 2008. - 160 с.
4. Е.А. Вержинская Создание рабочей тетради по дисциплине (методические рекомендации) [Электронный ресурс] http://ogk.edu.ru/sites/all/files/metod_rekomendacii_po_sozdaniyu_rabochey_tetradi.pdf
5. Методические рекомендации по разработке рабочих тетрадей [Электронный ресурс] <http://nsportal.ru/vuz/tekhnicheskije-nauki/library/2012/03/16/metodicheskie-rekomendatsii-po-sozdaniyu-rabochikh>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭМОТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Чернова Наталья Васильевна

Старший преподаватель русского языка кафедры «Иностранных языков»

Международного университета Нордик

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158409>

Аннотация. В данной статье проведен ряд научных исследований по вопросам развития эмоций в русском языке. Выделяется два типа фразеологических единиц: 1) фразеологические единицы с прямой номинацией презентуемой эмоции; 2) фразеологические единицы с непрямой номинацией презентуемой эмоции. Через единицы фразеологического яруса крайне редко выражается одна определенная эмоция, в большинстве случаев фразеологическая единица служит для выражения двух или нескольких однородных эмоций (раздражение, гнев; волнение, тревога; переживание, печаль, скорбь).

Ключевые слова: фразеология, эмоциональная сфера, динамика, словосочетание, эмоциональное состояние, ситуация.

Abstract. This article contains a number of scientific studies on the development of emotions in the Russian language. There are two types of phraseological units: 1) phraseological units with a direct nomination of the presented emotion; 2) phraseological units with indirect nomination of the presented emotion. It is extremely rare that one specific emotion is expressed through units of the phraseological tier; in most cases, a phraseological unit serves to express two or more homogeneous emotions (irritation, anger; excitement, anxiety; worry, sadness, grief).

Keywords: phraseology, emotional sphere, dynamics, phrases, emotional state, situation.

Фразеология представляет собой самостоятельный языковой уровень, так как имеет свою специфическую единицу – фразеологизм, совпадающий по форме со словосочетанием, но имеющий, в отличие от слова и словосочетания, ряд дифференциальных признаков, а также самостоятельный тип языкового значения – фразеологическое, своеобразную парадигматику и синтагматику, существенную специфику в частеречной организации фразеологизмов.

Фразеологизм представляет собой своеобразную единицу языка, в которой диалектически сочетаются расчлененность структуры и целостность значения; по семантике и степени слитности компонентов фразеологические единицы представляют собой шкалу перехода от свободных словосочетаний к семантически неразложимым фразеологическим сращениям.

Новейшие исследования значительно обогатили представления о фразеологии, характерные для XX века. В русле когнитивного направления факторами появления фразеологизмов в языке являются членение мира, характерное для данного языкового социума, собственно языковая картина мира, ассоциативный комплекс, тропоморфные средства, типы смысловой мотивации (исторический и синхронный), а также этимология и т.п. Одной из особенностей современной фразеологии как раздела языкознания является смена научной парадигмы, т.е. переход от доминировавшего во II половине XX века системно-структурного описания к активизации когнитивных и прагматических исследований. Фразеологические единицы этнических языков могут рассматриваться как

специфические когнитивные структуры, в каждом языке организованные в определенную концептосферу, являющуюся существенной частью языковой картины мира.

Закономерно, что в рамках антропоцентрического подхода активно исследуются различные языковые формы отражения эмоциональной сферы. Недостаточно изучены эмоции также в аспекте специфики их представления через фразеологические единицы разной частеречной принадлежности.

Эмоции издавна изучаются представителями самых разных наук: философии, психологии, физиологии, когнитологии, а также лингвистики, однако в понимании их сути, типологии и т.д. между учеными существуют разногласия. Как основную единицу исследования эмоций в лингвистике целесообразно выделять понятие «эмоциональное состояние».

Через единицы фразеологического яруса крайне редко выражается одна определенная эмоция, в большинстве же случаев фразеологическая единица служит для выражения двух или нескольких однородных эмоций (раздражение, гнев; волнение, тревога; переживание, печаль, скорбь), либо даже способствует выражению полярных эмоций.

В целом частеречная принадлежность и структурный тип фразеологических единиц оказываются весьма существенными в когнитивно-дискурсивном аспекте. Фразеологические единицы являются одной из форм когнитивной «упаковки» знаний и средств прагматического воздействия, и вид этой «упаковки» (глагольные фразеологические единицы, субстантивные, адъективные, наречные, их структура) оказывается небезразличным для тонкой глубинной семантики.

По способам представления эмоций в русском языке можно выделить 2 типа фразеологических единиц:

- 1) фразеологические единицы с прямой номинацией презентуемой эмоции;
- 2) фразеологические единицы с непрямой номинацией презентуемой эмоции.

Концептосфера «эмоции, чувства» на фразеологическом уровне реализуется через следующие типы категориальных ситуаций:

1. Констатация внутреннего эмоционального состояния как статики
2. Динамика эмоционального состояния.
3. Каузация эмоционального состояния
4. Проявления эмоционального состояния
5. Оценка эмоционального состояния
6. Каузация прекращения эмоционального состояния
7. Ситуация проникновения в эмоциональное состояние

Частеречная принадлежность и структура фразеологических единиц оказываются чрезвычайно существенными при формировании тех или иных категориальных ситуаций, связанных с эмоциональной концептосферой.

Между фразеологическими единицами, выражающими разные категориальные ситуации, нередко устанавливаются корреляционные связи, создающие объемные структуры эмоциональной концептосферы.

Частеречная классификация фразеологических единиц в русистике складывалась в течение достаточно длительного времени. На фразеологическом уровне осуществляется перегруппировка частеречной принадлежности единиц по сравнению с лексическим

уровнем, на котором доминируют существительные, прилагательные и глаголы. Среди фразеологических единиц доминируют глагольные и наречные фразеологизмы разных структур, однако и субстантивные фразеологические единицы вносят существенный вклад в общую семантическую сферу фразеологии.

REFERENCES

1. Шаховской В.И. Эмоции. Долингвистика. Лингвистика. Лингвокультурология. – М.: Либерком, 2009. - 124 с.
2. Психология. Словарь. Составитель Л.А. Карпенко. – М.: Политиздат, 1990. - 464 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 228 с.; Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: Монография. – М.: Элпис, 2008. – 271 с.
4. Хомякова Н.А. Эмотивность фразеологических единиц в русском, французском и английском языках (сопоставительный анализ): Автореф. канд. дисс... канд. филол. наук. – М., 2008. – 22 с.

IMPROVING THE MECHANISM OF CONTROL OVER THE QUALITY OF EDUCATION IN DIGITIZATION ENVIRONMENT

Jabborova Zulxumor Shuxratovna

Master’s degree student of Nordic International University

Email: zulxumor200588@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158426>

***Abstract.** This article highlights the public's attitude toward the implementation of national projects aimed at improving educational quality. It also discusses changes pertaining to higher education institutions' financial independence, the rise in requirements for students' intellectual and moral preparation, and the creation of a fiercely competitive training environment. All of these factors combine to make education quality the main concern facing these institutions. Additionally, The article briefly analyzes the structure, experience and modern educational programs of the advanced foreign education system, such as Japan, Germany.*

***Key words:** distance education, projects, digital education, knowledge digitization, ICT literacy, education institutions, computer, diversification, country, education, experience. foreign experience, educational inspection, structure, International Assessment.*

***Аннотация.** В данной статье освещается отношение общественности к реализации национальных проектов, направленных на повышение качества образования. В нем также обсуждаются изменения, касающиеся финансовой независимости высших учебных заведений, повышения требований к интеллектуальной и моральной подготовке студентов и создания высококонкурентной учебной среды. Все эти факторы в совокупности делают качество образования главной заботой, стоящей перед этими учебными заведениями. Кроме того, в статье кратко анализируется структура, опыт и современные образовательные программы передовых зарубежных систем образования, таких как Япония, Германия.*

***Ключевые слова:** дистанционное образование, проекты, цифровое образование, оцифровка знаний, ИКТ-грамотность, образовательные учреждения, компьютер, диверсификация, страна, образование, опыт. зарубежный опыт, образовательная инспекция, структура, международная оценка.*

***Аннотация.** Ушбу мақолада аҳолининг таълим сифатини оширишга қаратилган миллий лойиҳаларни амалга оширишга муносабати ёритилган. Шунингдек, олий ўқув юртларининг молиявий мустақиллиги, талабаларнинг интеллектуал ва ахлоқий тайёргарлигига қўйиладиган талабларни ошириш ва юқори рақобатбардош ўқув муҳитини яратиш билан боғлиқ ўзгаришлар муҳокама қилинади. Бу омилларнинг барчаси биргаликда таълим сифатини ушбу таълим муассасалари олдида турган асосий таълимга солади. Бундан ташқари, мақолада Япония, Германия каби илғор хорижий таълим тизимларининг тузилиши, тажрибаси ва замонавий таълим дастурлари қисқача таҳлил қилинади.*

***Калит сўзлар:** масофавий таълим, лойиҳалар, рақамли таълим, билимларни рақамлаштириш, АКТ саводхонлиги, таълим муассасалари, компьютер, диверсификация, мамлакат, таълим, тажриба. хорижий тажриба, таълим инспекцияси, тузилиши, халқаро баҳолаш.*

Currently, the implementation of national projects in the field of improving the quality of Education his attitude is in the entire public eye. Intellectual and moral of students increased

requirements for the preparation of higher education institutions, financial changes related to independence, serious in the training of personnel of higher education institutions creates competitive conditions, which means that the problem of the quality of education is the most important issue in the higher education institutions. Compliance of student knowledge with state standards, compliance of the educational institution successful activities – every teacher activity- this is the main quality of education today is a branch.

The level of knowledge, skills, qualifications of students, the organization of the educational process and reflects the level of implementation as well as the conditions for its implementation. Hence for it is necessary to determine certain criteria for the functioning of these conditions. First, these are "personnel who solve everything", secondly, material and technical of the educational institution base, and thirdly, educational programs and scientific and methodological work.

Today, however, there is an improvement in the educational process, a more effective form, style and the search for teaching aids, the introduction of modern pedagogical technologies, which as a result, the need to improve the quality of education is clearly manifested.

Research results

How to develop a constant interest in science, knowledge, skills of students and it is possible to find the necessary methods that will most help in the formation of their qualifications? Of this for the lesson should be built in such a way that it is as much as possible the tasks of Education, Development, upbringing let the unit solve; carefully select and adjust the teaching material, solve the learning problems creating optimal conditions for making.

In our opinion, the lesson involves independent creative work of students under the guidance of a teacher activation is one of the effective ways to improve the learning process. Therefore, creating an environment that activates the cognitive activity of students and increases the quality of Education must be independent, which includes taking into account the possibilities and abilities of each student we need to develop education. Unfortunately, in our education system for a long time there are real mechanisms that allow students to have an individual approach to independent education was not Maybe the students did not have a strong need for this. But, of the COVID-19 its spread hinders the activity of organizations in almost all sectors of the economy was one of the main obstacles. In particular, the pandemic affects the activities of secondary educational institutions and there were serious restrictions on the activities of higher education organizations. In this regard, in the context of active measures to prevent the further spread of the pandemic maintaining and developing constructive relations between the participants of the educational process there was a need to identify effective means.

Therefore, to form his intellectual and educational potential in higher education development and education of a person who can influence should be given priority. Therefore, revealing the creative potential and individual abilities of students in the future presentation classes in higher education practice for the formation of qualities related to the profession, use of independent educational forms such as conference classes, business games necessary. In this category, the organization of scientific and research work of students is the responsibility of each student helps reveal individuality and creative potential.

Modernization of education in Uzbekistan in the context of the COVID-19 pandemic in European, East Asian and Russian educational organizations in order to maintain quality experiences were studied and put into practice. Form of education in higher education institutions

electronic digital technologies that ensure mutual cooperation of teaching staff quickly moved to the online format due to widespread use. This is part of the students' learning process high training and wide freedom of movement, independent education and research of students it was connected with the existence of various forms of provision.

Educational concept

Changing the methods and technologies of teaching at all levels, increasing the importance of those who form the experience of responsible choice and responsible activity of students the need to stimulate independent work and instill practical skills in information highlights. Therefore, by implementing the principles of student-oriented education, there is a need for a new model of Education built on the basis of modern information technologies was. Seeing them as one of the components of a holistic education system, we are guided by the information we facilitate access, open opportunities for changing educational activities, and the student we will build an educational system that will be an active and equal participant in educational activities. Consequently, the use of information and communication technologies in the educational process is carried out at the modern OSCE we believe that this is one of the ways to improve the quality of Education.

Discussion

The least among the most acute problems associated with the transition to distance education for those who are provided, it is not possible to use modern technologies. For communication some malfunctions of the electronic platforms used, access to the internet network instability, as well as from modern technical resources of professors and teachers' difficulties in its use have affected the quality of Education. We use ICT develops mathematical skills and abilities, increases the level of their culture, we came to the conclusion that it expands the worldview of students. Using a computer teaching management activates the mental activity of students, improves the efficiency of mastering increases and therefore affects the quality of Education. Computer as a training weapon one of the main objectives is to improve the level of education that determines the quality of programming and it consists in organizing student labor using pedagogical tools.

Interactive and interactive computer capabilities motivational of the educational process has a significant impact on the industry and its structure. Spelling or punctuation marks on the computer there are ample opportunities to create comfortable working conditions for understanding. Tables, a variety of visualization in educational programs in the form of diagrams, references forms are not only static in dynamics using graphics, color, sound, icons, etc. allows you to use not only information, but also various languages (English, German, Russian). High the use of ICT in mathematics. Activate students' attention, work forms diversification allows you to increase the creative potential of the individual. In the presentation the construction of diagrams, tables will save time, arrange the material more aesthetically allows to pose. Various interesting tasks allow you to make the lesson more interesting: crosswords, drawings, pictures, tests. Thus, students of higher education institutions are represented by their peers by they were able to watch and evaluate the prepared presentations and provide students with demonstrate not only knowledge of computer technology, but also creative abilities gave the opportunity to do.

In addition, from Information Technology at different stages of training it is advisable to use: in the presentation of new material (Power Point Program); training in stages (different training programs); at the time of control and verification (tested with assessment transfer); during the independent work of students (various educational programs). Thus, the content of the teacher's

activity changes: he stops only from the supplier of knowledge, and becomes a developer of new educational technologies. The nature of the student's educational activities also changes dramatically, because it is not only with the teacher and his bandmates, but also with the computer will also be able to communicate. This is one of the main tasks of modern higher education institutions allows you to solve the problem of quality of Education.

Education of our motherland includes comprehensive reforms and reconstruction works he has gone through and is going through a complex process like implementation. Of these the intended goal is to democratize school activities in its, humanitarian the development of principles, the content of educational work on the same basis, its form and consists in a complex update and further improvement of the style. Updated education literally means a new thought, common sense. In the present equal to the dignity, prestige and prestige of education in performers it is also necessary to have Initiative, dedication and business.

The attitude in education will be on the side of most bold movers. Bold movement. And attempt to man, Uzbek national as the classical exponent of pedagogy Abdullah Avlani insisted, the school science can provide enlightenment. From time immemorial, knowledge was valued in us. Those who are knowledgeable are in respect those. Therefore, the service of our country to receive knowledge and receive knowledge serving in the cause is our duty of Supreme humanity. These tasks are relevant one of the important conditions for solving foreign school and pedagogical experiments is learning.

Education through careful and diligent study of international experiences getting rid of hardened, growing forms of work, styles, losing their relevance in addition to being, it has additional rich resources in updating it in a worthy way we will. The head of State said that there is a human resource problem in the country. it was said that the sectors needed modern specialists in line with the pace of reform. To this end, the entire educational system is being improved. Preschool the development is a thorough ground for school lessons. Common middle the quality of education is being improved on the basis of Advanced International experience and modern requirements. Presidential schools, named after our great allies, like specialized schools, creativity schools, Timurbek’s schools modern and innovative educational institutions were established. International experiences in them the fact that it has been established indicates that mature cadres will mature in the future. On November 26, 2019, the president of the Republic of Uzbekistan, announced that the school adopted a resolution “on measures for the establishment of schools”.

In the Address sent by the President to the Oliy Majlis in January of this year improvement of school curricula based on advanced foreign experience, training revision of downloads and subjects, bringing them to international standards he emphasized the need to adapt, improve the quality of textbooks and literature. Improvement of material and technical support in schools, international in the educational process defined the tasks of applying modern pedagogical technologies. Only 10 percent of mathematics, chemistry, physics, and biology classes in our country allocated to practical training. In developed countries, this indicator is 30-50 is a percentage. Therefore, the Ministry of Public Education Information Technologies and Communications wide range of digital technologies in educational programs of the Ministry of Development use, the task of increasing the scope of practical training in specific sciences was set.

Today, the level of development of any nation state and society, first of all, his attention to human capital and human development is a step in this direction measured by actions. Today,

attention is paid to the content of education is reaching the conditions in developed countries... This is proof We will analyze the education system of foreign countries:

Japanese education system

There is no concept of `gifted student` in Japanese education. because each student has a special talent. Within the advanced countries, the specific direction of Japanese education occupies a leading position. In particular, the composition of the Japanese educational system is as follows:

Pre-School, Primary School, junior high school, Upper Secondary School, higher education institutions that are part of higher education systems.

In elementary school, teachers teach children to criticize, that is, to criticize the bad aspects of their behavior, the shortcomings of the school. It can be seen from this that the teacher is not limited to teaching only, but also affects the comprehensive development of the child. Japan is the only state within developed countries where teacher salaries are also high among heads of state.

Compulsory education environment. This stage of education includes children from 6 to 15 years old. Financial assistance is provided to children from needy families.

Upper secondary school includes grades 10-11-12, with day, correspondence, evening sections of such schools. In Upper Secondary Schools, students in the entire educational process take 80 Tests. Students are involved in English, technical education and special testing at their own discretion, in addition to compulsory core subjects.

Students from upper and high school or 12 years of ordinary school are admitted to their universities. Admission to universities is divided into 2 stages: the 1st stage is held in a residential area, for which tests are carried out in Japanese, Mathematics, Physics, Chemistry, sociology, history. Higher education is compulsory in Japan, and it is continuous with professional education related. The role and responsibility of mothers in raising children in Japan is especially great. They consider themselves Noble before the family dynasty and the state so that their children can grow up intelligent, wise and hardworking. In Japan, a lot of methodological manuals and recommendations are published on family education, and a lot of pedagogical advice is given on radio and television.

Home parties in Japanese families are noteworthy. It is a perfect, side-protected device, with a bookcase on the partition, a highlighter, a clock, a pen, paper, a micro calculator and other necessary items, as well as built-in to the alarm buttons that call their parents if necessary. The level of Japanese high schools is slightly higher than the level of US high schools.

As can be seen from the above, the educational system in Japan has acquired high harmony, both in form and content. There are many aspects that are worth learning. Another side of attention is the presence in Japan of such progressive countries as the United States, France, Germany in the world, which are not limited to only national traditions advanced pedagogical work experiences are also creatively assimilated. Such experiments put the educational system of our Republic at a higher level there is no doubt that it will come in handy when lifting.

German education system:

Germany is one of the foci of World enlightenment and culture. In this state, each citizen has the right to freely develop his personality, choose a school, place of study and profession, depending on the inclination and ability of his talents. The school education system consists of primary and secondary education institutions. All public schools are free to attend. In Germany, School Education is divided into the following school types: primary's school; orientation schools; basic school; real school; gymnasium; comprehensive school; special school.

Primary school is the foundation of the education system. After elementary school, students switch to directional school. A basic or full Folk School is mandatory for all students who graduate from primary school and do not attend a real school or gymnasium. The teachers of the main school feel that they are social educators, not teachers. But students in the main school are forced to receive a professional education, despite poor mastering share. Real schools are affiliated to the second phase and usually include grades 5-10. The Real school provides a higher level of extended general education and prepares students for vocational training courses so that they have a profession that places a high demand on independent thinking, a sense of responsibility, human leadership skills.

German education has a very complex system with a specific direction. Justifying himself in obtaining a seat in the German state from among the progressive states there is an incoming education system.

Conclusion.

Solving the problem of the quality of education to the changes of the external environment of educational institutions, how timely and objectively respond to the needs of society, social procedures, how effective and pedagogically based methods and technologies depend on the choice that.

REFERENCES

1. Галиуллин Р.Ф. Развитие предпринимательства в вузах России // Вестн. Удмурт. унта. 2015. Т. 25. Вып. 3. С. 15–21.
2. Кайль Я.Я., Епинина В.С., Ламзин Р.М. Основные тенденции и проблемы развития GR-менеджмента // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. 2017. № 3.
3. Ikromov A.B., Maxmudov S.Y., Anorqulova G.M. Germaniya: Ta’lim, ilmfan (metodik qo’llanma. Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.
4. Yo’ldoshev J.F. Xorijda ta’lim (metodik qo’llanma) - Toshkent: 1995- yil
5. A.Nosirov. Fransiyada talim sifati qanday nazorat qilinadi? -, , Boshlang‘ich ta’lim“ jurnali. 2019- yil. 12- son.
6. Ламзин Р.М., Наумова Е.Ю. Функциональные ресурсы современного публичного управления // Инновационные методы решения социально-экономических проблем образования и науки: сб. ст. по итогам Всерос. конкурса исследоват работ магистрантов и аспирантов. Уфа, 2017. С. 13–16.
7. R.Pashova. Amerika maktablarida.- , , Boshlang‘ich ta’lim” jurnali. 2019- yil. 3-son.;
8. G.Anorqulkova, A. Karimov.Xorijiy mamlakatlar ta’lim tizimining o‘ziga xos yo‘nalishi uslub va tahlili. Xalq ta’limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son

**BO’LAJAK PEDAGOGIK KADRLARNING KASBIY PEDAGOGIK
TAYYORGARLIGI MUAMMOSI VA UNING ILMIY-PEDAGOGIK TAHLILI
(TEXNOLOGIK TA’LIM YO’NALISHI TALABALARI MISOLIDA)**

Umarov Xusan Abduraximovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti “Texnologik ta’lim
metodikasi” kafedrasida dotsent v.b., p.f.f.d., PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158450>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo’lajak pedagogik kadrlar hususan Texnologik ta’lim yo’nalishi talabalarining kasbiy pedagogik tayyorgarligi muammosi va uning ilmiy-pedagogik tahlili borasida so’z borgan.*

***Kalit so’zlar:** innovatsiya, texnologiya, interaktiv metodlar, o’qitish metodlari, evristik ta’lim, integratsiyalangan ta’lim, interfaol ta’lim, informal ta’lim, pedagogik texnologiyalar masalalari.*

***Аннотация.** В данной статье говорится о проблеме профессиональной педагогической подготовки будущих педагогических кадров, в частности студентов направления технологического образования.*

***Ключевые слова:** инновации, технологии, интерактивные методы, методы обучения, эвристическое образование, интегрированное образование, интерактивное образование, информальное образование, вопросы педагогических технологий.*

***Abstract.** This article deals with the problem of professional pedagogical training of future teaching staff, in particular students in the field of technological education.*

***Keywords:** innovation, technology, interactive methods, teaching methods, heuristic education, integrated education, interactive education, informal education, issues of pedagogical technologies.*

1. Kirish.

Hozir O‘zbekistonda ta’limga katta e’tibor berilmoqda, ta’lim sifatiga va bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligiga yangi talablar qo’yilmoqda. Bugungi oliy ta’lim tizimi kasbiy faoliyatini takomillashtirishga qodir shaxsning kasbiy, ijodiy faolligini shakllantirishga qaratilgan. Mazkur jadal rivojlanayotgan davrda bo’lajak o’qituvchilarga qo’yilayotgan talablarni aniqlash fan, texnika, ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va madaniyatning zamonaviy yutuqlari asosida talabalar o’qitishni tashkil qilish va uning uslublarini muntazam takomillashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa o’z navbatida mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy rivojlanishi, jamiyatning o’sishiga ta’sir etmay qolmaydi. Kadrlar tayyorlashning boshqa yo’nalishlarida bo’lgani kabi, oliy pedagogik ta’lim mazmunida ham bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning kasbiy faoliyati sohasini kengaytirish va sifat jihatidan o’zgartirish bilan bog‘liq tub islohotlar amalga oshirilmoqda. O’qituvchining an’anaviy funksiyalari bilan bir qatorda (o’qitish, ta’lim, rivojlanishga yordam berish, baholash, ota-onalar bilan ishlash va boshqalar) ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida o’z kasbiy faoliyatini avvaldan loyihalash kabi kasbiy funksiyalar dolzarblashib bormoqda. Chunki rivojlanayotgan jamiyatimizga o’z tanlovlarining oqibatlarini avvaldan bashorat qilib, mustaqil ravishda qarorlar qabul qila oladigan, zamonaviy bilimli, yuksak ma’naviyatli va ishbilarmon kadrlar kerak.

Bu borada mamlakatimizda ham qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2020 yil 19 mayda qabul qilingan O‘zbekiston respublikasining “Ta’lim to’risida”gi qonuni, 2017 yil 20

apreldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2909-sonli qarori, 2018 yil 5 sentyabrdagi PQ-3931-son qarori, 2019 yil 19 fevraldagi 146-son qarori, Bundan tashqari 2014 yil 28 avgustda qabul qilingan “Ijtimoiy sherikchilik to‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni kabilarni keltirish mumkin. Mazkur islohotlar ta’limini amaliy hamda kompetentli yondashuv asosida tashkil etish va kompetentlikdan bo‘lajak kadrlarni tayyorgarlik sifatini baholash vositasi sifatida foydalanish borasida yangi izlanishlarni amalga oshirishga imkon beradi. Bu esa o‘z navbatida individual bilim, tipik ko‘nikmalar emas, balki murakkab pedagogik muammolarni hal qilishga qodir o‘qituvchining kasbiy jihatdan muhim kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llarini aniqlash bilan bog‘liq butun bir muammolar tizimi yo‘nalishini tadqiq etish extiyojini yuzaga keltirdi.

Shunday ekan, zamonaviy o‘qituvchi kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun yetarlicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, onglilik va loyihalash (mavjud vaziyatlarni tahlil qilish, ustuvor muammolarni hal qilish usullarini shakllantirish, o‘z faoliyatining istiqbolli yo‘nalishlarini ko‘rish va h.k.) asosida tashkil etishi bilan bir qatorda mazkur jarayonda u bilan birga xarakter qilishi mumkin bo‘lgan, yakdil hamkorlarni topishi va ular bilan tandemda samarali xarakter qilishga muvofiq bo‘lishi lozim.

Xozirgi kunda barcha ta’lim muassasalari o‘zlarining bitiruvchilarini tayyorlash jarayonida ularga kelajakda ish beruvchi tashkilotlar bilan birga hamkorlikda ishlashlari lozimligi xech kimga yangilik emas. Ammo mavjud xamkorlik zamon talablariga to‘liq javob beradigan darajada yetarlicha amalga oshirilmayotganligi sababli xamkorlikning zamonaviy innovatsion usullarini joriy etish muammosi hamon aktualigicha qolmoqda va mazkur yo‘nalishda ish olib borish maqsadga muvofiq

2. Asosiy qism (metodologiya, tahlillar, natijalar).

Texnologik ta’lim yo‘nalishining o‘ziga hosligi sabab mazkur yshnalish talabalarini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash sifati ko‘plab omillarga bog‘liq. Masalan: o‘quv dasturining sifati; o‘quv jarayoniga jalb qilingan pedagogik universitetlarning ilmiy va pedagogik salohiyati; talabalar tayyorgarligi (shu jumladan abituriyentlar tayyorgarligi); o‘quv jarayonini vositalari sifati (moddiy-texnik, eksperimental baza; o‘quv-uslubiy ta‘minot; foydalaniladigan auditoriyalar; taqdim etilayotgan bilimlar va boshqalar); ta’lim texnologiyalari sifati va boshqalar.

Bo‘lajak texnologik ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligini innovatsion hamkorlik asosida rivojlantirish talabalarning kasbiy pedagogik tayyorgarligini maqsadli shakllantirish uchun potensial imkoniyatini yaratishga qaratilgan o‘quv materiallarini tayyorlashni va talabalarning o‘quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarini maksimal darajada faol o‘zlashtirishga, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishga ta’sir etuvchi tashkiliy shakl, metod va usullarni tayyorlashda foydalanishni talab qiladi. O‘quv materiallari tarkibini tizimli ravishda tayyorlash quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi: tizimli tahlil qilish, modellashtirish, sintez qilish, o‘quv materiallarining o‘zgarmas va o‘zgaruvchan tarkibiy qismlarini ajratish va ilmiy bashorat qilish.

Talabalarning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash masalalariga bir qancha psixologik-pedagogik tadqiqotlar bag‘ishlangan bo‘lsada, tadqiqotchilarning katta qiziqishi va olingan natijalarning ahamiyatiga qaramasdan, bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarning kasbiy pedagogik tayyorgarligini shakllantirish muammosi hali to‘liq hal etilgan deb bo‘lmaydi. Buning asosiy sabablari quyidagilardir:

- bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining faoliyati mazmuni, mohiyati va rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiradigan kasbiy pedagogik tayyorgarligini shakllantirish jarayonining nazariy va pedagogik asoslarini yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi;
- bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga amaliy tayyorgarligini shakllantirish o‘rniga, ularning tayyorgarlik xaqidagi nazariy tushunchaga ega ekanligi bilan qanoatlanuvchi ananaviy yondoshuvlarning keng tarqalganligi va qo‘llanilishi;
- bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga amaliy tayyorgarlash jarayonini ilmiy-amaliy tashkil etishda tizimli ta’sir etish o‘rniga, alohida bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lmagan tasodifiy tarkibiy qismlardan tashkil topgan yondashuvdan foydalanilayotganligi;
- ta’lim sohasidagi sifatni baholashning zamonaviy talablariga javob beradigan, bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligini shakllantirish natijalarini aniqlash va baholash texnologiyasini ishlab chiqish darajalarining nomutanosibligi.

Ko‘rinib turibdiki, yuqorida keltirilgan sabablar bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligi borasida tadqiqotlarni sifat va miqdor jihatdan ko‘proq o‘tkazilishi lozimligini ko‘rsatadi.

Buning uchun eng avvalo tadqiqot ob’ekti bo‘lgan – kasbiy pedagogik tayyorgarlik tushunchasini taxlil etaylik.

Kasbiy tayyorgarlik deganda kishi psixik (ruhiy) xolati va jismoniy sog‘lomligining tegishli darajasi bajariladigan ish-faoliyat talablariga mos kelishi tushuniladi. Taniqli psixolog-olim K.K.Platonov ta’kidlaganidek, mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi – shaxsning sub’ektiv holati bo‘lib, u o‘zini tegishli kasbiy faoliyatni bajarishga qobiliyatli va tayyor deb hisoblashini bildiradi [1].

Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatning sifati va samaradorligi ko‘pgina omillarga bog‘liq bo‘lib, ulardan biri o‘qituvchining kasbiy pedagogik tayyorgarligi hisoblanadi. U har qanday faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun asosiy, majburiy shart va sharoit hisoblanadi.

Tayyorlik deganda shaxs rivojlanishining ma’lum bir darajasi, vaqtinchalik vaziyat, munosabat, faoliyatni tartibga solish mexanizmi, maxsus uzoq muddatli yoki qisqa muddatli ruhiy holat va muayyan harakatlarga yo‘naltirilgan shaxs kuchlarining jamlanishi tushuniladi. Tayyorlikni qiymat yo‘nalishlari darajasida talqin qilish mumkin, bu sifat va holat, va dinamik jarayon [2].

Kasbiy tayyorgarlik – bu ta’lim oluvchilarni ma’lum bir ish, ishlar guruhini bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni jadallashtirish maqsadidagi kasbiy ta’lim tizimi. Kasbiy tayyorgarlik talabalarning ta’lim darajasini oshirish bilan amalga oshmaydi. Davlat zarur hollarda asosiy umumiy ta’limga ega bo‘lmagan shaxslarga kasbiy tayyorgarlikni qo‘lga kiritish imkoniyatini yaratadi. Kasbiy tayyorgarlikni boshlang‘ich kasb-hunar ta’limi muassasalarida va boshqa ta’lim muassasalarida olinishi mumkin [3].

Bunday faoliyatga kasbiy yo‘naltirilgan bilim, ko‘nikma, qobiliyat shuningdek kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishni ta’minlovchi tashkiliy va pedagogik tadbirlar tizimi kiradi. Bu pedagogik institutlar, universitetlar va qayta tayyorlash fakultetlarida o‘qitish doirasida amalga oshiriladi. Mazkur jaoayonlarning muhim tarkibiy qismi – pedagogik amaliyot hisoblanadi.

Bundan tashqari umumiy hulosa sifatida, kasbiy tayyorgarlik – ma’lum bir faoliyat sohasida ishlashga imkon berish maqsadida, talabalar tomonidan muayyan ish yoki ishlar guruhini

bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashni jadallashtirishga qaratilgan o‘zlashtirish jarayon ekanligini ta’kidlashadi va malaka talablariga qarab mutaxassisdan tegishli kasbiy ta’limini talab qiladigan kasbiy tayyorgarlikning uchta asosiy bosqichini keltirishadi: oliy, o‘rta-maxsus, boshlang‘ich kasb-hunar (past malakali ishchilarni kurslarda tayyorlash, ishlab chiqarishda individual-jamoaviy mashg‘ulotlar o‘tkazish va boshqalar). Demak tayyorgarlik, malakaning oshishi amaliy mehnat faoliyati jarayonida qo‘yilgan masalalarni mustaqil ravishda yechim topish va hal etish, ongli ravishda ta’lim olish – izlanish yo‘li bilan takomillashtiriladi. Hulosa o‘rnida aytish mumkinki, kasbiy tayyorgarlik – talabalar tomonidan muayyan vazifalarni, bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni egallashni jadallashtirishga qaratilgan faoliyatdir.

Tayyorgarlik kabi munosabat tashqi va ichki sharoitlar, ongli ravishda yoki ongsiz ravishda axborotni idrok etish natijasida shakllanadi.

Tayyorgarlik, tashqi – kasbiy faoliyat jarayoniga nisbatan ma’lum bir xulq-atvor uchun ichki munosabat bilan belgilanadi, shuning uchun ruhiy holatning ajralib turadigan tarkibiy qismlari mavjud, masalan:

- o‘quv-bilish (gnostik) – buning natijasida pedagogik vazifalarni tushunish, ularning ahamiyatini baholash, natijalarni bashorat qilish yotadi;
- hissiy, mas’uliyat hissi – o‘qituvchining hamdardligi bilan ifodalanadi;
- motivatsion – o‘zini yaxshi tomondan ko‘rsatish zarurati, faoliyatda muvaffaqiyat qozonish istagi;
- irodaviy, kuchlarni safarbar qilish va noaniqlikni yengib chiqish kabilar.

Kasbiy faoliyatga psixologik tayyorlik holatining dinamik tuzilishi quyidagi o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan:

- yechimi maqsadga erishishga olib keladigan vazifalarni anglash;
- rejalashtirilgan harakatlar amalga oshiriladigan real sharoitlarni baholash, o‘tmishdagi (avvalgi faoliyatidagi yoki tarixda bo‘lib o‘tgan) ma’nosi jihatdan o‘xshash vazifalarni yechish bilan bog‘liq tajribalarni taxl etish va aktuallashtirish;
- mavjud tajriba va yuzaga keladigan ish sharoitlarini to‘g‘ri baholash asosida muammolarni hal qilishning maqbul usullarini aniqlash;
- maqsadga erishishda o‘z intellektual va emotsional-motivatsion resurslarini safarbar qilish, o‘z-o‘ziga singdirish. [4]

O‘qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik va amaliy tayyorgarligi tizimi ikki bosqichli ierarxik tizimga ajralib turadi.

1. Uzoq muddatli tayyorgarlik – bu har xil vaziyatlarda faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradigan shaxsiy fazilatlarining barqaror rivojlangan tizimi. Bunday tayyorlik doimiy ravishda kasbiy faoliyatda asosiy rol o‘ynaydi. Uzoq muddatli tayyorlanish tarkibi quyidagilardan iborat: kasbiy faoliyatga ijobiy munosabat; kasbning talablariga mos keladigan xarakter, qobiliyat, motivatsion xususiyatlar; kasbga oid bilimlar, ko‘nikmalar va boshqalar.

2. Situatsion tayyorlik – pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyati sifatida namoyon bo‘ladi, bu o‘z o‘zidan emas, balki tashqi o‘zaro ta’sirning tuzilishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan holda shaxsning individual faol samarali natijaga yo‘naltirilgan holati orqali amalga oshiriladi.

Shunday qilib, kasbiy pedagogik tayyorgarlik – bu o‘qituvchini pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida shaxsiy yondashuv asosida amalga oshiriladigan, aniq va tezkor qaror qabul

qilishi, o‘z ishiga yuqori qiziqish ko‘rsatishi, talabalari bilan samarali aloqani o‘rnatish va olib borish, pedagogik o‘zaro ta’sirning samarali usullariga ega bo‘lish qobiliyatini belgilovchi murakkab hodisadir.

"Kasbga tayyorlik" va "yaroqlilik" tushunchalarini belgilashda quyidagilarga e’tibor qaratish kerak: "tayyorlik" tushunchasi "pedagogik muvofiqlik" tushunchasidan ko‘ra kengroq va murakkabroq [5].

Kasbiy faoliyat, faqatgina inson o‘zining individual xususiyatlariga ko‘ra kasbning talablariga javob bergan holdagina muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin. Bu "kasbiy muvofiqlik" tushunchasining mazmuni hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlikning xarakteristikasi pedagogik jarayonning yakuniy maqsadini aks ettiradigan hujjat, barcha uchun standart bo‘lgan – professiogrammada aks etadi. Mutaxassisning sifat tavsifiy modeli sifatida professiogramma bir necha bo‘limlarni o‘z ichiga oladi: shaxsiy va kasbiy-pedagogik fazilatlar; psixologik va pedagogik tayyorgarlikka qo‘yiladigan asosiy talablar; mutaxassislik bo‘yicha uslubiy tayyorgarlik mazmuni; maxsus tayyorgarliklar ko‘lami va mazmuni kabilar shular jumlasidandir.

Kasbiy kompetentlik, o‘qituvchining yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarligining ifodasi bo‘lib, professiogramma va standart yordamida muntazam ravishda tartibga solinadi. Oxir-oqibat, kasbiy tayyorlik uning yuqori darajadagi modeli sifatida professiogramma bilan mos keladi (D.A.Nazakaz). Buning sababi, professional kompetentlik va tayyorlik shaxsiyatning bir xil holatidir, yagona farq shundaki, professional kompetentlik kasbiy talablarga mos keladigan psixofiziologik fazilatlar va predmet shartlari bilan tavsiflanadi va kasbiy tayyorgarlikda uni motivatsion xamda mohiyatan muhim tarkibiy qism deb atashadi.

M.I.Dyachenko, A.M.Stolyarenkolar[1] mutaxassisning kasbiy tayyorgarligida bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq quyidagi ikki jihatni ko‘rsatish maqsadga muvofiq deb hisoblaydilar:

1. Dastlabki tayyorlik – bu kadrlarning shu ishni bajarishga imkoniyati (qobiliyati) mavjudligi. U kishida barqaror psixologik tuzilmalarni – kasbiy faoliyatiga doir bilim, ko‘nikma, malakalar, kasb uchun muhim shaxsiy sifatlar mavjudligini o‘z ichiga oladi.

2. Bevosita tayyorlik – bu ma’lum shart-sharoitlarda mutaxassisning psixologiyasi kasbiy vazifalarni bajarishga tayyorligini anglatadi. Kasbiy tayyorgarlikning bu jihati bo‘lajak o‘qituvchining psixologik xolati vaziyatga qarab o‘zgaruvchanligi, harakatchanligi, dinamikligi bilan; mutaxassisning psixik holati va jismoniy sog‘lomligi bilan, jamoadagi ma’naviy-ruhiy vaziyat bilan xarakterlanadi.

Ma’lumki, o‘qituvchi shaxsining kasbiy tayyorgarligi uning chuqur bilimga, pedagogik mahoratga ega bo‘lishini, shuningdek o‘zini, o‘z kayfiyatini boshqara olishini, o‘zining psixologik, madaniy va jismoniy imkoniyatlarini ta’lim-tarbiya ishiga safarbar eta olishini nazarda tutadi.

Kasbiy tayyorgarlikning asosiy va murakkab jixati pedagogning psixologik, kasbiy-psixologik tayyorligi hisoblanadi va u kasbiy vazifalarni bajarishga mutaxassis ruhiy kuchlari – psixologiyasining tayyorlanganlik darajasi bilan bog‘liq.

G.I.Xozyainov [2] o‘z ishlarida pedagogik faoliyatga tayyorlikning asosiy tarkibiy qismlari (nazariy va uslubiy bilimlar, kasbiy-amaliy ko‘nikmalar, shaxsning faoliyati)ni faollashtirishda motivlarning yetakchi rolini asoslab, pedagogik faoliyat turiga ijobiy munosabatni asosiy tarkibiy qism sifatida ko‘rsatadi.

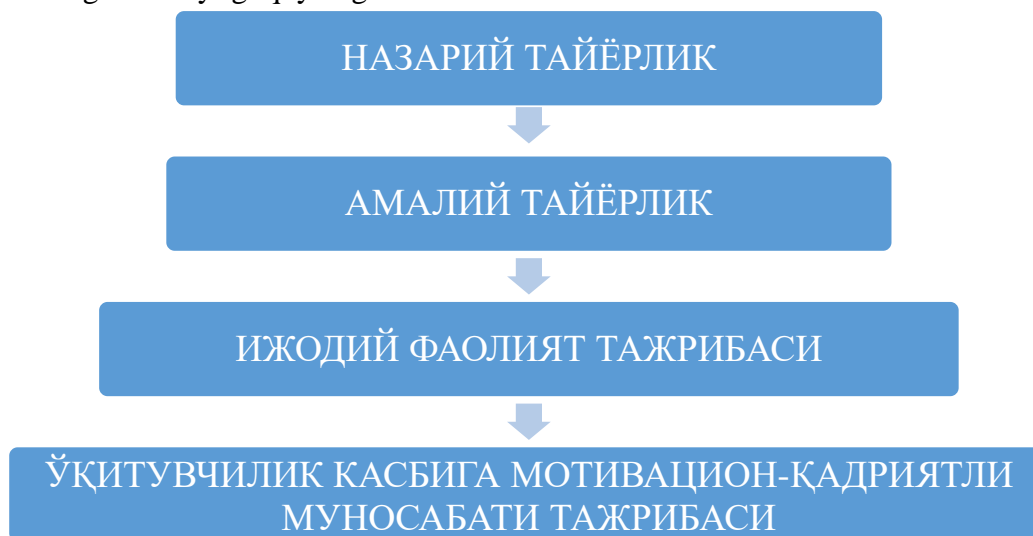
Shu kungacha pedagog olimlar tomonidan pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari tizimi ishlab chiqilgan bo‘lib, u quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- pedagogik faoliyatga bo‘lgan ehtiyoj va motivatsiya mazmuni hamda kasbning mohiyati to‘g‘risida bilim darajasi;
- pedagogik faoliyat natijalari uchun javobgarlikni anglash darajasi;
- bilim, ko‘nikma va kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy fazilatlarini jalb qilish va faollashtirish darajasi;
- pedagogik faoliyatga ijtimoiy munosabat sifati, kasbiy qiziqishlar barqarorligi darajasi.

Ba’zida “kasbiy tayyorgarlik” tushunchasi “kasbiy kompetentlik” tushunchasi bilan belgilanadi, bu umumiy ma’nodagi kasbga tayyorlikni shakllantirish, mehnat vazifalarini bajarishga barqaror yo‘naltirishdir. Kasbiy kompetentlik – bu nafaqat natija, balki kasb-hunar va pedagogik ta’lim mazmunini muayyan tizimlashtirish orqali amalga oshiriladigan va to‘rt tarkibiy qismga ega bo‘lgan kasbiy tayyorgarlikning maqsadidir [2].

- Kasbiy va pedagogik bilimlar, ustalik bilan ketma-ket to‘rt bosqichda amalga oshiriladi: kasbiy ahamiyatli bilimlarni idrok etish, anglash, yodlab olish va shunga mos ravishda ularni tanish va yangi pedagogik vaziyatda qo‘llash;
- Kasbiy va pedagogik faoliyatni amalga oshirish tajribasi, quyidagilarda namoyon bo‘ladi: empirik amaliyot jarayonida amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish, odatdagi vaziyatlarda namunaviy faoliyat, notanish vaziyatlarda kasbiy faoliyat uslublarini takomillashtirish;
- Ijodiy pedagogik faoliyat tajribasi, bu jarayonga erishishda ushbu bosqichlardan o‘tiladi: pedagogik muammoni anglash va shakllantirish, qisman izlanuvchan va tadqiqot faoliyati;
- Pedagogik faoliyat jarayonida qadriyatli–emotsional yo‘naltirilganlik tajribasi, uch bosqichni o‘z ichiga oladi: o‘qituvchining xulq-atvorining ichki motivatsiyasini shakllantirish, ushbu modelga asoslangan kasbiy va pedagogik xatti-harakatlar, pedagogik faoliyatning ijodiy yo‘nalishi.

Shunday qilib, o‘qituvchining yaxlit pedagogik jarayonni amalga oshirishga tayyorligi mezonlarining umumiyliqi quyidagi sxema bilan ifodalanishi mumkin:

Kompetentlikka insonning mehnat faoliyati davomida qilgan harakatlarining miqdoriga qarab emas, balki faoliyatning natijasiga qarab baho berish to‘g‘ri bo‘ladi. Xuddi shuningdek, savodxonlik darajasiga qarab ham kompetentlikni belgilab bo‘lmaydi.

M.P.Choshanov fikricha, kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo‘lib, uning o‘ziga xos tomonlariga quyidagilar kiradi:

- kompetentli odamning bilimlari amaliy tezkor va harakatchan, ular bu bilimlarni doimo yangilab turadilar;

- kompetentlik mazmunli (bilimlar) va jarayonlarga doir (ko‘nikmalar) komponentlariga ega. Muammoning mazmunini tushunishning o‘zi yetarli emas, uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, ya’ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tavsifi hisoblanadi;

- kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto‘g‘ri yo‘llarni chiqarib tashlash, ya’ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik tor ma’nodan malaka talablari doirasida bevosita xizmat vazifalarini bajarish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan shaxs sifatleri yig‘indisining xarakteristikasi sifatida tushuniladi. Shu nuqtai-nazardan kasbiy kompetentlik shaxs kasbiy sifatlarining negizi hisoblanadigan hamda mehnat va texnologik jarayonlarni tahlil qilish, texnik hujjatlarni va topshiriqlarni tahlil qilish, mehnat jarayonini bexato amalga oshirish, texnologik talablarga rioya qilish, qo‘shimcha malakalarni egallash, madaniyat va jarayonlarni tashkil etishning yuqori darajaliligi, texnologik jarayonda vujudga keladigan nosozliklarni bartaraf etish kabi faoliyatning elementlari orqali taqdim etilgan kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lishni taqozo etadi.

V.P.Kozyreva [6] o‘zining tadqiqotlarida mutaxassislar faoliyatining turli darajalaridagi elementlarni tahlil qilish asosida faoliyat turlari va faoliyat turlari tarkibini, shuningdek faoliyatning aniq funksional birliklarini belgilaydigan kasbiy – pedagogik faoliyatning tarkibi hamda mazmunini taklif qildi.

V.D.Simonenko va M.V.Retivыxlar [7] ham mazkur fikrga qo‘shilgan holda quyidagicha ta’kidlashadi “Kasbiy tayyorlik – bu faol va maqsadli faoliyat bo‘lib, bu jarayonda mavjud va yangi olingan ma’lumotlarni qayta ishlash, tashqi tasodifiy, ikkilamchi elementlarni asosiy, ichki qismdan ajratish, o‘rganilayotgan vaziyatlarning mohiyatini aks ettirish, ular orasidagi mantiqiy aloqalarni o‘rnatish amalga oshiriladi.

Talaba bajarishga tayyor bo‘lishi lozim bo‘lgan kasbiy vazifalar ro‘yxati bitiruvchining malaka talablari (standartda)da aks ettirilgan va to‘liq ochib berilgan. U mutaxassisning ishlab chiqarish sohasidagi o‘rnini, o‘z mehnat vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan shaxsiy va professional fazilatleri, dunyoqarashi, bilim va malakalariga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi.

Yaqqol namoyon bo‘luvchi ichki kasbiy differentsiatsiyali sharoitida turli mutaxassislik o‘qituvchilari faoliyati barcha pedagogik jarayondagi umumiy tashkiliy va aniq pedagogik vazifalarni hal etishga qaratilgan, bu esa zamonaviy o‘qituvchini ajratib turadi.”

Shu kabi sohaga oid fikrlarni hamda texnologik ta’lim o‘qituvchisiga qo‘yilayotgan zamonaviy ijtimoiy-texnik talablar hamda mehyoriy xujjatlarni o‘rganish natijasida aniqlanishicha, texnologik ta’limi o‘qituvchisi quyidagi kasbiy-pedagogik faoliyat turlarini amalga oshirish uchun tayyor bo‘lishi kerak: texnologiya hamda kasbiy ta’lim-tarbiya, ishlab chiqarish faoliyati, o‘quv-uslubiy ishlar, tashkiliy-boshqaruv faoliyati, ilmiy-tadqiqot, madaniy – ma’rifiy faoliyat turlari va boshqalar.

Iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning rivojlanishi mutaxassislaridan yangi kasbiy va shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishni talab qiladi. Ularning orasidan tizimli fikrlashni, ekologik, huquqiy, axborot, kommunikativ madaniyatni, ishbilarmonlik madaniyatini, o‘zligini anglash shkningdek, metodik qobiliyatini, o‘z faoliyatini ongli tahlil etish qobiliyatini, noaniqlik sharoitida mustaqil

harakatlarni, ijodkorlikni, amalga oshirilgan ishlar uchun javobgarlik hissi kabilarni ta’kidlab o’tish mumkin.

3.Xulosa.

Texnologik ta’lim o’qituvchisi umumta’lim va maxsus o’quv fanlari bo’yicha nazariy hamda amaliy o’quv mashg’ulotlarini tashkil etadi va olib boradi. U ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etadi (zamonaviy mutaxassis shaxsini kasbiy jihatdan muhim va ahamiyatli fazilatlarini tarbiyalaydi va rivojlantiradi) va olib boradi, yoshlarni kasbga yo’naltiradi, kasbiy ta’lim bo’yicha tajriba va tadqiqot ishlarini tashkillashtiradi hamda faol ishtirok etadi. Ta’lim muassasalarida tashkiliy – uslubiy ishlarni amalga oshiradi, pedagogik loyihalarni (ta’lim mazmuni, mustaqil ta’lim uslublari va innovatsion faoliyatni) yaratadi.

O’quv-uslubiy hujjatlar (asosiy ta’lim xujjatlari bo’lgan – o’quv rejalari, fan dasturlari, o’quv qo’llanmalari, metodik tavsiyalar)ni ishlab chiqadi, ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasini jihozlash va rivojlantirishda faol ishtirok etadi, shu bilan birga u kasbiy ta’lim muassasalari va tashkilotlarida tashkiliy va boshqaruv ishlarida faol ishtirok etadi.

Texnologik ta’lim o’qituvchisi bir vaqtning o’zida ikkita turli (heterogen): "odam-odam", "odam-texnika" tizimda ishlaydigan murakkab kamsonli kasblar guruhiga mansub va u ko’plab mutaxassisliklarga ega bo’lgan malakali kadrdir.

Tahlil etilgan ishlar va tadqiqotchilar fikrlaridan ko’rinib turibdiki zamonaviy bitiruvchilarini tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar kelajakdagi kasbiy faoliyati doirasidagi vazifalari bilan belgilanadi. Ushbu talablarga javob berish uchun o’qishni tugatgandan so’ng bitiruvchilar bir qator kasbiy, ijtimoiy va madaniy ko’nikmalarga ega bo’lishlari kerak. Buning uchun bakalavrlar uchun shunday kasbiy tayyorgarlikni ta’minlash kerak-ki, u nafaqat fan sohasini to’liq rivojlantirish uchun zamin yaratsin, balki hozirgi bosqichda oliy ta’lim tizimini qayta tashkil etish vazifalariga to’liq mos kelishi va jamiyatning barqaror rivojlanishi sharoitida bitiruvchining tegishli kompetentlik darajasini ta’minlashi lozim.

Demak, bakalavrlarning kasbiy tayyorgarligi doirasida bilimlarni bosqichma-bosqich yangilash, uning nazariy va eksperimental usullarini doimiy ravishda takomillashtirish tendensiyasini ham hisobga olish kerak. Oliy o’quv yurtining malakali bitiruvchisi ushbu o’zgarishlarni ko’rishi va kuzatib borishi va kasbiy faoliyatni doimiy ravishda yangilanib turadigan materiallar asosidagi professional yondashuv doirasida qurishi kerak. Bu esa yuqori darajadagi kasbiy ijodkorlik va kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini talab etadi.

REFERENCES

1. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии. -М.: Педагогическое общество России, 1998. —250 с.
2. Хозяинов Г.И.Мастерство педагога в процессе образования и обучения [Электронный ресурс] : монография / Г.И. Хозяинов .— М. : Физическая культура, 2006 .— 224 с. — Библиогр.: с. 201-203. - ISBN 5-9746-0020-7 .— ISBN 978-5-9746-0020-7 .— Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/286718>
3. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. — М., 2002. 223 б.
4. Дружинин В.“Психология” Учебник для гуманитарных вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001. - 656 с.
5. Шаврина О. Ю. Педагогика учителя. Уфа Стерлитамак, 2000
6. Козырева, Виктория Павловна. Формирование коммуникативной активности у детей с

множественными нарушениями в процессе коррекционной работы : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.03 / Козырева Виктория Павловна; [Место защиты: Моск. гос. гуманитар. ун-т им. М.А. Шолохова].- Москва, 2011.- 183 с.: ил. РГБ ОД, 61 11-13/918

7. Симоненко В.Д. ва Ретивых М.В. Общая и профессиональная педагогика: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Профессиональное обучение» Под ред. В.Д. Симоненко, М.В. Ретивых. - Изд-во Брянского государственного университета, 2003
8. Х.А. Умаров, З.А. Умарова / "Использование электроннообразовательных ресурсов в целях создания образовательной экосистемы". Перспективные информационные технологии / Перспективные информационные технологии (ПИТ 2018) 2018
9. Umarova F.A., Umarova Z.A., Umarov X.A. “Scientific and practical bases of creation and use of electronic educational resources in educational process.” European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol.7 №. 12,2019. ISSN 2056-5852
10. Abdurakhimovich, Umarov Khusan. "Incessancy Of Education And Activities In The Development Of Professional Education." The American Journal of Social Science and Education Innovations 2.07 (2020): 256-263.
11. Khusan Abdurakhimovich Umarov. (2020). Formation of students’ professional readiness on the basis of innovative ways of cooperation in the conditions of uzbekistan (by the example of future teachers). Journal of Central Asian Social Studies, 1(01), 15-25. <https://doi.org/10.37547/jcass/volume01issue01-a2>

KREATIVLIK - PEDAGOGNING INNOVATSION FAOLIYATINING ASOSI SIFATIDA

Odiljonova Aziza Abduxakimovna

Andijon davlat universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158463>

Annotatsiya. Maqolada pedagoglarda kreativlikni shakllantirish va rivojlantirish muammosi yoritib berilgan. Pedagoglarda kreativlik shakllanishining psixologik xususiyatlari yuzasidan olimlarning tadqiqotlari tahlil etilgan. Pedagoglarning standart tafakkuri va kreativ fikrlashini turli xil usullaridan foydalangan holda olib borilgan tadqiqotlar, ta’lim jarayonida kreativlik qobiliyatining ahamiyati haqidagi ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Kreativlik xususiyatlarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar ifodalangan.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, standart tafakkur, qobiliyat, sezitiv davr, irsiyat, ijtimoiy muhit, tasavvur, motiv, innovatsiya, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В статье раскрыта проблема формирования и развития творческих способностей педагогов. Анализируются исследования ученых о психологических особенностях формирования креативности педагогов. Исследования, проведенные с использованием различных методов нормативного и творческого мышления педагогов, представлены сведения о значении творчества в образовательном процессе. Выражены социально-психологические факторы, влияющие на развитие творческих особенностей.

Ключевые слова: Креативность, стандартное мышление, способности, сенситивный период, наследственность, социальная среда, воображение, мотив, новаторство, творческое мышление.

Abstract. The article describes the problem of formation and development of creativity among pedagogues. Researches of scientists on the psychological characteristics of the formation of creativity in pedagogues are analyzed. Research conducted using various methods of standard thinking and creative thinking of educators, information about the importance of creativity in the educational process is presented. Socio-psychological factors affecting the development of creativity characteristics are expressed.

Keywords: Creativity, standard thinking, ability, sensitive period, heredity, social environment, imagination, motive, innovation, creative thinking.

Kirish.

Kreativlik bevosita innovatsiyalar bilan bog‘liq jarayondir. Negaki o‘qituvchining kreativlik faoliyat yuritishi uchun, u albatta o‘zining sohasidagi eng so‘nggi yangiliklardan, shu bilan bir qatorda butun jamiyatdagi voqea va hodisalardan boxabar bo‘lishi, innovatsion yangiliklarni o‘z faoliyatida o‘rinli foydalana olishi lozim.

Innovatsiya – ingliz tilidan olingan bo‘lib, «In-ichida», «Novus-yangi», «yangilik», «yangilik kiritish» degan ma’noni anglatadi. U muayyan ijtimoiy birlikka (tashkilotga, aholiga, jamiyatga, guruhga, tizimga) yangi, nicbatan turg‘un unsurlarni kiritib borishi va ularning maqsadga muvofiq o‘zgarishidir.

«Innovatsiya» tushunchasi birinchi marta XIX asrda madaniyatshunosik sohasida paydo bo‘lib, bir madaniyat elementlarini boshqasiga joriy qilish ma’nosini bildirgan. XX asrning 30 yillarda AQShda «firma innovatsion siyosati», «innovatsion jarayon» atamallari paydo bo‘ldi.

Innovatsiyalar ikki turga bo‘linadi:

•Stixiyali, ya`ni innovatsiyalarga bo`lgan ijtimoiy talablar natijasida paydo bo`lib, bunday innovatsiyalarni yaratishga doir oldindan mo`ljallangan reja, metod va texnologiyalar bo`lmaydi.

•Ongli, ya`ni ilmiy asosga ega maqsadga yo`naltirilgan innovatsiyalar.

Adabiyotlar tahlili.

Innovatsion pedagogika tushunchasi G`arbd 50 yillar oxirlarida, bizning mamlakatimizda esa keyingi 10 yillikdan boshlab qo`llanilib, olimlar ushbu sohani maxsus o`rgana boshladilar. Jahon pedagogik nashriyotlarda va jurnallarda innovatsion maqolalar chop etila boshladi. So`ngra YUNESKO qoshida ta`limni rivojlantirish Osiyo pedagogik innovatsiyalar markazi tashkil etildi. Bu tashkilot turli mamlakatlardagi pedagogik yangiliklarni umumlashtirib, ta`lim masalalari bo`yicha xalqaro byuro bilan birgalikda pedagogik jamoatchilikka maxsus nashrlarda ular haqida ma`lumotlarni tarqatib bordi. Bu jarayonlar bilan bog`liq holda «innovatsion jarayon» tushunchasi vujudga keldi.

Innovatsiya jarayoni - tarkibiy tuzilmalar va qonuniyatlarni qamrab olgan tizim bo`lib, u o`quv jarayonini zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari yutuqlari asosida, jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beruvchi innovatsion harakatlar.

Innovatsion jarayonlarga nisbatan ikki xil qarash mavjud:

•Hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g`oya yoritiladi.

• Alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o`zaro ta`siri, ularning birlamchi, raqobati va natijada birining o`rnini ikkinchisi egallashidir.

Innovatsion jarayonlar qo`yidagi bosqichlardan iborat:

1. Yangi g`oyaning paydo bo`lishi, ya`ni fundamental va amaliy ilmiy tekshirishlar (yoki birdan paydo bo`ladigan) natijalaridan kelib chiqadigan yangilik bosqichi.

2. Kashf etish vaqti, ya`ni amalga oshgan ob`ekt, moddiy yoki ma`naviy mahsulot namuna ko`rinishidagi yangilik yaratish.

3. Yaratilgan yangilikni qo`shimcha ishlab, mukammallashtirish. Bu bosqich yangilik kiritishdan mustahkam samaradorlikka erishish bilan yakunlanadi.

4. Yangilikning tarqalishi uning yangi sohalarga diffuziyalanib (qo`shilib) keng tatbiq etilishi.

5. Yangilikning biror sohada hukmron bo`lishi. Yangilik o`z yangiligini yo`qotib, yangilik sifatida mavjud bo`lmay qoladi. Bu bosqich yangi samarali yangilik paydo bo`lishi yoki uning yanada samarasi bilan almashishi bilan yakunlanadi.

Yangilikning ikki turi mavjud:

1. Birinchi marta yaratilgan yangilik. Bu yangilik ixtiroga teng, ya`ni yana o`rnatilgan yangi haqiqat demakdir.

2. Avvalgi mavjud bo`lgan nazariyani yanada takomillashtirib, zamonaga moslashtirishdan iborat.

Fanda innovatsion jarayonning kechishini 4 ta asosiy qonuniyatga bo`ysinishi aniqlangan:

1. Pedagogik innovatsiya muhitining ayovsiz bir sharoitda emasligi qonuni. Bunda pedagogik jarayonlar haqidagi tasavvurlar buziladi, pedagogik ong buziladi, pedagogik yangilik baholanadi.

2. Nihoyat amalga oshirish qonuni. Bunda yangilikning hayotiyliigi bo`lib, erta yo kech, stixiyali yoki ongli ravishda amalga oshadi

3. Komillashtirish qonuni. Bunda pedagogik innovatsiya qolipga tushadi va amaliy harakat tendentsiyasiga ega bo‘ladi.

4. Pedagogik innovatsiyaning davriyligi va qaytish qonuni. Bunda yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi.

Innovatsion jarayonlarning asosini qo‘yidagi yondoshuvlar tashkil etadi:

1. Madaniyatshunoslik, ya`ni inson uchun bilishning ustuvorligi.

2. Shaxsiy faoliyat, ta`limdagi yangi texnologiyalardan foydalana olish.

3. Ko‘p suhbatli (dialogik) yondashuv, kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish;

4. Individual - ijodiy (o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro munosabatlari, kreativ faoliyati) yondashuvi.

Innovatsion pedagogik jarayonlar qo‘yidagi belgilari bilan tavsiflanadi:

1. O‘quvchilarning o‘zini-o‘zi boshqarishi va ta`lim-tarbiya olishga yo‘naltirilganligi,

2. O‘quvchining bilish faoliyatining rivojlanganligi,

3. O‘quvchilarning faolligining oshganligi

Metodlar.

Pedagoglarda kreativlik xususiyatlarini rivojlantiruvchi metodikalar dasturi:

1. O‘qituvchining ijodiy fikrlashi, pedagogik masalalarini echish psixologik- pedagogik analizi.

2. O‘qituvchining innovatsion faoliyati: amalga oshirishning texnologiyasi va tuzilishi (nuqtai nazarlar bo‘yicha mulohazalar).

3. Yangilikni qabul qilishda psixologik to‘siqlar (nizolarsiz munosabatlar treningi).

4. Innovatsion munosabatlar rivojlanish uslublari: i jodiy masalalarni ochish kashfiyot uslublari. «Aqliy xujum», xayratlanarli savollar uslubi, innovatsion o‘yinlar va boshqalar.

5. O‘qituvchi mutaxassilik faoliyatida refleksiya (refleksiv qobiliyatlari trenningi).

O‘qituvchining innovatsion faoliyatga bo‘lgan qobiliyatini baholash va o‘ziga-o‘zi baho berish pedagogik karta Innovatsion faoliyatni amalga oshirishga o‘qituvchi mutaxassislik qobiliyatini baholash O‘qituvchi shaxsining individual xususiyatlari:

- Shaxsning asoslangan - ijodiy yo‘nalishi

- Shaxsning ijodiy faoliyat metodologiyasini egallab olish qobiliyati

- Qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish Pedagogik tadqiqot metodlarini bilishi

- Ijodiy faoliyatdashaxsiy ish olib borish imkoniyati

va taqqoslash, jamlash qobiliyati. O‘zi tashkil eta olish qobiliyati

O‘qituvchining kreativligi.

- Ijodiy faoliyatda hamkorlik va ozaro yordam qobiliyati

- Ko‘p sonli echimlarni amalda qo‘llash

- Muloxazalarning mustaqilligi (O‘z fikrini aytishdan uyalmaslik)

- Tasavvur etish, ijodiy hayol. (g‘oyalarni o‘rganishda intellektul` akliy erkinlik)

- Pedagogik faoliyatda bir xilliklardan voz kecha olish, fikrlar harakatsizlikni yenga

olish

- Tavakkalchilik

- Pedagogik faoliyat muammolariga ta`sirchanlik

- Tanqidiy fikrlash, muloxazalarga qobiliyati
- O‘z ishlarini tahlil qila olish qobiliyati

Natijalar.

Yuqoridagi fikrlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, unda o‘qituvchining kreativligi, ushbu kreativlikning mahiyatini beruvchi ijodkorlik ustuvor xarakterga egadir. Bu esa bizning tatqiqot ob’ektimiz bo‘lgan o‘qituvchining kreativlik faoliyatining naqadar muhimligidan dalolat beradi.

Shu bilan bir qatorda olim R.A.Mavlanova talaba-yoshlar orasidagi kreativlikni qiyosiy tajriba-sinov asosida tahlil qilishga harakat qilganlar va quyidagi ilmiy ma’lumotlarni taqdim etgan.

1. Olimaning fikricha «refleksiv - innovatsion amaliyot dasturi birinchidan, ishtirokchilarini tanishtirish bilan boshlanadi. Emotsional refleksiv oshkoralik va xushmuomalalik muhitiga imkon beradi. Amaliyotga ijodiy fikrlashning rivojlantirish mashqlari kiritiladi.

2. Keyingi bosqich – hamjixatlikda ijodning hayotiyliigi o‘zi yoqtirgan hikoyalarni aytish keyin esa ularni maktab hayotiga kiritish, qahramonlar harakterini ko‘rsatib berish, syujet o‘ylab topish va ijro etish.

3. Shundan keyin u yoki bu personaj nomidan monolog o‘qiladi, qahramonlar harakteri analiz qilinadi.

4. Shundan keyin maktab muammolari ko‘rsatib beriladi, ulardan eng muhimlarini «+» belgisi bilan belgilanadi. Asosiy mashqlar esa o‘qituvchi innovatsioi faoliyati tarkibiy tashkil etuvchilarini modellashtiradi. Quyidagi mashqlar kiritiladi: assotsiativ davra, pedagogik konsulium, ijodiy tortishuvlar, ochiq darslar, praktikum dasturiga talabalarni o‘z refleksiv fikrlashini baholash, analiz qilish.

Xulosa va tavsiyalar.

Yuqorida aytilganidek o‘qituvchining kreativligi va innovatsion munosabati rivojlanayotgan muhit ta’siri ostida shakllanishi kerak. Tekshirishlarga asoslanib, ularga binoan ijodni qandaydir tahliliy vaziyatdan yoki mavjud bilim chegarasida chiqish deb belgilab, shunday tasdiqlash mumkin: kreativ muammoni shaxsiy fikrlarga to‘la dolzarb qo‘yishda ifoda etilgan chuqur xususiyatdir.

O‘qituvchi dolzarblasha oladigan muhit qo‘yidagi imkoniyatlarga ega bo‘lishi lozim: Yuqori darajali noaniq potentsial va ko‘p variantlikka. Noaniqlik tayyor yo‘nalishlarni qabul qilmay o‘zlari izlanishlarini rag‘batlantiradi. Ko‘p variantlilik ularni topishga imkon beradi.

REFERENCES

1. Бухвалов В.А. Алгоритмы педагогического творчества / В.А. Бухвалов. - 2-е изд. - М.: Просвещение. - 2004 – С.96.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – Москва, 2010. – С. 148.
3. Гилфорда Дж. и М. Салливена Михайлова (Алешина) Е.С. Методика исследования социального интеллекта: Адаптация теста: Руководство по использованию. – СПб: ГП «Иматон», 2006.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы /Пер. с англ. -М.: Смысл, 2009. – С. 425.
5. Торренс П. Тест творческого мышления - ТТСТ: Методические рекомендации по работе с тестом (для школьных психологов)/ Перевод Н.Б.Шумаковой, КИ.Щеблановой, Н.П.Щербо. - М., 2014. – С.44.

**BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARIDA ETNOMADANIY
KOMPYETYENSIYANI MILLIY-HUDUDIY MATYERIALLAR VOSITASIDA
RIVOJLANTIRISH**

Suyarov Nodirjon Taxirovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10157356>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchilarida badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirishga doir qator ilmiy izlanishlar, o‘quvchilarni vatanga bo‘lgan muhabbat ruhida tarbiyalash masalalariga alohida e‘tibor berish kerakligi hamda tasviriy san‘at darslarida Milliy-hududiy mazmundagi materiallar orqali "Tasviriy san‘at" fani dasturlarining an‘anaviy bo‘limlari va mavzularining konkretlashtiruvchi qismi hisoblanib, o‘qituvchilarning ish dasturlariga o‘lkashunoslikka oid hududiy ma‘lumotlar kiritish metodikasi bilan bog‘liq muhim jihatlarni qayd etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Madaniy dialog, ijodkorlik, metod, badiiy-estetik buyumlar, mintaqa, hudud, kompozitsiya, milliy g‘urur, estetik tarbiya.*

***Аннотация.** В данной статье проведен ряд научных исследований по вопросам развития художественно-эстетической компетентности будущих учителей изобразительного искусства, необходимости уделить особое внимание вопросам воспитания учащихся в духе любви к Родине, конкретизации традиционных разделов и тем предметных программ «Изобразительное искусство» на материалах национального и регионального содержания на занятиях по изобразительному искусству, отмечены важные аспекты, связанные с методикой внесения региональной информации, связанной с краеведением, в рабочие программы учителей.*

***Ключевые слова:** Культурный диалог, творчество, метод, художественно-эстетические предметы, регион, территория, композиция, национальная гордость,*

***Abstract.** In this article, a number of scientific studies have been carried out on the development of artistic and aesthetic competence of future teachers of fine arts, the need to pay special attention to the education of students in the spirit of love for the motherland, the concretization of traditional sections and themes of subject programs "Fine Arts" on materials of national and regional content on classes in fine arts, important aspects related to the methodology for introducing regional information related to local history into the work programs of teachers are noted.*

***Keywords:** Cultural dialogue, creativity, method, artistic and aesthetic objects, region, territory, composition, national pride.*

***Kirish.** Bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchilarida badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirishga doir qator ilmiy izlanishlar, o‘quvchilarni vatanga bo‘lgan muhabbat ruhida tarbiyalash masalalariga alohida e‘tibor berish kerakligi hamda tasviriy san‘at darslarida badiiy-didaktik o‘yinlar vositasida tasviriy san‘atni o‘qitishning metodik tizimini takomillashtirish, bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchilarini etnomadaniy kompetensiyani milliy-hududiy materiallar vositasida rivojlantirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borish taqozo etmoqda.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoyishining “Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish” nomli bandida “Bolalarni sport bilan

ommaviy tarzda shug‘ullanishga, ularni musiqa hamda san’at dunyosiga jalb qilish maqsadida yangi bolalar sporti obyektlarini, bolalar musiqa va san’at maktablarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish” (2) kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Bu o‘z navbatida mamlakatimizda yosh avlodning ijodiy qobiliyatlarini to‘laqonli ro‘yobga chiqarishni ta’minlash borasida yangi davrni boshlab berdi va Respublikamizda badiiy ta’limning milliy tizimiga asos solindi. Boshqacha so‘z bilan aytganda, Respublikamizda o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini tarbiyalashning mukammal milliy tizimi shakllantirildi. Bu uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida iste’dodlarni tarbiyalashda o‘z samarasini bermoqda. Zero, bola dunyoga kelar ekan, unda ma’lum darajada ijodiy faoliyatning muayyan turiga nisbatan tabiiy moyilliklar mavjud bo‘ladi.

Maktabda o‘qitiladigan hamma predmetlarni shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin: fan asoslaridan saboq beradigan o‘quv predmetlari (ximiya, biologiya, fizika, matematika, tarix, ona tili); estetik tarbiya berishga qaratilgan o‘quv predmetlari (tasviriy san’at, musiqa, ashula); amaliy faoliyatni o‘rgatadigan o‘quv predmetlari (jismoniy tarbiya, mehnat ta’limi, tasviriy san’at). Fan asoslarini o‘rgatuvchi predmetlarda o‘quvchilarga asosan ushbu sohaga oid bilimlar bayon etiladi. Tarbiyaviy yo‘nalishdagi predmetlar o‘quvchilarda nafosat va go‘zallikni tarkib toptiradi. Faoliyatni o‘rgatish predmetlari jismoniy chiniqish, mehnat qilish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tasviriy faoliyatning har bir turi o‘quvchilarda aqliy faollikni, ijodkorlikni, badiiy didni shakllantiradi va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, tabiatga muhabbat singapi insoniy fazilatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Bunday fazilatlarsiz ijtimoiy faol shaxsni shakllantirib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham har qanday sohada ijodkorlikni namoyon etish imkoniyatlari mavjud bo‘lib, muhimi, uni to‘g‘ri tashxislash, mazmunan to‘g‘ri yo‘nalish berish shaxsning ijodiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda yetakchi mezon hisoblanadi.

Ma’lumki, har bir madaniyat shu maskanda yashovchilarning dunyoqarashini shakllantiradigan milliy, o‘ziga xos xususiyatlar tizimini o‘z ichiga qamrab oladi, bular esa, bizning fikrimizcha, shaxs tomonidan umuminsoniy, universal va etnomadaniy qadriyatlarining o‘ziga xos talqini natijasida yig‘iladi. *Etnomadaniyat* atamasi ikki iboradan tashkil bo‘lib: *etno* va *madaniyat* so‘zlari qo‘shilmasidan hosil bo‘lib, biror xalqning (masalan, o‘zbek xalqining) kelib chiqishi, uning madaniyati, turmush tarzi, ma’naviy-ma’rifiy xususiyatlarini tarixiy jarayon (davrlarda ravnaq topib, hozirgi kunimizgacha rivojlanib kelayotgan ma’naviy hamda madaniy merosini o‘rganadigan fan hisoblanadi. Etno - yunoncha - *elat*, *xalq* demakdir va shu bilan birga, ma’lum bir elat yoki xalqqa bo‘lgan ishora, ko‘rsatuv. Bu ibora biror xalqning kelib chiqishi (etnogenez)ni ifodalaydi [20:55]. Madaniyatlararo integratsiya etnomadaniy ta’lim jarayonining asosiy va strategik maqsadi hisoblanadi. Agar alohida millat nisbatan qisqa vaqt ichida etnik o‘ziga xoslikka erisha olsa, madaniyatlararo integratsiyaga erishish mintaqada yashovchi barcha etnik guruhlar vakillarining sa’y-harakatlarini talab qiladigan uzoq jarayondir.

“Etnobadiiy ta’lim” tushunchasi XX asrning 90-yillarida ilmiy muomalaga kiritilgan. Etnobadiiy ta’lim - etnomadaniy ta’lim turlaridan biri bo‘lib, uning mazmunini xalq badiiy madaniyati, ya’ni. xalq amaliy san’ati asarlari, ularni yaratish, ko‘paytirish, mavjud bo‘lish, saqlash, tarqatish va avloddan-avlodga o‘tkazishning an’anaviy shakllari va usullari majmui tashkil etadi. U quyidagi uch komponentni o‘z ichiga oladi: (1) ta’lim-tarbiyaning ilk bosqichidan (propedevtik) oila va ta’lim muassasalarida etnikmadaniy muhitni yaratish (xalq tarixi, madaniyati, urf-odatlar bilan tanishish); (2) ta’lim institutsional shakli (turli ta’lim muassasalarida

fundamental va etnobadiiy ta’lim); (3) faoliyatga yo’naltirilgan (to’garaklar, sinfdan tashqari ishlar), ijtimoiy-madaniy soha va ijodiy markazlar tomonidan ta’minlanadigan qo’shimcha ta’lim.

Zero, umuminsoniyat madaniy taraqqiyot jarayonlaridan nisbatan mustaqil milliy badiiy madaniyat rivojlanishining har bir bosqichi, jahon badiiy madaniyati taraqqiyoti tajribalarining konkret ijtimoiy-tarixiy sharoitlarida umumlashuvini ifodalaydi. Bundan tashqari, milliy badiiy asarlarning muayyan ijtimoiy ong shakllarini, shu jumladan shaxs ekologik onggi, badiiy-estetik tafakkuri va madaniyatini rivojlantirishdagi roli, ular tomonidan umuminsoniyat progressiv yangi tajribalarning o’zlashtirilishi etnobadiiy ta’limga bog’liq bo’ladi.

Tasviriy san’at o’qitish metodikasi sohasida “hududiy (mintaqaviy) komponent” tushunchasi mavjud bo’lib, pedagogika fanida doimiy tadqiq etib kelinadi. Hudud (lotincha *regio* - mamlakat, viloyat, tuman) - kenglik, makon (geografik, ijtimoiy hayot, madaniyat) bilan bog’liq bo’lib, bunda insonning ijtimoiylashuvi, hayot tarzining shakllanishi, milliy urf-odatlarini saqlab qolishi va kelajak avlodga yetkazish hodisasi sodir bo’ladi. Bu dunyoda ijtimoiy hayot normalarining yo’qolib ketayotgan bir davrda juda muhim sanaladi. Shu ma’noda tasviriy san’at darslarida milliy-hududiy mazmundagi materiallardan foydalanish nafaqat qadriyatlarni saqlash vositasi, balki, tasviriy san’at ta’limi mazmunini takomillashtirish omili sifatida ham ahamiyatlidir.

Ilmiy adabiyotlapda “mintaqa” va “hudud” tushunchalarining aniq ta’rifi mavjud emas buning sababi jahon zamonaviy mintaqashunoslik yo’nalishlarida tushunchalarning xilma-xil ma’noda qo’llanishidir. Shu o’rinda rus tadqiqotchilari V.G. Ignatov va V.I. Butov tomonidan berilgan ta’rifga to’xtalamiz. Olimlarning yozishicha: “O’lka - bu tupli millat kishilarini yagona jamoaga birlashtiruvchi umumiy hudud. O’lka - deb geografik, ijtimoiy va madaniy tarixiy o’ziga xoslikka ega bo’lgan va unda yashovchi aholi o’rtasida ma’lum iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy aloqalar o’rnatilgan hudud tushuniladi”.

Tasviriy san’at ta’limi mazmunini takomillashtirishda milliy-hududiy materiallardan foydalanish – deganda tasviriy san’at darslarida o’quvchilarning tarixiy-madaniy obidalar tarixini chuqur o’zlashtirgan va xalq amaliy san’at namunalaridan foydalangan holda Farg’ona vodiysi hududida yashovchi xalqlarning milliy-madaniyatini boshqa madaniyat vakillariga jumladan, jahonga tanitish ko’nikma va malakalarini takomillashtirish nazarda tutiladi. Milliy-hududiy madaniyat deganda ma’lum bir hududda, mintaqada yashovchi xalqlarning turmush tarzi, milliy-madaniy va ma’naviy hayotini tashkil etuvchi “butun madaniy va ma’naviy boyligi” tushuniladi.

Tahlil va natijalari:

Shu ma’noda tasviriy san’at darslarida milliy-hududiy mazmundagi materiallardan foydalanish nafaqat qadriyatlarni saqlash vositasi, balki, tasviriy san’at ta’limi mazmunini takomillashtirish omili sifatida, milliy-hududiy materiallarning badiiy va pedagogik imkoniyatlari art ta’limning milliy madaniyat va san’atga yo’naltirilgan etnobadiiy, zamonaviy o’qitish texnologiyalariga doir loyihaviylik, qayta ishlab chiqishga yo’nalganlik, natijaviylik kabi metodik-texnologik komponentlarini “madaniy dialog” konsepti bilan muqobillik darajasini bosqichma-bosqich kengaytirish orqali aniqlashtirilgan.

Xulosa: Bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarini tayyorlashda tasviriy san’atni o’qitish hamda amaliy bezak san’at mashg’ulotlarini o’rgatish metodikasi kursi alohida o’rin egallaydi. Chunki o’qitish metodlarini bilmay turib, mashg’ulot olib borib bo’lmaydi.

REFERENCES

1. Суяров Н.Т. Использование регионального компонента на уроках изобразительного искусства 5-7 классов. Jackson ville Florida, USA. December 30 th 2021. – P.1-3. <https://conferencepublication.com>.
2. Suyarov N.T., Erkaev E.T. (2021). Implementation of national-regional component in the educational process in the republic of Uzbekistan. Current research journal of pedagogics. Impact factor: 5.7. (USA), 2 (08), Volume 01, Issue 06, Avgust, 2021. –P.117-121. (ISSN 2767-3278). (Ulrich’s Periodicals Directory 18)
3. Ghiasi G., Larivière V., Sugimoto C.R. On the compliance of women engineers with a gendered scientific system // PLOS ONE. 2015.
4. Ганиева Г.Ж. Гендерные исследования в Центральной Азии. ЎзР ФА Шарқшунослик институти илмий тўплами. № 16 сон. Т. 2013, Б.131-136.
5. Кулиева Ш.Х., Каримова М.Н., Давлаткулова М.Х. (2014) Организация теоретических и практических занятий в процессе подготовки учителей профессионального образования на основе системного подхода. Молодой ученый №8, стр.804-807.
6. Каримова М.Н. (2019) Проблемы и перспективы преподавания предмета "Технология" в общеобразовательных школах. Вестник науки и образования №2-2, (56), стр.17-19.

BOSHLANG‘ICH SINIF “ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” FANINI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

¹Artikova Muhayyo Botiraliyevna, ²Otamirzayeva Ko‘xinur Ilhomjon qizi

¹ADPU professori, p.f.d., professor O‘zbekiston Respublikasi, Andijon shahri

²Doktorant, NamDU, O‘zbekiston Respublikasi, Namangan shahri.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158503>

***Annotasiya.** Ushbu maqolada “Boshlang‘ich sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish” to‘g‘risida so‘z boradi. Shu paytgacha ona tili va o‘qish fanlari alohida o‘qitilar edi. Endi esa bu ikki fanni birlashtirgan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” deb nomlangan fan tashkil qilindi. Bunda asosan o‘quvchilarning eng og‘riqli muammosi bo‘lgan og‘zaki javob beriladigan, og‘zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. Yodlash uchun berilgan she‘rni aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** savodxonlik, o‘qib tushunish, tinglab tushunish, grammatik savodxonlik, Ona tili va o‘qish savodxonligi, Xalqaro tadqiqotlar, mashq daftari, yangi darslik, o‘qish texnikasi.*

***Аннотация.** Данная статья посвящена теме «Совершенствование методики преподавания предмета «Родной язык и грамотность чтения» в начальной школе». До этого родной язык и предметы чтения преподавались отдельно. Сейчас создан предмет под названием «Родной язык и грамотность чтения», объединяющий эти два предмета. При этом самой болезненной проблемой учащихся, которая является самой болезненной проблемой учащихся, является дача устных ответов и выполнение специальных заданий. Им отводится специальное время для чтения стихотворения, данного на заучивание.*

***Ключевые слова:** грамотность, понимание прочитанного, аудирование, грамматическая грамотность, родной язык и грамотность чтения, международные исследования, рабочая тетрадь, новый учебник, техника чтения.*

***Abstract.** This article is about "Improving the methodology of teaching the subject "Native language and reading literacy" in primary school." Until then, mother tongue and reading subjects were taught separately. Now, a subject named "Mother language and reading literacy" has been established, combining these two subjects. In this case, the most painful problem of the students, which is the most painful problem of the students, is to give oral answers and to perform special tasks. A special time is allocated for them to recite the poem given for memorization.*

***Keywords:** literacy, reading comprehension, listening comprehension, grammatical literacy, mother tongue and reading literacy, international studies, workbook, new textbook, reading technique.*

Kirish (Introduction). Jamiyatimizda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo‘layotgan o‘zgarishlar kelajakda mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta’lim tizimiga ham bog‘liq ekanligi barchamizga ma’lum. Shu bilan birga intellektual salohiyatning o‘sishi, uni sifat darajasida rivojlantirish nafaqat ta’lim samaradorligining oshishiga, shu sohadagi tizim takomillashuviga o‘z ta’sirini o‘tkazibgina qolmay, balki mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalarini o‘sishiga ham sezilarli darajada ta’sir etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta’limdagi strategik yo‘nalishlardan biri ta’lim muassasalarining innovatsion faoliyati asosiy omil sifatida belgilab berilyapti.

Ta’lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta’lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo‘shilishini taqozo etmoqda, o‘zini yaratish imkoni mavjud bo‘lgan innovatsion maydonda ko‘rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o‘zlashtirishdan iborat. Bu holat bugungi kunda dolzarbligi bilan muhimdir, chunki, ushbu jarayon (innovatsion jarayon) ta’lim muassasalarini yashash sharti (bevosita va ko‘chma ma’noda ham), kelajak avlodlar va pedagoglar jamoasining aloqalarini ijtimoiy himoyalash sharti bo‘lib ham xizmat qiladi. Bugungi davr ta’lim muassasalari oldiga yangi talablarni, aniq yangiliklarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishni asosiy vazifalardan biri sifatida belgilamoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida shunday deydi: “Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak”.

Metodlar (Methods). Ona tili va o‘qish savodxonligi fanini o‘qitishda asosiy e’tibor o‘quvchida tilga doir to‘rt ko‘nikma: o‘qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so‘zlar va yozish xamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi. Ta’lim berishda kommunikativ yondashuvga asoslaniladi, ya’ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Shuningdek faoliyatga yo‘nalgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyotchilik yondashuvi farqli va tanqidiy yondashuv kabilar e’tiborda bo‘lishi lozim. O‘quvchilarning ijodiy tafakkurini mustaqil fikrlash darajasi va nutqini o‘stirishning zaruriy omillaridan biri lug‘atlar ustida ishlashdir.

Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish darslarining asosiy vazifasi o‘quvchilarni o‘quv bilim faoliyatiga tayyorlash, boshqalar bilan muloqatga kirisha oladigan, o‘z fikrini boshqalarga tushunarli tarzda yetkaza oladigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchida to‘g‘ri, tez, ongli ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o‘quvchidan chuqur muloxaza yurituvchi ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish o‘qish orqali tevarak atrof borliq xaqidagi bilimlarni kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish xar qanday uslubdagi matnni o‘qish va uni anglash, tanqidiy kreativ fikrlash ko‘nikmasini egallash nazarda tutiladi.

Shu paytgacha ona tili va o‘qish fanlari alohida o‘qitilgan. Endi esa ushbu ikki fanni birlashtirgan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” deb nomlangan yagona fan tashkil etildi. O‘qish fani, asosan, badiiy uslubdagi, mavhum tushunchalarni tashiydigan matnlardan iborat edi. Yangi darslik uchun tanlangan matnlar va she’rlar esa bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko‘maklashadigan, ham badiiy, ham informativ, ham ilmiy – ommabop uslubdagi matnlardan iborat.

Natijalar (Results). Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo‘lsa, yangisida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. O‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma’lumotlarga yoki didaktik elementlarga qaratilar edi. Endi esa darslikda o‘qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo‘ladi.

Shu paytgacha ona tilini o‘qitishdan maqsad tilning grammatikasini o‘rgatish, til strukturasi qoidalarni yod oldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalargina qoldirilgan.

Rang – barang tasvirlar va qiziqarli topshiriqlarga ko‘proq urg‘u berilgan. Ahamiyatli tomoni endi o‘qituvchilar uchun “O‘qituvchi kitobi”, o‘quvchilar uchun esa “Mashq daftari” ham bo‘ladi .

Eski darsliklar til strukturasi o‘rgatishga qaratilgan. Yangi darsliklarda esa til strukturasi ko‘ra, tilning leksikologik, semantik tomonlariga urg‘u berilgan. Ya’ni asosiy e’tibor so‘z, uning ma’nolarini, o‘rindoshlari, qo‘llanish o‘rinlari, lug‘at boyligi kabi tomonlariga qaratilgan.

Amaldagi darslikdan o‘rin olgan matnlarda bola yoshiga mos bo‘lishidan ko‘ra, didaktik ahamiyatiga urg‘u berilgan. Taqdim etilayotgan didaktika esa yoshga mos, qiziqarli mavzulardagi matnlar hamda she’rlarga singdirilgan. Yozuvchilar bilan birgalikda matnlar qayta ishlab chiqilgan.

Darslikdagi tushunarsiz bo‘lishi mumkin bo‘lgan so‘zlar izohsiz qoldiriladi edi. Yangi darsliklarda bolaning tushunishi uchun qiyin bo‘lgan so‘zlar darslikning orqa qismida maxsus lug‘atga joylashtirilgan. Bundan tashqari ular ustida alohida mashqlar ishlab chiqilgan.

Tayyorlanayotgan darslikda gapdan to yaxlit matn yaratishgacha bo‘lgan jarayon tizimli ravishda ishlab chiqilgan. Avval gaplardagi bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishni boshlagan bola ma’lum mavzu doirasida kichik matn yarata olish darajasiga olib chiqiladi. Shuningdek, darslikda o‘quvchilarning eng og‘riqli muammosi bo‘lgan og‘zaki tarzda bajariladigan, og‘zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar ham ishlab chiqilgan.

Yodlash uchun berilgan she’rni aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan. Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillik bir-birini to‘ldiradigan, o‘zi izlanib topishga qaratilgan nostandart mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan.

1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi kitobida ketirilgan “Hoshimjonning oilasi”da ko‘pincha ot so‘z turkumi keltirilgan bo‘lib, bunda o‘quvchilar oila a’zolarini tanish orqali ot so‘z turkumi haqida tushunchaga ega bo‘lishadi. Rasmlar orqali ham o‘quvchilarning fikrlashi kengayib boradi.

Yangi darslik uchun tanlangan matnlar va she’rlar esa bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko‘maklashadigan, ham badiiy, ham informativ, ham ilmiy-ommabop uslubdagi matnlardan iborat. Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo‘lsa, yangisida bu kompetensiyasini rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan.

O‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma’lumotlarga, yoki didaktik elementlarga qaratiladi edi. Endi esa darslikda o‘qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo‘ladi. Shu paytgacha ona tilini o‘qitishdan maqsad tilning grammatikasini o‘rgatish, til strukturasi o‘id qoidalarni yod oldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalargina qoldirilgan.

Amaldagi darslikdan o‘rin olgan matnlarda bola yoshiga mos bo‘lishidan ko‘ra, didaktik ahamiyatiga urg‘u berilgan. Taqdim etilayotgan didaktika esa yoshga mos, qiziqarli mavzulardagi matnlar hamda she’rlarga singdirilgan. Yozuvchilar bilan birgalikda matnlar qayta ishlab chiqilgan. Darsliklardagi tushunarsiz bo‘lishi mumkin bo‘lgan so‘zlar izohsiz qoldiriladi edi. Yangi darsliklarda bolaning tushunishi uchun qiyin bo‘lgan so‘zlar darslikning orqa qismida maxsus lug‘atga joylashtirilgan. Bundan tashqari ular ustida alohida mashqlar ishlab chiqilgan.

Tayyorlanayotgan darslikda gapdan to yaxlit matn yaratishgacha bo‘lgan jarayon tizimli ravishda ishlab chiqilgan. Avval gaplardagi bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishni boshlagan bola ma’lum mavzu doirasida kichik matn yarata olish darajasiga olib chiqiladi. Shuningdek, darslikda o‘quvchilarning eng og‘riqli muammosi bo‘lgan og‘zaki javob beriladigan, og‘zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar ham ishlab chiqilgan. Yodlash uchun berilgan she’rni aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan. Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillikda bir-birini to‘ldiradigan, o‘zi izlanib topishga qaratilgan nostandart mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan.

Ma’lum mavzu doirasida assotsiativ tasavvur darajasidan og‘zaki yoki yozma matn yaratish darajasiga olib chiqishga qaratilgan ta’lim mazmuni ishlab chiqilgan. Badiiy matnlar bilan ishlashda muallifning so‘z qo‘llash mahorati amaliy topshiriqlar orqali ochib berilgan.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnni tushunish va anglash ko‘nikmasini shakllantirish hamda rivojlantirish masalalari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Dunyo ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga, ularning fanlardan yaxshi o‘zlashtirishlariga alohida e’tibor beriladi. Xususan, mamlakatimizda ham bu borada yaxshi o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Maktab o‘quvchilarining bilimini baholash, ta’lim sifatini oshirish maqsadida hukumatimiz tomonidan xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish belgilab qo‘yildi.

Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash, unda munosib ravishda ishtirok etish uchun maktablarda aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnni o‘qib tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish zarurligi biz o‘qituvchilar oldiga ko‘ndalang masala sifatida qo‘yildi. Bunga munosib tayyorgarlik ko‘rish uchun xalqaro tadqiqotlarning oldingi yillari natijalariga e’tibor berishimiz lozim. Xalqaro tadqiqotlarning so‘ngi 2016-yilgi natijalarini kuzatsak, Rossiya davlati yetakchi bo‘lganini ko‘rishimiz mumkin. Rossiya metodiga nazartashlasak, unda ko‘proq ota-onalar bilan hamkorlik masalalariga e’tibor qaratganlarini kuzatamiz. Bunda turli ertak va hikoyalar ota-onalar tomonidan o‘qib berilgan hamda farzandlar bilan birgalikda savol-javoblar orqali o‘qilgan matn mustahkamlangan. Bolaning har bir voqeylikka nisbatan bo‘lgan munosabati tinglangan.

Keling, eng avvalo, matn hamda o‘quvchilarning matnni tushunish va anglash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi asosiy tushunchalardan biri o‘qish savodxonligiga to‘xtalib o‘tamiz. “Matn (arabcha-yelka; nutqning yozuvdagi ifodasi, tekst) – yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat; bosma nashrning rasm, chizma va izohlarsiz asosiy qismi” [1]

“O‘qish savodxonligi – jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir. O‘quvchilar matnlardan turli shakllarda ma’no olishlari mumkin. Ular maktabda va kundalik hayotda o‘quvchilar jamoalarida qatnashish va zavq olish, o‘rganish uchun o‘qiydilar” [2].

O‘qish savodxonligini oshirish borasida ko‘pchilik olimlar o‘z fikrlarini keltirib o‘tganlar. Xususan, rus olimasi Kovaleva Galina Sergeyevna boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini takomillashtirish yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni keltirgan:

- Axborot matnlarini o‘qishga e’tiborini kuchaytirish (aniq shaklda bayon etilgan ma’lumotlar asosida oddiy xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish);
- Gender xilma-xillikni kamaytirish;

– kompyuter bilan ishlashning navigatsion ko‘nikmalarini rivojlantirish (masalan, klaviaturada yozish) [3].

Muxokama bo‘limi (Discussion). Boshlang‘ich ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnni tushunish va anglash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda, eng avvalo, o‘quvchida matn tuzish ko‘nikmasini shakllantirishimiz kerak. Birinchi sinfda, ya’ni savod chiqarish davridanoq dastlab og‘zaki so‘ngra yozma tarzda matn tuzishni o‘rgatish lozim. Bolalarga matn tuzishni o‘rgatish ulardagi quyidagi sifatlarni takomillashtirishga yordam beradi:

- atrof – muhit haqidagi tushunchalarning qay darajada shakllanganligini;
- fikr yuritish qobiliyatlarini,
- axborotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini;
- voqeylikka nisbatan mushohada yuritishni;
- munosabat bildirishni;
- voqea hodisa haqida xulosa chiqarishga.

Bunda bizga turli metodlar, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali qurollar ham yordam beradi. Masalan, turli voqealar tasvirlangan rangli rasmlar juda katta qo‘l keladi. O‘qituvchi tomonidan o‘qish darslarining mustahkamlash qismida yoki uyga vazifa sifatida har bir o‘quvchiga alohida tarzda tayyorlangan suratlar beriladi. Bunda o‘quvchilar mustaqil ravishda hamda ota-onalarining ko‘maklari yordamida rasmlarga mos ravishda matn tuzishadi. 1-sinfning birinchi yarim yilligida bu mashq og‘zaki tarzda, keyinchalik yozma tarzda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq sanaladi. 2-,3-,4-sinflarda bolalar tomonidan tuziladigan matnlar soddadan murakkabroq ko‘rinishga o‘tib boradi. Ya’ni dastavval ikki, uch gapli matn tuzilgan bo‘lsa, bolaning yoshi, fikr doirasi ortiorishiga qarab matndagi so‘zlar va gaplar hajmi ham, sifati ham ortib boraveradi. Suratlariga qarab matn tuzish bolalarda dunyoqarashning o‘shishiga, adabiyotga nisbatan muhabbatning ortishiga, so‘z boyligining ko‘payishiga, tuzgan matnlariga va o‘qish darslarida matnni tushinish hamda anglash ko‘nikmalarini rivojlanishiga ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda bolalarga ota-onalarning yordami juda muhim hisoblanadi. Suratga mos gaplarni bir-biriga ulab, moslab yozishda ota-onalarimiz ko‘makdosh bo‘lishi lozim. O‘quvchi matn tuzish jarayonida uni ongli tarzda tuzadi. Har bir so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llay olish unga keyinchalik dars va darsdan tashqari holatlarda duch keladigan matnlarni tub ma’nosini tushunish hamda anglashga katta yordam beradi [4].

Xulosalar (Conclusions):

1. Mavzuga doir manbalardan rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or pedagogik tajribalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga zarur bilim va ko‘nikmalarni innovatsion texnologiyalar, metod, usul va uslublar orqali yetkazib berish to‘g‘risida nazariy ma’lumotlar o‘rganildi.

2. Tayyorlanayotgan darslikda gapdan to‘yaxlit matn yaratishgacha bo‘lgan jarayon tizimli ravishda ishlab chiqilgan. Avval gaplardagi bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishni boshlagan bola ma’lum mavzu doirasida kichik matn yarata olish darajasiga olib chiqiladi. Shuningdek, darslikda o‘quvchilarning eng og‘riqli muammosi bo‘lgan og‘zaki javob beriladigan, og‘zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar ham ishlab chiqilgan. Yodlash uchun berilgan she’rni aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan. Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillikda bir-birini to‘ldiradigan, o‘zi izlanib topishga qaratilgan nostandart mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan.

REFERENCES

1. www.yuz.uz
2. Pedagogika ensiklopediya II jild “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat milliy nashriyoti. Toshkent – 2015. 259-bet.
3. “O‘qish madaniyatini oshirish” ilmiy-amaliy seminari materiallari 2018
4. Kuznetsova M.I “PIRLS 2021 solishtirma tadqiqoti doirasida o‘qish savodxonligi shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari”
5. www. Markaz.tdi.uz 6. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun /K. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – B 16-27-3
6. Bolalar ensiklopediyasi 3-nashri -T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. -664b.
7. X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldasheva, G.Mamatova, H.Boqiyeva. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi – T.: TDPU, 2009-70-bet.
8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursunov Sh. 2-sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi(1-2-qismlar) T.: Respublika ta’lim markazi, 2021. - 240 b.
9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati, I V-jildlar. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2005-2006-yillar.

MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA TALABALARGA MUTAXASSISLIK FANLARNI O’QITISHDA O’QUV MATERIALLARINI IMITATSION-VARIATIVLIK ASOSIDA SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Obidov Jamshidbek G’ayratjon o’g’li

Farg’ona politexnika instituti dotsenti (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158522>

***Annotatsiya.** Bugungi kunda gipermatn, gipermedia, grafika va kompyuterli ovoz dasturlarining yaratilishi nafaqat axborot texnologiyalaridan ta’lim tizimida samarali foydalanishga, balki undan fan mavzulari bo’yicha noan’anaviy darslarni tashkil etishga imkon yaratmoqda. Innovatsion metodlar orqali ham Imitatsion modellar yaratilishi mumkin. Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarga mutaxassislik fanlarni o’qitishda o’quv materiallarini Imitatsion-variativlik asosida shakllantirishning didaktik xususiyatlari ilmiy tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ba’zi hollarda esa murakkab obyektlarni o’rganishning yagona vositasiga aylanadi.*

***Kalit so’zlar:** Innovatsion metod, innovatsion texnologiyalar, imitatsion model, Education modeling, imitatsion-variativlik, modellashtirish.*

***Аннотация.** В настоящее время создание гипертекстовых, гипермедийных, графических и компьютерных звуковых программ позволяет не только эффективно использовать информационные технологии в системе образования, но и организовывать нетрадиционные уроки по научным темам. Имитационные модели также могут создаваться с помощью инновационных методов. В процессе самостоятельного обучения дидактические особенности формирования учебного материала, основанные на имитации-вариативности преподавания студентам профильных предметов, облегчают процесс научного исследования, а в ряде случаев становятся единственным средством изучения сложных предметов.*

***Ключевые слова:** Инновационный метод, инновационные технологии, имитационная модель, Education modeling, имитационно-вариационное моделирование.*

***Abstract.** Currently, the creation of hypertext, hypermedia, graphic and computer sound programs allows not only the effective use of information technologies in the educational system, but also the organization of non-traditional lessons on science topics. Simulation models can also be created through innovative methods. In the process of independent education, the didactic features of the formation of educational materials based on imitation-variation in teaching specialized subjects to students facilitate the process of scientific research, and in some cases become the only means of studying complex objects.*

***Keywords:** Innovative method, innovative technologies, imitation model, Education modeling, imitation-variation, modeling.*

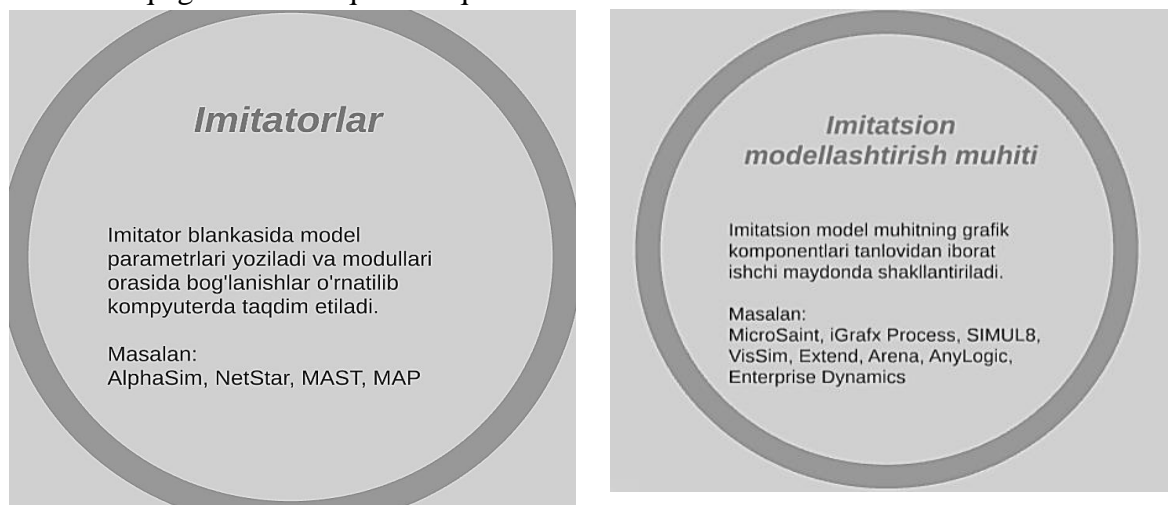
Kirish.

Mustaqil ta’limni o’qitishda talabaga tushunarli bo’lishi uchun turli metodlar orqali dars o’tiladi. Bu narsa talabaga qiziqtirish uyg’otadi. Buning natijasida fanga bo’lgan qiziqish yanada kuchayadi, shundan so’ng natija bilinadi. Innovatsion texnologiyalarni o’rgatishda eng birinchi uning qanday metodda o’qitilishi muhim hisoblanadi.

Metod tushunchasi ham uslub tushunchasiga ega bo‘lib har xil uslublarni qo‘llab talabaga yoki o‘rganuvchiga mustaqil ta’limni sifatli tarzda yetkazishga aytiladi. Metod tushunchasi nafaqat tili o‘rganishda balki turli sohalarda ham qo‘llanilmoqda.

Innovatsion metodlar orqali ham Imitatsion modellar yaratilishi mumkin, chunki metod virtual resurslarni qanday qilib ro‘yobga chiqarib uni havola qilishini ta’minlaydi. Demak Imitatsion modellar orqali virtual resurslar yaratishda nafaqat uning o‘quv metodik qarashlariga balki uning meyoriy tarkibiga ham e’tibor qaratish kerak. Chunki tarkib orqali uning yo‘nalishi anqlanadi. Strukturasi tuzilib jarayonni yaratish Imitatsion-variantivlik asosida shakllantiriladi.

Imitatsion model qurish jarayonida mutaxassislik fanlarini ayniqsa innovatsion texnologiyalardan mavzularni tanlab olish va ularga tasvir grafalarini harakatga keltirish, bu uning to‘liq amalga oshirilganini bildiradi va uning modellashtirish muhiti va tashkil etuvchi imitator quyidagi 1-rasmda keltirilgan. Chunki so‘nggi jarayon faqat tekshirish jarayoni bo‘lib unda tayyor modelni faqatgina amalda qo‘llash qoladi xolos.

1-rasm. Imitatsion modellashtirish muhiti va imitatorlar strukturaviy shakllantirish tasviri.

Ta’lim modellashtirish muhitlari (ingliz. Education modeling) [1] hozirda ancha keng tarqalgan kasbiy funksiyalari bo‘lajak muhandis-metrolog yoki mahsulot sifati menejerlarini tayyorlashda, umuman olganda qo‘llaniladigan har bir Imitatsion atama "odam - mashina" deb ataladi. Haqiqatga maksimal darajada yaqinlashishni ta’minlash, masalan texnika oliy ta’lim sohalari muhandislariga optimal qarorlar va turli xil ta’lim traektoriyalarni, uning aspektlarini hamda unga mos ravishda kognitiv mezonlarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Muntazam va nostandart professional vaziyatlar asosan kelajakdagi sifatli ta’lim yoki mustaqil ta’limning ahamiyatini oshirishda maqsadli imitatsion variantivlikni shakllantirishni ta’minlaydigan kreativ-modellashtiruvchi o‘quv muhiti ta’lim sifatini boshqarish tizimining aspektlari bilan kasbiy ko‘nikmalari almashinuvi tajribasi mustaqil ta’lim jarayonidagi talabaning rolini aniqlab berishga xizmat qiladi.

Zamonaviy professional ta’limiy amaliyotlarning katta qismi, u yoki bu tarzda, Imitatsion-variantivlikni ta’minlash bilan bog‘liq dinamik, murakkab tuzilish va muhandis uchun ma’lum bir xavfni ifodalovchi mutaxassislar va ilmiy adabiyotlarda ko‘pincha "muhandis-mashina" intellekti deb ataladigan muhiti. Bu holat kasb-hunar ta’limi sohasidagi mutaxassislarning katta qiziqishini tushuntiradi o‘rganilayotgan kasbiy tizimlar ularning modellari bilan almashtiriladigan

simulyatsiya muhitida faol va interaktiv ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va pedagogik jarayonga integratsiya qilishdan iborat.

Imitatsion o‘quv muhitini ishlab chiqish faqatgina mustaqil ta’lim jarayonida emas, balki raqamli ta’limda an’anaviy ta’lim jarayoni uchun ham dasturiy ta’minot ko‘rinishidagi ularning dizayni ishdan oldin amalga oshiriladi ijobiy va salbiy professional tajribani umumlashtiradigan va sxematiklashtiradigan tahlilchilar, o‘rganish sababiy munosabatlar va munosabatlarni amalda ta’minlashda o‘qituvchilarning o‘rni ham katta variativ qobiliyatlarini o‘quv jarayoniga va yakuniy muhitlarga integratsiya qilish, shu tariqa, yaxlit didaktik tizimni shakllantirishni namoyon etadi [2].

Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar yaratishda o‘quv-metodik aksiomalari hamda uning me’yoriy tarkibi.

Hozirgi kunda jamiyat hayotida innovatsion sohaning jadal rivojlanishi, iqtisodiyotda intellektual mahsulot, axborot va ilmiy-texnik va innovatsion faoliyat ulushining o‘sishi shunga olib keldiki, innovatsiyalar xuddi foydali qazilmalar, ishlab chiqarish quvvatlari va intellektual salohiyat kabi, mamlakatning boyligi hisoblana boshladi. Mamlakatimiz va uning har bir fuqarosi manfaatlarini yo‘lida innovatsion va ilmiy-texnik salohiyatdan samarali foydalanishning mamlakatda kompleksli innovatsion siyosatni shakllantirish va uni amalga oshirish uchun qonunchilik asoslari yaratmasdan turib hech ham imkoni yo‘q edi.

Bozor islohotlarining amalga oshirilishi, mamlakatning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, jahon iqtisodiy tizimining bilimlar va axborot rolining o‘sishi tomon o‘zgarishi, yangi texnologiyalar va kapital bozori o‘rtasidagi aloqalar kuchayishi bilan mamlakatimiz iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Dunyoning yetakchi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida rivojlanish umumiy qonuniyatlari va tendensiyalarini bilish, shuningdek, boy tabiiy resurslar, ishlab chiqarish va ilmiy-texnik salohiyatga ega bo‘lgan O‘zbekistonning o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olgan holdagina O‘zbekistonning innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish yo‘llari va usullarini ishlab chiqish mumkin. Zamonaviy dunyoda intellektual mahsulotning tijoratlashuvi, fan va texnika rolining tubdan o‘zgarishi sababli har bir davlat, shuningdek, alohida korxonalar darajasigacha bo‘lgan quyi boshqaruv darajasidagi strukturalar bozor sharoitlarida ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatga resurslar ajratish, bu faoliyat natijalarini amalga oshirishga o‘z munosabati xaqida tasavvurga ega bo‘lishi, ya’ni mamlakat, mintaqa, tashkilot va alohida shaxsning belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlariga samarali erishish imkonini beradigan o‘z innovatsion siyosatini ishlab chiqishi lozim.

Xulosa va takliflar

O‘qitish nazariyasiga va bu sohaga oid bir qator ilmiy tadqiqotlar natijalari ko‘rsatadiki, bugungi kunda o‘qitish asosan an’anaviy tushuntirish usullariga tayangan holda olib borilmoqda. Gipermatn, gipermedia, grafika va kompyuterli ovoz dasturlarining yaratilishi nafaqat axborot texnologiyalaridan ta’lim tizimida samarali foydalanishga, balki undan fan mavzulari bo‘yicha noan’anaviy darslarni tashkil etishga imkon yaratmoqda. Taraqqiy etgan xorijiy davlatlar oliy o‘quv yurtlarida hamda respublikamizning yetakchi ta’lim muassasalarida kompyuter texnologiyalari asosida o‘qitish jarayonini tahlil qilinganda bir nechta yo‘nalishlarni ko‘rish mumkin [3].

Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellashtirish – bilish obyektlari (fizik hodisa va jarayonlar) ni ularning Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellari

yordamida tadqiq qilish, mavjud predmet va hodisalarning Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellarini yasash va o‘rganishdir. Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellashtirish uslubidan hozirgi zamon fanida keng foydalanilmoqda. Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarga mutaxassislik fanlarni o‘qitishda o‘quv materiallarini Imitatsion-variativlik asosida shakllantirishning didaktik xususiyatlari ilmiy tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ba’zi hollarda esa murakkab obyektlarni o‘rganishning yagona vositasiga aylanadi.

REFERENCES

1. O.Mamaraufov., Imitatsion modellashtirishning dasturiy vositalari. Taqdimot 14.03.2016// <https://prezi.com/bfyxcqngabry/imitatsion-modellashtirishning-dasturiy-vositalari/>
2. Rasulovna M. K. et al. Innovation teaching method in primary education //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – 2022. – T. 5. – C. 31-34.
3. Afzal Sayed Munna, Md Abul Kalam, “Teaching and learning process to enhance teaching effectiveness: a literature review”. School of Business, University of Wales Trinity Saint David, Winchester House, 11 Cranmer Rd, Vassal, London, UK. International Journal of Humanities and Innovation (IJHI) Vol. 4 No. 1, 2021 pp. 1-4

**BOSHLANG‘ICH SINIF “ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA
BOG‘LANISHLI OG‘ZAKI NUTQNI O‘STIRISH (2-SINF SINIF “ONA TILI VA
O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLIKLARIDA BERILGAN HIKOYALAR ASOSIDA)**

Payziyeva Zilola Xamidxon qizi

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, O‘zbekiston Respublikasi, Yangi Namangan tumani, 62-maktab

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158534>

***Annotasiya.** Ushbu maqolada “Boshlang‘ich sinf Ona tili va O‘qish savodxonligi” darslarida bog‘lanishli og‘zaki nutqini o‘stirish” haqida so‘z boradi. Chunki, o‘quvchilar o‘qishni qunt bilan o‘rganish orqali fan asoslarini ongli o‘zlashtirib, fikr doirasini kengaytirib umumtaraqqiyot darajasini uzluksiz oshira boradilar. Ular qayerda ishlamasin, qayerda o‘qimasin, baribir o‘qishga murojaat qiladilar. O‘qish barcha bilimlarni o‘rganishda eng muhim vositadir, u insonning ijtimoiy hayotida uchraydigan barcha ishlar uchun zarurdir. O‘qish boshqa fanlarni o‘qitish vositasi hamdir. Jamiyat tarixi, tarbiyaviy va boshqa gumanitar fanlar ham o‘qish yordamida o‘rganiladi. O‘qish darslari esa ta’lim berish bilan bir qatorda o‘quvchilar nutqini o‘stirishga ham xizmat qiladi.*

***Kalit so‘zlar:** O‘qish darslari, nutq, bog‘lanishli nutq, nutq o‘stirish, hikoyani qayta o‘qish, didaktik o‘yin.*

***Аннотация.** Данная статья посвящена теме «Развитие коммуникативной устной речи на уроках родного языка и читательской грамотности начальной школы». Потому что, прилежно обучаясь, студенты сознательно осваивают основы науки, расширяют диапазон своего мышления, непрерывно повышают уровень общего развития. Независимо от того, где они работают или где учатся, они все равно обращаются к учебе. Чтение – важнейший инструмент усвоения всех знаний, оно необходимо для всех видов деятельности в общественной жизни человека. Чтение также является средством преподавания других предметов. С помощью чтения также изучаются история общества, педагогика и другие гуманитарные науки. Уроки чтения служат не только обучению, но и развитию речи учащихся.*

***Ключевые слова:** уроки чтения, речь, связная речь, развитие речи, чтение рассказов, дидактическая игра.*

***Abstract.** This article is about "Development of communicative oral speech in the classes of Mother tongue and Reading Literacy of primary school". Because, by diligently studying, students consciously master the basics of science, expand their range of thought, and continuously increase the level of general development. No matter where they work or where they study, they still turn to study. Reading is the most important tool for learning all knowledge, it is necessary for all activities in the social life of a person. Reading is also a means of teaching other subjects. History of society, educational and other humanities are also studied with the help of reading. Reading lessons serve not only to teach, but also to develop students' speech.*

***Keywords:** Reading lessons, speech, connected speech, speech development, story reading, didactic game.*

Kirish (Introduction). “Bizning havas qilsa arziydigan tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boylıklarimiz bor. Men ishonamanki, Xudo xohlasa, havsa qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz ham, albatta, bo‘ladi”, degan edi Muhtaram Prezidentimiz Toshkent shaxri vakillari bilan saylovoldi uchrashuvidagi

nutqida [1] Darhaqiqat, yosh avlodni tarbiyalash juda murakkab jarayon hisoblanib, bunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ro‘li muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bolaning tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchining mahorati, uning zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayonida mohirona tadbiiq eta olishi, ta’limning yangi – yangi yo‘l va usullarni izlashi, ilg‘or pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatuvchi, og‘zaki va yozma nutqini shakllantiruvchi, ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi usullarni qo‘llab, ularga fan asoslaridan chuqur bilim berish hozirgi zamon boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun esa, boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilarning ijodiy ishlarini tashkil qilishda ta’lim texnologiyalari, turli xil metod, usullar va tarqatma materiallardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchisining rivojlanishi va kamol topishi, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqa fanlar qatori O‘qish fani ham bolaning har tamonlama rivojlanishida muhim omil sanaladi. O‘quvchilar o‘qishni qunt bilan o‘rganish orqali fan asoslarini ongli o‘zlashtirib, fikr doirasini kengaytirib umumtaraqqiyot darajasini uzluksiz oshira boradilar. Ular qayerda ishlamasin, qayerda o‘qimasin, baribir o‘qishga murojaat qiladilar. O‘qish barcha bilimlarni o‘rganishda eng muhim vositadir, u insonning ijtimoiy hayotida uchraydigan barcha ishlar uchun zarurdir. O‘qish boshqa fanlarni o‘qitish vositasi hamdir. Jamiyat tarixi, tarbiyaviy va boshqa gumanitar fanlar ham o‘qish yordamida o‘rganiladi. O‘qish fani bolaning umumiy taraqqiyotida ham, bilim va mehnatga havasini uyg‘otishda ham ahamiyatlidir. Ayniqsa, uning yozma shakli butun madaniyatimiz boyliklarini, fan-texnika yutuqlarini avaylab saqlovchi va avloddan avlodga yetkazuvchi yagona xazinadir, ya’ni u orqali biz milliy qadriyatlarimiz haqida ma’lumot olishimiz, bugungi fan taraqqiyoti natijasida vujudga kelayotgan yangiliklar bilan tanishishimiz mumkin. Demak, adabiyot ham, tarix ham, madaniyat ham hamma meros o‘qish orqali o‘rganiladi.

Yoshlikda olingan ilm toshga o‘yilgan naqsh kabidir, deydi dono xalqimiz. Bola yoshligida 2-3 yil ichida shuncha narsani o‘rganib, ko‘p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan va metodik jihatdan juda to‘g‘ri o‘qitganda ham uning yarmicha o‘rgana olmaydi. Demak, o‘qishni bolaga yoshligidan o‘rgatish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun quyi sinflarda o‘qish savodini oshirish o‘qitish uchun ajratilgan soatlar ko‘proqdir. Bu fan o‘quvchilarni aqliy, axloqiy va estetik tarbiyada juda katta o‘rin tutishi bilan maktab ta’limida yetakchi hisoblanadi va bundan buyon ham o‘qitish muhim ahamiyatga ega bo‘lib qoladi. Ayniqsa, har bir bolaning shakllanishida o‘qish ulkan ahamiyatga ega. Yuksak ma’naviyatli va madaniyatli kishini, avvalo, uning og‘zaki va yozma nutqi boshqalardan ajratib turadi. O‘quvchilarning ijodiy kuchi va bilish qobiliyatini, mustaqil ishlash malakasini oshirishda ham alohida ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, o‘qitish o‘quvchilarni g‘oyaviy-siyosiy jihatdan tarbiyalashda ham alohida o‘rin tutadi.

O‘quvchilar maktabga kelgunlariga qadar ham o‘qish savodidan foydalana olish ko‘nikmasiga ma’lum darajada ega bo‘ladilar. Maktabda o‘qish bolalardagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi, takomillashtiradi va adabiy til normalari tomon yo‘naltiradi. O‘qish orqali har bir o‘quvchining nutq qobiliyati o‘sib, so‘z boyligi oshib boradi. O‘quvchilar ilmiy, siyosiy, badiiy kitoblarni o‘qish bilan o‘z bilim saviyalarini oshirib boradilar. Bu, albatta, til orqali amalga oshadi. Grammatika o‘qitish va nutq o‘stirish bo‘yicha olib borilgan ishlar o‘quvchilarning fikrini tartibga soladi, ya’ni mantiqiy fikrlashga, bilimlarini yozma va og‘zaki tarzda maqsadga muvofiq ravishda bayon etishga o‘rgatadi, kishi yuksak saviyali, madaniyatli bo‘ladi, o‘quvchining aqliy mehnat malakalarini o‘stiradi. Bolalarni o‘qitish kabi masuliyatli kabi vazifa pedagoglarning zimmasiga

yuklatilgan ekan, bu mas’uliyatni his qilgan holda sidqidildan, jonkuyarlik bilan xizmat qilish zarur.[2] Har bir o’qituvchi o’z faniga nisbatan barqaror, bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga erishishlari lozim. “O’qish” faniga qiziqtirish dars mashg’ulotlarini qiziqarli tashkil etish, topshiriqlarning rang-barangligiga erishish, ko’rgazmali, aydiovizual va texnik vositalardan unumli foydalanish, dars mashg’ulotlarining amaliy yo’nalishini kuchaytirish, o’quvchini ta’lim jarayonining sub’ektiga aylantirish singari omillar bilan chambarchas bog’langan.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o’zaro aloqa va xabar funksiyasini, o’zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O’quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir.

Nutq o’stirish nima? Agar o’quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko’zda tutilsa, nutq o’stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug’ati, sintaktik qurilishini, bog’lanishli nutqni) aktiv amaliy o’zlashtirish tushuniladi. Agar o’qituvchi ko’zda tutilsa, nutq o’stirish deganda, o’quvchilar tilning talaffuzi, lug’ati, sintaktik qurilishi va bog’lanishli nutqni aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va priyomlarni qo’llash tushuniladi. Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o’quvchilar nutqini o’stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo’lishi kerak. O’quvchilar nutqini o’stirishning metodik talabi o’quvchi o’z fikrini, nimanidir og’zaki yoki yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo’lishi lozim. Bu material qanchalik to’liq, boy, qimmatli bo’lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo’ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so’z, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo’ladi. Shuning uchun nutq o’stirishning uchinchi sharti -nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Boshlangich sinflarda shu o’rinda badiiy asar turlaridan hikoya, she’r, ertak, masal, maqol va topishmoqlar amaliy ravishda o’rganiladi. Ulardan tashqari, ilmiyommabop maqollarni o’rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lib, o’quvchilarga ta’siri ham har xil buladi. Shunga ko’ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o’qishda o’qituvchi unga mos metodlarni tanlashi talab etiladi.[3]

Metodlar (Methods). Hikoya kichik hajmli badiiy asar bo’lib, unda kishi hayotidagi ma’lum bir voqea hayotning muhim tomonlari uumlashtirib tasvirlanadi. “Hikoya ko’pincha kishi hayotida bo’lgan bir epizodni tasvir etadi. Uning mazmuni ertakdagidan ortiqroq hayotiydir”. Hikoya mazmunan boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun mos janr hisoblanadi. Kichik yoshdagi o’quvchilarni asar qahramonning xatti-harakati, tashqi ko’rinishi, portret tasviri, voqea-hodisalar haqidagi hikoyalar ko’prok qiziqtiradi. Shuning uchun bolalarni badiiy asar turi bo’lgan hikoya bilan tanishtirish uning sujetini tushuntirishga bog’lab olib boriladi.

Boshlangich sinflarda hikoyani o’qishga bag’ishlangan ixohli lug’at darslarida o’qilgan hikoya mazmunini ochish, lug’at ustida ishlash, o’qilgan matni qayta hikoyalash asosiy ish turlaridan hisoblanadi.

Hikoya mazmuni odatda savollar asosida tashlil qilinadi. Bunda savollar qatnashuvchi shaxsning xatti-harakati va xarakterini tahlil qilishga qaratilgan bo’ladi. Hikoya mazmunini tahlil qilish hamda faktlar, mulohazalar, xulosalarni takkoslash, voqea-hodisalar, xatti-xarakat o’rtasidagi bog’lanishlarni aniqlash va uumlashtirish uchun foydalaniladi.

Hikoyani o’qish darsida o’quvchilar ma’nosini tushunmaydigan so’z va iboralar ma’nosini

tushuntirish ham muhim, shu bois ular hikoya mazmunini tushuna olmaydilar. So‘z ma’nosii tushuntirishga ko‘p vaqt sarflamay, asar mazmunini tushunishda eng zarur bo‘lgan so‘zni qisqa izoh berish bilan tushuntiriladi. Hikoyani o‘qishda hikoya mazmunini tahlil qilish va shu asosda o‘quvchilar nutqini o‘stirish asosiy o‘rin egallaydi.

Hikoya o‘qilgach, o‘quvchilar o‘ylashi, uz mulohazalarini aytishi uchun tayyorlanishga vaqt berish talab etiladi. O‘qilgan asar yuzasidan beriladigan daslabki savollardan maqsad o‘quvchilarga yoqqan-yoqmagani, undagi qaysi qahramonning xarakteri bolaga ta’sir etgani, bolalar kim yoki nima qaqida hikoya qilib berishni istashini bilishdan iborat. Shundan keyingina hikoya syujeti, voqeaning yo‘nalishini ochishga, hayotiy personajlar xarakterini tushunishga, nihoyat asarning asosiy g‘oyasini bilib olishga yordam beradigan savollardan foydalaniladi.

Badiiy asarni tahlil qilishda asar syujetni to‘liq tushuntirishga berilib ketib, qatnashuvchilarga xarakteristika, asar ko‘rilishi va tilini tahlil qilish kabi ish turlari e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Savollarni, odatda, o‘qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shaxslarning xulq-atvorini ochish yuzasidan o‘quvchilarga ham savol tuzdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yoqadi va kishini jonlantiradi; asar mazmunini yaxshi tushunish, o‘z fikrini izchil bayon qilish malakasini egallash, mazmun va voqealar orasidagi bog‘lanishni to‘liq esda saqlab qolishda o‘quvchilarga yordam beradi. Hikoyani o‘quvchilar yaxshi o‘zlashtirishlari, unda ilgari surilgan g‘oyani bilib olishlari uchun matn bilan ishlash jarayonida tanlab o‘qish, savollarga javob berish, hikoya qismiga o‘zlari savol tuzishi, suz bilan va grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalashning barcha turlaridan, ifodali o‘qishga tayyorlanish kabi ish turlaridan foydalaniladi. Kichik badiiy hikoyani ixohli o‘qish darsni uyushtirishda quyidagi plan varianta sxemasi e’tiborga olinadi:

1) hikoyani o‘qishga tayyorlash hikoyada tasvirlangani kabi kishilar hayoti, davrga qisqa xarakteristika...);

2) hikoyani (to‘liq yoki mantiqiy tugallangan qismlarini) o‘qituvchi yoki oldindan tayyorlangan o‘quvchining ifodali o‘qishi;

3) idrok etishni tekshirish qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakatlari, shaxslar va voqealar o‘rtasidagi munosabatlar yuzasidan qisqacha suxbat;

4) hikoyani qayta o‘qish (hikoyani qismlarga bulish, o‘quvchilarga o‘qitish, ayrim so‘zlar ma’nosini tushuntirish);

5) hikoyaning har bir bo‘limi yuzasidan suhbat o‘tkazish va sarlavha topish; hikoya rejasini tuzish;

6) hikoyaning ayrim bo‘limlarini ifodali o‘qish;

7) reja asosida qayta hikoyalash;

8) hikoyani ifodali o‘qishga yoki saxnalashtirishga tayyorlanish (sinfda yoki uyda);

9) hikoyani ifodali o‘qish va ifodali qayta hikoyalash.[4]

Hikoyada voqealar tez rivojlanib boradi. Unda inson hayoti, u bilan bog‘liq hayotiy lavhalar bayon etiladi. O‘quvchilar qahramonlarning xarakteri, ulardagi xususiyatlar bilan qiziqadilar. Masalan, 2- sinf “Ona tili va O‘qish savodxonligi” darsligining 1-qismida joy olgan hikoyalar:

1. Chumolining jasorati (Sa’dullo Quronov);
2. Nobel olaman
3. Shippak (Muhabbat Hamidova)
4. Sharikning tug‘ilgan kuni (Eduard Uspenskiy)

5. Kimni qo‘shni deymiz (Kamola Sodiq qizi);
6. Qish ro‘moli (“Quvnoq qo‘ng‘iroqcha” to‘plamidan);
7. Ushbu voqealar Odam tanasi degan olamda yuz beradi... (“Bolalar uchun biologiya” kitobidan); kabi qiziqarli hikoyalar berilgan. Ular mavzu jihatdan xilma-xil bo‘lib, qahramonlarining xarakter-xususiyatlari bilan ham farq qiladi. Ushbu hikoyalarning barchasi o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berish bilan bir qatorda og‘zaki bog‘lanishli nutqini o‘stirishga xizmat qiladi.[5]

Natijalar (Results). Bundan tashqari o‘quvchilarga nutqini o‘stirishning yan bir yo‘llaridan biri turli-xil didaktik o‘yinlarni dars jarayoniga joriy etishdir. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun didaktik o‘yinlar bilim olishning faollashtiruvchi ish turlaridan biri bo‘lib o‘quvchilarda tafakkur, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlar o‘qish darslarida o‘quvchilarning qiziqishini o‘stiruvchi vositalardan hisoblanadi. Didaktik o‘yinlarning maqsadi o‘quvchilarning fanga, ta‘lim olishga, kitobga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘otishdir. Didaktik o‘yin bolalarda bilish jarayoniga jonli qiziqish uyg‘otadi va ma‘lumotlarni qabul qilishga yordam beradi. Bu o‘yinlar bolalarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini kengaytirishga, tartibga solishga, qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilar uchun qiyin bo‘lgan bilim olish jarayonini yengillashtiradi. Ta‘limiy o‘yinlardan, mavzuga oid oddiy qiziqarli savol-javoblardan darsning ma‘lum qismida foydalanish lozim. Boshqotirma, tez aytish kabi o‘yinlar muntazam o‘tkazib turilsa, o‘quvchilarda ma‘lum bir ko‘nikmalar hosil bo‘lib boradi. Dars jarayonida o‘yinlarni to‘g‘ri tashkil etish va o‘tkazishda vazifalar, qoidalar va ularning natijalarini tashkil qilishni aniq belgilab olish lozim. Masalan o‘qish darslarida “So‘zdan so‘z yasash” o‘yinini o‘tkazish o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishga, so‘z boyligini o‘stirishga yordam beradi. didaktik o‘yinlar bolalarda jamoatchilikni his etish, intizomli bo‘lish, jasur, qat‘iyatli bo‘lish qiyinchiliklarni yenga bilish kabi sifatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Didaktik o‘yinlar maktab o‘qituvchilari va murabbiylar tomonidan ijod qilingan maktabgacha ta‘lim muassasalaridagi tayyorlov guruhlaridagi bolalarga va maktab o‘quvchilariga mo‘ljallangan. O‘yin orqali bola jamoani tushunadi. O‘zi bajarayotgan mashg‘ulotga nisbatan ongli munosabatda bo‘ladi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilardagi tortinchoqlik, xato qilishdan qo‘rqish kabi noqulayliklarga barham beradi. Didaktik o‘yinlardan na‘munalar:

“Davom ettir”. O‘qituvchi hikoya boshlaydi. O‘quvchilar uni davom ettiradilar. Bunda o‘quvchilarda ijodkorlik qobiliyati rivojlanib, bayon yoki insho kabi ijodiy ishlar yozish ko‘nikmasi rivojlanadi va so‘z boyligi ortadi, nutqi rivojlanadi. Bundan tashqari ularda mustaqillik, o‘z kuchiga ishonch hissi rivojlanadi. “Davom ettir” o‘yinidan ona tili, o‘qish darslarida yoki darsdan tashqari mashg‘ulotlarda foydalanish mumkin.

1-variant: “Umida barvaqt maktabga kelayotganda yo‘lda...”

2-variant: “Havo ilib, qorlar eriy boshladi...”

3-variant: “Biz sinfimizdagi barcha o‘quvchilar, hayvonot bog‘iga bordik...”

“Bo‘lishi mumkin emas”. Bu o‘yinni o‘tkazishda o‘qituvchi hikoyani o‘qiydi. O‘quvchilar bo‘lishi mumkin bo‘lmagan voqealar ifodalangan jumla yoki gapni topishlari lozim. Hazil -mutoyiba bilan o‘tadigan bu o‘yin ham o‘quvchilardan ziyraklik, sinchkovlik va kuzatuvchanlikni talab qilishi bilan birgalikda, ulardan atrofida sodir bo‘layotgan voqea va hodisalarga befarq bo‘lmilikni ham talab qiladi. Undan tashqari ularning darsdan tashqari bo‘lgan ilmiy - badiiy adabiyotlarga va ilmiy ommabop filmlarga qiziqishini orttiradi va hikoya tinglash

ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Bu o‘yin bir necha marta o‘tkazilgach, keyinchalik o‘quvchilarga shunday hikoyachalar tuzishni ham topshirish mumkin.

“Xotira” o‘yini. O‘qituvchi mavzuga oid so‘zlarni aniq, ammo tez aytadi. Gul, qalam, gulzor, qalamdon. O‘quvchilar ham shu tartibda takrorlab aytishi lozim. Xat-savod o‘rgatish davri o‘quvchilar faoliyatini hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bolaning aqli, irodasi, dunyoqarashi shu davrda shakllanadi, rivojlanadi. O‘yinlar esa ularning qiziqishini oshiradi, kayfiyatini ko‘taradi. Didaktik o‘yinlar, amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchining nutqini o‘stiradi.

“Hikoya” O‘qituvchi xattaxtaga bir nechta so‘z yozib qo‘yadi. Masalan: Nafisa, soat, yomg‘ir, kitob kabi. O‘quvchilar mustaqil ravishda shu so‘zlar ishtirokida hikoya tuzadilar.

“O‘zaro bog‘liqlik”. O‘quvchilarga rasmi kartochkalar tarqatiladi. Ular kartochkalar bilan tanishib chiqqach, o‘quvchi rasmdagi predmet haqida gapirib beradi. Masalan: “Bu olma. Olma bog‘da o‘sadi va mevalarga kiradi. Uni o‘quvchilar juda yaxshi ko‘rishadi”. Keyin ikkinchi bola ham o‘zidagi predmet haqida gapiradi va o‘zidagi predmet bilan birinchi o‘quvchidagi predmetni o‘zaro bog‘liqligini aytishi kerak. Masalan: “Bu quyosh. Quyosh chiqsa havo isiydi. Uni o‘quvchilar yaxshi ko‘rishadi. Quyosh isitib tursa, olma va boshqa mevalar pishadi”. Keyin uchinchi o‘quvchi o‘zidagi predmet haqida gapiradi va ikkinchi boladagi predmet bilan o‘zidagi predmet orasidagi bog‘liqlikni topishi kerak. O‘yin shu tartibda davom etadi.

“Umumiylikni izlash”. O‘quvchilar aylana qurib o‘tiradilar. Olib boruvchi o‘quvchilardan biriga to‘pni otayotib, bir-biri bilan bog‘lanmagan ikkita so‘zni aytadi. Masalan: maktab va o‘quvchi, kitob va javon, quyosh va gul... To‘pni tutib olgan o‘quvchi so‘z juftligi orasidan umumiy belgini aytib to‘pni qaytaradi.

“Safar”. O‘quvchilarga maktabdan yoki uylaridan ma’lum bir joygacha bo‘lgan yo‘lini tasvirlash topshirig‘i beriladi. O‘quvchilar bir necha kun davomida “obyekt”ni mustaqil kuzatadilar va uni og‘zaki tasvirlab beradilar. Sinchkovlik, ziyraklik, kuzatuvchanlik, atrof-muhitga diqqat-e’tibor talab etiladigan bu o‘yin vositasida Vatanni sevish, tabiatga muhabbat, chor-atrofga e’tiborli bo‘lish hislarini tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari, mazkur o‘yinlardan foydalanganda o‘quvchilarning nutqi rivojlanadi, lug‘at boyligi yanada ortadi, mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

Muxokama bo‘limi (Discussion). Yuqorida keltirilgan ta’limiy o‘yinlar o‘quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o‘stirishga yo‘naltirilgan har bir mashg‘ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi. Jamiyatimizni erkinlashtirish g‘oyasi bevosita ta’lim jarayonida o‘z ifodasini topib, uni yangidan tashkil qilish va mazmunini o‘zgartirish, yanada insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish va demokratlashtirish asosida ta’minlanadi.

Xulosalar (Conclusions):

1. O‘quvchi nutqini rivojlantirish murakkab jarayon bo‘lib, unga monelik qilayotgan omillar ham faqat ta’lim mazmuni yoki o‘qituvchigagina bog‘liq emas. Barcha imkoniyatlar to‘laligicha ishga solinsagina fikrni og‘zaki va yozma ravishda to‘g‘ri, ravon ifodalashga o‘rgatish jarayoni oson kechadi.

2. Didaktik o‘yinlar o‘qish darslarida o‘quvchilarning qiziqishini o‘stiruvchi vositalardan hisoblanadi. Didaktik o‘yinlarning maqsadi o‘quvchilarning fanga, ta’lim olishga, kitobga bo‘lagin qiziqishlarini uyg‘otishdir. Didaktik o‘yin bolalarda bilish jarayoniga jonli qiziqish uyg‘otadi va ma’lumotlarni qabul qilishga yordam beradi. Bu o‘yinlar bolalarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini kengaytirishga, tartibga solishga, qiziqish va qobiliyatlarini

rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

REFERENCES

1. Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. T. “O‘zbekiston” HMUY, 2017. 482 bet.
2. F.R.Qodirova Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi ruhiy omillari. T.: “Istiqlol”,2006y.
3. D.R. Babayeva “Nutq o‘stirish metodikasi” T.: Fan va texnologiyalar 2009yil.
4. D.R. Babayeva “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” o‘quv qo‘llanma TDPU 2016yil.
5. “Ona tili va o‘qish savodxonligi” O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi nashrga tavsiya etgan. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. Toshkent – 2021
6. G‘ulomov A., Ne‘matov X , O‘qish mazmuni. Toshkent, "O‘qituvchi", 1995 yil.
7. Ishmuhamedov R., Abdukadirov A., Pardayev A. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. Toshkent, 2008.
8. Qosimova K. Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldoshova Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent, Noshir nashriyoti, 2009.
9. O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. I-II-jildlar. To‘plovchi Safo Matjon. Toshkent, Cho‘lpon, 2006.
10. Abdullayeva Q. Nutq o‘stirish. – T.:O‘qituvchi.
11. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. – T.:Sharq, 2000.
12. Muhiddinov A.G‘. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O‘qituvchi, 1995.
13. <http://www.ziyonet.uz/>
14. <http://www.pedagog.uz/>
15. <http://www.edu.uz/>

“SIFAT SO‘Z TURKUMI” MODULINI O‘QITISHGA DOIR INTERFAOL
METODLAR VA ULARNING SAMARALI JIHATLARI

Yakubova Feruza Anvarovna

O‘zJOKU, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158548>

Annotatsiya. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim siyosatidan ko‘zlangan asosiy maqsad yoshlarni ma’naviy va jismoniy yetuk shaxs sifatida tarbiyalashdir. Barkamol shaxsning shakllanishi esa, unga chuqur va sifatli bilim berish, kasbga to‘g‘ri yo‘naltirish, tanlagan sohasi sirlarini mukammal egallashlari bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu maqolada ona tili ta’limida interfaol metodlarni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari, darsni interfaol metodlardan foydalanib tashkil qilishning samarali jihatlari xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Uzluksiz ta’lim, kompetent, ijtimoiy faol, globallashuv. Integratsiya, metodika, lingvistik xususiyat, aqliy hujum, o‘quv material, dastur, zamonaviy metod, axborot texnologiyasi, jarayon, kompetensiya.

Аннотация. Основная цель проводимой в нашей стране образовательной политики-воспитание молодежи как духовно и физически зрелой личности. С другой стороны, формирование гармоничной личности тесно связано с предоставлением ей глубоких и качественных знаний, правильной профессиональной ориентацией, совершенным владением секретами выбранной области. В данной статье рассматриваются особенности применения интерактивных методов в обучении родному языку, эффективные аспекты организации урока с использованием интерактивных методов.

Ключевые слова: непрерывное образование, компетентность, социальная активность, глобализация. Интеграция, методика, лингвистическая характеристика, мозговой штурм, учебный материал, программа, современный метод, информационная технология, процесс, компетенция.

Abstract. The main goal pursued by the educational policy implemented in our country is to educate young people as spiritual and physically mature individuals. The formation of a harmonious personality, on the other hand, is closely related to the fact that they give him deep and high-quality knowledge, direct him to the profession correctly, and perfectly master the secrets of his chosen field. This article covers the specifics of the application of interactive methods in native language education, the effective aspects of organizing a lesson using interactive methods.

Keywords: continuing education, competency, socially active, globalization. Integration, methodology, linguistic feature, mental attack, educational material, program, modern method, information technology, process, competence.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, texnik taraqqiyotning bugungi zamonaviy bosqichi uzluksiz ta’lim-tarbiya oldiga demokratik jamiyatda erkin yashay oladigan, huquqiy madaniyati shakllangan, ijtimoiy munosabatlarga kirishimli, umuminsoniy qadriyatlarga yo‘nalgan ijtimoiy faol, zamonaviy bilimlarga ega, ma’naviy yetuk va kompetentli mutaxassislarni tarbiyalash vazifasini qo‘ygan. Mazkur vazifalardan kelib chiqib sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq raqobatbardosh kadrlar tayyorlash sifat-samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.(1) Talabalarda maxsus, shaxsiy va individual yo‘nalishdagi kompetensiyalarni shakllantirishning tashkiliy-metodik ta’minotini takomillashtirish, kasbiy faoliyat obyektlariga mos o‘quv

dasturlarini ishlab chiqish, ularni innovatsion ta’lim sharoitiga mos ravishda kelgusidagi faoliyatga tayyorlash muhim o’rin turadi.

Bugungi kunda jahon miqyosida ro’y berayotgan globallasuv va integratsiya jarayonlari til o’qitish metodikasidagi tub burilishlarga sabab bo’lmoqda.. Zero, til bilim olish, fikr ifodalash va madaniyatlararo muloqot qilishni amalga oshirish vositasi bo’lganligi bois barkamol shaxsni kamol toptirish, shuningdek, har bir mutaxassisning kasbiy layoqatini belgilovchi muhim omildir. (2)

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida keng qo’llanilayotgan o’qitishning zamonaviy interfaol metodlari har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlanishiga alohida ahamiyat qaratish maqsadga muvofiq sanaladi. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o’zlashtirish darajasining ko’tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, o’qituvchi tomonidan talabalarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag’batlantirilib turilishi, o’quv materialini kichik-kichik bo’laklarga bo’lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo’naltiruvchi matn, loyiha, rolli o’yinlar kabi metodlarni qo’llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. (2)

Uzluksiz ona tili ta’limida sifat so’z turkumi materialni leksik va grammatik jihatdan muayyan ketma-ketlikda o’rganish va topshiriqlarni murakkablashtirib borishni taqozo etadi. Sifatni o’rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisi (rangi, hajmi, shakli va ko’rinishi, maza-taomi, xarakter-xususiyati, hidi, vazni, o’rin va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma’nosi uni ot bilan bog’liq holda o’rganishni talab qiladi.

O’quvchilar belgi bildirgan sifatlarning nutqdagi ahamiyatini anglashlari uchun sifat ko’p uchraydigan matn tanlanib, avval sifatlarni tushirib qoldirib, so’ngra sifatlari bilan o’qib beriladi va mazmuni taqqoslab ko’rsatiladi. Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan so’zlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda ko’rgazma vositalar (predmetlar, predmet rasmlari, sujetli rasmlar)dan keng foydalaniladi.

Nutqdagi so’z boyligining katta qismi atrofdagi narsa-hodisalar, harakat-holat, belgi-xususiyatlarning nomi sifatida yuzaga kelgan. Bola maktabga kelgan kundan boshlab, ta’lim jarayonida tilning lug’aviy birliklarini o’zlashtirib boradi. O’quvchi lug’atining boyishiga, birinchi navbatda, uni o’rab olgan muhit, o’qish faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan bo’lgan muloqot katta ta’sir ko’rsatadi.

Ona tilidan nazariy bilimlar, o’quvchilarni o’qishga o’rgatish badiiy matnlar tahlili asosida amalga oshiriladi. Shu bois ham badiiy asar matnlari o’quvchilar lug’atini boyitish va nutqi o’stirishda muhim manbadir. Ona tili ta’limida lug’at ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. Lug’at ustidagi ishlar o’rgatilayotgan mavzular va o’quv materiallari bilan bog’liq holda olib boriladi. Ta’lim oluvchilarga ma’nosini notanish so’zlar barcha so’z turkumlari doirasida uchraydi. Ularning ma’nosi biror metod yoki usullar yordamida o’quvchilarga yetkazilishi lozim. Aks holda o’quvchilarning nutqi qashshoqlashishi mumkin.

Fikrni aniq va ta’sirchan ifodalashda belgi bildirgan so’zlar – sifatlar alohida o’rin tutadi. Uzluksiz ta’lim ona tili darslarida sifatning rang, shakl, maza, hajm, xususiyat bildiruvchi ma’no turlari o’rganiladi.

Amalda rang bildiruvchi sifatlarning badiiy nutqda qo’llanadigan turlaridan nutqda

yetarlicha foydalanmaydi, chunki bunday sifatlarning ma’nosini – qanday rangni bildirishini o’rgatishga e’tibor berilmaydi. Shu bois ko’p hollarda ayrim so’zlarning ot yoki sifat ekanligini farqlanmay qo’llaniladi. Masalan, badiiy matnlarda “zangori, zumrad, malla, jigarrang, yo’l-yo’l, qo’ng’ir, lojuvard, bo’z, alvon, malla-lojuvard, nimrang, olachipor, ola-zangor, targ’il, chipor, moviy, ola-bula, moshrang, sarg’ish-ko’kish“ kabi rang bildiruvchi sifatlar qo’llanildiki, ularning ma’nosi talabalardan so’ralganida ko’pincha aniq aytib bera olmadilar.(3)

Tahlil va natijalar.

Sifat so’z turkumini o’rganishda sharhlash metodidan foydalanib misollarni ko’rib chiqamiz. Talaba matn ustida ishlaganda, “Matndan rang bildiruvchi so’z(sifat)larni toping. Uning qanday rang ma’nosini bildirayotganini ayting” kabi topshiriqlar asosida rang bildiruvchi sifatlar ustida mustaqil ishlarni tashkil etishni yuqoridagi maqsadni amalga oshirishda yaxshi samara beradi. Misollarga murojaat qilamiz: 1.Yoz kunlari Maxdumning bog’i oq, *nimrang, ola-zangor (olachipor), mala-lojuvard* va boshqa tus kapalaklarning yalt-yult uchishlari bilan alohida bir ko’rinishga kirar edi. (“Mehrobdan chayon”, A.Qodiriy.) Mazkur jumladagi *“nimrang”* sifati ham izoh talab qiladi. Zero, bu sifat “rangi och”, “och rang“ ma’nosini bildiradi, talaba uni biror rangning ochiq ma’nosida anglamasligi mumkin.

“Ola-zangor“, “malla-lojuvard” sifatlarning ma’nosini izohlashda ularni tarkibiy qismlarga ajratib tushuntirishga to’g’ri keladi.

“Ola-zangor“: “Ola“ – oq-qora, oq-malla hokazo qorishiq rang, “zangor” – “yashil va ko’k orasidagi rang, ularning qorishiq tuslisi, och havo rang, moviy” rang ma’nosini bildiradi. “Ola” – oq-qora, oq-malla hokazo qorishiq rang deyilishidan kelib chiqib, “ola-zangor” sifati – “yashil va ko’k ranglarning qorishig’i” ma’nosini bildiradi .

“Malla-lojuvard” sifati (“malla“ – jigar ranga moyilroq och sariq rang) –“tiniq och sariq rang” ma’nosini bildiradi.

2.Tol kurtaklari yorilib, undan *bo’z* momiq g’unchalar chiqadi. (M.Alaviya) gapida *“bo’z”* so’zi “ko’kka moyil oq rang” ma’nosini bildiriyapti. Bu so’z, asosan, otlarning rangiga nisbatan ishlatilishi, uning boshqa ma’nolari ham borligi (“Bo’z” – ekilmay yotgan yer, “bo’z” – qo’l dastgohida paxta ipidan to’qilgan mato, “bo’z” – o’tsimon cho’l o’simligi, chalov, “bo’z“ (yigit) – turmush tajribasiga ega bo’lmagan yigit. Demak, “bo’z” so’zi otdan boshqa, ya’ni shaxsga nisbatan ham qo’llanilar ekan) aytib o’tilsa, bu so’z qo’llangan o’rinlarda matn mazmunini to’g’ri anglashlariga yordam beradi.

“Bo’z momiq” birikmasi ustida quyidagicha ishlash mumkin:

Monitorida *“bo’z momiq”* birikmasi yozilgan slayd aks etadi. Uning ma’nosini izohlash bo’yicha quyidagicha savol-topshiriqlar beriladi:

– Matndagi “bo’z momiq” birikmasining ma’nisini izohlashga harakat qiling.

“Bo’z momiq” birikmasi o’rnida yana qanday so’zni ishlatish mumkin?

Yordam sifatida *“bo’z”* va *“momiq”* so’zlarining o’z va ko’chma ma’nolari doskaga yozib qo’yiladi:

Bo’z – paxtadan to’qilgan mato.

Bo’z – oqqa moyil rang.

Bo’z – ekilmay yotgan yer.

Bo’z – turmush tajribasiga ega bo’lmagan bola (yigit).

Bo’z – o’tsimon cho’l o’simligi, chalov.

Momiq – toza oq paxta.

Momiq – yumshoq yung, tivit

Momiq – paxtaday yumshoq, oppoq (ko‘chma ma’no).

Qo‘shimcha topshiriq. Matnni qayta o‘qing. Shu birikma qo‘llangan jumlaning toping.

– Tol kurtaklari yorilib, undan bo‘z momiq g‘unchalar chiqadi.

O‘ylang. Jumladagi **“bo‘z momiq”** birikmasining ma’nosini doskadagi qaysi ma’nolar orqali izohlash mumkin?

– **“Bo‘z momiq”** – “yumshoq oq rangdagi” degan ma’noni bildiradi. Bunday yondashuvlar talabalarda katta qiziqish uyg‘otishi tabiiy.

3. Oq rang ketib, bo‘z yerni **alvon** rang qopladi. Dala-tuz, tog‘, o‘nqir, past-baland qirlar ko‘k va **alvon** rangga ko‘milib burkandi. (Yu.X.Hojib. “Qutadg‘u bilig). Mzkur misoldagi **“alvon”** so‘zi arabcha bo‘lib, “qizil, qip-qizil, qirmizi” rang ma’nosini anglatadi.

Sifatlar o‘z ma’nosidan tashqari ko‘chma ma’nolarda qo‘llanilishi yaxshi ma’lum. Bu holatni rang bildiruvchi “oq” va “qora” sifatlarida ham ko‘ramiz.

Masalan, Katalakday tor va zax uylarda odamlar **qora** chiroq yoqib o‘tirardilar. (“Toshkent”, E.Malikov)

Rang bildiruvchi sifatning o‘z va ko‘chma ma’nolari taqqoslash usuli yordamida tushuntirish ham yaxshi samara beradi. Bunda sifatning ma’no xususiyatlari va darajalaridagi farqlar o‘zaro qiyoslanadi. Rang bildiruvchi sifatlar doirasida antonimik va omonimik hodisalar ham mavjud. Talabalar bu hodisalar doirasida sifatlar ifodalayotgan ma’no izohlanmasa, gap mazmunini noto‘g‘ri tushunishlariga olib keladi. Masalan:

Bizda yashab, qolmay armoni,

Uchib o‘tar turna karvoni.

Yer-u **ko‘kni** qoplab suroni

Xush qol, kuz!

(Yu.Shomansur)

– **Ko‘k** maysalar yer ko‘ksini yorib chiqadi.

She’riy parchadagi **“ko‘k” so‘zi** osmon ma’nosini, 2-gapdagi **“ko‘k”** rang ma’nosini bildiradi. Bu sifatlar o‘zaro omonim.

Shuningdek, “Ona yurtning omon bo‘lsa, Rangi ro‘ying **somon** bo‘lmas” maqolida **“somon”** so‘zi ot, bug‘doy, arpa, sholi yanchilganda poyalarining maydalanishidan hosil bo‘ladigan mahsulot ma’nosini ifodalaydi. Somonning rangi sariq bo‘lgani uchun maqolda ko‘chma ma’noda – “sariq rang” ma’nosida qo‘llangan.

Otlar **–day, -dek** qo‘shimchalarini olib, rang ma’nosida qo‘llangan, rang o‘xshatish yo‘li bilan ifodalagan:

Baland ishkamlarga o‘rmlab chiqqan husayni, charos va boshqa xil tok navdalarida katta-katta uzum boshlari **oltinday** tovlanar edi. (N.Maqsudiy)

Bu gapda “oltinday” so‘zi “sariq, sap-sariq” ma’nosida kelgan.

Uzluksiz ta’lim tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan oliy ta’lim tizimida talabalarda kasbiy sifatlarini rivojlantirish nafaqat ta’lim mazmuniga, balki kelgusi faoliyatida qo‘llaydigan bilim, malaka va ko‘nikmalar, shuningdek, shaxsiy sifat va fazilatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutiladi.(4)

Xulosa. Aytish joizki, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayoni talabalarda o‘qitishga yangicha yondashish, o‘z kasbiga va o‘zgalarga, ya’ni ta’lim oluvchilarga o‘ta talabchanlik bilan munosabatda bo‘lishni

taqozo etadi.(5) Talabalarning mustaqil bilim olishi, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, ularda zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi o‘qituvchilarning asosiy diqqat markazida bo‘lishi kerak. O‘quv mashg‘uloti jarayonida zamonaviy metodlar va axborot texnologiyalaridan foydalanib mavzu yuzasidan muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, ma’ruza, seminar, sayohat, bahs-munozara, suhbat, konferensiya, muammoli ta’lim, intervyu, diskurs kabi darslarni tashkil etish, ularning muvaffaqiyatli hal etilishini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilganda, ona tili ta’limi mazmunini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, xususan, sifatni intefaol metodlar asosida o‘qitish talabalarni kelgusi faoliyotga tayyorlash, ularda zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi.

REFERENCES

1. Yo‘ldoshov J.F, Usmonov S.A.Zomonaviy pedagogic texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. –T.: Fan va texnologiya, 2008. 64-6.
2. Muslimov N, Usmonboyeva M, Mirsoliyeva M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik.-T. Nizomiy nomidagi TDPU, 2017.- 165 b.
3. Muslimov N, Usmonboyeva M, Mirsoliyeva M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik.-T. Nizomiy nomidagi TDPU, 2017.- 205 b.
4. Matchonov S. va boshq. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: Ishonchli hamkor, 2021. – 695 b.
5. Abdullayev M., Jo‘rayev A. Interfaol o‘qitish metodlari – ijodiy shaxsni tarbiyalash kafolati // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2016. – № 7. – B. 22.
6. Asqarova M. va boshq. O‘zbek tili praktikumi. – T.: TDPU, 2007.

**PEDAGOGIKA TA’LIM MUASSASALARI MAGISTRATURA BOSQICHINING
HUQUQ TA’LIMI YO‘NALISHLARIDA EKOLOGIYA HUQUQI MUAMMOLARI
FANINI O‘QITISHNING AYRIM MASALALARI**

Suvankulov Jamshid Abdulahadovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti vazifasini bajaruvchi, yuridik fanlar bo‘yicha
falsafa doktori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158489>

***Annotatsiya.** Maqolada pedagogika oliy ta’lim tizimidagi ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi - huquq ta’limi magistratura yo‘nalishlarida ekologiya huquqi muammolari mavzusini o‘qitishning dolzarb huquqiy masalalari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ekologik – huquqiy munosabatlar sub’ekti ekanligi tanqidiy tahlil qilindi. Bu borada, ekologik faoliyat, ekologik faoliyatda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokining huquqiy masalalari tushunchalariga tahrif berildi va asoslantirilgan takliflar bildirildi.*

***Kalit so‘zlar:** “Yashil makon”, ekologiya huquqi, mahalla, ekologiya, ekologik faoliyat, subhekt, ekologik faoliyatda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokining huquqiy masalalari.*

***Аннотация.** В статье рассмотрена методика преподавания социальных и гуманитарных наук в педагогической системе высшего образования - актуальные правовые вопросы преподавания темы проблем экологического права в магистратуре юридического образования, органов самоуправления граждан, эколого-правовых отношений. критически проанализированы. В связи с этим даны толкование понятия природоохранной деятельности, правовые вопросы участия органов самоуправления граждан в природоохранной деятельности и даны обоснованные предложения.*

***Ключевые слова:** «Зеленое пространство», экологическое право, микрорайон, экология, природоохранная деятельность, предмет, правовые вопросы участия органов самоуправления граждан в природоохранной деятельности.*

***Abstract.** The article discusses the methodology of teaching social and human sciences in the pedagogical system of higher education - current legal issues of teaching the topic of environmental law problems in the master's degree in legal education, self-government bodies of citizens, environmental-legal relations. critically analyzed. In this regard, an interpretation of the concept of environmental activities, legal issues of participation of self-government bodies of citizens in environmental activities are given, and substantiated proposals are given.*

***Keywords:** “Green space”, environmental law, microdistrict, ecology, environmental activities, subject, legal issues of participation of citizens’ self-government bodies in environmental activities.*

Kirish. O‘zbekistonda ekologik xavf-xatarlarga qarshi kurashish davlat ichki va tashqi siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralib, bu borada strategik vazifalar belgilangan. Bunday vazifalar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktyabrdagi “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish kontse‘tsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi ‘F-5863-sonli Farmonida o‘z aksini to‘gan. O‘z navbatida ekologik qonunchilik izchillik bilan takomillashtirilmoqda.

Hozirgi vaqtda jamoatchilik instituti sifatida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatining ekologik mazmun-mohiyati ortib bormoqda. Ular ekologik - huquqiy

munosabatlarning haqqoniy subhektiga aylanib, fuqarolarning ekologik huquqlarini, shuningdek jamiyatning ekologik manfaatlarini tahminlash va himoya qilishda muhim rolga o‘ynamoqdalar. Eng muhimi, mazkur organlarning ekologik faoliyati shakllanishi va rivojlanishida davlat rahbari Sh.Mirziyoyev tomonidan taklif etilayotgan g‘oyalar, kontse‘tsiyalar va ko‘rsatmalar muhim siyosiy-g‘oyaviy asoslar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mamlakatimizda ekologik muammolarni hal qilishga jiddiy yondoshish lozimligiga Sh.Mirziyoyev alohida ehtibor qaratgan edi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi ‘F-60-sonli Farmoni 1-ilovasi bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasida “mahalla instituti faoliyatining samaradorligini oshirish, uning jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo‘g‘iniga aylantirish, ularning vakolatlarini kengaytirish (Taraqqiyot stretegiyasining 1-bo‘limi, 1-maqsad), mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish, “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirish (Taraqqiyot stretegiyasinin 6-bo‘limi, 79-80-maqsad)” belgilangan [2].

Mamlakatimizda ekologik huquqiy muammolar bo‘yicha muhim ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ularda ekologik faoliyatda mahallalarning ishtiroki muammosi hozirgacha alohida masala sifatida keng tadqiq etilmagan. Shuning uchun mazkur muammoni fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokida hal qilish yo‘llarini ilmiy yondashuv orqali tadqiq qilish muhimdir [3].

Qabul qilingan qonunchilik normalarining ayrimlari ekologik muammolarni ham hal etishga qaratilgan.

Mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish bo‘yicha mamlakatimizda davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan ekologik faoliyat amalga oshirilmoqda.

Chunonchi, bu borada “mahallalardagi fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining samarali faoliyat yuritishi aholi keng qatlamlarining tashabbuskorligini oshirishga, xalqimizning ulkan aqliy va mahnaviy salohiyatini mumkin qadar ko‘roq jalb etishga imkon beradi” [4].

Shu o‘rinda, qanday faoliyatni ekologik faoliyat deyish mumkin, degan tabiiy savol tug‘iladi. Atrof tabiiy muhit va uning obhektlarini tiklash, sog‘lomlashtirish, qayta ishlab chiqarish va muhofaza qilishga qaratilgan barcha faoliyat turlarini ekologik faoliyat deyish mumkin.

Mamlakatimizda yuritilayotgan oqilona ekologik siyosat davlat va jamoatchilik tomonidan tabiatni muhofaza qilish va undan samarali foydalanilishini nazorat qilish, aholining ekologik xavfsizligini tahminlashga oid ekologik faoliyat amalga oshirilishini taqozo qiladi.

Rossiya yuridik manbalarida ekologik faoliyat tushunchasiga aniq tahrif berilmasa-da, ekologik faoliyat ekologik nazorat, ekologik eks‘ertiza va boshqa shu kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi haqida fikr-mulohazalar keltirilgan ” [5].

Bundan tashqari, tabiatni muhofaza qilish faoliyati, ekologiya sohasida insonning xo‘jalik faoliyati, litsenziyalash faoliyati, iqtisodiy faoliyat, ekologik audit faoliyati, ekologik eks‘ertiza faoliyati, ekologik nazorat faoliyati kabi tushunchalar aks etgan va ekologik faoliyat ekologik xavfsizlikni tahminlash shakli ekanligi keltirilgan.

Tabiatni muhofaza qilish faoliyatini ekologiya huquqining o‘ziga xos jihatlaridan biri sifatida huquqshunos olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, M.K.Najimov ekologik qonunchilikning o‘ziga xos jihatlaridan biri - unda tahqiqat ustunlik qilish, im‘erativ xususiyatga ega bo‘lgan majburiyatlarning yuklatilishi bo‘lib, ekologik jihatdan foydali, qonuniy axloq hamda tabiatni muhofaza qilish faoliyatini rag‘batlantiruvchi mehyorlar solishtirma vazni u qadar katta bo‘lmaydi. Bu ekologik munosabatlar

muhofaza xususiyatiga ega va vertikal bo‘lishi, ularni tartibga solishda hokimiyat vositasi - buysundirish ustunlik qilishi bilan izohlanadi.

Ekolog–huquqshunos olim R.Ikramov ilmiy ishida fuqarolarning qulay tabiiy muhitga ega bo‘lish huquqini tashkiliy-huquqiy jihatdan tahminlash masalalari, uni himoya qilishning huquqiy shakllari, ushbu huquqni buzilishining oldini olish va himoya qilish bo‘yicha huquqni muhofaza qilish organlarining faoliyati, jumladan, ichki ishlar, ‘rokuratura organlarining ekologik faoliyati masalalarini atroflicha o‘rganib, fuqarolarning ekologik huquqlarini tahminlash masalalarini tahlil qilgan.

Mamlakatimizda ham ekologik faoliyatning tashkiliy-huquqiy asoslari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 a’reldagi “O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etishni tahminlash chora-tadbirlari haqida” gi Q-2915-sonli qarori, 2017 yil 11 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi O‘rmon xo‘jaligi davlat qo‘mitasini tashkil etish haqida” gi ‘F-5041-sonli Farmoni, 2017 yil 18 a’reldagi “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Ichimlik suvidan foydalanishni nazorat qilish davlat ins’ektsiyasini tashkil etish haqida” gi ‘F-5018-sonli Farmoni kabilar bunday faoliyatni amalga oshirish uchun huquqiy asos bo‘ldi.

Biroq, adabiyotlarda va qonunchilikda ekologik faoliyat tushunchasiga aniq tahrif berilmasa-da, uning mazmun-mohiyati yoritib beriladi.

Tahlil va natijalari. Bunda qonunchilikda “ekologik faoliyat” tushunchasining mazmuni aks etganligini quyidagilarda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston Respublikasi “Tabiatni muhofaza qilish haqida” gi Qonunining 29-moddasida ekologik nazorat vazifalaridan biri sifatida “tabiatni muhofaza qilish faoliyatining samaradorligini oshirish va ekologik dasturlarning bajarilishida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokini tahminlash” belgilangan [6].

Ushbu normada tabiatni muhofaza qilish faoliyatida, yahni ekologik faoliyatda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ishtiroki ko‘rsatilgan.

Shuningdek, “Ekologik nazorat haqida”gi Qonunining 3-moddasida “Ekologik nazoratning tabiatdan foydalanishdagi qonun hujjatlari buzilishining oldini olish, aniqlash va chek qo‘yishga, tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan davlat va jamoatchilik chora-tadbirlari tizimi” ekanligi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining 2015 yil 8 oktyabrdagi 287-sonli qarori bilan tasdiqlangan Jamoatchilik ekologik nazoratini amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi namunaviy nizamning 12-bandida “fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining jamoatchilik ekologik nazorat sohasidagi faoliyati tegishli hududda amalga oshirilishi” qayd etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining 2017 yil 23 noyabrdagi “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalarini hal etishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari roli va faoliyati samaradorligini yanada oshirish to‘g‘risida” gi 940-son qarorida, O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining 2018 yil 15 fevraldagi “Mahalla institutining yanada samarali faoliyat yuritishini tahminlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 177-son qarorida fuqarolar yig‘inlarining va undagi jamoat tuzilmalarining ekologik faoliyati nazarda tutilgan.

Mazkur qonunlarda va ekologiya sohasidagi boshqa normalarda “tabiatni muhofaza qilish faoliyati”, “ekologik nazorat sohasidagi faoliyat”, “xo‘jalik faoliyati”, “zararli faoliyat”, “o‘zga xil faoliyat”, “boshqa yo‘sindagi faoliyat”, “boshqa xil faoliyat”, “zararli obyektlar faoliyati” kabi tushunchalar ishlatilib, ularning hech qaysi biriga tahrif yoki izoh berilmagan.

Shunga ko‘ra, umumiy mahnoda ekologik faoliyat bu - tegishli mahalla fuqarolar yig‘inlari hududida fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining vakolat doirasida amalga oshiradigan atrof

tabiiy muhitga bevosita yoxud bilvosita tahsir ko‘rsatadigan ekologik muammolarni aniqlash, ularning oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishni tahminlash faoliyatidir.

Tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish faoliyatida fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokining huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qonunchiligi hamda bir qator ekologik qonunchilik normalari bilan tartibga solinadi.

Shu o‘rinda, “ishtirok etish” tushunchasining mazmun - mohiyati nimadan iborat ekanligiga alohida to‘xtalib o‘tsak.

Aytib o‘tish kerakki, “ishtirok etish” tushunchasi jinoyat qonunchiligida “ishtirokchilik” tushunchasi tarzida ochib berilgan bo‘lsa, bu masala fuqarolik qonunchiligida munosabat subhektlarining “ishtirok etishi” shaklida namoyon bo‘ladi. Endi Konstitutsiyadagi ishtirok etish degani nimani anglatadi?

Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining “ishtirok etish” instituti Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida ham belgilangan [7].

Bunda fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining jamiyat va davlat ishlarini, jumladan ekologiya sohasidagi faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etish huquqiga ega ekanligi belgilangan.

2013 yildagi “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida” gi Qonunda mahalla tuzilmalarining ekologiya sohasidagi faoliyatini tartibga soladigan bir qator normalar o‘z ifodasini to‘gan bo‘lib, uning 11 - moddasida mahalla fuqarolar yig‘inlarining tabiatni muhofaza qilishda ko‘maklashish faoliyati, qonun hujjatlarining, o‘z qarorlarining ijrosi ustidan jamoat nazoratini o‘tkazish faoliyati, tabiatni muhofaza qilish yuzasidan tegishli hududdagi tashkilotlar rahbarlarining hisobotlarini eshitish faoliyati kabilar o‘z ifodasini to‘gan. Ushbu holatlar mahalla tuzilmalarining ekologiya sohasidagi faoliyatda ishtirok etishi belgilanganligini ko‘rsatib turibdi.

Shuningdek, “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar haqida” gi Qonunning 10-moddasida “fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning tashkil etilishi, muhofaza qilinishi va ulardan foydalanish tadbirlarini o‘tkazishda davlat organlariga ko‘maklashishi, bunda ular takliflarining inobatga olinishi” ham ishtirok etishning muhim xususiyatlaridan biri ekanligini ko‘rsatib turibdi .

Bundan tashqari, ekologiya muammolarini hal qilishga oid huquqiy masalalarda jamoatchilikning ishtirok etishi xalqaro huquqiy xujjatlarda ham nazarda tutilgan. Mazkur masalalar bo‘yicha 1998 yilda Orxusda qabul qilingan “Atrof muhit masalalariga taalluqli bo‘lgan masalalar bo‘yicha axborotni qo‘lga kiritish, qarorlar qabul qilish jarayonlarida jamoatchilikning ishtirok etish huquqi va odil sudlovga erishish to‘g‘risida”gi Konventsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu holatlarda ham o‘zini o‘zi boshqarish organlarining atrof muhitni muhofaza qilishda davlat organlariga ko‘maklashish orqali ekologik muammolarni hal etishda ishtirok etishi masalasi huquqiy aks ettirilgan.

Albatta, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari aholisi uchun munosib ekologik qulay hududni tashkil qilmasdan turib, ularning jamiyat ishlarida faol ishtirok etishini tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Shuning uchun davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev bu haqda Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday degan edi: “aholi turmush sharoitini yaxshilash, uni munosib turar-joy bilan tahminlash, xalqimiz farovonligini oshirish doimo ehtiborimiz markazida bo‘ladi”.

Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ekologik faoliyatiga ehtibor berilayotganining ikkita muhim sababi bor, deb hisoblaymiz. Bularning birinchisi, mamlakatimizda bu tuzilmalarning atrof muhitni muhofaza qilishda faol ishtirok etish zaruriyati bo‘lsa, ikkinchisi fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari zimmasiga yuklangan ayrim ekologik vakolatlarni takomillashtirish orqali jamiyatimiz hayotini demokratlashtirishdan iboratdir.

Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ekologik faoliyatda ishtirokini atrof muhitni muhofaza qilishga oid turli qonunlar va qonunosti hujjatlarida ham aks etganligini tahkidlash o‘rinli.

“Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonunning 10-moddasi talablarida “Suv isteg‘molchilari va nodavlat notijorat tashkilotlari fuqarolar suvlardan foydalanish va muhofaza qilish bo‘yicha tadbirlarni o‘tkazayotganlarida davlat organlariga ko‘maklashishi”, keltirilgan.

Ushbu moddadan ko‘rinadiki, unda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining suvni muhofaza qilishdagi ishtiroki masalasi umumiy tarzda, yahni fuqarolarning ishtiroki sifatida aks ettirilgan, bu esa fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlariga berilgan vakolatni aniq belgilamaydi. SHuning uchun, biz ushbu moddaning nomini quyidagicha tahrirda, yahni: “Suvlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish bo‘yicha tadbirlarni o‘tkazishda suv istehmolchilari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari hamda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va fuqarolarning ishtiroki” tarzida bayon qilish maqsadga muvofiq bo‘lardi, deb o‘ylaymiz.

Bunda, suv bilan bog‘liq ekologik faoliyatda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ishtiroki masalasi qonun yo‘li bilan tahminlanishiga huquqiy asos yaratiladi.

Keltirilgan fikr-mulohazalarga va qonun hujjatlariga muvofiq, ishtirok etish deganda, jismoniy yoki yuridik shaxslarning davlat va jamiyatning turli sohalariga oid masalalarida muayyan darajada qatnashishini tushunish mumkin.

Shu o‘rinda, fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ekologik faoliyatiga oid nazariy fikrlardan kelib chiqadigan ilmiy tushunchalarning tahrifini izohlash maqsadga muvofiqdir.

“Ekologik faoliyatda fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ishtiroki” tushunchalari ilmiy adabiyotlarda, Konstitutsiya va boshqa qonun hujjatlarida umumiy tarzda aks ettirilsa-da, ularga tahrif berilmagan. Shuning uchun bu tushunchaga quyidagicha tahrif berishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz :

Ekologik faoliyatda fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ishtiroki deganda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi organlari hududida jamoatchilik asosidagi o‘zaro yordam ‘rintsi’i asosida tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanilishini hamda ekologik xavfsizlikni tahminlashga oid ekologik faoliyatda, shuningdek tegishli hududdagi nafaqat mahalliy, balki, davlat va jamiyat ahamiyatiga molik bo‘lgan muhim ekologik muammolarni aniqlash, ularni oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan faoliyat tushuniladi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, bugungi kunda oliy ta’lim tizimidagi yuridik va noyuridik ta’lim yo‘nalishlarida o‘qitilayotgan “Ekologiya huquqi” fani tizimida jamoat institutlari, xususan, fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ekologik faoliyat subhekti sifatidagi o‘rni va roli masalalari deyarli o‘qitilmaydi.

Shuning uchun fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ekologik-huquqiy munosabatlar subhekti ekanligi tahlilidan ko‘rinib turibdiki, ularning tabiatni asrashdagi ishtiroki zaruriyati o‘ta muhimligi tufayli mazkur masalalarni “Ekologiya huquqi” darsligida aks ettirish,

o‘quv fani dasturlariga alohida mavzu sifatida kiritishili va pedagogika oliy ta’lim muassasalarining magistratura bosqichi mutaxassislik yo‘nalishlarida o‘qitilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi, deb o‘ylaymiz.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. T.3, -T., “O‘zbekiston”, 2019. -B.400.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi ‘F-60-sonli Farmoni // www.Lex.uz
3. Вu haqda qarang: Жураев Ю.А. Право и управление в области использования и охраны природной среды Республики Узбекистан: Дис. ... докт. юрид. наук. –М., 1996. –С. 362.; Файзиев Ш.Х. Теоретические проблемы правового обеспечения экологической политики Республики Узбекистан: Дисс... докт. юр. наук. -Ташкент: 2004; Холмуминов Ж. Эколого - правовые проблемы рационального использования и охраны орошаемых земель в Республике Узбекистан: Автореф. дис... докт.юрид.наук. -Алма-ата, 1997. - 45с.; Suvankulov J.A. Ekologik faoliyatda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ishtirokining huquqiy masalalari. Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. T., 2022. –B. 54.
4. Жалилов Ш. Ўзбекистон Республикасининг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи, - Т.: Voris-nashriyot, 2007,71-б.
5. С. Макаров С., Л.Шагарова. Проблемы экологического аудирования выходит из ряда второстепенных // Финансовые известия. 1996 г. 22 октябрь. ст.7.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida” gi Qonuni. // www.Lex.uz
7. O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi // www.lex.uz

**VIRTUAL TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO‘LAJAK MUHANDISLARNI
KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING TASHKILY-TUZILMAVIY
MODELINI YARATISH**

Murodova Aziza Yorqin qizi

Jizzax politexnika instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159083>

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual ta’limning metodik imkoniyatlarini shakllantirishning mazmuni va vazifalari, Virtual ta’lim muhiti va virtual texnologiyalar vizual tasvirlarni ob’ektiv haqiqat bilan bog’lash uchun yangi omillarni yaratib, bular makon ko’lami, vaqt ko’lami, vaqtning teskari aylanishi, real bo’lmagan vaziyatlarni modellashtirish singari omillar bilan tavsiflanadi..

Kalit so’zlar: Virtual ta’lim texnologiyasi, Virtual ta’lim muhiti, Virtual o’quv muhiti, Interaktivlik, Virtual ta’lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar

Аннотация. В данной статье содержание и задачи формирования методологических возможностей виртуального образования, Виртуальная образовательная среда и виртуальные технологии создают новые факторы связи визуальных образов с объективной реальностью, это масштаб пространства, масштаб времени, время характеризуется такими факторами, как инверсия, моделирование нереалистичных ситуаций.

Ключевые слова: Виртуальные образовательные технологии, Виртуальная образовательная среда, Виртуальная образовательная среда, Интерактивность, Виртуальные системы управления образовательным процессом.

Abstract. In this article, the content and tasks of forming the methodological possibilities of virtual education, virtual educational environment and virtual technologies create new factors for the connection of visual images with objective reality, this is the scale of space, the scale of time, time is characterized by such factors as inversion, modeling of unrealistic situations.

Keywords: Virtual educational technologies, Virtual educational environment, Virtual educational environment, Interactivity, Virtual educational process management systems.

Kirish. Talabalar an’anaviy usuldagi har qanday ta’limga qaraganda ancha boy va murakkabroq bo’lgan yangi aloqa vositalari tomonidan yaratilgan “o’ziga xos” bilim maydonida yashaydilar. Axborotlashuv ustuvorliklarining paydo bo’lishi bilan virtual ta’lim asta-sekin o’z-o’zini tarbiyalashga qaytishi mumkin. Multimedia ta’lim mahsulotlarini joriy etish nafaqat ta’lim muassasalari tomonidan amalga oshiriladi, shuning uchun o’quv jarayoni bevosita ijtimoiy muassasadan tashqarida, balki “kompyuter bilan” yakka tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Virtual ta’lim masofaviy ta’lim bilan chambarchas bog’liq, lekin u bilan cheklanib qolmaydi. U o’qituvchilar, talabalar va o’rganilayotgan ob’ektlarning odatiy yuzma-yuz muloqotida paydo bo’lishi mumkin (va sodir bo’ladi). Masofaviy ta’lim texnologiyalari talabalar, o’qituvchilar, mutaxassislar va bir-biridan uzoqda joylashgan axborot majmualarining o’zaro foydalanish imkoniyatini oshirish orqali kunduzgi ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi.

Virtual ta’limning, shuningdek, umuman insonni tarbiyalashning asosiy maqsadi - insonning real dunyoda o’z taqdirini, shu jumladan virtual tarkibiy qismini aniqlash va unga erishishdir. [1]

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Avvalo, ushbu kontseptsiyani tushunish va talqin qilishni chalkashtirib yuboradigan “virtual ta’lim” atamasining ikki tomonlama tushunilishini ta’kidlash kerak. Virtual ta’lim deganda nafaqat masofaviy telekommunikatsiya ta’limi, balki “ta’lim sub’ektlari va ob’ektlarining o’zaro ta’siri jarayoni va natijasi, ularni yaratish bilan birga, o’ziga xosligi ushbu ob’ektlar va sub’ektlar tomonidan aniq belgilanadi” [2]. Tasavvur qilish mumkinki, birinchitushuncha virtual muhit tomonidan olib boriladigan “virtual ta’lim” ning tor ma’nosini o’z ichiga oladi.

“Virtual ta’lim” ning ikkinchi tushunchasi keng ma’noda virtual maydon, o’zaro ta’sir sub’ektlarining o’zaro ta’sirini belgilovchi virtual ta’lim maydoni, tashuvchisi turli xil elektron va og’zaki, bosma aloqalar bo’lgan virtual ta’lim maydoni sifatida ta’riflanadi. Agar biz ta’limni ijtimoiy o’zaro ta’sir jarayoni deb hisoblasak, u virtual jarayon bo’ladi: “Agar bir yoki bir nechta o’zaro ta’sir qiluvchi ob’ektlar (talaba, o’qituvchi) faoliyatning o’zarota’siri sub’ektlari sifatida harakat qilsalar, u holda bu o’zaro ta’sir ularning virtual manbai bo’ladi. Bir xil sub’ektlarning ushbu o’zaro ta’sirdan oldingi holatidan farq qiladigan holat” [3].

Ya’ni, ta’lim jarayonini amalga oshirish virtual muhitni qayta qurishdir. Ammo, haqiqiy jamiyatdagi ta’lim haqiqiy institutning barqaror maqomiga ega bo’lganligi sababli, bizning vazifalarimiz faqat zamonaviy tadqiqotlarda ta’limni virtualizatsiya qilish deb ataladigan mavjud virtual jarayonni virtualizatsiya qilish tavsifini o’z ichiga oladi.

Virtual ta’lim muhiti

Virtual ta’lim sohasi - tashqi dunyoga keng tarqalib, hissiy, intellektual va intellektual qobiliyatini ishlatadigan o’quvchining faoliyati orqali o’zining tashqi sohalarini kashf eta oladigan makondir.

Virtual o’quv muhiti

Bu o’quv jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan ta’lim maqsadlarida tashkil etilgan va foydalaniladigan mahalliy, korporativ va global kompyuter tarmoqlarining axborot mazmuni va kommunikativ imkoniyatlarini o’z ichiga oladi;

O’quv jarayonining barcha ishtirokchilarini samarali muloqot qilish uchun yaratilgan va ishlab chiqilgan;

Ta’lim olishning an’anaviy usullaridan farqli o’laroq, ta’lim kommunikatsiyaning tabiati, bilvosita, ham uzoq, ham an’anaviy tarzda “ko’zdan-ko’zga” olib boriladi.

Virtual ta’lim muhiti tezkor o’sib borayotgan, ko’p bosqichli va ko’p funksional tizimni birlashtiradi:

- 1) asinxron individual ta’limning ochiq modeli doirasida o’quv jarayonida ishtirokchilarning o’zaro aloqalariga xos innovatsion va an’anaviy texnologiyalar;
- 2) axborot resurslari: ma’lumotlar bazalari va ma’lumotlar, kutubxonalar, elektron o’quv materiallari va h.;
- 3) zamonaviy dasturiy ta’minot: dasturiy ta’minot kabinalari, elektron aloqa.

TADQIQOT NATIJALARI

Virtual ta’lim muhiti vazifalari

Ma’lumot va trening (turli xil ta’lim ma’lumotlarining shakllarida taqdim etilgan); Aloqa (o’quv jarayoni ishtirokchilari bilan muloqotda bo’ladi);

Nazorat va ma’muriy (bilim, ko’nikma va boshqaruv darajasini nazorat qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar ko’rilmogda).

Virtual ta’lim muhitida informatika va axborot texnologiyalari fani o’qituvchisining o’rni quyidagilardan iborat:

– informatika va axborot texnologiyalari fani o’quv jarayonining tashkilotchisi, bilim oluvchisi va o’quvchilarning ijodiy faoliyatini baholaydi, innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda virtual o’qitish muhitida o’qitish ishlarini olib boradi. [4]

Maslahatchi, trening va postdan keyin o’qitish jarayonida professional pedagogik yordamni tashkil etishi zarur;

Virtual ta’lim muhitining afzalliklari

O’quvchi moslashuvchanligi quyidagicha ko’rsatib o’tilgan:

Barchasi trenajor Internet texnologiyalari orqali amalga oshirilganligi uchun qulayjoyga joylashadi;

– O’quvchilar ta’lim muassasalariga joylashtirilishidan masofa samarali o’quv jarayoni uchun to’sqinlik qilmaydi;

– O’zlari uchun qulay vaqtda qatnashadi. Har bir inson o’z biologik “soatiga” ega va ularga qarab sinflar vaqtini tanlashi va o’zgartirishi mumkin;

– O’z didaktikasini qurish orqali o’tilgan nazariy va amaliy mashg’ulot jarayonlarini qaytako’rib chiqadi, avvalgi darslardagi saqlangan materiallarga murojaat qila oladi va o’qituvchi bilan virtual makon orqali bog’lana oladi;

– Muayyan bo’limlarga konsentratsiyalash, har bir bo’limni, modulni va zarur bo’lgan vaqtni blokirovkalash. Shunday qilib, uni tezroq qilish orqali vaqtni tejash mumkin;

O’quv mashg’ulotlarini amalga oshirish uchun talaba va ta’lim tizimining xarajatlari ta’lim sohasi, vaqt va texnik resurslardan samarali foydalanish maqsadida kamayadi. [5,10]

O’qituvchining yangi roli. Yangi xususiyatlar:

O’quv-uslubiy majmuani tayyorlash, virtual o’quv muhiti atrofidagi materiallarni joylashtirish;

O’quv jarayoni virtual o’quv muhitida qanday amalga oshirilishini, o’qituvchilar dars materiallari bilan qanday tanishishi, topshiriqlarni qanday topshirishlari, forumlarda ishtirok etishlari, muloqot qilishlari va boshqalar bilan tanishishlari uchun tanishtiruvchi tashkiliy darsni o’tkazish;

Kelajakdagi professional faoliyat muhitida o’rganish - o’quv muhitida ta’lim olish; Kurs materiallari samaradorligini kuzatish;

O’quvchilarning mustaqil ishi bo’yicha topshiriqlarni bajarilishini nazorat qilish; Kollektiv muhokamalarda ishtirok etish, forumlar va suhbatlar, veb-seminarlar, veb-kvestlar;

Munozaralarni, yuzaga kelgan savollarga javoblarni umumlashtirish;

O’qituvchilar bilan forum, lahzali xabar almashish tizimi, Skype va boshqalar orqali muloqot qilish;

Virtual o’quv muhitining innovatsion salohiyatidan amaliy foydalanish:

O’quv jarayonlarini zarur o’quv materiallari bilan ta’minlash; o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi munosabatlar; trening tizimidagi boshqaruv axborotlarini almashish; aloqa uchun xalqaro axborot tarmoqlaridan foydalanish, professional pedagogik yordamni amalga oshirish, axborotni o’zlashtirishni nazorat qilish;

Virtual ta’lim muhiti, birinchi navbatda, mehnat muhiti va innovatsion ta’lim faoliyatiga aylanadi: “Doingle learning!” – “Doing o’rganing!” (Dewey printsipi, XIX asr); amaliyoti davomida o’z tajribangizni qurish;

O’qituvchini malakasini oshirish, nou-xauga ega bo’lish va o’z faoliyatining natijalarini tezda baholash va zamonaviy asbob-uskunalar va texnologiyalarni qo’llash orqali o’qitishning afzalliklarini o’rganish imkoniga ega bo’lganligi sababli o’qituvchini muvaffaqiyatli vaziyatga qo’yish. [6,8]

Interaktivlik

O’qituvchilar, murabbiylar, ma’murlar bilan muntazam aloqada bo’lish jarayonida yangi ta’lim shakliga moslashish va kasbdagi virtual ta’lim muhiti innovatsion salohiyatidan foydalanish jarayonlarini tushunish;

Talaba va umuman tizim o’rtasida axborot almashinuviga tayanish; Ko’p tomonlama o’zaro ta’sirni amalga oshirish.

Hosildorlik va samaradorlik

O’qituvchining mustaqil va ongli ravishda o’qitish kursini tanlaganligi, o’z kasbiy malakasi bo’yicha o’z baholariga asoslanib, pedagogik amaliyotda qo’llaniladigan ma’lum professional bilimlar va ko’nikmalarga, hosildorlik va o’quv samaradorligining boshqa ta’lim shakllariga nisbatan taqqoslanadigan darajada ortib borishi zarurligiga asoslantirilgan holda belgilanadi.

Virtual ta’lim muhitida o’qituvchi virtual o’quv muhiti metodikasi

Virtual ta’lim muhitida o’qituvchi, uning roli:

Yangi aloqa shaklida - asenkron “suhbat”da virtual munozaralar boshqacha tarzda amalga oshiriladi va muloqotda aks ettirish qobiliyatini rivojlantirish uchun qo’shimcha vosita sifatida xizmat qiladi, talabalarning mantiqiy va mavhum fikrlash darajasini oshiradi;

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish (masalan, loyiha metodologiyasi) - virtual uyushmalarni o’rganish uchun muhim bo’lgan nazariy asoslardan biri sifatida;

Zamonaviy ta’lim asoslarini qo’llash (individualizatsiya - bugungi kunda o’rganishning ustuvor yo’nalishi sifatida, amaliy mashg’ulotlar - uzluksiz ta’lim tizimi va malakali rivojlanish tizimining o’quvchilarning amaliy ko’nikmalari bilan samarali kombinatsiyasi sifatida, virtual jamoalarning har bir a’zosiga innovatsion ish uchun o’ziga xos traektoriya yaratish imkonini beradi);

Texnologik, ma’muriy va moliyaviy imkoniyatlarni hisobga olgan holda pedagogik Internet muhitini yaratishda;

O’quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, individual farqlarga moslashish va yangi kontseptsiyani va o’qitish metodologiyasini ishlab chiqishni talab etadigan virtual moslashuv muhitini yaratish jarayonida;

Ushbu yangi virtual maydonlarning professional faoliyatini yo’naltirish va pedagogik qo’llab-quvvatlash uchun virtual assotsiatsiyalar va an’anaviy jamoalarning turli shakllari bilan bog’liq.

Virtual ta’lim muhitida o’qituvchi (virtual o’qituvchi), an’anaviy muhitda o’qituvchilik faoliyati o’rtasidagi farqlar: [7,11]

XULOSA

Ular asta-sekinlik bilan an’anaviy ishlarga olib keladigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o’zlashtirish orqali o’zlarining ham, o’quvchilarning nazarida ham pedagogik

vakolatini oshiradilar. Tezkor seminar real vaqtda o‘tkaziladi: o‘qituvchi va talabalar bir vaqtning o‘zida suhbatga kirishadi va muhokama (yoki o‘qituvchi taklif qilayotgan qo‘shma faoliyatning boshqa turi) barcha ishtirokchilar tomonidan odatda bir soat ichida o‘tkaziladi. Belgilangan vaqtda ishtirokchilar bir-biriga “kirish”, “ko‘rish” va real vaqtda muloqot qilishlari mumkin. Shunday qilib, har bir ta’lim guruhida ishlash hissi bor.

REFERENCES

1. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. T.: Fan. 2009. -146 b.
2. Hamidov J.A., Ximmataliyev D.O., Qodirov I.D., Ravshanov J.F., Xikmatullayeva D. “Jahon ta’lim tizimi” fanidan elektron darslik. Davlat patent idorasi guvohnomasi. T.:2022 №DGU 18218.
3. Hamidov J.A., To‘raqulov O.X. “Ilg‘or pedagogic texnologiyalardan dars jarayonida”. Uslubiy tavsiyanoma Jizzax-2009. 149 bet.
4. Ганиева Г.Ж. Гендерные исследования в Центральной Азии. ЎзР ФА Шарқшунослик институти илмий тўплами. № 16 сон. Т. 2013, Б.131-136.
5. Hamidov J.A. “Using multimedia technology problems in professional education”. Eastern European Scientific Journal/Auris – Verlag.de 2019, № 1. 187-190 стр.
6. Каримова М.Н. (2019) Проблемы и перспективы преподавания предмета "Технология" в общеобразовательных школах. Вестник науки и образования №2-2, (56), стр.17-19.

**OLIY TA’LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O‘QITUVCHILARINI
KOMPETENTLI YONDASHUV ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI BOSHQARISHGA
TAYYORLASH**

Avazov A’zam Januzaqovich

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159124>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida zamonaviy professor-o‘qituvchilarga qo‘yiladigan talablar hamda professor-o‘qituvchi talabalarning o‘quv faoliyatini boshqarish qobiliyatini egallab, ularda kasbiy kompetensiyalarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilishi o‘rganilgan.*

***Kalit so‘zlar:** oliy ta’limni boshqarish, kompetensiya, pedagogik kompetentlik, kommunikativ kompetentlik, reproduktiv ta’lim, meta-faoliyat.*

***Аннотация.** В данной статье исследуются требования к современным профессорам и преподавателям в системе высшего образования и способности профессоров управлять образовательной деятельностью студентов и направлять их на приобретение профессиональных компетенций.*

***Ключевые слова:** менеджмент высшего образования, компетентность, педагогическая компетентность, коммуникативная компетентность, репродуктивное образование, мета-деятельность.*

***Abstract.** In this article, the requirements for modern professors and teachers in the higher education system, as well as the ability of professors and teachers to manage students' educational activities and to direct them to acquire professional competences, have been studied.*

***Keywords:** higher education management, competence, pedagogical competence, communicative competence, reproductive education, meta-activity.*

Kirish. Ta’lim jarayonidagi tizimli o‘zgarishlarni o‘zgaruvchan ijtimoiy-madaniy vaziyatga reaksiya sifatida S.S.Sheveleva buni "normativ ta’limdan ochiq ta’limga o‘tish" deb ta’riflaydi. Ochiq ta’lim uchun chiziqli bo‘lmagan tashkilot, o‘zaro ta’sirlarning interaktivligi, hamkorlik muhiti va muvaffaqiyatga yo‘naltirilganligi, yuqori darajadagi kognitiv kompetensiya va o‘quv jarayoni ishtirokchilarining refleksiv fikrlashi tavsiflidir. Talabalarning o‘quv faoliyatini pedagogik boshqarish OTMning o‘quv jarayonida ana shu shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

OTMda talabalarning o‘quv faoliyatini pedagogik boshqarishning asosiy sub’yektlari pedagogik boshqaruvni bevosita amalga oshiruvchi professor-o‘qituvchilardir.

Oliy ta’lim sohasidagi ekspertlarning fikricha, zamonaviy OTM professor-o‘qituvchisiga qo‘yiladigan umumiy talablar quyidagilardan iborat:

- ilmiy va fan sohasida chuqur bilimga, nostandart fikrlashga, innovasion strategiyaga, ijodiy muammolarni hal qilish usullariga asoslangan yuqori kasbiy kompetentlik;

- pedagogik kompetentlik, shu jumladan intellektual faoliyatning metodologik va biologik jihatlari, pedagogika va psixologiya asoslarini bilish, ta’limning zamonaviy shakllari, usullari, vositalari va texnologiyalariga ega bo‘lish;

- sivilizasiya rivojlanishining global jarayonlari va zamonaviy jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, sosiologiya, iqtisod, boshqaruv va huquq asoslarini bilishni o‘z ichiga olgan ijtimoiy-iqtisodiy kompetentlik;

- kommunikativ kompetentlik, shu jumladan yaxshi rivojlangan adabiy og‘zaki va yozma nutq, shaxslararo muloqotning samarali usullari va usullari, xorijiy tillar, zamonaviy axborot texnologiyalariga ega bo‘lish;

- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ularning milliy va umuminsoniy tushunchalarida ma’naviy, axloqiy, madaniy va boshqa qadriyatlarining barqaror tizimi bilan tavsiflangan yuqori darajadagi kasbiy va umumiy madaniyat.

Bugungi kunda professor-o‘qituvchining bilimlarni tizimlashtiruvchi, g‘oyalar, nazariyalar, qonunlarni o‘rgatishning asosiy figurasi, yangi urg‘u bilan talabalar ishining yetakchisi va kuratori sifatidagi an’anaviy rolini to‘ldirish va chuqurlashtirish zarurati tug‘iladi:

- talabalar tomonidan kompetensiyalarni o‘zlashtirish funksiyalari;
- talabalarga maslahat berish va rag‘batlantirishning yuqori darajalari;
- axborot materiallari va manbalarini tanqidiy tanlash;
- o‘quv vaziyatlarini tashkil etish;
- talabalarining o‘quv faoliyati tempi va ritmlarining xilma-xilligini qo‘llab-quvvatlash.

S.S. Sheveleva professor-o‘qituvchilarning boshqa didaktik fikrlashga o‘tishdagi asosiy qiyinchiliklaridan dalolat beruvchi tadqiqotlar natijalarini keltiradi:

- avtoritar boshqaruvdan qo‘shma faoliyat va hamkorlikka qadar talabalar bilan munosabatlarda shaxsiy yondashuvni qayta qurish bilan;
- reproduktiv ta’lim vazifalariga asosiy e’tibordan qaratishga o‘tish bilan.

Professor-o‘qituvchilarning bu qiyinchiliklari juda chuqur tavsifga ega, chunki ular OTMda o‘qish yillari va kasbiy pedagogik faoliyat davomida shakllangan shaxsiy munosabatlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq.

Professor-o‘qituvchi faoliyatining o‘ziga xos xususiyati bu "meta-faoliyat" ekanligida. Faoliyat sifatida o‘qitish natijasi moddiy yoki ko‘rinadigan, hissiy mahsulot emas, balki faoliyat oxirida olinadi. Ko‘pincha o‘qitishning haqiqiy natijasi o‘z vaqtida kechiktiriladi. Kurs oxirida professor-o‘qituvchi talabalarining o‘quv faoliyati natijalarini nazorat qiladi, lekin biz allaqachon ko‘rib chiqqanimizdek, u natijaning faqat bir qismini baholay oladi. Shaxsiy rivojlanish bilan bog‘liq ikkinchi, chuqur, ichki qismni ko‘rish yoki his qilish oson emas.

Tahlil va natijalar. Oliy ta’limda olib borilgan tadqiqotlardan birining natijalari shuni ko‘rsatdiki, bugungi kunda OTM professor-o‘qituvchilarining har ikkinchi professor-o‘qituvchisi faqat bitta OTMda dars o‘tmoqda. Xuddi shu manba ularning o‘qitishga sarflagan ish vaqti taxminan qanday taqsimlanganligini ko‘rsatadi (1-jadval).

1-jadval. Professor o‘qituvchilarning vaqt taqsimoti

O‘qituvchining vaqt taqsimoti	I tadqiqot natijalari %	II tadqiqot natijalari %
- ma’ruza va seminarlar	44	57
- tayyorgarlik ko‘rish	28	21
- talabalar tadqiqot ishlarini tashkil qilish	12	10
- DAK a’zoli	7	6
- maslahat darslari	7	5
- boshqa ishlar	5	1

Shunday qilib, bu ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, professor-o‘qituvchilar o‘z ishlarining asosiy qismini o‘qitishga, 20% dan bir oz ko‘proqni darslarga tayyorgarlik ko‘rishga sarflaydilar. Ma’lumki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quv jarayoniga juda puxta tayyorgarlik ko‘rishni talab qiladi. Kuchli ta’lim resursi sifatida konsalting deyarli talab qilinmaydi. Ushbu

bilvosita ma’lumotlarga asoslanib, ta’lim jarayonining dominant an’anaviy modeli haqida xulosa chiqarish mumkin.

Professor-o’qituvchi faoliyatining tabiatiga ob’yektiv va sub’yektiv omillar ta’sir qiladi. Ob’yektiv bo’lganlar orasida ustun ta’lim paradigmasi, ta’lim maqsadlarini belgilovchi davlat standartlari talablari va uning natijalariga qo’yiladigan talablar, o’quv fanlari o’rtasidagi bog’liqlikni belgilovchi asosiy ta’lim dasturi, muddatlar, ta’limni amalga oshirishning real shartlari kiradi. Subyektiv omillar, ma’lum bir ilmiy bilim sohasidagi professionallik bilan bir qatorda, uning didaktik afzalliklarini, muloqot qilish va muloqot qilish qobiliyatini, o’z faoliyatini qurish qobiliyatini, talabaning faoliyatiga e’tiborni qaratishni belgilaydigan pedagogik va didaktik imkoniyatlar bilan ifodalanadi. Ob’yektiv va sub’yektiv omillar bir-biri bilan chambarchas bog’liq bo’lib, natijada muayyan o’quv predmeti bo’yicha individual professor-o’qituvchi uslubi shakllanadi.

Albatta, oliy o’quv yurtlari professor-o’qituvchilari ijtimoiy-madaniy vaziyatdagi o’zgarishlarning oqibatlarini, qoida tariqasida, ulardagi faqat salbiy tomonlarni ko’rgan holda ko’radi va tushunadi. OTM professor-o’qituvchisi o’zini shunday ahvolga solib qo’ydi, hayotning o’zgarmas ko’rsatmalari chayqalib ketdi, ta’lim koordinatalarining odatiy tizimida yashash qiyin bo’ldi. Biroq, og’ir ish yuki va ko’pchilik professor-o’qituvchilarning stereotipli fikrlashi o’qitish uslubida sezilarli o’zgarishlarni amalga oshirishga to’sqinlik qiladi.

Shu bilan birga, Davlat ta’lim standartlarining (DTS) joriy etilishi professor-o’qituvchilarni ichki ehtiyoj emas, balki tashqi sharoitlar ularning kasbiy faoliyatida o’zgarishlarni talab qiladigan vaziyatga olib keladi.

Davlat ta’lim standarti talabalarning ta’limiga qo’yiladigan talablarni tartibga soluvchi asosiy me’yoriy hujjat sifatida kompetensiyaga asoslangan va modulli yondashuv tamoyillarini belgilaydi.

Ta’limning kompetensiya paradigmasida asosiy e’tibor maqsadlarga - ta’lim vektorlariga qaratiladi:

- mashq qilish qobiliyati;
- o’z taqdirini o’zi belgilash;
- o’z-o’zini namoyon qilish;
- individuallikni ijtimoiylashtirish va rivojlantirish.

Kompetentli asoslangan ta’lim talabaga notanish vaziyatlarda yangi muammolarni hal qilishni o’rganishga yordam berishga qaratilgan bo’lishi kerak. Oliy ta’lim tizimini qayta qurishning umumevropa tendensiyasi tufayli mahalliy ta’limga kompetentli yondashuvni joriy etish o’qitish, mazmun va baholashga ta’sir qiluvchi chuqur tizimli o’zgarishlarni o’z ichiga oladi.

Ta’lim natijasi sifatida kompetensiyaning o’ziga xos xususiyati shundaki, u boshqa ta’lim natijalariga nisbatan:

- integrallashgan natijadir;
- vazifalarning butun sinfini hal qilishga imkon beradi (funktional savodxonlik elementidan farqli o’laroq);
- faoliyat shaklida mavjud bo’lib, u axborot emas (bilimdan farqli o’laroq);
- o’tkaziladigan avtomatlashtirish va ko’nikmaga aylantirish yo’lida emas, balki faoliyatning umumiy asoslarini anglash orqali boshqa kompetensiyalar va kompetentliklar bilan integrasiyalashuv yo’lida takomillashtirilgan;

- kompetentlikka asoslangan ta’lim jarayonida kompetensiya shakllanadi va harakat uslubining o’zi ichki resurslar bazasiga kiradi;

- ongli ravishda namoyon bo’ladi.

Kompetentlikka asoslangan ta’lim talabaga yo’naltirilgan deb ataladi: o’quv jarayonining markazida talaba turadi. Ta’lim jarayonini tushunishning boshlang’ich mantiqiy nuqtasi, ya’ni natijasi talaba tomonidan shakllanadigan kompetensiyadir.

Ta’lim jarayonining natijalari u tomonidan ko’rsatilgan kompetensiyalarga ega bo’lish sifatida shakllantiriladi. Buning uchun o’qituvchi shakllangan kompetensiyalarning nafaqat tuzilishini, balki xususiyatlarini ham tushunishi kerak.

Kompetensiyalar o’zlashtiriladi, ya’ni talabalarni qanday o’rganish, bilim olish, bilim bilan ishlash ko’nikmasiga o’rgatish zarur. Shuning uchun professor-o’qituvchi talabalarning o’quv faoliyatini boshqarish qobiliyatini egallashi kerak - o’quv vaziyatlarini yaratish va o’quv vazifalarini taqdim etish, ularni hal qilish bo’yicha talabalarning harakatlarini tashkil etish, ularning o’quv yutuqlarini baholash ko’nikmalarini rivojlantirish. Alohida e’tiborni talab qiladigan muammo ta’lim mazmunini tanlashdir. Bilimsiz kompetentlik ma’noga ega emas, lekin olingan bilimlar miqdori kompetentlikni kafolatlamaydi, chunki ularni tushunish, o’zlashtirish, egalik darajasiga yetkazish kerak.

Shakllangan kompetensiyalarni baholash muammosi qiyin emas. An’anaviy baholash metodlari bilim, ko’nikma va malakalarni baholashda o’zining munosibligini isbotladi. Qobiliyatlarni baholash uchun boshqa metodlarni ishlab chiqish talab etiladi.

Faoliyatda kompetentlik shakllanadi, demak, professor-o’qituvchi oldida talabaning ta’lim faoliyati haqiqatan ham faollik sifatleri – motivatsiya, xolislik, onglilik, maqsadga muvofiqlik kabi shart-sharoitlarni yaratish vazifasi turibdi. Buning uchun talaba erkin tanlash imkoniyatiga ega bo’lgan, o’z qiziqishlarini namoyon etishdan qo’rqmaydigan, shu bilan birga o’z huquq va majburiyatlarini ham biladigan ta’lim muhiti zarur.

Professor-o’qituvchi talabaning kompetentligini shakllantirishga e’tibor qaratgan holda, talabaga quyidagi vaziyatni yaratishi kerak:

- o’rganilayotgan hodisa, butun o’quv fani haqida yaxlit va ko’p qirrali tasavvurga ega bo’ladi, uning instrumental qo’llanilishini, kelajakdagi kasbiy faoliyatidagi o’rnini ko’radi;

- o’rganish uchun eng samarali motivlarning butun majmuasini o’z ichiga olgan motivatsiyaga ega bo’ladi - tan olish, hurmat qilish, yutuq va raqobatbardoshlik, o’zini o’zi tasdiqlash, ishtiyoq, qiziqish, imidj, o’zini sevish, ishtiyoq, shaxsiy ma’noda ehtiyojni anglash;

- o’ziga xos uslub va o’ziga xos faoliyat tizimini shakllantiradi;

- faoliyat va undagi o’zini, yutuq va kamchiliklarini aks ettirishni o’rganish;

- doimiy ravishda o’z-o’zini rivojlantirish;

- o’ziga, o’z qobiliyatiga ishonch hosil qiladi;

- faoliyatning eng yaxshi namunalari va ularga erishish istagi haqida bilimga ega bo’ladi;

- o’z vaqtini, hayotini, kelajakdagi kasbini rejalashtirish va boshqarish ko’nikmalarini, ushbu kasbiy sohada rivojlanish istagini, bugungi amaliyotda kelajakdagi hayotiy vaziyatlarni taqlid qilish istagini egallaydi;

- jarayonni va natijani estetikashtirish samarasini, estetik mezon va didning shakllanishini his qiladi.

Shunday qilib, zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda OTM professor-o’qituvchisi faoliyati modeli quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- talabaga tanlov tashabbusini o‘z zimmasiga olish imkoniyatini berish bilan birga o‘quv jarayonining izchilligi va yaxlitligini saqlash;

- professor-o‘qituvchi funksiyalarining yo‘nalishini o‘z faoliyati va o‘quv materialidan, talabalar bilan o‘zaro aloqada vositachilik qilish, talabalar faoliyatiga o‘tkazish;

- professor-o‘qituvchining ko‘nikmalarga asoslangan didaktik kompetentligining alohida ahamiyati:

- matnlarning maqsad va ma‘nolarini, o‘quv vazifalarini, o‘z faoliyatini, guruhning boshqa talabalari faoliyatini tushunish tartibini tashkil etish;

- dars mazmunini odatiy mantiq bo‘yicha emas, balki ta‘lim mazmunining didaktik birliklariga e‘tibor qaratgan holda loyihalash, balki kompetensiyalar to‘plami sifatida belgilangan ta‘lim natijalaridan mantiqni qurish, ularga erishish yo‘llari, fan materialidagi tizimli umumlashtirilgan bilimlar;;

- ta‘lim jarayonini "maqsadlar bo‘yicha" boshqarish, ya‘ni o‘quv muammosini birgalikda hal qilish jarayonida talabalar shaxsiy ta‘lim maqsadlari va manfaatlarini bilimlarni o‘rganish maqsadlari bilan muvofiqlashtirish;

- talabalar samarali bilim faoliyatiga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalarini tanlash, ularni o‘quv kursiga, guruh xususiyatlariga, mazmun sohasiga, bilimlarni rivojlantirish jarayoniga qarab moslashuvchan tarzda o‘zgartirish;

- axborot ta‘lim muhiti yordamida bevosita va bilvosita muloqotdan foydalangan holda, talabalarni bilim va shaxsni rivojlantirish jarayoniga jalb qilgan holda ta‘lim jarayonida muloqotni tashkil etish;

- o‘z faoliyati va talabalar faoliyatini refleksiylash, muammolarni aniqlash, gipotezalarni shakllantirish, tadqiqot o‘tkazish, yechimlarni izlashni tashkil etish, natijalarni baholash.

Xulosa. Kompetentlikka asoslangan ta‘lim kontekstidagi yondashuvlar professor-o‘qituvchilarning o‘zlari quyidagilarni o‘rganishlarini talab qiladi:

- loyiha ustida ish sifatida o‘quv fani bo‘yicha ish algoritmi;

- talabalar faoliyatini muammolilashtirish texnikasini;

- maslahat berish texnikasi;

- kompetentlikni shakllantirishda sub‘yektning imkoniyatlarini baholash.

Biz OTM professor-o‘qituvchisining boshqaruv kompetentligini kasbiy profilining ajralmas elementi va umumiy didaktik kompetentligining ajralmas qismi deb hisoblaymiz.

Biz kompetentlik tushunchasini kasbiy va shaxsiy rivojlanishda ish yoki ta‘lim sharoitida bilim, ko‘nikma, shaxsiy, ijtimoiy va metodik ko‘nikmalardan foydalanishning tasdiqlangan qobiliyati sifatida tushunamiz. OTM professor-o‘qituvchisining boshqaruv kompetentligining tuzilishini bilish uchun samarali faoliyat algoritmi (texnologiyasi), nazariy bilimlar, psixologik munosabatlar, malakalar, shaxsiy va kasbiy fazilatlar, kasbiy tajriba kabilardan foydalanamiz:

REFERENCES

1. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностей регуляции деятельности [Текст] Леонтьев Д.А. // Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология. 1997. № 1. – С. 20-27
2. Шевелева С.С. Открытая модель образования (синергетический подход). Шевелева С.С. – М.: Магистр, 1997. – 209 с

TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA “TIZIMLI ANALIZ” METODINING TADBIQI

Abdug‘aniyev Shohruh Oxunjon o‘g‘li

Namangan muhandislik-qurilish instituti o‘qituvchisi
e-mail: shohruhabduganiyev1_gmail.com Tel: + 998931781780

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159158>

Annotasiya. Ushbu maqolada “Tizimli analiz” metodini ta’lim samaradorligini oshirishda qo‘llanilishi ifoda qilingan.

Kalit so‘zlar: Analiz, tizim, savollar, javob, texnologik jarayon, qaror, mavzu.

Аннотация. В данной статье выражено применение метода “системного анализа” для повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: Анализ, система, вопросы, ответ, технологический процесс, решение, предмет.

Abstract. This article expresses the application of the method of “systematic analysis” in increasing the effectiveness of education.

Keywords: Analysis, system, questions, answer, technological process, solution, subject.

“Tizimli tahlil” metod orqali mavzuga oid biror jarayon yoki texnologiyalarni bir-biriga bog‘liq va ketma-ketlikdagi tizimli tahlillarini amalga oshirish orqali muammo yechimiga qaratilgan qarorni chiqarish imkoniyati yaratiladi. Metodni o‘tkazish quyudagicha bosqichlarda amalga oshiriladi:

a) Mavzuning bir qismi yoki bo‘limi tushuntirib berilgach, berilgan ma’lumotlarni mustahkamlash maqsadida guruhga texnologik jarayonlarga oid fikr beriladi.

b) Ushbu fikr bo‘yicha tahlillarni amalga oshirishda qat’iy ravishda ketma- ketlikda, biri ikkinchisini to‘ldirib keluvchi va bir-biri bilan uzviy bog‘liklikni xosil qiluvchi savollar tuzish vazifasi beriladi.

c) Tuzilgan savollarga javoblarni yozib borish, barcha javoblar yozib bo‘lingach yuqorida berilgan fikr yuzasidan qaror chiqarish vazifasi beriladi.

Metodni mavzuga tatbiq etish:

Topshiriq: Akkumulyator batareyalarining uzoq muddat istemolga yaroqliligini ta’minlashini tizimli tahlil qiling.

1-jadval. Savollar jadvali.

Akkumulyator batareyasining xizmat muddati qancha?		Akkumulyator atareyalarida qanday nosozliklar kuzatiladi
	QAROR	
Nosozliklar qanday Oqibatni keltirib chiqaradi?		Bunday nosozliklarni keltirib chiqaruvchisabablari qanday?

2-jadval. Tizimli yondashuv asosida shakllangan jadval.

Akkumulyator batareyasining xizmat muddati qancha?		Akkumulyator atareyalarida qanday nosozliklar kuzatiladi
	QAROR	

Nosozliklar qanday Oqibatni keltirib chiqaradi?		Bunday nosozliklarni keltirib chiqaruvchisabablari qanday?
--	--	---

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki o‘quv jarayonlariga zamonaviy yondashuvlar natijasida talabalarni fanga nisbatan qiziqishlarini uyg‘otish, mavzularni oson o‘zlashtirish, ijodiy va ilmiy faoliyatga tayyorlash, shuningdek keng dunyo qarash va kerakli malakalarni shakllantirishga o‘rgatish uchun mashg‘ulotlarda “Tizimli tahlil” metodini qo‘llash samarali natija beradi.

REFERENCES

1. Yo‘ldoshev J. Xasanov. S Pedagogik texnologiyalar.O‘quv qo‘llanma.T “Iqtisod-moliya”, 2009y.
2. MX Imomov, XX Akbaraliyev, MV Tojiyev, SA Abduganiyev USE OF THE LATEST INFORMATION TECHNOLOGIES, ACHIEVEMENTS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF STUDYING THE SCIENCE OF DESCRIPTIVE GEOMETRY AND COMPUTER GRAPHICS //TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI.- 2023.-№. 2-6. – С. 137-141
3. Абдуганиев Ш. О. У. и др. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ (ПДД) В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ //Universum: технические науки. – 2023. – №. 2-3 (107). – С. 60-63.
4. Раззаков А., Насриддинов А., Абдуганиев Ш. ПОРШЕННИНГ БАЛАНДЛИГИ БЎЙИЧА ШАКЛИНИ АНИҚЛАШ УСЛУБИ //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 438-445.
5. Shohruh A. et al. Indicators that characterize the driver, his mental state and biological capabilities //Universum: технические науки. – 2022. – №. 6-6 (99). – С. 45-47.
6. ABDUGANIYEV S. et al. INDICATORS THAT CHARACTERIZE THE DRIVER, HIS MENTAL STATE AND BIOLOGICAL CAPABILITIES.
7. Boydadaev M. B., No‘Monjonov B. TEXNIK YO‘NALISH TA’LIM TIZIMIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASI MOHIYATI //Ta’lim fidoyilari. – 2022. – №. Special issue. – С. 84-95.
8. Jahongir M. et al. ELECTRONIC ENGINE MANAGEMENT DIAGNOSTIC SYSTEM SELF-PROPELLED NARROW-GAUGE POWER STATIONAND METHOD OF EXPERIMENTAL RESEARCHINTRODUCTION //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – Т. 14. – №. 6.

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO NON-PHILOLOGY B2 LEVEL STUDENTS BASED ON THE STATE EDUCATION STANDARDS

Husniya Kurbanova Shuhrat qizi

1-year doctorate student (Phd) at Gulistan State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159181>

Abstract. *This article discusses the teaching of English to non-philological students and the level of ESP students in the state education standards according to the CEFR international assessment system. Although ESP education has taken an important place in the curriculum of non-philology majors of all higher education institutions in Uzbekistan, the expected result of learning English at the specified level has not been achieved in most students. Therefore, at first, we preferred to get acquainted with the requirements for each skill of the language in the state educational standard for non-philology students. It is known that in ESP education, unlike ELT, the course is designed based on the learner's goals and needs. During the course, the student partially learns the rules of the general English language, and mainly the expression of words and terms related to his professional field in English.*

Keywords: *ESP, ELT, National State Standards, CEFR, non-philology*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilini nofilologik yo‘nalish talabalariga o‘qitish va davlat ta‘lim standartlarida ESP talabalarining CEFR xalqaro baholash tizimiga muvofiq qaysi darajani egallashlari kerakligi to‘g‘risida bahs yuritadi. Garchi ESP ta‘limi O‘zbekistondagi barcha oliy ta‘lim muassasalari nofilologik yo‘nalishlari o‘quv dasturidan muhim o‘rin egallagan bo‘lsada, hanz ko‘pchilik talabalarda ingliz tilini belgilangan darajada o‘rganish borasida kutilgan natijaga erishilgani yo‘q. Shu sababli, dastlab, davlat ta‘lim standartida aynan nofilologik yo‘nalish talabalariga uchun tilning har bir ko‘nikmasi bo‘yicha qo‘yilgan talablar bilan tanishib chiqishni ma‘qul ko‘rdik. Ma‘lumki, ESP ta‘limida ELT dan farqli ravishda o‘rganuvchining maqsadi va ehtiyoji asosida kurs tashkil etiladi. Kurs davomida talaba qisman umumiy ingliz tili qoidalari, va asosan, kasbiy sohasiga aloqador so‘z va terminlarning ingliz tilida ifodalanishini o‘rganadi.*

Introduction

As a result of the great globalization, the borders between the countries were removed, the countries of the world sought to strengthen economic, political, trade and social relations, international solidarity and development. In these processes, the English language began to take an active part in the language and intercultural relations of modern society, as a language serving business affairs and information exchange. As a result of the high demand for the spread of the English language, there was a need to train native speakers and specialists who can communicate freely in this language, both locally and internationally, and to teach English. The idea of learning English for specific purposes, different approaches and studies have been developed since the 1970s. Initially, hundreds of studies were conducted on the prevalence and importance of the English for Specific Purposes (ESP) model in education outside of the United States and the United Kingdom, particularly in Central and South America, China, and Hong Kong. The main purpose of this was to develop the English language based on the interests and needs of university students or representatives of the field, words belonging to a certain area of the language or a specific language skill. Another important reason for applying the ESP approach in education is the formation of students' ability to communicate in international circles, to meet the requirements of

public exchange, to write and read in a foreign language. As a clear example of the importance of ESP, in the early years, special ESP and EAP courses were organized in universities of countries such as Great Britain, USA, Denmark, and Sweden. For more than 50 years, ESP education has been adopted in all countries of the world, and thousands of local studies have been conducted, and language courses have been organized in professional circles.

In Asian countries with different politics, economy and culture, English has become the language of education, business, travel, politics and diplomacy, the Internet, and has played an important role in the exchange of experience and knowledge in science and technology. As a result, many universities in Asia started offering English language courses for representatives of science, business communication and tourism in their educational programs. In particular, it can be recognized that the ESP training course established at the University of Singapore has been the main center for teaching professional English to 10,000 young students. Another work done on ESP is the establishment of the Asian ESP journal, which, apart from EAP, ESP, focuses on English for various strategic, economic, political, tourism and business purposes. , it was intended to cover issues related to the development of special English language programs for medical and service personnel, airline attendants, and hotel staff. Today, the magazine collects articles and theses promoting the development of resources for teaching English for specific purposes, testing methods and approaches, as well as harmonizing education with culture.

Although the implementation of the ESP approach in Uzbekistan has been slow, we can see its great development in recent years. In particular, in 2016, the EnSPIRe-U (English for specific purposes Integrated Reform in Uzbekistan) project, together with the Scientific and Practical Innovation Center under the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the British Embassy in Uzbekistan. developed a program, material and evaluation system for higher education institutions specializing in education. For the experiment, first 17 and later 14 universities from different places of the Republic were selected. At the end of the project, it was intended to develop special curricula and prepare materials to improve the level of knowledge of the English language in non-philological higher education institutions in the Republic, to form the lexicon of the English language related to the field. Based on the evidence collected as a result of the research, a holistic approach to the ESP teaching system was developed in the country. In the coming years, in 2018-2019, a number of modern methods, educational materials and lesson plans, coordinated with international standards (CEFR), were created on the basis of this project. The ESP model was developed in different countries in different ways and methods according to their geographical location, climate, industry and agriculture, specific conditions, social, cultural, political and economic views, and the lifestyle of their population. Also, factors such as mandatory and necessary conditions of industries and professions also affect the formation of ESP structure. The main goal expected from the project was to develop a work plan, resources, assessment system, training based on a national and unified approach to ESP education. Nukus State Pedagogical Institute was attached to the project on a pilot basis, where MA students from the Institute’s English Language Department were trained in the ESP course and learned how to teach, assess, and use authentic language resources to meet ESP requirements. they got a nickname.

Review on previous literature

Currently, there are many monographs on ESP theory. Issues of the scientific-theoretical and methodological basis of the use of English language teaching technologies in the field of non-philological education in our country L.Kh. Alimzhanova, K. Zufarova, N.A. Mamatova, R.M.

Sobirova, Sh. Many monographs were created by scientists such as Rakhmatullaeva. Also, studies on the development of the English language aimed at the profession and various fields A.Kh. Juraev, Sh.P. Karimova, L.U.Kadirova, D.B.Kholboeva, D.J. Buranova, S.K. Yorova, Kh.D. Aymetova, N.Z. Ruziyeva, A.T. It was carried out by Mahkamboyev, H. A. Minavarov.

Scientists of the Commonwealth of Independent States E. Kovachikova, F. Amariya, N. Prudnikova, S. V. Ryubishkinova, Tatiana V. Sidorenko, Eva Reid, B. Horvathova, Y. Y. Vyacheslavovna, L. B. Kuznetsova, I.Y. Schemelova, S.Yablokov, N.Astanina, N.Avsheniuk, S.Borg conducted scientific activities in the field of non-philological education, teaching English, developing the science program, evaluation system and technologies in ESP.

Internationally, hundreds of authors have conducted research on this topic: Strevens, P. (1988), Hutchinson, T. and Waters, A. (1987) were the first, and later Dudley-Evans, T. and St. . John, M. J. (1998). , Jones, A. M. and Price-Machado, D. (2001), Hyland, K. (2007), Catalin, I. (2014), Minodora, S. (2015), Lamry, C. E. (2016) and Bojovic, M. (2017). In the Cuban context: Castillo, M., Corona, D., Macola, C. and Peña, J. (1997), Diaz, G. (2000), Fonseca, A. B. (2002), Ramírez, I. (2004), Pupo , S. (2006), Castro, P., Gonzalez, G. and Casar, L. A. (2015) and Teruel, O. (2016) were developed.

Methods and methodology

The first program we studied is "Measures to further improve the system of learning foreign languages" on December 10, 2012 by the President of the Republic of Uzbekistan PQ-1875, decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 8/2013 "Preparation of graduates of all stages of foreign language education" in May №124 based on requirements for the level of education and the Council of Europe "European competences for foreign language acquisition: learning, teaching and assessment" generally recognized international standards (CEFR - Common European Framework of Reference). The Cabinet of Ministers of Higher Education decided Bachelor's degree graduates of non-foreign language faculties must acquire the B2 level in the foreign language they have studied at the end of their four-year studies in the decree of "All stages of education in foreign languages".

Materials of the research

During the research, the ESP Curriculum published by the British Embassy in Uzbekistan in 2016-2022, decrees and decisions of the President of the Republic of Uzbekistan, as well as decisions of the Cabinet of Ministers, National State Standards were used.

Discussion

As a result of the conducted research, ESP monographs, textbooks and dictionaries were created in many areas. However, it is still an urgent issue to develop an English language teaching, assessment system and teaching resources suitable for students, their needs, requirements and level within a certain educational direction.

A general view on the theory of ESP

In the 21st century, the process of globalization and integration has affected all aspects and created a need for career-oriented communication in people. The role of English as a lingua franca in international trade created the goal of directing it to another area of life, thus the ESP educational direction appeared. ESP has developed as a branch of the EFL teaching model since the early 1960s. ESP did not start with new theories or ideas within any field, it has reached its current form only because of the need of the times. The adage commonly used in the West, "Necessity is the mother of invention" is aptly suited to the historical development of ESP. ESP has also undergone

many changes due to various developments in education, business, computing, information technology, global economy, applied linguistics and ELT. Many scholars around the world have given different definitions of ESP education, among which Dudley-Evans, Whitchinson, Tony were the first, then Tom and Water Alan, Stevens contributed to its further development. . Thousands of studies and scientific monographs have been created on this field of education, which has been at the center of research of world scientists since its establishment until now.

Hutchinson and Waters describe ESP as an approach rather than a specific language teaching material or methodology. According to them, the main element of learning a foreign language is the concept of "purpose", that is, why the learner is learning this language. ESP is an approach to language teaching, the content and purpose of which is determined by the needs of the learners. (Whitchinson and Waters, 1987:19). Looking at the history of ESP, there is a lot of information about it. However, according to Hutchinson and Waters (1987), its emergence can be summarized under three main factors. The reasons common to all ESP theories are as follows:

- 1) ESP can be related to a specific field or activity;
- 2) He can use teaching methods and situations different from General English;
- 3) ESP courses can be organized for adult learners with a medium and high level of knowledge.

Building on Hutchinson and Waters, Anthony (1997) suggests that their definition is correct but has several flaws. According to him, many non-specialist ESP teachers use the ESP approach in their curriculum, but they are not sure where to end the ESP course and when to start General English. ESP refers to the learning and teaching of a language and its skills to a specific group of learners for a specific purpose.

Dey and Krzanovsky conclude that ESP is always field-oriented. It consists of knowledge and skills that students will need in their work activities or careers in the field. In addition to the same argument, Schmitt and Richards acknowledge that the content and purpose of ESP courses are goal-oriented. Language learners also belong to a specific field or academic field. ESP suggests that it is based on two important criteria:

- 1) Orientation to a specific goal;
- 2) Covering needs and requirements.

ESP is the process of teaching English for useful purposes, in which the intended purpose refers to the academic, scientific or professional needs of language learners. The concept of specialized language means a certain list of words and expressions selected from the whole language, which are used to meet the demand in a certain field or situation. In the teaching of ESP, the term "specialized" is interpreted as a goal, that is, the goal of learners in language learning is understood. ESP courses are rarely organized around the need to teach important concepts in science, and students who complete language courses are expected to be able to read, understand and communicate knowledge in their field. ESP is traditionally divided into two main branches: English for Academic Purposes (EAP) and English for Professional Purposes (EOP). Later, other types of ESP emerged (Carter, 1983): restricted English, English for Academic and Professional Purposes (EAOP), and English for Themes (EST). It is on the basis of this distribution that many areas such as tourism, business management, economy and banking, law, medicine, technology, accounting and English appeared. For example, Brigitte Planken and Katerina Nickerson, while analyzing business English, emphasize that, unlike traditional English, such courses should be closely related to the activities of people engaged in real business. English for Academic Purposes

(EAP) refers to the teaching of English in schools, colleges and universities, which are educational institutions, in which English is learned as a means of communication for science in the formal education system. However, professional English requires communication in professional fields such as medicine, engineering, aviation, and business. According to Hemp-Lyons (2001), ESP teaching methodology is a part of Applied Linguistics, which has a unique assessment system, analyzes students' language learning needs, and consists of linguistic and discursive structures of academic texts.

Strivens (1977) argues that English for academic purposes is different from the nature of reading literature or English speakers learning English for communicative purposes. The language should match the needs and goals of the learners. Academic English occurs in different conditions and situations. Academic English is necessary for students studying in higher education. Such targeted English courses can be of short or long duration. A course can be organized through a formal curriculum, distance learning materials, or non-traditional methods such as computer-assisted language learning. A general English course may provide learners with social genres or conversational knowledge of the language, but an academic English course teaches formal academic genres, while a professional English course teaches work-related genres. In short, academic and professional English courses are precisely because they teach specific vocabulary and grammatical form language competencies that are selected based on the purpose of the learners at a particular time. In addition, they are also from the topics and issues arising from the communicative needs of the applicants.

ESP was originally created specifically for new migrants and refugees as part of a larger English language teaching program in English-speaking countries, while EAP was offered to non-English speaking students visiting for academic purposes. However, the current trend is to spread ESP to non-English-speaking countries, where English is taught either as a second language or as a foreign language. English teacher Jones describes it as follows: “ESP is mainly seen in English as a foreign language situations, where large numbers of students are studying Business or Academic English. the increase in demand has an effect”. (43 pages)

ESP education is significantly different from traditional English language teaching EFL or ESL in features such as form, purpose, content, tasks, learning environment, assessment system, teacher and learner interests and responsibilities. The most important difference is felt in the difference between learners and their approach to learning English. ESP students are usually adults with partial or sufficient knowledge of English who are learning the language for a specific purpose in order to communicate within their field and perform tasks related to their profession. ESP can cover a variety of subjects, from Computing or Computer Technology to Tourism and Business Administration. Of course, in this case, English is not taught as a subject that is free from the wishes of students, but integrated in that subject. ESL and ESP differ not only in the nature of the learners, but also in the purpose of instruction. In fact, ESL emphasizes all language competencies: listening, reading, speaking, and writing. However, the analysis of students' needs will determine which language competence is emphasized in ESP, and the curriculum will be drawn up accordingly. The ESP program mainly focuses on the development of reading and speaking skills. For a long time, the importance of learning English for a specific purpose has been proven, and various studies and studies have been conducted on the organization of qualified EFL and ESP courses. The purpose of ESP courses has always been to develop students' language competence and lifelong learning. After all, as English becomes a lingua franca as a professional language

internationally, students aim to achieve their main academic goals by learning English, either as a second language or as a foreign language (Heydar & Delvand, 2015). Research shows that the ESP concentration is a course tailored to the specific needs of students in each major, with students aiming to study their subject in an international language. In fact, the term ESP and its tasks tend to consider some considerations such as the learning environment or place of learning, as well as the differences between students and teachers (Howatt, 1984). Attention is also paid to the nature of the language being taught. A long-standing debate in ESP and EFL education is that EFL teachers do not have sufficient subject knowledge. Dudley-Ewens and John (1998) emphasize that the role of the ESP teacher is important, that the teacher has the task not only to teach, but also to organize a good course and develop relevant materials. Teaching English to non-philology students requires 3 main activities and tasks: 1) organizational preparation stage (understanding the goals of the didactic process), being able to choose methodical support, dividing students into different groups, etc.; 2) didactic process related to the understanding of language goals; 3) the last stage - conclusion and adaptation to the educational process.

Requirements in the National Education Standards for non-philology B2 level students

The introduction of ESP technology into the educational field of Uzbekistan in 2016 in cooperation with the British Embassy and the scientific and practical innovation center of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan EnSPIRe-U (English for Specific Purposes Integrated Reform in Uzbekistan) as a result of the project, we mentioned above. The main goal of the program was to develop a curriculum, manual and assessment system for existing non-philological higher education institutions in the country. In ESP education, it was decided that the evaluation criteria, the teaching system will be based on the requirements of the international CEFR (Common European Framework of Reference) and Davtal educational standard. According to the decision of the Cabinet of Ministers on "Requirements for knowledge of foreign languages intended for all stages of education", students of non-philology majors in all higher education institutions in Uzbekistan must reach B2 level in the CEFR assessment system during the 7 semesters of education. they must acquire a suitable foreign language". Of course, taking into account the fact that a large number of students cannot achieve this in the educational environment of Uzbekistan, it was aimed to implement this project step by step.

Sociolinguistic competence makes it possible to choose the necessary linguistic form and expression method based on a speech situation, communicative goal and desire of the speaker. Sociolinguistic competence includes socio-cultural competence and shows the ability to present national characteristics of authentic speech: knowledge of customs, values, rituals and other national-cultural characteristics of the country where one lives and compares it with the country where the language is studied. holds.

Pragmatic competence refers to the ability to get out of difficult situations by repeatedly asking, apologizing, etc. In this standard, discourse competence was included in pragmatic competence. This competence involves expressing thoughts in oral or written speech using appropriate language tools. Discourse competence refers to the ability to understand and interpret linguistic signals to ensure consistency in oral or written speech.

The content of education consists of topics included in the curricula of general secondary, secondary special, vocational and higher education in subjects. Educational material provides

coherence, continuity and periodicity in all types of education. Based on the content of this standard, it is used as a minimum in the development of educational programs and textbooks at each level of education. The requirements for the level of knowledge, skills and qualifications acquired by graduates in foreign languages are developed in accordance with the educational content, general secondary education, secondary special, vocational and higher education. It is organized according to the text, the descriptors of speech skills and competences are described in the "can do" content and supplemented with grammar, lexis, phonetics and orthography where necessary. In order to adapt to international standards, the descriptors of speech skills and competences were interrelated to the pan-European system of knowledge of foreign languages, and they were presented in a simple and understandable form. Based on the requirements for the levels of knowledge, skills and qualifications acquired by graduates, it can be described as follows:

— to be taken into account by the compilers in the development of curricula and textbooks at all stages of education to ensure full mastery of each level,

— In the Republic of Uzbekistan, all stages of education should be included in the development of evaluation criteria for the state certification of graduates.

In foreign language preparatory education for the B2 level: topics related to the Internet and information technologies, socio-cultural topics, comparison and comparison of the cultures of Uzbekistan and the countries where the language is studied; topics related to the field of specialization (history of the field of specialization, directions of the field), social topics (social relations with the environment) constitute such topics. Students' speech competence is developed through listening comprehension, speaking, reading, and language competence is formed through writing, lexical and grammatical competencies. In the listening comprehension competence, the learner can understand and observe a large-scale speech or a series of complex ideas, listen and understand the essence of lectures, speeches, statements, detailed instructions, scientific and specialized presentations, inquiries and opinions, e.g. can understand the content of texts and messages, complex authentic speech in familiar and unfamiliar contexts. Can understand the conversation or debate of native speakers of the target language, radio, internet and television programs, most of the interviews.

In conversational competence, he can verbally perform such tasks as being able to negotiate with his partners, be able to make a request on a certain issue, be able to communicate with speakers of the language being studied, and be able to manage if necessary. Can participate in live discussions and debates without prior preparation, can participate in interviews related to his field, can express his thoughts and opinions clearly in a formal discussion, can clarify, modify and correct his thoughts in discussions can use appropriate levels of formality and politeness when negotiating a deal or finding a solution to a problem, can ask and answer questions appropriately in a formal setting. If all this is manifested in interpersonal communication, the student will be able to perform a number of tasks on his own. Ability to give a good presentation on a specific topic, to be able to describe a number of things related to one's field clearly and in detail, to be able to give an oral presentation on a specific topic, an article, lecture or discussion to be able to make clear generalized conclusions, to develop a view or opinion on a familiar topic, to give evidence, examples, etc

In accordance with the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 124 of May 8, 2013, the state educational standard for teaching foreign languages in the continuing education system of the Republic of Uzbekistan was developed, which includes the

purpose and tasks, the content of teaching and learning a foreign language, the requirements for mandatory training levels of graduates of educational institutions at all stages of education were determined. Based on the state education standards, learning a foreign language is carried out at the following stages and at the levels set according to the pan-European international standard level:

1) Graduates of the 4th grade of general secondary education, A1, that is, the initial level of learning a foreign language; 9th grade graduates A2-basic level of foreign language learning; 9th grade graduates of specialized schools where foreign languages are taught in depth are required to acquire A2+ enhanced basic level of foreign language learning;

2) Graduates of academic lyceums of secondary special and professional education not specializing in foreign languages, graduates of vocational colleges and graduates of academic lyceums specializing in foreign languages (second foreign language) B1- independent initial level of foreign language learning; Graduates of academic lyceums specializing in foreign languages are required to reach the enhanced independent initial level of foreign language learning B1+;

3) Bachelor's degree graduates of higher education institutions with non-foreign language specialization, master's degree graduates of higher education institutions with non-foreign language specialization, and bachelor's degree graduates of higher education institutions with foreign language specialization (second foreign language) B2-level of independent communication of learning a foreign language; It has been shown that graduates of bachelor's degrees of higher education institutions specializing in foreign languages, and graduates of master's degrees of higher education institutions specializing in foreign languages have the C1 level of free communication in foreign language learning.

The main goal of teaching a foreign language at all stages of education in the Republic of Uzbekistan is the formation of communicative competence in a foreign language so that students can work in everyday, scientific and professional fields in a multicultural world:

1. Communicative competence
2. Linguistic competence
3. Sociolinguistic competence
4. Pragmatic competence

The content of education consists of topics included in the curricula of general secondary, secondary special, vocational and higher education in subjects. Educational material provides coherence, continuity and periodicity in all types of education. Based on the content of this standard, it is used as a minimum in the development of educational programs and textbooks at each level of education. The requirements for the level of knowledge, skills and qualifications acquired by graduates in foreign languages are developed in accordance with the educational content, general secondary education, secondary special, vocational and higher education. It is organized according to the text, the descriptors of speech skills and competences are described in the "can do" content and supplemented with grammar, lexis, phonetics and orthography where necessary. In order to adapt to international standards, the descriptors of speech skills and competences were interrelated to the pan-European system of knowledge of foreign languages, and they were presented in a simple and understandable form. Based on the requirements for the levels of knowledge, skills and qualifications acquired by graduates, it can be described as follows:

— to be taken into account by the compilers in the development of curricula and textbooks at all stages of education to ensure full mastery of each level,

— In the Republic of Uzbekistan, all stages of education should be included in the development of evaluation criteria for the state certification of graduates.

In foreign language preparatory education for the B2 level: topics related to the Internet and information technologies, socio-cultural topics, comparison and comparison of the cultures of Uzbekistan and the countries where the language is studied; topics related to the field of specialization (history of the field of specialization, directions of the field), social topics (social relations with the environment) constitute such topics. Students' speech competence is developed through listening comprehension, speaking, reading, and language competence is formed through writing, lexical and grammatical competencies. In the listening comprehension competence, the learner can understand and observe a large-scale speech or a series of complex ideas, listen and understand the essence of lectures, speeches, statements, detailed instructions, scientific and specialized presentations, inquiries and opinions, e.g. can understand the content of texts and messages, complex authentic speech in familiar and unfamiliar contexts. Can understand the conversation or debate of native speakers of the target language, radio, internet and television programs, most of the interviews.

Conclusion

Although the topic of ESP has been extensively researched based on various approaches, there are still a number of scientific and professional areas that have not been studied. Monographs, dictionaries and textbooks on English language teaching for mathematics students were created in countries such as Moscow and Poland, which served as programming in this research process. The State Education Standards include the development of four main components of language: speaking, reading, writing, and listening, and various tasks for them at almost all language levels.

REFERENCES

1. Dudley-Evans, T. & St. John, M.J. www.camlang.com/art001.cfm -1998
2. Hutchinson, T., & Waters, A. 1987. English for Specific Purposes: A learning-centered approach. Cambridge: Cambridge University Press. Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach, Cambridge University Press.
3. Robinson, P. 1991 ESP Today: a Practitioner’s Guide. Hemel Hempstead: Prentice Hall International.
4. Strevens, P. 1988 ESP after twenty years: A re-appraisal. In M. Tickoo (Ed.), ESP: State of the Art (pp. 1-13). Singapore: SEAMEO Regional Centre.
5. Widdowson, H.G. 1983. Learning Purpose and Language Use. Oxford: Oxford University Press.
6. 2021-yil 19-maydagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ- 5117-son “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori <https://lex.uz/docs/-5426736>
7. Linguodidactics and Methods English for Special Purposes (ESP) Toshmatov O.Sh. O‘zbekistonda xorijiy tillar, 2022, № 5 (46), 118-130
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ta’lim muassasalarida chet tillar o‘qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” 610-son qarori. <https://lex.uz/docs/3304915>
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 124 son qarori bilan tasdiqlangan —Uzluksiz ta’lim tizimining chet tillar bo‘yicha davlat ta’lim standarti. 2013 yil 8 may

USE OF BLENDED LEARNING TECHNOLOGY IN ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS

Farmonov Sherzodbek Raxmonjonovich

Ferghana state university, Ferghana, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159196>

***Abstract.** This article describes the advantages of using Blended Learning technology in organizing independent education for students in higher education institutions.*

***Keywords:** Online learning platforms, personalized learning paths, access to resources, online discussions and forums, video conferencing, gamification, self-assessment and feedback, peer review, flexible scheduling, progress tracking, regular assessments, instructor support, integration of technology.*

Organizing independent education for students is a crucial aspect of fostering self-directed learning and helping students develop lifelong learning skills. Here are some steps and strategies to effectively organize and support students' independent education:

- **Clear learning objectives:** Start by defining clear and measurable learning objectives. Students need to know what they are expected to achieve during their independent learning journey.
- **Resource selection:** Provide students with a curated list of resources, including textbooks, articles, online courses, videos, and interactive learning materials. These resources should align with the learning objectives.
- **Online learning platforms:** Utilize online learning platforms or Learning Management Systems (LMS) where students can access educational content, submit assignments, and track their progress.
- **Customized learning paths:** Tailor learning paths to each student's needs and preferences. Offer choices in topics and resources, allowing students to explore areas of personal interest within the broader curriculum.
- **Scheduling and time management:** Encourage students to create study schedules that suit their individual lifestyles. Emphasize the importance of time management to ensure regular progress.
- **Regular check-ins:** Schedule periodic check-ins or meetings with students to monitor their progress, address questions, and provide guidance. These can be in-person or virtual meetings.
- **Peer learning:** Encourage peer-to-peer learning through group discussions, study groups, or collaborative projects. Students can learn from each other and support each other's progress.
- **Mentoring and support:** Assign mentors or advisors who can guide students, answer questions, and provide academic or career advice. These mentors can be teachers, older students, or professionals in the field.
- **Assessment and feedback:** Implement regular assessments, quizzes, assignments, or projects to gauge students' understanding and progress. Provide timely and constructive feedback to help them improve.
- **Goal setting:** Encourage students to set clear, achievable short-term and long-term goals. This helps them stay motivated and focused on their education.

- **Portfolio development:** Have students create a portfolio of their work and accomplishments. This can be a digital portfolio showcasing projects, papers, and achievements related to their independent learning.
- **Resource management:** Teach students how to manage and organize their learning resources effectively. This includes note-taking, file management, and citation skills.
- **Problem-solving skills:** Emphasize critical thinking, problem-solving, and research skills to help students become independent learners. Encourage them to seek solutions to problems on their own.
- **Reflective practice:** Encourage students to regularly reflect on their learning experiences. They can write journals, blogs, or participate in discussions about what they have learned and how they have grown.
- **Continuous evaluation:** Continuously evaluate and adjust the independent learning program based on student feedback and performance. Make improvements and adapt to changing needs.
- **Parent and guardian involvement:** Keep parents and guardians informed about students' progress and encourage their support at home.
- **Accessibility and inclusivity:** Ensure that all students have access to resources and support, including those with diverse learning needs.
- **Promote lifelong learning:** Emphasize that independent learning is a skill that will serve students well beyond their formal education. Encourage a growth mindset and a love for learning.

To achieve these goals, it is important to use Blended Learning technology. Blended Learning technology can play a significant role in organizing students' independent education within an organization. Here's how it can be effectively used:

1. **Online learning platforms:** Implement an online learning platform or Learning Management System (LMS) where students can access digital resources, such as video lectures, e-books, quizzes, and assignments. This allows them to engage with the material at their own pace and convenience.
2. **Personalized learning paths:** Tailor the content to individual student needs and skill levels. With the help of data analytics and tracking tools, you can offer customized learning paths that align with each student's goals and areas of improvement.
3. **Access to resources:** Provide students with access to a wide range of educational resources, including textbooks, articles, interactive simulations, and video tutorials. These resources can be accessed online, giving students the flexibility to explore topics of interest.
4. **Online discussions and forums:** Create virtual discussion boards or forums where students can interact with peers and instructors. This fosters collaboration, peer-to-peer learning, and the exchange of ideas and information.
5. **Video conferencing:** Use video conferencing tools for virtual office hours, one-on-one consultations, or group discussions. This allows students to have direct communication with instructors when they need clarification or guidance.
6. **Gamification:** Incorporate gamification elements into the learning process to keep students engaged. Gamified activities, such as quizzes, challenges, and leaderboards, can make the learning experience more interactive and fun.

7. **Self-assessment and feedback:** Encourage students to self-assess their progress through regular quizzes, assignments, and self-evaluations. Provide prompt feedback to help them identify areas of improvement and track their growth.
8. **Peer review:** Use peer review assignments where students assess and provide feedback on each other's work. This not only reduces the instructor's workload but also encourages critical thinking and collaboration.
9. **Flexible scheduling:** Blended Learning allows students to choose when and where they learn. This flexibility is particularly useful for organizations where students have diverse schedules or commitments.
10. **Progress tracking:** Implement a system for tracking student progress. This could include dashboards that show their completion rates, scores on assessments, and areas where they may be struggling.
11. **Regular assessments:** Use periodic assessments to ensure students are meeting learning objectives. These assessments can be both online and offline and may include exams, presentations, or projects.
12. **Instructor support:** Even in independent learning environments, instructors play a crucial role. Make sure students have access to instructors for guidance, clarification, and support when needed.
13. **Integration of technology:** Ensure that the organization has the necessary technology infrastructure to support blended learning. This includes high-speed internet, computers, and access to relevant software and tools.
14. **Feedback mechanism:** Establish a feedback mechanism where students can express their concerns, suggest improvements, or report any technical issues. This helps in continually improving the blended learning program.

Blended Learning technology in the organization of students' independent education provides flexibility, personalization, and access to a wide range of resources, making it an effective approach for enhancing learning outcomes and student engagement. It allows students to take more ownership of their education while providing the necessary support and structure.

Conclusion. Organizing independent education for students requires careful planning, ongoing support, and a focus on developing students' self-motivation and self-regulation. By following these strategies, you can empower students to take ownership of their education and become lifelong learners.

REFERENCES

1. Shumilova N. N. Specificity of independent work / N. N. Shumilova / Specialist. - 2015. -№.: 10.- C. 16-17.
2. Shchukina G.I., Pedagogical problems of formation of cognitive interests of students / G.I. Schukin. - M.: Vlados, 2018. - 238 p.
3. Zimnyaya I.A., Pedagogical psychology: Textbook for universities / I.A. Zimnyaya. - M.: Lotos, 2019. - 249 p.
4. Farmonov Sh. R. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish ahamiyati haqida. // "Informatika va axborot texnologiyalarining dolzarb muammolari" mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami – Termiz: Institut, 2023 y..- S. 35-37.

5. Farmonov Sh. R., Abdusalomova M.O. About the importance of cloud technologies// “Zamonaviy informatikaning dolzarb muammolari: o‘tmish tajribasi, istiqbollari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami – Toshkent: TDPU, 2023 y..- S. 30-34.
6. Фармонов, Ш., & Камбарова, Д. (2022). Как помочь ученикам развить интерес к учебе. O‘rta Osiyo ta’lim va innovatsiyalar jurnali, 1(2), 118-120.

TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA ELEKTRON PLATFORMADAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI

Nasrullayeva Fatima Azatovna

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti “Professional ta’lim metodikasi”
kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159214>

***Annotatsiya.** Maqolada texnologiya fanini o‘qitishda foydalaniladigan, o‘quvchilarning texnik ijodkorligini rivojlantirishga qaratilgan hamda elektron platformadan foydalanish texnologiyalari mazmuni yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** innovatsion texnologiya, elektron platforma, axborot texnologiyalari, texnik ijodkorlik, novatsiya, pedagogic jarayon.*

***Аннотация.** В статье рассмотрено содержание технологий, используемых при обучении технике, направленной на развитие технического творчества учащихся и использованию электронной платформы.*

***Ключевые слова:** инновационные технологии, электронная площадка, информационные технологии, техническое творчество, инновация, педагогический процесс.*

***Abstract.** The article covers the content of technologies used in the teaching of technology, aimed at developing the technical creativity of students and using the electronic platform.*

***Keywords:** innovative technology, electronic platform, information technology, technical creativity, innovation, pedagogical process.*

Kirish

O‘quvchilarning texnik ijodkorligini shakllantirish bugungi kunda rivojlanayotgan kelajak kasblarini egallashlarida katta yordam beradi. Kelajak kasblari haqida so‘z ketsa, kompyuterlashtirish va raqamlashtirish barcha sohalarga kirib borishi bilan har bir muassasada, tashkilotlarda dasturchi va dastur tuzuvchilarga ehtiyoj paydo bo‘lishi tabiiy. Yurtimizda ham axborot texnologiyalari bozorining jadal rivojlanishi axborot texnologiyalari mutaxassislariga ehtiyoj tobora oshmoqda.

Bu sohaga qiziqish yuqoriligining sababi, olingan bilimlarni dunyoning istalgan nuqtasida qo‘llash mumkin. Axborot texnologiyalarining jozibadorligi shundaki, u aqliy salohiyatingizni muntazam charxlaydi. Bu soha vakillari tabiatan ijodkor bo‘ladi. Hayoliga kelayotgan g‘oyalarni kompyuter yoki dasturlash tillarida taqdim etadi. U qaysidir ma’noda insonga erkinlik beradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Axborot texnologiyalarini chuqur o‘rganish moliyaviy imkoniyatlarni kengayishiga sabab bo‘ladi. Bitta kompyuter va aqliy qobliyat yordamida odamlarga yordam beradigan, foydasi tegadigan mahsulotlar ishlab chiqarish mumkin. Masalan, tibbiyot sohasini olsak, robotlar kelgusida operatsiyalarni yuqori aniqlik va tezlikda bajarishi mumkin. Shuningdek ta’lim va boshqa ko‘pgina sohalarda ham sezilarli o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Kelgusida dasturlash tili eng ommabop tillardan biriga aylanadi.

Asosiy qism

Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim tizimiga kirib kelishi innovasion ta’lim texnologiyalarining rivojlanishiga sabab bo‘ldi.

“Innovasion ta’lim texnologiyalari” tushunchasining mazmuni. Lug’aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “innovation” “yangilik kiritish” degan ma’noni anglatadi. Innovatsiyalarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilar sanaladi:

- yangi g‘oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo‘nalishini o‘zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan’anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo‘lmagan tashabbuslar;
- ilg‘or ish uslublari.

Ta’lim innovatsiyalari – ta’lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Ta’lim innovatsiyalari “Innovasion ta’lim” deb ham nomlanadi. “Innovasion ta’lim” tushunchasi birinchi bor 1979 - yilda “Rim klubi”da qo‘llanilgan.

Ta’lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

- Faoliyat yo‘nalishiga ko‘ra:
- Pedagogik jarayonda yoki ta’lim tizimini boshqarishda qo‘llaniladigan innovatsiyalar.

Kiritilgan o‘zgarishlarning tavsifiga ko‘ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.

O‘zgarishlarning ko‘lamiga ko‘ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.

Kelib chiqish manbaiga ko‘ra:

Jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o‘zlashtirilgan innovatsiyalar.

Ta’lim tizimida yoki o‘quv faoliyatida innovatsiyalarni qo‘llashda sarflangan mablag‘ va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko‘zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o‘zgaruvchan mexanizmga ega bo‘lishi zarur.

Barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’limda ham “novatsiya”, “innovatsiya” mohiyatini ifodalovchi faoliyat to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o‘zgartirishga xizmat qilsa u novatsiya (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma’lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o‘zgartirishga xizmat qilsa, u holda u innovatsiya (yangilik kiritish) deb ataladi.

Asosiy farqlar:

Novatsiya

- amaldagi nazariya doirasida qo‘llaniladi;
- ko‘lam va vaqt bo‘yicha chegaralanadi;
- metodlar yangilanadi;
- natijada avvalgi tizim takomillashtiriladi

Innovatsiya

1. tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi;
2. ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3. sub’yektlarning faoliyati to‘la yangilanadi;
4. yangi texnologiyalar yaratiladi;

5. faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
6. amaliyotning o‘zi ham yangilanadi

Ta’lim innovatsiyalari quyidagi o‘zgarishlarga olib keladi (I.P.Podlasiy):

- pedagogik tizimning tamomila o‘zgarishi;
- o‘quv jarayonining o‘zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o‘zgarishi;
- o‘qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
- o‘quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o‘zgarishi;
- ta’lim mazmunining yangilanishi;
- o‘qitish shakl, metod va vositalarining o‘zgarishi;
- ta’lim tizimi boshqaruvning o‘zgarishi;
- ta’lim maqsadi va natijalarning o‘zgarishi.

Pedagogning innovatsion faoliyati. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmualari muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

- 1) Pedagogning innovatsion faoliyati;
- 2) yangilikni qo‘llashga tayyorgarligi;
- 3) pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- 4) novatorlik darajasi;
- 5) kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- 6) ijodkorligi bilan belgilanadi.

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma’lum maqsadga yo‘naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to‘ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Ta’lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bir necha bosqichlarda kechadi. Ular quyidagilardir:

1. Muammoni tahlil asosida aniqlash.
2. Mo‘ljallanayotgan ta’lim tizimini loyihalash.
3. O‘zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.
4. O‘zgarishlarni amalga oshirish.

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalariga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo‘lishlari talab etiladi. O‘z mohiyatiga ko‘ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalarining o‘zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi.

Zamonaviy sharoitda nafaqat ta’lim jarayonini tashkil etishda, shu bilan birga o‘quvchilarning o‘quv faoliyatlarini nazorat qilishda ham innovatsion xarakterga ega vositalardan

foydalanilmoqda. Ayni o‘rinda texnologiya fanidan yaratilgan ana shunday vositalardan biri bo‘lgan “Elektron platforma” to‘g‘risida to‘xtalib o‘tamiz.

So‘nggi yillarda zamonaviy ta‘limda pedagogning kasbiy, o‘quvchining esa o‘quv faoliyatini mazmunan takomillashtirish, shuningdek, har ikki faoliyat turining sifatini ma‘lum ko‘rsatkichlar asosida yetarlicha, xolis baholashga nisbatan ehtiyoj kuchaymoqda. “Elektron platforma” pedagog hamda o‘quvchilarning faoliyatida sifatli va samarali ta‘limni tashkil qilishning yeng maqbul usulidir.

Bu platforma quyidagi imkoniyatlarga egaligiga ko‘ra amaliy ahamiyat kasb etadi:

- ko‘p funksiyalilik;
- individual muvafaqqiyatlar monitoringini amalga oshirish;
- imtihonni tashkil etish;
- texnik ijodkorligini oshirish;
- ta‘limiy muvafaqqiyatlar hamda qo‘shimcha natijalarni aniq ko‘ra olish;
- mustaqil baholash;
- chegaralmagan vaqt va imkoniyat;
- qayta-qayta sinab ko‘rish;
- o‘quvchining mavjud imkoniyat va qobiliyatlaridan to‘la foydalanish;

Tuzilishiga ko‘ra o‘quv elektron platformasining bo‘limlari quyidagicha bo‘ladi:

1. **Hujjatlar qismi.** Bunda o‘qituvchi uchun texnologiya fanini o‘qitishda zarur bo‘ladigan me‘yoriy (darslik, metodik qo‘llanma, qo‘shimcha adabiyotlar) hujjatlar jamlanadi.
2. **Ishchi qism.** Bunda robototexnika bo‘limiga doir taqvim mavzuda mavjud barcha dars mavzulariga mos dars ishlanmalar, test topshiriqlari, tarqatma materiallar jamlanadi.
3. **Tadqiqotlar qismi.** Bunda amaliy mashg‘ulot uchun foydalaniladigan videoqo‘llanmalar va taqdimotlar jamlanadi
4. **Xulosalar qismi.** Bunda amaliy mashg‘ulot, nazorat ish topshiriqlari, eng yaxshi ijodiy ishlar, chizmalar, texnologik xaritalar o‘rin oladi.

Elektron platformadan foydalanish

O‘qituvchilar va o‘quvchilar qanday sharoitlarda elektron platformadan foydalanishlari kerak?

O‘qituvchi va o‘quvchilar elektron platformadan quyidagicha foydalanadilar:

1-bosqich: Elektron platformaning tuzilishini tushuntirish bosqichi

O‘qituvchi va o‘quvchilarga elektron platformaning tuzilishi, afzalliklari, uni yaratishdan ko‘zlangan maqsad haqida ma‘lumot beriladi. Ular elektron platformaning tuzilishiga oid ma‘lumotlar bilan tanishadilar.

2-bosqich: Elektron platformadan ro‘yhatdan o‘tish bosqichi

Elektron platformadan foydalanish uchun ro‘yhatdan o‘tadilar. Elektron platformadan o‘tish uchun texnologiya fani o‘qituvchilari platformaning maxsus sisilka kodidan foydalanadilar.

3-bosqich: Elektron platformadan foydalanish bosqichi.

Elektron platformada umumiy o‘rta ta‘lim maktablari texnologiya fani o‘qituvchilari hamda 5-6-7-sing o‘quvchilari uchun robototexnika asoslari bo‘limini mustaqil o‘zlashtirishlari uchun barcha nazariy hamda amaliy ma‘lumotlar batafsil berilgan.

Elektron platforma quyidagicha tuzilishga ega:

O‘quv materiallari bo‘limi

1. Darsliklar bo‘limi

2. Yillik ish rejalar bo‘limi

Didaktik materiallar bo‘limi

1. Metodik qo‘llanmalar bo‘limi
2. Didaktik o‘yinlar bo‘limi
3. Dars ishlanmalar bo‘limi

Multimedia materiallari bo‘limida

1. Videodarslar bo‘limi
2. Taqdimotlar bo‘limi

Darsliklar bo‘limida 1-9-sinf texnologiya fani darsliklarining yelectron nusxasidan foydalanish, yuklab olish, onlayn tarzda o‘qish imkoniyatiga yega bo‘ladilar. Bu esa o‘qituvchilar hamda o‘quvchilarning kutubxona uchun ajratadigan vaqtni qisqartirishga yordam beradi. Bo‘limdan foydalanish uchun <http://robo.tdpu.uz/> manzil orqali kiriladi. Bo‘limdan “o‘quv materiallari” belgisi tanlanadi. Belgi ustiga bosiladi va ma’lumotlar bo‘limiga o‘tiladi.

O‘quv materiallari bo‘limida texnologiya fanining 1-sinfidan 9-singfgacha darslik pdf ko‘rinishda joylashtirilgan. Foydalanuvchi istalgan sinf darsliklarini elektron ko‘rinishda o‘qib olish yoki darslikni yuklab olish imkoniyatidan foydalanadi.

Metodik qo‘llanmalar bo‘limida 5-6-7-sinf texnologiya darsligi asosida yaratilgan o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalarining elektron nusxasi, dissertatsiya ishi doirasida yaratilgan “Robototexnikani o‘qitish metodikasi”, “Tajriba sinov ishlarini tashkil yetish metodikasi” nomli bir qator metodik qo‘llanmalar joylashtirilgan. Metodik qo‘llanmalarda texnologiya fani dars mashg‘ulotlarini zamonaviy metodlar asosida mustaqil tashkil etish usullari, dars bosqichlari, darsning maqsadlari, darsda shakllantiriladigan fanga oid kompetensiyalar, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish usullari, yangi mavzuni tushuntirish, uyga berilgan topshiriqlarni mustahkamlash, yangi mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar ustida ishlash, har bitta dars bosqichiga ajratilgan vaqt me’yorlari, o‘quvchilarni baholashda qo‘llaniladigan metodlar yoritilgan.

O‘quv materiallari bo‘limining ikkinchi sahifasida o‘quv rejalar berilgan. O‘quv rejalar bo‘limida texnologiya fanining 2022-2023 o‘quv yiliga mo‘ljallangan yillik taqvim mavzular to‘liq joylashtirilgan.

Yillik ish rejalar bo‘limida 2022-2023 o‘quv yili, 2023-2024-o‘quv yili uchun tuzilgan 1-9-sinflar uchun texnologiya fanidan yillik taqvim mavzular word, exl dasturlarida yozilgan turlari joylashtirilgan. Yillik o‘quv rejalar har yili Respublika Ta’lim markazi tomonidan yangilanib boriladi. Yillik ish rejalarini izlab toppish yangilangan yillik ish rejalar asosida ish yuritish uchun o‘qituvchilar ko‘p vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda yillik ish rejalarini izlashga sarflashadi. Elektron platforma orqali barcha ish rejalarini bir vaqtning o‘zida bitta joydan toppish imkoni mavjud.

Dars ishlanmalar bo‘limida 5-6-7-sing texnologiya fani robototexnika asoslari bo‘limida mavjud jami 46 soat dars mashg‘uloti uchun dars ishlanmalar ishlab chiqigan. Dars ishlanmalar belgilangan mavzudan kelib chiqib, nazariy va amaliy dars ishlanmalar ko‘rinishida tayyorlangan.

5-sinflar uchun “Mexatronika haqida tushuncha. Oddiy mexanizmlar”, “Aylanma harakatlanuvchi sodda mexanizm yasash”, “Karusel. Karusel tezligini oshirish”, “Aylanma harakatlanuvchi sodda Karusel yasash”, “Robotlarning atrof-muhit bilan o‘zaro aloqasi”, “Asosiy algoritmik konstruksiyalar”, “Robototexnik tizimni loyihalash”, “Otto robotini yig‘ish. Robotlar musobaqasi” kabi mavzularda dars ishlanmalar tayyorlangan.

6-sinflar uchun “Arduino. Arduino va uning imkoniyatlari”, “Svetodiodlarni dastur yordamida yoqish va o‘chirish”, “Svetofor yasash”, “Serial funksiyasi bilan tanishish. IF shart operatori bilan tanishish”, “Arduino dasturi monitor portida soat ko‘rinishidagi dasturni algoritmlash”, “Harorat va namlikni sezadigan sensor bilan tanishish”, “Motorni dastur yordamida boshqarish. Dastur yordamida servo motorni boshqarish”, “Aqlli issiqxona yasash” kabi mavzularda dars ishlanmalar tayyorlangan

7-sinflar uchun “Fotorezistor va uning imkoniyatlari. Fotorezistor bilan tanishish”, “Aqlli yoritgich yasash. Zummer (ohang chiqarish) qurulmasini ishlash prinsipi”, “Zummer orqali nota ohanglarini hosil qilish, “Is gazidan ogohlantiruvchi qurilma yasash”, “Tuproq namlik sensori va motor shield drayveri yordamida nasosni boshqarish”, “Bluetooth moduli bilan ishlash. Tuproq namligini masofadan nazorat qilish va boshqarish” kabi mavzularda dars ishlanmalar tayyorlangan.

Videodarslar bo‘limida 5-sinflar uchun “Mexatronika haqida tushuncha. Oddiy mexanizmlar”, “Aylanma harakatlanuvchi sodda mexanizm yasash”, “Karusel. Karusel tezligini oshirish”, “Aylanma harakatlanuvchi sodda Karusel yasash”, “Robotlarning atrof-muhit bilan o‘zaro aloqasi”, “Asosiy algoritmik konstruksiyalar”, “Robototexnik tizimni loyihalash”, “Otto robotini yig‘ish. Robotlar musobaqasi”, 6-sinflar uchun “Arduino. Arduino va uning imkoniyatlari”, “Svetodiodlarni dastur yordamida yoqish va o‘chirish”, “Svetofor yasash”, “Serial funksiyasi bilan tanishish. IF shart operatori bilan tanishish”, “Arduino dasturi monitor portida soat ko‘rinishidagi dasturni algoritmlash”, “Harorat va namlikni sezadigan sensor bilan tanishish”, “Motorni dastur yordamida boshqarish. Dastur yordamida servo motorni boshqarish”, “Aqlli issiqxona yasash”, 7-sinflar uchun “Fotorezistor va uning imkoniyatlari. Fotorezistor bilan tanishish”, “Aqlli yoritgich yasash. Zummer (ohang chiqarish) qurulmasini ishlash prinsipi”, “Zummer orqali nota ohanglarini hosil qilish Is gazidan ogohlantiruvchi qurilma yasash”, “Tuproq namlik sensori va motor shield drayveri yordamida nasosni boshqarish”, “Bluetooth moduli bilan ishlash. Tuproq namligini masofadan nazorat qilish va boshqarish” kabi mavzularda videodarslar tayyorlangan.

Xulosa

Demak, innovasion faoliyat yangi ijtimoiy talablar bilan an’anaviy me’yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me’yorining yuzaga kelgan me’yor bilan to‘qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga yo‘naltirilgan faoliyat sanaladi. U shaxsning, xususan, pedagogning innovatsion jarayonni tashkil etishga tashkiliy – texnologik, metodik va ijodiy jihatdan tayyorligi hisobiga tashkil etiladi. Pedagogik innovatsiyalarning izchil ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklarni olib kirishga imkon berish orqali ta’lim tizimi yoki jarayoni muntazam rivojlanib boradi. O‘qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg‘a undovchi, bunyodkorlikka rag‘batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi hamda u ta’lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu bois har bir o‘qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to‘la tushungan holda o‘z faoliyatiga izchil tatbiq eta olsa ta’lim jarayoni ham sifat ham samaradorlik nuqtai nazardan taraqqiy etadi. Bu yesa o‘z navbatida ta’lim tizimining rivojini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: Fan, 2006-yil.
2. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: Pedagog, 2004-yil.
3. G.N. Ibragimova “Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish” mavzusidagi dok.diss. – T.: 2017-yil. – b-147.
4. R.J.Ishmuhammedov va boshqalar “Ta’limda innovatsion texnologiyalar” . -T.: “Iste’dod”, 2008-yil. – b -180.

**ARXITEKTURA VA QURILISH SOHASI TA’LIM YO’NALISHLARIDA UMUMKASBIY,
MAXSUS HAMDA TANLOV FANLARINING O’ZARO INTEGRATSIYASI**

Xudoykulov Rustam Quchqorovich

Termiz muhandislik-texnologiya instituti katta o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159240>

***Annotasiya.** Arxitektura-qurilish sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishda umumkasbiy va ixtisolik fanlari orasidagi integratsiyani ta’minlagan holda ta’lim berish natijasida innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatga tayyorlash amalga oshiriladi.*

***Kalit soʻzlar:** bino, inshootlar, konstruksiyalar, mustahkamlik, bikrlilik, ustuvorlik, davlat standartlashtirish tizimi, konstruktorlik, qurilish muhandislik, fasad, reja, deformatsiya, innovatsion muhandislik, umumkasbiy, ixtisolik, integratsiya, innovatsion muhandislik*

***Аннотация.** При совершенствовании системы подготовки кадров в области архитектуры и строительства подготовка к инновационной инженерной профессиональной деятельности осуществляется в результате образования, обеспечивающего интеграцию общеобразовательных и профильных дисциплин.*

***Ключевые слова:** здание, сооружения, сооружения, прочность, единство, приоритет, система госстандарта, проектирование, строительная техника, фасад, план, деформация, инновационная инженерия, общепрофессиональная, специализация, интеграция, инновационная инженерия*

***Abstract.** When improving the system of training in the field of architecture and construction, preparation for innovative engineering professional activities is carried out as a result of education that ensures the integration of general education and profile disciplines.*

***Keywords:** building, structures, structures, strength, unity, priority, state standard system, design, construction equipment, facade, plan, deformation, innovative engineering, general professional, specialization, integration, innovative engineering*

Arxitektura-qurilish sohasida kadrlar tayyorlash tizimini ilg’or xorijiy tajriba hamda xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilish, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish hamda ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarishning o’zaro integratsiyasini mustahkamlash maqsadida [2] Arxitektura va qurilish sohasida muhandislarni tayyorlovchi yo’nalishlarning fan dasturlari va ishchi dastur sillabuslarini tadqiqotimiz aspektida tahlil qilib chiqdik. Jumladan, 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ixtisosligi o’quv reja fan dasturi va ishchi dastur sillabusi mazmunini tahlil qilib, mazkur yo’nalish uchun quyidagi fanlar umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarini asosiy ahamiyat kasb etadi degan xulosaga keldik:

1. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar bilan ixtisoslik fanlarini ilmiy hamda nazariy jihatdan bog’liqligini ta’minlovchi umumkasbiy fanlar:

- Chizma geometriya va muhandislik grafikasi;
- Qurilish mexanikasi;
- Injenerlik geodeziyasi;
- Injenerlik geologiyasi;
- Qurilish materiallari va buyumlari
- Umumiy elektrotexnika;
- Qurilish ekalogiyasi;

- Qurilishda axborat texnologiyalari;

Talabalarni quyidagi umumkasbiy fanlarni o‘zlashtirishi arxitektura va qurilish muhandisligida amalga oshayotgan real jarayonlarni tabiatning umumiy qonunlari pozitsiyasidan turib tahlil qila olish qobiliyatini paydo qiladi. [6]

2. Maxsus bilimlar, kasbiy faoliyatdagi bilim va ko‘nikmalarni, arxitektura va qurilish sohasida ishlab chiqarishning o‘zaro integratsiyasini mustahkamlashga oid fan texnika yutuqlari, muammolari va ularning rivojlanish istiqbollari haqidagi tasavvurlarini hosil qiluvchi ixtisoslik fanlari:

- Sanoat va fuqaro binolari arxitekturasi;
- Binolar energiya samaradorlik injiniringi;
- Qurilish jarayonlari texnologiyasi. Qurilish mashinalari.
- Bino va inshootlarning texnik holatini baholash
- Qurilish konstruksiyalarini loyihalashda komp’yuter texnologiyalari;
- Gruntlar mexanikasi, zamin va poydevorlar;
- Bino va inshootlarni barpo etish texnologiyasi;
- Yog‘och konstruksiyalari;
- Metall konstruksiyalari;
- Temirbeton va tosh konstruksiyalari;
- Bino va inshootlar zilzilabardoshligi;

Mazkur guruh fanlarini o‘rgatishdan asosiy maqsad arxitektura va qurilish sohasida talabalarda tabiatning umumiy qonuniyatlarini amalga oshishi haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishdan iborat. Natijada talabalar kasbiy masalalarning asosiy variantlari bo‘yicha muhandislik hisob-kitoblari metodikalariga, ko‘p maqsadli qurilish jarayonlarini loyihalashtirish va konstruksiyalash asoslariga ega bo‘ladilar [6].

3. 60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ta’lim yo‘nalishidagi ixtisoslik tanlov fanlar bloki;

“Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisoslik tanlov fanlariga oliy ta’lim muassasasi Ilmiy Kengashi qaroriga asosan “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” nomli fan kiritiladi, fan dasturi ishlab chiqilib va shu fan dasturi asosida ta’lim berish amalga oshiriladi.

Nazariy jihatdan qaralganda umumkasbiy fanlarning fanlararo integratsiyasini ta’minlagan holda o‘qitish, shundan so‘ng “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisoslik tanlov fanini o‘quv rejasiga “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” nomli maxsus fan kiritish orqali umumkasbiy va ixtisoslik fanlari orasidagi integratsiyani ta’minlagan holda ta’lim berish natijasida innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash amalga oshiriladi. [5]

Oliy ta’lim muassasasi ta’lim jarayonining vazifasi faqatgina o‘quv va ilmiy ma’lumotlarni taqdim etishdan iborat emas. Balki, zamonaviy qurilish muhandislarni tayyorlashda kasbiy sifatlarni shakllantirish va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash jarayoni quyidagi 4 ta yo‘nalish bo‘yicha bilim olishni o‘z ichiga oladi: a) gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy; b) matematik va tabiiy-ilmiy; v) umumkasbiy; g) ixtisoslik. Talabalarga bunday asosda ta’lim berishda ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish, kasbiy tayyorgarlikni ta’minlovchi fanlarini o‘qitish orqali amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim muassasalarining ko’pchilik ixtisosliklarida “Qurilish mexanikasi” fani asosiy hisob- konstruktorlik kursi hisoblanadi, uni o’zlashtirish davomida talabalarda bo’lg’usi kasbiy faoliyatlarida mahsuldor ishlashlari uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalar shakllanadi. Davlat ta’lim standartlarida aniqlangan barcha fanlar hozirgi vaqtda malaka talablariga egadir. Shu sababdan ham “Qurilish mexanikasi” fanining o’ziga xos vazifalaridan biri – talabalarda kasbiy sifatlarni shakllantirishdir. Kasbiy sifatlarni ta’lim-tarbiya va amaliy faoliyat jarayonida shakllanadigan, xizmat vazifalarini samarali bajara oladigan shaxsda rivojlanadigan sifatlardir va ular quyidagilar:

- ixtisoslik fanlarini o’rganish va chuqur egallash uchun zarur bo’lgan fundamental umumkasbiy bilimlarni, amaliy ko’nikma va o’quvlarni shakllantirishi;
- umumkasbiy vazifalarni hal etishda fan va ta’limning zamonaviy muammolariga doir bilimlardan foydalanishga tayyorlash;
- talabalarni berilgan shartlarga ko’ra inshootlar va konstruktsiyalarning mustahkamligi, bikrligi va ustuvorligini loyihalashtirishga o’rgatish; [1]
- Davlat standartlashtirish tizimi va konstruktorlik hujjatlarining yagona tizimi talablari asosida qurilish muhandislik chizmalarini tuzish tartibi va qoidalarini; qurilish chizmalarini o’qish va fasad, reja, qirqim chizmalarini bajarish talablarini bilishi va ulardan foydalana olishi;
- bino, inshootlar va konstruktsiyalar elementlarida xosil bo’ladigan kuchlanganlik xolatini va deformatsiyalanishni muxandisona taxlil qilish; [1]
- quruvchi muhandislarga inshoot va uning elementlarini tejamli, mustahkam, chidamli va muqobil shakllarini topib loyihalash va qurishni o’rgatish [1]

Talabalardan talab etiladigan bilim va ko’nikmalarning mazmuni o’quv dasturida ko’rsatilgan 60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisosligi bo’lib, unda ixtisoslik uchun “Qurilish mexanikasi” faniga ajratilgan soatlar 1- jadvalda keltirilgan. Kelajakda har bir ta’lim yo’nalishlarida talaba tanlov fanlarini ulushini oshirish ta’lim-fan-ishlab chiqarish tamoyillariga asoslangan holda mutaxassislar tayyorlash malakasini qo’llanilishi innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga qo’llashni takomillashtirishga qaratilgan isloxot hisoblanadi.

60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisosligi uchun “Qurilish mexanikasi” faniga ajratilgan soatlar

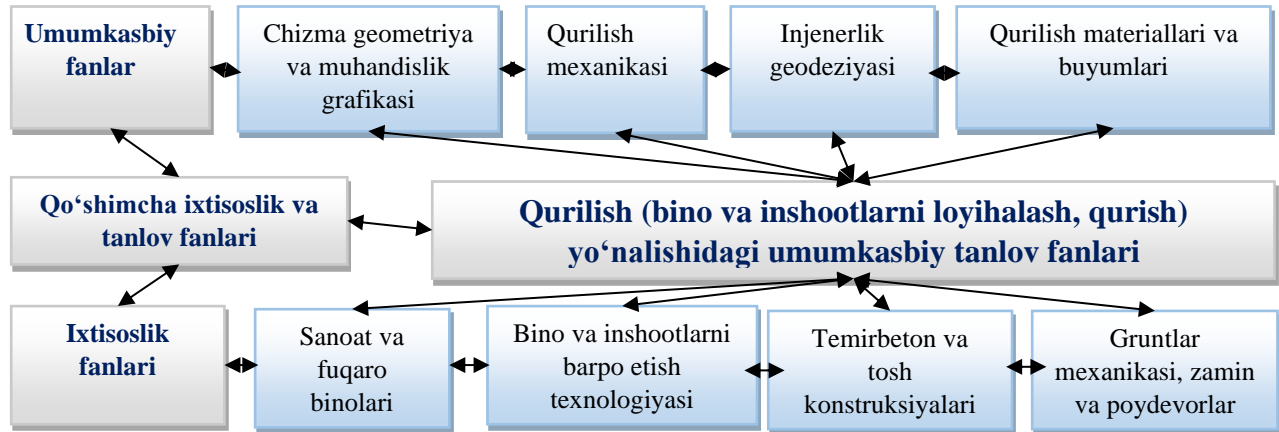
1- jadval

O’quv fani nomi	Jami soat	Ma’ruza	Amaliy mashg’ulot	Laboratoriya mashg’uloti	Mustaqil ta’lim
Qurilish mexanikasi	540	120	104	16	300
III, IV, V, VI – semestrlar					

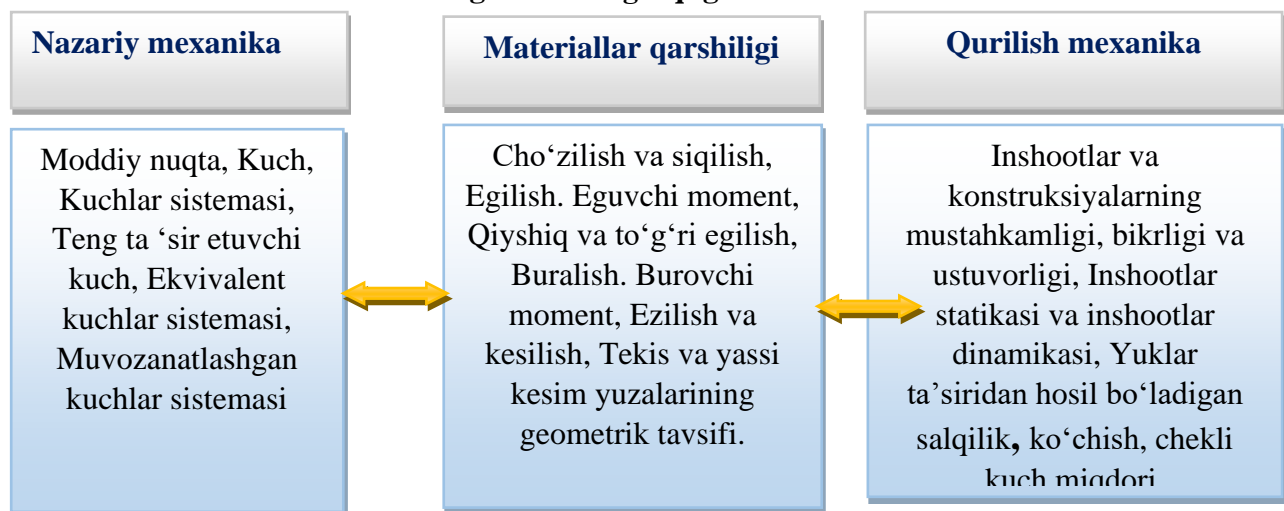
Qurilish mexanikasi fani 3,4,5 va 6-semestrlarda o’qitiladi. Fan uchun o’quv vaqti shunday taqsimlanganki, har bir ma’ruza mashg’ulotiga bittadan amaliy va laboratoriya mashg’uloti to’g’ri keladi. Fanni o’zlashtirish uchun ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlari navbatma-navbat amalga oshiriladi. Mashg’ulotlarning bunday ketma-ketligi taqdim etilayotgan materialni o’zlashtirilish jarayonini nazorat qilib borish imkoniyatini berib, zarur bo’lganda bu jarayonni muvofiqlashtirib boshqarish imkoniyatini beradi. “Qurilish mexanikasi” fani oldida turgan vazifalar: ilgari o’zlashtirilgan fanlardan nazariy bilimlarni tizimlashtirish va muhandisda kasbiy sifatlarni shakllantirish maqsadida ularga kasbiy yo’naltirishni berish; fizika va mexanikaviy

qonunlarni bilish asosida talabalarni turli mexanik jarayonlarni tushuntirishga; masala yechimini har tomonlama tahlil asosida optimal yechimini topishga hamda o‘z nuqtai nazarida tahliliy asoslagan holda turishga o‘rgatish. [6]

Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi fan bloklaridan tadqiqotimizda foydalaniladigan fanlarni nazariy jihatdan ikkita, tashqi va ichki integratsiyalarini hosil qilamiz (1-rasmlar).

1-rasm. Fanlar bloklarining o‘zaro bog‘liqligi

2-rasm. Nazariy mexanika, Materiallar qarshiligi va Qurilish mexanikasi fanlarining o‘zaro bog‘liqligi

Birinci va ikkinchi semestrlarda o‘zlashtirilgan barcha fanlar umumkasbiy bo‘lgan “Qurilish mexanikasi” fani uchun fundament bo‘lib hisoblanadi, o‘z navbatida mazkur fan tabiiy-ilmiiy fanlar bilan maxsus fanlarni bog‘lovchi qism hisoblanadi.

“Qurilish mexanikasi” fani umumtexnik fanlarning mantiqiy yakunlovchi fan hisoblanadi. “Qurilish mexanikasi” fanini o‘zlashtirish uchun umumkasbiy fanlardan “Nazariy mexanika”, “Materiallar qarshiligi”, “Qurilish materiallari va buyumlari”, “Gruntlar mexanikasi zamin va poydevorlar” va ayniqsa “Chizma geometriya va muhandislik grafikasi” fanlarini puxta o‘rgangan bo‘lishlari shart. Yuqoridagi 2-rasmda “Nazariy mexanika” va “Materiallar qarshiligi” fanlarini “Qurilish mexanikasi” faniga bog‘liqligi aynan qaysi mavzularda ko‘rinishi keltirilgan. Bundan ko‘rinib turibdiki bo‘lg‘usi arxitektura va qurilish sohasidagi muhandislar umumkasbiy fanlarni qanchalik puxta o‘rganishi ularning ixtisoslik fanlarini, bitiruv oldi amaliyotlarini, bitiruv malakaviy ishlarini bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Umumkasbiy fanlarni o‘rganish

mobaynida talabalarda kasbiy kompetensiyalari shakllansa, ixtisoslik va tanlov fanlari orqali ularning kasbiy kompetentligi hosil bo‘ladi.

Talabalarni kelgusi muhandislik kasbiy faoliyatlarida innovatsion muhitda ish olib borishi, tempaintellektual o‘zgarishlarga ya’ni hozirgi texnika va texnologiyalarni tez sur’atda jadal rivojlanish jarayonida raqobatbardosh kadrlar bo‘lib shakllanishi, yangiliklarga tezkor moslashuvchan bo‘lishlari talab etiladi. Termiz muhandislik-texnologiya instituti “Surxon Sanoat Qurilish” kompaniyasi bilan tuzilgan hamkorlik shartnomasiga ko‘ra 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi talabalari ishlab chiqarish amaliyotlarini mazkur kompaniyada o‘zkaadi. “Surxon Sanoat Qurilish” kompaniyasining ishlab chiqarish hamda zamonaviy bino va inshootlar qurilishlari zamon talabiga mos holda takomillashtirilib, ishlab chiqarish va qurilish salohiyati ortib bormoqda. Kompaniyaga yosh mutaxasislarni o‘qish davomida ishga qabul qilgandan so‘ng ular amaliyotni aynan shu kompaniya tassarufidagi qurilish korxonalarida o‘taganliklariga qaramay yosh muhandislarni yetakchi mutaxasislar tomonidan 3 oydan – 6 oygacha qayta tayyorlanadi. Kompaniyadagi tajribali mutaxasislar bilan fikrlashganimizda ularning fikricha talabalar aynan qurilish korxonalaridagi yangi zamonaviy qurilish texnologiyalarni ishlash prinsiplari, qurilish jarayonlarini yangi avlodlarini, yangi ma’lumot sifatida qabulishlari lozim. Talabalar oliy ta’limdan ishlab chiqarishga tayyor kompetentli kadr sifatida borib, tezda ishlab chiqarish jarayonlariga moslashib ketishlari zarur.

“Surxon Sanoat Qurilish” kompaniyasi va oliy ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik shartnomasiga ko‘ra korxonadagi mutaxasislar bilan oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchilari birgalikda ta’lim berish sharoitini yaratish bo‘yicha kelishuvga erishildi. Ishlab chiqarish korxonasining muhandislarga qo‘yilgan talablari ya’ni paradigmalariga ko‘ra talabalarni o‘qitish maqsadida ishlab chiqarish korxonasi tomonidan “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” deb nomlangan yangi fan kiritish, uni dasturini ishlab chiqish va ishlab chiqarish korxonasi-oliy ta’lim muassasasi tizimida yetakchi mutaxasislar bilan tajribali o‘qituvchilar hamkorlikda ixtisoslik fani sifatida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yildi. “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” fanini o‘qitish orqali bo‘lg‘usi muhandislarning innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash, ularni kasbiy kompetentli muhandis darajasida tayyorlash nazarda tutilgan. [4]

Oliy ta’lim muassasalari ko‘pchilik ixtisosliklarida “Qurilish mexanikasi” fani asosiy hisob-konstruktorlik kursi hisoblanadi, uni o‘zlashtirish davomida talabalarda bo‘lg‘usi kasbiy faoliyatlarida mahsuldor ishlashlari uchun zarur bo‘lgan kompetentlik shakllanadi. [3] Davlat ta’lim standartlarida aniqlangan barcha fanlar hozirgi vaqtda malaka talablariga egadir. Shu sababdan ham “Qurilish mexanikasi” fanining o‘ziga xos vazifalaridan biri bo‘lgan ya’ni talabalarda umumkasbiy sifatlar shakllantirildi.

REFERENCES

1. “Qurilish mexanikasi” fan dasturi. 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi malaka talablari. Toshkent. 2021 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.11.2022 yildagi PQ-416-son
3. R.Mavlonova, O.To‘raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika. Darslik. Toshkent. “O‘qituvchi” 2001.
4. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi “Adabiyot jamg‘armasi” nashriyoti. Toshkent, 2006.-160

b

5. Avlaev O.U., Jo‘raeva S.N., Mirzaeva S.P. “Ta’lim metodlari” o‘quv-uslubiy qo‘llanma, “Navro‘z” nashriyoti, Toshkent, 2017.-226 b.
6. 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) bakalavriyat ta’lim yo‘nalishi “Malaka talabi” 2022 yil

**PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI AXBOROTLASHGAN TA’LIM MUHITIDA
RIVOJLANTIRISH METODLARI
Mingyasharova Sevara Abdulla qizi**

Termiz muhandislik-texnologiya instituti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159281>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning axborotlashgan ta‘lim muhitidagi tizimli yo‘nalishlariga to‘xtalgan. Har bir o‘sib kelayotgan yosh avlodning buguni zamon talablariga to‘la qonli javob berishlari uchun axborot kommunikatsiyasining o‘rni beqiyosdir. Shuni hisobga olgan holda axborotlashgan ta‘lim muhitidagi ayrim jihatlar alohida e‘tibor berilgan. Bo‘lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun kerakli tavsiya va ko‘rsikmalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *Axborotlashgan ta‘lim, metodika, pedagogika, kasbiy mahorat, malaka.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются системные направления развития профессиональных компетенций будущих инженеров в информационно-образовательной среде. Несравненное место информационного общения для того, чтобы каждое подрастающее молодое поколение давало полнокровные ответы на запросы времени. Учитывая это, особое внимание было уделено отдельным аспектам образовательной среды. Даны необходимые рекомендации и указания по развитию профессиональных компетенций будущих инженеров.

Ключевые слова: *Информационное образование, методика, педагогика, профессиональное мастерство, квалификация.*

Abstract. *This article focuses on the systematic directions of development of professional competencies of future engineers in the informational educational environment. The place of information communication is incomparable for every growing young generation to give full-blooded answers to the demands of the time. Taking this into account, special attention was paid to certain aspects of the educational environment. Necessary recommendations and instructions for the development of professional competences of future engineers are given*

Keywords: *Informed education, methodology, pedagogy, professional skill, qualification.*

Kirish. Mamlakatimizda zamon talablari asosida ta‘lim jarayonini tashkil etish, jumladan, oliy ta‘lim tizimida axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali yuqori malakali kadrlar tayyorlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. So‘nggi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma‘rifiy asoslari yaratildi. Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so‘zsiz ta‘minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash maqsadida, keng jamoatchilik muhokamasi natijasida “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq yettita ustuvor yo‘nalishlarda quyidagi yo‘nalishlar ham asosiy o‘rin egallab turibdi:

-ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish;

-milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish; [1,2]

Shulardan kelib chiqqan holda har bir o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk va salohiyatli shaxs bo‘lib yetishishlari uchun nafaqat tarbiyachi ustozlar balki barchamiz ma’sulmiz desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Biz kutgan natijaga erishish uchun bo‘lajak o‘qituvchilar va tarbiyachi ustozlar o‘zlarining bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirib, mustahkamlab, ularni rivojlantirib, o‘z ustilarida ko‘proq shug‘ullanishsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yigirma birinchi asr axborot texnologiyalari asri bo‘lib, har bir yosh avlod kelajagi va ertangi kuni uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot kommunikatsiyalarining rivojlanishi butun dunyo bo‘ylab taraqqiy etib bormoqda. Davr ruhini ifodalab, kun sayin barcha sohalar amaliyotiga jadal kirib borayotgan axborot texnologiyalarini oliy ta’lim jarayoniga ham tatbiq etish dolzarb masalalardan biridir. Butun jahon miqyosidagi axborot tarmog‘i har qanday sohada axborotning hajmi va tezligidan qat’iy nazar, uni istagan miqdorda qabul qilish uchun taqdim eta oladi. Axborot texnologiyalarining barkamol shaxsni rivojlantirish, uning mustaqil kasb tanlashi va kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini shakllantirish, kasbiy mahoratini o‘stirishda tutayotgan o‘rni va ta’siri ortib borayotganligini inkor etib bo‘lmaydi. Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’lim sohasida, o‘quv faoliyatida va o‘quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta’limni amalga oshish jarayonida hayot bilan uyg‘unlashtirishga imkon beradi. O‘qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog‘lash imkoniyati paydo bo‘ladi.

Yillar davomida to‘plangan ilm-fan xazinasini bugungi yosh kelajak avlodga o‘rgatish, ularni dunyodagi ilg‘or va zamonaviy pedagogik texnologiya va axborot tizimlari yordamida jahon standartlariga to‘g‘ri keladigan yetuk mutaxassis kadrlar qilib tayyorlash bugungi davrning asosiy vazifalaridan biriga aylandi. Hozirgi kunning muhim talablaridan yana biri, o‘quv jarayonini to‘liq kompyuter tarmoqlaridan foydalangan holda olib borishdir. [3.47]

Ta’lim tizimidagi keng qamrovli tarkibiy islohatlarni respublika pedagoglari ilg‘or pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish va o‘quv jarayoniga qo‘llash bilan mustahkamlashlari zarur. Buning uchun pedagoglarimizni o‘quv jarayoniga texnologik yondashuvlarini o‘rgatish talab etiladi, bu esa pedagogik texnologiyadan foydalanishdan tashqari uni O‘zbekiston madaniyati, an’analari va tajribasi bilan boyitishga olib keladi.

Bo‘lajak muhandislarning kasbiy shakllanishi oliy o‘quv yurti dargohida kasbiy ta’lim olish jarayonida boshlanadi. Texnika oliy o‘quv yurtlarining o‘quv-reja va fanlar bo‘yicha dasturlarida bo‘lajak muhandislarga shu kasbning sir-asrorlarini o‘rgatish, ilmiy bilimlar berish, muhandislik kasbi haqida ma’lumot berish va ko‘nikma hosil qilish nazarda tutiladi. [4. 389-396 b]

Ta’lim jarayonida fanlar bo‘yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko‘nikmaga aylantirishgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo‘llashga ham imkon beradi. Bunday mashg‘ulotlar tanlagan kasbi to‘g‘ri ekaniga ishonch hissini uyg‘otadi.

Yurtimizda ta’lim tizimini o‘sib kelayotgan yosh avlod ta’lim-tarbiyasining milliy g‘oyalari, talablari asosida tashkil etish, uni jamiyat taraqqiyoti istiqbollari va jahon andozalariga javob bera oladigan darajada bo‘lishini ta’minlash bugungi kunning dolzarb masalasidir. Ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni o‘tmish qoldiqlaridan tozalash va rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga ko‘tarish, jamiyat ravnaqi uchun yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash ta’lim tizimi xodimlarining umumiy vazifasidir.

Bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish uchun avvalo kuzatuvchanlik xususiyatining rivojlanishiga, e‘tibor qaratish lozim. Pedagogik faoliyat va muloqot jarayonida ijtimoiy-perseptiv kompetensiyaga ega bo‘lib borish uchun mutaxassis o‘zida insonparvarlik, ijtimoiy-refleksiv, bilim hamda ko‘nikmalar, ijobiy kasbiy “Men”- siyosi, ba’zi shaxsga xos sifatlar (intellekt, iroda, empatiya, kuzatuvchanlik, mehribonlik, hissiy bag‘rikenglik va boshqalar)ni shakllantirishga oid mashg‘ulotlar bilan shug‘ullinishi maqsadga muvofiqdir.[5.142]

Har yoqlama yaxlit tarbiyaviy yondashuv tarbiyachining tizimli munosabatini va boshqaruvini taqozo qiladi. Boshqaruv tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi tashqi va ichki omillarni va ularning o‘zaro ta’sirini inobatga olingandagina muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin. Bo‘lajak muhandislarni yetuk mutaxassis bo‘lib yetishishlari uchun tarbiyachi pedagogning ham bilim, ko‘nikma va malakalari muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsning ma’lum sifatleri amaldagi tarbiyaviy ishlar majmui orqali hosil qilinadi. Bu ishlar yaqqol ko‘rinishdagi ko‘p yoqlik bo‘lishi, bir vaqtning o‘zida aqliy, jismoniy, xulqiy, estetik va mehnat tarbiyasini uzviyligi asosida olib borishi zarur. Har yoqlama yaxlit tarbiyaviy yondashuv tarbiyachining tizimli munosabatini va boshqaruvini taqozo qiladi. Boshqaruv tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi tashqi va ichki omillarni va ularning o‘zaro ta’sirini inobatga olingandagina muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin. Pedagogik mahoratni egallashda kasbga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallash pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo‘lish ijobiy natijalar beradi. Albatta bunday muhitda o‘zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan fikrlar bilan taqqoslab, ularni to‘g‘ri va haqqoniyligiga ishonch hosil qilib, o‘ziga bo‘lgan ishinchni yanada orttirib, mavjud bilimlarni boyitish, xato va kamchiliklarni to‘g‘irlash va sayoz bilimlar ustida ko‘proq shug‘ullanish imkoniyatini yaratib beradi. Buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg pedagogning doimiy ravishda fanlarni mutolaa qilish bilan shug‘ullanishi haqida quyidagicha fikrni aytgan. “O‘qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug‘ullanmogi lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o‘xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday o‘qituvchilardan hech qanday natija kutib bo‘lmaydi”.[6.157]

Tahlil va natijalari:

Axborotlashgan ta’lim muhitida bo‘lajak muhandislarga kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun avvalombor ularning kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalana olishlik darajalarini tekshirib ko‘rish va shunga mos tarzda ularga tushunchalar berish lozim. O‘tiladigan har bir fanga ko‘rgazmali qurollardan foydalanish, elektron doskalar hamda fanga oid qiziqarli materiallardan foydalanish albatta kutilgan natijaga erishishga yordam beradi. Shaxsning ma’lum sifatleri amaldagi tarbiyaviy ishlar majmui orqali hosil qilinadi. Bu ishlar yaqqol ko‘rinishdagi ko‘p yoqlik bo‘lishi, bir vaqtning o‘zida aqliy, jismoniy, xulqiy, estetik va mehnat tarbiyasini uzviyligi asosida olib borishi zarur.

Xulosa: Jahondagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish indeksi bo‘yicha yetakchilik qilib kelayotgan davlatlarning pedagogik tajribalariga asosan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish hamda ta’limning sifat darajasini yangi bosqichga ko‘tarishda bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida muhandislik ta’lim yo‘nalishi talabalarini xalqaro standartlar darajasidagi mutaxassislik faoliyatiga tayyorlashda elektron ta’lim resurslaridan samarali foydalanish orqali mehnat bozori talablariga muvofiq pedagogik kasbiy kompetensiyasini shakllantirish zaruratini taqozo qiladi

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60 sonli farmoni.
2. SH.M.Mirziyoev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq / SH.M.Mirziyoev. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2016
3. Qo‘ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Pedagogika fanlari bo‘yicha doktorlik (DSc) diss. – Toshkent, 2019. – 47
4. Shomirzayev M. K. Combined In Technology Courses Use Of Technologies //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 05. – P. 389-396. b.
5. Qodirov B.E. Elektpon axbopot ta’lim muhitida o‘quvchilarning hunarmandchilikka oid tayanch kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasi: Diss. ... p.f.f.d. (PhD) – Termiz: 2021. – 142 b.
6. Begimqulov U.SH. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy nazariy asoslari. — T:Fan 2007y, - 157 b.

RAQOBATBARDOSH KADRLARNI KASBIY TAYYORLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Adizova Sevara Yusupovna

Buxoro Muhandislik –Texnologiya Instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10159306>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy kadrlar tayyorlashda talabalarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining o‘ziga xos pedagogik, psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilib, mutaxassislik fanlarini o‘qitishda talabalarning innovatsion kasbiy moslashuvchanligini takomillashtirish masalalariga e‘tibor qaratilgan.*

***Kalit so‘zlar:** innovatsiya, kasbiy moslashuvchanlik, kreativ faoliyat, pedagogik madaniyat, tashabbuskorlik, ilg‘or g‘oyalar, optimallik, innovatsion kasbiy faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, namoyish qilish, tasvirlash, mutaxassis kadr, shaxsiy sifat, innovatsion texnologiya.*

***Аннотация.** В данной статье размышляются об уникальных педагогических и психологических особенностях процесса подготовки студентов к инновационной профессиональной деятельности в современной подготовке кадров, акцентируя внимание на вопросах повышения инновационной профессиональной гибкости студентов при преподавании профильных предметов.*

***Ключевые слова:** инновации, профессиональная гибкость, творческая деятельность, педагогическая культура, инициатива, передовые идеи, оптимальность, инновационная профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, демонстрация, представительство, экспертный состав, личные качества, инновационные технологии.*

***Abstract.** This article reflects on the unique pedagogical and psychological features of the process of preparing students for innovative professional activities in modern personnel training, focusing on the issues of increasing the innovative professional flexibility of students when teaching specialized subjects.*

***Keywords:** innovation, professional flexibility, creative activity, pedagogical culture, initiative, advanced ideas, optimality, innovative professional activity, professional training, demonstration, representation, expert composition, personal qualities, innovative technologies.*

Kirish. Mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirishda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini asosiy omil sifatida foydalanishga e‘tibor kuchaydi. Shuning uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va unda fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasining roli, uning xalqaro tajribasini o‘rganish hamda ilg‘or xorijiy tajribalardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb masalaga aylanmoqda.

So‘nggi vaqtlarda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar pirovard natijasi ong-tafakkuri ozod inson shaxsini tarbiyalash, zamonaviy yuqori malakali kadrlarni tayyorlash ekan bu o‘z - o‘zidan integratsion ta’lim klasterlarini innovatsion yondashuvlar asosida tuzishni taqazo etadi.

Bo‘lajak mutaxassis kadrlar kasbiy mahorati va kasbiy moslashuvchanligi raqobatdosh kadrlarning oliy ta’limga samarali tayyorlash imkonini beradi. Pedagoglarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o‘rganish natijalari talabaning o‘quv faoliyati samaradorligini oshirishda pedagogning shaxsiy sifatlari va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko‘ra, pedagogning kasbiy mahoratga ega bo‘lishi, bilimdonligi va

ktivligi talabalarda ongli faollik hamda mustaqillikni tarkib toptirishning asosiy omili hisoblanadi.

Asosiy qism. Hozirgi kunda texnika oliy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan - kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha ananaviy ta’limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb – innovatsion o’zgarishlarga tayyorgarlik ko’rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Innovatsion jarayon – bu pedagogik yangiliklar, bu yangiliklarning pedagogik hamjamiyat tomonidan o’zlashtirilishi va ulardan ilmiy asosda amaliyotda samarali foydalanishning o’zgarib boruvchi yaxlitligidir.

O’qituvchi faoliyatining innovatsiyalarga yo’nalganligi psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijasini ta’lim amaliyotiga tatbiq etish imkonini beradi. Pedagogik tadqiqotlar natijasini ommalashtirish uchun amaliyotchilarni olingan natijalar bilan maxsus tanishtirish talab etiladi. O’qituvchilarni yangi tajribalarni ommalashtirish muhim ahamiyatga egaligiga ishonitirish asosida ularda yangiliklarni o’zlashtirish ehtiyoji hosil qilinadi. “Yangi pedagogik g’oyalari va texnologiyalarning ommalashtiruvchisi va targ’ibotchisi kimlar bo’lishi kerak?” degan haqli savol tug’iladi. Alohida o’qituvchi yoki ta’lim muassasasi tajribasini o’rganish, ommalashtirish oliy ta’lim muassasasi professor - o’qituvchilari, umumta’lim muassasalarida ishlaydigan ilg’or pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday guruhlarni tashkil etish zaruriyati bir qator holatlar bilan ifodalanadi:

1. Pedagogik yangilik muallifi uning istiqboli haqida zarur ma’lumotlar va aniq bahoni bera olmaydi.
2. Ilg’or g’oyalarni ommalashtirish pedagogdan qo’shimcha vaqt, kuch-quvvat va og’ir mehnatni talab qiladi.
3. Muayyan yangilik har doim ham uning muallifi tomonidan ilmiy-metodik jihatdan yetarlicha asoslanmaydi.
4. Mualliflar o’zlarining innovatsiyalari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo’llari, yondashuvlarini bayon qilishda o’zlari va hamkasblarining shaxsiy xususiyatlari bilan bog’liq holda to’xtalishlarga va to’siqlarga duch keladilar.
5. Ijodiy guruh o’z zimmasiga nafaqat pedagogik innovatsiyalarni targ’ib qilish va ommalashtirish, balki ular asosida o’qituvchilar faoliyatiga tuzatishlar kiritish, talabalarning kasbiy bilimdonligi va mahoratini boyitish vazifasini ham oladi.

Tatbiq etishga yo’naltirilgan faoliyatni boshqarishda innovatsiya muallifining o’zi ishtirok etmaydi. Bunday yondashuv ijodkor o’qituvchining imkoniyatlarini kengaytirish va uni muayyan maqsadga yo’naltirishga xizmat qiladi. Shu tariqa pedagogik innovatsiyalar yaratuvchilari va ommalashtiruvchilarining quvvatlari bir nuqtaga jamlanib, muayyan maqsadga yo’naltiriladi. Pedagogik innovatsiyalar o’zining muayyan tavsifiga ega.

Pedagogik innovatsiyalarning talabalarning kreativ faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladigan o’lchovlari quyidagilardan iborat:

-innovatsion usullarning yangiligi;

- optimalligi;
- yuqori natija berish imkoniyatiga egaligi;
- ommaviy tajribada ijodiy qo'llash imkoniyatiga egaligi.

Innovatsion usullarning asosiy o'lchovi ularning yangiligi, ilmiy tadqiqot natijalari hamda ilg'or pedagogik tajribalar bilan tengligidadir.

Shuning uchun ham innovatsion jarayonda faoliyat ko'rsatishni istovchi o'qituvchilar uchun yangilikning asosiy mohiyati nimadan iboratligini bilish muhim ahamiyatga ega. Agar bir o'qituvchi uchun mazkur tajriba tamoman yangi hisoblansa, ikkinchisi uchun yangi bo'lmasligi ham mumkin. Shuningdek, talabalar uchun ham ayni bir usulning yangilik darajasi turli-tuman bo'lishi mumkin. Bu, o'z navbatida, ularning shaxsiy o'ziga xosliklari, individual-psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir.

Bo'lajak kadrlarning kreativ funktsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladigan innovatsion usullarning yangiligi bir necha darajalarda namoyon bo'ladi. Ular:

- ✓ absolyut daraja;
- ✓ lokal-absolyut daraja;
- ✓ shartli daraja;
- ✓ sub'ektiv daraja kabilar.

Bu farqlar ularning qo'llanish sohasi va aniqlik darajasi bilan bog'liqdir.

Pedagogik innovatsiyalar samaradorligining o'lchovi sifatida optimallik o'qituvchi va talabalarning kafolatlangan natijaga erishishi uchun kuch-quvvat sarflashlarini taqozo etadi. Ta'lim jarayoniga pedagogik innovatsiyalarni kiritish asosida imkon qadar kam kuch va vaqt sarflagan holda yuqori samaradorlikka erishish hamda kafolatlangan natija olish nazarda tutiladi. Xuddi mana shuning o'zi pedagogik innovatsiyalarning optimallik darajasini belgilaydi.

Innovatsion usullarning eng muhim belgisi sifatida natijalanganlik o'qituvchi faoliyatida ijobiy yutuqlarga erishilgandagina namoyon bo'ladi. O'lchovlardagi texnologiklik, kuzatuvchanlik, natijalarning qayd etilganligi o'qitishning yangi usullari, metodlarini baholash orqali namoyon bo'ladi.

Pedagogik tajribada pedagogik innovatsiyalarni ijodiy qo'llash alohida o'qituvchilar ish faoliyatining boshlang'ich bosqichida namoyon bo'ladi. Mazkur innovatsiyalar tajriba-sinovdan o'tkazilib, ob'ektiv baholangandan so'ng ommaviy tarzda qo'llash uchun taqdim etiladi. Keng ommalashgan, ijobiy natijalarga erishish imkonini beradigan innovatsion usullardan foydalangan holda talabalarning kreativ funktsiyalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Innovatsiya natijasida ta'lim jarayonida quyidagilar namoyon bo'ladi:

1. Tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi;
2. Ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3. Subektlarning faoliyati to'la yangilanadi;
4. Yangi texnologiyalar yaratiladi;
5. Faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
6. Amaliyotning o'zi ham yangilanadi

Pedagogik innovatsiyalarni baholash mezonlarini bilish o'qituvchining pedagogik ijodning rang-barang shakllarini o'zlashtirishi uchun qulay sharoit yaratadi. Pedagogik madaniyatning oddiy esda qolgan bilimlarni takrorlash shaklidan boshlab, ilmiy pedagogik jamoatchilikka ma'lum bo'lgan g'oyalar, kontseptsiyalar, texnologiyalarni o'z shaxsiy faoliyatiga singdirishdan ularni evristik, kreativ ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga qadar talabalarning kundalik

harakati mazmunini tashkil etishi lozim. Pedagogik innovatsiyalarning mazmuni, uni qo'llash metodlarini bo'lajak kadrlar tajribasiga singdirish muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion jarayonlarni o'rganish maqsadida qo'llaniladigan tashxislash metodlari quyidagilardan iborat ekanligini bo'lajak kadrlarning ongiga aniq yetkazish lozim. Ular:

-talabalarining kasbiy ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarini tizimli tarzda o'rganish, bunda ular faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish imkoniyatlarini aniqlash;

-talabalarining qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, kontseptsiyalar hamda ilg'or innovatsion tajribalarni izlab topish va oliy ta'lim amaliyotiga joriy etish;

-talabalarining pedagogik innovatsiyalarni o'zlashtirish va qo'llash jarayonidagi o'ziga xoslik va ularning turli-tuman ko'rinishlarini aniqlash, bunda namoyish qilish, tasvirlash, ochiq darslar o'tkazish, yangi manbalar ustida ishlash, ma'ruzalar tashkil etish, tajriba-sinov ishlarida ishtirok etish kabi ish turlaridan keng foydalanish kabilar.

Raqobatbardosh mutaxassis kadrlar kasbiy moslashuvining o'ziga xos xususiyati ichki va tashqi shart-sharoitlarga bog'liq. Mutaxassisning kasbiy moslashuv jarayoniga ta'sir o'tkazuvchi tashqi sharoit va omillarga quyidagilar kiradi:

-kasbiy faoliyatning maqsadi, mazmuni, vositalari va tashkiliy texnologiya xususiyatlari.

-kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan ijtimoiy va boshqa shart-sharoitlarning xususiyatlari.

Talabani kasbiy moslashuv jarayoniga ta'sir etuvchi ichki shart-sharoit va omillarga kasbiy moslashish imkoniyatining darajasi, shaxs organizmining moslasha olish sifati va kasbiy faoliyat motivlarining pedagogik faoliyat talablariga aynan mos kelishidir. Yosh mutaxassisning kasbiy moslashuvi muhit bilan kasbiy faoliyati o'zaro ta'sir ko'rsatadigan quyidagi asosiy predmetli sohalarda amalga oshiriladi:

1. Kasbiy-faoliyatli: pedagogik faoliyatga, uning maqsadlari, mazmuni, vositalari, texnologiyasi, ish tartibi va jadalligiga moslashish.

2. Tashkiliy-me'yoriy: ta'lim muassasasida belgilangan tartib-qoidalar, tashkiliy me'yorlar, mehnat intizomi va boshqa talablarni bajarishga ko'nikma hosil qilish.

3. Ijtimoiy-kasbiy: kasbiy-ijtimoiy vazifalar, pedagog shaxsi va kasbiga xos vazifalarni bajarishga moslashish.

4. Ijtimoiy-psixologik: ijtimoiy-psixologik vazifalar, pedagoglar jamoasida mavjud norasmiy, axloqiy me'yorlar, xulq qoidalari, qadriyatlar va muomala-munosabatlarga ko'nikma hosil qilish.

5. Ijtimoiy holatlar: pedagogik faoliyatda bajariladigan mavjud shart-sharoitlarga, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, milliy madaniy va boshqa muhitlarga moslashish hosil qilish. Yosh mutaxassis uchun kasbiy moslashuvda kasbiy-faoliyatli moslashuv yetakchi rol o'ynaydi.

Bugungi zamonaviy kadrning kasbiy-faoliyatli moslashuvining samarali kechishida zamonaviy innovatsion o'qitish uslubining o'ziga xos xususiyatlari hisoblangan quyidagi jihatlarga qat'iy amal qilish maqsadga muvofiqdir;

-ta'lim jarayonini ilmiy-g'oyaviy tamoyillarga moslab dasturlashtirish va rejalashtirish;

-o'quv-uslubiy materialining murakkablik darajasi va o'rganish sur'atini ta'lim oluvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga moslash;

-ta'lim oluvchilar nazariy va amaliy tayyorgarliklarining o'zaro bog'liqligi va bir-biriga uyg'unlashuvini ta'minlash;

-ta’lim oluvchilarning faolligi va ta’lim jarayonining avtonomligini oshirish;
- ta’lim oluvchilarning individual-amaliy va jamoaviy ishlarini birga qo‘shib olib borish;
-ta’lim jarayonini zamonaviy texnik vositalar hamda ko‘plab pedagogik dasturiy vositalar yordamida jadallashtirish;

-ta’limni tabaqalashtirish va mutaxassislik o‘quv fanlarini kompleks-kompyuter dasturlarining eng yangi loyihalarida birlashtirish.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, bo‘lajak kadrlarning hosil qilgan kasbiy ko‘nikma, malaka va tajribalarini tashxislash hamda ularni tashxislash metodlari bilan qurollantirish kasbiy pedagogik ta’lim jarayonini innovatsion g‘oyalar asosida qayta qurish talabalarning kreativ faoliyatini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Buning natijasida talabalarni ijodiy faoliyat ko‘rsatish, tashabbuskorlikka undash imkoniyati vujudga keladi.

Agar mamlakat va jamiyat qanchalik rivojlangan bo‘lsa unda har bir inson alohida qadrlanadi va o‘z o‘rniga ega bo‘ladi. Talabalar bugungi kunda ro‘y berayotgan voqealar, axborotlar oqimining jadallashuviga ongli munosabatda bo‘lish tajribasini egallashlari kerak. Ularda axborotlarni saralash, voqea-hodisalarga obyektiv munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarining hosil bo‘lishi nihoyatda muhim. Bo‘lajak mutaxassis kadrlar kundalik ijtimoiy-siyosiy voqeliklarni tahlil qilish asosida ularni munosib baholash, shu asosda atrofdagilarning xatti - harakatlariga tanqidiy munosabatda bo‘lishlari lozim.

REFERENCES

1. Karimova G., Azamatova N. Bo‘lajak pedagog kasbiy mahoratining shakllanish mezonlari. // “Xalq ta’limi” jurnali. T.: 2006, 3-son. –54-57-b.
2. Нишоналиев У. Инновационные педагогические технологии обучения и развития. / В сб. материалов научно-практической конференции “Актуальные вопросы профессионального воспитания молодежи”. - Алма-Ата: Респ. издат. каб. казахск. акад. образования им. И.Алтынсарина, 2000. -С. 235-240.
3. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. - М.: “Издательство Магистр”, 1997. -С. 224.
4. Qodirov B.R., Qodirov K.B. Kasbiy tashxis metodlari to‘plami: amaliyotchi psixologlar uchun metodik qo‘llanma. –T.: O‘zbekiston milliy universiteti, 2003. –94b.
5. Urinov U., Adizova S. Pedagogical conditions for the development of students in industrial practice. E3S Web of Conferences 284, 09017 (2021).
6. Adizova S.Yu. Innovation In Science, Education, And Production Integration As A Successor // International Journal of Advanced Science and Technology, Vol. 29, No. 8, 2020, pp. 3167-3172. <http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/issue/view/290>
7. Адизова С.Ю. Машинасозлик йўналиши талабаларида касбий компетенциялар ва техник қобилиятини ривожлантириш имкониятлари //“Таълим ва инновацион тадқиқотлар” халқаро илмий методик журнал. (2021 йил №3) ISSN 2181-1709 (P).
8. Adizova S.Yu. Texnika oliy ta’lim muassasalari talabalarini yuqori texnologiyali korxonalaridagi kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosi holati tahlili // Kasb – hunar ta’limi. – Toshkent, 2021. №3.
9. Adizova S.Yu. Texnik sohada innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars berish jarayonida talabalar intellektual bilimining shakllanishi // “Yoshlarni qo‘llab quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”ga bag‘ishlangan ilmiy anjumani tezislar to‘plami. Buxoro. 2021yil. 28-29 may.

O‘QUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Erkayev Bekzod Karimovich

Nizomiy nomidagi TDPU, “Geografiya va uni o‘qitish metodikasi” kafedrası magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158761>

***Annotatsiya.** Mamlakatimizda ta’lim tizimini boshqarish organlari tomonidan umumta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarining yuqori ko‘rsatkichlariga erishish maqsadida juda ko‘p islohatlar amalga oshirilmogda. O‘quvchilarning ijodkor shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi ularning ichki va tashqi olami o‘zgarishining o‘zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda ularga ta’lim jarayonlarida kreativ sifatlarini oshirilishiga qaratilgan vazifalarni amalga oshirishga bog‘liq. Ushbu amaliy harakatlar o‘quvchilarda yangi yutuqlarga erishish, olg‘a intilishga bo‘lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning o‘quv-bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim tizimi, o‘quvchilar, kreativlik, kreativ sifatlar, kreativ qobiliyat, kreativ muhit, kreativ fikrlash, ijodkorlik, shaxsga xos kreativlik sifatlar.*

***Аннотация.** В нашей стране проводится множество реформ органами управления системой образования с целью достижения высоких показателей образовательного процесса в общеобразовательных учреждениях. Формирование и развитие студентов как творческих личностей зависит от взаимной сочетаемости изменений их внутреннего и внешнего мира, социально-экономических условий, реализации задач, направленных на повышение их творческих качеств в образовательном процессе. Эта практическая деятельность создает у учащихся потребность в достижении новых достижений и прогресса в определенной степени, помогает в определенной степени развивать их способности к обучению.*

***Ключевые слова:** образовательная система, обучающиеся, креативность, творческие качества, творческие способности, творческая среда, творческое мышление, креативность, творческие качества личности.*

***Abstract.** In our country, many reforms are being carried out by the educational system management bodies in order to achieve high indicators of educational processes in general education institutions. The formation and development of students as creative individuals depends on the mutual compatibility of changes in their internal and external world, socio-economic conditions, and the implementation of tasks aimed at increasing their creative qualities in educational processes. These practical activities create the need for students to achieve new achievements and progress to a certain extent, help to develop their learning abilities to some extent.*

***Keywords:** educational system, students, creativity, creative qualities, creative ability, creative environment, creative thinking, creativity, personal creativity qualities.*

Kirish. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish, uni yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga

ko‘tarildi. Jumladan, yangi tahrirdagi «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun [1] ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta’lim tizimi orqali har tomonlama yetuk, jahonning eng rivojlangan mamlakatlari yoshlari bilan bellasha oladigan, kreativ fikrlay oladigan o‘quvchi-yoshlarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilayotganligining isbotidir.

Muhtaram Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmonida [2] hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda ta’lim tizimini takomillashtirish va shu orqali o‘quvchi-yoshlarning kreativ sifatlarini shakllantirishga qaratilgan ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Asosiy qism. Respublikamizda barcha umumta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarini zamon talablari asosida tashkil etish, unga eng ilg‘or innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bu orqali ta’lim sifat-samaradorligiga erishish dolzarb hisoblanadi. Bu o‘rinda o‘quvchi-yoshlarning kreativ sifatlarini rivojlantirish, kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag‘batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni ishlab chiqish masalasi alohida ahamiyatga ega. Avvalo, “Kreativlik” tushunchasiga izoh berib o‘tamiz. Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati hisoblanadi.

Metodologiya. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Shuningdek, kreativlik zehni o‘tkirlikni belgilab beradi, o‘quvchilar e’tiborini ta’lim jarayonlariga faol jalb etishni ta’minlaydi.

Psixolog olimlar V.V.Davidova, A.V.Zaporojsa, B.F.Lomovalarning ta’kidlashicha [3]. psixologiyada bu tushuncha ikkita yo‘nalishda: - “ijodkor shaxsning hayotiy tajribasi va individual xususiyati (shaxsiyatli omillar); ijodiy tafakkur va uning mahsulari (kreativ omillar-tafakkur ongliligi, aniqligi, o‘zgaruvchanligi, muammolarga nisbatan sezuvchanligi, o‘ziga xosligi, topqirligi, ularning yechimini topishda konstruktivligi) sifatida ko‘rib chiqadi”.

Kreativlik. Kreativlik (inglizchada creativty) o‘ziga xos qadriyatlar yaratish, nostandart, ijodiy qarorlarni qabul qilishga irod individual xususiyatlarga egalik qobiliyatidir. O‘quvchilardagi kreativlik kuchli idrok qilish qobiliyati, muammoni hal etish yo‘llarini izlash, xushyorlik, ziyraklik, yangi g‘oyalarni ilgari surish, tanqidiy fikrash kabi faoliyatlarida namoyon bo‘lib, yangicha g‘oyalarni ishlab chiqishga qaratilgan ijodiy faoliyat hisoblanadi.

Falsafiy ensiklopediya lug‘atida kreativlik (lotincha creo-idoj qilmoq, yaratmoq) berilgan jarayon va muammolarni noodatij ko‘rinishda yechimini topishga yo‘naltirilgan ijodiy o‘zgarishlarga bo‘lgan qobiliyat sifatida tavsiflanadi [4].

Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining intellektual-ijodiy ishiga bir qancha talablar qo‘yilib, bular asosan o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilimlaridan amalda mustaqil foydalana olishi, o‘zini namoyish qilishga qaratilgan imkoniyatlardan to‘daqonli foydalana olishi kabi faoliyatlarida aks etadi.

Tahlil va natijalar. Umumta’lim maktablari geografiya ta’limida o‘quvchilarning tabiat va inson munosabatlari, tabiiy geografik voqea va hodisalarni tushunib yetish, geografik qobiq, Yer va uning ichki tuzilishi, koinot bilan bog‘liq bo‘lgan materiallarni o‘zlashtirish asnosidagi

kreativ qobiliyatida kuchli tafakkur va o‘quvchilar tomomidan o‘rganilayotgan geografik ob’ektlarning his etilishi va tushunib yetilishi katta ahamiyat kasb etadi.

Geograf olim A.S.Abduvohidov geografiya ta’limi jarayonlarida o‘quvchilarning ijodkorligini oshirish masalalariga to‘xtalib, shunday yozadi: “O‘quv-biluv faoliyati ijodkorlikka yo‘naltirilsagina o‘quvchilarning yaratuvchanlik qobiliyati rivojlantirib boriladi [5]”. Masalan:

1. Ijodkorlik asosida ish yuritishda faqatgina ob’ektning o‘zi bilangina cheklanmay, sub’ekt (o‘quvchi-o‘quvchi)ning ijodkorligi, moyilligi, ehtiyojiga qarab ish tutilsa, ijobiy natijalar beradi, ya’ni ijodkorlikka yoshlikdan o‘rgatish mumkin va zarur.

2. Umuman ulug‘ kashfiyot namoyondalarining fikrlash algoritmini yaxshi o‘zlashtirganlar, atroflicha bilimga ega bo‘lganlar. Ular asosan evristik metod va usullarni yaratganlar, shular asosida ijodkorlik namunalarini namoyon qilganlar.

Foxt Babushkinning ta’kidlashicha kreativlik bu – hayratlanish va idrok qilish, nostandart vaziyatlarda o‘z yechimini topish mahorati, bu aniq bir maqsadda yangilikni kashf etishga yo‘nalganlik va o‘z tajribasini chuqur anglab olish qobiliyatidir.

O‘quvchilardagi ijodiy faoliyat tanqidiy tafakkur qila olish, interfaol harakat qila olish, kuchli iroda kabilar bilan chambarchas bog‘liq faoliyat hisoblanadi. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini amalga oshirish ta’lim jarayonida zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalarini, elektron ta’lim vositalarini qo‘llashni talab etadi.

Geograf olimlar Vaxobov X., N.R.Alimkulov., N.B.Sultonovalarning fikriga ko‘ra geografiyani o‘qitishda o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish o‘quvchilar bilan birgalikda va o‘quvchilar mustaqil bajaradigan ishlar: darslik, yozuvsiz xarita, rasm, jadval, statistik ma’lumotlar va qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlash hamda amaliy mashg‘ulotlarni bajarish katta ahamiyatga ega [6].

O‘quvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirishda ularda ijodiy tasavvurni shakllantirish ham muhim o‘rin tutadi. Chunki aynan ijodiy faoliyatning olib borilishi avvalo ijodiy tasavvur qilishdan boshlanadi.

Geografiya ta’limida o‘quvchilar geografik xaritalar bilan ishlashda, yozuvsiz xaritalar bo‘yicha topshiriqlarni bajarishda, shuningdek biror geografik hudud bo‘yicha ma’lumotlarni tahlil qilganda, tabiiy-geografik hodisalar haqida fikr yuritganda, biror hududning o‘ziga xos xususiyatlari bilan tanishganlarida avvalo ularda ijodiy tasavvur hosil bo‘ladi va bu orqali ularda ijodiy faoliyat amalga oshiriladi.

Ko‘pchilik tadqiqotchilarning izlanishlarida geografiya fanini o‘quv fani sifatida ijodiy rivojlantirish mumkinligi va geografiya ta’limidagi ijodkorlik prinsiplari:

- 1) ijodkorlik obrazli fikrlash yoki xulq-atvorni nazarda tutishi;
- 2) ijodiy faoliyatning maqsadga muvofiqligi, ya’ni qo‘yilgan maqsadga erishishga qaratilganligi;
- 3) bu jarayonlar qandaydir o‘ziga xos (original) narsalarni yaratishi kerakligi;
- 4) natija maqsadga nisbatan muhim ahamiyatga ega bo‘lishi zarurligi asoslab berilgan.

N.V.Martilova tadqiqotida ixtisoslashgan geografiya ta’limida amaliy landshaftshunoslikni o‘rganish asosida o‘quvchilarning ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish muammosi hal etilgan bo‘lib, unda ijodiy faoliyat tajribasi ta’limning shaxsiy faoliyatli yo‘nalishini aks ettiruvchi maqsad-sub’ekt va ta’lim mazmunining tarkibiy qismi sifatida vujudga kelishi, shaxsning ijodiy faolligini rivojlantirish jarayoni va kreativ ta’lim mahsuli sifatida tavsiflanishi mumkinligi aniqlangan [7].

Psixologlarning fikrilariga ko‘ra, o‘quvchilarning materiallarni o‘zlashtirishi kitob olib o‘qigandan ko‘ra, ko‘z bilan ko‘rib, ekranda o‘qib o‘zlashtirishi samaraliroq bo‘ladi. Mavzu bo‘yicha animasiyalar, multimedia vositalari, videodarslar, elektron tasvirlar, ovozli jarayonlar mavzu materialining asl mohiyatiga tushunib yetishlariga qulaylik yaratadi.

G.Ya.Nechepurenko o‘zining “O‘quvchilarda ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirishda “geografiya” o‘quv fanining imkoniyatlari” deb nomlangan maqolasida geografiya ta’limida ta’lim oluvchilarda shakllantiriladigan individual ijodiy faoliyat tajribasining mazmunini aniqlashda keltirilgan o‘quvchilar ijodkorligining uchta darajasini ajratib ko‘rsatadi [8]: Bular quyidagilar:

1-daraja: o‘quv faniga qiziqishi noaniq, mujmal xarakterga ega. O‘qituvchining muayyan yo‘l-yo‘riqlari bilan peshqadamlikka intilish paydo bo‘ladi. O‘quvchilar o‘quv faoliyatini amalga oshirishda ma’lum darajada mustaqillikka ega. Ularda murakkab masalalarning yechimi bo‘yicha nostandart fikrlash qobiliyati shakllanmagan bo‘ladi;

2-daraja: o‘quv faniga qiziqish yanada kengroq xarakterga ega, har qanday bilimlarni to‘plash istagi rivojlangan. O‘quvchilar mantiqiy operatsiyalarni yaxshi egallagan, bilimlarni yangi vaziyatlarga ko‘chirishga qodir. Shu bilan birga, ular amalga oshirilgan faoliyatni tahlil qila olmaydilar, o‘z ishidagi xatoliklarni har doim ham ko‘rmaydilar;

3-daraja: ijodkorlik faoliyat uslubiga aylanadi. O‘quv faniga qiziqish barqaror tabiatga ega. O‘quvchilar mustaqil ravishda ta’lim olish qobiliyatini namoyon etadilar, peshqadamlikka moyil. Maqsadlarga erishishda qatiyatli, jamoaviy ishlashga intiladi.

V.A.Blajenov o‘zining “Geografiyada rivojlantiruvchi ta’lim usullari” (“Приемы развивающего обучения в географии”) nomli kitobida “ijodiy faoliyat tajribasi” tushunchasining mohiyatini geografik ko‘nikma va malakalar majmui sifatida talqin etgan [9].

A.G.Zaxarov esa geografiya kursini o‘rganishda o‘quvchilar ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish muammosi bo‘yicha amalga oshirgan tadqiqot ishida “ijodiy faoliyat tajribasi” tushunchasiga quyidagi ta’rif berilgan: shaxsning o‘ziga va atrofdagi olamga bo‘lgan munosabati ijobiy o‘zgarishiga olib keluvchi nazariy bilimlar (faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladigan), ko‘nikmalar va yangi muammolarni izlab topish usullari va ularni amaliy hal etish yo‘llarining birligini nazarda tutadigan ma’naviy mahsul [10].

Yu.V.Mitrofanova o‘z joyi geografiyasini o‘rganishda yangi pedagogik texnologiyalar vositasida o‘quvchilarning individual ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish mavzusida amalga oshirgan tadqiqot ishida “ijodiy faoliyatning individual tajribasi – bu o‘quvchilarga ijodiy topshiriqlarni bajarishda samarali yechimlarni topishga, motivatsiya va refleksiyaning faollashtirish asosida yangini yaratish jarayonida shaxsan ishtirok etishga imkon beradigan ko‘nikmalar majmuidir”, degan xulosaga kelgan [11].

B.A.Kolobovanning fikriga ko‘ra, o‘quvchilarning ijodiy o‘lkashunoslik faoliyati nafaqat muammoni hal qilishning yangi usulini aniqlashda, balki ularning o‘zlariga ma’lum bo‘lgan aqliy hatti-harakat usullarini o‘zaro moslab, bir butunlik hosil qilishda va ularni yangi vazifalarga ko‘chirishda namoyon bo‘ladi. Uning ta’kidlashicha, faol ijodiy faoliyatning shartlaridan biri o‘quvchilarga nafaqat ijodiy topshiriqlar berish, balki ularni o‘quv ishlarining turli usullari: qiyoslash, sabab-oqibat aloqalarini o‘rnatish, xulosalar chiqarish va geografik axborotlarni tahlil qilishga o‘rgatish lozim [12].

Ta’kidlash joizki, geografiya ta’limida ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirishga oid ilmiy metodik izlanishlarda psixologik va didaktik tadqiqotlar natijalaridan keng foydalanilgan [13].

I.Ya.Lerner o‘z ilmiy ishlarida geografiya ta’limida shakllanadigan ijodiy faoliyat tajribasining mazmuni tomonidan ajratib ko‘rsatilgan ijodiy ish tartiblari: bilimlar va ko‘nikmalarni yangi vaziyatga mustaqil ko‘chirish, tanish vaziyatlarda muammoni ko‘ra bilish, faoliyatning oldindan ma’lum bo‘lgan usullarini yangisiga mustaqil ravishda moslab, bir butunlik hosil qilish, yechimning tubdan yangi usulini yaratish kabilar bilan izohlangan [14].

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘quvchilarda kreativ qobiliyatlarini aniqlash, shakllantirish va uni rivojlantirish ularning kelajakda har tomonlama yetuk, keng fikrli, denyoqarashi keng insonlar bo‘lib yetishishlariga xizmat qiladi. Buning uchun o‘qituvchining ijodkor va kreativ bo‘lishi yoki bo‘lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g‘oyalarni ta’lim jarayonida sinab ko‘rishga intilishi zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2020 y., 23-sentyabr, 13-16-modda.
2. 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
3. Давыдова В.В., Запорожца А.В., Ломова Б.Ф. Психологический словарь. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
4. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А.Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. (ИСБН 5-8297-0050-6).
5. Abduvoxidov A.S., Z.A.Ganiyev. “Geografiya ta’limi metodikasi”. Samarqand.: 2021 yil. 49-52 b.
6. Vaxobov X., Abdulqosimov A.A., Alimkulov N.R. Materiklar va okeanlar. - Toshkent: “Nodirabegim” nashriyoti, 2021. 574 b.
7. Мартилова Н.В. Экология и эстетика объектов ландшафтной архитектуры в урбанизированной среде мегаполисов», М.: 2009.
8. Нечепуренко Г.Я. "Отсенка качества географического образования". М.: 2017. 87-88 С.
9. Блаженев В.А. Приемы развивающего обучения географии. – М.: Дрофа, 2006. – 60 с.
10. Захаров А.Г. Сто приемов учебного успеха ученика на уроках географии: Методическое пособие для учителя по освоению и использованию педагогической технологии «ИСУД» - дидактического ресурса личностно-ориентированного образовательного протесса – М.: «5 за знания», 2006. – 128 с.
11. Митрофанова Ю.В. Политическая система и государственная политика РФ в постсоветский период – М.: 2018. 82-85 с.
12. Колобова Б.А. Совершенствование системы дополнительного экологического образования подрастающего поколения в северном регионе. Монография. Издательство Нижневартковского государственного гуманитарного университета. 2009. 123-124 с.
13. Абдуллаева Д. Н. МАКТАБ ГЕОГРАФИК ТАЪЛИМИ ОРҚАЛИ ГЕОЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ //Современное образование (Узбекистан). – 2022. – №. 12 (121). – С. 36-42.
14. Lerner I.Ya. [Pedagogicheskie zametki iz-za reshetki](#). М.: 1990. 45-48 S.
15. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Ogr7wPkAAAAJ&citation_for_view=Ogr7wPkAAAAJ:0EnyYjriUFMC

GEOEKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH: YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK MEZONLAR

Abdullayeva Dilnoza Narzullayevna

Nizomiy nomidagi TDPU “Geografiya va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasida dotsent v/b., p.f.f.d
(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158803>

***Annotasiya.** Maktab o‘quvchilari geoeologik madaniyatni shakllantirish jarayoni pedagogik konsepsiya doirasida, avvalo o‘zining nazariy va uslubiy darajadagi yondashuvlari, tamoyillari va mezonlari bilan ajralib turadi. Shu bois yondashuvlar va mezonlar tizimining tahlili orqali konsepsiyaning yaxlit manzarasini yaratish mumkin bo‘ladi. Ushbu maqolada umumta’lim maktab o‘quvchilarida geoeologik madaniyatni shakllantirishdagi yondashuvlar tahlili va ularning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** geoeologik madaniyat, geoeologik bilimlar, madaniy va ekologik yondashuv, ekogumanistik yondashuv, tizim-sinergetik yondashuv, ettiradigan fazo-vaqt yondashuvi, aksiologik yondashuv, muammoli-vaziyatli yondashuv, Shaxsiy faoliyatli yondashuv, madaniy kompetensiya.*

***Аннотация.** Процесс формирования геоэкологической культуры школьников отличается своими теоретико-методическими подходами, принципами и критериями в рамках педагогической концепции. Следовательно, посредством анализа системы подходов и критериев удастся создать целостное представление о концепции. В данной статье описан анализ подходов к формированию геоэкологической культуры у школьников и их педагогических условий.*

***Ключевые слова:** геоэкологическая культура, геоэкологическое знание, культурно-экологический подход, экогуманистический подход, системно-синергетический подход, обеспечивающий пространственно-временной подход, аксиологический подход, проблемно-ситуационный подход, личностно-деятельностный подход, культурная компетентность.*

***Abstract.** The process of formation of geoeological culture by schoolchildren is distinguished by its theoretical and methodological approaches, principles and criteria within the framework of the pedagogical concept. Therefore, through the analysis of the system of approaches and criteria, it will be possible to create a holistic picture of the concept. This article describes the analysis of approaches to the formation of geoeological culture in secondary school students and their pedagogical conditions.*

***Keywords:** geoeological culture, geoeological knowledge, cultural and ecological approach, ecohumanist approach, system-synergistic approach, enabling space-time approach, axiological approach, problem-situational approach, personal activity approach, cultural competence.*

Kirish. Bugungi zamonda ekologik muammolarning o‘ziga xos dolzarblik kasb etishi tufayli pedagogika fani ilmiy tadqiqotlari doirasida, kam o‘rganilgan, maktab o‘quvchilarining mushtarak geografik-ekologik madaniyatini shakllantirish masalasi, ilmiy muammo sifatida maydonga kirib kelmoqda. Ma’lumki, ta’lim tizimining strategik vazifalaridan biri bu kelajakda geografik va ekologik madaniyatning yuqori darajasiga ega bo‘lgan, muntazam o‘zini o‘zi rivojlantirishga, jamiyat taraqqiyotiga va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga yo‘naltira oladigan, koevoluyusion g‘oyalarni idrok etish va amalga oshirishga hamda insoniyatning barqaror

rivojlanishini ta’minlashga qodir bo’lgan shaxsni shakllantirish vazifasidir. Ushbu vazifani hal qilishning muvaffaqiyati juda ko’p omillarga bog’liq bo’lib, ular orasida yosh avlodning geokologik bilimlarini amalda geokologik madaniyatga yo’naltirish davri muhim rol o’ynaydi. Jumladan, pedagogik shart-sharoitlar doirasida maktab o’quvchilarining geokologik madaniyatini shakllantirishdagi yondashuvlar alohida e’tiborga molik.

Asosiy qism. Geokologik madaniyatni shakllantirishda mavjud yondashuvlar tahliliga ko’ra, pedagogik shart-sharoitlar doirasidagi metodologik nuqtai nazardan, geokologik madaniyatni shakllantirishda *madaniy va ekologik* yondashuv ta’sirchan vosita sifatidagi o’rni e’tiborga sazovor. Zero, unda ta’limning madaniy jihatlari kontekstida maktab geografiyasini ekologizatsiya qilishning o’quv geokologik modellari tarkibiga kiritilgan va geokologik tarkibni amalga oshirishning ketma-ketligi va uzluksizligini aks ettiradigan yondashuv qo’llaniladi. Shuningdek, geografiya ta’limi (geografik bilimlar) barqaror rivojlanish uchun zarur bo’lgan ekologik madaniyatni shakllantirishda, ya’ni ekologik bilimlarni to’ldiruvchi muhim omil hisoblanishiga alohida urg’u beriladi [1].

Mavjud ilmiy adabiyotlarda, geografik bilimlarning sintezini va ekogumanistik g’oyalarga asoslangan barqaror rivojlanish nazariyasini aks ettiradigan yondashuv – *ekogumanistik yondashuv* sifatida tavsiflanadi. Chunki ushbu sintez natijasida barqaror rivojlanish uchun insonning atrof-muhit bilan uyg’un o’zaro ta’siriga qaratilgan geokologik bilimlar tizimi shakllanadi. Bu yondashuv mazmunan o’zaro munosabatlarni uyg’unlashtirish, inson va tabiatning birgalikda yaratilishini anglash, tabiat va insonning umuminsoniy qadriyatini, hayot sifatini, insonning ijtimoiy-tabiiy muhit uchun mas’uliyatli rolini tan olish g’oyalariga asoslanadi. Maktab o’quvchilari darajasida ushbu yondashuv shaxsning tabiatga muhabbatini tarbiyalashga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar majmuasi bo’lib ta’lim mazmunini tanlashda materialni uzatishning shakllari, usullari va pedagogik texnologiyalarini, uni o’zlashtirish darajalarini va harakatlarning semantik shartlilikini hisobga olishni talab qiladi. Chunki, matn blokidagi sifat o’zgarishi, odatda, protsessual blokidagi o’zgarishlarni, masalan, o’quvchilar faoliyatini tashkil etish texnologiyalari, metodlari, usullari va shakllarini, keltirib chiqaradi.

Geokologik fazoni bilishning inson-inklyuziv modellaridan foydalanishni talqin etadigan yondashuv *tizim-sinergetik yondashuv* deb ta’riflanadi. Ushbu yondashuv, asosan geo-eko-ijtimoiy tizimlar, ya’ni dunyoning geografik-ekologik ko’rinishini belgilab beradi. Unda universal birlik g’oyasi hukm so’radi hamda izchillik, chiziqsizlik, ehtimollik, vaziyatlilik asosida tanlash, prognozlash, boshqarish kabi jarayonlar amalga oshiriladi [2]. Chunki, geokoijtimoiy tizimlarning murakkab, o’zini o’zi tashkil etuvchi tizimlar sifatida rivojlanish mexanizmlarini anglash, inson va atrof-muhit o’rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish hamda o’zaro uyg’un rivojlanishining koevolyusion ideallariga murojaat qilish uchun ob’ektiv asos bo’ladi. Tizim-sinergetik yondashuvning pedagogik mohiyati qadriyatli bilimlarni, ya’ni kecha-bugun-erta tushunchalari uzviylikda insonning atrof-muhit bilan o’zaro ta’sirining madaniy naqshlarini o’tkazishga asoslanib, geokologik madaniyatni shakllantirish natijasida o’quvchilarning shaxs sifatidagi ijtimoiylashuvi va o’zini o’zi rivojlantirishiga zamin yaratadi [3]. Ushbu yondashuv, geografik va ekologik bilimlarning o’zaro integratsiyasini aktuallashtiradi va maktab o’quvchilarining geokologik madaniyatini shakllantirishning muhim shartiga aylanadi.

Yana bir muhim jihat, tizim-sinergetik yondashuvning pedagogik samarasi, uning yumshoq boshqaruv g’oyalaridan oziqlanishi va yagona ta’lim maydonida maqsadli tashkil etilgan ta’lim muhitini yaratish orqali geokologik madaniyatni shakllantirishga imkoniyat berishdan

iborat. Bunday muhit o‘zini o‘zi boshqaradigan rivojlanish rejimida shaxsiy o‘zini o‘zi harakat qilish uchun imkoniyatlar koridorini ta’minlaydi. Natijada, tashqi muhitning roli ichki va tashqi nisbati asosidagi mexanizmlar bilan belgilanadi [4].

Tadqiqot davomida geoeologik madaniyatni shakllantirishning inson va atrof-muhit birligi hodisasi sifatidagi murakkab shakli munosabatlar o‘zaro mavjudlik asosi sifatida hamda muvofiqlik va hamjihatlik zarurati ko‘rib chiqildi. Unda geoeologik madaniyatni shakllantirish sharoitida maktab o‘quvchilarining haqiqiy ijtimoiy-tabiiy muhiti shaxs tomonidan geoeologik o‘rganish ob‘ektlarini belgilashni ta’minlaydigan ta’lim muhiti sifatida qaraldi, ya’ni hissiy va oqilona bilish asosida muayyan ekologik vaziyatga ko‘nikish, o‘zini harakatga undash va geoeologik makonni saqlash va rivojlantirish masalalar o‘rganildi. Natijada, tizim-sinergetik yondashuvning ta’sirchanlik darajasi aniqlandi.

Geoeologik makonning uzluksizligi va diskretligini, unda insoniyat jamiyatining o‘tmish-bugun-kelajak vektoridagi maqomini aks ettiradigan *fazo-vaqt yondashuvi* ham o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Bu yondashuv geoeologik madaniyatni shakllantirishning protsessual tarkibiy qismi bosqichlarini belgilab, insonning o‘z atrofidagi ko‘p o‘lchovli makonning madaniy o‘zlashatirishini ifoda etadi.

Pedagogik va psixologik talqindagi *aksiologik yondashuv* maktab o‘quvchilarining geoeologik madaniyatini shakllantirishda, eng avvalo, o‘zining interiorizatsiya jarayonlarini ta’minlashga qaratilgan jihati bilan e’tiborli. Chunki, unda amaldagi tashqi xatti-harakatlarni ichki zaruriy harakatlarga aylantirish jarayoni kechadi, jumladan, tashqi ijtimoiy faoliyatni o‘zlashtirish tufayli insonda ijtimoiy faollik tuyg‘ulari shakllanadi. Aksiologik yondashuv, geoeologik madaniyatning koevoluyon qadriyatlariga ega bo‘lgan shaxs tomonidan, o‘sha qadriyatlarni shaxsiy ma’nolarga aylanishini, shaxsning hayotni tasdiqlovchi xatti-harakatlarining ichki regulyatoriga aylantiradigan qadriyatli munosabatlar va yo‘nalishlarni o‘zlashtirishini talqin etadi.

Koevoluyon ekologik qadriyatlar tizimi, o‘zida inson va tabiatning o‘zaro qadrimmatini, ularni bag‘rikenglik va sheriklik ruhida yanada rivojlantirishni aks ettiradi. Natijada, geoeologik madaniyatni shakllantirishni uslubiy tizimining barcha tarkibiy qismlarini qamrab oladi hamda barqaror rivojlanishni ta’minlaydigan shaxsning geoeologik kompetensiyasi va ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish dinamikasini belgilaydi.

Haqiqiy ekologik muammolarni ko‘rish, o‘rganish, hal qilish va oldini olishga qodir bo‘lgan hayotiy faoliyat sub’ekti sifatida shaxsni shakllantirish g‘oyalarini qamrab olgan va geoeologik madaniyatning muammoli-ijodiy yo‘nalishini belgilaydigan, aniq muammoli va vaziyatli yondashuvlarni o‘zaro bog‘liqlikda ifoda etuvchi *muammoli-vaziyatli yondashuv* maktab geoeologik ta’lim muhitini yaratishda amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan yondashuvlardan biri hisoblanadi. Chunki, ushbu yondashuv, geoeologik va madaniy o‘zaro ta’sir vaziyatlarini yaratish asosida haqiqiy ekologik ijtimoiy va shaxsan muhim ekologik muammolarni geoeologik tarkibga kiritishni nazarda tutadi. Vaziyatli yondashuv muammoni muayyan vaziyat va sharoitlarga bevosita qo‘llash imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan. Uning markaziy nuqtasi vaziyat va aniq vaziyatga e’tibor sababli, joriy jarayonlar o‘zaro bog‘liq holatda ko‘rib chiqiladi.

Kundalik hayotiy vaziyatlar, ijtimoiy darajadagi turmush tarzining sifati va mazmuniga ta’sir etuvchi omillarning ta’lim dasturlarida nazarda tutilgan geografik va ekologik bilimlar bilan asoslanishi, o‘quvchilarning geoeologik madaniyatini ongli shakllanishi va hayotiy zaruratga aylantirishiga muhim va asosli zamin yaratadi.

Shaxsiy faoliyatli yondashuv shaxsni faoliyat sub’ekti sifatida shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, olimlar talqiniga ko‘ra, unda inson o‘zini, o‘zining dunyoda mavjudligini anglatadigan maxsus faoliyati belgilanadi [5]. Yondashuv o‘quvchi shaxsini geokologik madaniyat jihatlariga kirishi va o‘zini o‘zi anglashning individual strategiyasini (moslashish, tushunish, ijodiy yondashish) yaratishga yo‘naltiradi. Natijada, uning atrof-muhit bilan ziddiyatsiz, o‘zaro dialogik ta’sir qilish uchun zarur bo‘lgan yangi fazilatlarini belgilaydi.

Madaniy va kompetensiyaviy shaxs shakllanishi g‘oyasining talqini, asosan *madaniy kompetensiyaviy yondashuvda* ko‘zatiladi. Shuning uchun, ushbu yondashuv doirasida, geokologik kompetensiya umumiy madaniy kompetensiyaning ajralmas, tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. Ma’lumki, borliqni inson tomonidan madaniy o‘zlashtirishi, ya’ni madaniyat orqali shaxsning o‘zi-o‘zini shakllantirishi faqat ma’lum ijtimoiy faoliyat orqali mumkin bo‘ladi. Bu erda, madaniy-ekologik nuqtai nazardan, ekologik jihatdan maqsadli bo‘lgan faoliyat nazarda tutiladi. Shu o‘rinda, S.Glazachevning tadqiqotidagi fikrni asosli ekanligiga guvoh bo‘lish mumkin. Uning yozishicha, “ekologik faoliyat sub’ektiga aylanish – bu faoliyatni o‘zlashtirish, ushbu faoliyatning mantiqiy va axloqiy-ma’naviy texnikalariga ega bo‘lish, uni amalga oshirish va ijodiy o‘zgartirishga qodir bo‘lish demakdir” [6]. O‘qituvchining bunday faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyatini aks ettiruvchi mezon ko‘rsatkichi bu kompetensiya hisoblanadi. Shaxsning geokologik madaniyatini shakllantirish sharoitida esa geokologik kompetensiyaning motivatsion, axborot-kognitiv, qadriyatli-me’yoriy, kommunikativ, amaliy va ijodiy jihatlarini e’tiborga olish zarur.

Yuqorida ta’kidlangan barcha yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan va ierarxik bo‘ysunishga asoslangan yondashuv *geokologik yondashuv* deyiladi. Geokologik yondashuv o‘z mohiyatiga ko‘ra, uslubiy tizimning barcha tarkibiy qismlarida amalga oshiriladi. Maqsad komponentida u maktab o‘quvchilarining geokologik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Mazmun komponentida geokologiyani bilishning inson o‘lchamidagi ajralmas modellari – geokotizimlarni o‘rganishga yo‘naltirilgan. Protsessual va texnologik komponentlarda shaxs tomonidan geokologik makonning “moslashish-tushunish-ijodiy yondashish” vektoridagi o‘zlashtirishi jarayonida ishtirok etadi. Uslubiy tizimning natijaviy-baholovchi komponentida ushbu yondashuv geokologik madaniyat nuqtai nazaridan o‘quvchining shaxsiy o‘zini o‘zi rivojlantirish faoliyati orqali ifodalanadi.

Tadqiqotimiz davomida, adabiyotlarda metodologik jihatdan ilmiy asoslangan madaniy va ekologik, ekogumanistik, tizim-sinergetik, fazo-vaqt, aksiologik, muammoli-vaziyatli, shaxsiy-faoliyatli, madaniy kompetensiya, geokologik (1-jadval) kabi yondashuv turlari ko‘rib chiqildi hamda shu asosdagi maktab o‘quvchilarining geokologik madaniyatini shakllantirish bo‘yicha mavjud mexanizmlar ta’sirchanlik darajasiga aniqlik kiritib, ularni tamomillashtirish yuzasidan nazariy va metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsad sifatida belgilandi.

1-jadval

Geokologik madaniyatni shakllantirishda yondashuvlar tavsifi

Yondashuvlar tiplari	Tavsifi
madaniy va ekologik	- ta’limning madaniy jihatlarini kontekstida maktab geografiyasini ekologizatsiya qilishning o‘quv geokologik modellari tarkibiga kiritilgan va geokologik tarkibni amalga oshirishning ketma-ketligi va uzluksizligini aks

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

	<p><i>ettiradigan yondashuv qo‘llaniladi;</i></p> <p>- geografiya ta’limi (geografik bilimlar) barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ekologik madaniyatni shakllantirishda, ya’ni ekologik bilimlarni to‘ldiruvchi muhim omil hisoblanishiga alohida o‘rg‘u beriladi</p>
ekogumanistik	<p>- o‘zaro munosabatlarni uyg‘unlashtirish, inson va tabiatning birgalikda yaratilishini anglash, tabiat va insonning umuminsoniy qadriyatini, hayot sifatini, insonning ijtimoiy-tabiiy muhit uchun mas’uliyatli rolini tan olish g‘oyalari asoslanadi;</p> <p>maktab o‘quvchilari darajasida ushbu yondashuv shaxsning tabiatga muhabbatini tarbiyalashga qaratilgan pedagogik shart sharoitlar majmuasi bo‘lib ta’lim mazmunini tanlashda materialni uzatishning shakllari, usullari va pedagogik texnologiyalarini, uni o‘zlashtirish darajalarini va harakatlarning semantik shartlilikini hisobga olishni talab qiladi</p>
tizim-sinergetik	<p>geo-eko-ijtimoiy tizimlar, ya’ni dunyoning geografik-ekologik ko‘rinishini belgilaydi, unda universal birlik g‘oyasi hukm so‘radi hamda izchillik, chiziqsizlik, ehtimollik, vaziyatlilik asosida tanlash, prognozlash, boshqarish kabi jarayonlar amalga oshiriladi</p>
fazo-vaqt	<p>- geoekologik madaniyatni shakllantirishning protsessual tarkibiy qismi bosqichlarini belgilab, insonning o‘z atrofidagi ko‘p o‘lchovli makonning madaniy o‘zlashtirishini ifoda etadi;</p> <p>- geoekologik madaniyatni shakllantirishning global, mintaqaviy, mahalliy miqyosdagi ta’limiy geoekologik modellari aniqlanadi va ishlab chiqiladi</p>
aksiologik	<p>- interiorizatsiya jarayonlarini ta’minlashga qaratilgan, unda amaldagi tashqi xatti-harakatlarni ichki zaruriy harakatlarga aylantirish jarayoni kechadi, jumladan, tashqi ijtimoiy faoliyatni o‘zlashtirish tufayli insonda ijtimoiy faollik tuyg‘ulari shakllanadi;</p> <p>- aksiologik yondashuv, geoekologik madaniyatning koevolusion qadriyatlariga ega bo‘lgan shaxs tomonidan, o‘sha qadriyatlarni shaxsiy ma’nalarga aylanishini, shaxsning hayotni tasdiqlovchi xatti-harakatlarining ichki regulyatoriga aylantiradigan qadriyatli munosabatlar va yo‘nalishlarni o‘zlashtirishini talqin etadi</p>
muammoli-vaziyatli	<p>- geoekologik va madaniy o‘zaro ta’sir vaziyatlarini yaratish asosida haqiqiy ekologik ijtimoiy va shaxsan muhim ekologik muammolarni geoekologik mazmunga kiritishni nazarda tutadi;</p> <p>- vaziyatli yondashuv muammoni muayyan vaziyat va sharoitlarga bevosita qo‘llash imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan bu‘lib, markaziy nuqtasi vaziyat va aniq vaziyatga e’tibor sababli, joriy jarayonlar o‘zaro bog‘liq holatda ko‘rib chiqiladi</p>
shaxsiy-faoliyatli	<p>- unda inson o‘zini, o‘zining dunyoda mavjudligini anglatadigan maxsus faoliyati belgilanadi;</p> <p>- o‘quvchi shaxsini geoekologik madaniyat jihatlariga kirishi va o‘zini o‘zi anglashning individual strategiyasini (moslashish, tushunish, ijodiy yondashish) yaratishga yo‘naltiradi hamda uning atrof-muhit bilan ziddiyatsiz, o‘zaro dialogik ta’sir qilish uchun zarur bo‘lgan yangi</p>

	<i>fazilatlarini belgilaydi</i>
madaniy kompetensiya	<p>- madaniy va kompetensiyaviy shaxs shakllanishi g‘oyasining talqinida</p> <p>geoekologik kompetensiya umumiy madaniy kompetensiyaning ajralmas, tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi;</p> <p>- borliqni inson tomonidan madaniy o‘zlashtirishi, ya’ni madaniyat orqali shaxsning o‘zi-o‘zini shakllantirishi faqat ma’lum ijtimoiy faoliyat orqali mumkin bo‘ladi</p>
geoekologik	<p>- uslubiy tizimning barcha tarkibiy qismlarida amalga oshiriladi;</p> <p>- maqsad komponentida u maktab o‘quvchilarining geoekologik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan;</p> <p>- mazmun komponentida geoekologiyani bilishning inson o‘lchamidagi ajralmas modellari – geoekotizimlarni o‘rganishga yo‘naltirilgan;</p> <p>- protsessual va texnologik komponentlarda shaxs tomonidan geoekologik makonning “moslashish-tushunish-ijodiy yondashish” vektoridagi o‘zlashtirishi jarayonida ishtirok etadi;</p> <p>- uslubiy tizimning natijaviy-baholovchi komponentida ushbu yondashuv geoekologik madaniyat nuqtai nazaridan o‘quvchining shaxsiy o‘zini o‘zi rivojlantirish faoliyati orqali ifodalanadi</p>

Maktab o‘quvchilarining geoekologik madaniyatini shakllantirish maqsadida, maktab geografik va ekologik ta’limi tizimiga tavsiflangan yondashuvlarni tatbiq etish jarayoni, albatta, ma’lum tamoyillar tizimini qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Xulosa. Maktab o‘quvchilarining geoekologik madaniyatini shakllantirish jarayonida o‘quvchining o‘zini o‘zi rivojlantiradigan tabiatini shakllantirish va uni namoyon qilish uchun ideal shart sifatida haqiqiy estetik jihatdan uyg‘un muhitga murojaat qilish alohida o‘rin tutadi. Inson va tabiat o‘rtasidagi sub’ekt-sub’ekt munosabatlarini rivojlantirishda muhim omil, bu tabiat ob’ektlarining go‘zalligi, mo‘rtligi, himoyasizligi haqidagi ob’ektiv ma’lumotdir. Chunki, shu tariqa, o‘quvchi tabiat qonunlarining inson bilan o‘zaro bog‘liqligini bilish, faoliyat nuqtai nazaridan atrof-muhitdagi jarayonlarga amaliy ijodkorlik bilan yondashish malakalarini to‘g‘ri shakllantiradi.

REFERENCES

1. *Винокурова Н.Ф.* Культурно-экологический подход в модернизации географического образования: теоретико-методологические основы и методика реализации // Теория и методика обучения географии: история и современные направления развития. - СПб., 2004. - С. 18-25.
2. *Князева Э.Х.* Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции - М.: Комкнига, 2007. - 156 с.
3. *Каган М. С.* Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории / М.С. Каган // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. - М.: Прогресс-традиция, 2007. - С. 223-234.

4. *Мануйлов Ю.С.* Средовый подход в воспитании - М., Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. - 157 с.
5. *Петровский В.А.* Личност в психологии, парадигма субъектности - Ростов-н/Д: Феникс, 1996. - 512 с.; *Демидова Х.Х.* Проблемная личностно-смысловая ситуация / Х.Х. Демидова // География в школе, 2010. - № 4. - С. 21 - 22.
6. *Глазачев С.Н.* Теоретические основы формирования экологической культуры учителя: Дисс. в виде науч. докл. на соиск. учён. степ, д-ра пед. наук. / С.Н. Глазачев. - М., 1998. - 68 с.

CONTINUOUS PHASE AND MEANS OF USE IN UZBEK LANGUAGE

Latipov Aziz Akbaralievich

Independent researcher of the Samarkand state institute of foreign languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158841>

Annotatsiya. O‘zbek tilida davomiylik faza odatda analitik konstruksiya yordamida ifodalanadi. Davomiylik faza ma’nosining aspekt qiymatlari bilan bog‘langan variantlari ham analitik tarzda ifodalanadi. Maqolada fe’llarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri leksikasi, davomiy zamon, ravishlar, analitik konstruksiyalar va qo‘shma fe’llar kabi turli xil vositalar yordamida ifodalash ma’nolari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: davomiylik faza, birikmalar, faza davomiyligi, harakat, boshlanish, aniq holatni saqlab qolish, harakatni takrorlash, bir vaqtdan ikkinchisiga yo‘naltirish, reja.

Аннотация. Фаза продолжение в узбекском языке обычно выражается с помощью аналитической конструкции. Аналитически выражаются и варианты значения продолжительной фазы, связанные со значениями аспектов. В статье рассматриваются значения, выражаемые с помощью различных средств, таких как прямая лексика глаголов, длительное время, формы, аналитические конструкции и сложные глаголы.

Ключевые слова: фаза продолжение, соединения, продолжительность фазы, действие, начало, решение, сохранение состояния, повторение действия, направление от одного времени, плана к другому.

Abstract. Continuous phase in Uzbek language is usually expressed using an analytical construction. Variants of the continuous phase meaning associated with aspect values are also expressed analytically. The article considers the meanings about expressing through various means, such as direct lexicon of verbs, continuous tense, forms, analytical constructions and compound verbs.

Keywords: continuous phase, compounds, phase duration, action, beginning, preclude, preservation of a state, the repetition of an action, the direction from one time, plan to another.

Introduction. In Uzbek language, the continuous phase is usually expressed using an analytical construction. By analytical construction, we mean compounds verbs formed with auxiliary verbs. The meaning of pure continuation, which is not connected with the values of the aspect (kind, hue), that is, the meaning of the continuation of the process that started and was interrupted for some reason, is not expressed in the Uzbek language in a synthetic form (through a single verb). This meaning is expressed by the compounds *to continue (to be continued)*.

Research methodology. The continuous phase is expressed by the combination of a noun (*to continue*) and an auxiliary verb (*to do*). Variants of the continuous meaning associated with aspect values are also expressed analytically. In such analytical compounds, if the meaning of the process is covered by the transitive form of the verb (-ib), the aspectual signs associated with the meaning of phase duration are connected with auxiliary verbs. Verbs of different types can be used as helpers: *stand, sit, stay, expressing the situation; walking action verbs (verbs such as to walk, to go, to come) participating not in their own meaning, but in the transitive meaning.*

Pay attention to the examples: *someone is working (reading...), they are talking, he is reading the newspaper, he is writing a letter, he was writing something (compound verb structure), Days went by days (context).*

Analysis and results. The verb *to go* can have meanings related to the duration phase. Continue: *I'm knitting a scarf, by going to school (songs), G'ijim ro'mol to'qiyman, maktab borib o'qiyman (qo'shiqlar) There's a heated conversation. Days went by. Qizg'in suhbat boryapti. Kunlar ketidan kunlar borardi.* The leading verb indicates the gradual development of the action expressed: *The wind is getting stronger. The patient's condition is improving. The morning is breaking. As time passed, Prophecy could feel her sister changing before her eyes.* [2,132]. Shamol kuchayib borayotir. Bemorning ahvoli yaxshilanib boryapti. Tong yorishib bormoqda. Vaqt o'tib bormoqda, Bashorat singlisining ko'z o'ngida o'zgarib borayotganini sezardi. (A.Muxtor. Opa-singillar [2,132].

The leading verb - *(i) b* with the adverbial form denotes the continuation and development of an action or the accompanying progress of an action. For example: ahvoli yaxshilanib bormoqda, [8, 75]. *His condition is getting better* [8,75].

The verb *to come* - *(i) combined* with the leading verb in the adverbial form, is used as an auxiliary verb and indicates the action that has been going on for a long time: Nurining buyruqlariga so'zsiz bo'ysunib kelgan Gulnor, hech nima o'ylamasdan o'rnidan turdi (Oybek, Qutlug'qon); *Gulnor, who obeyed Nuri's orders without a word, came up without thinking about anything* (Oybek, Kutlugkhan); Men bu sirni shu choqqacha ichimda saqlab kelayotgan edim, endi aytmasam bo'lmaydi [2, 378]. *I have been keeping this secret inside me until now, now I need tell it* [2,378].

When the leading verb combined with the adverbial form *-(i) b, to come* represents an action that continues for a certain period of time. For example: *Bu kitobni o'qib kelmoqdaman; Men bu sirni shu choqqacha ichimda saqlab kelayotgan edim, endi aytmasam bo'lmaydi. I have been reading this book ; I have been keeping this secret inside me until now, and now I can't tell it.*

It is included in the group of compound verbs in the form of adverb: *to come and stand* [8,206].

The verb *to go* can also mean the continuation of the action, of the process duration, the beginning and the continuation. For example: Davom etmoq: *Imtihon ketayapti. Majlis ketayapti. O'rmonjon, odatda, ish sustroq yoki yomonroq ketayotgan uchastkalarga borar edi; Harakatni davomiyligi: Otabek ... yangi va eshitilmagan fikrlarni so'zlab ketdi.* [5, 383]; *Continue: The exam is going on. The meeting is going. The forester usually went to the sections where the work was slower or worse; Continuity of action: Otabek ... spoke new and unheard thoughts* [5, 383]; In the function of an auxiliary verb, when it is attached to the form of the adverb with the affix *-a / ay*, it indicates the beginning and continuation of the action quickly and strongly: Samandarov ... *qo'lidagi qog'ozni Boltaboyga berib, unga allanimani tushintira ketdi.* [5,383]. *Samandarov ... gave the paper in his hand to Boltaboy and went to explain to him the name.* [5, 383].

Went comes as an auxiliary verb and expresses the permanence, repetition or duration of the action. *The clock is ticking. Come back often. I see him every day. Water flows in this stream in winter and summer. He (Mahmoud Torabi) worked with his two brothers, Muhammad and Ali, from dawn to dusk, making a big living. (M. Osin, The story of our ancestors). Ikramjon turned and looked at him (Nizamjon). Drops of tears were trembling on his gray beard. (S. Ahmad, Ufq). To carry. Constantly receiving, always receiving. The old man was receiving a pension.* (receiving is combined with various lexical-semantic verbs in this function (walking is an action, i.e.

procedural or interactive actions that occur at the same time (*to swing, to flow, to carry* - additional verb).

-(i) *b* comes in the adverbial form with the affix and indicates that the action is continuing at the same time with the preceding adverbial. *Study while working. On the way, I remembered you. He was surprised while reading the column. The wrestler picked up the stag that had come out on his shoulder, held it by both ends, and turned it around a couple of times.* [8,227].

It was getting dark in the desert, everyone was gathered, drinking tea in the big tent, by the light of the stone lantern, and he was talking from side to side. (S. Ahmad, *Ufq*).

Another (leading) verb *has -ib* acting as an auxiliary verb with the adverbial form means the duration of the action and its extension: *I will not talk much about this; there is no need to think about it for a long time* [8,619].

to stretch is directly related to the duration phase and is explained by the combination - "*to continue*". Look at the examples given in the dictionary: *My conversation with the moon continued for a long time, and the morning came. (Enthusiastic). Tantiboivachcha, having finished the night's party and drinking with a long sleep, continued of the castle door to the garden. (Oybek, Kutlug qon).*

The verb combined to prolong with nouns indicates the continuous of the action (*process*) *they express: the meeting was prolonged, the construction period is lengthening, the conversation was prolonged* [8,550]. It also indicates continuity in the adverbial form.

First of all, this verb is not used as an auxiliary verb, but always retains its lexical meaning.

Conclusion/Recommendations. In short, the semantic scope of the continue phase includes *the preservation of a state, the repetition of an action, the direction from one time, plan to another*, includes meanings such as *prolongation of movement, continuation of interrupted movement*. These meanings can be expressed through various means, i.e. direct lexicon of verbs, continuous tense forms, analytical constructions and compound verbs. If the expression of the continuous phase in English is primarily related to the lexical meaning of verbs and long tense forms, in Uzbek language the continuous phase is expressed in most cases with the help of analytic verb combinations.

REFERENCES

1. Gulomov A.G. The verb. – Tashkent, 1954. – 88 p.
2. Mominova A. Aspectual semantics of verbs in modern German and Uzbek languages. Philol. science. Doctor of Philosophy (PhD) Diss. Samarkand – 2021.
3. Pavlov V.M., Rizaev B.Kh. On the principles of identifying formation phase verbs expressing the meaning of the termination of the process // Uchen. zap. Tartu State University, No. 537. Aspectuality and means of its expression. Tartu, 1980. p. 128-139.
4. Petrova I.M., Beklemesheva N.N. Cognitive conditioning of variability of a complicated compound verbal predicate with a phase binomial. Philological sciences. Questions of theory and practice. Tambov: Certificate, 2019. Volume 12. Issue 8. c. 216-225.
5. Shukurov O.U. Paradigm of forms of action: Philol. science. name diss. – Against, Karshi, 2004. -126 p.
6. Tiunova S.P. Means of expressing phase in modern English. Tomsk, 1990.
7. An explanatory dictionary of the Uzbek language. 2 roofs. M.: "Russian language" publishing house. -1981.

8. Uzbek-russian dictionary. –Tashkent, 1988.
9. Vostryakova A.V. Semantic and syntactic features of aspectual constructions [Electronic resource] / <http://cyberleninka.ru> – you can find: <http://cyberleninka.ru/article/n/semantiko-sintaksicheskie-osobennosti-aspektualnyh-konstruktsiy-s-fazovym-glagolom-get>

THE IMPACT OF INTRINSIC OR EXTRINSIC MOTIVATION ON TEENAGERS IN LEARNING ENGLISH

Abdulkhaeva Nodirabegim

Teacher of Nordic International University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158866>

Abstract. *The article provides information on how intrinsic or extrinsic motivation affects students' English language learning in connection with the Critical Period Hypothesis. Students learn English better when they are intrinsically motivated, or extrinsically motivated, that is, some students learn English because of their interest in the language. This is considered intrinsic motivation, while other students are forced to learn English because of their parents' wishes because they want to work in a better job, and to name but a few.*

Keywords: *intrinsic motivation, extrinsic motivation, the Critical Period Hypothesis, teenagers, dominance, communication, acquire.*

Аннотация. *В статье представлена информация о том, как внутренняя или внешняя мотивация влияет на изучение английского языка студентами в связи с гипотезой критического периода. Студенты изучают английский лучше, когда они имеют внутреннюю или внешнюю мотивацию, то есть некоторые студенты изучают английский язык из-за своего интереса к языку. Это считается внутренней мотивацией, в то время как другие студенты вынуждены изучать английский язык по желанию своих родителей, потому что они хотят работать на лучшей работе, и это лишь некоторые из них.*

Ключевые слова: *внутренняя мотивация, внешняя мотивация, гипотеза критического периода, подростки, доминирование, общение, приобретение.*

Annotatsiya. *Maqolada kritik davr gipotezasi bilan bog'liq holda o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishiga ichki yoki tashqi motivatsiya qanday ta'sir qilishi haqida ma'lumot berilgan. Talabalar ingliz tilini ichki motivatsiyaga ega bo'lganda yaxshiroq o'rganadilar, yoki tashqi motivatsiyaga, ya'ni ba'zi talabalar ingliz tilini tilga qiziqishlari tufayli o'rganadilar. Bu ichki motivatsiya hisoblanib, boshqa talabalar esa ota onasini xohishi, yaxshiroq ishda ishlashni xohlaganligi va shu kabilar tufayli ingliz tilini o'rganishga majbur.*

Kalit so'zlar: *ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, tanqidiy davr gipotezasi, o'smirlar, hukmronlik, muloqot, sotib olish*

Introduction. In current society acquiring foreign languages is taking a predominant role in terms of exchanging ideas and getting in touch with people from all over the world. To identify issues in acquiring a second language and overcome problems scholars are carrying out research. For instance, there has been a plethora of research conducted on the difference between intrinsic and extrinsic motivation and their influence on learners' acquiring foreign languages, meanwhile, numerous researches have been done on the critical period hypothesis. Different age level learners, particularly, teenagers can be motivated by a variety of factors such as internal interest, future goals, parents' wishes and to name but a few. Some researchers such as Lightbrown and Spade (2013) noted that “age differences will determine the most appropriate way for teachers to motivate students” (p. 161). Because different age-level learners have various sources of motivation, it is easier for teachers to conduct the lesson. Even though there have been several researches conducted regarding types of motivation and the Critical Period Hypothesis, the dominance of intrinsic or extrinsic motivation in teenagers is faced infrequently. Teenagers are the ones between children

and adults, most of them have already chosen their own way, therefore most teenagers are not taught foreign languages because of their parents’ wish as children, or unlike adults a great number of teenagers don’t work that they don’t have to learn particular FL because of job requirements. Therefore, they have enough time to work on themselves, and to be engaged with their own interests. On the other hand, it is time to think about future perspectives, namely, higher education and finding well-paid jobs. Since I started working, I have faced teenage students who are learning foreign languages because of their own interests, future perspectives, or just their parents’ wishes. So, teenagers are motivated both intrinsically and extrinsically. Therefore, in this research, I intended to investigate which type of motivation is dominant in teenagers taking into consideration their opinions.

Intrinsic and Extrinsic Motivation

Basically, motivation is defined as the driving force behind human behavior. Dörnyei and Ushioda (2001) made an investigation of motivation in teaching and learning and defined this term as “The word motivation derives from the Latin verb *movere* meaning ‘to move’. What moves a person to make certain choices, to engage in action, to expend effort and persist in action – such basic questions lie at the heart of motivation theory and research” (Dörnyei & Ushioda, 2011, p. 3). There are two types of motivation:

- a) Intrinsic motivation
- b) Extrinsic motivation (instrumental motivation)

People can have an intrinsic motivation to learn a second language when they want to learn internally as Covington and Muller (2001) confirmed, “intrinsic motivation has been defined variously as a tendency to engage in activities for their own sake, just for the pleasure derived in performing them or for the satisfaction of curiosity” (p. 163). Dörnyei (2001) supported that idea concluding that intrinsic motivation connects to mere performance for relishing of taking part in activities. In addition to his statement Stipek (2002) concurs that people are intrinsically motivated to do assignments to improve their abilities.

On the other hand, learners are not always intrinsically motivated to participate in learning foreign languages (Urdu & Turner, 2005). In some situations, there are several external factors that make students be willing to acquire a second language. Vansteenkiste and Lens (2006) define extrinsic motivation as the desire of people to take part in learning in order to gain something different from the task itself such as to get a good job, to pass an examination, and so on. The internal desire isn’t dominant in this type of motivation, but external factors. Brown (2014) supported the idea saying that extrinsic motivation is triggered by parents, peers, and teachers.

Even though there are a plethora of external factors to be impacted, some researchers believe in the dominance of intrinsic motivation in language acquisition. For instance, Maslow (1970) confirms that a learner should have all basic necessities in order to have intrinsic motivation. If basic needs are met, learners can participate actively in acquiring new things. In Maslow’s view of motivation, intrinsic motivation was claimed more powerful than extrinsic in reaching the highest level, self-actualization as the culmination of human achievement in his pyramid (Brown, 2001). It stands for that to learn a new language, students are highly motivated intrinsically.

The importance of Critical Period Hypothesis in language acquisition

In learning a second language, Singleton (1995) states, “younger – better in the long run” (p. 13), however, he points out that there are several exceptions, for instance, most bilingual adults

acquire a second language masterly even though they begin to learn in their adulthood. Several scholars confirm that some aspects of the second language don't depend on the age of learners. There is no critical period in learning vocabulary because vocabulary is learned consciously using declarative memory (Singleton & Lengyel, 1995). According to DeKeyser (2000) “the concept of a critical period for second language acquisition continues to be a controversial topic” (p. 500). Adults can acquire academic English including grammar, complex structures, critical reading, and thinking in the target language, whereas, children are better at pronunciation than native speakers than adults. On the other hand, Johnson and Newport (1989) claim that there is an inference that if the critical period is missed or not exercised it is difficult to acquire foreign languages. From my point of view, the critical period is necessary to learn a second language, however, we can't say after the critical period it is impossible to master a second language. Because we can come across adults learning a second language and using it professionally while communicating with native speakers.

Findings. The research has yielded a number of outstanding features of teenagers. In the first place we have to pay attention to the various languages they are learning. From the research, we can identify that some students who relate not only to other nationalities such as Korean, and Russian, but also some Uzbek students have already acquired English as it is a must for future perspectives. Now they are learning other languages such as Korean and Chinese for their own sake and are willing to listen to music in those languages and watch movies just for entertainment.

The next finding is that among teenagers some of them are motivated by their parents, however, some of them like the language they are learning and can deal with the language well, whereas some of them dislike what they are learning, being stable in the same level even though they have been learning for a year, they don't have any goals of learning the language.

Furthermore, although students are learning foreign languages intrinsically and extrinsically, almost all of them want to speak those languages fluently. From the result, we can confirm that the predominant desire to learn the language is to be able to communicate in that language without difficulties.

In addition, it is comprehended that intrinsic motivation can make learners move on further. When students learn the language they desire internally, they can get better achievements in the learning process even though they have not been learning for a long time.

Conclusion/ Further Implications. To sum everything up, this small-scale research has proved that intrinsic motivation plays a greater role than extrinsic motivation in teenagers acquiring foreign languages. Therefore, this proof can correspond with the statements belong to Maslow (1970) that intrinsic motivation motivates learners to acquire new languages, to develop themselves. It is obviously seen in the survey that students who are internally motivated, are at higher levels rather than those who have external factors. Furthermore, intrinsically motivated students are more likely to be fast in the learning process and they can overcome difficulties easily, they are considered autonomous learners studying at home independently. Almost all internally motivated teenagers are fascinated by communicating in this language with natives, the way of their speaking, pronunciation, music, movies and to name but a few that are an effective way of learning.

There are several points to be taken into account in further research on whether intrinsic motivation will decrease when teenagers become older or stay the same. Furthermore, if the

dominance of intrinsic or extrinsic motivation across age levels is investigated, it would be beneficial research.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2014). Principles of language learning and teaching (6th ed.). White Plains, NY: Pearson Education.
2. Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (2nd ed.). White Plains, NY: Pearson Education.
3. Covington, M. V. & Mullen, K. J. (2001). Intrinsic versus extrinsic motivation: an approach/avoidance reformulation. *Educational Psychology Review*.
4. DeKeyser, R. (2000). The robustness of critical period effects in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition* 22: 499–533
5. Dornyei, Z., & Ushioda, E. (2011). Teaching and researching motivation. Harlow, UK: Pearson Education, Ltd.
6. Garcia, A. (2016). The role of motivation in learning English as a second language. Retrieved from <https://digibuo.uniovi.es/dspace/bitstream>
7. Lightbrown, P.M & Spada, N. (2013). How languages are learned (4th ed.). Oxford University Press.
8. Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality* (2nd ed.). New York: Harper & Row.
9. Newport, E. L. & Johnson, J. S. (1989). Critical Period Effects in Second Language Learning: The influence of Maturational State on the Acquisition of English as a Second Language. University of Illinois.
10. Singleton., D. & Ryan, L. (2004). *Language Acquisition: The Age Factor* (2nd ed.) Great Britain: Cornwell Press Ltd.
11. Schmidt, R., Boraie, D., & Kassabgy, O. (1996). Foreign language motivation: Internal structure and external connections. In Rebecca Oxford (Ed.) Retrieved from <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/40769/1/Schmidtsing>
12. Urdan, T. & Turner, J. C. (2005). *Competence Motivation in the Classroom*. Guilford Publications
13. Vansteenkiste, M. & Lens, W. (2006). Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents in Self Determination Theory: Another Look at the Quality of Academic Motivation. Department of Psychology University of Leuven, Belgium.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TA’KIDIY DIKTANTLARNI O‘TKAZISH METODIKASI

Yaqubova Nodira Ruslanovna

Urganch Innavatsion Universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar va pedagogika fakulteti o‘qituvchisi
va Urganch tumanidagi 24-sonli maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, (Xorazm viloyati,
Urganch shahri)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10158915>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda ta’kidiy diktantlarni o‘tkazish metodikasi haqida fikr yuriladi. Unda ta’kidiy diktantning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida imloviy savodxonlikni shakllantirishdagi o‘rni aks ettiriladi. Ta’kidiy diktantning ko‘rish diktanti turi va uni tashkil qilishning metodik jihatlari ko‘rsatib beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** boshlang‘ich ta’lim, ona tili va o‘qish savodxonligi, imlo, imloviy savodxonlik, diktant, ta’kidiy diktant, ko‘rish diktanti, eshitish diktanti, imlo qoidasi.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается методика проведения эмпатических диктантов в начальных классах. Отражена роль эмпатического диктанта в формировании орфографической грамотности учащихся начальной школы, показаны виды диктанта и его методические аспекты.*

***Ключевые слова:** начальное образование, родной язык и грамотность чтения, правописание, орфографическая грамотность, диктант, эмпатический диктант, визуальный диктант, слуховой диктант, орфографическое правило.*

***Abstract.** This article discusses the methodology of conducting emphatic dictations in primary education. It reflects the role of emphatic dictation in the formation of spelling literacy in elementary school students. The type of visual dictation of emphatic dictation and methodical aspects of its organization are shown.*

***Keywords:** primary education, mother tongue and reading literacy, spelling, spelling literacy, dictation, emphatic dictation, visual dictation, auditory dictation, spelling rule.*

Bugungi globalashuv davrida “Milliy tiklanishdan milliy yuksalish” tamoyili ostida yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qo‘ygan O‘zbekistonimizda ta’lim sohasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada yurtimizda juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, **“Yangi O‘zbekistonimizni yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarishdek ezgu niyatimizga yangicha va mustaqil fikrlaydigan, o‘z Vatanini jondan ortiq sevadigan, uning yorug‘ kelajagi uchun sadoqat bilan xizmat qiladigan, fidoyi yoshlarni tarbiyalash orqali erishamiz”**.

So‘nggi ikki yil davomida boshlang‘ich ta’lim sohasida ta’lim-tarbiya jarayonida keng ko‘lamli o‘zgarishlar olib borilmoqda. Xususan, xalqaro ta’lim sifati tadqiqotlarida yuqori natija ko‘rsatgan mamlakatlarning tajribalaridan kelib chiqib, xalqaro ekspertlar tavsiyasiga asosan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozish, o‘qish, fikr bildirish ko‘nikmalarni sifatli shakllantirish maqsadida “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fani kiritildi va shu nomdagi darsliklar amaliyotga joriy qilindi. 1-2-3-sinf uchun mo‘ljallangan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklari ikki qismdan iborat bo‘lib, har bir qismning mashq daftari ham yaratildi.

“Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslari bolalarning aqliy va nutqiy qobiliyatlarini muvaffaqiyatli o‘stirish zaminida kelgusida fanlarni puxta o‘zlashtirishga imkoniyat yaratadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining asosiy vazifalaridan biri ham

o‘quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini o‘stirishdir. Binobarin, ta’lim jarayonida o‘quvchilar yozma nutqini o‘stirishga ham ona tili o‘qitishning asosiy vazifasi sifatida yondashiladi. Ma’lumki o‘quvchilarning yozma nutqini shakllantirish bevosita imloviy savodxonlik bilan bog‘liq. Bu esa o‘quvchilarda orfografik malakalarni shakllantirishni tizimli ravishda amalga oshirish muhimligini belgilaydi.

O‘quvchilarda imloviy savodxonlikni shakllantirishda diktantning o‘rni juda katta. Diktantning ham bir qancha turlari mavjud bo‘lib, quyida biz ta’kidiy diktant, uning turlari hamda uni o‘tkazish yo‘llari haqida fikr yuritmoqchimiz.

Ta’kidiy diktant barcha ta’limiy diktantlar ichida eng muhimi va ahamiyatlisidir, chunki ta’kidiy diktant o‘quvchilarni yozuvda so‘zlarni xato yozishdan saqlaydi. Bu diktant turi har qanday so‘zning imlosini o‘quvchilarga oldindan eslatish orqali yozdirishga asoslanadi. Zero, agar o‘quvchi xato yozilgan so‘zlarni ko‘rsa, uni o‘zi xato yozsa, imloda xato ko‘nikmaga ega bo‘lib qolsa, u o‘quvchiga imlo o‘rgatish juda murakkab ishga aylanib qoladi. Bu jihatdan qaraganda ham ta’kidiy diktantning ahamiyati katta. Diktantning bu turi o‘quvchilarni diktant matnidagi barcha so‘zlarning imlosini o‘ziga singdira olishga odatlantiradi. Shuningdek, bu diktant orqali o‘quvchilar so‘z imlosini turli orfografik toifalar asosida ongli o‘zlashtiradilar.

Bilamizki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini to‘la savodli qilish chidam va sezgirlik talab qiladi. O‘qituvchi o‘z o‘quvchisiga biror yangi so‘z o‘rgatar ekan, avvalo shu so‘zni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatishi lozim; undan keyingina bu so‘z yuzasidan yozuv mashqi o‘tkazadi. Bu orfografiya bilan orfoepiyaning o‘zaro uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Metodik adabiyotlarda o‘quvchilar tomonidan yo‘l qo‘yiladigan xatolar turli sabablarga ko‘ra sodir bo‘lishi quyidagicha ko‘rsatiladi:

1. Imlo qoidasi o‘rganilmagan ba’zi so‘zlar diktant matn tarkibiga kirib qoladi.
2. Biror imlo qoidasi bo‘sh o‘zlashtirilgani sababli tegishli so‘zlarni bu orfografik qoidaga bog‘lay olmaydilar va ularni xato yozadilar.
3. Imlosi qoidalashtirilmagan so‘zlarga oid xatolar.
4. Ba’zan o‘quvchilarning beparvoligi tufayli so‘zlar xato yoziladi.
5. Yozuvda o‘quvchilar kalligrafik jihatdan xato qiladilar, buning oqibatida ayrim harflar boshqa shaklga o‘tib, bu so‘z xato yozilganday seziladi.

Bu xatolarning barchasi ta’kidiy diktant orqali bartaraf qilinadi. Buning uchun ko‘proq boshlang‘ich sinflarda imlosi o‘rgatiladigan so‘zlarni o‘quvchilarga ko‘rsatish, ularning imlosini ta’kidlash orqali yozdirish zarur. Ayniqsa, 1-sinf o‘quvchilari og‘zaki eshitganlarini yozuvda osonlik bilan ifoda eta olmaydilar. Bu hol o‘quvchilarni xatosiz yozishga o‘rgatishda yozilayotgan so‘zning imlosini oldindan ko‘rsatishni talab qiladi.

2-3- sinflarda o‘quvchilarning to‘g‘ri yozuv ko‘nikmasi bir oz shakllangach, bolalar biror sohada mustaqil fikrlay oladigan darajada malaka hosil qilgan bo‘ladilar. Bundan tashqari, bu sinflarda imlo va grammatik qoidalar bolalarga tanishtiriladi, bu esa ayrim so‘zlar imlosini grammatik qoidaga bog‘lab, og‘zaki ta’kidlash - izohlashga imkon beradi.

3-4-sinflarda ta’kidlanayotgan so‘zning xususiyati ham, bu so‘zni ta’kidlash usuli ham murakkablashadi. 3-4-sinflarda yozdiriladigan diktant matn tajribasida orfografiyaning turli tamoyillariga oid so‘zlar kelishi mumkin. O‘quvchilar yozuvda uchraydigan xatolar ham turli ko‘rinishga ega bo‘ladi. Shuni nazarda tutib, xato yozilishi mumkin bo‘lgan so‘zlarni turli usulda ta’kidlash mumkin.

Ta’kidiy diktant ikki xil ko‘rinishda bo‘ladi: 1) ko‘rish diktanti; 2) eshituv diktanti.

Ko‘rish diktant turi ta’kidiy diktantning eng xarakterli ko‘rinishi sanaladi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘rish a‘zosi orqali sezgan narsalari obrazini xotiralarida uzoq vaqt saqlab qoladilar. Bola biror so‘zni ko‘rar ekan, uning aksi ko‘zga tushadi, bola ongida u muhokama qilinadi va bu haqda yo to‘g‘ri, yoki noto‘g‘ri hukm chiqaradi. Nihoyat, o‘quvchi bu so‘zning shunday yozilishiga qat’iy ishonadi. O‘quvchida hosil bo‘lgan bunday ishonch juda qiyinchilik bilan unutiladi. Shuning uchun ham bola ko‘zi o‘ngida hech qanday noto‘g‘ri yozilgan so‘z bo‘lmasligi zarur.

O‘quvchilardagi bunday psixofiziologik holatdan ko‘ruv diktanti orqali foydalaniladi. Binobarin, ko‘rish diktantini quyidagi maqsadlarda o‘tkazish mumkin:

1. Ko‘rish diktanti orqali o‘quvchilar ko‘proq notanish aytilishi va yozilishi aniq bo‘lmagan so‘zlar, atamalar imlosi bilan tanishtirilishi mumkin.

2. Avvalgi yozma ishlarda orfografik xatolarga yo‘l qo‘yilgan so‘zlarning imlosini o‘quvchilarga singdirish mumkin. Buning uchun diktant matn yoki shu matndagi ayrim so‘zlar sinf doskasiga yozib qo‘yiladi. O‘quvchilar bu so‘zlarni mustaqil o‘qib imlosi bilan tanishib chiqadilar. So‘ng o‘qituvchi bu so‘zlarni o‘qib ularning imlosini tushuntirib beradi, undan keyin sinf doskasi parda bilan yopiladi va matnni o‘qituvchi aytib yozdiradi. Diktant yozish tugagach parda ochiladi, o‘quvchilar o‘z yozuvlarini doskadagi diktant matnga solishtirib, tuzatib oladilar. Ko‘ruv diktantining bu shakli o‘z xususiyatlariga ko‘ra ko‘proq 1-sinflarda qo‘llanilsa yaxshi natija beradi.

1- sinf o‘quvchilarini bilimga o‘rgatish davrida diktantning bu shaklidan foydalaniladi. Bunda biror harf o‘quvchilarga tanishtirilgach, shu harf ishtirokida biror so‘z tanlanadi yoki biror predmetni ko‘rsatib, uning nomi o‘quvchilarga bir necha marta aytiriladi, so‘ng bu so‘z bo‘g‘inlarga va tovushlarga ajratiladi, bu so‘zni o‘qituvchi yoki ayrim o‘quvchi kesa harflar yordamida doskada tuzadi, so‘ng tarkibidagi bo‘g‘in va harflar yana muhokama qilinadi, so‘ng u so‘z sinfda xo‘r bilan yoki yakkama-yakka o‘qiladi va keyin yoziladi. O‘quvchilar yozgan so‘zlarni doskadagi so‘zlarga taqqoslab xatolarini tuzatib oladilar.

2-sinfdan boshlab talaffuzi qiyin, talaffuzi bilan imlosi mos kelmaydigan ko‘p bo‘g‘inli so‘zlar yuzasidan ko‘rish diktanti yozdirish mumkin, ayniqsa biror orfografik- grammatik qoida o‘rganilgach, shu qoidaga bog‘lab tashkil qilinadigan ko‘rish diktanti o‘quvchilarning yana ham kuchliroq diqqatini talab qiladi.

Diktant matnining doskaga o‘quvchilar ko‘zi oldida yozilishi muhimdir. Chunki yozuv jarayonida o‘quvchilar so‘zlar tarkibidagi harflar bilan tanishadilar. Bu vaqtda o‘quvchilar o‘qituvchi harakatiga so‘zlarning yozilishiga diqqat bilan qarab turadilar. Bu hol esa doskaga yozilgan so‘zlar imlosining ular xotirasida uzoq saqlanib qolishiga imkon beradi.

Ba‘zan ayniqsa quyi sinflarda ta’kidlash ko‘zda tutilgan so‘z doskada ko‘rsatilishidan tashqari, o‘qish va yozdirish vaqtida juda sekin va dona-dona qilib o‘qib beriladi. U vaqtda so‘z tarkibidagi barcha harflar aniq talaffuz etilishi, o‘quvchilarning eshitish a‘zolariga aniq yetib borishi lozim. Shu bilan birga, o‘quvchilar bu so‘z tarkibidagi o‘zak va affikslarni aniq tasavvur eta olishlari lozim. Ammo bunday o‘qish o‘quvchilarga bo‘g‘inlab, harflab yozishga imkon bermasligi zarur. Agar o‘quvchilar bo‘g‘inlab yozadigan bo‘lsalar bu xil yozuv mashqi o‘quvchilar bilimiga faqat salbiy ta’sir qiladi.

3-4-sinflarda morfologiyaga oid mavzuni mustahkamlash maqsadida ko‘rish diktanti o‘tkaziladi. U holda diktant matni sinf doskasiga yozilmaydi, balki matn darslikdan tanlanishi mumkin. Uni o‘qituvchi o‘rganilgan qoidaga bog‘lab izohlaydi, hatto bu qoidaga oid misollarni

o‘quvchilarga mustaqil toptirishi ham mumkin. Mavzu yetarli takrorlangandan so‘ng o‘quvchilar diktant matnini o‘qituvchining aytib berishi bilan yozadilar.

Diktant yozib tugatilgach o‘quvchilar o‘z yozuvlarini doskadagi matnning asl nusxasiga solishtirib, o‘z xatolarini tuzatib oladilar. Bu solishtirish vaqtida takrorlash ko‘zda tutilgach mavzu o‘quvchilarning diqqat markazida turishi kerak.

Ko‘rish diktantining bu shakli orqali matndagi grammatikaning biror qoidasiga oid ayrim so‘zlar orfografiyasigina emas, balki diktant matnidagi barcha so‘zlar imlosini o‘rganish maqsad qilib olinishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o‘quvchilarni so‘zlarni to‘g‘ri va xatosiz yozishga o‘rgatishda ta‘kidiy diktant, xususan, ko‘rish diktanti muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarda imloviy savodxonlikni shakllantirishda o‘qituvchi bu diktant turidan ham samarali foydalanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu esa, albatta, ta‘kidiy diktantlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hamda ularni tashkil qilish metodikasini bilishni taqozo etadi.

Xulosa

Boshlang‘ich ta‘limda diktant o‘tkazishdan asosiy maqsad, o‘quvchilarning imloviy malakalarini rivojlantirish, nazariy bilimlarini amalda tadbiq etish, nutqni to‘g‘ri o‘stirish va tayanch, fanga doir kompetensiyalarni shakllantirish kiradi. Bu sohada diktantning roli katta. Boshlang‘ich sinflarda o‘tkaziladigan diktant asosan bolalarning eshituv sezgisiga tayanadi. Bunda bolaning tasavvuri ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Diktantning muhim tomoni shundaki, u bolalarni mustaqil to‘g‘ri yozishga tayyorlaydi. Shularni hisobga olib har bir o‘qituvchi orfografiyadan talqin qilingan har bir qoidani turli yo‘llar bilan bolalar yozuviga singdirib borishi kerak. Bu sohada ham diktant zaruriy ish usulidir.

Keyingi yillarda boshlang‘ich va yuqori sinflarning ona tili darslarida diktant o‘tkazish metodlari haqida qator ishlar nashr qilindi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflar uchun, shuningdek, yuqori sinflar uchun atalgan diktant to‘plamlari o‘qituvchilar ishini ancha yengillashtirdi. Bu to‘plamlar yana shu bilan muhimki, ularda ta‘limiy va nazorat diktantlar, ta‘limiy diktantning ba‘zi turlari haqida ko‘rsatmalar berilgan.

Diktant ko‘magida o‘quvchilar orfografik, grammatik nazariy bilimlarni qisqa vaqt ichida (diktant yozish jarayonida) yozuvga tatbiq qila bilishlari talab qilinadi, bu esa o‘quvchilarning aqliy faoliyatlariga bog‘liq holda yuzaga chiqadi. O‘quvchilar yozayotgan so‘zlari imlosini diktant yozish davomida idrok qila olishlari, shu vaqtning o‘zida o‘rganilgan nazariy bilimlarni xotiraga keltirib, yozuvda qo‘llay bilishlari zarur. O‘quvchilar shundagina xatosiz yoza olishlari mumkin. Bu esa o‘quvchilardan puxta bilim, avtomatik ko‘nikma talab qiladi. Turli ko‘rinishdagi ta‘limiy diktantlar o‘quvchilarga so‘zlarni avtomatik ravishda mustaqil, to‘g‘ri xatosiz yozishni o‘rgatishda o‘qituvchiga yordam beradi hamda o‘quvchilar yozma savodxonligini shakllantirish vositasi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Mirzayev A. Diktant metodikasi.- Toshkent, “O‘qituvchi”, 1979.
2. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S., Bekmurodova G., G‘ozixojayeva G. Diktantlar to‘plami. (Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun). - Toshkent: “Niso Poligraf”, 2017.

3. Jumayeva S. O‘quvchilarning yozma savodxonligini oshirishning ayrim yo‘llari// “Ona tili ta’limidagi islohotlar: vazifalar, yechimlar va muammolar” Respublika ilmiy- amaliy anjuman materiallari.- Qarshi, 2015, 70-73-betlar.
4. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. va b. Ona tili va o‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’limning 1-sinfi uchun darslik. 1-2-qism. - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА УЗБЕКИСТАНА

Миралиева Дилафруз Тахировна

доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

кафедра педагогики

Ташкентского международного университета НОРДИК

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10199662>

Аннотация. В данной статье рассмотрены условия образовательной трансформации как средства развития экономики Узбекистана. Анализируется процесс образования как многих исследований, связанных с человеческим фактором, основан на том факте, что высшая цель в управлении экономикой является важным аспектом создания социально – экономического развития путем активизации человеческого фактора.

Ключевые слова: образование, трансформация, концепция, интеграции, квалификация, профессиональные специалисты, конкурентоспособность.

Abstract. This article examines the conditions of educational transformation as a means of developing the economy of Uzbekistan. The process of education is analyzed as many studies related to the human factor are based on the fact that the highest goal in economic management is an important aspect of creating socio-economic development by activating the human factor.

Keywords: education, transformation, concept, integration, qualifications, professional specialists, competitiveness.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limni rivojlantrish shartlari O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Inson omili bilan bog‘liq ko‘plab tadqiqotlar iqtisodiyotni boshqarishda oliy maqsad inson omilini faollashtirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni yaratishning muhim jihati ekanligi, ta’lim jarayoni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, transformatsiya, kontseptsiya, integratsiya, malaka, professional mutaxassislar, raqobatbardoshlik.

Введение

На сегодняшний день в экономическом развитии Узбекистана процессы трансформации и развития цифровой экономики считаются актуальными вопросами. Трансформация (лат. *transformatio* - изменение, адаптация) - это процесс развития мировой экономики, способность общества адаптироваться к новым условиям.

Методология

Необходимость задействовать человеческий фактор ранее требовал длительных сроков в разы. В те времена от человека в основном требовались физическое здоровье и сила. Позже, по мере прогресса, стала очевидной потребность в таких элементах, как наука, интеллект, опыт и квалификация. В то время срок действия такой деятельности требовалось 50-40 лет а на нынешней момент он был сокращен до 20-10 лет и до 5 лет.

В наше время прогресс, интеллектуальная активность и конкуренция растут быстрыми темпами. Есть области, в которых изменения или обновление происходят каждый год, даже в течение нескольких месяцев, в развитии производственного сектора. По этой причине развитие и интеллектуализация человеческого капитала стали самым важным и актуальным вопросом сегодняшнего дня".

На нынешней день университеты нашей страны работают непосредственно в сотрудничестве с работодателями и создают механизм эффективного функционирования процесса практики. В ведущих университетах мира этот процесс совершенствуется день ото дня. Поэтому, исходя из текущих условий, в вузах педагогического направления устанавливается система "5+1".

При этом в университете преподается 5 дней, а один день в неделю студенты прикрепляются к школьному учителю и проходят практику в обучении детей. Улучшение интернет-сайтов университетов также является одной из важных задач. Необходимо создать возможность ознакомиться с информацией об учреждении, предоставив им информацию на английском языке, в дополнение к узбекскому и русскому языкам, а также иностранными организациями-партнерами, в том числе международными рейтинговыми агентствами.

Образование в развитых странах - это бизнес. Конкурентоспособность возникает только тогда, когда образование становится бизнесом.

Ведь движущей силой мирового развития, фактором, ускоряющим прогресс, являются квалифицированные, способные соответствовать требованиям времени, профессиональные специалисты.

Такие кадры, несомненно, готовятся системой высшего образования. Именно поэтому весь мир уделяет особое внимание науке, образованию и воспитанию. Не зря развитие образования в ведущих странах мира определено как первоочередная задача.

"Мировой опыт показывает, что инвестиции, потраченные на то, чтобы всячески доводить молодое поколение до совершеннолетия, приносят обществу в десять, в сто раз больше пользы". Ведь будущее, процветание страны прямо и косвенно зависит от достижений, достигнутых именно в этой области. Отрадно, что наша страна, конечно, также является активным участником этого процесса

В частности, рассматривая деятельность системы высшего образования в последующие годы, мы становимся свидетелями реализации многих позитивных работ. "В науку необходимо придавать статус лидера, дав ей большой путь в производстве. Потому что все сложные вопросы, узлы, проблемы, которые стоят впереди, решаются только наукой. Чем шире развивается наука, тем выше результаты".

В целях устранения проблем, возникших в системе высшего образования в краткосрочной перспективе, были реализованы четкие, последовательные и масштабные комплексные меры с целью радикального улучшения отрасли, последовательного ее развития, адаптации к требованиям 21 века. Также были приняты десятки важных указов, решений и программ, направленных на развитие отрасли.

В частности, концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года, утвержденная указом главы государства от 8 октября 2019 года, утвержденная указом главы государства для развития социальной сферы и секторов экономики на основе передовых образовательных технологий, модернизация системы и развитие

Содержание концепции отразило приоритеты реформирования системы высшего образования нашей страны. В нем определены многие конкретные направления, такие как расширение уровня охвата высшими учебными заведениями и повышение качества образования, внедрение цифровых технологий и образовательных платформ, вовлечение

молодежи в научную деятельность, формирование инновационных структур, коммерциализация результатов научных исследований, достижение международного признания.

Все это послужило тому, чтобы вывести образовательный процесс на качественно новый уровень. На данный момент следует отметить, что основное внимание уделяется правовой базе системы высшего образования, и 11 июля 2019 года были приняты два важных документа. Это указы президента Республики Узбекистан "О мерах по реформированию управления в сфере высшего и среднего специального образования" и "О мерах по внедрению новых принципов управления в систему высшего и среднего специального образования". Также допустимо остановиться на законе "Об образовании", принятом 23 сентября 2020 года.

Закон принципиально отличается от предыдущего одноименного закона широтой и спецификой сферы регулирования отношений в сфере образования, основанного на требованиях мировых стандартов. Этот закон, несомненно, откроет новые горизонты в развитии отрасли. В соответствии с ним были введены дистанционные, инклюзивные формы обучения. Образовательным организациям было разрешено организовывать совместные факультеты и учебные центры в сотрудничестве с зарубежными институтами.

Учителям также было предоставлено право внедрять авторскую программу и методы обучения, свободно выбирать современные педагогические формы, методы обучения и воспитания.

Примечательно, что комплексные реформы в системе образования проводятся непосредственно по инициативе главы государства. В обращении президента Республики Узбекистан к парламенту от 27 декабря 2020 года также был обозначен ряд стратегических направлений в системе науки и образования. В 2021 году в соответствии с государственной программой "Год поддержки молодежи и укрепления общественного здоровья" в нашей стране были неукоснительно продолжены реформы во всех сферах становления нового Узбекистана, что стало своеобразным подходом к нашему более глубокому пониманию сути политики высшего образования в нашем обществе, который обновляется. В конце концов, благодаря демократическим изменениям, включая реформы высшего образования, в Узбекистане будет заложен фундамент нового возрождения, а именно третьего Возрождения.

"В следующие годы, когда оцениваются результаты человеческого труда, стремительно развивается нематериальная активно выглядящая интеллектуальная собственность, то есть наука. Растущий спрос на качество разработки продукции, усиление конкуренции, развитие инновационных технологий обуславливают необходимость постоянного совершенствования производственных процессов. Это делает необходимым поддерживать обучение сотрудников в постоянном состоянии, чтобы еще больше снизить человеческий фактор.

Анализ многих исследований, связанных с человеческим фактором, основан на том факте, что высшая цель в управлении экономикой является важным аспектом создания социально – экономического развития путем активизации человеческого фактора". В результате масштабных реформ, проведенных в нашей стране, уровень охвата высшим образованием был увеличен с 9 процентов в 2016 году до 25 процентов в 2020 году. С текущего года количество государственных грантов, выделяемых на высшее образование,

будет увеличено на 25%, а количество грантов для девочек из семей, нуждающихся в поступлении в высшие учебные заведения, будет удвоено и доведено до двух тысяч.

Поэтому предусматривается введение специальных стипендий для девочек, получающих отличные оценки, нуждающихся в социальной защите. Тридцати ведущим высшим учебным заведениям было предоставлено право разрабатывать образовательные программы, самостоятельно решать квоты приема и финансовые вопросы. Присвоение научных званий доцента и профессора и полномочия присуждать степени доктора философии и естественных наук ведущим высшим учебным заведениям, ученым советам также открыли двери новых возможностей для каждого педагога и исследователя. Самое главное, что количество докторантов в высших учебных заведениях и научных организациях в области науки увеличено до 4,5 тысяч, а на развитие системы из бюджета будет выделено дополнительно 240 миллиардов сумов.

Следует также отметить, что акцент делается на углублении интеграции науки, образования и производства. Созданы подходящие условия для повышения квалификации профессорско-преподавательского состава за рубежом, которые радикально повышают качество образования, в учебный процесс внедряются передовые педагогические технологии, укрепляется материально-техническая база учебных заведений.

В последующие годы большое внимание уделяется развитию государственно-частного партнерства в сфере высшего образования, совершенствованию материально-технической базы высших учебных заведений, обеспечению современными учебными и научными лабораториями и информационно-коммуникационными технологиями, учебно-методическими материалами и образовательными программами, основанными на международных образовательных стандартах, повышение качества образования за счет широкого внедрения.

Ведется практическая работа по повышению уровня охвата высшим образованием на пятьдесят процентов к 2030 году, дальнейшему увеличению количества образовательных учреждений такого типа за счет увеличения количества и эффективности государственных и негосударственных высших учебных заведений.

Продолжаются усилия по включению по меньшей мере десяти высших учебных заведений в список первых 1000 в рейтинге международно признанных организаций, в том числе Национального университета Узбекистана и Самаркандского государственного университета в список 500 высших учебных заведений мира. В основе поручения главы нашей страны о научных исследованиях и повышении квалификации более 700 ученых, профессоров и преподавателей за рубежом Фондом "Эль-Юрт умиди" лежит благородная цель, связанная с освоением передового зарубежного опыта.

На данный момент срок обучения по 6 направлениям педагогического образования установлен в 3 года. Это был серьезный шаг в отношении оптимизации загрузки учебных материалов в системе высшего образования. "Ни для кого не секрет, что организация сложной технологической, большой наукоемкой работы на производстве республики набирает обороты. Чтобы провести такую работу, необходимо начать с создания особых социальных слоев, в которых создаются определенные условия". Реформа системы высшего образования, которая готовит конкурентоспособные национальные кадры, - это процесс, требующий постоянства и последовательности.

Президент нашей страны еще раз затронул тему ответственности высших учебных заведений на недавнем совещании видеоселекторов. Глава государства отметил, что теперь в этом плане будет создана совершенно новая система.

Подчеркивая, что каждое высшее учебное заведение должно быть "центром духовности" и "культурным очагом" по крайней мере для пяти-десяти районов окрестности, высшим учебным заведениям было поручено привлечь неорганизованную молодежь в районах окрестности к изучению иностранных языков, компьютерной грамотности, спорту, культуре и кружкам чтения, а также способствуя формированию их духовного мировоззрения.

Высшие учебные заведения также организуют бесплатные учебные курсы для молодежи в "молодежной тетради" по соседству с ними для поступления в высшие учебные заведения. Действительно, благодаря этой системе 135+ высших учебных заведений в нашей стране охватывают в среднем тысячу лет, но по крайней мере сто тысяч помогут молодым людям найти свое место в жизни.

Это, конечно, огромный показатель. Кроме того, в нашей стране большое внимание уделяется открытию филиалов высших учебных заведений зарубежных стран. В частности, ярким свидетельством этого является тот факт, что в ближайшие четыре года количество высших учебных заведений увеличилось до 200.

Это большой показатель. По меньшей мере 20 из них являются зарубежными университетами. Филиал Российского государственного университета нефти и газа имени Губкина в Ташкенте, филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в Ташкенте, Ташкентский филиал Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова, Туринский политехнический университет в Ташкенте, Университет Пучон в Ташкент, Ферганский филиал Высшей школы управления информационными системами Латвии, Университет Аджу в Ташкенте, Университет Амита, Университет шарда, Университет Вебстера, Самаркандский филиал Российского государственного университета физической культуры, спорта, Международного университет НОРДИК и др.

Выводы

Все вышеперечисленные факторы являются подтверждением того факта, что Узбекистан в области образования становится очагом науки в Центральной Азии. Они говорят, что результаты хорошо видны при сравнении. За последние два года вступительные экзамены в высшие учебные заведения стали более открытыми. В результате этого молодые люди, получившие основательное образование, уверенные в своих силах и знаниях, получили место в рядах студентов высших учебных заведений. Эти молодые люди, которые являются плодами честной, справедливой политики, несомненно, дадут свой урожай в ближайшем будущем.

Отрадно, что первые результаты в этом отношении сейчас, конечно, показывают успех. В частности, результаты рейтинга влияния университетов были представлены агентством Times Higher Education. По его словам, в рейтинге, где определяется уровень высших учебных заведений по 17 показателям, Национальный университет Узбекистана был отмечен среди престижной тысячи высших учебных заведений по таким показателям, как "качество образования", "борьба с изменением климата", "гендерное равенство", "глобальное сотрудничество для Устойчивое развитие", "ликвидация нищеты".

REFERENCES

1. Указ президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № 4947 ПФ "О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан". Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017г., выпуск 6, статья 70.
2. Мирзиеев Ш.М. Критический анализ, строгая дисциплина и личная ответственность должны быть ежедневным правилом деятельности каждого руководителя. НМИУ "Узбекистан", 2017. - 103 б.
3. Перегудов Л.В., Саидов М..Х. Менеджмент и экономика высшего образования. -Т.: 2002.
4. Саидов М.Х., Очилов И.С. Университетлар – жамият тараққиёти кафолати. ЎзМУ хабарлари., АСТА NUUZ, 2019, 1/2/1.
5. Gulyamov S.S., Ochilov I.S. Factors on increasing efficacy of intellectual economy. European Journal of Scientific Research, «Paris University Press», France, №1(13), January-June, 2016.
6. Saidov M., Ochilov I., Yangibayev Kh. Issues of the Perspective of Socio-Economic Development of the Agricultural Sector of the Republic of Uzbekistan. Solid State Technology. Volume: 63, Issue: 4 Publication, Scopus. - PP 173-179. Year: 2020.

Mundarija – Содержание - Contents

1-SHO‘BA. TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA ILG‘OR XORIJIY METODIKALAR

1.	Qo‘ysinov Odil Almurotovich	RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA PEDAGOGIK OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MAVJUD MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR	5-12
2.	Bruno Dallago, Sara Casagrande	HIGHER EDUCATION AND DEVELOPMENT. A EUROPEAN PERSPECTIVE	13-25
3.	Marjo Nenonen	FROM TEMPLATES TO CLASSROOM – PLAN, DO, CHECK, ACT OF CURRICULUM DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL TEAMS	26-30
4.	Sini Puustinen, Mikko Hyttinen	DIGIMENTOR AND DIGIMENTORING AT KARELIA UAS	31-34
5.	Toirov Shukhrat Adkhamovich, Rakhimberdiev Oybek Alisherovich, Nasriddinov Dilshod Azamkulovich	FINLAND’S EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN’S EDUCATION SYSTEM	35-38
6.	Bekmamadova Gulnoza Akmalovna	THE MAIN FEATURES OF THE FINNISH MIRACLE IN EDUCATION AND ITS APPLICATION IN UZBEKISTAN	39-46
7.	Irisqulov Farxod Sultonboyevich	NODAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FAN – TA’LIM – ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TA’MINLASH MASALALARI	47-50
8.	Nasriddinov Dilshod Azamkulovich, Azizova Durdona Avazbek qizi	ENHANCING ENGLISH FOR ACADEMIC PURPOSES (EAP) EDUCATION IN UZBEKISTAN THROUGH CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL)	51-56
9.	Karimov Xasan Narzullayevich	FIZIKA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH	57-60
10.	Nasriddinov Dadaxon Komiljonovich	MOBIL ILOVALAR HAMDA ROBOTOTEXNIKA ELEMENLARI ORQALI FIZIKA FANIDAN ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLARNI RIVOJLANTIRISH	61-67
11.	Mdraximova Munojatxon To‘lanboyevna	METHODS OF DEVELOPMENT OF COMPETENCES REQUIRED BY THE STANDARDS OF INTERNATIONAL EVALUATION PROGRAMS IN FUTURE BIOLOGY TEACHERS	68-72
12.	Ochilova Baxti Murodovna	TA’LIMDA MUKAMMALLIK: XORIJ NAZARIYA VA MODELLARI	73-86
13.	Shavkatov Shaxboz Shavkatovich	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI TAHLILI	87-89
14.	Umedulloev Munirbek Mirzoqul o‘g‘li	OLiy TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARUV VAZIFALARI	90-94
15.	Yusupova Adolat Primqulovna	DUAL TA’LIMNING ASOSIY XUSUSIYATLARI	95-97
16.	Nasriddinov Dadaxon Komiljonovich	FIZIKA FANIDAN MOBIL ILOVALAR HAMDA ROBOTOTEXNIK TIZIMLARNI LOYIHALASH USULLARINING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI	98-102
17.	Nosirova Dilnoza Toir qizi	MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA ILG‘OR XORIJIY TA’LIM TEXNOLOGIYASINING IMKONIYATLARIDAN UNUMLI FOYDALANISH	103-107
18.	Yigitaliyev Mamurjon Saidaxmat o‘g‘li, Kurbanmuratova Ogulbibi Bagibek qizi	TA’LIMNI ISHLAB CHIQRISH BILAN INTEGRATSIYALASH	108-111
19.	Жамолдинова Мохинур Давлатжонова	МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА К УСТНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ	112-116

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

20.	Nosirova Dilnoza Toir qizi, Xudoyqulova Nigora Asilbek qizi	MATEMATIKA FANINI O’QITISHDA DASTURIY VOSITALAR IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH	117-121
21.	Xudayberganov Shuhrat Shavkat o’g’li	BO’LAJAK PEDAGOG KADRLAR ONGIDA AKADEMIK ERKINLIK G’OYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI- BUGUNGI KUNDA XORIIY UNIVERSITETLAR MISOLIDA	122-125
22.	Abdunabieva Odina Abdurahob kizi	TRAINING TEACHERS IN FINLAND AND FIN EDUCATION SYSTEM	126-129
23.	Abdulxayeva Husnidaxon To’xtasinovna	ADVANCED FOREIGN METHODOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE MANAGEMENT OF INSTITUTIONS OF PROFESSIONAL EDUCATION	130-135
24.	Mуртазина Диана Рахибовна	МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО	136-142
25.	Johanna Järveläinen	EXPERIENCES OF STUDENT EXCHANGE IN FINLAND - HOW TO PREPARE UZBEK UNIVERSITY STUDENTS FOR EXCHANGE STUDIES IN FINLAND	143-149
26.	Norbo’tayev Abror, Usmonov Azamat	TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA MULOQOT MADANIYATI	150-155
27.	Toshpulatova Ismigul Asqar qizi, Tursunov Diyor	“UNIVERSITET 3.0” – XORIIY DAVLATLAR TAJRIBASINING O’RNI: KONSEPSIYAGA BOSQICHMA-BOSQICH O’TISH VA METODLARNI O’RGANISH	156-158
28.	Yunusov Alisher Ro’zmatovich	O’ZBEKISTON MAKTABGACHA TA’LIMIDA STEAM METODOLOGIYASINI JORIY ETISH BO’YICHA YEVROPA MAMLAKATLARI TAJRIBASINI IJODIY O’RGANISH MASALALARI	159-165
29.	Nazokat Erkinovna Akhmedova	DEVELOPING ARTISTIC AND AESTHETIC COMPETENCE IN THE EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS IN TRADITIONAL AND FOLK ART	166-169

2-SHO’BA. INKLYUZIV TA’LIM: ZARURAT, TENDENSIYA, ISTIQBOL

30.	Айтжанова Роза Мукантаевна, Копбаева Мархабат Елшибаевна, Панжиев Курбанияз Бердиевич	ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ - В КАЗАХСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ	171-174
31.	Fayzullayeva Nilufar Sadullayevna	INKLYUZIV MADANIYAT – INKLYUZIV TA’LIM MUVAFFAQIYATINING ASOSIY OMILI	175-179
32.	Abdurahmanova Zuhra	INKLYUZIV TA’LIMDA SHAXSNING SANOGEN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY TADQIQ ETISH MASALALARI	180-185
33.	Durdona Azizova Avazbek qizi	CHET TILINI IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA O’RGATISHNING AHAMIYATI VA USULLARI	186-188
34.	Сулейманова Тохтахон Гайназаровна	ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ — НАИБОЛЕЕ ПЕРЕДОВАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ СОВРЕМЕННОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА	189-194
35.	Muminova Dinara Ramizullayevna	INKLYUZIV TA’LIMDA BOLALAR ADABIYOTI PEDAGOGIK INSTRUMENT SIFATIDA	195-200
36.	Вахромова Guljamol Dilshodjon qizi	INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISH OLDIDA TURGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO’LLARI	201-206

3-SHO’BA. MUTAXASSISLIK FANLARNI O’QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

37.	Panjiyev Qurbonniyoz Berdiyevich	BO’LAJAK MUSIQA O’QITUVCHILARI KASBINI TAKOMILLASHTIRISHGA QO’YILADIGAN MALAKAVIY TALABLAR	208-220
-----	----------------------------------	--	---------

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

38.	Lutfullaeva Nigora, Xakimova Shoxida	O’QUV FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA TALABALAR TAHLILYI QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI INNOVATSION USULLAR	221-231
39.	Pozilova Shakhnoza Khaydaraliyevna	ASSESSING THE TRAINING OF HEU’ STUDENTS IN THE FIELD OF VOCATIONAL EDUCATION THROUGH PEDAGOGICAL STRATEGY: ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN	232-235
40.	Jo’rayev Muzaffarjon Mansurjonovich	RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA PICRAT MODEL ASOSIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI	236-240
41.	Kutlimuradov Karamaddin Allabayevich	BO’LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING O’RNI VA AHAMIYATI	241-248
42.	Hojiyeva Iroda	INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING SPECIALIZED SUBJECTS	249-253
43.	Xasanova Gulsanam Xusanovna	MAGISTRATURA TALABALARIDA TASHKILIY-BOSHQARUV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV TUZILMASI VA TARKIBIY-MAZMUNYI KOMPONENTLARI	254-262
44.	Asranbayeva Munajat Halimjanovna, Badritdinova Madina Baxromovna	MUAMMOLI TA’LIM MUSTAQIL FIKRLASH OMILI SIFATIDA	263-266
45.	Umarov Xusan Abduraximovich, Yo’ldoshev Alimardon	TEXNOLOGIK TA’LIM YO’NALISHIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI O’QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALAR	267-270
46.	Yakubov Xushnud Kalandarovich	MUTAXASSISLIK FANLARINI O’QITISHDA TALABALAR ISHCHI DAFTARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI	271-276
47.	Чернова Наталья Васильевна	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭМОТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	277-279
48.	Jabborova Zulxumor Shuxratovna	IMPROVING THE MECHANISM OF CONTROL OVER THE QUALITY OF EDUCATION IN DIGITIZATION ENVIRONMENT	280-285
49.	Umarov Xusan Abduraximovich	BO’LAJAK PEDAGOGIK KADRLARNING KASBIY PEDAGOGIK TAYYORGARLIGI MUAMMOSI VA UNING ILMIY-PEDAGOGIK TAHLILI (TEXNOLOGIK TA’LIM YO’NALISHI TALABALARI MISOLIDA)	286-294
50.	Odiljonova Aziza Abduxakimovna	KREATIVLIK - PEDAGOGNING INNOVATSION FAOLIYATINING ASOSI SIFATIDA	295-298
51.	Suyarov Nodirjon Taxirovich	BO’LAJAK TASVIRIY SAN’AT O’QITUVCHILARIDA ETNOMADANIY KOMPETYENSIYANI MILLIY-HUDUDYI MATYERIALLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH	299-302
52.	Artikova Muhayyo Botiraliyevna, Otamirzayeva Ko’xinur Ilxomjon qizi	BOSHLANG’ICH SINIF “ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI” FANINI O’QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	303-308
53.	Obidov Jamshidbek G’ayratjon o’g’li	MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA TALABALARGA MUTAXASSISLIK FANLARNI O’QITISHDA O’QUV MATERIALLARINI IMITATSION-VARIATIVLIK ASOSIDA SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI	309-312
54.	Payziyeva Zilola Xamidxon qizi	BOSHLANG’ICH SINIF “ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA BOG’LANISHLI OG’ZAKI NUTQNI O’STIRISH (2-SINF SINIF “ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI” DARSLIKLARIDA BERILGAN HIKOYALAR ASOSIDA)	313-319
55.	Yakubova Feruza Anvarovna	“SIFAT SO’Z TURKUMI” MODULINI O’QITISHGA DOIR INTERFAOL METODLAR VA ULARNING SAMARALI JIHATLARI	320-324
56.	Suvankulov Jamshid Abdulahadovich	PEDAGOGIKA TA’LIM MUASSASALARI MAGISTRATURA BOSQICHINING HUQUQ TA’LIMI YO’NALISHLARIDA EKOLOGIYA HUQUQI MUAMMOLARI FANINI O’QITISHNING AYRIM MASALALARI	325-330

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2023-yil 22-noyabr**

57.	Murodova Aziza Yorqin qizi,	VIRTUAL TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO’LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING TASHKILY-TUZILMAVIY MODELINI YARATISH	331-335
58.	Avazov A’zam Januzaqovich	OLY TA’LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O’QITUVCHILARINI KOMPETENTLI YONDASHUV ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI BOSHQARISHGA TAYYORLASH	336-340
59.	Abdug’aniyev Shohruh Oxunjon o’g’li	TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA “TIZIMLI ANALIZ” METODINING TADBIQI	341-342
60.	Husniya Kurbanova Shuhrat qizi	PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO NON-PHILOLOGY B2 LEVEL STUDENTS BASED ON THE STATE EDUCATION STANDARDS	343-351
61.	Farmonov Sherzodbek Raxmonjonovich	USE OF BLENDED LEARNING TECHNOLOGY IN ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS	352-355
62.	Nasrullayeva Fatima Azatovna	TEXNOLOGIYA FANINI O’QITISHDA ELEKTRON PLATFORMADAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI	356-362
63.	Xudoykulov Rustam Quchqorovich	ARXITEKTURA VA QURILISH SOHASI TA’LIM YO’NALISHLARIDA UMUMKASBIY, MAXSUS HAMDA TANLOV FANLARINING O’ZARO INTEGRATSIYASI	363-368
64.	Mingyasharova Sevara Abdulla qizi	PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI AXBOROTLASHGAN TA’LIM MUHITIDA RIVOJLANTIRISH METODLARI	369-372
65.	Adizova Sevara Yusupovna	RAQOBATBARDOSH KADRLARNI KASBIY TAYYORLASHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	373-377
66.	Erkayev Bekzod Karimovich	O’QUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO’NALTIRILGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	378-382
67.	Abdullayeva Dilnoza Narzullayevna	GEOEKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH: YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK MEZONLAR	383-389
68.	Latipov Aziz Akbaralievich	CONTINUOUS PHASE AND MEANS OF USE IN UZBEK LANGUAGE	390-393
69.	Abdulhaeva Nodirabegim	THE IMPACT OF INTRINSIC OR EXTRINSIC MOTIVATION ON TEENAGERS IN LEARNING ENGLISH	394-397
70.	Yaqubova Nodira Ruslanovna	BOSHLANG’ICH TA’LIMDA TA’KIDIY DIKTANTLARNI O’TKAZISH METODIKASI	398-405
71.	Миралиева Дилафруз Тахировна	ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА УЗБЕКИСТАНА	406-407

**“RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA FAN – TA’LIM – ISHLAB
CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

1-qism

2023-yil 22-noyabr

COLLECTION OF MATERIALS

**OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“PROSPECTS OF IMPROVING THE INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION
AND PRODUCTION IN THE TRAINING OF COMPETITIVE PERSONNEL”**

Part 1

November 22, 2023

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ,
ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА В ПОДГОТОВКЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ”**

Часть 1

22 ноября 2023 г.

Participants of the publication

*Bakhtiyor Rustamov, Gulirano Rakhmatullaeva, Anvar Rustamov, Fotima Shermatova,
Farangiz Sagdullaeva, Humoyun Kodirov, Mansur Suyunkulov, Dilfuza Normatova,
Gulishakhnoz Abdullaeva, Sevara Jabborova, Aziza Samatova*

Published: 22.11.2023. Font: "Times New Roman".

LLC "Science and innovation"

License #038864 09/15/2022

Address: 100155, Uzbekistan, Tashkent city, Sergeli district, Quruvchi 22/43.

www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654